

॥ श्रीः ॥

श्रीमदमरसिंहविरचितः

अमरकोषः ।

व्याख्यासुधाख्यया व्याख्यया समेतः ।

तृतीयं काण्डम् ।

विशेष्यनिघ्नैः संकीर्णैर्नाथैरव्ययैरपि ।

लिङ्गादिसंग्रहैर्वर्गाः सामान्ये वर्गसंश्रयाः ॥ १ ॥

विशेष्येति ॥ इह सामान्यकाण्डे एतैः कृत्वोपलक्षिता वर्गा उच्यन्ते । कीदृशास्ते वर्गाः । स्वर्गादयः संश्रय आश्रयो येषां ते । सुकृत्यादयो देवासुरमनुष्येष्वेव विशेषणत्वेन, कर्म-परायणादयो व्यापारतया, संबध्यन्ते लिङ्गान्यादौ येषां तानि । तेषां संग्रहाः । आदिना नामानि लङ्का-शेफालिका-इत्यादीनि ॥

अस्मिन्वर्गे लिङ्गज्ञानोपायमाह—

स्त्रीदाराद्यैर्यद्विशेष्यं यादृशैः प्रस्तुतं पदैः ।

गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथा स्युस्तस्य भेदकाः ॥ २ ॥

स्त्रीति ॥ स्त्रीदारकलत्रादिभिः पदैर्यलिङ्गसंख्याविशिष्टैः स्त्रीदारकलत्रादिरूपं यद्विशेष्यं प्रकान्तम्, गुणादिशब्दास्तलिङ्ग-संख्याविशिष्टास्तस्य विशेषणानि स्युः । तथा हि 'सुकृतिनी स्त्री, सुकृतिनो दाराः, सुकृति कलत्रम्' । 'दण्डिनी स्त्री, दण्डिनो दाराः, दण्डि कलत्रम्' । 'पाचिका स्त्री, पाचका दाराः, पाचकं कलत्रम्' ॥

सुकृती पुण्यवान्धन्यः

स्विति ॥ सुकृतमस्यास्ति । इतिः (५।२।११५) ॥ (१) ॥*॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् (५।२।१५४) ॥ (२) ॥*॥ धनं लब्धा । 'धनगणं लब्धा' (४।४।८४) इति यत् । 'धन्या धान्यामलक्योः स्याद्धन्यं पुण्यवति त्रिषु' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'सभाग्यस्य' ॥

महेच्छस्तु महाशयः ।

मेति ॥ महतीच्छा यस्य ॥ (१) ॥*॥ 'आशयः स्याद-भिप्राये मानसाधारयोरपि' (इति मेदिनी) । महानाशयोऽस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'महामिलापस्य' ॥

अमर० ४५

हृदयालुः सुहृदयः

ह्रिति ॥ प्रशस्तं हृदयमस्य । 'हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम्' (वा० ५।२।१२२) ॥ (१) ॥*॥ शोभनं हृदयमस्य । मित्र-त्वाविवक्षणाच्च हृद्भावः ॥*॥ 'सहृदयः' इति वा पाठः ॥ सह हृदयेन । 'तेन सह—' (२।२।२८) इति बहुव्रीहिः ॥ (२) ॥*॥ प्राणिमात्रस्य तथात्वाद्वा प्रशस्तहृदयपरत्वं हृदयशब्दस्य ॥*॥ द्वे 'शुद्धमनसः' ॥

महोत्साहो महोद्यमः ॥ ३ ॥

मेति ॥ महानुत्साहोऽस्य ॥ (१) ॥*॥ महानुद्यमोऽस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'दुःसाध्यकृत्येऽपि साधनपरस्य' ॥

प्रवीणे निपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः ।

वैज्ञानिकः कृतमुखः कृती कुशल इत्यपि ॥ ४ ॥

प्रेति ॥ प्रकृष्टा वीणास्य । यद्वा वीणया प्रगायति, प्रगीयते वा । 'सत्याप—' (३।१।२५) इति णिजन्ताद् पचा-द्यच् (३।१।१३३) । कर्मणि घञ् (३।१।१९) वा 'एरजण्यन्तानाम्' इति नाच् (३।३।५६) ॥ (१) ॥*॥ निपुणति । 'पुण कर्मणि शुभे' (तु० प० से०) । 'इगुपघ—' (३।१।१३५) इति कः ॥ (२) ॥*॥ अभि जानाति । 'आतश्चोपसर्गे' (३।१।१३६) इति कः ॥ (३) ॥*॥ (४) ॥*॥ न्यस्त्रासीत् । 'गल्यर्था—' (३।४।७२) इति क्तः । 'निनदीभ्याम्—' (८।३।८९) इति षत्वम् ॥ (५) ॥*॥ शिक्षा जातास्य । तारकादिः (५।२।३६) । यद्वा अशिक्षिष्ट । 'शिक्ष विद्योपादाने' (भ्वा० आ० से०) । अकर्मकत्वात्कर्तरि क्तः (३।४।७२) ॥ (६) ॥*॥ विज्ञानं बुद्धिः । 'विज्ञानं यज्ञं तनुते' इति श्रुतेः । विज्ञाने नियुक्तः । 'तत्र नियुक्तः' (४।४।६९) इति ठक् । यद्वा विज्ञानेन जयति । 'तेन दीव्यति—' (४।४।२) इति ठक् । यत्तु

१—'एरजण्यन्तानाम्' इति तु वचनमनार्थम्—इति 'एरच्' (३।३।५६) सूत्रे कैयटः ॥

विज्ञानं नैपुण्यम् । तेन व्यवहरति । 'तेन दीव्यति-' (४।४।२) इत्यादिना ठक्—इत्यभाणि मुकुटेन । तच्च । उक्तसूत्रे 'व्यवहरति' इत्यस्यानुपादानात् । 'कठिनान्त-' (४।४।७२) इति सूत्रेऽर्थोपादानेऽपि विज्ञानस्यानुपादानात् ॥३॥ त्रीह्यादि (५।२।११६) ठनि 'विज्ञानिकः' इत्यपि ॥ (७) ॥३॥ कृतं मुखमस्य । सर्वस्य कृतमुखत्वाद्वा कृतशब्दस्य संस्कृतपरत्वम् ॥ (८) ॥३॥ कृतं कर्म प्रशस्तमस्य । इनिः (५।२।११५) ॥ (९) ॥३॥ कुशान् लाति । कः (३।२।३) । कौ पृथिव्यां शलति वा । 'शल चलने' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । णिजर्थे लक्षणा वा । कौ शलति चालयति राजकार्याणि । यद्वा 'कुः पापेषदर्थयोः' । कोः पापात् शलति बुद्धिवैभवात् । 'कुशलः शिक्षिते त्रिषु । क्षेमे च सुकृते चापि पर्याप्तौ च नपुंसकम्' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१०) ॥३॥ दश 'कुशलस्य' ॥

पूज्यः प्रतीक्ष्यः

प्विति ॥ पूज्यते । 'पूज पूजयाम्' (चु० प० से०) । 'अचो यत्' (३।१।९७) । 'पूज्यः श्वशुरवन्धयोः' इति हैमः ॥ (१) ॥३॥ प्रतीक्ष्यते । 'ईक्ष दर्शने' (भ्वा० आ० से०) । 'ऋहलोर्ण्यत्' (३।१।१२४) । 'प्रतीक्ष्यः प्रतिपाल्ये स्यात्पूज्ये च' (इति हैमः) ॥ (२) ॥३॥ द्वे 'पूज्यस्य' ॥

सांशयिकः संशयापन्नमानसः ।

सांशेति ॥ संशयमापन्नः । 'संशयमापन्नः' (५।१।७३) इति ठक् ॥ (१) ॥३॥ संशयमापन्नं यस्य, यस्मिन्, वा ॥ (२) ॥३॥ द्वे 'संदेहविषयस्य', 'संदेहाश्रयस्य' वा ॥

दक्षिणेयो दक्षिणार्हस्तत्र दक्षिण्य इत्यपि ॥ ५ ॥

देति ॥ दक्षिणामर्हति । 'कडंगरदक्षिणाच्छ च' (५।१।६९) इति छयतौ ॥ (१) ॥३॥ (२) ॥३॥ दक्षिणामर्हति । 'अर्ह पूजयाम्' (भ्वा० प० से०) । 'अर्हः' (३।२।१२) इत्यच् ॥ (३) ॥३॥ त्रीणि 'दक्षिणायोग्यस्य' ॥

स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौण्डा बहुप्रदे ।

स्युरिति ॥ 'मां याचस्व' इति वदति । 'वदेरान्यः' (उ० ३।१०४) । 'वदान्यो दानशौण्डे स्याच्चास्वादिति वाच्यवत्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥३॥ स्थूलं कूटं लक्ष्यमस्य । स्थूलैर्महद्भिलक्ष्यते वा । कर्मणि ण्यत् (३।२।१२४) ॥३॥ ('स्थूललक्ष' इति) अयकारपाठे तु घञ् (३।३।१९) ॥ (२) ॥३॥ दाने शौण्डः । 'सप्तमी शौण्डैः' (२।१।४१) इति समासः । 'शौण्डो मत्तेऽपि विख्याते' इति विश्वः ॥ (३) ॥३॥ बहु प्रददाति । 'प्रे दाज्ञः' (३।२।६) इति कः ॥ (४) ॥३॥ चत्वारि 'अतिदातुः' ॥

जैवातुकः स्यादायुष्मान्

जैवेति ॥ जीवति । जीवेः आतृकन् वृद्धिश्च (उ० १।

७९) । 'जैवातुकः पुमान्सोमे कृषकायुष्मतोऽत्रिषु' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥३॥ अतिशयितमायुरस्य । मतुप् (५।२।९४) 'तसौ मत्वर्थे' (१।४।१९) इति भत्वान्न रुत्वम् (८।२।६६) ॥ (२) ॥३॥ द्वे 'सायुषः' ॥

अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥ ६ ॥

अन्तेति ॥ अन्तर्वाण्यस्य । संमासान्तविधेरनित्यत्वाच्च कष् । (५।४।१५३) । 'गोस्त्रियोः-' (१।२।४८) इति ह्रस्वः । यद्वा अन्तर्वाणयति । 'वण शब्दे' (भ्वा० आ० से०) । स्वार्थे णिजन्तात् 'अच इः' (उ० ४।१३९) ॥ (१) ॥३॥ शास्त्रं वेत्ति । 'सत्स्-' (३।२।६१) इति किप् ॥ (२) ॥३॥ द्वे 'शास्त्रविदः' ॥

परीक्षकः कारणिकः

पेति ॥ परीक्ष्यते । 'ईक्ष दर्शने' (भ्वा० आ० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) ॥ (१) ॥३॥ 'करणं हेतुकर्मणोः' (इति मेदिनी) । करणैश्चरति । 'चरति' (४।४।८) इति ठक् ॥ (२) ॥३॥ द्वे 'परीक्षाकारकस्य' ॥

वरदस्तु समर्थकः ।

वेति ॥ वरं ददाति । कः (३।२।३) । 'वरदः पुनः । प्रसन्ने शान्तचित्ते च वरदा तु कुमारिका' इति हैमः ॥ (१) ॥३॥ समुप्राप्ति । 'ऋधु वृद्धौ' (स्वा० प० से०) ण्वुल् (३।१।१३३) ॥ (२) ॥३॥ द्वे 'वरदस्य' ॥

हर्षमाणो विकुर्वाणः प्रमना हृष्टमानसः ॥ ७ ॥

हेति ॥ हर्षति । 'हृषु अलीके' (भ्वा० प० से०) । 'ताच्छील्य-' (३।२।१२९) इति चानश् । यत्तु—हृष्यति—इति विग्रहीतं मुकुटेन । तच्च । दैवादिकत्वाच्छयनि सति 'हृष्यमाणः' इत्यापत्तेः ॥ (१) ॥३॥ विकुर्वते । चानश् (३।२।१२९) । शानच् (३।२।१२४) वा ॥ (२) ॥३॥ प्रकृष्टं मनो यस्य ॥ (३) ॥३॥ हृष्टं मानसमस्य ॥ (४) ॥३॥ चत्वारि 'हर्षितमनसः' ॥

दुर्मना विमना अन्तर्मनाः स्यात्

द्विति ॥ दुःस्थितं मनोऽस्य ॥ (१) ॥३॥ विगतं विविधं वा मनोऽस्य ॥ (२) ॥३॥ अन्तर्मनोऽस्य ॥ (३) ॥३॥ त्रीणि 'दुःखितमनसः' ॥

उत्क उन्मनाः ।

उत्क इति ॥ उद्धतं मनोऽस्य । 'उत्क उन्मनाः' (५।२।८०) इत्युद्धतमनस्कवृत्तेरुच्छब्दात्स्वार्थे कच् ॥ (१) ॥३॥ (२) ॥३॥ द्वे 'उत्कण्ठितमनसः' ॥

१—वागिरम्भु । 'व्यूतौ मूल्ये सरस्वत्यान्' इति हैमादिकोषेषु 'यद्वागिसद्वागिनी' इत्यादि महाकविप्रयोगेषु ह्रस्वान्तस्यापि वाणि-शब्दस्य दर्शनेन तेन समासे तु केशोऽयं नाङ्गीकरणीयः ॥

दक्षिणे सरलोदारौ

देति ॥ दक्षते । 'दक्ष वृद्धौ शीघ्राय च' (भ्वा० आ० से०) । 'दक्षिभ्यामिनन्' (उ० २।५०) । 'दक्षति' इति परस्मैपदप्रयोगस्तु मुकुटस्य चिन्त्यः । 'दक्षिणो दक्षिणोद्धृतसरलच्छन्दवर्तिषु । अवामे त्रिषु यज्ञादिविधिदाने दिशि स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ सरति । 'स्र गतौ' (भ्वा० प० अ०) अलच् (उ० १।१०६) । 'सरलः पूति-काष्ठे नाथोदारावक्रयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ उत्कृष्टमा समन्ताद् राति । 'आतश्च-' (३।१।१३६) इति कः । उदर्थते । 'ऋ गतिप्रापणयोः' (भ्वा० आ० से०) । कर्मणि घञ् (३।३।१९) वा । 'उदारो दातृमहतोर्दक्षिणेऽप्यभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'ऋज्वा-शयस्य' ॥

सुकलो दातृभोक्तरि ॥ ८ ॥

स्थिति ॥ सुकल्यते । 'कल शब्दसंख्यानयोः' (भ्वा० आ० से०) । 'ईषदुः-' (३।३।१२६) इति खल् । शोभना कला यस्य, इति वा ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'दातृभोक्त्रोः' ॥

तत्परे प्रसितासक्तौ

तेति ॥ परमुत्तमं यस्य । तेन पूर्यते । 'पृ पालनपूरणयोः' (उ० प० से०) 'ऋदोरप्' (३।३।५७) वा ॥ (१) ॥*॥ प्रासायि । 'शिल् बन्धने' (खा० उ० अ०) । कर्मणि क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ असञ्जि । 'षञ् सञ्जे' (भ्वा० प० अ०) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'तात्पर्ययुक्तस्य' ॥

इष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः ।

इष्टेति ॥ इष्टश्चासावर्थश्च । तत्र उद्युक्तः ॥ (१) ॥*॥ उद् उद्योगं, सवति । 'षु प्रसवैश्वर्ययोः' (भ्वा० प० अ०) सुनोति वा 'षुल् अभिषवे' (खा० उ० अ०) । विचि (३।२।७५) संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः । किपि (३।२।७६) । आगम-शास्त्रस्यानित्यत्वात्तुगभावो वा । ततः 'संज्ञायां कन्' (५।३।७५) । यद्वा वत्सुवति । 'षू प्रेरणे' (तु० प० से०) । मितद्वा-दित्वात् (वा० ३।२।१८०) डुः । 'सत्सू-' (३।२।६१) इति किप् वा । कनि (ज्ञापि० ५।४।५) 'केऽणः' (७।४।१३) इति ह्रस्वः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'इष्टार्थोद्यमवतः' ।—पञ्चापि त-त्परपर्यायाः इत्येके ॥

प्रतीते प्रथितव्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः ॥ ९ ॥

प्रेति ॥ प्रत्येकमगात् । प्रतीयते स्म, इति वा 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । गत्यर्थत्वात् कर्तरि (३।४।७२), कर्मणि (३।२।१०२) वा० क्तः ॥ (१) ॥*॥ प्रथते स्म । 'प्रथ प्रख्याने' (भ्वा० आ० से०) । अकर्मकत्वात् कर्तरि (३।४।७२) क्तः ॥ (२) ॥*॥ अख्यायि । 'ख्या प्रकथने' (अ०

प० अ०) । 'चक्षिडः ख्याय्' (२।४।५४) वा । क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ अवेदि । 'विट्ट लामे' (तु० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'वित्तो भोगप्रत्यययोः' (८।२।५८) इति साधुः ॥ (४) ॥*॥ व्यज्ञायि । 'ज्ञा अवबोधने' (भ्या० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) यद्वा विजानाति । 'मतिबुद्धि-' (३।२।१८८) इति क्तः ॥ (५) ॥*॥ व्यश्रावि । 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'प्रसिद्धस्य' ॥

गुणैः प्रतीते तु कृतलक्षणाहतलक्षणौ ।

ग्विति ॥ कृतमुच्चारितं लक्षणं नामास्य । 'लक्षणं नात्रि चिह्ने च' इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ 'आहतं गुणितेऽपि स्यात्' इति विश्वः । आहतमभ्यस्तं लक्षणं यस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'गुणैः प्रसिद्धस्य' ॥

इभ्य आढ्यो धनी

इभ्य इति ॥ इभमर्हति । दण्डादित्वात् (५।१।६६) यः । यद्वा एः कामाद् भ्यसते । 'भ्यस भये' (भ्वा० आ० से०) । 'अन्येभ्योऽपि-' वा० (३।२।१०१) इति डः । 'इभ्यो ध-नवतीभ्यां तु वरेष्वां सल्लकीतरौ' इति हेमचन्द्रः ॥ (१) ॥*॥ आध्यायति । 'आतः-' (३।१।१३६) इति कः । पृ-षोदरादिः (६।३।१०९) ॥ (२) ॥*॥ बहुधनमस्य । इनिः (५।२।११५) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'बहुधनस्य' ॥

स्वामी त्वीश्वरः पतिरीशिता ॥ १० ॥

अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधिपः ।

स्वेति ॥ स्वमस्यास्ति । 'स्वामिन्नाश्रये' (५।२।१२६) इति साधुः । 'स्वामी प्रभुविशाखयोः' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ ईष्टे । 'ईश ऐश्वर्ये' (अ० आ० से०) । 'स्थेश-' (३।२।१७५) इति वरच् । 'ईश्वरो मन्मथे शंभौ नाढ्ये स्वा-मिनि वाच्यवत् । ईश्वरी चेश्वरोमायाम्' इति विश्वमेदि-न्यौ ॥ (२) ॥*॥ पाति 'पा रक्षणे' (अ० प० अ०) । 'पा-वेर्ङितिः' (उ० ४।५७) । 'पतिर्धवे ना त्रिष्वीशे' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ ईष्टे । 'तृन्' (३।२।१३५) । तृच् (३।१।१३३) वा ॥ (४) ॥*॥ अधिभवति । 'भुवः संज्ञा-न्तरयोः' (३।२।१७९) इति किप् ॥ (५) ॥*॥ नयति । 'णील् प्रापणे' (भ्वा० उ० से०) । ण्वल् (३।१।१३३) । 'ना-यको नेतरि श्रेष्ठे हारमध्यमणावपि' इति विश्वहेमचन्द्रौ ॥ (६) ॥*॥ तृच् (३।१।१३३) ॥ (७) ॥*॥ प्रभवति । 'वि-प्रसंभ्यः-' (३।२।१८०) इति डुः ॥ (८) ॥*॥ परिवर्हति । परिवर्हति वा । 'वृह वृहि वृद्धौ' (भ्वा० प० से०) । 'प्रभौ परिवृढः' (७।२।१२१) इति साधुः ॥ (९) ॥*॥ अधि पाति । 'आतश्चोपसर्गे' (३।१।१३६) इति कः ।—मूलविभुजादिः (वा० ३।२।५)—इति मुकुटोक्तिश्चिन्त्या ॥ (१०) ॥*॥ दश 'अधिपतेः' ॥

अधिकर्द्धिः समृद्धः स्यात्

अधीति ॥ अधिका ऋद्विरस्य ।—‘ऋधु वृधौ’ (स्वा० प० से०) इति धातूपन्यासो मुकुटस्य व्यर्थः ॥ (१) ॥*॥ समृद्धोति स्म । ‘ऋधु वृधौ’ (स्वा० प० से०) । अकर्मकत्वात् क्तः (३।४।७२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘अतिसंपन्नस्य’ ॥

कुटुम्बव्यापृतस्तु यः ॥ ११ ॥

स्यादभ्यागारिकस्तस्मिन्नुपाधिश्च पुमानयम् ।

क्रिति ॥ कुटुम्बपोषणे संसक्तः । व्याप्रियते स्म । ‘पृङ् व्यायामे’ (तु० आ० अ०) । अकर्मकत्वात् क्तः, (३।४।७२) । ‘व्यापृतस्तस्मिन् युवा’ इति बोधालितः ॥ (१) ॥*॥ अभ्यागारे नियुक्तः । ‘अगारान्ताद्वन्’ (४।४।७०) । अस्मि अधिक आगारिको वा ॥ (२) ॥*॥ आधानमाधिः । ‘उपसर्गे’ (३।३।९२) इति क्तिः । उपगत आधिम् । ‘अत्यादयः—’ (वा० २।२।१८) इति समासः । यत्तु—उपादधाति कुटुम्बम्—इति विग्रह—‘उपसर्गे’ (३।३।९२) इति क्तिः—इत्युपन्यस्तं मुकुटेन । तत्र । कर्तरि क्प्रत्ययास्मरणात् । ‘उपाधिर्धर्मचिन्तायां कुटुम्बव्यापृते छले’ इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि ‘कुटुम्बव्यापृतस्य’ ॥

वराङ्गरूपोपेतो यः सिंहसंहननो हि सः ॥ १२ ॥

वरेति ॥ अङ्गानि च रूपं च, अङ्गरूपाणि । वराणि च तान्यङ्गरूपाणि च । तैरुपेतः ॥*॥ सिंहं श्रेष्ठं संहननमस्य । संहनने सिंहः इति वा । राजदन्तादिः (२।२।३१) ॥ (१) ॥*॥ एकम् ‘सौन्दर्योपेतस्य’ ॥

निर्वार्यः कार्यकर्ता यः संपतन् सत्त्वसंपदा ।

नीति ॥ निश्चयेन त्रियते । ‘वृज् वरणे’ (स्वा० उ० से०) । ‘ऋहलोर्ण्यत्’ (३।१।१२४) ॥*॥ ‘निर्वार्यः’ इति पाठे ‘वृज् धारणे’ (भ्वा० उ० अ०) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ ‘व्यसनेऽभ्युदये वापि ह्यविकारं सदा मनः । तत्तु सत्त्वमिति प्रोक्तम्’ । तत्संपदा संपतन् उच्यते । कुर्वन् ‘संयुक्तः’ इति वा पाठः ॥*॥ एकं ‘निःशङ्ककार्यकर्तुः’ ॥

अवाचि मूकः

अवेति ॥ न वाग्यस्य ॥ (१) ॥*॥ ‘मू’ इति कायति । ‘आतोऽनुप—’ (३।२।३) इति कः । यत्तु—मूयते वध्यते वागस्य । ‘मूङ् बन्धने’ (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकात् अवतिमवतिभ्याम् कक्—इति मुकुटेनोक्तम् । तत्र । धातुप्रत्ययानां कारकेषु विहितत्वात्संबन्धे विधानाभावात् । अवतेः प्रयोजनाभावात् । ‘धातोः’ इत्येकत्वविवक्षणेन धातुसमुदायात् प्रत्ययाभावाच्च । उक्तसूत्राभावाच्च । ‘मूको दैत्यावाग्दीनेषु,’ इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘मूकस्य’ ॥

अथ मनोजवः स पितृसंनिभः ॥ १३ ॥

अथ

मनो जवं वेगवद्यस्मिन् । यत्तु—मनो जवति प्रविशतीति । अच् (३।१।१३४)—इति मुकुटेनोक्तम् । तत्र । उक्तविग्रहापितृसंनिभस्यालभात् । अधिकरणविवक्षायां लचोऽसंबन्धात् । अपः (३।३।५७) औचित्यात् । ‘मनोजवपितृसंधर्माणः’ इति नाममाला ॥*॥ स्वामी तु—‘मनोजवसः’ चमसादिवत्—इत्याह ॥ (१) ॥*॥ पितेव सम्यग्विभवाति । ‘भा वीप्तौ’ (अ० प० अ०) । ‘आतश्चोपसर्गे’ (३।१।१३६) इति कः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘पितृसमस्य’ ॥

सत्कृत्यालंकृतां कन्यां यो ददाति स कूकुदः ।

सेति ॥ कोकते । ‘कुक् आदाने’ (भ्वा० आ० से०) । ‘इगुपध—’ (३।१।१३५) इति कः । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । यद्वा कवनम् । कूः । ‘कूङ् शब्दे’ (तु० आ० से०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । कुवः शब्दस्य कुभूः कीर्तिभूमिः इति यावत् । कूकुं ददाति, कूका दायति वा । ‘दैप् शोबने’ (भ्वा० प० अ०) । ‘आतोऽनुप—’ (३।२।३) इति ‘सुपि—’ (३।२।४) इति योगविभागाद्वा कः ॥ (१) ॥*॥ एकम् ‘सत्कारपूर्वं कन्यादातुः’ ॥

लक्ष्मीवांल्लक्ष्मणः श्रीलः श्रीमान्

लेति ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति । मतुप् । (५।२।९४) ॥ (१) ॥*॥ ‘लक्ष्म्या अच्’ (ग० ५।२।१००) इति ‘पामादित्वाच्च’ अत्वंच । ‘लक्ष्मणा त्वोषधीभेदे सारस्यामपि योषिति । रामभ्रातरि पुंसि स्यात्सश्रीके चाभिधेयवत्’ (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ श्रीरस्यास्ति । सिध्मादित्वात् (५।२।९७) लच् । श्रियं लाति वा ॥*॥ कपिलिकादित्वात् (वा० ८।२।१८) लत्वे ‘श्रीलः’ इत्यपि ॥ (३) ॥*॥ मतुब् (५।२।९४) अपि ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि ‘श्रीमतः’ ॥

स्निग्धस्तु वत्सलः ॥ १४ ॥

स्नीति ॥ स्निह्यति स्म । ‘स्निह प्रीतौ’ (दि० प० अ०) । अकर्मकत्वात् (३।४।७२) क्तः । ‘वा ड्ह—’ (८।२।३३) इति वा घः ॥ (१) ॥*॥ ‘वत्सः पुत्रादिवर्षयोः’ (इति मेदिनी) । वत्से पुत्रादिस्नेहपात्रेऽभिलाषोऽस्यास्ति । ‘वत्सांसाभ्याम्—’ (५।२।९८) इति लच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘वत्सलस्य’ ॥

स्याद्व्यालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः समाः ।

स्येति ॥ ‘स्पृहिगृहि—’ (३।२।१५८) इत्यालुच् ॥ (१) ॥*॥ कर्षणा शीलमस्य । ‘शीलम्’ (४।४।६१) इति ठक् ॥ (२) ॥*॥ कृपां लाति । मितद्वादित्वात् (वा० ३।२।१८०) डुः ॥ (३) ॥*॥ शोभन उः शंभुः । सूः । स्त्रि रतः, रतं वा यस्य । यद्वा सूरमते । ‘सौ रमेः को दमेः पूर्वपदस्य च वीर्षः’ (उ० ५।१४) । यत्तु—‘तातपलितसूरताः’ इति रमेः

क्तः दीर्घश्च—इति वचनमुपन्यस्तं मुकुटेन । तत् पञ्चपाद्या-
दौ न लभ्यते ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'दयालोः' ॥

स्वतन्त्रोऽपावृतः स्वैरी स्वच्छन्दो निरवग्रहः ॥ १५ ॥

स्वेति ॥ स्व आत्मा तन्त्रं प्रधानमस्य ॥ (१) ॥*॥ अ-
पगतमावृतमावरणमस्य । 'अपावृतस्तु पिहिते स्वतन्त्रेऽपि
च वाच्यवत्' (इति विश्वमेदिन्यौ) ॥ (२) ॥*॥ स्वेनेरितुं
शीलमस्य । 'ईर गतौ' (अ० आ० से०) । 'मुप्यजातौ—'
(३।२।७८) इति णिनिः । 'स्वादीरेरिणोः' (भ्वा० ६।१।८९)
इति वृद्धिः ॥ (३) ॥*॥ स्वः छन्दोऽभिलाषो यस्य ॥ (४)
॥*॥ निष्कान्तोऽवग्रहान्नियमात् । 'निरादयः—' (वा० २।
२।१८) इति समासः ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'स्वतन्त्रस्य' ॥

परतन्त्रः पराधीनः परवान्नाथवानपि ।

पेति ॥ परस्तन्त्रं प्रधानं यस्य ॥ (१) ॥*॥ परस्मिन्नधि ।
'सप्तमी शौण्डैः' (२।१।४०) इति समासः । 'अषडक्ष—' (५।
४।४।७) इति खः । यत्तु—परोऽध्युपर्थस्य—इति विगृहीत-
म् । तत्र । शौण्डादिष्वधिपाठवैयर्थ्यापातात् ॥ (२) ॥*॥
परः स्वाम्यस्यास्ति । मतुप् (५।२।९४) ॥ (३) ॥*॥ नाथो-
ऽस्यास्ति ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'परतन्त्रस्य' ॥

अधीनो निघ्न आयत्तोऽस्वच्छन्दो गृह्यकोऽप्यसौ १६

अधीति ॥ इनमधिगतः । 'अत्यादयः—' (वा० २।२।
१८) इति समासः । अधि उपरि, इनोऽस्य इति वा ॥ (१)
॥*॥ निहन्यते निगृह्यते । हन्तेः 'घञर्थे कः' (वा० ३।३।
५८) ॥ (२) ॥*॥ आयतते स्म । 'यती प्रयत्ने' (भ्वा०
आ० से०) । अकर्मकत्वात् (३।४।७२) क्तः ॥ (३) ॥*॥
न स्वः छन्दोऽस्य ॥ (४) ॥*॥ गृह्यते । 'ग्रह उपादाने'
(क्र्या० उ० से०) । 'पदास्त्रैरि—' (३।१।११९) इति क्यप् ।
स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) । 'गृह्यको निघ्नके छेके' इति
विश्वमेदिन्यौ ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'अधीनसामान्यस्य' ॥
एके तु नवमिः पर्यायमाहुः ॥

खलपूः स्याद्बहुकरः

खेति ॥ 'खलं भूस्थानकल्केषु' इति विश्वः । खलं पुना-
ति । 'पूञ् पवने' (क्र्या० उ० से०) । क्तिप् (३।२।७६) ॥
(१) ॥*॥ बहु करोति, भुवं संमार्ष्टि । कियत्तद्बहुष्वज्विधा-
नम् (वा० ३।२।२१) इत्यच् । स्त्रियां बहुकरा । यत्तु—
ताच्छील्यविवक्षायां तु टः (३।२।२०) एव । स्त्रियां 'बहु-
करी'—इत्युक्तं मुकुटेन । तत्र । टाप्वादत्वेनाज्विधानात् ॥
(२) ॥*॥ द्वे 'भुवं मार्जयतः' ॥

दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ।

दीति ॥ 'सूत्रं तन्तुव्यवस्थयोः' इति विश्वः । दीर्घं सूत्रं
व्यवस्था यस्य ॥ (१) ॥*॥ चिरा क्रिया यस्य ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'अतिविलम्बेन क्रियासंपादकस्य' ॥

जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात्

जेति ॥ जालयति, जाल्यते वा । 'जल अपवारणे'
(जु० प० से०) । बाहुलकान्मः ।—धूमवन् मः—इति मु-
कुटस्तु चिन्त्यः । 'इषियुधि—' (उ० १।४।५) इति सूत्रे जले-
रग्रहणात् । धूमेऽपि गुणप्रसङ्गात् 'मक्' इति वक्तुं युक्तत्वा-
च्च । 'जाल्मस्तु पामरे । असमीक्ष्यकारिणि च' इति हैमः ॥
(१) ॥*॥ असमीक्ष्याविचार्य कर्तुं शीलमस्य । 'सुपि—' (३।
२।७८) इति णिनिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अविचारिणः' ॥

कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः ॥ १७ ॥

क्रिति ॥ कुण्ठति । 'कुठि प्रतिघाते आलस्ये च' (भ्वा०
प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । ('कुण्ठोऽकर्मण्यमू-
र्खयोः' इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ एकं 'मन्दक्रियस्य' ॥

कर्मक्षमोऽलंकर्मीणः

केति ॥ कर्मसु क्षमः ॥ (१) ॥*॥ 'सप्तमी' (२।१।४०)
इति योगविभागात्समासः ॥ (१) ॥*॥ कर्मणे क्रियायै अलं
समर्थः । 'प्राप्तापन्नालंपूर्व—' (वा० २।४।२६) इति परवलि-
ङ्गनिषेधात्समासः । 'पर्यादयः—' (वा० २।२।१८) इति वा ।
'अषडक्ष—' (५।४।७) इति खः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'क्रिया-
करणे समर्थस्य' ॥

क्रियावान् कर्मसूद्यतः ।

क्रीति ॥ क्रियां स्यास्ति । मतुप् (५।२।९५) ॥ (१) ॥*॥
एकम् 'उद्योगोद्यतस्य' ॥

स कर्मः कर्मशीलो यः

स इति ॥ कर्म शीलमस्य । 'छत्रादिभ्यो णः' (४।४।६२)
वा । स्त्रियां कर्मा ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कर्मसु
फलमनपेक्ष्य प्रवृत्तस्य' ॥

कर्मशूरस्तु कर्मठः ॥ १८ ॥

केति ॥ कर्मणि शूरः । सप्तमीसमासः (२।१।४०) ॥
(१) ॥*॥ 'कर्मणि घटोऽठच्' (५।२।३५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापकस्य' ॥

भरण्यभुक्कर्मकरः

मेति ॥ भरण्यं वेतनं भुङ्क्ते । क्तिप् (३।२।७६) ॥*॥ क-
चित् 'कर्मण्यभुक्' इति पाठः । तत्र कर्मणि साधु । 'तत्र
साधुः' (४।४।९८) इति यत् । कर्मण्यं वेतनम् ॥ (१) ॥*॥
कर्म करोति । 'कर्मणि भृतौ' (३।२।२२) इति टः ॥ (२)
॥*॥ द्वे 'मूल्येन कर्म कुर्वतः' अयं शूद्रवर्गो उक्तोऽपि
'भरण्यभुग्' इति पर्यायान्तरकथनार्थमनूदितः ॥

कर्मकारस्तु तत्क्रियः ।

केति ॥ कर्म करोति । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) ॥ (१)
॥*॥ 'तत्क्रियः कर्मकारक्रियः' 'अभृतक्रियः' इत्यर्थः ॥*॥
'यो वेतनं विना कर्म करोति तस्य' एकम् ॥

अपस्नातो मृतस्नातः

अपेति ॥ अपकृष्टं स्नातः । 'प्रादयो गताद्यर्थे' (वा० २। २।१८) इति समासः ॥ (१) ॥*॥ मृते स्नातः । सप्तमीसमासः (२।१।४०) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मृतमुद्दिश्य स्नातस्य' ॥

आमिषाशी तु शौष्कलः ॥ १९ ॥

आमीति ॥ आमिषमश्नाति । 'अश भोजने' (त्रया० प० से०) । 'सुपि-' (३।२।७८) इति णिनिः ॥ (१) ॥*॥ 'शुष्कली' शुष्कमांसेऽपि मांसपात्रेऽपि सा मता । तामति । 'शेषे' (४।२।९२) इत्यण् । स्वामी तु 'शाष्कलः' इति पाठति । तत्र पृषोदरादिः (६।३।१०९) ॥*॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्बुद्ध्यभावोऽपि । 'शुष्कलः' शुष्कमांसस्य फणिके पिशिताशिनः इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मांसाशिनः' ॥

बुभुक्षितः स्यात्क्षुधितो जिघत्सुरशानायितः ।

बिब्रति ॥ बुभुक्षा जातास्य । तारकादित्वात् (५।२। ३६) इतच् ॥ (१) ॥*॥ क्षुध्यति स्म । अकर्मकत्वात् (३।४।७२) क्तः । 'वसतिक्षुधोः-' (७।२।५२) इतीट् ॥ (२) ॥*॥ अतुमिच्छुः । अदेः सनि 'लुब्धसुनोर्धस्ल' (२।४। ३७) । 'सनाशंस-' (३।२।१६८) इत्युः ॥ (३) ॥*॥ अशनस्येच्छा । 'अशनाया-' (७।४।३४) इति साधुः । अशनाया जातास्य । तारकादिः (५।२।३६) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'क्षुधितस्य' ॥

परान्नः परपिण्डादः

पेति ॥ परस्यान्नम् । परान्नं नित्यमस्य । 'अर्शआदिभ्योऽच्' (५।२।१२७) ॥ (१) ॥*॥ 'पिण्डमाजीवने' इति धरणिः । परस्य पिण्डम् । तदति । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) ॥*॥ द्वे 'परान्नजीवनस्य' ॥

भक्षको घस्सरोऽश्वरः ॥ २० ॥

मेति ॥ भक्षयति । 'भक्ष अदने' (चु० प० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) ॥ (१) ॥*॥ घसति 'घस्ल अदने' (भ्वा० प० अ०) । 'सृघस्यदः कमरच्' (३।२।१६०) ॥ (२) ॥*॥ अत्ति ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'भक्षणपरस्य' ॥

आद्यूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते ।

आद्यति ॥ आदेवीत् । अकर्मकत्वात् क्तः (३।४। ७२) । 'दिवोऽविजिगीषायाम्' (८।२।४९) इति निष्ठानत्वम् । 'यस्य विभाषा' (७।२।१५) इति नेट् ॥ (१) ॥*॥ उदरे प्रसितः । 'उदराट्टगाद्युने' (५।२।६७) इति ठक् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'औदरिकस्य' ॥

उभौ त्वात्मभरिः कुक्षिभरिः स्वोदरपूरके ॥ २१ ॥

विति ॥ आत्मानं कुक्षिं च विभर्ति । 'फलेप्रहिरात्मभरिश्च' (३।२।२६) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ चात् ('भृजः

कुक्ष्यात्मनोर्मु च' इति वार्तिकेन च) कुक्षिभरिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्वोदरपूरकस्य' ॥

सर्वाङ्गीनस्तु सर्वाङ्गभोजी

सेति ॥ सर्वेषामन्नानि । सर्वान्नानि भक्षयति । 'अनुपद-सर्वाङ्ग-' (५।२।९) इति खः ॥ (१) ॥*॥ सर्वान्नानि भोक्तुं शीलमस्य । 'सुपि-' (३।२।७८) इति णिनिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'सर्ववर्णाङ्गभक्षकस्य' ॥

गृध्रस्तु गर्धनः ।

लुब्धोऽभिलाषुकस्तृष्णक

त्रिति ॥ गर्धनशीलः । 'गृध्र अभिकाङ्क्षायाम्' (दि० प० से०) । 'त्रसिगृधि-' (३।२।१४०) इति क्लुः ॥ (१) ॥*॥ 'लुचङ्कम्य-' (३।२।१५०) इति युच् ॥ (२) ॥*॥ लुभ्यति । 'लुभ गार्ध्ये' (दि० प० से०) । 'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'लुब्ध आकाङ्क्षिणि व्याधे' इति हेमचन्द्रः ॥ (३) ॥*॥ अभिलष्यति । 'लष कान्तौ' (भ्वा० उ० से०) । 'लषपत-पद-' (३।२।१५४) इत्युक् ॥ (४) ॥*॥ तृष्यति । 'जितृषा पिपासायाम्' (दि० प० से०) । 'स्वपितृषोर्नजिड्' (३।२। १७२) ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'लुब्धस्य' ॥

समौ लोलुपलोलुभौ ॥ २२ ॥

सेति ॥ गर्हितं लुम्पति । 'लुपृ छेदे' (तु० उ० अ०) । 'लुपसद-' (३।१।२४) इति यङन्तादच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ भृशं लुभ्यति । 'लुभ गार्ध्ये' (दि० प० से०) । 'धातोरैकाचः' (३।१।२२) इति यङन्तादच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अतिलुब्धस्य' ॥

उन्मदस्तून्मदिष्णुः स्यात्

उन्मेति ॥ उद्भूतो मदो हर्षोऽस्य ॥*॥ क्वचित् 'सोन्मादः' इति पाठः । तत्र सह उन्मादेन वर्तते । सोपसर्गत्वान्मनेर्धञ् ॥*॥ सु अतिशयित उन्मादोऽस्य । 'सून्मादः' इत्यपि ॥ (१) ॥*॥ उन्मदनशीलः । 'मदी हर्षे' (दि० प० से०) । 'अलङ्कृन्-' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'उन्मादशीलस्य' ॥

अविनीतः समुद्धतः ।

अवीति ॥ न व्यनायि । 'णीञ् प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ समुद्धन्ति स्म । समुद्धन्यते स्म, इति वा । हन्तेर्गल्यर्थत्वात् कर्तरि (३।४।७२) कर्मणि (३।२।१०२) वा क्तः । 'समुद्धतं समुद्गीर्णेऽप्यविनीते च वाच्यवत्' इति मेदिनी ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'उद्धतस्य' ॥

१-तृष्णाशब्दात् 'तत्करोति-' (वा० ३।१।२३) इति ण्यन्तात् ण्वुलि (३।१।२३३) 'तृष्णकः अदन्तोऽपि' इति सर्वधरः-इति सुकृतः ॥

मत्ते शौण्डोक्तक्षीबाः

मेति ॥ मायति । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति मदेः क्तः 'न ध्याख्या-' (८।२।५७) इति न निष्ठानलम् ॥ (१) ॥*॥ शृण्वायां पानागारे भवः । 'तत्र भवः' (४।३।५३) इत्यण् । 'शौण्डो मत्ते च विख्याते पिप्पल्यां च भवेत् स्त्रियाम्' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (२) ॥*॥ उद्धतः कट आवरण-मावारको वास्य । यद्वा उद्धतमदवृत्तेरुच्छब्दात् स्वार्थे 'संप्रो-दश्च' (५।२।२९) इति कटच् । 'उत्कटस्तीव्रमतयोः' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ क्षीवते स्म । 'क्षीवृ मदे' (भ्वा० आ० से०) । अकर्मकत्वात् कर्तरि क्तः (३।४।७२) । 'अनुपस-र्गात्-' (८।२।५५) इति साधुः । क्तः (३।१।१३५) वा ॥*॥ नान्तोऽप्ययम् । 'क्षीबाणौ समबुध्यत' इति व्यासप्रयोगात् । तत्र बाहुलकात् कनिन् ॥ (४) ॥*॥ चलारि 'उन्मत्तस्य' ॥

कामुके कमितानुकः ॥ २३ ॥

कम्पः कामयिताभीकः कमनः कामनोऽभिकः ।

केति ॥ कामयते । 'कमु कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । 'लषपतपद-' (३।२।१५४) इत्युक्त्वा । 'कामुकः कमनेऽशो-कपादपे चातिमुक्तके' इति (मेदिनी) ॥*॥ णिङ्यभावे च तृच् (३।१।१३३) ॥ (५) ॥*॥ (२) ॥*॥ अनुकामयते । 'अनुकामिका-' (५।२।७४) इति साधुः ॥ (३) ॥*॥ 'न-मिकम्पि-' (३।२।१६७) इति रः ॥ (४) ॥*॥ अभि कामयते । 'अनुकामिका-' (५।२।७४) इति साधुः । 'अभि-कः कामुके क्रूरे निर्भये त्रिषु ना कवौ' (इति मेदिनी) ॥ (६) ॥*॥ (९) ॥*॥ 'अनुदात्तेश्च-' (३।२।१४९) इति युच् । 'कमनः कामुके कामेऽभिरूपेऽशोकपादपे' (इति मे-दिनी) ॥ (७) ॥*॥ णिङन्ताद्युच् (उ० २।७८) ॥ (८) ॥*॥ नव 'कामुकस्य' ॥

विधेयो विनयग्राही वचनेस्थित आश्रयः ॥ २४ ॥

वीति ॥ विधातुं शक्यः । 'अचो यत्' (३।१।९७) । 'ईद्यति' (६।४।६५) । गुणः (७।३।८४) ॥ (१) ॥*॥ प्रवृ-त्तौ निवृत्तौ वा विनयं ग्रहीतुं शीलमस्य । 'सुपि-' (३।२।७८) इति णिनिः ॥ (२) ॥*॥ वचने तिष्ठति स्म । 'गल्य-र्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'तत्पुरुषे कृति-' (६।३।९) इत्यल्लक् ॥ (३) ॥*॥ आश्रयणेति । 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० अ०) पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'आश्रयो वचनस्थिते । प्र-तिज्ञायां च क्लेशे च' इति हैमः ॥ (४) ॥*॥ चलारि 'प्रवृ-त्तिनिवृत्त्योर्विधातुं शक्यस्य' ॥

वश्यः प्रणयः

वेति ॥ वशमधीनत्वं गतः । 'वशं गतः' (४।४।८६) इति यत् । 'वशमायततायां स्यात्' इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ प्रकर्षेण नेतुं शक्यः । 'अचो यत्' (३।१।९७) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्वाधीनस्य' ॥

निभृतविनीतप्रश्रिताः समाः ।

नीति ॥ नितरामभारि । 'भृञ् भरणे' (भ्वा० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ व्यनायि । 'भीञ्' (भ्वा० उ० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'विनीतस्तु निभृ-ते निर्जितेन्द्रिये । वाणिजे साधुवाह्यश्चे विनयग्राहिते हिते' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ प्रथममश्रायि गुणैः । 'श्रिञ् सेवा-याम्' (भ्वा० उ० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'विनययुक्तस्य' ॥

धृष्टे धृष्णग्वियातश्च

ध्रिति ॥ धृष्णोति स्म । 'जिघृषा प्रागल्भ्ये' (स्वा० प० से०) । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'धृषिषासी-' (७।२।१९) 'इतीडभावः' ॥ (१) ॥*॥ 'धृषेध्वं' इति नजिङ् ॥*॥ 'धृष्णुः' इति पाठे 'त्रसिगृधि-' (३।२।१४०) इति क्तुः ॥ (२) ॥*॥ विरुद्धं यातं चेष्टितं यस्य । विरुद्धमया-सीद्वा । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'निर्लज्जस्य' ॥

प्रगल्भः प्रतिभान्विते ॥ २५ ॥

प्रेति ॥ प्रगल्भते । 'गल्भ धाव्ये' (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ प्रतिभानम् । 'आत-श्च-' (३।३।१०६) इत्यङ् । 'प्रज्ञा नवनवोन्मेषशालिनी प्र-तिभा मता' इति रुद्रः । प्रतिभयान्वितः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्रत्युत्पन्नमतेः' ॥

स्यादधृष्टे तु शालीनः

स्येति ॥ शालाप्रवेशमर्हति । 'शालीनकौपीने-' (५।२।२०) इति साधुः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'सलज्जस्य' ॥

विलक्षो विस्रयान्विते ।

वीति ॥ विशेषेण लक्षयति 'लक्ष आलोचने' (भ्वा० आ० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ विस्रयेनाश्रयै-णान्वितः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'परकीयधर्मशीलादौ प्राप्ताश्चर्यस्य' ॥

अधीरे कातरः

अधीति ॥ न धीरो धैर्यं यस्य ॥ (१) ॥*॥ ईषतरति । अच् (३।१।१३४) । 'ईषदर्थे' (६।३।१०५) इति क्तोः कादेशः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'रोगादिलक्षणेनाकुलमनसः' ॥

त्रसौ भीरुभीरुकभीलुकाः ॥ २६ ॥

त्रेति ॥ त्रस्यति । 'त्रसी उद्वेगे' (दि० प० से०) । 'त्रसिगृधि-' (३।२।१४०) इति क्तुः ॥ (१) ॥*॥ बिभे-ति । 'जिभी भये' (जु० प० अ०) । 'भियः कुक्कुनौ' (३।२।१७४) । 'कुक्कुपि' (वा० ३।२।१७४) । 'भीरुरातं

त्रिलिङ्गः स्याद्वरयोषिति योषिति' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (२) ॥*॥ (३) ॥*॥ चत्वारि 'भयशीलस्य' ॥

आशंसुराशंसितरि

आशेति ॥ आशंसते । 'आङः शसि इच्छायाम्' (भ्वा० आ० से०) । 'सनाशंसभिक्षः' (३।२।१६८) इत्युः ॥ (१) ॥*॥ 'तृन्' (३।२।१३५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'इष्टार्थप्राप्तीच्छोः' ॥

गृहयालुर्ग्रहीतरि ।

ग्रिति ॥ गृहयति । 'गृह ग्रहणे' चुरादावदन्तः 'स्पृहि-हिं-' (३।२।१५८) इत्यालुच् 'अयामन्ता-' (६।४।५५) इति णेरयादेशः ॥ (१) ॥*॥ (गृह्णाति) । 'ग्रह उपादाने' (क्या० उ० से०) । 'तृन्' (३।२।१३५) । 'ग्रहोऽलिटि-' (७।२।३७) इतीटो वीर्धः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'ग्रहणशीलस्य' ॥

श्रद्धालुः श्रद्धया युक्ते

श्रेति ॥ श्रद्धयाति । 'स्पृहि-' (३।२।१५८) इत्यालुच् ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'श्रद्धालोः' ॥

पतयालुश्च पातुके ॥ २७ ॥

पेति ॥ पतयति । 'पत गतौ' (चु० उ० से०) । 'आलुच्' (३।२।१५८) ॥ (१) ॥*॥ (भौवादिकात्) 'लषपत-' (३।२।१५४) इत्युक् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'पतनशीलस्य' ॥

लज्जाशीलोऽपत्रपिण्णुः

लेति ॥ लज्जा शीलमस्य ॥ (१) ॥*॥ अपत्रपते । 'अलंकृच्-' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'लज्जाशीलस्य' ॥

वन्दारुरभिवादके ।

वेति ॥ वन्दते । 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' (भ्वा० आ० से०) । 'शृवन्धोरारुः' (३।२।१७३) ॥ (१) ॥*॥ अभिवादयति । ण्वल् (३।१।१३३) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वन्दनशीलस्य' ॥

शरारुर्धातुको हिंसः

शेति ॥ शृणाति । 'शृ हिंसायाम्' (क्या० प० से०) । आरुः (३।२।१७३) ॥ (१) ॥*॥ हन्ति । 'लषपत-' (३।२।१५४) इत्युक् ॥ (२) ॥*॥ हिनस्ति । 'हिसि हिंसायाम्' (६० प० से०) । 'नमिकम्पि-' (३।२।१६७) इति रः । 'हिंसा काकादनीमांसोः स्त्रियां स्याद्वातुकेऽन्यवत्' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'हिंसाशीलस्य' ॥

स्याद्वर्धिष्णुश्च वर्धनः ॥ २८ ॥

स्येति ॥ वर्धते । 'वृधु वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । 'अलंकृच्' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (१) ॥*॥ 'अनुदात्तेतश्च-' (३।२।१४९) इति युच् । 'वर्धनं छेदने वृद्धौ वर्धनी तु गलन्तिका' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वर्धनशीलस्य' ॥

उत्पतिष्णुस्तत्पतित्ता

उत्पेति ॥ उत्पतति । 'पत गतौ' (भ्वा० प० से०) इ-ष्णुच् (३।२।१३६) ॥ (१) ॥*॥ 'तृन्' (३।२।१३५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'ऊर्ध्वपतनशीलस्य' ॥

अलंकरिष्णुस्तु मण्डनः ।

अलमिति ॥ अलंकरणशीलः । 'अलंकृच्-' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (१) ॥*॥ मण्डनशीलः । 'मडि भूषायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'कुधमण्डार्थेभ्यश्च' (३।२।१५१) इति युच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अलंकरणशीलस्य' ॥

भूष्णुर्भविष्णुर्भविता

भिवति ॥ भवनशीलः । 'ग्लजिस्थश्च ग्लुः' (३।२।१३९) चाद्भुवः ॥ (१) ॥*॥ 'भुवश्च' (३।२।१३८) इती-ष्णुच् ॥ (२) ॥*॥ 'तृन्' (३।२।१३५) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'भवनशीलस्य' ॥

वर्तिष्णुर्वर्तनः समौ ॥ २९ ॥

वेति ॥ वर्तनशीलः । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा० आ० से०) 'अलंकृच्-' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (१) ॥*॥ 'अनुदात्तेतश्च' (३।२।१४९) इति युच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वर्तनशीलस्य' ॥

निराकरिष्णुः क्षिमुः स्यात्

नीति ॥ निराकरणशीलः । इष्णुच् (३।२।१३६) ॥ (१) ॥*॥ क्षेपणशीलः । 'क्षिप प्रेरणे' (तु० उ० अ०) । 'त्रसि-गृधि-' (३।२।१४०) इति क्लुः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निराकरणशीलस्य' ॥

सान्द्रस्निग्धस्तु मेदुरः ।

सेति ॥ सान्द्रो घनः स्निग्धश्चिक्कणः ॥ (१) ॥*॥ मेदनशीलः । 'विमिदा स्नेहने' (भ्वा० आ० से०) । 'भञ्जभास-' (३।२।१६१) इति घुरच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निविडस्निग्धस्य' ॥

ज्ञाता तु विदुरो विन्दुः

ज्ञेति ॥ जानाति 'तृन्' (३।२।१३५) ॥ (१) ॥*॥ वेदनशीलः । 'विदिमिदि-' (३।२।१६२) ॥*॥ इति कुरच् ॥ (२) ॥*॥ 'विन्दुरिच्छुः' (३।२।१६९) इति साधुः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'ज्ञानशीलस्य' ॥

विकासी तु विकस्वरः ॥ ३० ॥

वीति ॥ विकसति । 'कस गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'वौ कषलस-' (३।२।१४३) इति घिनुण् । 'विकासः स्फुटने व्यक्तौ' इति दन्त्यान्ते घरणिः । तस्मादिनिः (५।२।११५) वा ॥ (१) ॥*॥ 'स्थेशभास-' (३।२।१७५) इति वरच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विकसनशीलस्य' ॥

१—इदं च सिद्धान्तकौमुद्यनुरोधेन । भाष्ये तु 'भुव इदप्रति-षेधश्च' इत्युपलभ्यते ॥

विस्त्वरो विस्मरः प्रसारी च विसारिणि ।

वीति ॥ विसरणशीलः । 'सु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'इणश्जि-' (३।२।१६३) इति करप् 'ह्रस्वस्य-' (६।१।७१) इति तुक् ॥ (१) ॥*॥ 'सुषस्य-' (३।२।१६०) इति क्म-
रच् ॥ (२) ॥*॥ प्रसरणशीलः । 'प्रे लप-' (३।२।१४६) इति घिनुण् ॥ (३) ॥*॥ विसरणम् । घञ् (३।३।१८) । विसारोऽस्यास्ति । इतिः (५।२।११५) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'प्रसारिणः' ॥

सहिष्णुः सहनः क्षन्ता तितिक्षुः क्षमिता क्षमी ३१

सेति ॥ सहनशीलः । 'षह मर्षणे' (भ्वा० आ० से०) । 'अलंकृन्-' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (१) ॥*॥ 'अनुदा-
त्तेश्च' (३।२।१४९) इति युच् ॥ (२) ॥*॥ क्षमणशीलः । 'क्षमू सहने' (दि० प० से०) । 'तृन्' (३।२।१३५) ॥ (३) ॥*॥ तिजेः क्षमायाम् । 'गुप्तिचिकित्साः-' (३।१।५) इति सन् । तितिक्षणशीलः 'सनाशंस-' (३।२।१६८) इत्युः ॥ (४) ॥*॥ तृनः 'स्वरति-' (७।२।४४) इति पक्षे इट् ॥ (५) ॥*॥ 'शमित्यष्टाभ्यो-' (३।२।१४१) इति घिनुण् ॥ (६) ॥*॥ षट् 'सहनशीलस्य' ॥

क्रोधनोऽमर्षणः कोपी

कविति ॥ क्रोधनशीलः 'क्रुध कोपे' (दि० प० अ०) । 'क्रुधमण्डा-' (३।२।१५१) इति युच् ॥ (१) ॥*॥ न मर्षण-
शीलः । युच् (३।२।१५१) ॥ (२) ॥*॥ अवश्यं कुप्यति । 'आवश्यक-' (३।३।१७०) इति णिनिः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'क्रोधनस्य' ॥

चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।

चेति ॥ चण्डते । 'चडि कोपे' (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'चण्डस्तु यमदासेऽतिकोपने । तीव्रे दैत्यविशेषे च चण्डी तु शिवयोषिति । चण्डा धन-
हरीशङ्खपुण्योः' इति हेमचन्द्रः ॥ (१) ॥*॥ अत्यन्तं कु-
प्यति । 'क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च' (३।२।१५१) इति युच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अतिक्रोधनस्य' ॥

जागरूको जागरिता

जेति ॥ जागरणशीलः । 'जागृ निद्राक्षये' (अ० प० से०) । 'जागरूकः' (३।२।१६५) ॥ (१) ॥*॥ 'तृन्' (३।२।१३५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'जागरूकस्य' ॥

घूर्णितः प्रचलायितः ॥ ३२ ॥

घिविति ॥ घूर्णते स्म । 'घूर्णे भ्रमणे' (भ्वा० आ० से०) । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । घूर्णो जातास्य, इति वा । तारकादिः (५।२।३६) ॥ (१) ॥*॥ प्रचल इवाचरति । 'कर्तुः क्यङ् सलोपश्च' (३।१।१११) । प्रचलायते स्म । 'ग-
ल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । प्रचलाया जातास्य, इति वा ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'संजातघूर्णस्य' ॥

अमर० ४६

स्वप्नक् शयालुर्निद्रालुः

स्वेति ॥ स्वपनशीलः । 'विष्वप् शये' (अ० प० अ०) । 'स्वपितृषोर्नजिङ्' (३।२।१७२) ॥ (१) ॥*॥ शयनशीलः 'शीङ् स्वप्ने' (अ० आ० से०) । 'शीङश्च' (वा० ३।२।१५८) इत्यालुच् । 'शयालुः स्यादजगरे निद्राशीले च कुकुरे' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (२) ॥*॥ निद्राशीलः । 'द्रा कुत्सार्थां गतौ' (अ० प० अ०) । 'स्पृहिगृहि-' (३।२।१५८) इत्यालुच् ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'निद्राशीलस्य' ॥

निद्राणशयितौ समौ ।

नीति ॥ निद्राति स्म । अकर्मकत्वात् (३।४।७२) क्तः 'संयोगादेः-' (८।२।४३) इति वः ॥ (१) ॥*॥ शेते स्म । 'शीङ्' (अ० आ० से०) । पूर्ववत् (३।४।७२) क्तः 'निष्ठ शीङ्-' (१।२।१९) इति न क्तिवम् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निद्रां प्राप्तस्य' ॥

पराङ्मुखः पराचीनः

पेति ॥ पराङ्मुख्यनमिमुखो भवति । 'अक्षु गतिपूजनयोः' (भ्वा० प० से०) । 'ऋत्विग्-' (३।२।५९) इति क्तिन् । पराक् मुखमस्य ॥ (१) ॥*॥ 'विभाषाच्चः-' (५।४।८) इति स्वार्थे कः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विमुखस्य' ॥

स्याद्वाङ्मध्यधोमुखः ॥ ३३ ॥

स्येति ॥ अवाङ्मध्यधोमुखो भवति । क्तिन् (३।२।५९) ॥ (१) ॥*॥ अधो मुखं यस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अधोमुखस्य' ॥
देवानञ्चति देवद्वङ्

दयिति ॥ 'विष्वग्देवयोः-' (६।३।९२) इत्यद्रिः ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'देवानुवर्तिनः' ॥

विष्वद्वङ् विष्वगञ्चति ।

वीति ॥ मूर्धन्यमध्यः ॥*॥ (विश्वद्वङ्) तालव्यमध्यश्च ॥ (१) ॥*॥ एकं 'सर्वतो गच्छतः' ॥

यः सहाञ्चति सध्यङ् सः

य इति ॥ सहस्य सद्भिः' (६।३।९५) । स्त्रियां सद्भीची ॥ (१) ॥*॥ एकं 'सहचरितस्य' ॥

स तिर्यङ् यस्तिरोऽञ्चति ॥ ३४ ॥

स इति ॥ 'स्तिरसस्तिर्यलोपे' । (६।३।९४) ॥ (१) ॥*॥ एकं 'वक्त्रं गच्छतः' ॥

वदो वदावदो वक्ता

वेति ॥ वदति । 'वद व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ 'चरिचलि-' (वा० ६।१।१२) इति द्वित्वादि ॥ (२) ॥*॥ वक्ति । 'वच भाषणे' (अ० प० अ०) । 'तृन्' (३।२।१३५) । 'वक्ता तु पण्डि-
तेऽपि स्याद्वाग्मिन्यप्यभिधेयवत्' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'वक्तुः' ॥

वागीशो वाक्पतिः समौ ।

वेति ॥ वाचामीशः ॥ (१) ॥*॥ वाचां पतिः ॥
(२) ॥*॥ द्वे 'पटुवचनस्य' ॥

वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मी वावदूकोऽतिवक्तरि ॥ ३५ ॥

वेति ॥ वाचो युक्तिः सयुक्तिकत्वम् । 'वागिद्वपश्य-
ज्वाः—' (वा० ६।३।२१) इत्यल्लक् । तत्र पटुः ॥ (१) ॥*॥
प्रशस्ता वागस्य । 'वाचो ग्मिनिः' (५।२।१२४) । 'वाग्मी'
पटौ सुराचार्ये' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (२) ॥*॥ कुर्वादिषु
(ग० ४।१।१५१) 'वावदूक'शब्दपाठाद् 'वदेः' ऊकः ॥ (३)
॥*॥ अति वक्ति । साधुकारिणि 'तृन्' (३।२।१३५) । तृच्
(३।१।१३३) वा ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'वावदूकस्य' ॥

स्याज्जलपाकरुतु वाचालो वाचाटो बहुगर्हवाक् ।

स्येति ॥ जल्पति । 'जल्प व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प०
से०) । 'जल्पभिक्षु—' (३।२।१५५) इति षाकन् । विस्वात्
स्त्रियां ङीष् ॥ (१) ॥*॥ बहुगर्ह्या वागस्य । 'आलजाटचौ
बहुभाषिणि' (५।२।१२५) । 'कुत्सायामिति वाच्यम्' (वा०
५।२।१२५) ॥ (२) ॥*॥ (३) ॥*॥ (४) ॥*॥ चत्वारि
'बहुगर्ह्याभाषिणः' ॥

दुर्मुखे मुखराबद्धमुखौ

द्विति ॥ दुर्निन्दितं मुखमस्य । 'दुर्मुखः कपिभिन्नाग-
भिदोर्ना मुखरे त्रिषु' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
निन्दितं मुखमस्य । 'खमुख—' (५।२।१०७) इति रः । मुख-
शब्दो लक्षणयात्र वचनपरः ॥ (२) ॥*॥ न बद्धं नियमि-
तं मुखमस्य ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अप्रियवादिनः' ॥

शक्नुः प्रियंवदे ॥ ३६ ॥

शेति ॥ शक्नोति । 'शक्नु शक्तौ' (खा० प० अ०) ।
'मूढशक्यविभ्यः क्लः' (उ० ४।१०८) ॥ (१) ॥*॥ प्रियं
वदति । 'प्रियवशे वदः खच्' (३।२।३८) ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'प्रियवादिनः' ॥

लोहलः स्यादस्फुटवाग्

लविति ॥ लोहनम् । 'लुह गार्धे' इति बोपदेवः । भावे
घञ् (३।३।१८) । लोहं लाति । 'आतोऽनुप—' (३।२।३)
इति कः । यद्वा रोहयतेर्बाहुलकादलच् । कपिलिकादित्वात्
(वा० ८।२।१८) लत्वम् । 'लोहलः शङ्खलाधार्येऽव्यक्तवा-
चिनि च त्रिषु' इति विश्वः (मेदिनी) हेमचन्द्रौ ॥ (१) ॥*॥
न स्फुटा वागस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अस्पष्टभाषितुः' ॥

गर्हवादी तु कद्वदः ।

गेति ॥ गर्ह्यं वदति । 'सुप्यजातौ' (३।२।७८) इति
गिनिः ॥ (१) ॥*॥ कुत्सितं वदति । 'रथवदयोश्च' (६।३।
१०२) इति कोः कत् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'दुर्भाषिणः' ॥

समौ कुवादकुचरो

सेति ॥ कुत्सितो वादोऽस्य ॥ (१) ॥*॥ कुत्सितं चर-
ति । अच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कुक्थनशी-
लस्य' ॥

स्यादसौम्यस्वरोऽस्वरः ॥ ३७ ॥

स्येति ॥ असौम्यो रुक्धः स्वरो यस्य ॥ (१) ॥*॥ अप्र-
शस्तः स्वरो यस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'काकादिवदूक्षस्वरस्य' ॥

रवणः शब्दनः

रेति ॥ रवणशीलः । 'रु शब्दे' (अ० प० अ०) । 'चल-
नशब्दार्थात्—' (३।२।१४८) इति युच् ॥ (१) ॥*॥ शब्द-
नशीलः । 'शब्द शब्दक्रियायाम्' (चु० उ० से०) युच् (३।
३।१४८) ॥ (१) ॥*॥ द्वे 'शब्दकरणशीलस्य' ॥

नान्दीवादी नान्दीकरः समौ ।

नेति ॥ नान्दीवदनशीलः । 'सुपि—' (३।२।७८) इति
वदेर्गिनिः ॥ (१) ॥*॥ नान्दीं करोति वदति 'दिवाविभा—'
(३।२।२१) इति टः ॥ (२) ॥*॥ 'आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुति-
र्यस्मात्प्रवर्तते । देवद्विजनुपादीनां तस्मान्नान्दीति कीर्त्यते' इति
भरतः ॥*॥ 'नाटकादौ मङ्गलार्थं मेर्यादिवादकस्य' द्वे ॥

जडोऽज्ञे

जेति ॥ जलति । 'जल घातने' (भ्वा० प० से०) । पचा-
यच् (३।१।१३४) । डलयोरभेदः । 'इष्टं वानिष्टं वा सुखदुःखं
वा न वेत्ति यो मोहात् । परवशगः स भवेदिह नित्यं जडसं-
ज्ञकः पुरुषः', 'जडा स्त्रियाम् । शूकशिम्ब्यां हिमप्रस्तमूका-
प्रज्ञेषु' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥*॥ न जानाति । 'इगुप-
ध—' (३।१।१३५) इति कः ॥ (२) ॥*॥ 'जडमतेः' ॥

एडमूकस्तु वक्तुं श्रोतुमशिक्षिते ॥ ३८ ॥

एडेति ॥ एडो बधिरश्वासौ मूकश्च । ('एडमूकोऽन्य-
लिङ्गः स्याच्छेदे वाक्श्रुतिवर्जिते' इति मेदिनी) ॥*॥ ('अने-
डमूकः' इति पाठान्तरे 'नास्येडमूकोऽस्मात्' इत्यर्थः । 'त्रिलि-
ङ्गोऽनेडमूकः स्याच्छेदे वाक्श्रुतिवर्जिते' इति रभसः ॥ (१)
॥*॥ एकम् 'भाषणश्रवणयोरनर्हस्य' ॥

तूष्णींशीलस्तु तूष्णीकः

त्विति ॥ तूष्णीं शीलमस्य ॥ (१) ॥*॥ 'शीले को म-
लोपश्च' (वा० ५।३।७१) । 'केऽणः' (७।४।१३) इति नाणो
ह्रस्वः मलोपसामर्थ्यात् । अन्यथा ठमेव विदध्यात् । —'शी-
लम्' (४।४।६१) इति ठकि 'अव्ययानाम्—' (वा० ६।४।
१४४) इति टिलोपेन सिद्धत्वात्—इति मुकुटः । तन्न । क-

१—ङीप्ङीषोः फलभेदं वदता स्वरंकृतभेदस्यानङ्गीकृतत्वेन
पूर्वापरविरुद्धमेतत् । बहुत्र 'संज्ञापूर्वकत्वेन वृज्यभावस्य स्वयमप्यङ्गी-
कृतत्वादकिञ्चित्करं च ॥

विधानस्य स्वार्थत्वात् । ठकि उदात्तनिवृत्तिस्वरेण मध्योदात्त-
ताप्रसङ्गाच्च । वृद्धिः (७।२।११८) प्रसङ्गाच्च ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘मौनशीलस्य’ ॥

नशोऽवासा दिगम्बरः ।

नेति ॥ नजते स्म । ‘ओ नजी व्रीडे’ (सु० आ० से०) ।
अकर्मकत्वात् क्तः (३।४।७२) । ‘ओदितश्च’ (८।२।४५)
इति नत्वम् । ‘नशो वन्दिक्षपणयोः पुंसि त्रिषु विवाससि’
इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ न वासोऽस्य ॥ (२) ॥*॥
दिगेवाम्बरं यस्य । ‘दिगम्बरः स्यात्क्षपणेऽधने तमसि शं-
करे’ (इति मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि ‘नशस्य’ ॥

निष्कासितोऽवकृष्टः स्यात्

नीति ॥ निष्कास्यते स्म । ‘कस गतौ’ (भ्वा० प० से०) ।
ण्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ अवकृष्यते स्म ।
‘कृष विलेखने’ (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥
(२) ॥*॥ द्वे ‘निष्कासितस्य’ ॥

अपध्वस्तस्तु धिकृतः ॥ ३९ ॥

अपेति ॥ अपध्वस्यते स्म । ‘ध्वंसु अधःखंसने, गतौ च’
(भ्वा० आ० से०) । क्तः (३।२।१०२) । ‘अपध्वस्तः परि-
त्यक्ते निन्दितेऽप्यवचूणिते’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
‘धिकृ’ इति कृतः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘धिकृतस्य’ ॥

आत्तगर्वोऽभिभूतः स्यात्

आत्तेति ॥ आतो गर्वो यस्य ॥*॥ ‘आत्तगन्धः’ इति
पाठान्तरम् । ‘गन्धो गन्धक आमोदे संबन्धे लेशगर्वयोः’
इति विश्वः । ‘गन्धो गर्वो लवोऽपि च’ इति त्रिकाण्डशेषः
॥ (१) ॥*॥ अभिभूयते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘गर्वारूढस्य’ ॥—चत्वारः पर्यायाः—इत्येके ॥

दापितः साधितः समौ ।

देति ॥ दाप्यते स्म । ‘दाप्’ (जु० उ० अ०) ण्यन्तः
॥*॥ ‘दायितः’ इति पाठान्तरम् । तत्र ‘दय दाने’
(भ्वा० आ० से०) इति धातुः ॥ (१) ॥*॥ साध्यते स्म ।
‘साध संसिद्धौ’ (खा० प० अ०) ॥ (२) ॥*॥—द्वे ‘धना-
दिकं प्रदापितस्य’—इति मुकुटः । प्रदापितस्य धनादेर्वा ॥
प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृतः ॥४०॥

प्रेति ॥ प्रत्यादिश्यते स्म । ‘दिश अतिसर्जने’ (तु० उ०
अ०) । क्तः (वा० ३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ निरस्यते स्म ।
‘असु क्षेपणे’ (दि० प० से०) । क्तः (३।१।१०२) ‘निरस्तः
प्रेषितशरे संत्यक्ते त्वरितोदिते । निष्कृते प्रतिहते च’ इति हैमः
॥ (२) ॥*॥ प्रत्याख्यायते स्म । ‘ख्या प्रकथने’ (अ० प०
अ०) । चक्षिणदेशो वा क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥
निरकारि । कृब् (त० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥
(४) ॥*॥ चत्वारि ‘प्रत्याख्यातस्य’ ॥

निकृतः स्याद्विप्रकृतः

नीति ॥ न्यकारि । क्तः (३।२।१०२) । ‘निकृतं विप्र-
लब्धे स्याच्छटे विप्रकृते त्रिषु’ इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥*॥
विप्राकारि ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘तिरस्कृतस्य’ ॥

विप्रलब्धस्तु वञ्चितः ।

वीति ॥ विप्रलभ्यते स्म । ‘डुलभष् प्राप्तौ’ (भ्वा० आ०
अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ ‘वञ्चु गतौ’ (भ्वा०
प० से०) । ण्यन्तः । वञ्चयते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥
(२) ॥*॥ द्वे ‘वञ्चितस्य’ ॥

मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो हतश्च सः ॥ ४१ ॥

मेति ॥ मनो हतं यस्य ॥ (१) ॥*॥ प्रति हन्यते स्म ।
क्तः (३।२।१०२) । ‘भवेत्प्रतिहतं द्विष्टे प्रतिस्खलितरुद्धयोः’
(इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ प्रतिबध्यते स्म । ‘बन्ध बन्धने’
(क्र्या० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ ह-
न्यते स्म । क्तः ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि ‘कृतमनोभङ्गस्य’ ॥

अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तः

अधीति ॥ अधिक्षिप्यते स्म । ‘क्षिप प्रेरणे’ (तु० उ०
अ०) । क्तः (३।२।१०२) । ‘अतिक्षिप्तः प्रणिहिते कुत्सि-
ते भर्त्सिते त्रिषु’ इति विश्वहेमचन्द्रौ (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
प्रत्यक्षेऽपि । ‘प्रतिक्षिप्तं वारिते स्यात्प्रेषिते पञ्चकं त्रिषु’
(इति मेदिनी) । ‘प्रतिक्षिप्तं प्रतिहते प्रेषिते च निराकृते’
इति विश्वः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘कृताक्षेपस्य’ ॥

बद्धे कीलितसंयतौ ।

वेति ॥ बद्धयते स्म । ‘बन्ध बन्धने’ (क्र्या० प० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ कील्यते स्म । ‘कील बन्धे’
(भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ संय-
म्यते स्म । ‘यम उपरमे’ (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।
१०२) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि ‘बद्धस्य’ ॥

आपन्न आपत्प्राप्तः स्यात्

आपेति ॥ आपद्यते स्म । ‘पद गतौ’ (दि० आ० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) । ‘आपन्नः सविपत्तौ च प्राप्तेऽपि वाच्यलि-
ङ्गकः’ (इति विश्वमेदिन्यौ) ॥ (१) ॥*॥ आपदं प्राप्तः ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘आपद्रस्तस्य’ ॥

कांदिशीको भयद्रुतः ॥४२॥

केति ॥ ‘कां दिशं यामि’ इत्याह । ‘तदाहेति साशब्दा-
दिभ्यः’ (वा० ४।४।१) इति ठक् । षष्ठोदरादिः (६।३।
१०९) । मुकुटस्तु—‘कदि वैकुण्ठे’ (भ्वा० आ० से०) ।
भावघञन्तात् मत्वर्थ इतिः (५।२।११५) । कन्वी । ‘शीकृ

सेचने' (भ्वा० आ० से०) । भावे घञ् (३।३।१८) । शीकः क्षरणार्थत्वादश्रुपाते वर्तते । वैक्ययुक्तोऽश्रुपातः । कान्दि-
शीकः । तद्योगाज् ज्योत्स्नाद्यण् (५।२।१०३) — इत्याह ॥
(१) ॥*॥ अदुद्रवत् । 'द्रु गतौ' (भ्वा० प० से०) । कर्तरि
क्तः (३।४।७२) । भयाद्भुतः । 'पञ्चमी' (२।१।३७) इति
योगविभागात् समासः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'भयेन पलायि-
तस्य' ॥

आक्षारितः क्षरितोऽभिशस्ते

आक्षेति ॥ आक्षार्यते स्म । 'क्षर संचलने' (भ्वा० प०
से०) । ण्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) आक्षारो मैथुनं प्रत्या-
क्रोशो जातोऽस्य इति वा । इतच् (५।२।३६) ॥ (१) ॥*॥
'क्षारितः स्नाविते क्षारे चाभिशस्तेऽपि च त्रिषु' (इति मे-
दिनी) ॥ (२) ॥*॥ अभिशस्यते स्म । 'शसु हिंसायाम्'
(भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'यस्य विभाषा'
(७।२।११५) इति नेट् । 'शुषिषासी-' (७।२।१९) इति वा ॥
(३) ॥*॥ त्रीणि 'मैथुननिमित्तं मिथ्यादूषितस्य' ॥

संकसुकोऽस्थिरे ।

समिति ॥ संकसति । 'कस गतौ' (भ्वा० प० से०) ।
'समि कस उकन्' (उ० २।२९) । — 'यूकादयः' इति कन्,
उक् चागमः — इति मुकुटस्त्वपाणिनीयः ॥ (१) ॥*॥ न
स्थिरः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'चलस्वभावस्य' ॥

व्यसनातौ परकौ द्वौ

व्येति ॥ व्यसनेनार्तः ॥ (१) ॥*॥ उपरज्यते स्म ।
'रज्ज रागे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) 'उपरक्तो,
व्यसनातौ राहुग्रस्तेन्दुसूर्ययोः' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (२)
॥*॥ द्वे 'दैवमानुषपीडायुक्तस्य' ॥

विहस्तव्याकुलौ समौ ॥४३॥

वीति ॥ विक्षिप्तो हतोऽस्य । 'विहस्तस्तु विह्वले पण्ड-
केऽकरे' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ व्याकूलति । 'कुल संस्त्या-
ने बन्धुषु च' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५)
इति कः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'शोकादिभिरितिकर्तव्यताशू-
न्यस्य' ॥

विक्रवो विह्वलः

वीति ॥ विक्रवते । 'क्रुड् गतौ' (भ्वा० आ० से०) ।
अच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ विह्वलति । 'ह्वल चलने'
(भ्वा० प० से०) । अच् (३।२।१३४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'स्वाङ्गान्येव धारयितुमशक्तस्य' ॥

स्यात्तु विवशोऽरिष्टदुष्टधीः ।

स्यादिति ॥ विरुद्धं वष्टि । 'वश कान्तौ' (अ० प० से०) ।
अच् (३।१।१३४) । 'विवशस्त्रिष्ववश्यात्मारिष्टदुष्टधियोरपि'
(इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ अरिष्टेन दुष्टा । अरिष्टदुष्टा धी-

र्यस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'आसन्नमरणलक्षणेन दूषित-
मतेः' ॥

कश्यः कशाहं

केति ॥ कशामर्हति । 'दण्डादिभ्यो यः' (५।१।६६) ।
'कश्यं कशाहंमद्ययोः । अश्वमध्येऽपि' इति हैमः ॥ (१)
॥*॥ कशामर्हति । 'अर्हः' (३।२।१२) इत्यच् ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'ताडनार्हस्य' ॥

संनद्धे त्वाततायी वधोद्यते ॥ ४४ ॥

समिति ॥ संनद्धति स्म । 'णह बन्धने' (दि० उ० अ०) ।
अकर्मकत्वात् कर्तरि क्तः (३।४।७२) । भावकान्तादर्शआ-
द्यच् (५।२।१२७) वा ॥*॥ आततं यथा तथायितुं शीलम-
स्य । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । 'सुपि-' (३।२।७८)
इति णिनिः ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'वधोद्यतस्य' ॥

द्वेभ्ये त्वक्षिगतः

द्वयिति ॥ द्वेष्टुमर्हः । 'द्विष अप्रीतौ' (अ० उ० अ०) ।
ण्यत् (३।१।१२४) ॥ (१) ॥*॥ अक्षिविषयं गतः । शाक-
पार्थिवादः (वा० २।१।७८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'द्वेषार्हस्य' ॥

वध्यः शीर्षच्छेद्य इमौ समौ ।

वेति ॥ वधमर्हति स्म । 'दण्डादिभ्यो यः' (५।१।६६) ।
यद्वा हन्तुमर्हः । 'हनो वध च' (वा० ३।१।९७) इति यत् ॥
(१) ॥*॥ शीर्षस्य शिरसश्छेदः । तमर्हति । 'शीर्षश्छेदा-
द्यच्च' (५।१।६५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'शिरश्छेदार्हस्य' ॥

विष्यो विषेण यो वध्यः

वीति ॥ विषेण वध्यः । 'नौवयोधर्म-' (४।४।९१) इति
यत् ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'विषेण वध्यस्य' ॥

मुसल्यो मुसलेन यः ॥ ४५ ॥

म्विति ॥ मुसलेन वध्यः 'दण्डादिभ्यो यः' (५।१।६६)
(१) ॥*॥ एकम् 'मुसलेन वध्यस्य' ॥

शिथिदानोऽकृष्णकर्मा

शीति ॥ अकृष्णं शुक्लं कर्मास्य ॥ (२) ॥*॥ शिथिन्दे ।
'श्विदि श्वेत्ये' (भ्वा० आ० से०) । लिटः कानच् (३।२।
१०६) अनिलस्वान्न नुम् ॥ (१) ॥*॥ द्वे अपापकर्मणः ।
'कृष्णकर्मा' इति पाठान्तरम् ॥ (२) ॥*॥ तत्र 'श्विता
वर्णे' (भ्वा० आ० से०) धातुः । श्वेतितुमिच्छति । 'श्वितेर्दश्च'
(उ० २।९२) इत्यानच्, दत्वम्, सनो लुक् ॥ (१) ॥*॥ द्वे
'पापकर्मणः' ॥

चपलश्चिकुरः समौ ।

चेति ॥ चपति । 'चप सान्त्वने' (भ्वा० प० से०) । घृ-

१—वध उपलक्षणम् । यत्स्मृतिः—'अग्निदो गरदश्चैव शङ्खपाती
धनापहः । क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते त्वाततायिनः' इति क्षीरस्वामी ॥

षादित्वात् (उ० १।१०६) कलच् । 'चपलश्चोरणे चले । क्षणिके चिकुरे शीघ्रे पारदे प्रस्तरान्तरे । मीनेऽपि चपला तु स्यात्पिप्पल्यां विद्युति श्रियाम् । पुंश्चल्याम्' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ 'चि' इति अव्यक्तं कुरति । 'कुर शब्दे' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३४) इति कः । 'चिकुरो-ऽहौ गृहवध्नौ केशे चञ्चलशैलयोः । पक्षिवृक्षभिदोश्चापि' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'दोषमनिश्चित्य वधादिकमाचरतः' ॥

दोषैकदृक् पुरोभागी

द्विवृति ॥ दोषे एकस्मिन् दृक् ज्ञानं यस्य ॥ (१) ॥*॥ पुरः पूर्वं भजते । 'भज सेवायाम्' । 'संपृचा-' (३।२।१४२) इति घिनुण् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'दोषैकग्राहकस्य' ॥

निकृतस्त्वन्नुजुः शठः ॥ ४६ ॥

नीति ॥ निकृन्तति । 'कृती छेदने' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'निकृतं विप्रलब्धे स्याच्छठे विप्रकृते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ ऋजुविरुद्धः । 'नज्' (२।२।६) इति तत्पुरुषः । 'नलोपो नजः' (६।३।७३) ॥ (२) ॥*॥ शठति 'शठ कैतवे च' (भ्वा० प० से०) । 'पचाद्यच्' (३।१।१३४) । 'शठो मध्यस्थपुरुषे धूर्ते धत्तूरकेऽपि च' इति हेमचन्द्रः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'वक्राशयस्य' ॥

कर्णेजपः सूचकः स्यात्

केति ॥ कर्णे जपति । 'जप व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) । 'स्तम्भकर्णयोः-' (३।२।१३) इत्यच् । 'हलदन्तात्-' (६।३।१९) इत्यलक् ॥ (१) ॥*॥ सूचयति । 'सूच पैशुन्ये' (चु०) दन्त्यादिरदन्तः । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'सूचकः शुनि दुर्जने । कथके सीवनद्रव्ये मार्जारं वायसेऽपि च' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कर्णेजपस्य' ॥

पिशुनो दुर्जनः खलः ।

पीति ॥ पिशति । 'पिश अवयवे' (तु० प० से०) । 'भुधिपिशिमिथिभ्यः कित्' (उ० ३।५५) इत्युनन् ।—बाहुलकाडनन्—इति मुकुटोक्तिस्त्वेतत्सूत्रास्मरणमूलिका । पिशुनं कुङ्कुमेऽपि च । कपिवक्त्रे च काके ना सूचककूरयोस्त्रिषु । पृक्कायां पिशुना स्त्री स्यात्' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥*॥ दुष्टो जनः । 'कुगति-' (२।२।१८) इति समासः ॥ (२) ॥*॥ खलति । 'खल संचये' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) । खं छिद्रं लाति वा । 'खलः कल्के भुवि स्थाने कूरे कर्णेजपेऽधमे' इति हैममेदिन्यौ ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'परस्परभेदकस्य' ॥ स्वामी तु सूचकपर्याय एवैतानाह ॥ नृशंसो घातुकः कूरः पापः

त्रीति ॥ नृन् शंसति 'शंसु हिंसायाम्' (भ्वा० प०

से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) ।—अजन्तः—इति मुकुटोक्तं न संभ्यक् । अजपवादस्याणो जागरूकत्वात् ॥ (१) ॥*॥ हननशीलः । 'लषपत-' (३।२।१५४) इत्युक्त् ॥ (२) ॥*॥ कृन्तति । 'कृती छेदने' (तु० प० से०) । 'कृतेऽलः कू च' (उ० २।२।१) इति रक् प्रत्ययो घातोः कू आदेशश्च । यत्तु मुकुटेन—कृणाति—इति विगृह्य—कृतेः 'दूरादयश्च' इति रक् कू आदेशश्च, कुडो वा दूरादित्वाद्रक् दीर्घः—इत्युक्तं तदुपयुक्तसूत्रास्मरणमूलकम् परस्परविरुद्धं च । 'दूरादयश्च' इति सूत्रं च नास्ति । 'कूरस्तु कठिने घोरे नृशंसेऽप्यभिधेयवत्' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ पापमस्यास्ति । अर्शआद्यच् (५।२।१२७) ॥ (४) ॥*॥ चलारि 'परद्रोहकारिणः' ॥

धूर्तस्तु वञ्चकः ॥ ४७ ॥

ध्विति ॥ 'धुर्वति । 'धुर्वी हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'हसिमृग्रिण्-' (उ० ३।८६) इति तच् । रात्रोपः (६।४।२१) । 'धूर्तं तु खण्डलवणे धूर्तो धत्तूरमायिनोः' इति हेमचन्द्रः ॥ (१) ॥*॥ वञ्चयति । 'वञ्च गतौ' (भ्वा० प० से०) । ण्यन्तः । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'वञ्चकस्तु खले धूर्ते गृहवध्नौ च जम्बुके' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥*॥ द्वे परप्रतारकस्वभावस्य' ॥

अज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेयबालिशः ।

अज्ञ इति ॥ न जानाति । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'अज्ञस्तु जडमूर्खयोः' इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ मुह्यति स्म । 'मुह वैचित्ये' (दि० प० अ०) । गत्यर्था- (३।४।७२) इति कः । 'मूढस्तत्रितबालयोः' इति विश्वः ॥ (२) ॥*॥ जातं जन्मकालविशेषमनतिक्रम्य वर्तते । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावः (२।१।६) तदस्यास्ति । अर्शआद्यच् (५।२।१२७) ॥ (३) ॥*॥ मुह्यति । 'मुहेः खो मूर्ख' (उ० ५।२२) ॥ (४) ॥*॥ विधेयं विधानम् । तस्यायमधिकारी । अविद्यावद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम् । 'तस्येदम्' (४।३।१२०) इत्यण् ॥ (५) ॥*॥ बलिशस्य मत्स्यवेधनस्यायम् । मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । 'बालिशस्तु शिशौ मूर्खे' (इति मेदिनी) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'मूर्खस्य' ॥

कदर्ये कृपणक्षुद्रकिंपचानमितंपचाः ॥ ४८ ॥

केति ॥ कुत्सितोऽर्थः स्वामी । 'कुगति-' (२।२।१८) इति समासः । 'कोः कत्तत्पुरुषेऽचि' (६।३।१०१) ॥ (१) ॥*॥ कृपां करोति । 'तत्करोति-' (वा० ३।१।२६) इति णिच् । कृप्यते 'कृत्यल्युटो-' (३।३।११३) इति कर्मणि ल्युट् । अजादेशस्य स्थानिवत्त्वाच्च गुणः (७।३।८६) । यद्वा कृप्यते कृपाविषयीक्रियते । 'कृपू सामर्थ्ये' (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकात्क्युन् । ल्युटि (३।३।११३) वा संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः । बाहुलकात्त्वाभावः । यद्वा 'कप कृपायां गतौ च' (भ्वा० आ० से०) इत्यस्य बाहुलकात्संप्रसारणम् । यद्वा

‘कप’ इत्यत्र मतान्तरे ‘कृप’ इति पाठः । अत एव ‘कृपेः
प्यङ् कृपायाम्’ इति बोधदेवः । ततो बाहुलकात्क्युन् ॥ (२)
॥*॥ क्षुणति । ‘क्षुदिर् संपेषणे’ (रु० उ० अ०) । ‘स्फायि-
तच्चि-’ (उ० २।१३) इति रक् । ‘क्षुद्रो दरिद्रे कृपणे निष्क-
ष्टेऽल्पवृशंसयोः । क्षुद्रा व्याघ्रीनदीव्यङ्गावृहतीसरघासु च ।
चाङ्गेरिकायां हिंसायां मक्षिकामात्रवेद्ययोः’ इति हेमचन्द्रः ॥
(३) ॥*॥ किं पचति । ‘ताच्छील्य-’ (३।२।१२९) इति
चानश् शानच् (३।२।१२४) वा । ‘अनित्यमागमशासनम्’
इति न नुम् । ‘किं क्षेपे’ (२।१।६४) इति समासः ॥ (४)
॥*॥ मितं पचति । ‘मितनखे च’ (३।२।३४) इति खच् ॥
(५) ॥*॥ यद्वा ‘किंपचः’ ‘अनमितंपचः’ इति छेदः । प-
चाद्यच् (३।१।१३४) ॥ (४) ॥*॥ न मितंपचोऽमितंपचः ।
तद्भिन्नोऽनमितंपचः ॥ (५) ॥*॥ पञ्च ‘कृपणस्य’ ॥

निःस्वस्तु दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतोऽपि सः ।

नीति ॥ निर्गतं स्वमस्य । खान्निष्कान्तो वा ॥ (१) ॥*॥
दुःस्था विधा प्रकारः समृद्धिर्वास्य । ‘दुर्विधो वाच्यलिङ्गः
स्यादुर्गतेऽपि खलेऽपि च’ (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ वी-
यते स्म । ‘वीङ् क्षये’ (दि० आ० अ०) । ‘गल्यर्था-’ (३।
४।७२) इति क्तः । ‘स्वादय ओदितः’ (दि० ग० सू०) ।
‘ओदितश्च’ (८।२।४५) इति नत्वम् । ‘दीना स्त्री मूषिक-
स्त्रियाम् । वाच्यवदुर्गते भीते’ इति मेदिनी ॥ (३) ॥*॥
दरिद्राति । ‘दरिद्रा दुर्गतौ’ (अ० प० से०) । पचाद्यच् (३।
१।१३४) ॥ (४) ॥*॥ दुर्गच्छति स्म । ‘गल्यर्था-’ (३।४।
७२) इति क्तः ॥ (५) ॥*॥ पञ्च ‘निर्द्रव्यस्य’ ॥

वनीयको याचनको मार्गणो याचकार्थिनौ ॥ ४९ ॥

वेति ॥ वननम् ‘वतु याचने’ (त० आ० से०) । ‘सर्व-
धातुभ्य इन्’ (उ० ४।११८) । वनिर्याच्चा । वनिसिच्छति ।
‘सुप आत्मनः क्यच्’ (३।१।८) । ण्वुल् (३।१।१३३) ॥*॥
‘वनीपकः’ इति पाठे वनीं पाति । कः (३।२।३) ततः
संज्ञायां कन् (५।३।७५) । ‘कुन्’ (उ० २।३२) वा । यत्तु
मुकुटेन—‘वनति-’ इति विगृह्य—‘वनिर्याच्चा’—इत्युक्त-
म् । तच्चिन्त्यम् । ‘याचकः’ इत्यापत्तेः ॥ (१) ॥*॥ याचति ।
‘ट् याचृ याच्चायाम्’ (भ्वा० उ० से०) । ल्युः (३।१।
१३४) । स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) ॥ (२) ॥*॥ मार्ग-
ति । ‘मार्गं अन्वेषणे’ (बु० उ० से०) । ‘बहुलमन्यत्रापि’
(उ० २।७८) इति युच् ॥ (३) ॥*॥ याचति । ण्वुल् (३।
१।१३३) ॥ (४) ॥*॥ अर्थोऽस्यास्ति । ‘अर्थान्नासंनिहिते’
(वा० ५।२।१३५) इतीति । अर्थयते । ‘अर्थं याचने’ (बु०
आ० से०) । गृह्यादिणिनिः (३।१।३३) वा ॥ (५) ॥*॥
पञ्च ‘याचकस्य’ ॥

अहंकारवानहंयुः

अहेति ॥ अहंकारोऽस्यास्ति । मतुप् (५।२।९४) ॥ (१)

॥*॥ अहमस्यास्ति । ‘अहम् शुभम्’ इति मान्तम् (विभक्ति-
प्रतिरूपकम्) अव्ययम् । ‘अहंशुभमोर्युस्’ (५।२।१४०) ॥
(२) ॥*॥ द्वे ‘साहंकारस्य’ ॥

शुभंयुस्तु शुभान्वितः ।

श्रुति ॥ शुभमस्ति । युस् (५।२।१४०) ॥ (१) ॥*॥
शुभेनान्वितः । ‘कर्तृकरणे-’ (२।१।३१) इति समासः ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘शोभनयुक्तस्य’ ॥

दिव्योपपादुका देवाः

दीति ॥ दिवि भवाः । ‘द्युप्रागपा-’ (४।२।१०१) इति
यत् । उपपद्यन्ते । ‘पद गतौ’ (दि० आ० अ०) । ‘लषपत-
पद-’ (३।२।१५५) इत्युक्तम् । ते च ते च ॥ (१) ॥*॥
नारकव्यावृत्तये दिव्यपदम् । मातापित्रादिदृष्टकारणनिरपेक्षा
अदृष्टसहकृतेभ्योऽणुभ्यो जाता ये देवाः, ते दिव्योपपादुका
उच्यन्ते ॥*॥ एकम् ‘देवानाम्’ ॥

नृगवाद्या जरायुजाः ॥ ५० ॥

त्रिति ॥ ना च गौश्चाद्यौ येषाम् । आद्यशब्देन खराश्वा-
दीनां ग्रहणम् ॥*॥ जरायोर्गर्भाशयाज्जाताः । ‘पञ्चम्याम्’
(३।२।९८) इति जनेर्ङः ॥ (१) ॥*॥ एकम् ‘नृगवादी-
नाम्’ ॥

स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः

स्वेदेति ॥ स्वेदजनकत्वाद्भूमा स्वेदः । स्वेदाज्जाताः । डः
(३।२।९८) ॥ (१) ॥*॥ कृमिश्च दंशश्चाद्यौ येषाम् । आद्य-
शब्देन मशकमत्कुणादिग्रहणम् ॥*॥ एकम् ‘कृमिदंशादी-
नाम्’ ॥

पक्षिसर्पोदयोऽण्डजाः ।

पेति ॥ पक्षी च सर्पश्चादी येषाम् । आदिशब्देन न-
क्रमस्यपिपीलिकादिग्रहः ॥*॥ अण्डे जाताः । ‘सप्तम्यां
जने-’ (३।२।९७) इति डः ॥ (१) ॥*॥ एकम् ‘पक्षिस-
र्पोदीनाम्’ ॥

॥ इति प्राणिवर्गः ॥

उद्भिदस्तरुगुल्माद्याः

उद्भीति ॥ तरुश्च गुल्मश्चाद्यौ येषाम् । आद्यशब्देन तृ-
णौषधिलतादिग्रहः ॥*॥ भुवमुद्भिदन्ति । ‘भिदिर् विदारणे’
(रु० उ० प०) । ‘सत्सू-’ (३।१।६१) इति क्तिप् । उद्भिदः
॥ (१) ॥*॥ उच्यन्ते (इति शेषः) ॥*॥ एकम् ‘तरुगु-
ल्मादीनाम्’ ॥

उद्भिदपर्यायानाह—

उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥ ५१ ॥

उद्भीति ॥ उद्भिदुक्तः ॥ (१) ॥*॥ उद्भेदनमुद्भिदः ।
‘संपदादिभ्यः क्तिप्’ (वा० ३।३।१०८) । उद्भिदो जातम् ।
‘पञ्चम्याम्’ (३।२।९८) इति डः ॥ (२) ॥*॥ उद्भिदन्ति ।

‘इगुपध-’ (३।१।१३५) इति कः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि ‘उ-
द्भिदाम्’ ॥

सुन्दरं रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनम् ।

कान्तं मनोरमं रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम् ॥ ५२ ॥

स्विति ॥ सु द्रियते । ‘हृद् आदरे’ (तु० आ० अ०) ।
‘ग्रहवृद्ध-’ (३।३।५८) इत्यप् । प्रषोदरादिः (६।३।१०९) ।
यद्वा सु उनत्ति चित्तं द्रवीकरोति । ‘उन्दी क्लेदने’ (रु० प०
से०) । बाहुलकादरः । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) ।
स्त्रियां गौरादित्वात् (४।१।४९) ङीष् ॥ (१) ॥*॥ रोचते ।
‘रुच दीप्तावभिप्रीतौ च’ (भ्वा० आ० से०) । ‘इषिमदि-
मुदि-’ (उ० १।५१) इति किरच् ॥ (२) ॥*॥ चरति चित्ते ।
‘चर गतौ’ (भ्वा० प० से०) । ‘दूसनजिनि-’ (उ० १।३)
इति जुष् । ‘चारुर्वृहस्पतौ पुंसि शोभने त्वभिधेयवत्’ इति
विश्वः (मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ सु शोभनं समं सर्वमस्य । ‘सु-
विनिर्दुर्भ्यः-’ (८।३।८८) इति षत्वम् ॥ (४) ॥*॥ साधोऽत्य-
र्थम् । ‘साध संसिद्धौ’ (खा० प० अ०) । ‘कृवापा-’ (उ०
१।१) इत्युण् । ‘साधुजैने मुनौ वार्धुषिके सज्जनरम्ययोः’
इति हेमचन्द्रः ॥ (५) ॥*॥ शोभते । ‘शुभ दीप्तौ’ (भ्वा०
आ० से०) । ‘अनुदात्तेतश्च-’ (३।२।१४९) इति युच् ।
‘शोभनो योगभेदे ना सुन्दरे वाच्यलिङ्गकः’ (इति मेदिनी) ।
॥ (६) ॥*॥ कम्पते स्म । ‘कमु कान्तौ’ (भ्वा० आ० से०) ।
कः (३।२।१०२) । ‘यस्य विभाषा’ (७।२।१५) इति नेट् ।
‘अनुनासिकस्य-’ (६।४।१५) इति दीर्घः । यद्वा कनति स्म ।
‘कनी दीप्त्यादौ’ (भ्वा० प० से०) । ‘गल्यर्था-’ (३।४।७२)
इति कः । ‘कान्ता नार्था प्रियज्ञौ स्त्री शोभने त्रिषु ना धवे ।
लोहे च चन्द्रसूर्यायः पर्यायात्तु शिलासु च’ इति विश्वमेदिन्यौ
॥ (७) ॥*॥ मनो रमयति । ‘रमु क्रीडायाम्’ (भ्वा० आ०
से०) ण्यन्तः । ‘कर्मण्यण्’ (३।२।१।) ॥*॥ ‘मनोहरम्’
इति पाठे मनो हरति । ‘हरतेरनुद्यमने-’ (३।२।९) इत्यच् ॥
(८) ॥*॥ रोचते, रुच्यते, वा । ‘राजसूय-’ (३।१।११४)
इति साधुः ॥ (९) ॥*॥ मनसा जानाति । ‘इगुपध-’ (३।
१।१३५) इति कः । निवृत्तप्रेषणोऽत्र जानातिः ।—मूलविभु-
जादित्वात् (वा० ३।२।५) कः—इति मुकुटः । तन्न । तस्या-
पि कर्तरि विहितत्वेन ‘ज्ञायते’ इति विग्रहप्रदर्शनस्य विरुद्ध-
त्वात् । यदपि—‘सुप्सुपा-’ (२।१।४) इति समासः—
इति । तदपि न । ‘कर्तृकरणे-’ (२।१।३२) इति तत्पुरुषवि-
धायकस्य सत्त्वात् ॥ (१०) ॥*॥ मञ्जयते । ‘मञ्जि ध्वनौ’
इति सौत्रो धातुः । बाहुलकादुः ॥ (११) ॥*॥ मञ्जु मञ्जुलं
लाति । ‘आतोऽनुप-’ (३।२।३) इति कः । मञ्जुलं च चला-
ञ्छले । रम्ये कुञ्जे मञ्जुलसु दात्यूहे’ इति हैमः ॥ (१२)
॥*॥ द्वादश ‘मनोरमस्य’ ॥

तदासेचनकं तृतेर्नास्त्यन्तो यस्य दर्शनात् ।

तेति ॥ न सिच्यते मनोऽत्र । ‘षिच क्षरणे’ (तु० उ०

अ०) । ‘करणा-’ (३।३।११७) इति ल्युट् । ‘संज्ञायां कन्’
(५।३।७५) ॥*॥ (‘आसेचनम्’) इति वीर्घादिपाठे आह
बोध्यः ॥ (१) ॥*॥ एकम् ‘यद्दर्शनात्तृप्तिर्न भवति
तस्य’ ॥

अभीष्टेऽभीष्टितं हृद्यं दयितं वल्लभं प्रियम् ॥ ५३ ॥

अभीति ॥ अभित इष्यते स्म । ‘इषु इच्छायाम्’ (तु० प०
से०) । कः (३।२।१०२) । ‘अभीत्यभूतकथने’ ‘अभि
वीप्साभिमुखयोः’ इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ अभ्यासुभिष्य-
ते स्म । ‘आहृ व्याप्तौ’ (खा० प० अ०) । सन् (३।१।७) ।
‘आब्जप्युधामीत्’ (७।४।५५) । कः (३।२।१०२) ॥ (२)
॥*॥ हृदयस्य प्रियम् । ‘हृदयस्य प्रियः’ (४।४।९५)
इति यत् । ‘हृदयस्य हृल्लेख-’ (६।३।५०) इति हृदा-
देशः । ‘हृद्यं धवलजीरे च हृत्प्रिये हृद्भवेऽपि च । वश-
कृद्रेदमन्त्रे च हृद्या वृद्धाख्यभेषजे’ इति विश्वः ॥ (३) ॥*॥
दय्यते स्म । ‘दय दानादौ’ (भ्वा० आ० से०) कः (३।२।
१०२) ॥ (४) ॥*॥ वल्लयते, वल्लते च । ‘वल्ल संवरणे’
(भ्वा० आ० से०) । ‘रासिवल्लिभ्यां च’ (उ० ३।२।२५) इ-
त्यभच् । ‘वल्लभो दयितेऽध्यक्षे सल्लक्षणतुरंगमे’ इति विश्वः
(मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ प्रीणाति । ‘प्रीच् तर्पणे’ (क्या० उ०
अ०) । ‘इगुपध-’ (३।१।१३५) इति कः । ‘प्रियो वृद्धौ-
षधे हवे धवे’ इति हैमः ॥ (६) ॥*॥ षट् ‘प्रियस्य’ ॥

निकृष्टप्रतिकृष्टावरेफयाप्यावमाधमाः ।

कुपूयकुत्सितावद्यखेटगर्हाणकाः समाः ॥ ५४ ॥

नीति ॥ निकृष्यते स्म । ‘कृष विलेखने’ (भ्वा० प० अ०,
तु० उ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ प्रतिकृष्यते स्म
॥ (२) ॥*॥ ऋच्छति । ‘ऋ गतौ’ (भ्वा० प० से०) ।
‘अन्येभ्योऽपि-’ (३।२।७५) इति वनिप् । यद्वा ऋच्छतेः
‘अवधावमाधमावरेफाः कुत्सिते’ (उ० ५।५४) इति वन्नन्तो
निपातः । ‘अर्वा तुरंगमे पुंसि कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः’ (इति
मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ रिफ्यते । ‘रिफ कथनयुद्धनिन्दाहिं-
सादानेषु’ (तु० प० से०) । ‘अकर्तरि च-’ (३।३।१९) इति
घञ् । यद्वा रिफतेः ‘अवधावमाधम-’ (उ० ५।५४) इति
अप्रत्ययान्तो निपातः । ‘रेफो रवर्णे पुंसि स्यात्कुत्सिते वा-
च्यवत् पुनः’ इति विश्वः ॥*॥ ‘रेप’ इति पाठे ‘री गतिरेष-
णयोः’ (क्या० प० अ०) । बाहुलकात् पः । ‘रेपः स्यान्नि-
न्दिते कूरे’ इति विश्वः ॥ (४) ॥*॥ याप्यते । ‘या प्रापणे’
(अ० प० अ०) ण्यन्तः । अचो यत् (३।१।९७) । ‘याप्यं
तु यापनीये स्यान्निन्दितेऽप्यभिधेयवत्’ (इति मेदिनी) ॥
(५) ॥*॥ अवत्यस्मादात्मानम् । ‘अव रक्षणादौ’ (भ्वा०
प० से०) । ‘अवद्या-’ (उ० ५।५४) इति सूत्रेणामप्रत्यया-

१—रेपाः सान्तोऽपि । ‘प्रापे रूपी पुरा रेपाः’ इति माधव
लक्षरयमकम्—इति मुकुटः ॥

न्तो निपातः ॥ (६) ॥*॥ तत्रैव वकारस्य पक्षे धकारः ।
 'अधमः स्याद्दृष्टं ऊने' इति विश्वः ॥ (७) ॥*॥ कुत्सितं
 पूयते । 'पूयी विशरणे' (भा० आ० से०) । अच् (३११
 १३४) ॥*॥ पृषोदरादित्वात् (३१३१०९) अत्वे 'कपूयः'
 इत्यपि ॥ (८) ॥*॥ कुत्सा संजातास्य । तारकादिः (५१२।
 ३६) ॥ (९) ॥*॥ न उद्यते । 'अवद्यावमा-' (उ० ५।५४)
 इति निपातः ॥ (१०) ॥*॥ खेटति । 'खिट त्रासे' (भा०
 प० से०) । अच् (३१११३४) । 'खेटः कफे ग्रामभेदे च-
 सैण्यह्यवति त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (११) ॥*॥ गर्हते ।
 'गर्ह कुत्सायाम्' (भा० आ० से०) । 'ऋहलोर्यत्' (३११।
 १२४) ॥ (१२) ॥*॥ अणति । 'अण शब्दे' (भा० प०
 से०) ॥ अच् (३१११३४) । कुत्सायां कन् (५।३।७४) ॥
 (१३) ॥*॥ त्रयोदश 'गर्हस्य' ॥

मलीमसं तु मलिनं कञ्चरं मलदूषितम् ।

मेति ॥ मलोऽस्यास्ति । 'ज्योत्स्नातमिस्त्रा-' (५।२।११४)
 इति साधुः । 'मलीमसं तु मलनि पुष्पकासीसलोहयोः'
 इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥*॥ ('मदनः सिक्थके स्मरे) ।
 शब्दे वसन्ते धत्तूरे मलिनं कृष्णदोषयोः । मलिनी रज-
 खलायाम्' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ कुत्सितं चरति । अच्
 (३१११३४) । 'रथवदयोश्च' (६।३।१०२) इति चकारात्
 'कोः कत्तत्पुरुषे-' (६।३।१०१) इति योगविभागाद्वा कोः
 कत् ॥ (३) ॥*॥ मलेन दूषितम् । 'कर्तृकरणे-' (२।१।३२)
 इति समासः ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'मलिनस्य' ॥

पूतं पवित्रं मेध्यं च

प्विति ॥ पूयते स्म । 'पूङ् पवने' (भा० आ० से०)
 'पूज पवने' (क्र्या० उ० से०) वा । क्तः (३।२।१०२) ।
 'पूतं त्रिषु पवित्रे च शठिते बहुलीकृते' (इति मेदिनी) ॥
 (१) ॥*॥ पुनाति । कर्तरि चर्षिदेवतयोः' (३।२।१०६)
 इतीजः । 'पवित्रं तु मेध्ये ताम्रे कुशे जले । अर्घोपकरणे
 चापि पवित्रा तु नदीभिदि' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ मेध-
 नार्हम् । 'मेधु संगमे च' (भा० उ० से०) । ण्यत् (३।१।
 १२४) ('मेध्यं त्रिषु शुचौ रक्तवचारोचनयोः स्त्रियाम्' इति
 मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ 'पवित्रः पूतः' इति, प्राणिविषय उ-
 क्तम् । इह त्वप्राणिनि ॥*॥ त्रीणि 'पवित्रस्य' ॥

वीध्रं तु विमलात्मकम् ॥ ५५ ॥

वीति ॥ वीन्धे । 'जि इन्धी वीतौ' (रु० आ० से०)
 'वाविन्धेः' (उ० २।३६) इति कन् ।—'इन्धे रक्'—इति
 मुकुटस्तु चिन्त्यः ॥ (१) ॥*॥ विमल आत्मा स्वभावो यस्य
 ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्वभावनिर्मलस्य' ॥

निर्णिकं शोधितं मृष्टं निःशोध्यमनवस्करम् ।

नीति ॥ निर्णिज्यते स्म । 'णिजिर् शौचपोषणयोः'

(जु० उ० अ०), क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ शो-
 ध्यते स्म ॥ 'शुध शौचे' (दि० प० अ०) ण्यन्तः । क्तः
 (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ मृज्यते स्म । 'मृजू शुद्धौ'
 (अ० प० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ नि-
 ष्कान्तं शोध्यमस्मात् । शोध्यः निष्कान्तम्, इति वा ॥ (४)
 ॥*॥ नावस्करोऽत्र ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'अपनीतमलस्य' ॥
असारं फल्गु

असेति ॥ न सारोऽत्र ॥ (१) ॥*॥ फलति । 'जिफला
 विशरणे' (भा० प० से०) ॥ 'फलिपाटि-' (उ० १।१८)
 इति साधुः । 'फल्गुः काकोदुम्बरिके वृक्षे निरर्थकेऽपि च'
 इति हैमः । 'फल्गुवसारेऽन्विधेयवत् । नदीभेदे मलय्यां स्त्री'
 इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निःसारस्य' ॥

शून्यं तु वक्षिकं तुच्छरिक्तके ॥ ५६ ॥

श्विति ॥ शुने हितम् । 'शुनः संप्रसारणं वा च दीर्घः'
 (ग० ५।१।२) इति यत् । 'शून्यं बिन्दौ च निर्जने । शून्या
 तु नलिका' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ उद्यते । 'वश कान्तौ'
 (अ० प० से०) 'सर्वधातुभ्य इन्' (उ० ४।१।१८) । 'संज्ञायां
 कन्' (५।३।७५) ॥ (२) ॥*॥ तोदनम् । संपदादित्वात्
 (वा० ३।३।१०८) भावे क्तिप् । तुदा व्यथया छयति । 'छो
 छेदने' (दि० प० अ०) । मूलविभुजादित्वात् (वा० ३।२।५)
 कः । तुदं छयति वा । 'आत्तोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ॥
 (३) ॥*॥ रिच्यते स्म । 'रिच वियोजनसंपर्चनयोः' (जु० उ०
 से०) क्तः (३।२।१०२) । स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) ॥
 (४) ॥*॥ चत्वारि 'तुच्छस्य' ॥

क्लीबे प्रधानं प्रमुखं प्रवेकानुत्तमोत्तमाः ।

मुख्यवर्यवरेण्याश्च प्रवर्हानवरार्थवत् ॥ ५७ ॥

परार्थ्याग्रप्राग्रहरप्राग्र्याग्रयाग्रीयमग्रियम् ।

क्लीति ॥ प्रदधाति । ल्युट् (३।३।११३) युच् (उ० २।
 ७८) वा । 'प्रधानं स्यान्महामात्रे प्रकृतौ परमात्मनि । प्रज्ञा-
 यामपि च क्लीबमेकत्वे तूत्तमे सदा' (इति मेदिनी) ॥ (१)
 ॥*॥ प्रकृष्टं मुखमस्य । 'प्रमुखं प्रथमे मुख्ये' इति हैमः ॥
 (२) ॥*॥ प्रविच्यते । 'विचिर् पृथग्भावे' (रु० उ० अ०) ।
 घञ् (३।३।१९) ॥ (३) ॥*॥ नोत्तमोऽस्मात् ॥ (४) ॥*॥
 अतिशयेनोत्कृष्टः । उत्कृष्टार्थवृत्तेरुच्छब्दात्तमम् । द्रव्यप्रकर्षा-
 र्थत्वाच्चासुः । यद्वा । उत्ताम्यति । 'तमु काङ्क्षायाम्' (दि० प०
 से०) अच् (३।१।१३४) । उत्ताम्यते वा । घञ् (३।३।१९) ।
 'नोदात्त-' (७।३।३४) इति न वृद्धिः ॥ (५) ॥*॥ मुख-
 सिव । मुखे भवो वा । शाखादित्वात् (५।३।१०३) यः ॥ (६)
 ॥*॥ वर्यते । 'वर ईप्सायाम्' चुरादावदन्तः । 'अचो यत्'
 (३।१।९७) ॥ (७) ॥*॥ त्रियते । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ०
 से०) । 'वृञ् एण्यः' (उ० ३।९८) ॥ (८) ॥*॥ प्रवर्हति ।
 'वृह वृद्धौ' (भा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (९) ॥*॥

अवरस्मिन्नर्थे भवः । 'अर्थाद्यत्' (४।३।४) । 'परावराधमो-
त्तमपूर्वाच्च' (४।३।५) । न अवरार्थः । 'नञ्' (२।२।६) इति
समासः ॥ (१०) ॥*॥ परस्मिन्नर्थे भवः । यत् (४।३।५) ॥
(११) ॥*॥ अगति । 'अग कुटिलायां गतौ' (भ्वा० प०
से०) । 'ऋज्जेन्द्र-' (उ० २।१८) इति साधुः । 'अग्रं पुरस्ता-
दुपरि परिमाणे पलस्य च । आलम्बने समूहे च प्रान्ते च
स्याज्जुप्तसकम् । अधिकै च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवत्'
(इति मेदिनी) ॥ (१३) ॥*॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राप्ते हरति ।
'हरतेरनुयमनेऽव्' (३।२।९) ॥ (१३) ॥*॥ प्राप्ते भवः
'अग्राद्यत्' (४।४।११६) ॥ (१४) ॥*॥ (१५) ॥*॥ 'घच्छौ
च' (४।४।११७) ॥ (१६) ॥*॥ (१७) ॥*॥ सप्तदश
'श्रेष्ठस्य' ॥

श्रेयाञ्छ्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चातिशोभने ॥५८॥

अत्रयति ॥ अतिशयेन प्रशस्यः । 'अतिशयेने तमवि-
ष्टनौ' (५।३।५५) । 'द्विवचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ' (५।
३।५७) । 'अजादी गुणवचनादेव' (५।३।५८) । 'प्रशस्यस्य
श्रः' (५।३।६०) 'श्रेयो मुक्तौ शुभे धर्मेऽतिप्रशस्ते च वाच्य-
वत् । श्रेयसी करिपिप्पल्यामभयापाठयोरपि' इति विश्वमे-
दिन्यौ ॥ (१) ॥*॥ 'श्रेष्ठो वरे कुबेरे च' इति हैमः ॥ (२)
॥*॥ पुष्यति । 'पुष पुष्टौ' (दि० प० अ०) । 'पुषः कित'
'कलश्च' (उ० ४।४।५) । 'पुषः करन्' । कपिलिकादिः (वा०
८।२।१८) — इति मुकुटः । तच्चिन्त्यम् । तादृशपाठाभावात् ।
अस्मदुक्तसूत्रसत्त्वाच्च । 'पुष्कलस्तु पूर्णे श्रेष्ठे' इति हैमः ॥
(३) ॥*॥ अतिशयेन सन् । तमप् (५।३।५५) । 'सत्तमः
स्यात्पूज्यतमे साधीयस्युत्तमे त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (४)
॥*॥ अतिशयेन शोभनः ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'अतिशोभनस्य'
॥ 'वयं प्रधानं युक्तमनुत्तमं सत्तमं प्रवर्हणं च' इति नाममा-
लायाम् (सत्तमस्य) । अग्रं प्राग्रहरं श्रेष्ठं मुख्यवर्यप्रवर्हणम्'
इति त्रिकाण्डशेषे च श्रेष्ठस्य पाठादेकविंशतिरेव शोभनस्य—
इत्यन्ये ॥

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुञ्जराः ।

सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥ ५९ ॥

स्युरिति ॥ पुमांश्चासौ गौश्च 'गोरस्तद्धितलुकि' (५।४।
९२) इति टच् ॥ (१) ॥*॥ श्रेष्ठस्यार्थः । श्रेष्ठार्थो गोचरो
येषां ते । क्वचित् 'वाचकाः' इति पाठः ॥*॥ एते 'श्रेष्ठवा-
चकाः' ॥

अप्राप्यं द्वयहीने द्वे अप्रधानोपसर्जने ।

अप्रेति ॥ प्राप्याद्विभजम् ॥ (१) ॥*॥ प्रधानादन्यत् ॥ (२)
॥*॥ उपसृज्यते । 'सृज विसर्गे' (तु० प० अ०) । कर्मणि
स्युट् (३।३।११३) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अप्रधानस्य' ॥

अमर० ४७

विशङ्कटं पृथु बृहद्विशालं पृथुलं महत् ॥ ६० ॥
वङ्गोरविपुलम्

वीति ॥ विस्तार्थवृत्तेर्विशब्दात् 'वेः शालचशङ्कटचौ'
(५।२।२८) ॥ (१) ॥*॥ 'विशाला त्विन्द्रवारुण्यामुज-
यिन्यां च योषिति । नृपवृक्षभिदोः पुंसि पृथुले लभिधेयवत्'
इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (४) ॥*॥ प्रथते । 'प्रथ प्रख्याने' (भ्वा०
आ० से०) 'प्रथिन्नदि-' (उ० १।२८) इति कृः संप्रसारणं
च । 'पृथुर्विशाले भूपाले बाष्पिकाकृष्णजीरयोः' इति हेम-
चन्द्रः ॥ (२) ॥*॥ वर्हति । 'बृह वृद्धौ' (भ्वा० प० से०) ।
'वर्तमाने पृषद्बृहन्महत्-' (उ० २।८४) इति निपातः ॥
(३) ॥*॥ पृथुत्वमस्यास्ति । सिध्मादित्वात् (५।२।९७) लच् ।
पृथुत्वं लाति वा ॥ (५) ॥*॥ महति । 'मह पूजायाम्' (भ्वा०
प० से०) ॥ (६) ॥*॥ वलते । 'वल संवरणे संचरणे च'
(भ्वा० आ० से०) । 'बहुलमन्यत्रापि' () इति रक् । —
'श्लादयः' इति रक् — इति मुकुटः । तत्र । उज्ज्वलदत्तादा-
वदर्शनात् । उलयोरेकत्वस्मरणम् ॥ (७) ॥*॥ ऊर्णोति ।
'ऊर्णञ् आच्छादने' (अ० उ० से०) 'महति ह्रस्वश्च' (उ०
१।३।१) इति कुप्रत्ययः नुलोपः ह्रस्वश्च ॥ (८) ॥*॥ विपो-
लति । 'पुल महत्त्वे' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।
१।१३५) इति कः । 'विपुलः पृथुलेऽगाधे मेरुपश्चिमभूधरे'
इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (९) ॥*॥ नव 'विस्तीर्णस्य' ॥

पीनपीडो न स्थूलपीवरे ।

पीति ॥ प्यायते स्म । 'ओप्यायी वृद्धौ' (भ्वा० आ०
से०) । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'ओदितश्च' (८।
२।४५) इति नत्वम् । 'प्यायः पी' (६।१।२८) ॥ (१) ॥*॥
प्यायते । 'प्येङ् वृद्धौ' (भ्वा० आ० अ०) । 'प्यायोः
संप्रसारणं च' (उ० ४।१।१५) इति कनिप् । स्त्रियां तु 'वनो
र च' (४।१।७) इति वीञ्चौ ॥ (२) ॥*॥ स्थूलयति ।
'स्थूल बृंहणे' (तु० आ० से०) । अच् (३।१।१३४) ।
'स्थूलः पीने जडे' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ प्यायते ।
'छिलर-' (उ० ३।१) इति निपातः । 'पीवरः स्थूलकृ-
मयोः' इति हेमचन्द्रः ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'स्थूलस्य' ॥
स्तोकाल्पश्चुलकाः शृङ्गणं सूक्ष्मं दम्भं कशं तनु ॥ ६१ ॥
स्त्रियां मात्रा त्रुटी पुंसि लवलेक्षकणाणवः ।

स्तविति ॥ स्तुच्यते । 'स्तुच प्रसादे' (भ्वा० आ० से०) ।
घञ् (३।३।१९) । न्यङ्कादिः (७।३।५३) । स्तुयते । बा-
हुलकात् स्तुजः कः । 'स्तोकस्त्रिष्वल्पे चातके पुमान्' (इति
मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ अत्यते वार्यते । 'अल भूषणादौ'
(भ्वा० प० से०) । बाहुलकात्पः ॥ (२) ॥*॥ क्षोदनम् ।
'क्षुदिर् संपेषणे' (र० उ० अ०) । संपदादिः (वा० ३।३।
१०८) क्षुदं लाति । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः । 'तोर्लि'
(८।४।६०) (भ्वा० ५५) स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) । यद्वा

धुयते । 'स्फायितश्चि-' (उ० २।१३) इति रक् । रलयोरेक-
त्वस्मरणात् कपिलिकादित्वात् (वा० ८।२।१८) वा लत्वम् ।
'भ्रूल्लकषिषु नीचेऽल्पे' इति विश्वः ॥ (३) ॥*॥ 'श्लिष्यते,
श्लिष्यति, वा । 'श्लिष आलिङ्गने' (दि० प० अ०) । 'श्लिषे-
रञ्चोपधायाः' (उ० ३।१९) इति क्लः ॥ (४) ॥*॥ सूच्यते ।
'सूच पैशुन्ये' (जु० प० से०) । 'सूचेः स्मन्' (उ० ४।११७) ।
'सूक्ष्मं स्यात्कतकेऽप्यात्मे पुंस्यणौ त्रिषु चाल्यके' इति विश्वः
(मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ दम्भ्यते । 'दम्भु दम्भने' (खा० प०
से०) । 'स्फायितश्चि-' (उ० २।१३) इति रक् ॥ (६) ॥*॥
कृद्यते स्म । 'कृश तनूकरणे' (दि० प० से०) । 'स्फुल्लक्षीव-'
(८।२।५५) इति साधुः ॥ (७) ॥*॥ तन्यते । 'तनु विस्तारे'
(त० उ० से०) । '—तनिचरि-' (उ० १।७) इत्युः । 'तनुः
काये त्वचि स्त्री स्यान्निष्वल्पे विरले कृशे' इति विश्वमेदिन्यौ ॥
(८) ॥*॥ मीयते । 'माद् माने' (दि० आ० अ०) इन् (उ० ४।
१५९) । अनिलः पितां षीप् । टाप् (४।१।४) । 'मात्रं त्ववधृतौ
स्वार्थे कात्स्न्ये मात्रापरिच्छेदे । अक्षरावयवे द्रव्ये मानेऽल्पे
कर्णभूषणे । काले वृत्ते च' इति हैमः ॥ (९) ॥*॥ नुद्यते ।
'नुट छेदने' (जु० आ० से०) । 'इगुपधात्किट्' (उ० ४।
१२०) इतीन् ॥ (१०) ॥*॥ ल्यते । 'लृप् छेदने' (क्या०
उ० से०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'लवः कालमिदि
छिदि । विहासे रामजे लेशे तथा किजलकपक्षमणोः । गोपु-
च्छलोमस्वपि च' इति हैमः ॥ (११) ॥*॥ लिशति । 'लिश
गतौ' (जु० प० से०) । अच् (३।१।१३४) । लिश्यते वा ।
घञ् (३।३।१९) ॥ (१२) ॥*॥ कणति । 'कण निमीलने'
(जु० उ० से०) । अच् (३।१।१३४) । 'कणो धान्यांशले-
शयोः । कणा जीरकपिप्पल्योः' इति हेमचन्द्रः ॥ (१३) ॥*॥
अणति, अण्यते, वा । 'अण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'अ-
णश्च' (उ० १।८) इत्युः । 'अणुर्वीह्यल्पयोः' इति हैमः ॥
(१४) ॥*॥ चतुर्दश 'सूक्ष्मस्य' ॥

अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यपि ॥६२॥

अत्येति ॥ अतिशयेनाल्पः ॥ (१) ॥*॥ 'अजावी गुण-
ध्वननादेव' (५।३।५८) इतीष्टनीयमुनौ ॥ (२) ॥*॥ (३)
॥*॥ 'युवाल्पयोः कन्नन्यतरस्याम्' (५।३।६४) इति कन् वा
॥ (४) ॥*॥ अतिशयेनाणुः । ईयमुन् (५।३।५५) ॥ (५)
॥*॥ चत्वारि (पञ्च) 'अत्यल्पस्य' ॥

प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदम्रं बहुलं बहु ।

पुरुहं पुरु भूयिष्ठं स्फिरं भूयश्च भूरि च ॥ ६३ ॥

प्रेति ॥ प्रभवति स्म । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति
क्त् । 'प्रभूतमुद्गते प्राज्ये' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ प्रचोर-
ति । 'चुर स्तेये' (जु० प० से०) । चुरादीनां णिजवैकल्पि-

कः । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'प्रगतं चुरायाः'
इति वा ॥ (२) ॥*॥ प्रवीयते । 'अज गतौ' (भ्वा० प०
से०) इति वी न । यद्वा प्रकषेणाज्यते काम्यते । 'अञ्ज व्य-
त्तयादौ' (रु० प० से०) । आङ्पूर्वात् 'अञ्जेः संज्ञायाम्'
(वा० ३।१।१०९) इति क्यप् ॥ (३) ॥*॥ दभ्रादण्यत् ।
नञ्समासः (२।२।६) ॥ (४) ॥*॥ बहून् ल्यति । 'आतो-
ऽनुप-' (३।२।३) इति कः । 'बहुला नीलिकायां स्यादेला-
यां गवि योषिति । कृतिकासु स्त्रियां भूम्नि विहायसि नपुंस-
कम् । पुंस्यमौ कृष्णपक्षे च वाच्यवत्प्राज्यकृष्णयोः' इति वि-
श्वमेदिन्यौ ॥ (५) ॥*॥ बंहते 'बहि बृद्धौ' (भ्वा० आ०
से०) । 'लङ्बिहोर्नलोपश्च' (उ० १।२९) इत्युः । यत्तु—बृ-
हते वर्धते बहु पूर्यते । मितद्वादित्वात् (वा० ३।२।१८०)
ङुः—इति मुकुटेनोक्तम् । तन्न । टिलोपेनोक्तलुपासिद्धिप्रस-
ङ्गात् । 'बहु स्याज्यादिसंख्यासु विपुलेऽप्यभिधेयवत्' इति
विश्वः (मेदिनी) ॥ (६) ॥*॥ पुरुन् हन्ति गच्छति । 'अ-
न्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति ङः । यद्वा पुरुन्
जहाति जिहीते वा । 'अतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ॥
(७) ॥*॥ पिपति, पूर्यते, वा । 'पृ पालनपूरणयोः' (जु० प०
से०) । 'पृभिदि०' (उ० १।२३) इति कुः । यत्तु—'पृकृत्-
गृधृषिभ्यः कुः' इति सूत्रं पठितं मुकुटेन । तन्न 'कृयोत्त्व'
इति पृथक्सूत्रात् । अन्यथोत्वाभावप्रसङ्गात् । 'पुरुः प्राज्ये-
ऽभिधेयवत् । पुंसि स्यादेवलोके च नृपभेदपरागयोः' इति
हैमः (मेदिनी) ॥ (८) ॥*॥ अतिशयेन बहु । 'बहोर्लोपो भू
च बहोः' (६।४।१५८) 'इष्टस्य यिद् च' (६।४।१५९) ।
स्वार्थे चेच्चिष्टादयः ॥ (९) ॥*॥ स्फायते । 'स्फायी बृद्धौ'
(भ्वा० आ० से०) । 'अजिरश्चिश्चि-' (उ० १।५३) इति
साधुः ॥*॥ 'स्फारम्' इत्यपि पाठः । रक् (उ० २।१३) ।
'स्फारस्तु स्फरकादिनां बुद्धुदे विपुलेऽपि च' इति हेमचन्द्रः
॥ (१०) ॥*॥ अतिशयेन बहु । 'बहोर्लोपो भू च बहोः'
(६।४।१५८) ॥ (११) ॥*॥ भवति । 'अदिशदिभूश्रुषिभ्यः
क्तिन्' (उ० ४।६५) 'भूरि स्यात्प्रचुरे खणं' इति हैमः ।
'भूरिर्ना वासुदेवे च हरे च परमेष्ठिनि । नपुंसकं सुवर्णे च
प्राज्ये स्याद्वाच्यलिङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥ (१२) ॥*॥ द्वादश
'बहुलस्य' ॥

परश्शताद्यास्ते येषां परा संख्या शतादिकात् ।

पेति ॥ शतात्परे । 'पञ्चमी' (२।१।३७) इति योगविभा-
गात्समासः । राजदन्तादिः (३।२।३१) । पारस्करादित्वात्
(६।१।१५७) सुद् ॥ (१) ॥*॥ आद्येन परस्सहस्राः ॥*॥
एकं 'शतात्परस्य' ॥

गणनीये तु गणयेयम्

गेति ॥ आर्या छन्दः ॥*॥ गण्यते 'गण संख्याने' (जु०
उ० से०) । अनीयद् (३।१।९६) ॥ (१) ॥*॥ 'अचो यत्'

१—इत्यादिपाठस्तु हैमानेकार्थकैरवाकरकौमुदीपुस्तके नास्ति ।
मेदिन्यादिष्वपि लवशब्दस्यैतदर्थकता नोपलभ्यते ॥

(३।१।९७) । संज्ञापूर्वकत्वाणिगलोपाभावः । 'चिन्तिपूजि-' (३।३।१०५) इत्यङ्विधानाद्गुणाभावार्थाद्वा । अन्यथा 'अ-प्रत्ययात्' (३।३।१०२) इत्यनन्तरं पठित्वाकारमेव विदध्या-त् । यत्तु—'अ प्रत्ययात्' (३।३।१०२) इत्यकारे प्राप्ते गु-णाभावार्थादङ्विधानात्—इति मुकुटेनोक्तम् । तच्चिन्त्यम् । 'प्यासध्न्यो युच्' (३।३।१०७) इति युवा प्रत्ययस्य बाध-नात् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'गणयितुं शक्यस्य' ॥

संख्यातं गणितम्

समिति ॥ संख्यायते स्म । 'ख्या प्रकथने' (अ० प० अ०) । चक्षिडादेशो वा । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ गणयते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'संख्यातस्य' ॥

अथ समं सर्वम् ॥ ६४ ॥

विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तनिखिलाखिलानि नि-
शेषम् ।

समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं स्यादनूनके ॥ ६५ ॥

अथेति ॥ समति । 'षम वैकृत्ये' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) । सर्वार्थे सर्वनाम । 'समा संवत्सरे स्त्रि-याम् । सर्वसाधुसमानेषु समं स्यादभिधेयवत्' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ सरति । 'सु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'सर्वनिघ्नवृत्त-' (उ० १।१५३) इति साधुः । -'सर्वैर्वै'—इति मुकुटस्त्वपाणिनीयः । यद्वा सर्वेति । 'षर्व गतौ' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ विशति । 'विश प्र-वेशने' (तु० प० अ०) । 'अशूयुषि-' (उ० १।१५२) इति कुन् । 'विश्वं कृत्स्ने च भुवने विश्वे देवेषु नागरे । विश्वा-प्यतिविषयां स्यात्' (इति विश्वः) ॥ (३) ॥*॥ न शोषोऽस्य ॥ (४) ॥*॥ कृत्यते । 'कृती वेष्टने' (रु० प० से०) । 'कृ-त्यशूभ्यां क्लृप्' (उ० ३।१७) । 'कृत्स्नं सर्वाभ्युक्षिपु' (इति मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ समस्यते स्म । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ निघ्नं खिलमस्य ॥ (७) ॥*॥ न खिलमस्य ॥ (८) ॥*॥ निष्का-न्तं शेषात् । 'निरादयः-' (वा० २।२।१८) इति समासः ॥ (९) ॥*॥ संगतमग्रमस्य । समं प्रसते वा । 'प्रसु अदने' (भ्वा० आ० से०) । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति डः ॥ (१०) ॥*॥ सह कलाभिः ॥ (११) ॥*॥ पूर्यते स्म । 'पूरी आप्यायने' (दि० आ० से०) । कर्तरि (३।३।१७४) कर्मणि (३।२।१०२) वा क्तः । 'पूर्णः शब्दे (शक्ते) समग्रे ना पूरिते त्वभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ॥*॥ 'पूर्वम्' इति पाठः—इति स्वामी । पूर्वति । 'पूर्वं पूरणे' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (१२) ॥*॥ न खण्ड्यते । 'खडि मेदने' (तु० प० से०) । घञ् ॥ (१३) ॥*॥ ऊन-यति । 'ऊन परिहाणे' (तु० उ० से०) । अच् (३।१।१३४) ।

न ऊनम् । स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) ॥ (१४) ॥*॥ च-तुर्वश 'समग्रस्य' ॥

घनं निरन्तरं सान्द्रम्

घेति ॥ हन्यते 'हनं हिंसागलोः' (अ० प० अ०) 'मूर्तौ घनः' (३।३।७७) इत्यप् घनादेशश्च । 'घनः सान्द्रे दृढे दाढ्ये विस्तारे मुद्रेऽम्बुदे । संघे मुस्ते घनं मध्ये नृत्य-वाद्यग्रमेदयोः' इति हेमचन्द्रः ॥ (१) ॥*॥ निर्गतमन्तरात् । निर्गतमन्तरमस्मिन् वा ॥ (२) ॥*॥ सह अन्वयते । 'अदि ब-न्धने' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकाद्रक् ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'निविडस्य' ॥

पेलवं विरलं तनु ।

पेलेति ॥ पेलनम् । 'पिल मेदने' (तु० प० से०) घञ् (३।३।१८) । पेलोऽस्यास्ति । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ५।२।१०९) इति वः ॥ (१) ॥*॥ वि राति । बाहुलकात्कलन् ॥ (२) ॥*॥ तन्यते । 'भृष्ट-' (उ० १।७) इत्युः । 'तनुर्व-पुस्तयोः । विरलेऽल्पे कृशे' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'विरलस्य' ॥

समीपे निकटासन्नसंनिकृष्टसनीडवत् ॥ ६६ ॥

सदेशाभ्याशसविधसमर्यादसवेशवत् ।

उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यग्रा अप्यभितोव्ययम् ६७

सेति ॥ संगता आपो यस्मिन् । 'ऋक्पूर-' (५।४।७४) इत्यः । 'द्वान्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्' (६।३।९७) ॥ (१) ॥*॥ निबन्धम् 'संप्रोदश्च-' (५।२।२९) इति चापने कटच् । निक-टति वा । 'कटे वर्षावरणयोः' । (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ आसीदति स्म । 'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । आसयते स्म, इति वा । क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ संनिकृष्यते स्म । 'कष' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ समानं नीडं वासस्थानमस्य । सह नीडेन, इति ॥ (५) ॥*॥ समानो देशोऽस्य ॥ (६) ॥*॥ अभ्यस्यते । 'अशू व्याप्तौ' (स्वा० आ० से०) । घञ् (३।१।१९) ॥*॥ मुकुटस्तु—अभ्यासीदति । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति डः—इति दन्त्यसमाह । 'अभ्या-सोऽभ्यसनेऽन्तिके' इति दन्त्यान्तेषु (विश्वमेदिन्यौ) ॥ (७) ॥*॥ समाना विधास्य । यद्वा सह विधया ॥ (८) ॥*॥ समाना मर्यादास्य ॥ (९) ॥*॥ समानो वेशोऽस्य ॥ (१०) ॥*॥ उपगतः कण्ठम् । 'अत्यादयः-' (वा० २।२।१८) इति समासः । उपगतः कण्ठः सामीप्यमस्य, इति वा ॥ (११) ॥*॥ अन्तोऽस्यास्ति । ठन् (५।२।११५) । 'अन्तिकं नि-कटे वाच्यलिङ्गं स्त्री शोभनौषधौ । जुल्लयां ज्येष्ठभगिन्यां च नाट्योक्त्यां कीर्त्यतेऽन्तिका' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१२) ॥*॥

१—'भ्यग्राभिपतिता समी'—इति कश्चित्पाठः—इति पीयूष-व्याख्या ॥

अभ्यर्थते स्म । अभ्यर्दति स्म, इति वा । 'अर्दं गतौ' (भ्वा० प० से०) । कर्मणि (३।२।१०२) कर्तरि (३।४।७२) वा कः । 'अभेधाविद्वे' । (७।२।२५) इतीडभावः ॥ (१३) ॥*॥ अभिमुखमग्रमस्य ॥ (१४) ॥*॥ 'पर्यभिभ्यां च' (पा० ३।९) इति तसिल् । तसिः-इति स्वामिमुकुटोक्तिलु खरानादराभिप्रायेण ॥ (१५) ॥*॥ पञ्चदश 'समीपस्य' ॥

संसक्ते त्वव्यवहितमपदान्तरमित्यपि ।

समिति ॥ संसज्यते स्म । 'षज्जं सज्जे' (भ्वा० प० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ न व्यवधीयते स्म । कः (३।२।१०२) । 'दधातेहिः' (७।४।४२) ॥ (२) ॥*॥ पटेनान्तरम् । न पदान्तरमत्र । मुकुटस्तु—'अपदान्तरम्'—इत्याह ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'संलग्नस्य' ॥

नेदिष्ठमन्तिकतमम्

नेदीति ॥ अतिशयेनान्तिकम् । इष्टम् । (पा० ३।५५) । 'अन्तिकवाढ्योर्नेदसाधौ' (पा० ३।६३) ॥ (१) ॥*॥ तमप (पा० ३।५५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अतिनिकटस्य' ॥

स्यादूरं विप्रकृष्टकम् ॥ ६८ ॥

स्यादिति ॥ दुःखेनेयते । 'दुरीणो लोपश्च' (उ० २।२०) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ विप्रकृष्यते स्म । कृषेः कः (३।२।१०२) । स्वार्थे कन् (ज्ञापि० पा० ४।५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'दूरस्य' ॥

दवीयश्च दविष्ठं च सुदूरे

देति ॥ अत्यन्तं दूरम् । ईयसुन् (पा० ३।५७) । स्थूल-दूरयुव- (६।४।१५६) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ इष्टम् (पा० ३।५५) ॥ (२) ॥*॥ सु अत्यन्तं दूरम् ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अत्यन्तदूरस्य' ॥

दीर्घमायतम् ।

दीति ॥ दृणाति । 'दृ विदारणे' (क्र्या० प० से०) । बाहुलकाद्धक् ॥ (१) ॥*॥ आयम्यते स्म । कः (३।२।१०२) । आयतते वा । 'यती प्रयत्ने' (भ्वा० आ० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विस्तृतस्य' ॥

वर्तुलं निस्तलं वृत्तम्

वेति ॥ वर्तते । बाहुलकादुलच् ॥ (१) ॥*॥ निर्गतं तलमस्य । 'निस्तलं वर्तुले चले' इति विश्वः ॥ (२) ॥*॥ वर्तते स्म । 'गल्यार्था-' (३।४।७२) इति कः । 'वृत्तं (वृत्तौ) दृढे मृते । चरित्रे वर्तुले छन्दः स्वतीताधीतयोर्वृते' इति हैमः ॥ (३) ॥ त्रीणि 'वर्तुलस्य' ॥

बन्धुरं वृत्ततानतम् ॥ ६९ ॥

वेति ॥ बध्नाति । 'बन्ध बन्धने' (क्र्या० प० अ०) । 'महुरादयश्च' (उ० १।४१) इति साधुः । ('बन्धुरं मुकुटे पुंति स्त्री चङ्गत्तैलककयोः । बन्धुके बधिरे हंसे त्रिषु स्याद्र-म्यनमयोः । बन्धुरा पण्ययोषायां स्त्रियां भूम्नि च सकुषु' इति मेदिनी) ॥*॥ ('बन्धुरबन्धुरौ रम्ये नम्रे, हंसे तु बन्धुरः । बन्धुके च विडङ्गे च बन्धुरा पण्ययोषिति' इति विश्वादीधोपधोऽपि) ॥ (१) ॥*॥ उन्नतं च तदानतं च ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'उन्नतानतस्य' ॥

उच्चप्रांशून्नतोदप्रोच्छ्रितास्तुङ्गे

उच्चेति ॥ उच्चिनोति । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति उः । उच्चैस्त्वमस्यत्र वा । 'अर्शआदिभ्योऽच्' (पा० ३।१२७) । 'अव्ययानाम्-' (वा० ६।४।१४४) इति टिलोपः ॥ (१) ॥*॥ प्रकृष्टा अंशवोऽस्य ॥ (२) ॥ उन्नमति स्म । 'णम प्रहृत्वे' (भ्वा० प० अ०) । 'गल्यार्था-' (३।४।७२) इति कः ॥ (३) ॥*॥ उद्भूतमग्रमस्य ॥ (४) ॥*॥ उच्छ्रयति स्म । 'श्रिञ् सेवायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'गल्यार्था-' (३।४।७२) इति कः । 'उच्छ्रितं त्रिषु संजाते स-मुच्चद(त)प्रवृद्धयोः' (इति मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ तुङ्ग्यते । 'तुङ्गे हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१९९) । 'तुङ्गः पुनागनगयोर्बुधे स्यादुन्नतेऽन्यवत् । तुङ्गी प्रोक्ता ह-रित्रायां वर्वरायामपीष्यते' इति हैमः ॥ (६) ॥*॥ षट् 'उ-न्नतस्य' ॥

अथ वामने ।

न्यग्रीचखर्वह्रस्वाः स्युः

अथेति ॥ वामयति मदम् । 'द्वम उद्गिरणे' (भ्वा० प० से०) नन्वादिल्युः (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ न्यञ्चति । 'अञ्चु गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'ऋत्विग्-' (३।२।५९) । इति किन् ॥ (२) ॥*॥ नीचैस्त्वमस्यत्र । अर्शआद्यचि (पा० ३।१२७) । 'अव्ययानाम्-' (६।४।१४४) इति टिलोपः । 'नीचः पामरखर्वयोः' इति हैमचन्द्रः ॥ (३) ॥*॥ खर्वति । 'खर्व गतौ' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) । ('खर्व संख्यान्तरे क्लीबं नीचे वामनके त्रिषु' इति मेदिनी) ॥ (४) ॥*॥ हसति । 'हस शब्दे' (भ्वा० प० से०) बाहुलकाद्धः । 'खर्वह्रस्वौ न्यग्वामनौ' इति हैममेदिन्यौ ॥ (५) ॥*॥ षष्ठ 'ह्रस्वस्य' ॥

अवाग्नेऽवनतानते ॥ ७० ॥

अवेति ॥ अवनतमग्रमस्य ॥ (१) ॥*॥ अवनमति स्म । 'गल्यार्था-' (३।४।७२) इति कः ॥ (२) ॥*॥ आनमति स्म ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अधोमुखमस्य' ॥

अरालं वृजिनं जिह्वमूर्धिमत्कुञ्चितं नतम् ।

आविद्धं कुटिलं भुग्नं वेष्टितं वक्रमित्यपि ॥ ७१ ॥

अरेति ॥ ऋच्छति । 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० अ०) ।

१-वृत्तौ वर्तने यथा-ऋतेन वृत्तं प्रवदन्ति मुख्यम् इति ॥ २-वृते यथा-कण्टकौर्विटी वृत्तः इति चानेकार्थकैर-वाकरकौमुदी ॥

विच् (३।२।७५) । अरमालाति । मूलविभुजादिकः (वा० ३।२।५) अरा लाति वा । 'अरालः कुटिले सर्जरसे च समदन्तिनि' इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ वृज्यते । 'वृजी वर्जने' (अ० आ० से०) । 'वृजेः किञ्च' (उ० २।४७) इतीनन् । 'वृजिनं कल्मषे क्लीबं केशे ना कुटिले त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ जहाति, हीयते वा । 'ओहाक् त्यागे' (जु० प० अ०) । 'जहातेः सन्वदालोपश्च' (उ० १।१४१) इति मन् । 'जिह्वस्तु कुटिले मन्दे जिह्वं तगरपादपे' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ 'ऊर्मिः' (स्त्रीपुंसयोर्वीच्यां) प्रकाशे वेगभङ्गयोः । वस्त्रसंकोचरेखायां वेदनापीडयोरपि' (इति मेदिनी) । ऊर्मिरस्यास्ति । मतुप् (५।२।९४) । यवादिः (ग० ८।२।९) ॥ (४) ॥*॥ कुञ्चति स्म । 'कुञ्च कौटिल्ये' (भ्वा० प० से०) । कः ३।४।७२ । बाहुलकात् संज्ञापूर्वकत्वाद्वा नलोपाभावः ॥ (५) ॥*॥ नमति स्म । कः (३।४।७१) । 'नतं तगरपादयां स्यात् क्लीबं, कुटिलनम्रयोः । (त्रिषु)' (इति मेदिनी) ॥ (६) ॥*॥ आविध्यते स्म । 'व्यध ताडने' (दि० प० अ०) कः (३।२।१०२) । 'ग्रहिज्या-' (६।१।१६) इति संप्रसारणम् । 'आविद्धो वाच्यलिङ्गः स्यात्कुटिले च पराहते' (इति मेदिनी) ॥ (७) ॥*॥ कुटि कौटिल्यं लाति । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः । कुटति वा । 'कुट कौटिल्ये' (तु० प० से०) 'मिथिलादयश्च' (उ० १।५७) इतीलच् । 'कुटिला लापगायां स्त्री भुजे तु वाच्यलिङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥ (८) ॥*॥ भुजति स्म 'भुजो कौटिल्ये' (तु० प० से०) 'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति कः । 'ओदितश्च' (८।२।४५) इति नलम् ॥ (९) ॥*॥ वेहति स्म । 'वेह चलने' (भ्वा० प० से०) 'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति कः । 'वेहति गमने क्लीबं कुटिले विधुते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (१०) ॥*॥ वञ्चति । 'वञ्चु गतौ' भ्वा० प० से० । 'स्फायितश्चि-' (उ० २।१३) इति रक् । 'वक्रं पुटभेदे वक्रः कुटिले क्रूरभौमयोः' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ एकादश 'वक्रस्य' ॥

ऋजावजिह्वप्रगुणौ

ऋजेति ॥ अर्जति । 'अर्ज अर्जने' (भ्वा० प० से०) 'अर्जिदक्षि-' (उ० १।२७) इति साधुः । यत्तु—अपट्टादिलात्कुः—इति मुकुटेनोक्तम् । तच्चिन्त्यम् । 'अपटुःसुप् स्थः' (उ० १।२५) इत्यस्य प्राप्त्यभावात् । गुणाभावाच्च ॥ (१) ॥*॥ मित्रो जिह्वात् ॥ (२) ॥*॥ प्रकृष्टा गुणा यस्य ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अवक्रस्य' ॥

व्यस्ते त्वप्रगुणाकुलौ ।

व्यस्ते इति ॥ व्यस्यते स्म । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । कः (३।२।१०२) । 'व्यस्तं तु व्याकुले व्यासे' इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ भिन्नः प्रगुणात् ॥ (२) ॥*॥ आकोलति । 'कुल

संस्थाने' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'आकुलस्य' ॥

शाश्वतस्तु ध्रुवो नित्यसदातनसनातनाः ॥ ७२ ॥

शेति ॥ शाश्वद्भवः । 'तत्र भवः' (४।३।५३) इत्यण् । अनिलोऽव्ययानां टिलोपः, बहिषष्टिलोपवचनात् (वा० ४।१।८५) ज्ञापकात् ॥*॥ अध्यात्मादित्वात् (वा० ४।३।६०) ठक्पि । 'शाश्वतिकः' (२।४।९) इति निर्देशाच्च कादेशः (७।३।५१) ॥ (१) ॥*॥ ध्रुवति । 'ध्रुव स्थैर्ये' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'ध्रुवो वटे । वसुयोगभिदोः शंभौ शङ्खावुत्तानपादजे । स्थिरे (नित्ये) निश्चिते च (ध्रुवं खेऽजस्रतर्कयोः । ध्रुवा मूर्वाशालपण्योः स्रग्भेदे गीतभिद्यपि' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ नियतं भवः । 'त्यब् नेध्रुवे' (वा० ४।२।१०४) । 'नित्यं स्यात्संततेऽपि च । शाश्वते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ सदा भवः । 'सायंचिरम्-' (४।३।२३) इति व्युत्प्लौ (व्युत्प्लौ) ॥ (४) ॥*॥ सना भवः । 'सनातनोऽच्युते । पितृणामतिथौ रुद्रवेधसोः शाश्वते स्थिरे' इति हैमचन्द्रः ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'नित्यस्य' ॥

स्थासुः स्थिरतरः स्थेयान्

स्थेति ॥ स्थानशीलः । 'ग्लानिस्थश्च ग्लुः' (३।२।१३९) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन स्थिरः । तरप् (५।३।५७) ॥ (२) ॥*॥ ईयसुनि (५।३।५७) 'प्रियस्थिर-' (६।४।१५७) इति साधुः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अतिस्थिरस्य' ॥

एकरूपतया तु यः ।

कालव्यापी स कूटस्थः

एकेति ॥ कूटवत् तिष्ठति 'सुपि स्थः' (३।२।४) इति कः । 'कूटोऽस्त्री निश्चले राशौ' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'कूटस्थस्य' ॥

स्थावरो जङ्गमेतरः ॥ ७३ ॥

स्थेति ॥ स्थानशीलः । 'स्थेशभास-' (३।२।१७५) इति वरच् ॥ (१) ॥*॥ जङ्गमादितरः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अचरस्य' ॥

चरिष्णुजङ्गमचरं त्रसमिहं चराचरम् ।

चेति ॥ चरणशीलम् । 'चर गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'अलंकृञ्-' (३।२।१३६) इतीष्णुच् ॥ (१) ॥*॥ वक्रं गच्छति । गत्यर्थानाम् 'नित्यं कौटिल्ये-' (३।१।२३) इति यङ् । स्वाम्यादिस्तु भृशार्थ एव यङ्मिच्छति । अच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ चरति । अच् (३।१।१३४) 'चरोऽक्ष-धूतभेदे च भौमे चारे त्रसे चले' (इति मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ त्रसति । 'त्रसी उद्वेगे' (दि० प० से०) । अच् (३।१।१३५) ॥ (४) ॥*॥ इङ्गति । 'इङ्गि गतौ' (भ्वा० प० से०) । अच्

(३।१।१३४) 'इङ्गः स्याद्विज्ञेऽद्भुते । ज्ञानजङ्गमयोऽपि' इति हेमचन्द्रः ॥ (२) ॥*॥ 'चरिचलि-' (वा० ६।१।१२) इति द्वित्वादि । 'चराचरं जङ्गमे स्याद्विज्ञविषयोरपि' (इति हैमः) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'चरस्य' ॥

चलनं कम्पनं कम्पं चलं लोलं चलाचलम् ॥ ७४ ॥
चञ्चलं तरलं चैव पारिप्लवपरिप्लवे ।

चेति ॥ चलनशीलम् । 'चल गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'चलनशब्दा-' (३।२।१४८) इति युच् । 'चलनं अमणे कम्पे कम्पे तु वाच्यलिङ्गकम् । चलनी वस्त्रघर्ष्या वारीमेदेऽपि च क्वचित्' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (१) ॥*॥ कम्पनशीलम् । 'कपि चलने' (भ्वा० आ० से०) । 'कम्पनं न द्वयोः कम्पे कम्पे स्यादभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ 'नमिकम्पि-' (३।२।१६७) इति रः ॥ (३) ॥*॥ चलति । अच् (३।१।१३४) ॥ (४) ॥*॥ लोडति । 'लुड विलोडने' (भ्वा० प० से०) । क्वचिदपवादविषयेऽप्युत्सर्गप्रवृत्तेरच् (३।१।१३४) । डल्योरेकत्वम् ॥ (५) ॥*॥ 'चरिचलि-' (वा० ६।१।१२) इति द्वित्वादि ॥ (६) ॥*॥ चञ्चति । 'चञ्चु गतौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादल् । 'चञ्चला तु तडिङ्गक्ष्योश्चञ्चलक्षपले (कामुकेऽनिले' (इति मेदिनी) ॥ (७) ॥*॥ तरति । आल् (बाहुलकात्) । 'तरलं चञ्चले पिङ्गे भास्करेऽपि त्रिलिङ्गकम् । हारमध्यमणौ पुंसि यवागूसुरयोः स्त्रियाम्' इति विश्वमेदिन्यौ ॥ (८) ॥*॥ परिप्लवते । 'प्लुद् गतौ' (भ्वा० आ० से०) । अच् (३।१।१३४) ॥ (९) ॥*॥ प्रज्ञावण् (५।४।३८) । 'पारिप्लवश्चाकुले स्याच्चञ्चले च' इति हैमः (मेदिनी) ॥ (१०) ॥*॥ दश 'चलस्य' ॥

अतिरिक्तः समधिकः

अतीति ॥ अतिरिच्यते स्म । 'रिचिर् विरेचने' (६० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ सम्यगधिकः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अधिकभूतस्य' ॥

दृढसंधिस्तु संहतः ॥ ७५ ॥

द्रिति ॥ दृढः संधिः संधानमस्य ॥ (१) ॥*॥ संहन्यते स्म क्तः (३।२।१०२) । 'संहतं संगते दृढे' इति हैमः ॥ (२) 'दृढसंधानस्य' ॥

कक्खटं कठिनं कूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम् ।

जरटं मूर्तिमन्मूर्तम्

केति ॥ कक्खति । 'कख हसने' (भ्वा० प० से०) । 'शकादिभ्योऽटन्' (उ० ४।१।१२) ॥*॥ (खक्खटम् इति) कवर्गद्वितीयादिः—इत्यन्ये ॥ (१) ॥*॥ कठति । 'कठ कृच्छ्रजीवने' (भ्वा० प० से०) 'बहुलमन्यत्रापि' (उ० ३।४९) इतीनच् । 'कठिनमपि निष्ठुरे स्यात् स्वब्धेऽपि त्रिषु नपुंसकं स्थाल्याम् । कठिनी खटिकायामपि कठिना गुडशर्करायां च' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ कृन्तति । 'कृती छे-

दने' (तु० प० से०) । कृत्तेऽङ्गः कृ च' (उ० २।२।१) इति रक् । —कृणाति—इति स्वामिमुकुटोक्तविग्रहस्तु चिन्त्यः । 'कूरा वृशंसघोरोष्णकठिनाः' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ 'कठिचकिभ्यामोरन्' (उ० १।६४) । 'कठोरौ पूर्णकठिनौ' इति हैमः ॥ (४) ॥*॥ नितिष्ठति । मङ्गुरादिः (उ० १।४१) ॥ (५) ॥*॥ दहति, दंहति, स्म वा । 'दह दहि वृद्धौ' (भ्वा० प० से०) । 'दृढः स्थूलबलयोः' (७।२।२०) इति साधुः । 'दृढं स्थूले नितान्ते च प्रगाढे बलवत्यपि' (इति मेदिनी) ॥ (६) ॥*॥ जीर्यति । 'जृष् वयोहानौ' (दि० प० से०) । बाहुलकादठच् । 'जरठः कर्कशे पाण्डौ कठिनेऽप्यभिधेयवत्' इति विश्वः ॥ (७) ॥*॥ मूर्तिः काठिन्यमस्यास्ति । मनुप् (५।२।९४) ॥ (८) ॥*॥ मूर्च्छति स्म । 'मूर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः' (भ्वा० प० से०) । अकर्मकत्वात् क्तः (३।४।७२) । ('आदितश्च' (७।२।१६) इति नेट्) । 'न ध्याख्या-' (८।२।५७) इति नत्वं न । 'मूर्तिं स्यात्त्रिषु मूर्च्छले कठिने मूर्तिमस्यपि' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (९) ॥*॥ नव 'कठिनस्य' ॥

प्रवृद्धं प्रौढमेधितम् ॥ ७६ ॥

प्रेति ॥ प्रवर्धते स्म 'वृधु वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः ॥ (१) ॥*॥ प्रोह्यते स्म । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'प्रा-द्वहो-' (वा० ६।१।८९) इति वृद्धिः ॥ (२) ॥*॥ एधते स्म । 'एध वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'प्रवृद्धस्य' ॥

पुराणे प्रतनप्रत्नपुरातनचिरंतनाः ।

प्विति ॥ पुरा भवम् । 'सायंचिरम्-' (४।३।२३) इति 'द्युद्युलौ । 'पुराणप्रोक्तेषु-' (४।३।१०५) इति निर्देशान्तुण । 'अबाधकान्यपि निपातनानि' इति पक्षे भवति । 'पुराणं प्रज्ञशास्त्रयोः । पुराणः षोडशपणे' (इति हैमः) ॥ (१) ॥*॥ 'नश्च पुराणे प्रात्' (वा० ५।४।३०) इति द्युः ॥ (२) ॥*॥ लः (वा० ५।४।३०) च ॥ (३) ॥*॥ पुरा भवम् । द्युः (४।३।२३) ॥ (४) ॥*॥ चिरे भवम् । 'सायंचिरम्-' (४।३।२३) इति द्युः, निपातनान्मान्तत्वम् ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'पुरातनस्य' ॥

१—पुराणशब्देन पुरातनशब्दस्य बाधः प्राप्तोऽपि पृषोदरादि-त्वात् (६।३।१०९) नेति बोध्यम् । 'अबाधकान्यपि निपातनानि' इति तु भाष्यविरुद्धम्—इति परिभाषेन्दुशेखरे नागेशः ।
२—'नश्च पुराणे प्राद्वक्तव्यः । लप्-तनप्-खाश्च प्रत्यया वक्तव्याः' इति भाष्ये तनप्रत्ययस्यैव विधानेनात्र तद्विरोधात् द्युविधानमसंगतम् । अत एव स्वामिमुकुटाभ्यामपि तनप्रत्यय एवाङ्गीकृतः ॥

प्रत्यप्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः ॥ ७७ ॥
नूतनश्च

प्रेति ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥ (१) ॥*॥ अभिनवते । 'णु
स्तुतौ' (अ० प० अ०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) ॥ (२)
॥*॥ 'अचो यत्' (३।१।९७) ॥ (३) ॥*॥ नव एव । 'न-
वस्य नूरदेशस्तनपूतनपखाश्च प्रत्ययाः' (वा० ५।४।३०) ॥
(४) ॥*॥ (५) ॥*॥ (६) ॥*॥ नूयते । अप् (३।३।५७)
॥ (७) ॥*॥ सप्त 'नूतनस्य' ॥

सुकुमारं तु कोमलं मृदुलं मृदु ।

स्थिति ॥ सुष्ठु कुमार्यते । 'कुमार क्रीडायाम्' चुराद्य-
दन्तः । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घः । 'एरच्' (३।३।
५६) वा । यद्वा सुकाम्यते । 'कमेः कितुञ्चोपधायाः' (उ०
३।१३८) इत्यारन्, अत उत्वं च ॥ (१) ॥*॥ बाहुलकाद-
लच्, अत उत्वं च । 'कोमलं मृदुले जले' इति विश्वः (मे-
दिनी) ॥ (२) ॥*॥ मृदुर्गुणोऽस्यास्ति । 'सिध्मादिभ्यश्च' (५।
२।९७) इति लच् ॥ (३) ॥*॥ मृद्यते । 'मृद क्षोदे' (ऋया०
प० से०) । 'प्रथिमृदिभ्रस्जाम्-' (उ० १।२८) इति कुः
संप्रसारणं च । मृगय्वादित्वात् (उ० १।३७) कुः—इति मुकुटो
व्यर्थः । 'मृद्वतीक्षणे च कोमले' इति हैमः ॥ (४) ॥*॥
चत्वारि 'कोमलस्य' ॥

अन्वगन्वक्षमनुगेऽनुपदं ह्रीर्बैमव्ययम् ॥ ७८ ॥

अन्वेति ॥ अन्वञ्चति । 'अञ्चु गतौ' (भ्वा० प० से०) ।

१—सिद्धान्तकौमुद्यां तु—'कुटिकक्षिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट्' ।
बाहुलकादुणः कोमलम्—इत्युक्तम् । २—ऋकारवतो धातोरुपादाने
'संप्रसारणं च' इत्युक्तिर्भवदीया व्यर्था । तस्मात् रेफवतो भौवादिक-
स्योपन्यासो युक्तः । अत एव भवज्जनकैनापि प्रकृतसूत्रव्याख्यायां,
'त्रयाणां कुः संप्रसारणम्' इत्येवोक्तम् । ३—पीयूषाख्यव्याख्याया-
मपि अनुपदशब्दस्यैवाव्ययीभावत्वमुक्तम् । स्वामिना तु—'अन्वक्-
अन्वक्ष-अनुपद-' इत्येतन्नयमव्ययं वर्तते । ह्रीर्बत्वं तु (अन्वक्ष-अनु-
पद=इति) द्वयोः—इत्युक्तम् । युज्यते चान्वक्षशब्दस्याव्ययत्वम् ।
'अन्वगययौ मध्यमलोकापालः' इत्यत्र 'अन्वङ्' इति रूपापत्तेः । 'ताम्'
इत्यत्र 'कर्तृकर्मणोः' (२।३।६५) इति षष्ठ्यापत्तेश्च । अव्ययत्वे तु 'न
लोकाव्यय-' (२।३।६९) इति षष्ठीनिषेधेन 'अव्ययात्-' (२।४।८२) इति
सुपो लुका लुप्तत्वेन न काप्यनुपपत्तिः । ग्रामं यातीत्यादावानुभक्तिकस्य
याथावर्थव्यापारजन्यविलक्षणसंयोगाश्रयत्वस्य गन्वभावेन तामित्यस्य
'ययौ' इत्येतत्कर्मत्वाभावात् । 'ययौ' इत्येतत्कर्म तु 'निलयाय' इति
प्रायुक्तमेव । नहि सप्त्रीचोरेकतरक्रियाकर्मत्वमेकतरस्य भवति । 'पुत्रेण
सहागतः पिता' इत्यर्थे 'पुत्रमागच्छति स पिता' इति प्रयोगाभावात् ।
गोराज्ञोश्च 'छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत्' इत्यनेन सप्रत्ययत्वप्रतिपाद-
नात् । तत्र च 'वृतीयार्थे' इत्यनेनानोः कर्मप्रवचनीयसंज्ञेति दिक् ।

क्विन् (३।२।५९) ॥ (१) ॥*॥ अनुगतमक्षमिन्द्रियम् ॥ (२)
॥*॥ अनु गच्छति । 'गम्लु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'अन्ये-
भ्योपि-' (वा० ३।२।४८) इति डः ॥ (३) ॥*॥ पदस्य
पश्चात् पश्चादर्थेऽव्ययीभावः (२।१।६) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि
'पश्चादित्यर्थे' ॥

प्रत्यक्षं स्यादैन्द्रियकम्

प्रेति ॥ अक्षमिन्द्रियं प्रतिगतम् । 'अत्यादयः-' (वा०
२।२।१८) इति समासः ॥ (१) ॥*॥ इन्द्रियेणानुभूयते ।
कुलालादित्वात् (४।३।११८) वुच् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'इन्द्रि-
यज्ञानस्य' ॥

अप्रत्यक्षमतीन्द्रियम् ।

अप्रेति ॥ सिद्धं प्रत्यक्षात् ॥*॥ 'मनध्यक्षम्' इति
पाठः—इत्यन्ये । अक्षेवधि । अध्यक्षम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययी-
भावः (२।१।६) । अतिक्रान्तमध्यक्षम् ॥ (१) ॥*॥ इन्द्रि-
यमतिक्रान्तम् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'इन्द्रियेणाज्ञातस्य' ॥

एकतानोऽनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनावपि ॥ ७९ ॥

अप्येकसर्ग एकाग्रयोऽप्येकायनगतोऽपि च ।

एकेति ॥ एकं तानयति । 'तनु श्रद्धोपकरणयोः' (वु०
उ० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।११) । एकस्तानो विस्तारोऽस्य,
इति वा ॥ (१) ॥*॥ न अन्या वृत्तिरस्य ॥ (२) ॥*॥ एकम्
एकस्मिन् वा अग्रमस्य ॥ (३) ॥*॥ एकमयनमस्य ॥ (४)
॥*॥ एक एकस्मिन् वा सर्गो निश्चयोऽस्य ॥ (५) ॥*॥
एकमर्थं ज्ञेयमस्य ॥*॥ प्रज्ञाद्यणि (५।४।३८) 'एकाग्र्यः'
इति ॥ (६) ॥*॥ एकं च तदयनं च एकाग्र्यं गतः । एक-
स्मिन्नयने गतं ज्ञानमस्य, इति वा ॥ (७) ॥*॥ सप्त
'एकाग्रस्य' ॥

पुंस्यादिः पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्याः

पुमिति ॥ आ प्रथमं दीयते गृह्यते । 'उपसर्गे घोः किः'
(३।३।९२) ॥ (१) ॥*॥ पूर्वति । 'पूर्वं पूरणे' (भ्वा० प०
से०) । अच् (३।१।१३४) । 'पूर्वं तु पूर्वजे । प्रागयं श्रुतमे-
देषु' (इति हैमः) ॥ (२) ॥*॥ पुरो भवः । 'दक्षिणापश्चात्पु-
रस्तस्यक्' (उ० ४।२।९८) ॥ (३) ॥*॥ प्रथते । 'प्रथ
प्रख्याने' (भ्वा आ० से०) । 'प्रथेरमच्' (उ० ५।६८) ।
'प्रथमस्तु भवेदादौ प्रधानेऽपि च वाच्यवत्' (इति मेदिनी)
॥ (४) ॥*॥ आदौ भवः । दिगादित्वात् (४।३।५३) यत्
॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'आद्यस्य' ॥

१—प्रथमम् आदीयते गृह्यते—इति मुकुटपाठ एव साधी-
यान् । भवहिखितपाठे 'आ' इत्यस्य 'प्रथमम्' इत्यर्थकत्वसंभवेऽपि
'दीयते' इत्यस्य 'गृह्यते' इत्यर्थकताया विना लक्षणं सर्वमुद्यो-
त्वाभावात् ॥

अथास्त्रियाम् ॥ ८० ॥

अन्तो जघन्यं चरममन्यपाश्चात्यपश्चिमम् ।

अथेति ॥ अमति । 'अम गतौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकात्तन् अन्तिति वा । 'अति बन्धने' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) । 'अन्तः' स्वरूपे निकटे प्रान्ते निश्चयनाशयोः । (अवयवेऽपि) इति हेमचन्द्रः ॥ (१) ॥*॥ जघने भवम् । दिगादित्वात् (४।३।५४) यत् । शरीरावयवत्वात् (४।३।५५ वा०) 'जघन्यं' मोहने क्लीबं चरमे गहिंतेऽन्यवत् (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ चरति । 'चर गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'चरेश्व' (उ० ५६९) इत्यमच् ॥ (३) ॥*॥ अन्ते भवम् । दिगादित्वात् (४।३।५४) । 'अन्य-स्त्वन्तभवेऽधमे' इति हैमः ॥ (४) ॥*॥ पश्चाद्भवम् । 'दक्षिणा-' (४।३।९८) इति त्यक् ॥ (५) ॥*॥ 'अग्रादिपश्चाद्विमच्' (वा० ४।३।२३) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'अन्यस्य' ॥ मोघं निरर्थकम्

मविति ॥ मुद्यन्त्यस्मिन् । 'मुह वैचित्ये' (दि० प० अ०) । 'हलश्च' (३।३।१२९) इति घञ् । न्यङ्कादिः (७।३।५३) ।—मुहेरचि—इति मुकुटोक्तिश्चिन्त्या । 'मोघो दिने निष्फले च मोघा स्यात्पटालातरौ' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ निर्गतोऽर्थोऽस्मात् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निष्प्रयोजनस्य' ॥

स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुत्बणम् ॥ ८१ ॥

स्पेति ॥ स्पद्यते स्म । 'स्पश बाधनस्पर्शनयोः' (भ्वा० उ० से०) ण्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) । 'वादान्त-' (७।२।२७) इति साधुः । मुकुटस्तु—स्पद्यते स्म—इति विगृहीतवान् । तत्रेदप्रसङ्गो दुर्वारः ॥ (१) ॥*॥ स्फुटति । 'स्फुट विकसने' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'स्फुटो व्यक्तप्रफुल्लयोः । सिते व्याप्ते' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ प्रव्यज्यते स्म । 'अञ्ज व्यक्त्यादौ' (ह० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । प्रव्यच्यते स्म, इति वा । 'अञ्ज विशेषणे' (तु० उ० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ उद्वणति । 'वण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । अच् (३।१।१३४) । पृषो-दरादिः (६।३।१०९) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'स्पष्टस्य' ॥

साधारणं तु सामान्यम्

सेति ॥ सह आधारणेन । 'आमीप्रसाधारणादञ्-'

१—'कृतो बहुलम्' इति भाष्यसंमतन्यासेऽधिकरणेऽन्यचः सिद्धत्वेन 'न्यङ्कादीनां च' इत्यत्र विण्यतोरनुवृत्त्यभावस्य 'न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् । भृगुः' इति वदतो भवज्जनकस्यापि संमतत्वेन कुत्वस्यापि सिद्धत्वेन च 'चिन्त्या' इत्युक्तिरेव चिन्त्या । २—सितव्याप्तयोर्थम्—'सुधांशुरोमिःस्फुटकुट्टिमेपु'—इत्यनेकार्थकैरवाकारकौमुदी ।

(वा० ५।४।३६) इति स्वार्थेऽञ् । द्वियां ङीप् (४।१।१५) ॥ (१) ॥*॥ सह मानेन । समानस्य भावः । ष्यञ् (५।१।१२४) । चातुर्वर्ण्यादित्वाद् (वा० ५।१।१२४) वा स्वार्थे ष्यञ् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अनेकसंबन्धिन एकस्य' ॥

एकाकी त्वेक एककः ।

एकेति ॥ एक एव 'एकादाकिनिच्चासहाये' (५।३।५२) ॥ (१) ॥*॥ चकारात्कनूलकौ च । 'एकं संख्यान्तरे श्रेष्ठे केवलेतरयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'असजातीयासहायस्य' ॥

भिन्नार्थका अन्यतर एकस्त्वोऽन्येतरावपि ॥ ८२ ॥

भीति ॥ भिन्नोऽर्थो येषां ते ॥ (१) ॥*॥ अन्य एव ॥ 'अल्पाचूतरम्' (२।२।३४) इतिवत् स्वार्थे तरप् ।—द्वयोर्निर्धारणे ढतरच् (५।३।९२)—इति मुकुटस्त्वपाणिनीयः ॥*॥ ॥*॥ कचित् 'एकतरः' इति पाठः । तत्र 'एकाच्च प्राचाम्' (५।३।९४) इति ढतरच् ॥ (२) ॥*॥ इति । 'इण्भी-' (उ० ३।३३) इति कन् ॥ (३) ॥*॥ तनोति । 'तनोतेरनश्च वः' (उ० २।६३) चात् क्तिप्—इत्येके । आगमानित्यत्वात्तुग वैकल्पिकः । केचित्तु चिकमेवानुवर्तयन्ति । एवं मत-भेदसिद्धौ त्वत्त्वशब्दौ सर्वादिषु पठितौ ॥ (४) ॥*॥ अनिति । 'अन प्रणने' (अ० प० से०) । अग्रादित्वात् (उ० ४।१।१२) यः । 'अन्योऽसदृशेतरयोः' इति हैमः ॥ (५) ॥*॥ तरणम् । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) नरः । एः कामस्य तरः । इना कामेन तरति इति वा । अच् (३।१।१३४) । 'इतरः पामरेऽन्यस्मिन्' इति हेमचन्द्रः ॥ (६) ॥*॥ षट् 'भिन्नार्थकाः' ॥

उच्चावचं नैकभेदम्

उच्चेति ॥ उदक् चावाक् च । 'मयूरव्यंसकादयश्च' (२।१।७२) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ एको भेदोऽस्य । न एक-भेदम् । 'सुप्सुपा' (२।१।४) इति समासः । न एको भेदो-ऽत्र, इति वा । उत्तरपदशब्दस्य समासचरमावयवे रूढत्वा-न्मध्यमपदे नलोपाभावः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अनेकप्रकारस्य' ॥

उच्चण्डमविलम्बितम् ।

विति ॥ उच्चण्डनम् 'चडि कोपे' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ विलम्ब्यते स्म । 'लबि अव-संसने' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३।२।१०२) । न विल-म्बितम् ॥*॥ स्वामी—अवलम्बनम्—इति पठति ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'उत्तालस्य' ॥

१—'एकलः' इत्यपि पाठः—'शांभवी शक्तिरेकला'—इति मीयूषव्याख्या ।

अरुंतुदं तु मर्मस्पृक्

अर्विति ॥ अरुंषि तुदति । 'तुद व्यथने' (तु० उ० अ०) । 'विध्वत्स्पोः' (३।२।३५) इति खच् । 'अरुद्धि-
षत्-' (६।३।६७) इति मुम् ॥ (१) ॥*॥ मर्म स्पृशति ।
'स्पृश उपतापे' (तु० प० अ०) । 'स्पृशोऽनुदके-' (३।२।
५८) इति किन् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मर्मपीडकस्य' ॥

अबाधं तु निरर्गलम् ॥ ८३ ॥

अवेति ॥ न बाधास्य ॥ (१) ॥*॥ निष्क्रान्तमर्गलायाः ।
'निरादयः-' (वा० २।२।१८) इति समासः ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'अबाधितस्य' ॥

प्रसव्यं प्रतिकूलं स्यादपसव्यमपष्टु च ।

प्रेति ॥ प्रगतं सव्यात् । 'प्रसव्यं वाच्यलिङ्गं प्रतिकू-
लानुकूलयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ प्रतीपं कूलात् ॥
(२) ॥*॥ अपगतं सव्यात् । 'अपसव्यं त्रिलिङ्गं तु दक्षिण-
प्रतिकूलयोः' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ अपति-
ष्ठति । 'अपदुःसुष्ठु स्थः' (उ० १।२५) इति कुः । सुषा-
मादिः (८।३।९८) 'अपष्टुः पुंसि काले च वामे स्यादन्यलि-
ङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'विरुद्धार्थस्य' ॥

वामं शरीरं सव्यं स्यात्

वेति ॥ सूयते । 'षू प्रेरणे' (तु० प० से०) । 'अचो
यत्' (३।१।९७) । 'सव्यं वामे च दक्षिणे' इत्यजयः ।
'सव्यं तु दक्षिणे । वामे च प्रतिकूले च' इति विश्वः (हैमः)
॥ (१) ॥*॥ एकम् 'सव्यशरीरस्य' ॥

अपसव्यं तु दक्षिणे ॥ ८४ ॥

अपेति ॥ अपक्रान्तं सव्यात् ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'दक्षि-
णशरीरभागस्य' ॥

संकटं ना तु संबाधः

समिति ॥ संकटति । 'कटे वर्षावरणयोः' (भ्वा० प०
से०) । अच् (३।१।१३४) यद्वा संबाधार्थात् 'सम्' शब्दात्
स्वार्थे 'संप्रोदश्च-' (५।२।९२) इति कटच् ॥ (१) ॥*॥ सम्यग्
बाधन्तेऽत्र । 'बाधृ लोडने' (भ्वा० आ० से०) 'हलश्च'
(३।३।१२१) इति घञ् । 'संबाधः संकटे भेगे' इति विश्वः
॥ (२) ॥*॥ द्वे 'संकीर्णस्य' ॥

कलिलं गहनं समे ।

केति ॥ कलते, कल्यते, वा । 'कल शब्दसंख्यानयोः'

१—दक्षिणे यथा—'बामो बाहुमृडान्याः करकलितरणत्कंकणा-
लीकरालो यस्यसिन्धव्यो भुजगवलयवान्' इत्यनेकार्थकैरवाकरकौमुदी ।
२—भगे योनौ यथा—'करिहस्तेन संबाधे प्रविश्यान्तर्विलोडिते ।
उपसर्पन् ध्वजः पुंसः साधनान्तर्विराजते' इत्यनेकार्थकैरवाकरकौमुदी ।
अमर० ४८

(भ्वा० आ० से०) 'सलिल- (उ० १।५४) इतीलच् ॥
(१) ॥*॥ गाह्यते । 'गाहृ विलोडने' (भ्वा० आ० से०) ।
'बहुलमन्यत्रापि' (उ० २।७८) इति युच् । घृषोदरादित्वात्
(६।३।१०९) ह्रस्वः । गस्य गानस्य गतेर्वा हनम् । 'गहनं
वनदुःखयोः । गह्वरे कलिले चापि' इति विश्वहैमौ ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'दुग्धप्रवेशस्य' ॥

संकीर्णं संकुलाकीर्णं

समिति ॥ संकीर्यते स्म । 'कृ विक्षेपे' (तु० प० से०)
क्कः (३।२।१०२) 'संकीर्णं निचितेऽपि स्यादशुद्धे लभिधे-
यवत्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ संकोलति । 'कुल संस्थाने'
(भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः ।
यत्तु—शक्तिधातोरुल्वि 'शङ्कुलम्' तालव्यादि इति तु स्वामी—
इति मुकुटेनोक्तम् । तच्चिन्त्यम् । 'संकोलति' इति स्वामिना
विग्रहीतत्वात् ॥ (२) ॥*॥ आकीर्यते स्म । 'कृ विक्षेपे'
(तु० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि
'नानाजातीयसंमिलितस्य' । यथा संकीर्णवर्गः । केचित्तु
एतान्पूर्वपर्यायानाहुः । 'संकीर्णमृषिपत्नीनाम्' इति प्रयोगात् ॥

मुण्डितं परिवापितम् ॥ ८५ ॥

म्विति ॥ मुण्ड्यते स्म । 'मुडि खण्डने' (भ्वा० आ०
से०) । कः (३।२।१०) ॥ (१) ॥*॥ परिवाप्यते स्म ।
मुण्डनार्थोऽत्र वपिः । प्यन्तः । कः (३।२।१०२) ॥*॥ द्वे
'कृतमुण्डनस्य' ॥

ग्रन्थिते संदितं दग्धम्

प्रेति ॥ ग्रन्थयते स्म । 'ग्रन्थ संदर्भे' (क्रया० प० से०) ।
क्कः (३।२।१०२) ॥*॥ 'ग्रन्थितम्' इति पाठान्तरम् ।
तत्र 'ग्रथि कौटिल्ये' (भ्वा० आ० से०) इति धातुः । 'ग्रन्थितं
गुम्फिते क्रान्ते हिंसिते च त्रिलिङ्गकम्' (इति मेदिनी) ॥ (१)
॥*॥ संदीयते स्म । 'दो अवखण्डने' (दि० प० अ०) ।
क्कः (३।२।१०२) । 'यतिस्यति-' (७।४।४०) इतीत्वम् ॥*॥
'गुम्फितम्' इति पाठे 'गुम्फ ग्रन्थे' (तु० प० से०)
प्यन्तः ॥ (२) ॥*॥ दग्ध्यते स्म । 'दग्भी ग्रन्थे' (तु० प० से०) ।
क्कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'गुम्फितस्य' ॥

विस्तृतं विस्तृतं ततम् ।

वीति ॥ विसरति स्म । 'स्र गतौ' (भ्वा० प० अ०) ।
'गत्यर्थः-' (३।४।७२) इति कः ॥ (१) ॥*॥ विस्तीर्यते
स्म । 'स्तृष् आच्छादने' (क्रया० उ० से०) । कः (३।२।

१—'सप्तैकार्थानि' इत्येके—इति पीयूषाख्यव्याख्या । २—'वपिः'
प्रकरणे दृष्टश्लेदने चापि वर्तते । केशान्वपति' इति (६।१।४५
सूत्रे) भाष्यात् । ३—'गुन्थितम्' इति कश्चित्—इति पीयूष-
व्याख्या ।—'मवितं मदितम्' इति पाठे 'मृद क्षोदे' (क्रया०)
—ऽनेकार्थत्वात् ग्रन्थने इति स्वामी—इति मुकुटः ॥

१०२) ॥ (२) ॥*॥ तन्यते स्म । 'तनु विस्तारे' (त० उ० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'ततं व्याप्ते विस्तृते च त्रिलिङ्गकम् । क्लीबं त्रीणादिवाचे स्यात्पुलिङ्गस्तु सदागतौ' (इति मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'लब्धप्रसरस्य' ॥

अन्तर्गतं विस्मृतं स्यात्

अन्तेति ॥ अन्तर्गम्यते स्म, गच्छति स्म वा । 'गम्लु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२, ४।७२) । 'अन्तर्गतं विस्मृते स्यान्मध्यप्राप्ते च वाच्यवत्' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ विस्मर्यते स्म । 'स्मृ आध्याने' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विस्मृतस्य' ॥

प्राप्तप्रणिहिते समे ॥ ८६ ॥

प्रेति ॥ प्राप्यते स्म । 'आप्तु व्याप्तौ' (स्वा० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'प्राप्तं लब्धे समञ्जसे' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ प्रणिधीयते स्म । क्तः (३१२।१०२) । 'दधातेर्हिः' (७।४।४२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्थापितस्य' ॥

वेष्टितप्रेङ्गिताधूतचलिताकम्पिता ध्रुते ।

वेष्टीति ॥ वेष्टयते स्म । 'वेष्ट चलने' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'वेष्टितं गमने क्लीबं कुटिले विधुते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ प्रेङ्गते स्म । 'इखि गतौ' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ आधूयते स्म । 'धू विधूनने' (तु० प० से०) । 'धूञ् कम्पने' (क्या० प० से०) वा । क्तः (३१२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ चल्यते स्म । 'चल कम्पने' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ आकम्प्यते स्म । 'कपि चलने' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ ध्रूयते स्म । 'ध्रूञ् कम्पने' (स्वा० उ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'ध्रुतम् । ल्यक्ते विधूते' इति हैमः (मेदिनी) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'ईषत्कम्पितस्य' ॥

नुत्तनुच्चास्तनिष्ठयूताविद्धक्षितेरिताः समाः ॥ ८७ ॥

निवति ॥ नुद्यते स्म । 'नुद प्रेरणे' (तु० उ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'नुदविद-' (८।२।५५) इति वा नलम् ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ अस्यते स्म । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'अस्तः क्षिते पश्चिमादौ' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ निष्ठीव्यते स्म । 'छिवु निरसने' (भ्वा० प० से०) क्तः (३१२।१०२) । 'यस्य-' (७।२।१५) इति नेट् । 'च्छ्वोः-' (६।४।१९) इत्युट् ॥ (४) ॥*॥ आविध्यते स्म । 'व्यथ ताडने' (दि० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'आविद्धो वाच्यलिङ्गः स्यात्कुटिले च पराहते'

(इति मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ क्षिप्यते स्म । 'क्षिप प्रेरणे' (तु० उ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ ईर्यते स्म । 'ईर गतौ कम्पने च' (अ० आ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (७) ॥*॥ सप्त 'प्रेरितस्य' ॥

परिक्षिप्तं तु निवृत्तम्

पेति ॥ परितः क्षिप्यते स्म । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ निव्रियते स्म । 'वृञ् वरणे' (क्या० उ० से०) क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'परिखादिना वेष्टितस्य' ॥

मूषितं मूषितार्थकम् ।

म्विति ॥ मूष्यते स्म । 'मुष स्तेये' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ मुष्यते स्म । 'मुष स्तेये' (क्या० प० से०) । क्तः (३१२।१३४) । 'मूषितं हतखण्डिते' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'चोरितस्य' ॥

प्रवृद्धप्रसृते

प्रेति ॥ प्रवर्धते स्म । 'वृधु वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । 'गल्यर्थ-' (३।४।७२) इति क्तः ॥ (१) ॥*॥ प्रसरति स्म । 'सृ गतौ' (स्व० प० अ०) । क्तः (३।४।७२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्रसृतस्य' ॥

न्यस्तनिसृष्टे

न्येति ॥ न्यस्यते स्म । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ निसृज्यते स्म । 'सृज विसर्गे' (दि० आ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'त्यक्तस्य' ॥

गुणिताहते ॥ ८८ ॥

ग्विति ॥ गुण्यते स्म । 'गुण आमन्त्रणे' (तु० उ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ आहन्त्यते स्म । 'हन्' (अ० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'गुणितस्य' ॥

निदिग्धोपचिते

नीति ॥ निदिद्यते स्म । 'दिह उपचये' (अ० उ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ उपचीयते स्म । 'चिञ् चयने' (स्वा० उ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'भवेदुपचितं दिग्धे समृद्धे वाच्यलिङ्गकम्' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'पुष्टि प्रापितस्य' ॥

गूढगुप्ते

ग्विति ॥ गुह्यते स्म । 'गूढ संवरणे' (भ्वा० उ० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'गूढं रहसि गुह्ये च न द्वयोः संवृते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ गुप्यते स्म । 'गुप गोप-

१-वपेः क्तः । 'प्रोक्तम्' इत्यत्र पाठ इति तु गोवर्धनः—
[ति मुकुटः ॥

२-गुप् रक्षणे' (भ्वा० प० से०) इति तूचितम् । अन्यथा
त्रेयो दुर्वारत्वात् ॥

नादौ' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ 'गुप्तं गूढे
त्राते' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कृतगोपनस्य' ॥

गुण्डितरूपिते ।

ग्विति ॥ गुण्यते स्म । 'गुडि वेष्टने' (बु० प० से०) ।
क्तः (३।२।१०२) ॥*॥ 'गुण्डितम्' इति पाठे 'गुठि वेष्टने'
(बु० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ रुष्यते
स्म । रुषिवेष्टनार्थोऽपठितोऽपि भ्वादौ द्रष्टव्यो भ्वादेरवृत्कृत-
त्वात् । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'धूलिलितस्य'
गुण्डालित' इति ख्यातस्य ॥

द्रुतावदीर्णे

द्रुतेति ॥ द्रूयते स्म । 'द्रु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । क्तः
(३।२।१०२) । 'द्रुतं शीघ्रविलीनयोः' इति हैमः ॥ (१)
॥*॥ अवदीर्यते स्म । 'दृ विदारणे' (भ्या० प० से०) । क्तः
(३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्रापितद्रवीभावस्य' ॥

उद्रूर्णोद्यते

विति ॥ उद्रूयते स्म । 'गुरी उद्यमने' (दि० आ०
से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ उद्यम्यते स्म ।
'यम उपरमे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२)
॥*॥ द्वे 'उत्तोलितस्य' ॥

काचितशिक्षियते ॥ ८९ ॥

केति ॥ काचे धृतम् । 'प्रातिपदिकादालर्थे' (बु० ग०)
इति णिच् । क्तः ॥ (१) ॥*॥ एवं शिक्षये धृतम् ॥ (२)
॥*॥ द्वे 'शिक्षये स्थापितस्य' ॥

घ्राणघ्राते

घ्रेति ॥ घ्रायते स्म । 'घ्रा गन्धोपादाने' (भ्वा० प०
अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'नुदविद-' (८।२।५५) इति वा
नत्वम् । 'घ्राणं तु घ्रातघोणयोः' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥
(२) ॥*॥ द्वे 'आघ्रातस्य' ॥

दिग्धलिप्ते

दीति ॥ दिह्यते स्म । 'दिह उपचये'—(अ० उ० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) । 'दिग्धो विषाक्तबाणे स्यात्पुंसि लिप्तेऽ-
न्यलिङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ लिप्यते स्म । 'लिप
उपदेहे' (तु० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'लितं मु-
क्तविलिप्तयोः । विषाक्ते' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'लितं'
इति ख्यातस्य ॥

समुद्रकोद्धृते

सेति ॥ समुद्रयते स्म । 'अशु गतौ' (भ्वा० प० से०) ।
क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ उद्ध्रियते स्म । 'हृन् हरणे'
(भ्वा० उ० से०) । 'धृञ् धारणे' (भ्वा० उ० अ०) वा । क्तः
(३।२।१०२) । 'उद्धृतं स्यात्त्रिषृक्षिप्ते परिभुक्तोऽपि च'
(इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कृपादेर्निष्कासितज-
लादेः' ॥

समे ।

सेति ॥ समे इति प्रवृद्धप्रसृते इत्यादिषु अन्वेति ॥

वेष्टितं स्याद्वलयितं संवीतं रुद्धमावृतम् ॥ ९० ॥

वेष्टीति ॥ वेष्ट्यते स्म । 'वेष्ट वेष्टने' (भ्वा० आ०
से०) । क्तः (२।२।१०२) । 'वेष्टितं रुद्धे लासके करणा-
न्तरे' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ वलयं जातमस्य । तार-
कादिः (५।२।३६) । यद्वा वलयवत्कृतम् । 'तत्करोति' (वा०
३।१।२६) इति णिच् । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ सं-
वीयते स्म । 'व्येञ् संवरणे' (भ्वा० उ० अ०) । क्तः (३।२।
१०२) ॥ (३) ॥*॥ रुध्यते स्म । 'रुधिर् आवरणे' (रु०
उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ आव्रियते
स्म । 'वृञ् आवरणे' (व्या० उ० से०) । क्तः (३।२।१०२)
॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'नद्यादिवेष्टितस्य' ॥

रुग्णं भुजे

र्विति ॥ रुज्यते स्म । 'रुजो भङ्गे' (तु० प० अ०) । क्तः
(३।२।१०२) । 'ओदितश्च' (८।२।४५) इति नत्वम् ॥ (१)
॥*॥ भुज्यते स्म । 'भुजो कौटिल्ये' (तु० प० अ०) । क्तः
(३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वक्रस्य' ॥

अथ निश्चितक्षणुतशातानि तेजिते ।

अथेति ॥ निशायते स्म । 'शो तनूकरणे' (दि० प०
अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'शाच्छोः—' (७।४।४९) इति
वैत्वम् ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ क्षण्यते स्म । 'क्षणु तेजने'
(अ० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ तेज्यते
स्म । 'तिज निशाने' चुरादिः । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४)
॥*॥ चत्वारि 'शाणादिना तीक्ष्णीकृतस्य' ॥

स्याद्विनाशोन्मुखं पक्कम्

स्यादिति ॥ विनशनं विनाशः । भावे षञ् (३।३।
१८) । उद्धृतं मुखमारम्भोऽस्य विनाशे उन्मुखम् ॥ (१)
॥*॥ पच्यते स्म । 'डुपचष् पाके' (भ्वा० उ० अ०) । क्तः
(३।२।१०२) । 'पचो वः' (८।२।५२) । 'पक्कं परिणते नाशा-
भिमुखे' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विनाशोन्मुखस्य' ॥

हीणहीनौ तु लज्जिते ॥ ९१ ॥

हीति ॥ अहंपीत । 'ही लज्जायाम्' (बु० प० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) । 'नुदविद-' (८।२।५५) इति वा नत्वम्
॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ लज्जा जातास्य । तारकादिः (५।२।
३६) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'संजातलज्जस्य' ॥

वृत्ते तु वृत्तवावृत्तौ

व्रिति ॥ व्रियते स्म । 'वृञ् वरणे' (भ्या० उ० से०) क्तः
(३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ वृत्त्यते स्म । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा०
आ० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'वृत्तं वृत्तौ दृढे मृते ।
चरित्रे वर्तुले छन्दः स्वतीताधीतयोवृते' इति हैमचन्द्रः ॥

(२) ॥*॥ केचित्तु 'वायुवर्तने' (दि० आ० से०) इति पठन्ति तन्मते वाच्यते स्म । क्तः (३१२।१०१) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'स्वयंवरादौ स्त्रीकृतस्य वरादेः' ॥

संयोजित उपाहितः ।

समिति ॥ संयोज्यते स्म । 'युजिर् योगे' (इ० उ० अ०) । ण्यन्तः । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ उपाधीयते । क्तः (३१२।१०२) । 'दधातेर्हिः' (७।४।४२) । 'उपाहितोऽनलोत्पाते पुमानारोपिते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मेलितस्य' ॥

प्राप्यं गम्यं समासाद्यम्

प्रेति ॥ प्राप्यते । 'आप्ल व्याप्तौ' (खा० प० अ०) । ण्यत् (३११।१२४) ॥ (१) ॥*॥ गम्यते । 'गम्ल गतौ' (खा० प० अ०) । 'पोरदुपधात्' (३१।१९८) इति यत् ॥ (२) ॥*॥ समासद्यते । 'षट् विशरणादौ' (तु० प० अ०) । ण्यत् (३११।१२४) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'आप्तुं शक्यस्य' ॥

स्यन्नं रीणं स्तुतं स्तुते ॥ ९२ ॥

स्येति ॥ स्यद्यते स्म । 'स्यन्द प्रसवणे' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'रदाभ्याम्-' (८।२।४२) इति नत्वम् ॥ (१) ॥*॥ रीयते स्म । 'रीड् प्रसवणे' (दि० आ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'खादय ओदितः' (दि० ग० सू०) इति नत्वम् (८।२।४५) ॥ (२) ॥*॥ स्तुयते स्म । 'स्तु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ स्तूयते स्म । 'ष्णु प्रसवणे' (अ० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'प्रस्तुतस्य' ॥

संगूढः स्यात्संकलितः

समिति ॥ संगृह्यते स्म । 'गृह् संवरणे' (भ्वा० उ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ संकल्यते स्म । 'कल संख्यने' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अङ्कान्तरेणैकीकृतस्याङ्कादेः' ॥

अवगीतः ख्यातगर्हणः ।

अवेति ॥ अवगीयते स्म । 'गै शब्दे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'धुमास्था-' (६।४।६६) इतीत्वम् । 'अवगीतं तु निर्वादे दृष्टगर्हितयोरपि' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ ख्याता गर्हणा यस्य ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्रसिद्धनिन्दस्य' ॥

विविधः स्याद्बहुविधो नानारूपः पृथग्विधः ॥ ९३ ॥

वीति ॥ विचित्रा विधा यस्य ॥ (१) ॥*॥ बहवो विधा

१—'ततो वाच्यमानासौ रामशालां न्यविक्षत' इति भट्टिः—इति स्वामिमुकुटौ । इत्यमरमुद्रा 'वृत्तव्यावृत्तौ' इति पेटुः—इति क्षीरस्वामी । २—'उपाहिता वक्षसि पीवरस्तानी' इति भारविः—इति मुकुटः ।

यस्य ॥ (२) ॥*॥ नाना रूपस्य ॥ (३) ॥*॥ पृथग् विधा यस्य ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'नानारूपस्य' ॥

अवरीणो धिकृतश्चापि

अवेति ॥ अव रीयते स्म । 'रीड् स्रवणे' (दि० आ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ धिगकारि । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ पर्यायान्तरं दर्शयितुमुक्तस्यैव धिकृतस्यानुवादः । यद्वा निर्भर्त्सित उक्तः, अत्र तु निन्दितमात्रे ॥*॥ द्वे 'निन्दितमात्रस्य' ॥

अवध्वस्तोऽवचूर्णितः ।

अवेति ॥ अवध्वस्यते स्म । 'ध्वंसु गतौ च' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'अवध्वस्तं परित्यक्ते निन्दतेऽप्यवचूर्णिते' इति विश्वः ॥*॥—'अपध्वस्तः' इत्यपि पाठः ॥ (१) ॥*॥ अवचूर्ण्यते स्म । 'सत्याप-' (३।१।२५) इति ण्यन्तात् क्तः (३१२।१०२) । यद्वा 'चूर्ण पेये' चुरादिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'क्षिप्तसुधादिचूर्णस्य' ॥

अनायासकृतं फण्टम्

अनेति ॥ (१) ॥*॥ फण्यते स्म । 'फण गतौ' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'क्षुब्धस्वान्त-' (७।२।१८) इति साधुः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अनायासेन कृतस्य क्वाथविशेषस्य' ॥

खनितं ध्वनितं समे ॥ ९४ ॥

स्वेति ॥ खन्यते स्म 'खन शब्दे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ ध्वन्यते स्म । 'ध्वन शब्दे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कृतशब्दस्य' ॥

बद्धे संदानितं भूतमुद्धितं संदितं सितम् ।

वेति ॥ बध्यते स्म । 'बन्ध बन्धने' (क्या० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ संदान्यते स्म 'दान खण्डने' (भ्वा० उ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ मूयते स्म । 'मूड् बन्धने' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ उद्धयते स्म । संद्यते स्म । 'दो अवखण्डने' (दि० प० अ०) । क्तः (३१२।१०२) । 'द्यतिस्यति-' (३।४।४०) इतीत्वम् ॥ (४) ॥*॥ (५) ॥*॥ सीयते स्म । 'षिब् बन्धने' (खा० उ० अ०) । क्तः (३१२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'बद्धस्य' ॥

१—'मूर्णम्' इति पाठे 'मुर्व बन्धने' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३१२।१०२) । 'राहोपः' (६।४।२१) इति वलोपः । 'हलि च' (८।२।७७) इति दीर्घः । निष्ठानत्वम् (८।२।४२)...इति मुकुटः । २—बद्धीहते । संदीयते इति युक्तम् । यकि परे 'ओतः द्यनि' (७।३।७१) इति कोपसाप्राप्तेः ।

निष्पन्नं कथितम्

नीति ॥ निश्चयेन पक्वम् ॥ (१) ॥*॥ कथ्यते स्म ।
'कथे निष्पाके' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥
(२) ॥*॥ द्वे 'साकल्येन पक्वस्य' ॥

पाके क्षीराज्यपयसां शृतम् ॥ ९५ ॥

पेति ॥ श्रायते स्म । 'श्रा पाके' (अ० प० अ०) । क्तः
(३।२।१०२) । 'शृतं पाके' (६।१।२७) इति साधुः ॥ (१)
॥*॥ एकम् 'क्षीरादिषु कृतपाकस्य' ॥

निर्वाणो मुनिवहद्यादौ

नीति ॥ निर्वाति स्म । 'वा गतिगन्धनयोः' (अ० प०
(अ०) । 'गत्यर्थो—' (३।४।७२) इति क्तः । 'निर्वाणोऽवाते'
(८।२।५०) इति साधुः । आदिना 'निर्वाणो हस्ती' । 'निम-
ग्नः' इत्यर्थः । 'निर्वाणमस्तंगमने निवृत्तौ गजमज्जने । संग-
मेऽप्यपवर्गे च' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ एकम्
'मुनिवहद्यादौ प्रयुक्तस्य' ॥

निर्वातस्तु गतानिले ।

निर्वेति ॥ गतश्चासावनिलश्च । तस्मिन् निवहने (?) ।
पृथक् पदं वा ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'अनिले गते सति
निर्वातस्य ॥

पक्वं परिणते

पेति ॥ परिणमति स्म । 'णम प्रहृत्वे' (भ्वा० प० अ०)
अकर्मकत्वात् । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'परि-
णामं प्राप्तस्य' ॥

गूनं हन्ते

ग्विति ॥ गूयते स्म । 'गु पुरीषोत्सर्गे' (तु० प० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) । 'दुग्धोर्दोषश्च' (वा० ८।२।४४) इति
बलम् ।—'त्वादभिध्यश्च' (८।२।४४)—इति मुकुटोक्तिश्चिन्त्या ।
तौदादिकत्वेनास्य त्वादित्वाभावात् ॥ (१) ॥*॥ हृद्यते स्म ।
'हृद पुरीषोत्सर्गे' (भ्वा० आ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥
(२) ॥*॥ द्वे 'गुदनिष्काशितपुरीषस्य' ॥

मीढं तु मूत्रिते ॥ ९६ ॥

मीति ॥ मिह्यते स्म । 'मिह सेचने' (भ्वा० प० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ मूत्र्यते स्म । 'मूत्र प्रस्त्रावे'
(तु० उ० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'उप-
स्थनिष्काशितमूत्रस्य' ॥

पुष्टे तु पुषितम्

प्विति ॥ पुष्यते स्म । 'पुष पुष्टौ' (दि० प० अ०) क्तः ।
(३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ भौवादिकस्य त्विड् ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'यस्य पोषणं कृतं तस्य' ॥

सोढे क्षान्तम्

सविति ॥ सद्यते स्म । 'षह मर्षणे' (भ्वा० आ० से०) ।

क्तः (३।२।१०२) । 'सहिवहोरोदवर्णस्य' (६।३।११२) ॥
(१) ॥*॥ क्षम्यते स्म । 'क्षमूष सहने' (दि० प० से०) ।
क्तः (३।२।१०२) । 'अनुनासिकस्य—' (६।४।१५) इति दीर्घः
॥ (२) ॥*॥ द्वे 'क्षमां प्रापितस्य' ॥

उद्धान्तमुद्गते ।

उद्देति ॥ उद्गम्यते स्म । 'दुवम उद्गिरणे' (भ्वा० प०
से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ उद्गम्यते स्म । 'गमू
गतौ' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'वसित्वा त्यक्तस्यान्नादेः' ॥

दान्तस्तु दमिते

देति ॥ दम्यते स्म । 'दमु उपशमे' (दि० प० से०)
णिजन्तः । क्तः (३।२।१०२) । 'वा दान्तशान्त—' (७।२।
२७) इति साधुः । 'दान्तस्तु दमितेऽपि स्यात्तपःक्लेशसह
त्रिषु' (इति मेदिनी) । यत्तु मुकुटेन—अणिजन्तस्य निपातन
मुक्तम्—। तच्चिन्त्यम् । 'वा दान्त—' इत्यत्र 'णेः' इत्यनुवर्त-
नात् । अणिजन्तस्य 'यस्य विभाषा' (७।२।१५) इति नित्य-
निषेधात् निपातं विनापि सिद्धत्वात् ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥
द्वे 'कृतं दमनं यस्य वृषभादेस्तस्य' ॥

शान्तः शमिते

शेति ॥ शम्यते स्म । 'शमु उपशमे' (दि० प० से०)
ण्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) ।—शान्तो रोगः । विवृत्त इत्य-
र्थः—इति यत् केवलस्य निपातनं मुकुटेन स्वीकृतम् । तच्चि-
न्त्यम् । 'वा दान्त—' इत्यत्र 'णेः' इत्यनुवर्तनात् । 'शान्तोऽ-
तिमुक्तरसयोः पुंसि त्रिषु शमान्विते । अव्ययं धारणे शा-
न्तम्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे 'शमनं
प्रापितस्य' ॥

प्रार्थितेऽर्दितः ॥ ९७ ॥

प्रेति ॥ प्रार्थ्यते स्म । 'अर्थं याच्नायाम्' (तु० आ० से०) ।
क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ अर्थ्यते स्म । 'अर्द गतौ
याचने च' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'अर्दि-
तं याचितेऽपि स्याद्वातव्याधौ च हिंसिते' (इति मेदिनी) ॥
(२) ॥*॥ द्वे 'याचितस्य' ॥

ब्रह्मस्तु ब्रपिते

ब्रैति ॥ ब्रप्यते स्म । मारणादौ ज्ञा मित् । ण्यन्तः । क्तः
(३।२।१०२) । 'वा दान्त—' (७।२।२७) इति साधुः ॥ (१)
॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे 'बोधं प्रापितस्य' ॥

छन्नदछादिते

केति ॥ छाद्यते स्म । 'छद अपवारणे' (तु० उ० से०) ।

१—'ओहाडः' क्ते 'उद्धानम्' इति 'ओ वै शोषणे' इत्यस्मात्
क्ते 'उद्धानम्' इति वा कचित्पाठः—इति मुकुटरहस्यम् । २—पूर्व-
वर्णिच । पक्षे इडभावः णिलोपः—इति पाठस्य मुकुटपुस्तकेषु स्पष्ट-
मुपलभ्यमानत्वेनेदं मुकुटखण्डनं प्रतारणापरमेव ॥

क्तः (३।२।१०२) । 'वा दान्त-' (७।२।२७) इति साधुः ।
'छन्नं रहश्छादितयोः' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥
द्वे 'आच्छादितस्य' ॥

पूजितेऽश्रितः ।

प्विति ॥ पूज्यते स्म 'पूज पूजायाम्' (जु० प० से०) ।
क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ अश्रयते स्म । 'अश्रु
पूजायाम्' (भ्वा० प० से०) क्तः (३।२।१०२) । 'अश्रेः
पूजायाम्' (७।२।५३) इतीट् । 'नाश्रेः पूजायाम्' (६।४।३०)
इति नलोपाभवः ॥*॥ 'अश्रितः' इति पाठे 'अर्च पूजा-
याम्' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'पूजितस्य' ॥

पूर्णस्तु पूरिते

प्विति ॥ पूर्यते स्म । 'पूरी आप्यायने' (दि० आ० से०) ।
प्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) । 'वा दान्त-' (७।२।२७) इति
साधुः । 'पूर्णः कृत्स्ने पूरिते च' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ (२)
॥*॥ द्वे 'पूर्णस्य' ॥

क्लिष्टः क्लिशिते

क्लीति ॥ क्लिश्यते स्म । 'क्लिश विबाधने' (क्वा० प०
से०) । क्तः (२।२।१२२) । 'क्लिशः कृत्वानिष्ठयोः' (७।२।५२)
इति वेट् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्राप्तक्लेशस्य' ॥

अवसिते सितः ॥ १८ ॥

अवेति ॥ अवस्यति स्म । अवसीयते स्म वा । 'षोऽन्त-
कर्मणि' (दि० प० से०) । क्तः (३।२।१२२) । 'यतिस्थिति-'
(७।४।४०) इतीत्वम् ॥ (१) ॥*॥ 'सितस्त्ववसिते बद्धे
वर्णे सिता तु शर्करा' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'समा-
प्तस्य' ॥

मुष्टप्लुष्टोषिता दग्धे

प्विति ॥ मुष्यते स्म । दुष्यते स्म । 'मुषु डुषु दाहे'
(भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'यस्य-' (७।२।१५)
इति नेट् ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ उष्यते स्म । 'उष
दाहे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'उषितं
व्युषिते डुष्टे' इति हैमः ॥ (३) ॥*॥ दह्यते स्म । 'दह भ-
स्मीकरणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४)
॥*॥ चत्वारि 'दग्धस्य' ॥

तष्टत्वष्टौ तनूकृतौ ।

तेति ॥ तक्ष्यते स्म । त्वक्ष्यते स्म । 'तक्ष् त्वक्ष् तनूक-
रणे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥
(२) ॥*॥ अतनुस्तनुरकारि । 'कृन्' (त० उ० से०) क्तः
(३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'तनूकृतस्य' ॥

वेधितच्छिद्रितौ विद्धे

वेधीति ॥ वेध्यते स्म । 'विध विधाने' (जु० प० से०)

प्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ छिद्यते स्म । 'छिद्र
वेधे' (जु० उ० से०) । अदन्तः । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२)
॥*॥ विध्यते स्म । 'व्यध ताडने' (दि० प० अ०) ॥ क्तः
(३।२।१०२) । 'विद्धं स्याद्वेधिते क्षिप्ते सदृशे बाधिते त्रिषु'
इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'विद्धस्य' ॥

विन्नविचौ विचारिते ॥ १९ ॥

वीति ॥ विद्यते स्म । 'विद् विचारणे' (रु० आ० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) । 'नुदविद्-' (८।२।५५) इति वा नत्वम्
यत्तु—'विभाषा गमहन-' (७।२।६८) इतीडविकल्पात् 'यस्य
विभाषा' (७।२।१५) इतीडभावः—इत्युक्तं मुकुटेन । तच्च ।
अस्यानिट्त्वात् । 'विन्नं विचारिते लब्धे' इति विश्वः (मेदि-
नी) ॥ (१) ॥*॥ 'वित्तं क्लीबं धने, वाच्यलिङ्गं ख्याते
विचारिते' इति (मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ विचार्यते स्म । 'वर
गतौ' (भ्वा० प० से०) प्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) ॥
(३) ॥*॥ त्रीणि 'प्राप्तविचारस्य' ॥

निष्प्रभे विगतारोको

नीति ॥ निष्कान्ता प्रभास्मात् ॥ (१) ॥*॥ विगच्छति स्म ।
'गम्ल गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'गत्यर्था-' (३।४।७२)
इति क्तः । 'विगतौ वीतनिष्प्रभौ' इति रुद्रः ॥ (२) ॥*॥
रोचनम् । रोक्तः 'रुच दीप्तौ' (भ्वा० आ० से०) घञ् (३।३।
१८) । न रोकोऽस्य ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'दीप्तिहीनस्य' ॥

विलीने विद्रुतद्रुतौ ।

वीति ॥ विलीयते स्म । 'लीङ् श्लेषणे' (दि० आ० अ०) ।
'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'खादय ओदितः' (दि०
ग० सू०) इति नत्वम् (८।२।४५) ॥ (१) ॥*॥ विद्रवति
स्म । 'द्रु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'गत्यर्था-' (३।४।७२)
इति क्तः ॥ (२) ॥*॥ 'द्रुतं शीघ्रविलीनयोः' इति हैमः
॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'स्वतःप्राप्तद्रवीभावस्य' ॥

सिद्धे निर्वृत्तनिष्प्रभौ

सीति ॥ सिध्यति स्म । 'विधु संराद्धौ' (दि० प० अ०) ।
'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'सिद्धो व्यासादिके
देवयोनौ निष्प्रभमुक्तयोः । नित्ये प्रसिद्धे' इति हैमः ॥ (१)
॥*॥ निर्वर्तते स्म । 'वृत्त वर्तने' (भ्वा० आ० से०) । क्तः
(३।४।७२) ॥ (२) ॥*॥ निष्पद्यते स्म । 'पद गतौ' (दि०
आ० अ०) । क्तः (३।४।७२) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि
'सिद्धस्य' ॥

दारिते भिन्नभेदितौ ॥ २०० ॥

देति ॥ दार्यते स्म । 'दृ विदारणे' (क्वा० प० से०)
प्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ भिद्यते स्म । 'भि-
दिर् विदारणे' (रु० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२)
॥*॥ नुरादिप्यन्तः । क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥
त्रीणि 'भेदं प्रापितस्य' ॥

ऊतं स्यूतमुतं चेति त्रितयं तन्तुसंतते ।

विती ॥ ऊयते स्म । 'ऊयी तन्तुसंताने' (भ्वा० आ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ सीव्यते स्म । 'षिवु तन्तुसंताने' (दि० प० से०) । कः (३।२।१०२) 'च्छ्रोः-' (६।४।१९) इति । यत्तु- 'षिवु तन्तुसंताने' दीर्घादिः । 'च्छ्रोः-' इत्युट् । वलि लोपः । स्यूतम्—इति मुकुटेनोक्तम् । तदसंबद्धम् । दीर्घादित्वस्य बाधात् । वस्योठि कृते वलिलोपासंभवाच्च । 'स्यूतिः सीवनसंतत्योः स्त्रियां स्यूतः प्रसेवके । (ना त्रिपूते)' (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ ऊयते स्म । 'वेव् तन्तुसंताने' (भ्वा० प० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ संतन्यते स्म । कः (३।२।१०२) । तन्तुभिः संततम् 'कर्तृकरणे-' (२।१।३३) इति समासः ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'तन्तुसंतते' ॥

स्यादहिंते नमस्यित-

नमसितमपचायितार्चितापचितम् ॥ १०१ ॥

स्येति ॥ अर्हते स्म । 'अर्ह पूजायाम्' (भ्वा० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ नमः कृतम् । 'नमोवरि-' (३।१।१९) इति क्यच् । कः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ 'क्यस्य विभाषा' (६।४।५०) इति यलोपः ॥ (३) ॥*॥ अपचायते स्म । 'चायू पूजानिशामनयोः' (भ्वा० उ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ अर्चयते स्म । 'अर्च पूजायाम्' (भ्वा० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ 'चायतेश्चिः' इति चिभावः ॥ (६) ॥*॥ षट् 'नमस्कृतस्य' ॥

वरिवसिते वरिवस्यितमुपासितं चोपचरितं च ।

वेति ॥ वरिवः कृते । 'नमोवरिवः-' (३।१।१९) इति क्यच् । कः । (३।२।१०२) । 'क्यस्य विभाषा' (६।४।५०) ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ उपास्यते स्म । 'आस उपवेशने' (अ० आ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ उपचर्यते स्म । चरेः कः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'पूजितस्य' ॥

संतापितसंतप्तौ धूपितधूपायितौ च दूनश्च ॥ १०२ ॥

समिति ॥ संताप्यते स्म । 'तप दाहे' बुरादिः । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ तप्यते स्म । 'तप संतापे' (भ्वा० प० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ धूपयते स्म । 'धूप संतापे' (भ्वा० प० से०) । 'आयादयः-' (३।१।३१) इति वा आयः । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ (४) ॥*॥ दूयसे स्म । 'डुडु उपतापे' (स्वा० प० अ०) । कः (३।२।१०२) । 'दुग्बोर्दीर्घश्च' (वा० ८।४।४४) इति नत्वम्

॥ (५) ॥*॥ एभ्योऽकर्मकेभ्यः कर्तरि क्तेऽप्येतान्येव रूपाणि ॥*॥ षष्ठ 'संतापितस्य' ॥

हृष्टे मत्तस्तुतः प्रहृन्नः प्रमुदितः प्रीतः ।

ह्रिति ॥ हर्षति स्म । 'हृषु अलीके' (भ्वा० प० से०) । हृष्यति वा । 'हृष तुष्टौ' (दि० प० से०) । कः (३।४।७२) । 'हृषेलोमसु' (७।२।२९) इति विकल्पेऽकृत्वात् 'यस्य विभाषा' (७।२।१५) इति नेट् । 'हृष्टो रोमाञ्चितेऽपि च । जातहर्षे प्रीतिहते विस्मितेऽप्यभिधेयवत्' (इति मेदिनी) (१) ॥*॥ माद्यति स्म । 'मदी हर्षे' (दि० प० से०) । कः (३।४।७२) । 'न ध्याख्या-' (८।२।५७) इति नत्वं न ॥ (२) ॥*॥ तृप्यति स्म । 'तृप प्रीणने' (दि० प० अ०) । कः (३।४।७२) ॥ (३) ॥*॥ प्रहृण्यते स्म । 'ह्लादी सुखे च' (भ्वा० आ० से०) । कः (३।४।७२) 'रदाभ्याम्-' (८।२।४२) इति नत्वम् । 'ह्लादो निष्ठायाम्' (६।४।९५) इति ह्रस्वः ॥ (४) ॥*॥ प्रमोदते स्म । 'मुद हर्षे' (भ्वा० आ० से०) । कः (३।४।७२) ॥ (५) ॥*॥ प्रीयते स्म । 'प्रीड् प्रीणने' (दि० आ० अ०) । कः (३।४।७२) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'प्रमुदितस्य' ॥

छिन्नं छातं लूनं कृत्तं दातं दितं छितं वृक्णम् १०३

छीति ॥ छिद्यते स्म । 'छिदिर् द्वैधीकरणे' (६० उ० अ०) । कः (३।२।१०२) । 'छिन्नं कृते त्रिलिङ्गं स्याद्ब्रुच्यमपि योषिति' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ छाद्यते स्म । 'छो छेदने' (दि० प० अ०) । कः (३।२।१०२) । 'शाच्छोरन्यतरस्याम्' (७।४।४१) इतीत्वं वा ॥ (२) ॥*॥ (७) ॥*॥ लूयते स्म । 'लूव् छेदने' (क्या० उ० से०) । कः (३।२।१०२) । 'ल्लादिभ्यः' (८।२।४४) इति नत्वम् ॥ (३) ॥*॥ कृत्यते स्म । 'कृती छेदने' (तु० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ दायते स्म । 'दाप् लवने' (अ० प० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ दीयते स्म । 'दो अवखण्डने' (दि० प० अ०) । कः (३।२।१०२) । 'द्यतिस्यति-' (७।४।४०) इतीत्वम् ॥ (६) ॥*॥ वृक्षयते स्म । 'ओ-वृक्ष् छेदने' (तु० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (८) ॥*॥ अष्टौ 'खण्डितस्य' ॥

स्रस्तं ध्वस्तं भ्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गलितम् ।

स्रेति ॥ स्रस्यते स्म । ध्वस्यते स्म । भ्रश्यते स्म । 'स्रंभु ध्वंसु भ्रंशु अवसंसने' (भ्वा० आ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ (३) ॥*॥ स्कद्यते स्म । 'स्कन्दिर् गत्यादौ' (भ्वा० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ पद्यते

१—इदं तु न वर्तिकम् । नापि सूत्रम् । किंतु 'अपचितश्च' (७।२।३०) इति निपातनलभ्यमिदम् ॥

१—प्रतिहते यथा—शीतहृष्टरदनैः सवेपथुः इत्यनेकार्थकैरवाकरकौमुदी ॥ २—ह्लाद्यते इति विग्रहस्तु न कर्तरि भवति । भौवादिकत्वात् ॥ किंतु ह्लादते शत्युत्पत्तिम् ॥

स्म । 'पद गतौ' (दि० आ० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥
(५) ॥*॥ च्युयते स्म । 'च्युद् गतौ' (भ्वा० आ० अ०) । कः
(३।२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ गत्यते स्म । 'गल अदने' (चु०
उ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (७) ॥*॥ एभ्यो 'गल्य-
थार्कर्मक-' (३।४।७२) इति कर्तरि क्ते एतान्येव रूपाणि
॥*॥ सप्त 'च्युतस्य' ॥

लभ्यं प्राप्तं विन्नं भाषितमासादितं च भूतं च १०४

लेति ॥ लभ्यते स्म । 'डुलभष् प्राप्तौ' (भ्वा० आ०
अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ प्राप्यते स्म । 'आपृ
व्याप्तौ' (स्वा० प० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥
विद्यते स्म । 'विद् लामे' (तु० उ० अ०) । कः (३।२।
१०२) ॥ (३) ॥*॥ भाव्यते स्म । 'भू प्राप्तौ' (चु० आ०
से०) । 'आवृषाद्वा' (चु० ग० सू०) इति जिजन्तः । कः
(३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ (६) ॥*॥ आसाद्यते स्म । 'ष-
द्लृ विशरणादौ' (तु० प० अ०) ण्यन्तः । कः (३।२।
१०२) ॥ (५) ॥*॥ षट् 'प्राप्तस्य' ॥

अन्वेषितं गवेषितमन्विष्टं मार्गितं मृगितम् ।

अन्वयिति ॥ अन्वेष्यते स्म । 'एषृ गतौ' (भ्वा० आ०
से०) । 'इषिः' (दि० प० से०) ण्यन्तो वा । कः (३।२।
१०२) ॥ (१) ॥*॥ गवेष्यते स्म । 'गवेष मार्गणे' (चु०
उ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ अन्विष्यते स्म ।
'इषु इच्छायाम्' (तु० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (३)
॥*॥ मार्ग्यते स्म । 'मार्ग अन्वेषणे' (चु० उ० से०) । कः
(३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ मृग्यते स्म । 'मृग अन्वेषणे'
(चु० आ० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ पञ्च
'गवेषितस्य' ॥

आर्द्रं सार्द्रं क्लिन्नं तिमितं स्तिमितं समुन्नमुत्तं च

॥ १०५ ॥

आर्द्रमिति ॥ अर्द्यते स्म । 'अर्द् गतौ' (भ्वा० प० से०) ।
'अर्देर्दीर्घश्च' (उ० २।१८) इति रक् । 'आर्द्रा नक्षत्रमेवे स्या-
त्त्रियां क्लिन्नेऽभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ।—उपसर्गाद्वातेर्ङः ।
पूर्वपदस्य नैरुक्तो रेफः । आर्द्रपूर्वाददेः (आ अर्द्यते इति वि-
ग्रहे) 'स्फायितश्चि-' इति रक्ति वा आर्द्रम्—इति मुकुटस्तु-
कसूत्रादर्शनमूलकः ॥ (१) ॥*॥ सार्द्रत्वेन ॥ (२) ॥*॥
क्लियति स्म । 'क्लिद् आर्द्रभावे' (दि० प० से०) । अकर्मक-
लात्कर्तरि कः (३।४।७२) ॥ (३) ॥*॥ तिम्यति स्म ।
स्तिम्यति स्म । 'तिम घ्रीम आर्द्रभावे' (दि० प० से०) । अ-
कर्मकत्वात्कर्तरि कः (३।४।७२) । 'स्तिमितस्तरले क्लिन्ने'
इति रुद्रः ॥ (४) ॥*॥ (५) ॥*॥ समुन्नति स्म । 'उन्दी

क्लेदने' (रु० प० से०) । अकर्मकत्वात् कः (३।४।७२) ।
'नुदविद-' (८।२।५५) इति वा नत्वम् ॥ (६) ॥*॥ (७)
॥*॥ सप्त 'क्लिन्नस्य' ॥

त्राणं त्रातं रक्षितमवितं गोपायितं च गुप्तं च ।

त्रेति ॥ त्रायते स्म । 'त्रैड् पालने' (भ्वा० आ० अ०) ।
कः (३।२।१०२) । 'नुदविद-' (८।२।५५) इति वा नत्वम् ।
'त्राणं त्राते रक्षणे च त्रायमणौषधावपि' इति हैमः ॥ (१)
॥*॥ (२) ॥*॥ रक्ष्यते स्म । 'रक्ष पालने' (भ्वा० प०
से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ अव्यते स्म । 'अव
रक्षणादौ' (भ्वा० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (४)
॥*॥ गोपाय्यते स्म । 'गुपू रक्षणे' (भ्वा० प० से०) । 'आ-
यादय आर्धधातुके वा' (३।१।३१) । कः (३।२।१०२)
(५) ॥*॥ गुप्यते स्म । कः (३।२।१०२) । 'गुप्तं गूढे त्राते'
इति हैमः ॥ (६) ॥*॥ षट् 'रक्षितस्य' ॥

अवगणितमवमतावज्ञाते अवमानितं च परिभूते

॥ १०६ ॥

अवेति ॥ अवगण्यते स्म । 'गण संख्याने' (चु० उ०
से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ अवमन्यते स्म ।
'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (२)
॥*॥ अवज्ञायते स्म । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ अव-
मान्यते स्म । 'मान पूजयाम्' (भ्वा० आ० से०) । कः
(३।२।१०३) ॥ (४) ॥*॥ परिभूयते स्म । कः (३।२।१०२)
॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'अवमानितस्य' ॥

त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्झितं धूतमुत्सृष्टम् ।

त्येति ॥ त्यज्यते स्म । 'त्यज हानौ' (भ्वा० प० अ०) ।
कः (३।०।१०२) ॥ (१) ॥*॥ हीयते स्म । 'ओहाक् त्यागे'
(चु० प० अ०) । कः (३।२।१०२) । 'धुमास्था-' (६।४।६६)
इतीलम् ॥ (२) ॥*॥ विधूयते स्म । 'धूल् कम्पने' (स्वा०
उ० अ०) । कः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ समुज्झ्यते स्म ।
'उज्झ उत्सर्गे' (तु० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (४)
॥*॥ धूयते स्म । 'धू विधूनने' (तु० प० से०) । कः (३।
२।१०२) । 'धूतौ कम्पितभर्त्सितौ' इति हेमचन्द्रः ॥ (५)
॥*॥ उत्सृज्यते स्म । 'सृज विसर्गे' (तु० प० अ०) । कः
(३।२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'उत्सृष्टस्य' ॥

उक्तं भाषितमुदितं जल्पितमाख्यातमभिहितं लपि-
तम् ॥ १०७ ॥

उक्तमिति ॥ उच्यते स्म । 'वच परिभाषणे' (अ० प०
अ०) । ब्रूओ वचिः, वा । कः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥
भाष्यते स्म । 'भाष व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० आ० से०) । कः
(३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ उद्यते स्म । 'वद व्यक्तायां
वाचि' (भ्वा० प० से०) । कः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥

१—अस्यात्रोद्धोऽसंगतः । गल्यर्थकत्वासंभवात् । तस्मात्
'गल स्रवणे' (चु० आ० से०) इति लेखनीयम् ॥

जल्प्यते स्म । 'जल्प व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ आख्यायते स्म । 'ख्या प्रकथने' (अ० प० अ०) । चक्षिह आदेशो वा । क्तः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ अस्मिधीयते स्म । क्तः (३।२।१०) । 'दधातेहिः' (७।४।४२) ॥ (६) ॥*॥ लप्यते स्म, 'लप व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (७) ॥*॥ सप्त 'उक्तस्य' ॥

बुद्धं बुधितं मनिनं विदितं प्रतिपन्नमवसितावगते ।

विवृति ॥ बुध्यते स्म । 'बुध अवगमने' (दि० आ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'बुद्धः पण्डिते बोधिते जिने' इति हैमः ॥ (१) ॥*॥ भ्वादिः सेट्कः ॥ (२) ॥*॥ मन्यते स्म । 'मनु अवबोधने' (त० आ० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'यस्य विभाषा' (७।२।१५) इति निषेधस्यानित्यत्वादित् । तदनित्यत्वे च 'कृती छेदने' (तु० प० से०) इतीदित्करणं लिङ्गम् । अन्यथा 'सेऽसिचि-' (७।२।५७) इति वेदकत्वात्सिद्धे किं तेन । यद्वा 'मन च' इति भ्वादिः 'मनिन्' — बोधदेवः पठति । स सेट् ॥ (३) ॥*॥ विद्यते स्म 'विद ज्ञाने' (अ० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ प्रतिपद्यते स्म । 'पद गतौ' (दि० आ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ अवसीयते स्म । 'यो अन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'द्यतिस्यति-' (७।४।४०) इतीत्त्वम् ॥ (६) ॥*॥ अवगम्यते स्म । 'गम्ल् गतौ' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (७) ॥*॥ सप्त 'अवगतस्य' ॥

ऊरीकृतमुररीकृतमङ्गीकृतमाश्रुतं प्रतिज्ञातम् ॥१०८॥
संगीर्णविदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतम् ।

विवृति ॥ ऊरी क्रियते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ उररी क्रियते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ अनङ्गमङ्गकारि । क्तः (३।२।१०२) ॥ (३) ॥*॥ आश्रूयते स्म । 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ प्रतिज्ञायते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ संगीर्यते स्म । 'गृ निगरणे' (तु० प० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ विद्यते स्म । 'विद ज्ञाने' (अ० प० से०) क्तः (३।२।१०२) । ('विदितं बुधिताश्रुतयोः' इति मेदिनी) ॥ (७) ॥*॥ संश्रूयते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (८) ॥*॥ समाधीयते स्म । क्तः (३।२।१०२) 'दधातेहिः' (७।४।४२) ॥ (९) ॥*॥ उपश्रूयते स्म (३।२।१०२) ॥ (१०) ॥*॥ उपगम्यते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (११) ॥*॥ एकादश 'अङ्गीकृतस्य' ॥

ईलितशस्तपणायितपनायितप्रणुतपणितपनिनानि ॥ १०९ ॥

अपि गीर्णवर्णितामिष्टतेडितानि स्तुतार्थानि ।

ईलीति ॥ ईड्यते स्म । 'ईड स्तुतौ' (अ० आ० से०) ।
अमर० ४९

क्तः (३।२।१०२) । डलयोरैक्याद्वा लः ॥ (१) ॥*॥ (११) ॥*॥ शस्यते स्म 'शंसु स्तुतौ' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) 'शस्तं क्षेमे प्रशस्ते च' इति हैमः ॥ (२) ॥*॥ पणायते स्म । 'पण व्यवहारे स्तुतौ च' (भ्वा० आ० से०) । आयो वा (३।१।३१) । क्तः (२।३।१०२) ॥ (३) ॥*॥ (६) ॥*॥ पनायते स्म । 'पन च' (भ्वा० आ० से०) आयो वा (३।१।३१) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ (७) ॥*॥ प्रणूयत स्म । 'णु स्तुतौ' (अ० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (५) ॥*॥ गीर्यते स्म । 'गृ शब्दे' (क्वा० प० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (८) ॥*॥ वर्ण्यते स्म । 'वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु' (चु० उ० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (९) ॥*॥ अभिपूयते स्म । 'पूज् स्तुतौ' (अ० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१०) ॥*॥ स्तुतमर्थो येषां तानि ॥ (१२) ॥*॥ द्वादश 'स्तुतार्थानि ॥

भक्षितचर्वितलिप्तप्रत्यवसितगलितखादितप्सा-
तम् ॥११०॥

अभ्यवहृतान्नजग्धप्रस्तगलस्ताशितं भुक्ते ।

भेति ॥ भक्षयते स्म । 'भक्ष अदने' (चु० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ चर्व्यते स्म । 'चर्व अदने' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ लिप्यते स्म । 'लिप उपदेहे' (तु० उ० से०) क्तः (३।२।१०२) ॥*॥ क्वचित्तु 'लीढम्' इति पाठः । तत्र 'लिह आस्वादने' (अ० उ० अ०) धातुः ॥ (३) ॥*॥ प्रत्यवसीयते स्म । 'यो अन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (४) ॥*॥ — गीर्यते स्म । 'गृ निगरणे' (तु० प० से०) क्तः (३।२।१०२) । 'अचि विभाषा' (८।२।२१) इति वा लत्वम् — इति खानी । तत्र 'श्र्युकः किति' (७।२।११) इतीप्तिषेधप्रसङ्गात् । गरणम् । गिलिः । 'इकृष्यादिभ्यः' (वा० ३।३।१०८) । 'अचि-' (८।२।२१) इति वा लत्वम् । गिलिर्जातास्य । तारकादिः (५।२।३६) ॥ (५) ॥*॥ खाद्यते स्म । 'खाह भक्षणे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (६) ॥*॥ प्सायते स्म 'प्सा भक्षणे' (अ० प० अ०) ॥ (७) ॥*॥ अभ्यवह्रियते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (८) ॥*॥ अद्यते स्म । क्तः (३।२।१०२) 'अदोऽनन्ने' (३।२।६८) इति ज्ञापकाज्-गिधर्वा ॥ (९) ॥*॥ (१०) ॥*॥ प्रस्यते स्म । गलस्यते स्म । 'प्रसु गलसु अदने' (भ्वा० आ० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (११) ॥*॥ (१२) ॥*॥ अश्यते स्म । 'अश भोजने' (क्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१३) ॥*॥ भुज्यते स्म । 'भुज पालनाभ्यवहारयोः' (रु० प० अ०) क्तः (३।२।१०२) ॥ (१४) ॥*॥ चतुर्दश 'खादितस्य' ॥

क्षेपिष्टक्षोदिष्टप्रेष्टवरिष्टस्थविष्टबंहिष्टाः ॥ १११ ॥

क्षिप्रक्षुद्राभीप्सितपृथुपीवरबहुप्रकर्षार्थाः ।

क्षेपीति ॥ अतिशयेन क्षिप्रः । इष्टन् (५।३।५५) ।

‘स्थूलदूर-’ (६।४।५६) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन क्षुद्रः । पूर्ववत् (५।३।५५) (६।४।५६) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन प्रियः । ‘प्रियस्थिर-’ (६।४।५७) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन उरुः । पूर्ववत् (६।४।५७) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन स्थूलः । ‘स्थूलदूर-’ (६।४।५६) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन बहुलः । ‘प्रियस्थिर-’ (६।४।५७) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ ‘पीवर’ इति पाठस्त्वयुक्तः । छन्दो-भङ्गात् । ‘पीव’ इति पाठे नान्तो युक्तः ॥*॥ क्षेपिष्ठादीनां क्षिप्रादिभिर्यथासंख्यं ज्ञेयम् ॥*॥ एकैकम् ‘क्षिप्रादीनाम्’ ॥

साधिष्ठद्वाधिष्ठस्फेष्टगरिष्ठहसिष्ठवृन्दिष्टाः ॥११२॥
बाढव्यायतबहुगुरुवामनवृन्दारकातिशये ।

सेति ॥ अतिशयेन बाढः इष्टन् (५।३।५५) । ‘अन्तिक-वाढयोर्नेदसाधौ’ (५।३।६३) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन दीर्घः । ‘प्रियस्थिर-’ (६।४।५७) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन स्थिरः । पूर्ववत् (६।४।५७) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन गुरुः । पूर्ववत् (६।४।५७) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन ह्रस्वः । ‘स्थूल-’ (६।४।५६) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ अतिशयेन वृन्दारकः । ‘प्रियस्थिर-’ (६।४।५७) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ साधिष्ठादीनां बाढादिभिर्यथासंख्यं बोध्यम् ॥*॥ एकैकम् ‘बाढादीनाम्’ ॥

॥ इति विशेष्यनिघ्नवर्गविवरणम् ॥

प्रकृतिप्रत्ययाद्यर्थाद्यैः संकीर्णैर्लिङ्गमुन्नयेत् ।

प्रेति ॥ संकीर्णाथैः संकीर्णलिङ्गैश्चरब्धत्वासंकीर्णैर् वगैः प्रकृत्यार्थादिभिलिङ्गमूहेत । यथा ‘अपरस्परः’ । अयं हि लिङ्गविशेषाभिधायिप्रत्ययस्याविधानात्प्रकृतिः । अस्य च ‘परवलिङ्गम्-’ (२।४।२६) इत्यतिदेशात्परशब्दस्येव लिङ्गं भवति । परशब्दस्य च सर्वनामत्वात्त्रिलिङ्गत्वम् । न च ‘द्वन्द्वे च’ (१।१।३१) इति निषेधः । तस्य समुदायविषयत्वेनावयवविषयत्वाभावात् । यत्तु—अयं हि विभक्तिप्रकृतित्वात्प्रकृतिः—इति मुकुटेनोक्तम् । तन्न । एवं सति सर्वत्र प्रकृत्यर्थेनैव लिङ्गनिर्णये प्रत्ययार्थेन लिङ्गनिर्णयाभिधानस्य वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । प्रत्ययार्थेन यथा—शान्तिः । त्रियां क्तिनो विधानात् । विधू-ननम् । नपुंसके ल्युटो विहितत्वात् । आद्यशब्देन रूपभेदादिग्रहः । रूपभेदेन कर्मादेः । क्लीबत्वादि । साहचर्येण डिम्बादेः पुंस्त्वादि । यद्वा भिन्नजातीयेन लिङ्गेन संसर्गे सति अत्र वर्गे वर्गान्तरे च प्रकृत्यार्थाद्यैर्लिङ्गं ज्ञेयम् । लिङ्गसंप्रहे वक्ष्यमाणमपि लिङ्गमुन्नेयत्वेनेहोक्तम् ॥

कर्म क्रिया

केति ॥ क्रियते । कृत्रो भावे कर्मणि च मनिन् (उ० ४।१४५) । ‘कर्म’ व्याप्ये क्रियायां च पुनपुंसकयोर्मतम्’ इति

रुद्रः ॥ (१) ॥*॥ ‘श च’ (३।३।१००) । ‘रिड् शयगिल्ड्थु’ (७।४।२८) । ‘अवि श्रु-’ (६।४।७७) इतीयद् ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘क्रियायाः’ ॥

तत्सातत्ये गम्ये स्युरपरस्परः ॥१॥

तेति ॥ तत्सातत्ये क्रियायाः क्रियावतां च नैरन्तर्ये ॥*॥ ‘अपरे च परे च’ इति द्वन्द्वः । ‘अपरस्परः क्रियासातत्ये’ (६।१।१४४) इति सुणिपात्यते । क्रियासातत्ये ‘अपरस्परं गच्छन्ति’ । ‘निर्दिष्टं कर्मसातत्ये सुधीभिरपरस्परम्’ इति भागुरिः । क्रियावतां सातत्ये तु लिङ्गत्रयम् । ‘अपरस्परः सार्थाः स्त्रियश्चागच्छन्ति’ । ‘अपरस्पराणि कुलानि’ ॥ (१) ॥*॥ एकं ‘नैरन्तर्येण क्रियायाः क्रियावतश्च’ ॥

साकल्यासङ्गवचने पारायणतुरायणे ।

सेति ॥ साकल्यं च आसङ्गश्च । तौ वक्तुः वचेः कर्तरि ल्युट् (३।३।११३) ॥*॥ पारस्य अयनम् । ‘पूर्वपदात्-’ (८।४।३) इति णत्वम् ।—क्रीबलिङ्गमेव—इत्येके ॥*॥ ‘परायणम्’ इति वा पाठः । परमयनम् । ‘आश्रये तत्पराभीष्टे परायणपदं विदुः’ इति शाश्वतः ॥ (१) ॥*॥ तोतोर्ति । ‘तुर त्वरणे’ (जु० प० से०) । ‘इगुपध-’ (३।१।१३५) इति कः । तुरस्यायनम् । यत्तु—त्वरणम् । तुरणं वा । तः तुरा आसमन्तादयनम्—इति स्वामिमुकुटोवाहृतुः । तन्न । अन्तर्वर्तिविभक्त्या पदान्तत्वेन ‘वोरुपधायाः-’ (८।२।७६) इति दीर्घप्रसङ्गात् ॥ (१) ॥*॥ एकैकम् ‘साकल्यासङ्गवचनयोः’ ॥

यदृच्छा स्वैरिता

येति ॥ ऋच्छनम् । ऋच्छा । ‘ऋच्छ गत्यादौ’ (तु० प० से०) । ‘गुरोश्च हलः’ (३।३।१०४) इत्यप्रत्ययः । या ऋच्छा । ‘विशेषणम्-’ (२।१।५७) इति समासः ॥ (१) ॥*॥ स्वेने-रितुं शीलमस्य । ‘सुप्यजातौ-’ (३।२।७८) इति णिनिः । स्वैरिणे भावः । ‘तस्य भावः-’ (५।१।११९) इति तल् ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘स्वातन्त्र्यस्य’ ॥

हेतुशून्या त्वास्था विलक्षणम् ॥ २ ॥

हयिति ॥ हेतुना कारणेन शून्या आस्था स्थितिः ॥*॥ विगतं लक्षणमालोचनं यत्र । ‘विलक्षणं मतं स्थानं यद्भवे-न्निष्प्रयोजनम्’ इति भागुरिः ॥ (१) ॥*॥ एकम् ‘हेतुशून्यास्थायाः’ ॥

१—‘रत्नपारायणं नाम लङ्क्यं मम मैथिलि’ इति भट्टिः—इति मुकुटः । २—यथाक्रमं साकल्यवचनं पारायणम् । ‘आसङ्गवचनं परायणम्’ इति मुकुटग्रन्थतः ‘तुरायण’ शब्दस्य तत्रोल्लेखाभावध्वननेन तन्नामलेखनमसंगतमेव । अत एव पीयूषव्याख्यायामपि—कवि-त्परायणस्थाने तुरायणम् इतीच्छन्ति । अजहलिङ्गे । ‘अथ मोहपरा-यणा सती’ इति दर्शनात्त्रिषु, इति कश्चित्—इत्युक्तम् ॥

शमथस्तु शमः शान्तिः

शेति ॥ शमनम् । 'शमु उपशमे' (दि० प० से०) । 'शमादिभ्योऽथच्' ॥ (१) ॥*॥ 'भावे' (३१३१९८) इति घञ् । 'नोदात्तोपदेशः' (७४१३३) इति वृद्धाभावः ॥ (२) ॥*॥ 'स्त्रियां क्तिन्' (३१३१९४) । 'अनुनासिकस्य' (६१४११५) इति दीर्घः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'कामक्रोधाद्यभावस्य' ॥

दान्तिस्तु दमथो दमः ।

देति ॥ दमनम् । 'दमु उपशमे' (दि० प० से०) । (पूर्ववत्प्रक्रिया) ॥ त्रीणि 'तपःक्लेशसहनस्य' ॥

'अवदानं कर्मवृत्तम्'

अवेति ॥ 'दैप् शोधने' (भ्वा० प० अ०) । भावे ल्युट् (३१३११४) ॥*॥ क्वचित् 'अपदानाम्' इति पाठः ॥ (१) ॥*॥ वर्तनम् । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा० आ० से०) । भावे क्तः (३१३११४) । कर्मणः कर्मणि वा वृत्तम् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्रशस्तकर्मणः' ॥

काम्यदानं प्रवारणम् ॥ ३ ॥

केति ॥ कामोऽस्ति यत्र । 'अन्यत्रापि' (वा० ५।२।१२०) इति यप् ।—हिमादित्वायप्—इति मुकुटस्त्वपाणिनीयः । यद्वा काम्यते । 'कमु कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । 'अचो यत्' (३११९७) काम्येनेच्छया, काम्यस्य वरस्त्रीहस्तश्वादेर्वा, दानम् ॥ (१) ॥*॥ प्रव्रियते । 'वृज् वरणे' चुरादिः । ल्युट् (३१३११५) । 'प्रवारणं महादानम्' इति त्रिकाण्डशेषः । ('प्रवारणं निषेधे स्यात्काम्यदाने च न द्वयोः' इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'काम्यदानस्य' ॥

वशक्रिया संवैननम्

वेति ॥ वशस्य करणम् । 'कृजः श च' (३१३१००) ॥ (१) ॥*॥ संपूर्वः 'वतु याचने' (त० आ० से०) इति वशीकरणार्थः ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वशीकरणस्य' ॥

मूलकर्म तु काम्यणम् ।

म्विति ॥ ओषध्यादिमूलेन कर्म ॥ (१) ॥*॥ कर्मैव । 'तद्युक्ताकर्मणोऽण्' (५।४।३६) । ('कर्मणं मन्त्रतन्त्रादियोजने कर्मठेऽपि च' इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'ओषधीनां मूलैरुद्यादनादिकर्मणः' 'कामेण' इति ख्यातस्य ॥

१—इदं तु सूत्रं नोपलभ्यते । सिद्धान्तकौमुद्यामपि 'शीदृशपि' (उ० ३।१२३) इति सूत्रव्याख्यायाम्—बाहुलकाच्छमिदमिन्त्याम्—इत्युक्तम् ॥ २—'प्रवारणम्' दन्तोष्ठयमध्यम् । 'प्रचारणम्' चवर्गाद्यमध्यं वा—इति पीयूषाख्यव्याख्या । ३—'संवदनम्' तृतीयस्तवर्गपञ्चमः 'संवपनम्' पवर्गाद्यः, इत्येके । 'संवदनम्' तवर्गतृतीयः, इत्यपरे । 'जयश्रियः संवदनं यतस्तत्' इति मणौ रघुवंशः—इति मुकुटपीयूषौ ।

विधूननं विधुवनम्

वीति ॥ 'धूज् कम्पने' चुरादिः । 'धूज्प्रीयोः' (वा० ७।३।३७) इति जुक् । ल्युट् (३१३११५) ॥ (१) ॥*॥ 'धूविधूनने' (तु० प० से०) । ल्युट् (३१३११५) । 'गाङ्कुटादिभ्यः' (१।२।१) इति ङित्वाङ्गुणाभावः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कम्पनस्य' ॥

तर्पणं प्रीणनावनम् ॥ ४ ॥

तेति ॥ 'तृप प्रीणने' (दि० प० अ०) । ल्युट् (३१३११५) ॥ (१) ॥*॥ 'प्रीज् तर्पणे' (त्रया० उ० अ०) । स्वार्थयन्ताङ्गुक् (वा० ७।३।३७) । ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ 'अव रक्षणे' (भ्वा० प० से०) ल्युट् (३१३११५) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'प्रीणनस्य' ॥

पर्याप्तिः स्यात्परित्राणं हस्तवारणमित्यपि ।

पेति ॥ पर्यापनं पर्याप्नोतिस्त्राणार्थः । क्तिन् (३१३१९४) ॥ (१) ॥*॥ 'त्रैङ् पालने' (भ्वा० आ० अ०) । ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ हस्तेन हस्तस्य वा वारणम् ॥*॥ क्वचित् '(हस्त) धारणम्' इति पाठः । प्रहारोद्यतस्य हस्तस्य धारणं रोधः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'मारणोद्यतनिवारणस्य' ॥

सेवनं सीवनं स्यूतिः

सयिति ॥ 'षिवु तन्तुसंताने' (दि० प० से०) । ल्युट् (३१३११५) ॥ (१) ॥*॥ पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) वा दीर्घः ।—छिविसिव्योर्वा दीर्घः—इति स्वामी ।—'अन्येषामपि' (६।३।१३७) इति दीर्घः—इति मुकुटः । तत्र । वचनभावात् । पूर्वपदत्वाभावाच्च ॥ (२) ॥*॥ क्तिन् (३१३१९४) । 'चङ्घोः' इति पाठस्तु न्याय्यः ॥*॥ त्रीणि 'सूचीक्रियायाः' ॥

विदरः स्फुटनं मिदा ॥ ५ ॥

वीति ॥ विदरणम् । 'दृ विदारणे' (त्रया० प० से०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । यत्तु—'ग्रहवृट्' (३।३।५८) इत्यप्—इति मुकुटेनोक्तम् । तत्र । 'दृ आदरे' (तु० आ० अ०) इति ह्रस्वस्यैव ग्रहणात् । 'दृ विदारणे' इत्यस्य स्वयमुपन्यस्तत्वात् ॥ (१) ॥*॥ 'स्फुट विकसने' (तु० प० से०) कुटादिः । ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ 'मिदिर् विदारणे' (रु० उ० अ०) मिदाद्यङ् (३।३।१०६) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'द्विधाभावस्य' ॥

आक्रोशनमभीषङ्गः

आक्रविति ॥ 'कुश आह्वाने' (भ्वा० प० से०) । ल्युट् (३१३११५) ॥ (१) ॥*॥ 'षज् सङ्गे' (भ्वा० प० अ०) । घञ् (३।३।१८) 'उपसर्गस्य घञि' (६।३।१२२) इति दीर्घः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'शापस्य' ॥

१—इदमसंगतम् । गौ परे तुग्विधानेन ण्यन्ताङ्गुको विधानाभावात् ॥

संवेदो वेदना न ना ।

समिति ॥ 'विद ज्ञाने' (अ० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ 'विद चेतनाख्याननिवासेषु' चुरादिः । 'ण्यास-' (३।३।१०७) इति युच् । यद्वा 'विद ज्ञाने' (अ० प० से०) । 'घट्टिवन्दिदिविभ्यश्च' (वा० ३।३।१०७) इति 'युच्' । 'ल्युट् च' (३।३।११५) इति ल्युटि क्लीबत्वम् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अनुभवस्य' ॥

संमूर्च्छनमभिव्यातिः

समिति ॥ 'मूर्च्छा मोहसमुच्छ्रययोः' (भ्वा० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (१) ॥*॥ अभिव्यापनम् । 'आहृ व्याप्तौ' (स्वा० प० अ०) । 'क्तिन्नावादिभ्यः' (वा० ३।३।१४) इति क्तिन् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'सर्वतोव्याप्तेः' ॥

याञ्चा भिक्षार्थनार्दना ॥ ६ ॥

येति ॥ याचनम् । 'द्वयाचृ याच्यायाम्' (भ्वा० उ० से०) । 'यजयाच-' (३।३।९०) इति नङ् ॥ (१) ॥*॥ भिक्षणम् । 'भिक्ष याचने' (भ्वा० उ० से०) । 'गुरोश्च-' (३।३।१०३) इत्यः ॥ (२) ॥*॥ 'अर्थे याच्यायाम्' (चुरादिः से०) 'ण्यास-' (३।३।१०७) इति युच् ॥ (३) ॥*॥ 'अर्द गतौ याचने च' (भ्वा० प० से०) स्वार्थण्यन्तः । युच् (३।३।१०७) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'याच्यायाः' ॥

वर्धनं छेदने

वेति ॥ 'वर्ध छेदनपूरणयोः' (चु० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५) । 'वर्धनं छेदने वृद्धौ' इति दन्तोष्वादावजयः ॥ (१) ॥*॥ 'छिदिर् द्वैधीकरणे' (रु० उ० अ०) ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कर्तनस्य' ॥

अथ द्वे आनन्दनसमाजने ।

आप्रच्छन्नम्

अथेति ॥ 'दुनदि समृद्धौ' (भ्वा० प० से०) ल्युट् (३।३।११५) ॥*॥ 'आमन्त्रणम्' इति कचित्पाठः । तत्र 'मन्त्रि गुप्तभाषणे' (चु० आ० से०) ॥ (१) ॥*॥ 'समाज प्रीतिदर्शनयोः' (चु० उ० से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ 'प्रच्छ झीसायाम्' (तु० प० अ०) । आङ्पूर्वः प्रच्छिरानन्दनार्थः । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'आलिङ्गनकुशलप्रश्नादिनानन्दनस्य' ॥

अथान्नायः संप्रदायः

अथेति ॥ आधानम् । 'न्ना अभ्यासे' (भ्वा० प० अ०) । घञ् (३।३।१८) 'आतः-' (७।३।३३) इति युक् ॥ (१) ॥*॥ संप्रदानम् । 'दाञ्' (जु० उ० अ०) । घञ् (३।३।

१८) । युक् (७।३।३३) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'गुरुपरम्परागतसदुपदेशस्य' ॥

क्षये क्षिया ॥ ७ ॥

क्षेति ॥ क्षयणम् । 'क्षि क्षये' (भ्वा० प० अ०) । 'ए-रच्' (३।३।५३) ॥ (१) ॥*॥ 'क्षीष् हिंसायाम्' (क्या० प० अ०) । 'षिद्धिदादिभ्योऽङ्' (३।३।१०४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अपचयस्य' ॥

ग्रहे ग्राहः

ग्रेति ॥ ग्रहणम् । 'ग्रह उपादाने' (क्या० उ० से०) । 'ग्रहवृद्ध-' (३।३।५८) इत्यप् ॥ (१) ॥*॥ स्वार्थण्यन्तादच् (३।३।५६) । घञ् (३।३।१८) वा ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'ग्रहणस्य' ॥

वशः कान्तौ

वेति ॥ 'वश कान्तौ' (अ० प० से०) 'वशिरण्योः-' (वा० ३।३।५८) इत्यप् ॥ (१) ॥*॥ 'कम् कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । 'आयादयः-' (३।१।३१) इति णिङभावे क्तिन् (३।३।९४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'इच्छायाः' ॥

रक्षणस्त्राणे

रेति ॥ 'रक्ष पालने' (भ्वा० प० से०) । 'यजयाच-' (३।३।९०) इति नङ् ॥ (१) ॥*॥ 'त्रैड् पालने' (भ्वा० आ० अ०) ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'रक्षणस्य' ॥

रणः कणे ।

रेति ॥ रणनम् । 'रण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'वशिरण्योः' (वा० ३।३।५८) इत्यप् ॥ (१) ॥*॥ कणनम् । 'कण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'कणो वीणायाम्' (३।३।६५) इति साधुः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'शब्दकरणस्य' ॥

व्यधो वेधे

व्येति ॥ व्यधनम् । 'व्यध ताडने' (दि० प० अ०) । 'व्यधजपोः-' (३।३।६१) इत्यप् ॥ (१) ॥*॥ वेधनम् । 'विध विधाने' (तु० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वेधनस्य' ॥

पचा पाके

पेति ॥ पचनम् । 'डु पचष् पाके' (भ्वा० उ० अ०) । षित्त्वादङ् (३।३।१०४) ॥ (१) ॥*॥ घञ् (३।३।१८) द्वे ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'पचनस्य' ॥

हवो हतौ

हेति ॥ हानम् । 'हेन् स्पर्धायां शब्दे च' (भ्वा० उ० अ०) । 'भावेऽनुपसर्गस्य' (३।३।७५) इत्यप्, संप्रसारणं च ॥ (१) ॥*॥ क्तिन् (३।३।९४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'आहानस्य' ॥

१-मुकुटेन तु 'प्रीतिसेवनयोः' इति पाठो धृतः । स्वामिना तु 'प्रीतिदर्शने' इति पाठोऽङ्गीकृतः ॥

वरो वृत्तौ ॥ ८ ॥

वेति ॥ वरणम् । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ० से०) । 'ग्रह-
वृद्धे' (३१३१५८) इत्यप् । 'तपोभिरिष्यते यस्तु देवेभ्यः स
वरो मतः' ॥ (१) ॥*॥ क्तिन् (३१३१५४) ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'वेष्टनसंभवत्योः' ॥

ओषः श्लोषे

ओष इति ॥ ओषणम् 'उष दाहे' (भ्वा० प० से०) ।
घञ् (३१३१९८) ॥ (१) ॥*॥ श्लोषणम् । 'श्लुष दाहे' ।
(भ्वा० प० से०) । घञ् (३१३१९८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'दाहस्य' ॥

नयो नाये

नेति ॥ नयनम् । 'णय गतौ' (भ्वा० प० से०) । घञ्
(३१३१९८) । संज्ञापूर्वकत्वाच्च वृद्धिः । यद्वा 'णीञ्' (भ्वा०
उ० अ०) । 'एरच्' (३१३१५६) । 'कचिदपवादविषयेऽप्यु-
त्सर्गोऽभिनिविशते' ॥ (१) ॥*॥ 'णीञ् प्रापणे' (भ्वा० उ०
अ०) । 'श्रिणीभुवो-' (३१३१२४) इति घञ् ॥ (२) ॥*॥
द्वे 'नीतेः' ॥

ज्यानिर्जीर्णौ

ज्येति ॥ ज्यानम् । 'ज्या वयोहानौ' (क्र्या० प० अ०) ।
'ग्लाम्लज्याहाभ्यो निः' (वा० ३१३१५५) ॥ (१) ॥*॥
जरणम् । 'जृष् वयोहानौ' (दि० प० से०) । क्तिन् (३१३
१५४) । 'ऋत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः' (वा० ८१२४४) ।
'रदाभ्याम्-' (८१२४२) इति नलम् ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'जीर्णत्वस्य' ॥

भ्रमो भ्रमौ ।

भ्रेति ॥ भ्रमणम् । 'भ्रमु अनवस्थाने' (दि० प० अ०) ।
घञ् (३१३१९८) । 'नोदातोपदेशस्य-' (७१३३४) इति
वृद्धभावः ।—मिक्त्वाङ्गस्वः—इति मुकुटस्तु चिन्त्यः । णि-
च्यस्य प्रवृत्तेः ॥ (१) ॥*॥ 'इकृष्यादिभ्यः' (वा० ३१३१९०८)
॥ (२) ॥*॥ द्वे 'भ्रमणस्य' ॥

स्फातिर्वृद्धौ

स्फेति ॥ 'स्फायी वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । क्तिन्
(३१३१५४) । 'स्फातिर्वृद्धिः प्रसारो ना' इति बोधालितः ॥
(१) ॥*॥ वर्धनम् । 'वृधु वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । क्तिन्
(३१३१५४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'वृद्धेः' ॥

प्रथा ख्यातौ

प्रेति ॥ प्रथनम् । 'प्रथ प्रख्याने' (भ्वा० आ० से०) ।
भिदाद्यङ् (३१३१९०४) ॥ (१) ॥*॥ ख्यानम् । 'ख्या प्रक-

थने' (अ० प० अ०) । चक्षिडादेशो वा । क्तिन् (३१३१५४)
॥ (२) ॥*॥ द्वे 'ख्यातेः' ॥

स्पृष्टिः पृक्तौ

स्प्रिति ॥ स्पर्शनम् । 'स्पृश संस्पर्शे' (तु० प० अ०) ।
क्तिन् (३१३१५४) ॥ (१) ॥*॥ पर्वनम् । 'पृची संपर्के' ।
(रु० प० से०) । क्तिन् (३१३१५४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्प-
र्शनस्य' ॥

स्रवः स्रवे ॥ ९ ॥

स्रोति ॥ स्रवनम् । 'ष्णु प्रस्रवणे' (अ० प० से०) । 'ऋ-
दोरप्' (३१३१५७) ॥ (१) ॥*॥ 'स्रु गतौ' (भ्वा० प० अ०)
॥ (२) ॥*॥ द्वे 'प्रस्रवणस्य' ॥

विधा समृद्धौ

वयिति ॥ विधानम् । 'वाञ्' (जु० उ० अ०) । 'आ-
तश्च-' (३१३१९०६) इत्यङ् । 'विधा गजान्ने ऋद्धौ च'
(इति मेदिनी) ॥*॥ कचिच् 'एधा' इति पाठः । 'एध वृद्धौ'
(भ्वा० आ० से०) । 'गुरोश्च-' (३१३१९०३) इत्यङ् ॥ (१)
॥*॥ समर्थनम् । 'ऋधु वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । क्तिन्
(३१३१५४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'धनसंपत्तेः' ॥

स्फुरणे स्फुरणा

स्फिषति ॥ 'स्फुर स्फुरणे संचलने च' कुटादिः । ल्युट्
(३१३१९१५) । (धातुपाठे) अदुपधपाठे 'स्फुरणम्' अपि ॥
(१) ॥*॥ स्वार्यण्यन्ताद्युच् (३१३१९०७) संज्ञापूर्वकत्वाच्च
गुणः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्फुरणस्य' ॥

प्रमितौ प्रमा ।

प्रेति ॥ प्रमाणम् । 'डुमिञ् प्रक्षेपणे' (स्वा० उ० अ०)
क्तिन् (३१३१५४) ॥ (१) ॥*॥ 'माङ् माने' (दि० आ०
अ०) । 'आतश्चो-' (३१३१९०६) इत्यङ् ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'प्रमाज्ञानस्य' ॥

प्रसूतिः प्रसवे

प्रेति ॥ प्रसवनम् । 'पूङ् प्राणिप्रसवे' (दि० आ० से०) ।
क्तिन् (३१३१५४) ॥ (१) ॥*॥ 'ऋदोरप्' (३१३१५७) ॥
(२) ॥*॥ 'पू प्रेरणे' (तु० प० से०) वा ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'प्रसवनस्य प्रेरणस्य वा' ॥

श्रयोते प्राधारः

श्रयविति ॥ श्रयोतनम् । 'श्र्युतिर् क्षरणे' (भ्वा० प०
से०) । घञ् (३१३१९८) ॥ (१) ॥*॥ प्रवरणम् । 'वृ
क्षरणवीत्योः' (जु० प० अ०) । घञ् (३१३१९८) ।
'उपसर्गस्य-' (६१३१२२) इति दीर्घः ॥ (२) ॥*॥ द्वे
'क्षरणस्य' ॥

ह्रमथः ह्रमे ॥ १० ॥

ह्रेति ॥ ह्रमनम् । 'ह्रमु ग्लानौ' (दि० प० से०) ।

१—इदमसंगतम् । भिदादिष्वेतत्पाठस्याभावात् । 'घटादयः पितः'
(भ्वा० ग० सू०) इति पित्वादेव सिद्धे तत्पाठकल्पनस्याप्य-
नुचितत्वात् ॥

‘शमादिभ्योऽयच्’ ॥ (१) ॥*॥ घञि (३।३।१८) ‘नोदात्तो-
पदेश-’ (७।३।३४) इति वृद्धिर्न ।—मिद्वान्स्वल्—इति
मुकुटस्तु चिन्त्यः । मितं णौ ह्रस्वविधानात् ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘ग्लानेः’ ॥

उत्कर्षोऽतिशये

उत्कर्षणम् । ‘कृष विलेखने’ (भ्वा० प० अ०) । घञ्
(३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ अतिशयनम् शीङः ‘एरच्’ (३।
३।५६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘उत्कर्षस्य’ ॥

संधिः श्लेषे

संधानम् । धावः ‘उपसर्गे घोः किः’ (३।३।१२) ॥ (१)
॥*॥ श्लेषणम् । ‘श्लिष आलिङ्गने’ (दि० प० अ०) । घञ्
(३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘संधानस्य’ ॥

विषय आशये ।

विसयनम् । ‘षिञ् बन्धने’ (स्वा० उ० अ०) । ‘एरच्’
(३।३।५६) ‘परिविभ्यः सेव-’ (८।३।७०) इति षः ।
यत्तु—बध्यन्तेऽत्र, इति ‘पुंसि-’ (३।३।११८) इति घः ।
विसीयते विसिनोति वात्र—इति मुकुटेनोक्तम् । तन्न । भाव-
प्रत्ययानामेव पूर्वापरयोर्दर्शनेनाधिकरणार्थस्यानौचित्यात् ।
ल्युट्प्रसङ्गाच्च । बध्यन्तेऽत्र । ‘पुंसि-’ इति ‘घः’ इत्यस्यानुप-
योगाच्च ॥ (१) ॥*॥ शीङः ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥*॥
‘आश्रयः’ इति पाठे ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘आश्रयस्य’ ॥

क्षिपायां क्षेपणम्

क्षेपणम् । ‘क्षिप प्रेरणे’ (तु० उ० अ०) । भिदाद्यङ् (३।
३।१०४) ॥ (१) ॥*॥ ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘प्रेरणस्य’ ॥

गीर्णिर्गिरौ

गिलनम् । ‘गृ निगरणे’ (तु० प० से०) । क्तिन् (३।३।
९४) । ‘ऋत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावत्’ (वा० ८।२।४४) ॥ (१)
॥*॥ ‘इकृष्यादिभ्यः’ (वा० ३।३।१०८) ।—साहचर्यात्स्त्री-
लम्—इति मुकुटश्चिन्त्यः । ‘त्रियाम्’ इत्यधिकारात् ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘गिलनस्य’ ॥

गुरणमुद्यमे ॥ ११ ॥

‘गुरी उद्यमे’ (तु० प० से०) कुटादिः । ल्युट् (३।३।
११५) ॥ (१) ॥*॥ उद्यमनम् । ‘यम उपरमे’ (भ्वा० प०
से०) घञ् (३।३।१८) । संज्ञापूर्वकत्वाद्बुध्यभावः ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘भाराद्युद्यमनस्य’ ॥

१ दैवादिकस्य दीर्घादि ‘गुरी’ धातोः ‘गूरणम्’ इति स्वासी—इति
मुकुटः ।—चुरादेः ‘गोरणम्’ अपि—इति स्वासी । पीयूषव्या-
ख्यायामपि—गुरणं हस्तादि । गूरणं दीर्घादीत्येके । गोरणमित्यपरे—
इति प्रकटितम् ॥

उच्चाय उन्नये

उन्नयनम् । ‘अवोदोर्नियः’ (३।३।२६) इति घञ् ॥ (१)
॥*॥ ‘क्वचिदपवादविषये उत्सर्गोऽभिनिविशते’ इत्यच् ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘उन्नयनस्य’ ॥

श्रायः श्रयणे

श्रयणम् । ‘श्रिञ् सेवायाम्’ (भ्वा० उ० से०) । ‘श्रिणी-
भुवो-’ (३।३।२४) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ ल्युट् (३।३।
११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘सेवायाः’ ॥

जयने जयः ।

‘जि जये’ (भ्वा० प० अ०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥
(१) ॥*॥ ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘जयस्य’ ॥

निगादो निगदे

निगदनम् । ‘गद व्यक्तायां वाचि’ (भ्वा० प० से०) ।
‘नौ गद-’ (३।३।६४) इत्यप् वा ॥ (१) ॥*॥ घञ् (३।३।
१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘गदनस्य’ ॥

मादो मदे

मदनम् । ‘मदी हर्षे’ (दि० प० से०) । ‘मदोऽनुप-’
(३।३।६७) इत्यप् ॥ (१) ॥*॥ ‘सध मादस्थयोः-’ (६।३।
९६) इति निर्देशात् ‘क्वचिदपवादः-’ इति न्यायाद्वा घञ्
(३।३।१८) ॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘हर्षस्य’ ॥

उद्वेग उद्वेगे ॥ १२ ॥

उद्वेजनम् । ‘ओविजी भयचलनयोः’ (तु० आ० से०) ।
घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ उद्वेगणम् । ‘अमु अनवस्थाने’
(दि० प० अ०) । घञ् (३।३।१८) । ‘नोदात्तोप-’ (७।३।
३४) इति न वृद्धिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘उद्वेजनस्य’ ॥

विमर्दनं परिमले

‘मृद क्षोदे’ (क्त्वा० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥
(१) ॥*॥ परिमलनम् । ‘मल धारणे’ (भ्वा० आ० से०) ।
घञ् (३।३।१८) । संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘कुङ्कुमादिमर्दनस्य’ ॥

अभ्युपपत्तिरनुग्रहः ।

अभ्युपपदनम् । ‘पद गतौ’ (दि० आ० अ०) । क्तिन्
(३।३।९४) ॥ (१) ॥*॥ अनुग्रहणम् । ‘ग्रह उपादाने’
(क्त्वा० उ० से०) । ‘ग्रहवृद्ध-’ (३।३।५८) इत्यप् ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘हितसंपादनाहितनिवारणप्रवृत्तेः’ ॥

निग्रहस्तु निरोधः स्यात्

निग्रहणम् । अप् (२।३।५८) ॥ (१) ॥*॥ निरोधनम् ।
‘रुधिर् आवरणे’ (रु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (२)
॥*॥ द्वे ‘निरोधस्य’ ॥

१—विग्रहस्तु विरोधः—इति पाठः—इति स्वासी ।

अभियोगस्त्वभिग्रहः ॥१३॥

अभियोजनम् । 'युजिर् योगे' (ह० उ० अ०) । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ अभिग्रहणम् । अप् (३१३१८) 'अनुग्रहोऽभिग्रहणेऽप्यभियोगे च गौरवे' इति रुद्रः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कलहाह्वानस्य' ॥

मुष्टिवन्धस्तु संग्राहः

मुष्टेर्वन्धः ॥ (१) ॥*॥ संग्रहणम् । 'समि मुष्टौ' (३१३१६) इति ग्रहेर्वञ् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मुष्टिवन्धनस्य' ॥

डिम्बे डमरविप्लवौ ।

डिम्बनम् । 'डि विनोदे' () । घञ् (३१३१८) । 'डीड् विहायसा गतौ' (दि० आ० अ०) । डयनं विद्रवः डिम्बम् । उणादिनिपातः—इति मुकुटस्तु निर्मूलः । 'भयध्वनौ पुष्कसेऽपि डिम्बः स्त्रीहति विप्लवे' इति रभसः ॥ (१) ॥*॥ 'डम' इति शब्दस्य राणम् । 'रा दाने' (अ० प० अ०) । बाहुलकाद्वचर्थे कः ॥ (२) ॥*॥ विप्लवनम् 'डुड् गतौ' (भ्वा० आ० अ०) । 'ऋदोरप्' (३१३१७) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'धाडकलुण्ठनादेः' । अशत्रुकलहस्य—इति स्वामी ॥

बन्धनं प्रसितिश्चारः

'बन्ध बन्धने' । (क्या० प० अ०) ल्युट् (३१३११५) ॥ (१) ॥*॥ प्रसयनम् । 'बिन् बन्धने' (स्वा० उ० अ०) । 'क्तिन्' (३१३१४) ॥ (२) ॥*॥ चरणम् । 'चर गतौ' (भ्वा० प० से०) अनेकार्थत्वाद्बन्धने । घञ् (३१३१८) । 'बन्धापसर्पयोश्चारः' इति रुद्रः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'बन्धनस्य' । मुकुटस्तु—बन्धनसाधनरज्जुनिगडादेः—इत्याह । तत्र । भावप्रकरणात् । स्वामी तु 'चार' स्थाने 'स्वारम्' पठित्वा स्वारादीनां चतुर्णां पर्यायतामाह । स्वरति । 'स्वृ शब्दोपतापयोः' (भ्वा० प० से०) । अच् (३१११३४) प्रज्ञायण् (५।४।३८) ॥

स्पर्शः स्पष्टोपतप्तरि ॥ १४-॥

स्पृशति । 'स्पृश बाधनस्पर्शनयोः' (बु० आ० से०) । 'पदस्पर्ज' (३१३१६) इत्यत्र 'स्पृश उपतापे' (वार्ति०) इति कर्तरि घञ् ॥*॥ ('स्पृश') इति रेफहीनपाठे तु 'स्पृश-स्पर्श-बाधनयोः' (भ्वा० उ० से०) इति घातोर्च् (३१११३४) ॥ (१) ॥*॥ स्पृशति । तृच् (३१३१३३) । 'अनुदात्तस्य च' (६।१।४९) इत्यमागमः ॥ (२) ॥*॥ उपतपति । 'तप संतापे' (भ्वा० प० अ०) । तृच् (३१११३३) ॥ (३) ॥*॥ यद्वा स्वरस्पर्शयोर्भावे घञ् । स्पष्टोपतप्त्रोर्भावे 'कृत्वल्युटो बहुलम्' (३१३११३) इति तृच् । भावप्रकरणानुरोधेन ॥*॥ त्रीणि 'संतप्तस्य' 'संतापस्य वा' ॥

निकारो विप्रकारः स्यात्

निकृष्टीकरणम् । कृजो घञ् (३१३१८) । 'निकारः स्यात्-

रिभवे धान्यस्योत्क्षेपणेऽपि च' इति धरणिः ॥ (१) ॥*॥ विप्रकरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अपकारस्य' ॥

आकारस्त्विङ्ग इङ्गितम् ।

आकरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ इङ्गनम् । 'इङ्गितौ' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३१३१८) ॥ (२) ॥*॥ क्तः (३१३११४) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अभिप्रायानुरूपचेष्टायाः' ॥

परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविक्रिये ॥ १५ ॥

परिणमनम् । 'णम प्रहृत्वे' (भ्वा० प० अ०) । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ विकरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (२) ॥*॥ विकरणम् । क्तिन् (३१३१४) ॥ (३) ॥*॥ 'कृजः श च' (३१३१००) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'प्रकृतेरन्यथाभावस्य' । द्वयोः साम्यं स्त्रीत्वात् ॥

अपहारस्त्वपचयः

अपहरणम् । 'हृज् हरणे' (भ्वा० उ० अ०) । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ अपचयनम् । 'एरच्' (३१३१६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अपहरणस्य' ॥

समाहारः समुच्चयः ।

समाहरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ समुच्चयनम् । 'चिन् चयने' (स्वा० उ० अ०) । 'एरच्' (३१३१६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'राशीकरणस्य' ॥

प्रत्याहार उपादानम्

प्रत्याहरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ उपादानो ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'स्वविषयेभ्य इन्द्रियपरावर्तनस्य' ॥

विहारस्तु परिक्रमः ॥ १६ ॥

विहरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ परिक्रमणम् । 'कमु पादविक्षेपे' (भ्वा० प० से०) । घञ् । 'नोदात्तोपदेश' (७।३।३४) इति वृद्धिर्न ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'क्रीडार्थसंचरणस्य' ॥

अभिहारोऽभिग्रहणम्

अभिहरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ अभिग्रहेर्ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'आभिमुख्येन ग्रहणस्य' ॥

निर्हारोऽभ्यवकर्षणम् ।

निर्हरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ अभ्यवकर्षेर्ल्युट् (३१३११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'शस्त्रादेर्युक्त्या निःसारणस्य' ॥

अनुहारोऽनुकारः स्यात्

अनुहरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (१) ॥*॥ अनुकरणम् । घञ् (३१३१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'सदृशकरणस्य' ॥

अर्थस्यापगमे व्ययः ॥ १७ ॥

व्ययनम् । 'व्यय वित्तसमुत्सर्गे' (बु० उ० से०) अदन्तः । घञ् (३।३।१८) । 'एरच्' (३।३।५६) वा ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'द्रव्यापगमस्य' ॥

प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात्

प्रवहणम् । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ प्रवर्तनम् । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा० आ० से०) । क्तिन् (३।३।९४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अविच्छेदेन जलादिप्रवृत्तेः' ॥

प्रवहो गमनं बहिः ।

प्रकृष्टो वहः । 'गोचरसंचर-' (३।३।११९) इति साधुः । 'प्रवहस्तु बहिर्यात्रामातरिश्चप्रमेदयोः' इति विश्वः (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'बहिर्यात्रायाः' ॥

वियामो वियमो यामो यमः संयामसंयमौ ॥ १८ ॥

वियमनम् । 'यमः समुपनिविष्टु च' (३।३।६३) इत्यब् वा । चादनुपसर्गोऽप्यब् वा । पक्षे घञ् । षट् संयमनस्य । स्वामी तु—द्वे विविधयमनस्य द्वे 'उपरतिमात्रस्य' । द्वे संयमनस्य—इत्याह ॥

हिंसाकर्माभिचारः स्यात्

हिंसाफलं कर्म । शाकपार्थिवादिः (वा० २।१।७८) ॥ (१) ॥*॥ अभिचरणम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मारणादिक्रियायाः' ॥

जागर्यो जागरा द्वयोः ।

जागरणम् । 'जागर्तेरकारो वा' (वा० ३।३।१०१) । पक्षे (शे) यक् (३।१।६६) । 'जाग्रोऽवि-' (७।३।८५) इति गुणः ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ भावे घञि पुंसि ॥*॥ द्वे 'जागरणस्य' ॥

विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः

विहननम् 'घञर्थे कः' (वा० ३।३।५८) ॥ (१) ॥*॥ अन्तर्मध्ये, अन्तरस्य व्यवधानस्य वायनम् । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) वा । घञ् (३।३।१८) । अच् (३।२।५६) वा ॥ (२) ॥*॥ प्रत्यूहनम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'विघ्नस्य' ॥

स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये ॥ १९ ॥

उपहन्यते । उपहननम् वा । 'उपघ्न आश्रये' (३।३।८५) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ अन्तिके आश्रीयते, आश्रयणं वा । 'एरच्' (३।३।५६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'संनिहिताश्रयस्य' 'आश्रयनस्य वा' ॥

१—गुणात्परत्वाद्विघ्नो 'जाग्रिया' इति धातुपारायणम् ॥ किन्ति (३।३।९४) 'जागर्ति' अपीति सुभूतिः—इति मुकुटः ॥

निर्वेश उपभोगः स्यात्

निर्वेशनम् । विशतेर्षब् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ उपभोजनम् । 'भुज पालनाभ्यवहारयोः' (ह० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'उपभोगस्य' ॥

परिसर्पः परिक्रिया ।

समन्तात्सर्पणम् । 'सुष्ठु गतौ' (भ्वा० प० से०) । घञ् ॥ (१) ॥*॥ परिकरणम् । 'कृजः श च' (३।३।१००) । 'रिड् शयगिल्डु' (७।४।२८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'परिजनादिना वेष्टनस्य' ॥

विधुरं तु प्रविश्लेषः

विगता धूः कार्यभारः । 'ऋक्पूर-' (५।४।७४) इत्यः ॥ (१) ॥*॥ प्रविश्लेषणम् । 'श्लिष आलिङ्गने' (दि० आ० अ०) । घञ् (३।३।१८) । 'वैकल्येऽपि च विश्लेषे विधुरं विकले त्रिषु' इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विश्लेषस्य' ॥

अभिप्रायश्छन्द आशयः ॥ २० ॥

अभिप्रयणम् । 'प्रीज् तर्पणे' (क्या० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ छन्दनम् । 'छदि संवरणे' (बु० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ आशयनम् । 'शीङ्' (अ० आ० से०) । 'एरच्' (३।३।५६) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अभिप्रायस्य' ॥

संक्षेपणं समसनम्

संक्षिपेर्युट् (३।३।११५) ॥ (१) ॥*॥ 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'संक्षेपस्य' ॥

पर्यवस्था विरोधनम् ।

पर्यवस्थानम् । 'आतश्चो-' (३।३।१०६) इत्यः ॥ (१) ॥*॥ 'रुधिर आवरणे' (ह० उ० अ०) । ल्युट् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'विरोधस्य' ॥

परिसर्या परीसारः

परिसरणम् । 'सु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'परिचर्या-परिसर्या-' (वा० ३।३।१०१) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ घञ् (३।३।१८) । 'उपसर्गस्य घञि-' (६।३।१२२) इति दीर्घः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'सर्वतो गमनस्य' ॥

स्यादास्या त्वासना स्थितिः ॥ २१ ॥

आसनम् । 'आस उपवेशने' (अ० आ० से०) । ण्यत् (३।१।११३) ॥ (१) ॥*॥ 'ण्यास-' (३।३।१०६) इति युच् ॥ (२) ॥*॥ स्थानम् । 'छा गतिनिवृत्तौ' (भ्वा० प० अ०) । 'स्यागा-' (३।३।९५) इति क्तिन् ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'आसनस्य' ॥

विस्तारो विग्रहो व्यासः

विस्तरणम् । 'स्तब् आच्छादने' (क्या० उ० से०) ।

‘प्रथने वावशब्दे’ (३।३।३३) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ विप्र-
हणम् । ‘ग्रहवृद्ध-’ (३।३।५८) इत्यप् ॥ (२) ॥*॥ व्यसनम् ।
‘असु क्षेपणे’ (दि० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (३)
॥*॥ त्रीणि ‘विस्तारस्य’ ॥

स च शब्दस्य विस्तरः ।

सः व्यासः । ‘ऋदोरप्’ (३।३।५६) ॥ (१) ॥*॥ एकम्
‘शब्दविस्तरस्य’ ॥

स्यान्मर्दनं संवहनम्

‘मृद क्षोदे’ (क्र्या० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥
(१) ॥*॥ ‘वह प्रापणे’ (भ्वा० उ० अ०) । स्वार्थण्यन्ता-
ल्युट् (३।३।११५) ।—‘वाहनमाहितात्’ (८।४।८) इति निपा-
तनादीर्घः—इत्येके ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘पादमर्दनादेः’ ॥

विनाशः स्याददर्शनम् ॥ २२ ॥

विनशनम् । ‘णश अदर्शने’ (दि० प० से०) । घञ् (३।
३।१८) ॥ (१) ॥*॥ दर्शनस्य भावः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘ति-
रोधानस्य’ ॥

संस्तवः स्यात्परिचयः

संस्तवनम् । ‘छुञ् स्तुतौ’ (अ० उ० अ०) । ‘ऋदोरप्’
(३।३।५७) ॥ (१) ॥*॥ सन्मताच्चयनम् । ‘चिञ् चयने’
(स्वा० उ० अ०) । ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘परिचयस्य’ ॥

प्रसरस्तु विसर्पणम् ।

प्रसरणम् । ‘स्र गतौ’ (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादप् ॥
(१) ॥*॥ ‘स्रष्ट गतौ’ (भ्वा० प० से०) । ल्युट् (३।३।
११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘व्रणादिविसरणस्य’ ॥

नीवाकस्तु प्रयामः स्यात्

निवचनम् । घञ् (३।३।१८) ‘उपसर्गस्य-’ (६।२।१२२)
इति दीर्घः ॥ (१) ॥*॥ प्रयमणम् । यमेर्घञ् (३।३।१८) ॥
(२) ॥*॥ द्वे ‘धान्यसंचयस्य, क्रयादरस्य वा’ ॥

संनिधिः संनिकर्षणम् ॥ २३ ॥

संनिधानम् । धावः ‘उपसर्गे घोः किः’ (३।३।९२) ॥
(१) ॥*॥ कृषेर्ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘संनि-
धानस्य’ ॥

लवोऽभिलावो लवने

लवनम् । ‘ल्व् छेदने’ (क्र्या० उ० से०) । ‘ऋदोरप्’
(३।३।५७) ॥ (१) ॥*॥ ‘निरभ्योः प्लवोः’ (३।३।५८)

१—‘संवहनम्’ इत्यपपाठः । ‘संभोगान्ते सममुपचितौ इत्तसंवाह-
नानाम्’ इति मेघदूतः—इति मुकुटपीयूषौ । २—संनिधिं च ‘संनिधिं
समीपमुपकण्ठम्’ इति बोधालितः—इति मुकुटः ॥

अमर० ५०

इति घञ् ॥ (२) ॥*॥ ल्युट् (३।२।११५) ॥ (३) ॥*॥
त्रीणि ‘छेदनस्य’ ॥

निष्पावः पवने पवः ।

निष्पवनम् । घञ् (३।३।२८) ॥ (१) ॥*॥ ल्युट् (३।३।
११५) ॥ (२) ॥*॥ अप् (३।३।५७) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि
‘धान्यादीनां बहुलीकरणस्य’ ॥

प्रस्तावः स्यादवसरः

प्रस्तवनम् । ‘छुञ् स्तुतौ’ (अ० प० अ०) । ‘प्रे हस्तुसुवः’
(३।३।२७) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ अवसरणम् । ‘स्र गतौ’
(भ्वा० प० अ०) बाहुलकादप् ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘प्रस-
ङ्गस्य’ ॥

वसरः सूत्रवेष्टनम् ॥ २४ ॥

वसनम् । ‘वसी उद्वेगे’ (दि० प० से०) । अरन् बाहुल-
कादौणादिकः । वसेर्भद्रादिवाररन्—इति मुकुटस्त्वपाणि-
नीयः ॥*॥ ‘तसरः’ इति पाठे ‘तन्यृषिभ्यां कसरन्’ (उ०
३।७५) ॥ (१) ॥*॥ द्वे ‘सूत्रस्य वेष्टनक्रियायाः’ ॥

प्रजनः स्यादुपसरः

प्रजननम् । ‘जनी’ (दि० आ० से०) । घञ् (३।३।१८)
‘जनिवच्योः-’ (७।३।३५) इति न वृद्धिः ॥ (१) ॥*॥ उप-
सरणम् । ‘स्र गतौ’ (भ्वा० प० अ०) । ‘प्रजने सतैः’ (३।
३।७९) इत्यप् ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘प्रथमगर्भग्रहणस्य’ ॥

प्रश्रयप्रणयौ समौ ।

प्रश्रयणम् । ‘श्रिञ्’ (भ्वा० उ० से०) । ‘एरच्’ (३।३।
५६) ॥*॥ ‘प्रसर’ इति पाठे सरतेर्बाहुलकादप् । ‘प्रसरः
प्रणये वेगे’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ प्रणयनम् । ‘णीञ्’
(भ्वा० उ० अ०) । ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे
‘प्रीत्या प्रार्थनस्य’ ॥

धीशक्तिर्निष्क्रमः

धियः शक्तिः । साष्टधा—‘शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धार-
णं तथा । ऊहापोहौ च विज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः’ ॥ (१)
॥*॥ निष्क्रमणम् । ‘क्रमु पादविक्षेपे’ (भ्वा० प० से०) ।
घञ् (३।३।१८) । ‘नोदात्तोप-’ (७।३।३४) इति वृद्धिर्न ।
‘निष्क्रमो निर्गमे ख्यातो बुद्धिसंपदि निष्क्रमः’ इति
रुद्रः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘बुद्धिसामर्थ्यस्य’ ॥

अस्ती तु संक्रमो दुर्गसंचरः ॥ २५ ॥

संक्रमणम् । घञ् (३।३।१८) । ‘नोदात्तोप-’ (७।३।३४)
इति न वृद्धिः ॥ (१) ॥*॥ संचरणम् । ‘चर गतौ’ (भ्वा०
प० से०) । ‘पुंसि-’ (३।३।११८) इति घः । दुर्गस्य संचरः
॥*॥ घञि तु ‘संचारः’ । ‘संचारो निर्गमो भ्रामाम्बुपथः’
इति रत्नकोषः ॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘दुर्गप्रवेशनक्रियायाः’ ॥

प्रत्युत्क्रमः प्रयोगार्थः

प्रत्युत्क्रमणम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ प्रयोजनम् । 'युजियोगे' (रु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८) । प्रयोगोऽर्थो यस्य ॥*॥ 'प्रयुद्धार्थः' इति पाठे प्रकृष्टं युद्धमर्थोऽस्य । 'प्रत्युत्क्रमः प्रयुद्धार्थः' इति भागुरिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कर्मारम्भे प्रथमप्रयोगस्य' ॥

प्रक्रमः स्यादुपक्रमः ।**स्यादभ्यादानमुद्धात आरम्भः**

प्रक्रमणम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ उपक्रमणम् ॥ (२) ॥*॥ आभिमुख्येनादानम् ॥ (३) ॥*॥ उद्धनम् । 'हन्' (अ० प० अ०) घञ् (३।३।१८) । 'हनस्तोऽचिण्णलोः' (७।३।३२) ॥ (४) ॥*॥ आरम्भणम् । 'रभ राभस्ये' (भ्वा० आ० अ०) । घञ् (३।३।१८) 'रधिजभोरचि' (७।२।६१) इति तुम् ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'आरम्भस्य' । (आद्यौ प्रथमारम्भस्य । त्रीणि आरम्भमात्रस्य—इत्यन्ये) ॥

संभ्रमस्त्वरा ॥ २६ ॥

संभ्रमणम् । 'भ्रमु अनवस्थाने' (दि० प० से०) । घञ् (३।३।१८) । 'नोदातोप-' (७।३।३४) इति न वृद्धिः ॥ (१) ॥*॥ त्वरणम् । 'जित्वरा संभ्रमे' (भ्वा० आ० से०) । घटादयः पितः' (भ्वा० ग०) इति पित्त्वातिदेशादङ् (३।३।१०४) । 'आवेगस्तु त्वरा त्वरिः' इति वाचस्पतिः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'त्वरायाः' ॥

प्रतिबन्धः प्रतिष्ठम्भः

प्रतिबन्धनम् । 'बन्ध बन्धने' (क्त्वा० प० अ०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ प्रतिष्ठम्भनम् । 'ष्ठम्भु रोधे' (सौत्रः) । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ 'विष्कम्भः प्रतिबन्धो वियोगः' इति बोपालितः ॥*॥ द्वे 'रोधस्य' ॥

अवनायस्तु निपातनम् ।

अवनयनम् । 'णीञ् प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'अवो-दोर्नियः' (३।३।२६) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ पतेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् (३।३।११५) ॥*॥ 'नियातनम्' इति पाठे 'यत निकारोपस्कारयोः' (तु० उ० से०) धातुः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अधोनयनस्य' ॥

उपलम्भस्त्वनुभवः

उपलम्भनम् । 'डुलभप् प्राप्तौ' (भ्वा० आ० अ०) । घञ् (२।२।१८) । 'उपसर्गात्खल्वजोः' (७।१।६७) इति तुम् ॥ (१) ॥*॥ अनुभवनम् । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अनुभवस्य' ॥

समालम्भो विलेपनम् ॥ २७ ॥

समालम्भनम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ 'लिप उप-देहे' (तु० उ० अ०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कुङ्कुमादिनोपलेपस्य' ॥

विप्रलम्भो विप्रयोगः

विप्रलब्धिः । लभेर्घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ विप्रयोजनम् 'युजिर् योगे' (स्वा० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'रागिणोर्वियोजनस्य' ॥

विलम्भस्त्वतिसर्जनम् ।

विलब्धिः । लभेर्घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ 'सृज विसर्गे' (दि० आ० अ०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'दानस्य' ॥

विश्रावस्तु प्रविख्यातिः

विश्रवणम् । 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० अ०) । 'वौ क्षुधुवः' इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ प्रविख्यानम् । किन् (३।३।९४) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अतिप्रसिद्धेः' ॥

अवेक्षा प्रतिजागरः ॥ २८ ॥

अवेक्षणम् । 'ईक्ष दर्शने' (भ्वा० आ० से०) । 'गुरोश्च हलः' (३।३।१०३) इत्यः ॥ (१) ॥*॥ प्रतिजागरणम् । 'जागृ' (अ० प० से०) । घञ् (३।३।१८) । 'जाग्रोऽचि-विण्-' (७।३।८५) इति गुणः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अवेक्षणस्य' ॥

निपाठनिपठौ पाठे

निपठनम् । 'पाठ व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) । 'नौ गदन्त-' (३।३।६४) इत्यव् वा पक्षे घञ् (३।३।१८) ॥ (१-३) ॥*॥ त्रीणि 'पठनस्य' ॥

तेमस्तेमौ समुन्दने ।

तेमनम् । तेमनम् । 'तिम ष्ठिम आर्द्रिभावे' (दि० प० से०) । भावे घञ् (३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ 'उन्नी क्लेदने' (रु० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'आर्द्रिभावस्य' ॥

आदीनवास्त्वौ क्लेशे

आदानम् । 'दीङ् क्षये' (दि० आ० अ०) । भावे क्तः (३।३।११४) । 'खादय ओदितः' (दि० ग०) । 'ओदितश्च' (८।२।४४) इति नत्वम् । आदीनस्य वानम् । 'घञर्थे कः' (वा० ३।३।५८) इति बाहुलकाद्वातेः कः ॥ (१) ॥*॥ आस्त्वणम् । 'सु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) ॥ (२) ॥*॥ क्लेशनम् । 'क्लिश् विबाधने' (क्त्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'क्लेशस्य' ॥

मेलके सङ्गसंगमौ ॥ २९ ॥

मेलनम् । 'मिल संश्लेषे' (तु० प० से०) । घञ् (३।३।

१ इदमसंगतम् । उक्तपक्षे रमेरग्रहणात् ॥ अस्मात् 'रमेरशब्दोः' (७।१।६४) इत्यनेन तुम् वक्तव्यः ॥

१८) स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) ॥ (१) ॥*॥ सज्जनम् ।
‘षज्ज सज्जे’ (भ्वा० प० अ०) । घञ् (३।३।५८) ॥ (२)
॥*॥ संगमनम् । ‘प्रहृष्ट-’ (३।३।५८) इत्यप् । ‘ना मेलः
संगमो ना वा’ इत्यमरमाला ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि ‘संगमस्य’ ॥

संवीक्षणं विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः ।

सम्यक् विविधमीक्षणम् । ‘ईक्ष दर्शने’ (भ्वा आ०
से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (१) ॥*॥ ‘चिञ् चयने’
(स्वा० उ० अ०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ ‘मार्ग
अन्वेषणे’ (तु० उ० से०) ल्युट् (३।३।११५) ॥ (३) ॥*॥
‘मृग अन्वेषणे’ (तु० आ० से०) अदन्तः । ‘ण्यास-’ (३।
३।१०७) इति युच् ॥ (४) ॥*॥ घञ् (३।३।१८) ॥ (५)
॥*॥ पञ्च ‘अन्वेषणस्य’ ॥

परिरम्भः परिष्वङ्गः संश्लेष उपगूहनम् ॥ ३० ॥

परिरम्भणम् । ‘रभ रामस्ये’ (भ्वा० आ० अ०) । घञ्
(३।३।१८) । ‘रमेरशब्दिलोः’ (७।१।६३) इति तुम् ॥ (१)
॥*॥ परिष्वजनम् । ‘ष्वज्ज परिष्वज्जे’ (भ्वा० आ० अ०) ।
घञ् (३।३।१८) । ‘परिनिविभ्यः-’ (८।३।७०) इति षलम्
॥ (२) ॥*॥ संश्लेषणम् । ‘श्लिष आलिङ्गने’ (दि० प० अ०) ।
घञ् (३।३।१८) ॥ (३) ॥*॥ ‘गुह्य संवरणे’ (भ्वा० उ०
से०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि ‘आलि-
ङ्गनस्य’ ॥

निर्वर्णनं तु निभ्यानं दर्शनालोकनेक्षणम् ।

वर्णशब्दात् ‘सत्याप-’ (३।१।२५) इति णिच् । ल्युट्
(३।३।११५) ॥ (१) ॥*॥ ‘ध्वै चिन्तायाम्’ (भ्वा० प०
अ०) । ल्युट् (३।३।११५) ॥ (२) ॥*॥ ‘दृष्टिर् प्रेक्षणे’
(भ्वा० प० अ०) ॥ (३) ॥*॥ ‘लोक दर्शने’ (भ्वा० आ०
से०) ॥ (४) ॥*॥ ‘ईक्ष दर्शने’ (भ्वा० आ० से०) ॥ (५)
॥*॥ पञ्च ‘वीक्षणस्य’ ॥

प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ ३१ ॥

‘ख्या प्रकथने’ (अ० प० अ०) । चक्षिडादेशो वा ॥
(१) ॥*॥ ‘असु क्षेपणे’ (दि० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५)
॥ (२) ॥*॥ प्रत्यादेशनम् । ‘दिश अतिसर्जने’ (तु० प०
अ०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (३) ॥*॥ निराकरणम् । कृञः
क्तिन् (३।३।९४) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि ‘निराकरणस्य’ ॥

उपशायो विशायश्च पर्यायशयनार्थकौ ।

उपशयनम् । विशयनम् । ‘व्युपयोः शेतेः पर्याये’ (३।
३।३९) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ पर्यायेण शयनम् ।

१—‘अन्वीक्षणम्’ ‘अन्वेषणम्’ इत्येके पेटुः इति
स्वामी ॥ २—‘परिचर्यापरिसर्यामृगया’ (वा० ३।३।१०१)
इत्यादिना निपातनात् ‘मृगया’ इति मुकुटः ॥

पर्यायशयनमर्थो ययोस्तौ ॥*॥ द्वे ‘पर्यायेण प्रहरकादा-
वुपशयनस्य’ ॥

अर्तनं च ऋतीया च हृणीया च घृणार्थके ॥ ३२ ॥

‘ऋतिः’ सौत्रः । ईयङ् (३।१।३१) अभावे ल्युट् (३।
३।११५) ॥ (१) ॥*॥ ईयङ्पक्षे ‘अप्रत्ययात्’ (३।३।१०२)
॥ (२) ॥*॥ ‘हृणीङ्’ कण्ठादिः । यक् (३।१।२७) । ‘अ
प्रत्ययात्’ (३।३।१०२) ॥ (३) ॥*॥ ‘मोहो वीज्या जु-
गुप्सा च हृणीया हृणिया घृणा’ इति वाचस्पतिः ॥*॥
चत्वारि ‘जुगुप्सनस्य’ ॥

स्याद्यत्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये ।

व्यत्यसनम् । ‘असु क्षेपणे’ (दि० प० से०) घञ् (३।३।
१८) ॥ (१) ॥*॥ विपर्यसनम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (२)
॥*॥ व्यत्ययनम् । ‘इण्’ (अ० प० अ०) । ‘एरच्’ (३।३।
५६) ॥ (३) ॥*॥ विपर्यसनम् । ‘इण्’ (अ० प० अ०)
‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि ‘व्यतिक्रमस्य’ ॥
पर्ययोऽतिक्रमस्तस्मिन्नतिपात उपात्ययः ॥ ३३ ॥

पर्ययणम् । ‘इण्’ । ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (१) ॥*॥
अतिक्रमणम् । घञ् (३।३।१८) ॥ (२) ॥*॥ अतिपतनम् ।
‘पटु गतौ’ (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥ (३)
॥*॥ उपात्ययनम् । ‘इण्’ । ‘एरच्’ (३।३।५६) ॥ (४) ॥*॥
चत्वारि ‘अतिक्रमस्य’ ॥

प्रेषणं यत्समाह्वय तत्र स्यात्प्रतिशासनम् ।

‘शास्त्र अनुशिष्टौ’ (अ० प० से०) । ल्युट् (३।३।११५)
॥ (१) ॥*॥ एकं ‘भृत्यादिप्रेषणस्य’ ॥

स संस्तावः क्रतुषु या स्तुतिभूमिर्द्विजन्मनाम् ॥ ३४ ॥

समेत्य स्तुवन्त्यत्र । ‘ष्टुञ् स्तुतौ’ (अ० उ० अ०) ।
‘यज्ञे समि स्तुवः’ (३।३।३१) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ एकं
‘यज्ञे स्तावकद्विजावस्थानभूमेः’ ॥

निधाय तक्ष्यते यत्र काष्ठे काष्ठं स उद्धनः ।

ऊर्ध्वं हन्यतेऽस्मिन् । ‘उद्धनोऽस्याधानम्’ (३।३।८०)
इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ एकम् ॥

स्तम्बस्तु स्तम्बघनः स्तम्बो येन निहन्यते ॥ ३५ ॥

स्तम्बो हन्यते येन । ‘स्तम्बे क च’ (३।३।८३) इति
कापौ घनादेशश्च ॥*॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे ‘तृणादि-
गुच्छोन्मूलनसाधनस्य’ ।—नीवारादिप्रहणार्थं कृतवंश-
पात्रस्य—इत्यन्ये ॥

आविधो विध्यते येन

आविध्यते येन । ‘व्यध ताडने’ (दि० प० अ०) । ‘घ-
जर्थे कः’ (वा० ३।३।१८) ॥ (१) ॥*॥ एकं ‘भ्रमरसू-
च्यादेः’ ‘वर्मा’ इति ख्यातस्य ॥

तत्र विश्वकसमे निघः ।

नियतं हन्यते । 'निघो निमित्तम्' (३।३।८७) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ एकं 'तुल्यारोहपरिणाहवृक्षादेः' ॥

उत्कारश्च निकारश्च द्वौ धान्योक्षेपणार्थकौ ॥ ३६ ॥

उत्करणम् । निकरणम् । 'क विक्षेपे' । (तु० प० से०) 'कृ धान्ये' (३।३।३०) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे 'धान्यानामूर्ध्वक्षेपणस्य' ॥

निगारोद्गारविक्षावोद्ग्राहा निगरणादिषु ।

निगरणम् । 'गृ निगरणे' (तु० प० से०) 'उच्योर्ग्रः' (३।३।२९) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ उद्गरणम् । 'गृ शब्दे' (क्या० प० से०) । 'उच्योः-' (३।३।२९) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ विक्षवणम् । 'डु क्षु शब्दे' (अ० प० से०) । 'वौ क्षु-श्रुवः' (३।३।२५) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ उद्ग्रहणम् । 'ग्रह उपादाने' (क्या० उ० से०) । 'उदि ग्रहः' (३।३।३५) इति घञ् ॥ (१) ॥*॥ आदिना उद्गरणम्, विक्षवणम्, उद्ग्रहणम् ॥*॥ क्रमेणैकैकम् ॥

आरत्यवरतिविरतय उपरामे

आर्येयम् ॥ आरमणम् । 'रमु क्रीडायाम्' (भ्वा० आ० से०) । क्तिन् (३।३।९४) ॥ (१) ॥*॥ एवमवविभ्याम् ॥ (२) ॥*॥ (३) ॥*॥ उपरमणम् । घञ् (३।३।९८) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'उपरमणस्य' ॥

अथास्त्रियां तु निष्ठेवः ॥ ३७ ॥

निष्ठयूतिर्निष्ठेवनं निष्ठीवनमित्यभिन्नानि ।

'छिबु निरसने' (दि० प० से०) घञ् (३।३।९८) । यत्तु—'निष्ठीव्यति'—इति—विगृह्य—'पञ्चाशच्'—इत्युक्तं मुकुटेन । तत्र । निष्ठयूत्यादिभिरेकत्वासंभवात् ॥ (१) ॥*॥ क्तिन् (३।३।९४) ॥ (२) ॥*॥ ल्युट् (३।३।९९) । 'छिवि-षिव्योर्ल्युटि वीथौ वा' इति स्वामी । पृषोदरादित्वाद्वा वीथः—इति मुकुटः ॥ (३) ॥*॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'मुखेन श्लेष्मनिरसनस्य' ॥

जवने जूतिः

'जुः' सौत्रो वेगे । ल्युट् (३।३।९९) ॥ (१) ॥*॥ क्तिन् (३।३।९४) । 'जुतियूति-' (३।३।९७) इति साधुः । (२) ॥*॥ द्वे 'वेगस्य' ॥

सातिस्त्ववसाने स्यात्

'षोऽन्तर्कर्मणि' (दि० प० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'जुतियूति-' (३।३।९७) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ ल्युट् (३।३।९९) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'समापनस्य' ॥

अथ ज्वरे जूर्तिः ॥ ३८ ॥

ज्वरणम् । 'ज्वर रोगे' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।

९८) । संज्ञापूर्वकत्वादुद्ग्रहभावः ॥ (१) ॥*॥ क्तिन् (३।३।९४) । 'ज्वरलर-' (६।४।२९) इत्युट् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'ज्वरणस्य' ॥

उदजस्तु पशुप्रेरणम्

उदजनम् । 'अज गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'समुदोरजः पशुषु' (३।३।६९) इत्यप् । 'अघजपोः' इति पर्युदासादी-भावो न ॥ (१) ॥*॥ पशूनां प्रेरणम् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'पशुप्रेरणस्य' ॥

अकरणिरित्यादयः शापे ।

अकरणम् । 'आक्रोशे नञ्यनिः' (३।३।१९२) ॥ (१) ॥*॥ आदिना अजननिः, अवग्राहः, निग्राहः । 'आक्रो-शोऽवच्योर्ग्रहः' (३।३।४५) इति घञ् ॥*॥ एकम् 'आक्रो-शनस्य' ॥

गोत्रान्तेभ्यस्तस्य वृन्दमित्यौपगवकादिकम् ॥ ३९ ॥

अपप्रत्ययान्तेभ्यः 'तस्य समूहः' (४।२।३७) इत्यर्थे 'गो-त्रोक्षोष्-' (४।२।३९) इति वुच् ॥ (१) ॥*॥ आदिना 'गा-गंकम्' 'दाक्षकम्' ॥

आपूपिकं शाष्कुलिकमेवमाद्यमचेतसाम् ।

अचेतसां वृन्दम् ॥*॥ अपूपानां समूहः । शाष्कुलीनां समूहः । 'अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्' (४।२।४७) । आदिना सा-कुलम् ॥

माणवानां तु माणव्यम्

माणवानां समूहः । 'ब्राह्मणमाणव-' (४।२।४२) इति यत् ॥

सहायानां सहायता ॥ ४० ॥

सहायानां समूहः । 'गजसहायाभ्याम्-' (वा० ४।२।४३) इति तल् ॥

हल्या हलानाम्

हलानां समूहः । 'पाशादिभ्यो यः' (४।२।४९) ॥

ब्राह्मण्यवाडव्ये तु द्विजन्मनाम् ।

ब्राह्मणानां वाडवानां समूहः । 'ब्राह्मण-' (४।२।४२) इति यत् ॥

द्वे पशुकानां पृष्ठानां पार्श्वं पृष्ठयमिति क्रमात् ॥ ४१ ॥

पशूनां समूहः । 'पार्श्वो गन्' (वा० ४।२।४३) । 'सिति च' (१।४।१६) इति पदलान्ताभावः ॥ (१) ॥*॥ पृ-ष्ठानां समूहः । 'पृष्ठाद्यन्' (वा० ४।२।४२) । यज्ञविषय इदं स्मरन्ति ॥

खलानां खलिनी खल्यापि

खलानां समूहः । 'इनित्रकञ्यचश्च' (४।२।५१) इ-

तीतिः ॥ (१) ॥*॥ 'खलगोरथात्' (४।२।५०) इति यः ॥ (२) ॥*॥

अथ मानुष्यकं नृणाम् ।

मनुष्याणां समूहः । 'गोत्रोक्षोष्ट्र-' (४।२।३९) इति वुञ् । 'प्रकृत्याके राजन्य-' (वा० ६।४।१६२) इति य-लोपो न ॥

ग्रामता जनता धूम्या पाश्या गल्या पृथक्पृथक् ४२

ग्रामाणां समूहः जनानां समूहः । 'ग्रामजन-' (४।२।४२) इति तल् ॥ (१) ॥*॥ (१) ॥*॥ धूमानां पाशानां गलानां च समूहः । 'पाशादिभ्यो यः' (४।२।४९) ॥ (१) ॥*॥ (१) ॥ गलो वृहत्काशः ॥ (१) ॥*॥

अपिसाहस्रकारीषचार्मणार्थवर्णादिकम् ।

सहस्राणाम्, करीषाणाम्, चर्मणाम्, अथर्वणाम्, च समूहः । 'भिक्षादिभ्योऽण्' (४।२।३८) । आदिना 'वार्मणम्' 'आह्वारम्' ॥

इति संकीर्णार्थवर्गः ॥

संकीर्णार्थत्वं च घञादीनां कर्तृभिन्ने कारके भावे च विधानात्, उणादीनां भावकारकेषु विधानात्, भावे प्रायेण विग्रहो दर्शितः, कारकेषु तु यथासंभवमूहः ॥

इति संकीर्णवर्गविवरणम् ॥

नानार्थाः केऽपि कान्तादिवर्गेष्वेवात्र कीर्तिताः ।

भूरिप्रयोगा ये येषु पर्यायेष्वपि तेषु ते ॥ १ ॥

अनेकार्थाः केचिदत्रैव वर्गे कान्ता आद्यो येषां खान्त-गान्तादीनां तेषु वर्गेषु कथिताः । यथा 'क' शब्दः । ये कान्तादयो येषु पर्यायेषु प्रचुरप्रयोगाः, ते तेषु कथिताः । अपिशब्दादिहापि । यथा 'नाक'-शब्दः । अतः पुनरुक्तिर्नो-द्भाष्या, इति भावः ॥

आकाशे त्रिदिवे नाकः

न अर्कं दुःखमत्र ॥

लोकस्तु भुवने जने ।

लोक्यते । 'लोक दशने' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१८) ॥

पद्ये यशसि च श्लोकः

श्लोक्यते । 'श्लोक संघाते' (भ्वा० आ० से०) घञ् (३।३।१८) ॥

शरे खड्गे च सायकः ॥ २ ॥

सति । 'षोऽन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । ण्वल् (३।१।१३३) । युक् (७।३।३३) ॥

जम्बुकौ श्रोष्ठवरणौ

जमिति । 'जमु अदने' (भ्वा० प० से०) । 'मितद्वादयश्च'

(वा० ३।२।१८०) इति साधुः । 'जम्बुकः केरवे नीचे पश्चिमाशापतावपि' (इति मेदिनी) ॥

पृथुकौ चिपिटार्भकौ ।

पृथुरेव । 'संज्ञायां कन्' (५।३।७५) । प्रथते । 'प्रथ प्रख्याने' (भ्वा० आ० अ०) । 'अर्मकपृथुकपाका वयसि' (५।५३ उणा०) इति साधुर्वा । 'पृथुकः पुंसि चिपिटे शिशौ स्यादभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ॥

आलोकौ दर्शनोद्योतौ

आलोकनम् । 'लोक दशने' (भ्वा० आ० अ०) । घञ् (३।३।१८) 'आलोकस्तु पुमान्योते दर्शने वन्दि भाषणे' (इति मेदिनी) ॥

मेरीपटहमानकौ ॥ ३ ॥

अनिति । 'अन प्राणने' (अ० प० से०) । ण्वल् (३।१।१३३) । 'आनकः पटहे मेर्या मृदङ्गे ध्वनदम्बुदे' (इति मेदिनी) ॥

उत्सङ्गचिह्नयोरङ्कः

अङ्क्यतेऽनेन । 'अकि लक्षणे' (भ्वा० आ० से०) । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । 'अङ्को रूपकमेदागच्छिहे रेखाजिम्बु-षणे । रूपकाशान्तिकोत्सङ्गस्थानेऽकं पापदुःखयोः' (इति मेदिनी) ॥

कलङ्कोऽङ्कापवादयोः ।

कलति । 'कल शब्दसंख्यानयोः' (भ्वा० आ० से०) । क्तिप् (३।२।१७८) । कल् चासावङ्कश्च । 'कलङ्कोऽङ्केऽपवादे च कालायसमलेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

तक्षको नागवर्धकयोः

तक्षति । 'तक्ष तनूकरणे' (भ्वा० प० से०) । ण्वल् (३।१।१३३) ॥

अर्कः स्फटिकसूर्ययोः ॥ ४ ॥

अर्क्यते । 'अर्क स्तवने' (तु० प० से०) 'अर्च पूजा-याम्' (भ्वा० प० से०) वा । घञ् (३।३।१८) । 'अर्को-ऽर्कपणे स्फटिके रवौ ताम्रे दिवस्यतौ' (इति मेदिनी) ॥

मारुते वेधसि ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोऽम्बुनोः ।

कायति । 'कै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । कचति (ते) । 'कच दीप्तौ (बन्धने)' (भ्वा० आ० से०) । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति डः । 'को ब्रह्मणि समीरात्मयम्व-क्षेषु भास्करे । मयूरेऽमौ च पुंसि स्यात् सुखशीर्षजरेषु कम्' (इति मेदिनी) ॥

१—इदं तु न प्रकृतोपयोगि । 'अङ्क' शब्दार्थबोधकत्वात् ॥

२—इदमसंगतम् । अर्क्यते, इति विग्रहविरोधात् । निष्ठायां सेट्त्वेन कृत्वाप्राप्तेश्च ।

स्यात्पुलाकस्तुच्छधान्ये सङ्क्षेपे भक्तसिषथके ॥ ५ ॥

पोलनम् । 'पुल महत्त्वे' (भ्वा० प० से०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । पुलमकति । 'अक कुटिलायां गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) पोलति वा । 'बलाकादयश्च' (उ० ४।१४) इति साधुः ॥

उलूके करिणः पुच्छमूलोपान्ते च पेचकः ।

पचति । पच्यते वा दुःखेन । 'पचिमच्योरिचोपधायाः' (उ० ५।३७) इति वुन् ॥

कमण्डलौ च करकः

करोति । 'कृवादिभ्यो वुञ्' (उ० ५।३४) 'करकस्तु पुमान्पक्षिविशेषे दाडिमेऽपि च । द्वयोर्मैघोपले न स्त्री करङ्के च कमण्डलौ' (इति मेदिनी) ॥

सुगते च विनायकः ॥ ६ ॥

विनयति । 'णीञ्' (भ्वा० उ० अ०) । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'विनायकस्तु हेरम्बे ताक्ष्ये विघ्ने जिने गुरौ' (इति मेदिनी) ॥

किङ्कुर्हस्ते वितस्तौ च

कायतेऽनेन । 'कै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । 'मृगधादिः' (उ० १।३७) । 'किङ्कुर्हयोर्वितस्तौ च सप्रकोष्ठकरेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

शूककीटे च वृश्चिकः ।

वृश्चति । 'ओत्रश्च छेदने' (तु० प० से०) । 'वृश्चिकृषोः किञ्चन' (उ० २।४०) । 'वृश्चिकस्तु द्वणौ राशौ शूककीटौषधीभिदोः' (इति मेदिनी) ॥

प्रतिकूले प्रतीकस्त्रिष्वेकदेशे तु पुंस्यम् ॥ ७ ॥

प्रतिगता ई लक्ष्मीर्येन यं वा । 'नवृतश्च' (५।४।१५३) इति कप् । 'प्रतीकोऽवयवेऽपि स्यात्प्रतिकूलविलोमयोः' (इति मेदिनी) ॥

स्याद्भूतिकं तु भूनिम्बे कट्फले भूस्तृणेऽपि च ।

भवति । 'किञ्चत्तौ च संज्ञायाम्' (३।२।१७४) इति क्तिच् । संज्ञायां कन् (५।३।७५) । 'स्याद्भूतिकं तु भूनिम्बे दीप्य-भूस्तृणकतृणे' (इति मेदिनी) ॥

ज्योत्स्निकायां च घोषे च कोशातकी

कोशमतति । 'अत सातत्यगमने' (भ्वा० प० से०) कुन् (उ० २।३२) । गौरादिः (४।१।४१) । 'कोशातकः कचे पुंसि पटोल्यां घोषके स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) । 'ज्योत्स्ना चन्द्रमसो भासि स्फुरज्योतिर्निशि स्मृता' इत्यजयः । ('ज्योत्स्नी पटोलीज्योत्स्नाविशोः' इति हैमः) । -ज्योत्स्निका-पटोलिका, घोषोऽपामार्गः-इति स्वामी ॥

अथ कट्फले ॥ ८ ॥

सिते च खदिरे सोमवल्कः स्यात्

सोम इव वल्को बलमस्य ॥

अथ सिङ्गके ।

तिलकल्के च पिण्याकः

पण्यते । 'पण व्यवहारे' (भ्वा० प० से०) । 'पिनाकादयश्च' (उ० ४।१५) इति साधुः । 'पिण्याकोऽस्त्री तिलकल्के हिङ्गुबाह्लीकसिङ्गके' (इति मेदिनी) ॥

बाह्लीकं रामटेऽपि च ॥ ९ ॥

उह्यते । वहति वा । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'अलीकादयश्च' (उ० ४।२५) इति साधुः । 'बाह्लीकं बाह्लिकं धीरहिङ्गुनोर्नाश्वदेशयोः' इति रभसः ॥

महेन्द्रगुग्गुलूकव्यालग्राहिषु कौशिकः ।

कुशिकस्यापत्यम् । ऋष्यण् (४।१।११४) । 'कौशिको नकुले व्यालग्राहिगुग्गुलूकयोः । विश्वामित्रे च कोशजोलूकयोरपि कौशिकः । कौशिकी चण्डिकायां च नदीभेदे च कौशिकी' (इति विश्वः) ॥

रुक्तापशङ्कास्वातङ्कः

आतङ्कनम् । 'तकि कृच्छजीवने' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८) 'हलश्च' । (३।३।१२१) इति करणे वा । 'आतङ्को रोगसंतापशङ्कासुरजध्वनौ' (इति मेदिनी) ॥

स्वल्पेऽपि क्षुल्लकस्त्रिषु ॥ १० ॥

क्षोदनम् । 'जिह्विदा (क्षुदिर्) संचूर्णने' (रु० उ० अ०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । क्षुदं क्षुधं वा लाति । कुन् (उ० २।३२) । 'क्षुल्लकस्त्रिषु नीचेऽल्पे' (इति मेदिनी) ॥

जैवातृकः शशाङ्केऽपि

जीवति । 'जीव प्राणधारणे' (भ्वा० प० से०) । 'आतृकन् वृद्धिश्च' (उ० १।७९) । 'जैवातृकः पुमान्सोमे दीर्घा-युक्तशयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

खुरेऽप्यश्वस्य वर्तकः ।

वर्तते । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा० आ० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'वर्तकस्तु खुरेऽश्वस्य विहगे वर्तिका द्वयोः' इति मेदिनी ॥

व्याघ्रेऽपि पुण्डरीको ना

पुण्डयति । 'पुडि भूषायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'फर्करीकादयश्च' (उ० ४।२०) इति साधुः । 'पुण्डरीकः सिताम्भोजे सितच्छत्रे च भेषजे । पुंसि व्याघ्रोऽभिदिङ्गागे कोशकारान्तरेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

यवान्यामपि दीपकः ॥ ११ ॥

दीपयति । 'दीपी दीप्तौ' (दि० आ० से०) । ण्यन्तः ।

ण्वुल् (३।२।१३३) 'दीपकं वागलंकारे वाच्यवहीतिकारके । दीपकश्चाजमोदायां यवानीर्बहिचूडयोः' (इति मेदिनी) ॥

शालावृकाः कपिकोटुभ्वानः

शालां वृणोति । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ० से०) । 'सुवृभूशु-
षिमुषिभ्यः कक्' (उ० ३।४१) ।—पृषोदरादिः—इति मुकु-
दश्विन्यः ॥

स्वर्णेऽपि गैरिकम् ।

गिरौ भवम् अध्यात्मादित्वाङ्क् (वा० ४।३।६०) ।
'गैरिकं धातुस्त्वमयोः' (इति मेदिनी) ॥

पीडाथेऽपि व्यलीकं स्यात्

अलति । 'अल भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । 'अलीका-
दयश्च' (उ० ४।२५) इति साधुः । विगतमलीकम् । 'व्य-
लीको नागरे स्मृतः । व्यलीकमप्रियाकार्यवैलक्ष्येष्वपि पी-
डने' इति विश्वः ॥

अलीकं त्वप्रियेऽनुते ॥ १२ ॥

'अलीकमप्रियेऽपि स्याद्विव्य (स्याद्गोष्य) सत्ये नपुंसकम्'
(इति मेदिनी) ॥

शीलान्वयावनूके

अनुच्यन्ति । 'उच समवाये' (दि० प० से०) । 'इगुप-
ध-' (३।१।१३५) इति कः । न्यङ्कादिः (७।३।५३) 'अ-
नूकं तु कुले शीले पुंसि स्याद्गतजन्मनि' (इति मेदिनी) ।
यद्वा अनु कायति । 'कै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । 'आत-
श्चो-' (३।१।१३६) इति कः । 'अन्येषामपि-' (६।३।१३७)
इति दीर्घः ॥

द्वे शलके शकलवल्कले ।

शलति । 'शल चलने' (भ्वा० प० से०) । 'इण्भीका-'
(उ० ३।४३) इति कन् ॥

साष्टे शते सुवर्णानां हेङ्गुरोभूषणे पले ॥ १३ ॥

दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री

निश्चयेन कायति । 'आतश्चोप-' (३।१।१३६) इति कः ।
'इगुपध-' (८।३।४१) इति षः । यद्वा निषीदन्ति । 'षद' ।
'नौ सदेर्ङिच्च' (उ० ३।४५) इति कन् । 'सदिरप्रतेः' (८।३।
६६) इति षः । 'निष्कमस्त्री साष्टहेमशते दीनारकर्षयोः ।
वक्षोलंकरणे हेममात्रे हेमपदेऽपि च' (इति मेदिनी) । दी-
नारः साव्यवहारिकं रूपकम् ॥

कल्कोऽस्त्री समलैनसोः ।

दम्येऽपि

कल्यते । 'कल शब्दसंख्यानयोः' (भ्वा० आ० से०)
'कृदाधारा-' (उ० ३।४०) इति कः । 'त्रिषु पापाशये क-
ल्कोऽस्त्री विट्कट्टेमदन्तयोः' '(कल्कः पापाशये तापे
दम्मे विट्कट्टयोरति)' इति विश्वः । 'कल्कोऽस्त्री घृततैला-

दिशेषे दम्मे विभीतके ।' ('विट्कट्टयोश्च पापे च त्रिषु पापा-
शये पुनः)' (इति मेदिनी) ॥

अथ पिनाकोऽस्त्री शूलशंकरधन्वनोः ॥ १४ ॥

पनाय्यते । 'पन स्तुतौ' (भ्वा० प० से०) । 'पिनाकाद-
यश्च' (उ० ४।१५) इति साधुः । 'पिनाकेऽस्त्री रुद्रचापे पां-
शुवर्षत्रिशूलयोः' (इति मेदिनी) ॥

धेनुका तु करेण्वां च

धेनुरेव । स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) । 'स्याद्धेनुका
करिण्यां च धेनावपि ना तु दानवविशेषे' (इति मेदिनी) ॥

मेघजाले च कालिका ।

कालो वर्णोऽस्त्यस्याः । ठन् (५।१।११५) । यद्वा काल्ये-
व । स्वार्थे कन् (ज्ञापि० ५।४।५) । 'धूसरीयोगिनीमेदोमा-
नवाब्देषु कालिका । क्रमदेयवस्तुमूल्ये काष्ण्ये काव्यां
घनेषु च' इति रभसः । 'कालिका चण्डिकाभेदे काष्ण्ये
वृश्चिकपत्रयोः । क्रमदेयवस्तुमूल्ये धूसरीनवमेघयोः । पटो-
लशाखारोमालीमांसीकाकीशिवासु च । मेघावलौ च' (इति
मेदिनी) ॥

कारिका यातनाकृत्योः

करणम् 'धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्' (वा० ३।२।१०८) । 'का-
रिका नटयोषिति । कृतौ विवरणश्लोके क्षिप्ययातनयोरपि ।
नपुंसकं तु कर्मादौ कारकं कर्तरि त्रिषु' (इति मेदिनी) ।
'वृत्त्योः' इति पाठे विवरणश्लोके ॥

कर्णिका कर्णभूषणे ॥ १५ ॥

करिहस्ताङ्गुलौ पद्मबीजकोश्याम्

कर्णस्यालंकारः 'कर्णललाटात्-' (४।३।६५) इति कन् ।
'कर्णिका करिहस्ताग्रे करमध्याङ्गुलावपि । क्रमुकादिच्छटां-
शेज्वराटे कर्णभूषणे । कर्णिका कथ्यतेऽत्यन्तसूक्ष्मवस्त्व-
ग्निमन्ययोः' (इति मेदिनी) ॥

त्रिषूत्तरे ।

खान्तेभ्यः प्राक् ॥

वृन्दारकौ रूपिमुख्यौ

प्रशस्तं वृन्दमस्य । 'शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन्' (वा० ५।२।
१२२) । 'वृन्दारकः सुरे पुंसि मनोज्ञश्रेष्ठयोस्त्रिषु' (इति
मेदिनी) ॥

एके मुख्यान्यकेवलाः ॥ १६ ॥

एति ॥ 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'उ० इण्भीका-'
(३।४३) इति कन् । 'एकं संख्यानन्तरे श्रेष्ठे केवलेतरयोस्त्रिषु'
(इति मेदिनी) ॥

स्याद्दाम्भिकः कोकुटिको यश्चादूरेरितेक्षणः ।

कुकुटीं पश्यति । 'संज्ञायां ललाटकुकुट्यौ पश्यति' (४।४।
४६) इति ठक् ॥

लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शी कार्याक्षमश्च यः ॥ १७ ॥

ललाटं पश्यति । 'लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शिन्याश्चेषणा-
न्तरे । कार्याक्षमे' (इति मेदिनी) । 'भावदर्शी' इति वा
पाठः । 'लालाटिकः सदा लस्यप्रभुभावनिदर्शनि' इत्यजयः ॥

इति कान्तवर्गः ॥

मयूखस्त्वद्करज्वालासु

मिमीते । 'माङ् माने' (तु० आ० अ०) । 'माङ् ऊखो
मय च' (उ० ५।२५) । 'मयूखः किरणेऽपि च । ज्वाला-
यामपि शोभायाम्' (इति मेदिनी) ॥

अलिबाणौ शिलीमुखौ ।

शिली शल्यं मुखे यस्य ॥

शङ्खो निधौ ललाटास्थि कम्बौ न खी

शाम्यत्यनेन । 'शमु उपशमे' (दि० प० से०) । 'शमेः
खः' (उ० १।१०२) । 'शङ्खः कम्बौ न योषिष्ठा भालास्थि
निधिभिन्नखे' (इति मेदिनी) ॥

इन्द्रियेऽपि खम् ॥ १८ ॥

खनति । 'खनु अवदारणे' (भ्वा० उ० से०) । 'अन्येभ्यो-
ऽपि-' (वा० ३।२।१०१) । 'खमिन्द्रिये पुरे क्षेत्रे शून्ये
बिन्दौ विहायसि । संवेदने देवलोकं शर्मण्यपि नपुंसकम्'
(इति मेदिनी) ॥

घृणिज्वाले अपि शिखे

शेते । 'शीडो ह्रस्वश्च' (५।२४) । 'शिखा शाखाव-
हिंजूडालाङ्गलिक्यग्रमात्रके । चूडामात्रे शिफायां च ज्वालायां
प्रपदेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

इति खान्ताः ॥

शैलवृक्षौ नगावगौ ।

न गच्छति । 'गम्लु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'अन्ये-
ष्वपि-' (वा० ३।२।४८) इति 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।
२।१०१) इति वा डः । 'नगोऽप्राणिष्व-' (६।३।७७) इति
नञ् वा प्रकृत्या । 'नगो महीरुहे शैले भास्करे पवनाशने' ।
('अगः स्यान्नगवत्तरौ शैले सरीसृपे भानौ' इति हैमः) ॥

आशुगौ वायुविशिखौ

आशु गच्छति । पूर्ववत् (वा० ३।२।४८) ॥

शरार्कविहगाः खगाः ॥ १९ ॥

खे गच्छति । पूर्ववत् (वा० ३।२।४८) । 'खगः सूर्ये
ग्रहे देवे मार्गणे च विहंगमे' (इति मेदिनी) ॥

पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च

पतति । 'पतृ गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'पतेरङ्गञ्
पक्षिणि' (उ० १।१।१९) । 'पतङ्गः शलमे शालिप्रभेदे पक्षि-
सूर्ययोः । क्लीबं सूर्ये' (इति मेदिनी) ॥

पूगः कमुकवृन्दयोः ।

पुनाति । 'पूज् पवने' (क्या० उ० से०) । 'छापूखडिभ्यः
कित्' (उ० १।१।२४) इति गन् ॥

पशवोऽपि मृगाः

मृग्यते । 'मृग अन्वेषणे' (तु० आ० से०) घञ् (३।३।
१९) । 'मृगः पशौ कुरङ्गे च करिनक्षत्रभेदयोः । अन्वेषणा-
यां याचजायां मृगी तु वनितान्तरे' (इति मेदिनी) ॥

वेगः प्रवाहजवयोरपि ॥ २० ॥

वेजनम् । 'ओविजी भयचलनयोः' (तु० आ० से०) ।
घञ् (३।३।१८) । 'वेगो रयप्रवाहयोः । रेतःकिपाकयो-
श्चापि' इति हैमः ॥

परागः कौसुमे रेणौ खानीयादौ रजस्यपि ।

परागच्छति । डः (वा० ३।२।४८) । 'परागः कौसुमे
रेणौ धूलिखानीययोरपि । गिरिप्रभेदे विख्यातावुपरागे च
चन्दने' (इति मेदिनी) ॥

गजेऽपि नागमातङ्गौ

न अगः । 'नागं नपुंसकं रङ्गे सीसके करणान्तरे । नागः
पञ्चगमातङ्गकूराचारिषु तोयदे । नागकेसरपुंनागनागदन्तक-
मस्तके । देहानिलप्रभेदे च श्रेष्ठे स्यादुत्तरस्थितः' (इति मे-
दिनी) ॥ (१) ॥*॥ मतङ्गस्यायम् । 'तस्येदम्' (४।३।१२०)
इत्यण् । ('मातङ्गः श्वपचे गजे' इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥

अपाङ्गस्तिलकेऽपि च ॥ २१ ॥

अपगतोऽङ्गात् । 'निरादयः-' (वा० २।२।१८) इति
समासः । 'अपाङ्गो नयनस्यान्ते स्याच्चित्रकप्रधानयोः' इ-
त्यजयः । 'अपाङ्गस्त्वङ्गहीने स्यान्नेत्रान्ते तिलकेऽपि च'
(इति मेदिनी) ॥

सर्गः स्वभावनिर्भोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु ।

सृज्यते । 'सृज विसर्गे' (दि० आ० अ०) । घञ् (३।३।
१९) । 'सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिषु' (इति
मेदिनी) । निर्भोक्षस्त्यागः, मोक्षाभावो वा ॥

योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु ॥ २२ ॥

योजनम् । 'युज समाधौ' (दि० आ० अ०) । 'युजिर्
योगे' (रु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८) । 'योगोऽपूर्वार्ध-
संप्राप्तौ संगतिध्यानयुक्तिषु । वपुःस्थैर्यप्रयोगे च विष्कम्भा-
दिषु मेषजे । विश्रब्धघातके द्रव्योपायसंनहनेष्वपि । कर्म-
णेऽपि च' (इति मेदिनी) । संनहनं कवचम् । उपायः
सामादिः ॥

भोगः सुखे रुपादिभृतावहेश्च फणकाययोः ।

भोजनम् । 'भुज पालनाभ्यवहारयोः' (रु० प० अ०) ।
'भुजो कौटिल्ये' (तु० प० से०) घञ् (३।२।१८) । 'भोगः

सुखे धने पुंसि (चाहेः) शरीरफणयोर्मतः । पालनेऽभ्यवहारे च योषिदादिभृतावपि' (इति मेदिनी) । भृतिर्भाडिः । आदिना हस्त्यश्वादिकर्मकाराणां च भृतिः । 'पालनेऽभ्यवहारे च निर्वेशे पण्ययोषिताम्' इति विश्वः ॥

चातके हरिणे पुंसि सारङ्गः शबले त्रिषु ॥ २३ ॥

सारमङ्गं यस्य । शकन्ध्वादिः (वा० ६।१।९४) । सारं गच्छति, इति वा । खच् (वा० ३।२।३८) । सहारङ्गेण, इति वा । 'सारङ्गः पुंसि हरिणे चातके च मतङ्गजे । शबले त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

कपौ च प्लवगः

प्लवेन गच्छति । डः (वा० ३।२।४८) । 'प्लवगो वानरे भेके सारथौ चोष्णवीधितेः' (इति मेदिनी) ॥

शापे त्वमिषङ्गः पराभवे ।

अभिषङ्गनम् । 'षञ्ज संगे' (भ्वा० प० अ०) । 'उपसर्गात्-' (८।३।६५) इति षः । 'अभिषङ्गः पुंलिङ्गः पराभवाक्रोशशपथेषु' (इति मेदिनी) ॥

यानाद्यङ्गे युगः पुंसि युगं युग्मे कृतादिषु ॥ २४ ॥

योजनम् । युज्यते वा । 'युजिर योगे' (रु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८, १९) । संज्ञापूर्वकत्वाच्च गुणः । 'रथयुग-' (४।४।७६) इति निपातनाद्वा । 'युगो रथे हलाद्यङ्गे न द्वयोस्तु कृतादिषु । युग्मे हस्तचतुष्केऽपि वृद्धिनामौषधेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

स्वर्गेषुपशुवागवज्रदिग्नेत्रघृणिभूजले ।

लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौः

गच्छति । गम्यते वा, अनेन वा । 'गमेडोः' (उ० २। ६७) । 'गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणकतुभेदयोः । स्त्री तु स्याद्विशि भारत्यां भूमौ च सुरभावपि । नृस्त्रियोः स्वर्गवज्रा-म्बुरश्मिहगवानलोमसु' इति केशवः । 'गौः स्वर्गे च बलीवर्दे रश्मौ च कुलिशे पुमान् । स्त्री सौरमेयीहगवाणदिग्वाग्भूषण्यु भूम्नि च' (इति मेदिनी) ॥

लिङ्गं चिह्नशेफसोः ॥ २५ ॥

लिङ्ग्यतेऽनेन । 'लिङ्गि गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'ह-लक्ष' (३।३।१२१) इति घञ् । 'लिङ्गं चिह्नेऽनुमाने च सांख्योक्तप्रकृतावपि । शिवमूर्तिविशेषे च मेहनेऽपि नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

शृङ्गं प्राधान्यसान्वोश्च

शृणाति । 'शृ हिंसायाम्' (क्या० प० से०) । 'शृणातेर्ह-स्वश्च' (उ० १।१२६) इति गन् नुट् च । 'शृङ्गं प्रभुत्वे शिखरे चिह्ने क्रीडाभ्युच्चके । विषाणोत्कर्षयोश्चाथ शृङ्गः स्यात्कूर्चशीर्षके । स्त्री विषायां स्वर्णमीनमेदयोर्द्विषमौषधौ' (इति मेदिनी) ॥

अमर० ५१

वराङ्गं मूर्धगुह्ययोः ।

वरं च तदङ्गं च । 'वराङ्गं योनिमातङ्गमस्तकेषु गुड-त्वचि' (इति मेदिनी) ॥

भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु ॥ २६ ॥

भज्यते । 'भज सेवायाम्' (भ्वा० उ० से०) । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घः । 'खनो घ च' (३।३।१२५) इति धो वा । 'भगं श्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिषु । माहात्म्यैश्वर्ययत्नेषु धर्मे मोक्षेऽथ ना रवौ' (इति मेदिनी) ॥

इति गान्ताः ॥

परिघः परिघातेऽस्त्रेऽपि

परिहननम् । 'परिहन्यतेऽनेन वा' । 'हन हिंसाग्लोः' (अ० प० अ०) । 'परौ घः' (३।३।८४) इत्यप् घादे-शश्च । 'परिघो योगमेदेऽस्त्रविशेषेऽर्गलघातयोः' (इति मेदिनी) ॥

'परेश्व घाङ्कयोः' (८।२।२२) इति लत्वमपि । ('प-लिघः काचकलशे घटे प्राकारगोपुरे' इति हैममेदिन्यौ) ॥

ओघो वृन्देऽम्भसां रये ।

वहति 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । पचायच् (३।१।१३४) । न्यङ्कादित्वात् (७।३।५३) साधुः । 'ओघो वेगे जलस्य च । वृन्दे परम्परायां च हुतनृत्योपदेशयोः' (इति मेदिनी) ॥

मूल्ये पूजाविधावर्घः

अर्ह्यतेऽनेन । 'अर्ह पूजायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । न्यङ्कादिः (७।३।५३) । 'अर्धिर्धा-त्वन्तरं वा' ॥

अंहोदुःखव्यसनेष्वघम् ॥ २७ ॥

अध्यतेऽनेन । 'अधि गत्याक्षेपे' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१९, १२१) 'अनित्यमागमशासनम्' इति नुम्र ॥

त्रिष्विष्टेऽल्पे लघुः

लङ्घ्यते । 'लघि गतौ' (भ्वा० आ० से०) । 'लङ्घिबन्धोर्न-लोपश्च' (उ० १२९) इत्युः । 'कृष्णागुरुणि शीघ्रे च लघुः क्लीबेऽगुरौ त्रिषु । निःसारे च मनोज्ञे च पृक्कायां च लघुः स्त्रियाम्' इति रभसः । 'लघुनि गुरौ च मनोज्ञे निःसारे वाच्य-वत् क्लीबम् । शीघ्रे कृष्णागुरुणि च पृक्कानामौषधौ तु स्त्री' (इति मेदिनी) ॥

इति घान्ताः ॥

काचाः शिक्वमृद्देददशुजः ।

कच्यते अनेन वा 'कच बन्धे' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१९, १२१) 'न कादेः' (७।३।५९) इति कृत्वं न । णिजन्तात् पचायच् (३।१।१३४) वा । 'काचः शिक्वे मणौ नेत्ररोगभेदे मृदन्तरे' (इति मेदिनी) ॥

विपर्यासे विस्तरे च प्रपञ्चः

प्रपञ्चयते । 'पञ्च व्यक्तीकरणे' (भ्वा० आ० से०) । पचा-
द्यच् (३।२।१३४) । 'प्रपञ्चः संचयेऽपि स्याद्विस्तरे च प्रता-
रणे' (इति मेदिनी) ॥

पावके शुचिः ॥ २८ ॥

मास्यमात्ये चात्युपधे पुंसि मेध्ये सिते त्रिषु ।

शोचत्यनेन । 'शुच शोके' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपधात्
कित्' (उ० ४।१२०) इतीन् । 'शुचिर्ग्रीष्माग्निशृङ्गारेष्वाषाढे
शुद्धमात्रिणि । ज्येष्ठे च पुंसि धवले शुद्धेऽनुपहते त्रिषु' (इति
मेदिनी) । उपधामुत्कोचमतिक्रान्तेऽमात्ये ॥

अभिष्वङ्गे स्पृहायां च गभस्तौ च रुचिः स्त्रियाम् २९

रोचते । 'रुच वीप्तावभिप्रीतौ च' (भ्वा० आ० से०) ।
'इगुपधात्कित्' (उ० ४।१२०) इतीन् । 'रुचिः स्त्री वीप्ति-
शोभायामभिष्वङ्गाभिलाषयोः' (इति मेदिनी) ॥

इति चान्ताः ॥

केकिताक्षर्यावहिभुजौ

अहिं भुङ्क्ते । 'भुज पालनाभ्यवहारयोः' (रु० उ० अ०) ।
किप् (३।२।७८) ॥

दन्तविप्राण्डजा द्विजाः ।

द्विर्जायते । 'अन्येष्वपि-' (३।२।१०१) इति डः ।
'द्विजः स्याद्वाङ्मण्डपक्षत्रवैद्यदन्ताण्डजेषु ना । द्विजा भार्या
हरेणौ च' (इति मेदिनी) ॥

अजा विष्णुहरच्छागाः

न जायते । पूर्ववत् (३।२।१०२) डः । अजति वा । 'ब-
हुलं तणि' (वा० २।४।५४) इति जी न । पचाद्यच् । (३।१।
१३४) । 'अजो हरौ हरे कामे विधौ छागे रघोः सुते'
इति विश्वः ॥

गोष्ठाध्वनिवहा व्रजाः ॥ ३० ॥

व्रजति । अस्मिन् वा । 'व्रज गतौ' (भ्वा० प० से०) ।
पचाद्यच् । 'गोचरसंचर-' (३।३।११९) इति वा साधुः ॥

धर्मराजौ जिनयमौ

धर्मेण राजति । अच् (३।१।१३४) । धर्मस्य राजा ।
धर्मश्चासौ राजा च इति वा । 'राजाहःसखिभ्यष्टच्' (५।४।
९१) । 'धर्मराजो यमे दुद्धे युधिष्ठिररूपे पुमान्' (इति मे-
दिनी) ॥

कुञ्जो दन्तेऽपि न स्त्रियाम् ।

कौ जायते । 'सप्तम्यां जनेर्डः' (३।२।९७) । पृषोदरादिः
(६।३।१०९) । यत्तु—कुञ्जन्त्यत्र । 'कुञ्जि अव्यक्ते शब्दे' ।
'हलश्च' (३।३।१२१) । इति घञ्—इत्याह । तन्न । 'कुञ्जि'
धातोरप्रसिद्धत्वात् । 'गुञ्जि' धातोर्दर्शनात् । 'कुञ्जोऽस्त्रियां
निकुञ्जेपि हनौ दन्तेऽपि दन्तिनाम्' (इति मेदिनी) ॥
बलजे क्षेत्रपूर्वारे बलजा बल्युदर्शना ॥ ३१ ॥

बले जातम् । 'सप्तम्यां जनेर्डः' (३।२।९७) । 'बलजं
गोपुरे क्षेत्रे सस्यसंगरयोरपि । बलजा वरयोषायां यूथ्याम्'
(इति मेदिनी) ॥

समक्षमांशे रणेऽप्याजिः

अजन्यस्याम् । 'अज गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'अज्य-
तिभ्यां च' (उ० ४।१३१) इतीन् । 'अथाजिः स्त्री समभूमौ
च सङ्ग्रामे' (इति मेदिनी) ॥

प्रजा स्यात्संततौ जने ।

प्रजायते । 'उपसर्गे च संज्ञायाम्' (३।२।९९) इति
जनेर्डः ॥

अब्जौ शङ्खशशाङ्कौ च

अप्सु जायते । 'सप्तम्याम्-' (३।२।९७) इति डः ।
'अब्जोऽस्त्री शङ्खे, ना निचुले धन्वन्तरौ च हिमकिरणे ।
क्षीबं पद्मे' (इति मेदिनी) ॥

स्वके नित्ये निजं त्रिषु ॥ ३२ ॥

नि जायते । 'उपसर्गे च-' (३।२।९९) इति डः ॥

इति जान्ताः ।

पुंस्यात्मनि प्रवीणे च क्षेत्रज्ञो वाच्यलिङ्गकः ।

क्षेत्रं जानाति । 'ज्ञा अवबोधने' (क्या० प० अ०) ।
'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ॥

संज्ञा स्याच्चेतना नामहस्ताद्यैश्चार्थसूचना ॥ ३३ ॥

संज्ञानम् । 'आतश्चोप-' (३।३।१०६) इत्यङ् । 'संज्ञा'
नामनि गायत्र्यां चेतनारवियोषितोः । अर्थस्य सूचनायां च
हस्ताद्यैरपि योषिति' (इति मेदिनी) ॥

इति जान्ताः ॥

काकेभगण्डौ करटौ

'क' इति रटति । 'रट शब्दे' (भ्वा० प० से०) । पचा-
द्यच् (३।१।१३४) । 'करटो गजगण्डे स्यात्कुसुम्मे निन्ध्य-
जीवने । एकादशाहादिश्राद्धे दुर्दुर्बुद्धेऽपि वायसे । करटो
वाद्यमेदे' (इति मेदिनी) ॥

गजगण्डकटी कटौ ।

कटति । 'कटे वर्षावरणयोः' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच्
(३।१।१३४) । 'कटः श्रोणौ क्रियाकारे कलिजेऽतिशये
शवे । समये गजगण्डेऽपि पिप्पल्यां च कटी मता' इति
विश्वः । 'कटः श्रोणौ द्वयोः पुंसि कलिजेऽतिशये शवे' (इति
मेदिनी) ॥

शिपिविष्टस्तु खलतौ दुश्चर्मणि महेश्वरे ॥ ३४ ॥

शिपिषु रश्मिषु पशुषु वा विष्टः । 'शिपिविष्टः शिवः
शौरिदुश्चर्मो खलतिस्तथा' ॥

देवशिल्पिन्यपि त्वष्टा

त्वक्षति । त्वक्ष्यते च । 'त्वक्षू तनूकरणे' (भ्वा० प० से०) । 'नमृनेष्टृ-' (उ० २।१५) इति साधुः । 'त्वष्टा पुमान्देवशिल्पितक्षणोरादित्यभिद्यपि' (इति मेदिनी) ॥

दिष्टं दैवेऽपि न द्वयोः ।

दिश्यते स्म । 'दिश अतिसर्जने' (तु० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) 'दिष्टं दैवे पुमान्काले' (इति मेदिनी) ॥

रसे कटुः कट्वकार्यं त्रिषु मत्सरतीक्ष्णयोः ॥ ३५ ॥

कटति । 'कटे' (भ्वा० प० से०) । मृगध्वादित्वात् (उ० १।३५) उः । 'कटुः स्त्री कटुरोहिण्यां लताराजिकयोरपि । नपुंसकमकार्यं स्यात्पुंलिङ्गो रसमात्रके । त्रिषु तद्वत्सुगन्धोश्च मत्सरेऽपि खरेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

रिष्टं क्षेमाशुभाभावेषु

रेषणम् । रिष्यते स्म, ऋषति इति वा । 'रिष हिंसायाम्' (दि० प० से०) । क्तः (३।३।११४, ३।२।१०२) । 'रिष्टं स्यादशुभैर्नसोः' इत्यजयः । 'रिष्टं क्षेमाशुभाभावे पुंसि खङ्गे च फेनिले' (इति मेदिनी) ॥

अरिष्टे तु शुभाशुभे ।

न रिष्टम् । 'अरिष्टो लशुने निम्बे फेनिले काककङ्कयोः । अरिष्टमशुभे तर्के सूतिकागार आसवे । शुभे मरणचिह्ने च' (इति मेदिनी) ॥

मायानिश्चलयन्त्रेषु कैतवानृताराशिषु ॥ ३६ ॥**अयोधने शैलशृङ्गे सीराङ्गे कूटमखियाम् ।**

माया विपरीतदर्शनम् । यन्त्रं मृगबन्धनविशेषः । सीराङ्गे फालाधारे । कूच्यते । 'कूट आप्रदाने' (तु० आ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) ॥

सूक्ष्मैलायां त्रुटिः स्त्री स्यात्कालेल्पे संशयेपि सा

॥ ३७ ॥

बुध्यते । अनेन वा । 'त्रुट छेदने' (तु० आ० से०) । 'इगुपधात्-' (उ० ४।१२०) इतीन् । 'त्रुटिः स्त्री संशये खल्पे सूक्ष्मैलाकालमानयोः' (इति मेदिनी) ॥

अत्युत्कर्षाश्रयः कोट्यः

कोटयते । 'कूट प्रतापने' (तु० आ० से०) । 'अच इः' (उ० ४।१३९) । 'कोटिः स्त्री धनुषोऽग्रेऽश्वौ संख्यामेदप्रकर्षयोः' (इति मेदिनी) ॥

मूले लग्नकचे जटा ।

जटति । 'जट संघाते' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । 'जटा लग्नकचे मूले मांस्यां ळक्षे पुनर्जटी' (इति मेदिनी) ॥

व्युष्टिः फले समृद्धौ च

व्युच्छनम् । व्युच्छ्यते वा । 'उच्छी विवासे' (भ्वा० प० से०) । क्तिन् (३।३।१५४) ॥

दृष्टिर्ज्ञानेऽक्षिण दर्शने ॥ ३८ ॥

दर्शनम् । 'दृशिर् प्रेक्षणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तिन् (३।३।१५४) । करणे वा ॥

इष्टिर्यागेच्छयोः

एषणम् । 'इष्टु इच्छायाम्' (तु० प० से०) । क्तिन् (३।३।१३) इज्यतेऽनया वा, इति वा । यजेः क्तिन् (३।३।१३) ॥ 'इष्टिर्मताभिलाषेऽपि संप्रहृलोकयागयोः' (इति मेदिनी) ॥

सृष्टिर्निश्चिते बहुनि त्रिषु ।

सर्जनम् । 'सृज विसर्गे' (दि० आ० अ०) । क्तिन् (३।३।१५४) । 'अकारान्तपाठे भावे क्तः' (३।३।११४) । 'मुक्तनिर्मितयोः प्राज्ये त्रिषु सृष्टं तु निश्चिते' इति रुद्रः ॥

कष्टे तु कृच्छ्रगहने

कष्यते स्म । 'कष हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । क्तः । (३।२।१०२) । 'कृच्छ्रगहनयोः कषः' (७।२।२२) इति नेट्

दक्षामन्दागदेषु तु ॥ ३९ ॥**पटुः**

पाटयति । 'पट गतौ' (भ्वा० प० से०) ण्यन्तः । 'फलिपाटि-' (उ० १।१८) इत्युः पटादेशश्च । 'पटुस्तीक्ष्णे स्फुटे दक्षे निष्ठुरे निर्दयेऽपि च' इति रुद्रः । 'पटुर्दक्षे च नीरोगे चतुरेऽप्यभिधेयवत् । पटोले तु पुमान् स्त्रीष्वे छत्रालवणयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

द्वौ वाच्यलिङ्गौ च**इति टान्ताः ॥****नीलकण्ठः शिवेऽपि च ।**

नीलः कण्ठो यस्य । 'कालकण्ठस्तु दात्युद्दे कलविद्धे च खञ्जने । सितापाङ्गे हरे पीतसारके नीलकण्ठवत्' इति विश्वः ॥

पुंसि कोष्ठोऽन्तर्जटं कुसूलोऽन्तर्गृहं तथा ॥ ४० ॥

कुष्यते । 'कुष निष्कर्षे' (क्या० प० से०) । 'उषिकुषि-' (उ० २।४) इति यन् । 'कोष्ठः कुसूले चात्मीये मध्ये कुक्षे-गृहस्य च' (इति मेदिनी) ॥

निष्ठा निष्पत्तिनाशान्ताः

निष्ठानम् । 'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' (भ्वा० प० अ०) । 'आत-श्चोपसर्गे' (३।३।१०६) इत्यङ् । 'निष्ठा निष्पत्तिनाशान्त्या-च्चा निर्वहणेषु च' (इति मेदिनी) ॥

१—बहुनि प्रचुरे—इति मुकुटः । २—द्वौ कष्टपटू—इति स्वामिणीयूषौ ॥

काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ।

काशते । 'काश दीप्तौ' (भ्वा० आ० से०) । 'हृनिकुषि-' (उ० २।२) इति कथन् । 'काष्ठा दारुहरिद्रायां कालमान-
प्रकर्षयोः । स्थानमात्रे दिशि च स्त्री दारुणि स्यान्नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

त्रिषु ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽपि

अतिशयेन प्रशस्तः । 'अतिशायने तमविष्टनौ' (पा३।
५५) । 'ज्य च्य' (पा३।६१) इति प्रशस्यस्य ज्यादेशः ।
'ज्येष्ठः श्रेष्ठे च वृद्धे च त्रिषु, मासान्तरे पुमान् । ज्येष्ठा तु
गृहगोधाख्यजन्तुनक्षत्रभेदयोः' (इति मेदिनी) ॥

कनिष्ठोऽतियुवाल्पयोः ॥ ४१ ॥

अतिशयेन युवा, अल्पो वा । इष्टन् (पा३।५५) । 'युवा-
ल्पयोः कचन्यतरस्याम्' (पा३।६४) । 'कनिष्ठोऽतियुवाल्प-
ल्पानुजे स्त्री दुर्बलाहुलौ' (इति मेदिनी) ॥

इति ढान्ताः ॥

दण्डोऽस्त्री लगुडेऽपि स्यात्

दण्ड्यति । अनेन वा । 'दण्ड निपातने' (तु० उ० से०) ।
पचायच् (३।१।१३४) 'पुंसि-' (३।४।११८) इति घो वा ।
दमेः (दि० प० से०) डः (उ० १।११४) वा । 'दण्डो यमे
मानभेदे लगुडे दमसैन्ययोः । व्यूहभेदे प्रकाण्डेऽथे कोणम-
न्थानयोरपि । अभिमाने प्रहे दण्डश्चण्डांशोः पारिपाशिके'
इति विश्वः ॥

गुडो गोलेशुपाकयोः ।

गुडति । 'गुड वेष्टने' (तु० व० से०) । 'इगुपध-' (३।
१।१३५) इति कः । 'गुडः स्याद्रोलके हस्तिसेनाहेक्षुविका-
रयोः । गुडा लुह्यां च कथिता गुडिकायां च योषिति' (इति
मेदिनी) ॥

सर्पमांसात्पशू व्याडौ

व्याडति । 'अड उद्यमे' (भ्वा० प० से०) । पचायच्
(३।१।१३५) । 'व्याडो व्याघ्रे खले सर्पे' इति रभसः ॥

गोभूवाचस्तिवडा इला ॥ ४२ ॥

इलति । इल 'उत्पेक्षे' (तु० प० से०) 'इगुपध-' (३।१।
१३५) इति कः । ('इला कलत्रे सौम्यस्य धरित्र्यां गवि
वाचि च' इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ डलयोरेकत्वसरणा-
दिडा । 'इडा तु बुधयोषिति । सौरमेय्यां च वचने वसुम-
स्यामपि स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥

क्ष्वेडा वंशशलाकापि

क्ष्वेलति । 'क्ष्वेल चलने' (भ्वा० प० से०) । पचायच्
(३।१।१३५) । डलयोरेकत्वम् । 'क्ष्वेडो ध्वनौ कर्णामये
विषे । क्ष्वेडा वंशशलाकायां सिंहनादे च योषिति । लोहि-
तार्कपर्णफले घोषपुष्पे नपुंसकम् । दुरासदे च कुटिले वाच्य-
लिङ्गः प्रकीर्तितः' (इति मेदिनी) ॥

नाडी कालेऽपि षट्क्षणे ।

नालयति । 'णल गन्धे' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।
१।१३४) डलयोरेकत्वम् । गौरादिः (४।१।१४१) । 'नाडी
नाले व्रणान्तरे । शिरायां गण्डद्वयां चर्यायां कुहनस्य च ।
तथा षट्क्षणकालेऽपि' (इति मेदिनी) ॥

काण्डोऽस्त्री दण्डबाणावर्गवर्गावसरवारिषु ॥ ४३ ॥

कलति । 'कनी दीप्तौ' (भ्वा० प० से०) । जमन्ताङ्गः
(उ० १।११४) । 'कादिभ्यः कित्' (उ० १।११५) । 'अनु-
नासिकस्य-' (६।४।११५) इति दीर्घः । 'काण्डं चावसरे
बाणे नाले स्कन्धे च शाखिनाम् । स्तम्बे रहसि वर्गे च' इति
धरणिः । ('काण्डः स्तम्बे तरुस्कन्धे बाणेऽवसरनीरयोः ।
कुत्तिते वृक्षभिन्नादीवृन्दे रहसि न स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

स्याद्गाण्डमभ्वाभरणेऽमत्रे मूलवणिग्धने ।

भण्यते । 'भण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । पूर्ववत् पृषो-
दरादिः (६।३।१०९) । 'भाण्डं भूषणमात्रे स्यात्' इति
धरणिः । 'भाण्डं पात्रे वणिग्मूलधने भूषाश्चभूषयोः' (इति
मेदिनी) ॥

इति ढान्ताः ॥

भृशप्रतिज्ञयोर्वाढम्

उढ्यते स्म । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'क्तः' (३।
१।१०२) । 'ध्रुब्धस्त्रान्त-' (७।२।१८) इति साधुः ॥

प्रगाढं भृशकृच्छ्रयोः ॥ ४४ ॥

प्रगाह्यते स्म । 'गाहू विलोडने' (भ्वा० आ० से०) ।
क्तः (३।१।१०२) । 'यस्य विभाषा' (७।२।१५) इति नेट् ।
'प्रगाढं स्याद्गुडे कृच्छ्रे' इति धरणिः ॥

शक्तस्थूलौ त्रिषु दृढौ

दृढति, दृढति वा स्म । 'दृढ दृढि वृद्धौ' (भ्वा० प० से०) ।
'गत्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । 'दृढः स्थूलबलयोः' (७।
२।२०) इति साधुः । 'दृढः स्थूले नितान्ते च प्रगाढे बल-
वत्यपि' (इति मेदिनी) ॥

व्यूढौ विन्यस्तसंहतौ ।

विशेषेणोह्यते स्म । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) ।
क्तः (३।२।१०२) । 'व्यूढः संहतविन्यस्ते पृथुलेऽप्यभिधे-
यवत्' (इति मेदिनी) ॥

इति ढान्ताः ॥

भ्रूणोऽर्भके स्त्रैणगर्भे

भ्रूण्यते । 'भ्रूण आशायाम्' (तु० आ० से०) । घञ्
(३।३।१८) । 'भ्रूणः स्त्रीगर्भेऽभिभयोः' (इति मेदिनी) ।
स्त्रिया अयम् । 'स्त्रीपुंसाभ्याम्-' (४।१।८७) इति नञ् ।
स्त्रैणश्चासौ गर्भश्च । शाल्यादिगर्भव्यावृत्त्यर्थं विशेषणम् ॥

वाणो वलिसुते शरे ॥ ४५ ॥

वाणयति । 'वाण शब्दे' (भ्वा० आ० से०) स्वार्थे-
न्तः । अचाद्यच् (३१११३४) 'वाणः स्याद्गोस्तने दैत्य-
मेदे केवलकाण्डयोः । वाणा तु वाणमूले स्त्री नीलस्निग्ध्यां
पुनर्द्रयोः' (इति मेदिनी) ॥

कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे

कणति । 'कण निमीलने' (भ्वा० प० से०) । पचा-
द्यच् (३१११३४) । 'कणा जीरककुम्भीरमक्षिकापिप्पलीषु
च । कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे' (इति मेदिनी) ॥

संघाते प्रमथे गणः ।

गण्यते । 'गण संख्याने' (जु० उ० से०) । घञ् (३१
३१९) । अच् (३१३१५६) वा । 'गणः स्यात्प्रमथे सङ्घे
संख्यासैन्यप्रमेदयोः' (इति मेदिनी) ॥

पणो द्यूतादिषूत्सुष्टे भृतौ मूल्ये धनेऽपि च ॥ ४६ ॥

पणनम् । अनेन वा । 'नित्यं पणः परिमाणे' (३१३
६६) इत्यप् । 'पणो माने वराटानां मूल्ये कार्षापणे धने ।
द्यूते विक्रयशाकादिर्बद्धमुष्टौ ग्लहे भृतौ' इति धरणिः ॥

मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशुक्लसंध्यादिके गुणः ।

गुण्यते । 'गुण आमन्त्रणे' (जु० उ० से०) । घञ्
(३१३१९) 'गुणो मौर्व्यामप्रधाने रूपादौ सूद इन्द्रिये ।
त्यागशौर्यादिसत्त्वादिसंध्याद्यावृत्तिरज्जुषु । शुक्लादावपि बुद्ध्यां
च' (इति मेदिनी) ॥

निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः ॥ ४७ ॥

क्षणोति । 'क्षण हिंसायाम्' (त० उ० से०) । पचा-
द्यच् (३१११३४) । 'क्षणो व्यापारशून्यत्वमुद्धर्तौत्सवपर्व-
सु' इति रुद्रः ॥

वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु चाक्षरे ।

वर्ण्यते । 'वर्ण प्रेरणे' (जु० उ० से०) । घञ् (३१३
१८) । 'वर्णो द्विजादिशुक्लादियशोगुणकथासु च । स्तुतौ
ना न त्रियां भेदरूपाक्षरविलेखने' (इति मेदिनी) ॥

अरुणो भास्करेऽपि स्याद्वर्णमेदेऽपि च त्रिषु ॥ ४८ ॥

ऋच्छति । 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'अर्तेश्व'
(उ० ३१६०) इत्युनन् । 'अरुणोऽव्यक्तारागेऽर्के संध्यारा-
गेऽर्कसारथौ । निःशब्दे कपिले कुष्ठमेदे ना गुणिनि त्रिषु ।
अरुणातिविषादश्यामामक्षिष्ठात्रिष्टतासु च' (इति मेदिनी) ॥

स्थानुः शर्वेऽपि च

तिष्ठति । 'स्थो णुः' (उ० ३१३७) । 'स्थानुः कीले हरे
पुमान् । अस्त्री ध्रुवे' (इति मेदिनी) ॥

द्रोणः काकेऽपि च

द्रविति । 'ड्र गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'कृवृजृसि-

(उ० ३११०) इति नः । 'द्रोणोऽस्त्रियामाढके स्यादाढ-
कादिचतुष्टये । पुमान् कृपीपतौ कृष्णकाके स्त्री नीवृदन्तरे ।
त्रियां काष्ठांशुवाहिण्यां गवादन्यामपीष्यते' (इति मे-
दिनी) ॥

रवे रणः ।

रणति । 'रण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच्
(३१११३४) । 'रणः कोणे कणे पुंसि समरे पुंनपुंसकम्'
(इति मेदिनी) ॥

ग्रामणीर्नापिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ॥ ४९ ॥

ग्रामं नयति । 'णीञ्' (भ्वा० उ० अ०) । 'सत्सू-'
(३१२१६१) इति क्तिप् । 'अग्रग्रामाभ्याम्-' इति णत्वम् ।
'ग्रामणीर्भौगिके पत्यौ प्रधाने नापितेऽपि च । ग्रामणी-
र्नीलिकायां च ग्रामेयीपण्ययोषितोः' इति विश्वः । 'ग्रा-
मीणा नीलिकायां स्त्री ग्रामोद्धृतेऽभिधेयवत्' (इति मे-
दिनी) ॥

ऊर्णा मेषादिलोम्नि स्यादावर्ते चान्तरा भ्रुवौ ।

ऊर्णोति । 'ऊर्णञ् आच्छादने' (अ० उ० से०) ।
'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३१२१०१) इति डः । आदिना
शशोष्ट्रमुगादिग्रहः ॥

हरिणी स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या ॥ ५० ॥

हरिणस्य स्त्री । 'पुंयोगाद्-' (४१११४८) इति ङीष् ।
(हरितवर्णविशिष्टा वा) । 'वर्णादनुदात्तात्-' (४११३९)
इति ङीमौ । 'हरिणी हरितायां च नारीभिद्वत्तमेदयोः ।
सुवर्णप्रतिमायां च' (इति मेदिनी) ॥

त्रिषु पाण्डौ च हरिणः

हरिति । 'हृञ्श्यास्त्या-' (उ० २१४६) इतीनच् ।
'हरिणः पुंसि सारङ्गे शबले त्वभिधेयवत्' (इति मे-
दिनी) ॥

स्थूणा स्तम्भेऽपि वैश्मनः ।

तिष्ठति । 'रास्त्रासाम्ना-' (उ० २११५) इति साधुः ।
'स्थूणा स्यात् सूर्म्यां स्तम्भेऽपि वैश्मनः' (इति मेदिनी) ॥

तृष्णे स्पृहापिपासे द्वे

तर्षणम् । 'त्रितृष् पिपासायाम्' (दि० प० से०) ।
'तृषिष्ठुषिरसिभ्यः कित्' (उ० ३११२) इति नः ॥

जुगुप्साकरणे घृणे ॥ ५१ ॥

घर्णनम् । 'घृणु दीप्तौ' (त० उ० से०) । भिदाद्यङ्
(३१३१०४) ॥

१ विश्वे मकारात्प्राक् रेफादर्शनेन ग्रामोऽस्त्यस्याः-इत्यनेका-
र्थकैरवाकरकौमुदीदर्शनेन 'ग्रामिणी' इत्येव पाठोऽनुमीयते ॥
२-भ्रुवौ इत्यत्र 'अन्तरान्तरेण युक्ते' (२१३४) इति द्वितीया
इति स्वामी ॥

वणिक्पथे च विपणिः

विपण्यते । अस्यां वा । 'पण व्यवहारे' (भ्वा० प० से०) । 'सर्वधातुभ्य इन्' (उ० ४।१।१८) । 'आपणे पण्य-
वीभ्यां च पण्ये च विपणिः स्त्रियाम्' इति रुद्रः ॥

सुरा प्रत्यक् च वारुणी ।

वरुणस्येयम् । 'तस्येदम्' (४।३।१२०) इत्यण् । 'वा-
रुणी गण्डद्वार्यां प्रतीचीसुरयोः स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

करेणुरिभ्यां स्त्री नेमे

करोति । 'कृहभ्यामेणुः' (उ० २।१) 'करेणुर्गजयो-
षायां स्त्रियां पुंसि मतङ्गजे' (इति मेदिनी) । के रेणुरस्येति
वा । 'करेणुश्च गरेणुश्च करिणीकर्णिकारयोः' इति
रन्तिदेवः ॥

द्रविणं तु बलं धनम् ॥ ५२ ॥

द्रव्यते, द्रवति वा । 'द्रु गतौ' (भ्वा० प० अ०) ।
'द्रुक्षिभ्यामिनन्' (उ० २।५०) । 'द्रविणं न द्वयोर्वित्ते
काश्चने च पराक्रमे' (इति मेदिनी) ॥

शरणं गृहरक्षित्रोः

शरणति । 'शृ हिंसायाम्' (क्वा० प० से०) ल्युट्
(३।३।११३) । भावे (३।३।१११) वा । 'शरणं गृहरक्षि-
त्रोर्वधरक्षणयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

श्रीपर्णं कमलेऽपि च ।

श्रीः पर्णेऽस्य । 'श्रीपर्णी कुम्भीगम्भायोः क्लीबे पञ्चा-
मिमन्थयोः' इति रभसः ॥

विषाभिमरलोद्देशु तीक्ष्णं क्लीबे खरे त्रिषु ॥ ५३ ॥

तेजयति । 'तिज निशाने' (भ्वा० आ० से०) । 'ति-
जेर्दार्धश्च' (उ० ३।१८) इति क्लः । 'तीक्ष्णं सासुद्रल-
वणे विषलोहाजिमुष्कके । क्लीबं य (ज) वाप्रजे पुंसि तिग्मा-
त्मलागिनोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) । 'भवेदभिमरो युद्धे बले
स्वबलसाधसे' (इति मेदिनी) ॥

प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु ।

प्रमीयते । प्रमीतेऽनेन वा । करणे (३।३।११७)
कर्तरि (३।३।१३३) भावे (३।३।११५) च ल्युट् । 'प्र-
माणं नित्यमर्यादाशास्त्रेषु सत्यवादिनि । इयत्तायां च हेतौ
च क्लीबैकत्वे प्रमातरि' (इति मेदिनी) ॥

करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपि ॥ ५४ ॥

'करणं कारणे काये साधनेन्द्रियकर्मसु । कायस्थे व्रत-
बन्धे च नाख्यगीतप्रमेदयोः । पुमाश्च शूद्राविशोः पुत्रे वा-
नरादौ च कीर्त्यते' इत्यजयः । कर्तृकर्मकरणभावेषु ल्युट्
(३।३।११३, ११५, ११७) ॥

प्राण्युत्पादे संसरणमसंवाधचमृगतौ ।**घण्टापथे**

सम्यक्सरन्त्यनेन । 'सु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । करणे
ल्युट् (३।३।११७) ॥

अथ वान्ताग्ने समुद्धरणमुन्नये ॥ ५५ ॥

सम्यग् उद्ध्रियते । उद्धरतेर्ल्युट् (३।३।११३) । भावे
(३।३।११५) वा । 'भुक्तोज्झितोन्मूलितयोः स्यादुद्धरणमुन्नये'
इति रभसः ॥

अंतस्त्रिषु

आणान्तम् ॥

विषाणं स्यात्पशुशृङ्गेभदन्तयोः ।

व्यस्ति । 'अस भुवि' (अ० प० से०) चानश् (३।
२।१२९) । 'श्रसोरलोपः' (६।४।१११) । 'उपसर्गश्रा-
दुर्-' (८।३।८७) इति षत्वम् । यत्तु-वेवेष्टि । विषाणम् ।
विषेः शानच्—इति मुकुटः । तज्ज । शपः श्यौ सति 'श्यौ'
(६।१।१०) इति प्रसङ्गात् । 'विषाणी क्षीरकाकोल्यामज-
शृङ्गायां च योषिति । कुष्ठनामौषधौ क्लीबं त्रिषु शृङ्गेभदन्तयोः'
(इति मेदिनी) ॥

प्रवणः क्रमनिम्नोर्व्यां प्रहे ना तु चतुष्पथे ॥ ५६ ॥

प्रवन्तेऽनेन । अत्र वा । 'पुङ् गतौ' (भ्वा० आ० अ०) ।
ल्युट् (३।३।११७) । 'प्रवणः क्रमनिम्नोर्व्यां प्रहे च स्याच्च-
तुष्पथे । आयत्ते च तथा क्षी(क्ष)णे प्रगुणे समुदाहृतः' इति
धरणिः । 'प्रवणो ना चतुष्पथे । क्रमनिम्नमीमाणादरप्रहेषु
च त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

संकीर्णो निचिताशुद्धौ

संकीर्यते स्म । 'कृ विक्षेपे' (तु० प० से०) । कः (३।२।
१०२) । 'संकीर्णं संकटे व्याप्ते कुत्रचिद्वर्णसंकरे' इत्यजयः ।
'संकीर्णं निचितेऽपि स्यादशुद्धे चाभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ॥

ईरिणं शून्यामूपरम् ।

ऋच्छन्ति यस्मिन् । 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'अर्तेः
किवीच' (उ० २।५१) इतीनन् । 'ईरिणं तूषरे शून्ये' (इति
मेदिनी) ॥*॥ इदादिरपि । 'ईरिणं निराश्रये भूभागे कथि-
तमूपरे' इति ह्रस्वादावजयः ॥

इति णान्ताः ॥

देवसूर्यौ विवस्वान्तौ

विवस्तेजोऽस्यास्ति । मतुप् (५।२।९४) । 'विवस्वांस्तु
सुरे सूर्ये तन्नगर्या विवस्वती' (इति मेदिनी) ॥

१—स्वतो नतु वाच्यलिङ्गतया—इति स्वामिग्रन्थावलोकनेन 'स्वतः'
इति पाठोऽनुमीयते । तथाच 'त्रिषु' इति विषाणशब्दस्यैव विशेष-
णम् । अत एव 'प्रवण' शब्दव्याख्यायां—त्रिवित्येके संकीर्णं यावत्—
इत्युक्तं स्वामिना संगच्छते ॥

सरस्वन्तौ नदार्णवौ ॥ ५७ ॥

सरो गमनमस्यास्ति । मनुप् (५।२।९४) । 'सरस्वांस्तु नदे चावधौ ना, न्यवद्रसिके, स्त्रियाम् । वाणीलीरत्नवाग्देवी-गोनदीषु नदीभिदि' (इति मेदिनी) ॥

पक्षिताक्षर्यौ गरुत्मन्तौ

गरुतः सन्त्यस्य । मनुप् (५।२।९४) ॥

शकुन्तौ भासपक्षिणौ ।

शक्नोति । 'शकेरुनोन्तोन्त्युनयः' (उ० ३।४९) इत्युन्तः । 'भासो भासि समाख्यातो गोष्ठकुक्कुटप्रयोः' इति विश्वः ।

अश्रुयुत्पातौ धूमकेतू

धूमः केतुश्चिह्नमस्य । 'धूमकेतुः स्मृतो बह्वावुत्पातग्रहमे-दयोः' इति विश्वः ॥

जीमूतौ मेघपर्वतौ ॥ ५८ ॥

जीवनं मुञ्चति । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । 'जीमूतोऽद्रौ धृतिकरे देवताडे पयोधरे' (इति मेदिनी) ॥

हस्तौ तु पाणिनक्षत्रे

हसति । 'हसे हसने' (भ्वा० प० से०) । 'हसिभृमिण्-' (उ० ३।८६) इति तन् । 'हस्तः करे करिकरे सप्रकोष्ठकरेऽपि च । ऋक्षे केशात्परो व्राते' (इति मेदिनी) ॥

मरुतौ पवनामरौ ।

म्रियतेऽनेन । 'मृड् प्राणत्यागे' (तु० आ० अ०) । 'मृग्रो-रुतिः' (उ० १।९४) । 'मरुदेवे समीरे ना ग्रन्थिपर्णे नपुंस-कम्' इति (मेदिनी) ॥

यन्ता हस्तिपके सुते

यच्छति । 'यसु उपरमे' (भ्वा० प० अ०) । तृच् (३।१।१३३) ॥

भर्ता धातरि पोष्टरि ॥ ५९ ॥

विभर्ति । 'डुभृच् धारणपोषणयोः' (जु० उ० अ०) । भर-ति । 'भृच् भरणे' (भ्वा० उ० अ०) । तृच् (३।१।१३३) । 'भर्ता स्वामिनि पुंसि स्यान्निषु धातरि पोष्टरि' (इति मेदिनी) ॥

यानपात्रे शिशौ पोतः

पुनाति । पूयते वा । 'पूच् पवने' (क्र्या० उ० से०) । 'हसिभृमिण्-' (उ० ३।८६) इति तन् । 'पोतः शिशौ बहित्रे च गृहस्थाने च वाससि' इति मेदिनी) ॥

प्रेतः प्राण्यन्तरे मृते ।

प्रकर्षणेन । 'प्रेतो भूतान्तरे पुंसि मृते स्याद्वाच्यलिङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥

ग्रहमेदे ध्वजे केतुः

चाय्यते । अनेन वा । 'चाय् पूजानिशामनयोः' (भ्वा०

उ० से०) । 'चायः किः' (उ० १।७४) इति तुः 'केतुर्ना ह्यप-ताकारिग्रहोत्पातेषु लक्ष्मणि' (इति मेदिनी) ॥

पार्थिवे तनये सुतः ॥ ६० ॥

सूयते स्म । 'षुब् अभिषवे' (वा० उ० अ०) । सौति स्म वा । 'षु प्रसवैश्वर्ययोः' (अ० प० से०) । क्तः (३।२।१०२, ४।७२) । 'सुतः स्यात्पार्थिवे पुत्रे ह्यपत्ये तु सुता स्मृता' (इति मेदिनी) ॥

स्थपतिः कारुभेदेऽपि

तिष्ठन्त्यस्मिन् । 'षवर्थे कः' (वा० ३।३।५८) स्थश्चासौ पतिश्च । 'स्थपतिः कब्रुकन्यपि । जीवेष्टियाजके शिल्पिभेदे ना सत्तमे त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

भूभृद्भूमिधरे नृपे ।

भुवं विभर्ति । 'डुभृच्' (जु० उ० अ०) क्तिप् (३।२।७६) तुक् (६।१।७१) ॥

मूर्धाभिषिक्तो भूपेऽपि

मूर्धनि अभिषिच्यते स्म । 'सिच क्षरणे' (तु० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'मूर्धाभिषिक्तो भूपाले मन्त्रिणि क्षत्रि-येऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

ऋतुः स्त्रीकुसुमेऽपि च ॥ ६१ ॥

ऋच्छति । 'अर्तेश्च तुः' (उ० १।७२) क्तिच् । 'ऋतुर्मा-सि वसन्तादौ धीरे स्त्रीकुसुमेऽपि च' इति धरणिः ॥

विष्णावप्यजिताव्यक्तौ

न जीयते स्म । 'जि अभिभवे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । 'अजितो ना हरौ त्रिषु । अनिर्जिते च' इति विश्वः (मेदिनी) । न व्यज्यते स्म । 'अञ्जू व्यक्त्यादौ' (रु० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'अव्यक्तः शंकरे विष्णावप्यक्तं महदादिके । आत्मन्यपि स्यादव्यक्तमस्फुटे लभिधेयवत्' इति विश्वः ॥

सूतस्त्वष्टरि सारथौ ।

सुवति स्म, सूयते स्म वा 'षू प्रेरणे' (तु० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'सूतस्तु सारथौ तक्षिण क्षत्रियाद्वाङ्मणी-सुते । बन्दिपारदयोः पुंसि प्रसूते प्रेरिते त्रिषु' (इति मे-दिनी) ॥

व्यक्तः प्राज्ञेऽपि

व्यज्यते स्म । 'अञ्जू' (रु० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'व्यक्तः स्फुटमनीषिणोः' (इति मेदिनी) ॥

दृष्टान्तावुमे शास्त्रनिदर्शने ॥ ६२ ॥

दृष्टोऽन्तोऽत्र । 'अन्तः प्रान्तेऽन्तिके नाशे' इति विश्वः । 'दृष्टान्त उदाहृतौ । शास्त्रे च मरणे' (इति मेदिनी) ॥

क्षत्ता स्यात्सारथौ द्वाःस्थे क्षत्रियायां च शूद्रजे ।

क्षदति । 'क्षद' सौत्रः । 'तृन्तृचौ शंसिषदादिभ्यः संज्ञायां

चानिदौ' (उ० २।९४) । 'क्षत्ता शूद्राक्षत्रियाजे प्रतीहारे च सारथौ । भुजिष्यातनये क्षत्ता नियुक्ते च प्रजासृजि' इति विश्वः ॥

वृत्तान्तः स्यात्प्रकरणे प्रकारे कार्त्तव्यवार्तयोः ॥ ६३ ॥

वृत्तोऽन्तोऽस्य । वृत्तस्यान्तः, इति वा । 'वृत्तान्तोऽवसरे भावे कार्त्तव्यवार्ताविशेषयोः । वृत्तान्तः प्रक्रियायां च' इति विश्वः ॥

आनर्तः समरे नृत्यस्थाननीवृद्धिशेषयोः ।

आनृत्यन्त्यत्र । 'नृती गात्रविक्षेपे' (दि० प० से०) । 'ह-लश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । 'आनर्तो नृत्यशालायां जने जनपदान्तरे' इत्यजयः । 'आनर्तो देशभेदेऽपि नृत्यस्थाने जने रणे' (इति मेदिनी) ॥

कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु ॥ ६४ ॥

कृतोऽन्तो येन, यस्य वा ॥

श्लेष्मादि रसरक्तादि महाभूतानि तद्वृणाः ।

इन्द्रियाण्यश्मविकृतिः शब्दयोनिश्च धातवः ॥ ६५ ॥

आदिना पित्तादिग्रहः । रसः प्रथम आहारस्य विकारः । आदिना वसामज्जशुक्रादिग्रहः । तद्वृणा गन्धादयः । गैरिकादिः । दधाति, दीयते वा 'धाञ्' (जु० उ० अ०) । 'सित-निगमि-' (उ० १।६९) इति तुन् ॥

कक्षान्तरेऽपि शुद्धान्तो नृपस्यासर्वगोचरे ।

शुद्धोऽन्तोऽस्य । 'असर्व-' इति पूर्वविशेषणम् । 'शुद्धान्तोऽन्तःपुरे गुह्यकक्षामेदे च भूपतेः' इत्यजयः ॥

कासूसामर्थ्ययोः शक्तिः

शक्यतेऽनया । 'शक्नु शक्तौ' (खा० प० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'शक्तिरन्त्रान्तरे गौर्यामुत्साहादौ बले स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥*॥ 'कासूर्विकलवाचि स्यात्कासूः श-क्त्यायुधेऽपि च' (इति विश्वः) ॥

मूर्तिः काठिन्यकाययोः ॥ ६६ ॥

मूर्च्छयते । 'मूर्च्छा मोहादौ' (भ्वा० प० से०) । क्तिन् (३।३।९४) ॥

विस्तारवह्योर्ब्रततिः

व्रजन्ती ततिरस्याः । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । श्रीभो-जस्तु 'व्रज' धातुं स्वीकृतवान् । ततो बाहुलकादितिः ॥

वसती रात्रिवेश्मनोः ।

वसन्त्यस्याम् । 'वस निवासे' (भ्वा० प० अ०) । 'वहि-वसि-' (उ० ४।६०) इत्यतिः । 'वसतिः स्यात्स्त्रियां वासे यामिन्यां च निकेतने' (इति मेदिनी) ॥

क्षयार्चयोरपचितिः

अपचीयते । क्तिन् (३।३।९४) । अपचाय्यते स्म वा ।

'चायू पूजादौ' (भ्वा० उ० से०) । 'चायः चिः क्तिनि' (वा० ७।२।३०) इति चिः । 'भवेदपचितिः पूजाव्ययनि-ष्कृतिहानिषु' (इति मेदिनी) ॥

सातिर्दानावसानयोः ॥ ६७ ॥

सननम् । 'षण् दाने' (त० उ० से०) । सानं वा । 'षोऽन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'ऊतियूतिजूति-' (३।३।९७) इति साधुः । यत्तु—'सनः क्तिचि' (६।४।४५) इति नलोपादनयोः सातिः सन्तिश्च—इति मुकुटो व्याख्यत । तच्च । क्तिचः कर्तरि विधानाद्भावकर्म-णोरसंभवात् ॥

अर्तिः पीडाधनुष्कोट्योः

अर्दनम् । 'अर्द हिंसायाम्' (जु० उ० से०) । 'क्तिन्ना-बादिभ्यः' (वा० ३।३।९४) ॥*॥ आङ् ऋच्छतेः क्तिनि 'उपसर्गादिति—' (६।१।९१) इति वृद्धौ 'आर्तिः' इति कश्चित् ॥

जातिः सामान्यजन्मनोः ।

जननम् । अनया, इति वा । 'जनी' (दि० आ० से०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'जनसन-' (६।४।४२) इत्यात्वम् । 'जातिश्छन्दसि सामान्ये मालत्यां गोत्रजन्मनोः । जाति-जातीफले धाव्यां जुष्टीकम्पिलयोरपि' इति विश्वः । 'जातिः स्त्री गोत्रजन्मनोः । अश्मन्तिकामलक्योश्च सामान्यच्छन्दसो-रपि । जातीफले च मालत्याम्' (इति मेदिनी) ॥

प्रचारस्यन्दयो रीतिः

रीयते । 'रीड् स्रवणे' (दि० आ० अ०) । रिणाति । 'री गतिरेषणयोः' (क्या० प० से०) । क्तिच् (३।३।१७४) । रयणम् । क्तिन् (३।३।९४) वा । 'रीतिः प्र-चारे स्यन्दे च लोहकिट्टारकूटयोः' इति विश्वः ॥

ईतिर्दिम्बप्रवासयोः ॥ ६८ ॥

ईयतेऽनया । 'ईड् गतौ' (दि० आ० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । डिम्बो विप्लवः । 'ईतिर्दिम्बे प्रवासेऽतिवृष्ट्यादिष-ट्सु च स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

उदयेऽधिगमे प्राप्तिः

प्रापणम् । 'आपू व्याप्तौ' (खा० प० अ०) । 'क्तिन्नाबा-दिभ्यः' (वा० ३।३।९४) । 'प्राप्तिर्महोदये । लामेऽपि च स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

त्रेता त्वग्नित्रये युगे ।

त्रीन्मेदानिता । पृषोदरादिः (६।३।१०९) ॥

१—अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मुषिकाः शलभाः शुकाः । अत्यासन्नाश्च राजानः षडेता इतयः स्मृताः इति स्वामिमुकुटौ ॥

वीणाभेदेऽपि महती

मह्यते । 'मह पूजायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'वर्तमाने पृषत्-' (उ० २।८४) इति साधुः । 'महती वल्लकीभेदे रा- (प्रा)ज्ये तु स्यान्नपुंसकम् । तत्त्वभेदे पुमान् श्रेष्ठे (बुद्धे) वा- च्यवत्' (इति मेदिनी) ॥

भूतिर्भस्मिन् संपदि ॥ ६९ ॥

भवति । अनया वा । भवनं वा । क्तिच् (३।३।१७४) । 'भूतिर्भस्मिन् संपत्तिहस्तिशृङ्गारयोः स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

नदीनगर्योर्नागानां भोगवती

भोगोऽस्त्यस्याम् । मतुप् (५।२।९४) । 'अथ भोगवती नागपुरीनद्योरहौ पुमान्' (इति मेदिनी) ॥

अथ संगरे ।

सङ्गे सभायां समितिः

समयनम् । समीयते वास्याम् । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) ॥

क्षयवासावपि क्षितिः ॥ ७० ॥

क्षयणम् । क्षीयतेऽस्यां वा । 'क्षि क्षये' (भ्वा० प० अ०) । 'क्षि निवासगत्योः' (तु० प० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'क्षितिर्निवासे मेदिन्यां कालभेदे क्षये स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

खरैर्चिश्च शस्त्रं च वह्निज्वाला च हेतयः ।

हन्ति हिनोति वा । हन्यतेऽनया वा । क्तिन् (३।३।९४) । 'ऊतियूति-' (३।३।९७) इति साधुः ॥

जगती जगति छन्दोविशेषेऽपि क्षितावपि ॥ ७१ ॥

गच्छति । 'वर्तमाने पृषत्-' (उ० २।८४) इति साधुः । यद्वा 'द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च' (वा० ३।२।१७८) इति क्तिप् । 'गमः कौ' (६।४।४०) इति मलोपः । तुक् (६।१। ७१) 'जगत्स्याद्विष्टपे क्लीबं ना वायौ जंगमे त्रिषु । जगती भुवने क्षमायां छन्दोभेदे जनेऽपि च' (इति मेदिनी) । द्वाद- शाक्षरपादे ॥

पङ्क्तिश्छन्दोऽपि दशमम्

पञ्चनम् । 'पचि व्यक्तीकरणे' (भ्वा० आ० से०) । क्तिन् (३।३।९४) । यद्वा पञ्चकद्वयम् 'पङ्क्तिर्विशति-' (४।१।५९) इति साधुः । (दशमं छन्दः) दशाक्षरपादम् । 'पङ्क्तिर्दशाक्ष- रच्छन्दोदशसंख्यादिषु स्त्रियाम्' इति (मेदिनी) ॥

स्यात्प्रभावेऽपि चायतिः ।

आयम्यतेऽनया । आयमनं वा । 'यनु उपरमे' (भ्वा०

प० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'आयतिः संयमे दैर्घ्ये प्र- भावागामिकालयोः' (इति विश्वः) ॥

पत्तिर्गतौ च

पतति । 'पल्लु गतौ' (भ्वा० प० से०) । क्तिच् (७।३। १७४) । 'पत्तिर्ना पदगे स्त्रियाम् । गतावेकरथैकैभ्यश्चप- षपदातिके' (इति मेदिनी) ॥

मूले तु पक्षितिः पक्षभेदैयोः ॥ ७२ ॥

पक्षस्य मूलम् । 'पक्षातिः' (५।२।२५) । प्रतिपदि, गर- न्मूले च ॥

प्रकृतिर्योनिलिङ्गे च

प्रकृते । क्तिच् (३।३।१७४) । क्तिन् (३।३।९४) । 'प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्यादिस्वभावयोः । योनौ लिङ्गे पौ- रवर्गे' (इति मेदिनी) ॥

कैशिक्याद्याश्च वृत्तयः ।

'भारती सात्वती चैव कैशिक्यारभटी तथा । चतस्रो वृ- त्तयश्चैता यस्तु नाव्यं प्रतिष्ठितम्' इति भरतः । 'वृत्ति- विवरणे जीव्ये कैशिक्यादिषु चेष्ट्यते' इति विश्वः ॥

सिकताः स्युर्वालुकापि

सिच्यते । 'षिच क्षरणे' (तु० उ० अ०) । बाहुलकादत- च् । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । 'सिकता स्त्री सिकतिले वालुकायां तु भूमनि' (इति मेदिनी) ॥

वेदे श्रवसि च श्रुतिः ॥ ७३ ॥

श्रूयते । अनया वा । 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तिन् । 'श्रुतिः श्रोत्रे तथाम्राये वार्तायां श्रोत्रकर्मणि' इति विश्वः ॥

वनिता जनितात्यर्थानुरागायां च योषिति ।

वन्यते स्म । 'वनु याचने' (त० आ० से०) क्तः (३।२। १०२) । 'यस्य विभाषा' (७।२।१५) इत्यस्यानित्यत्वादित् । 'वन संभक्तौ' (भ्वा० प० से०) वा । 'वनिता जातराग- स्त्री स्त्रियोः स्त्री त्रिषु याचिते' (इति मेदिनी) ॥

गुप्तिः क्षितिव्युदासेऽपि

गुप्यते । गोपनं वा । 'गुप् रक्षणे' (भ्वा० प० से०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'गुप्तिः कारा च रक्षा च दीर्णं च विवरं भुवः' इति शाश्वतः । 'गुप्तिश्चयवकरस्थाने कारागारे च र- क्षणे' (इति मेदिनी) ॥

धृतिर्धारणधैर्ययोः ॥ ७४ ॥

धरणम् । 'धृन् धारणे' (भ्वा० उ० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । 'धृतिर्योगान्तरे धैर्ये धारणाध्वरतुष्टिषु' इति विश्वः ॥

१—पक्षभेदौ द्वौ । एको मासार्थः । अपरः पक्ष्यवयवः । तयोर्मूले पक्षतिः इति पीयूषव्याख्या ॥

१—उक्तात्युक्ता तथा मध्या प्रतिष्ठान्या सुपूर्विका । गायत्र्यु- ष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च' इत्यनुक्रमोक्तेषु दशमं छन्दः पङ्क्तिः । 'पङ्क्तिश्छन्दो दशापि स्यात्' इति कचित्पाठः— इति पीयूष- व्याख्या ॥

बृहती क्षुद्रवार्ताकी छन्दोभेदे महत्यपि ।

वर्हते । 'बृह बृद्धौ' (भ्वा० प० से०) । 'वर्तमाने पृषत्-' (उ० २।८४) इति साधुः । 'बृहती क्षुद्रवार्ताक्यां कण्ठ-कार्या च वाचि च । वारिधान्यां महत्यां च छन्दोवसनभेद-योः' इति विश्वः ॥

वासिता स्त्रीकरिण्योश्च

वासयति । 'वस निवासे' (भ्वा० प० अ०) ण्यन्तः 'वास उपसेवायाम्' (जु० उ० से०) वा । क्तः (३।३। १७४) । 'वासिता करिणीनार्योर्वासितं सुरमीकृते । ध्वा-नमात्रे खगारावे वासितं वल्लवेष्टिते' इति विश्वः ॥*॥ स्वामी तु (वासिता इति) तालव्यमध्यपाठमाह । तत्र 'वाश्च शब्दे' (दि० आ० से०) ॥

वार्ता वृत्तौ जनश्रुतौ ॥ ७५ ॥

वार्तं फल्गुन्यरोगे च त्रिषु

वृत्तिरस्यस्याम् । 'वृत्तेश्च' (वा० ५।२।१०१) इति णः । 'वार्ता वातिज्ञणे वृत्तौ वार्ता कृष्याद्युदन्तयोः । (वृत्तिमन्त्री-रुजोर्वार्ता वार्तमारोग्यफल्युनोः)' इति विश्वः । 'वार्तं फ-ल्गुन्यरोगे स्यादारोग्ये वृत्तिमस्यपि' इति धरणिः ॥

अप्सु च घृतामृते ।

प्रियते । जिघर्ति वा । 'घृ क्षरणदीप्त्योः' (जु० प० अ०) । 'अजिघृक्षिभ्यः क्तः' (उ० ३।८९) । 'घृतमाज्ये जले क्लीबं प्रवीप्ते लभिषेयवत्' (इति मेदिनी) ॥ न मृतं मरणमत्र । 'अमृतं यज्ञशेषे स्यात्पीयूषे सलिले घृते । अयाचिते च मोक्षे च ना धन्वन्तरिदेवयोः' (इति मेदिनी) ॥

कलधौतं रूप्यहेम्नोः

कलो मलो धौतोऽस्य । 'कलधौतं सुवर्णे स्याद्रजते च नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

निमित्तं हेतुलक्ष्मणोः ॥ ७६ ॥

निमेद्यति । 'जि मिदा स्नेहने' (दि० प० से०) । 'जीतः क्तः' (३।२।१९७) । संज्ञापूर्वकत्वान्न नत्वम् ।—'अनात्मनेप-दनिमित्ते' (७।२।३६) इति निर्देशाद्वा ॥

श्रुतं शास्त्रावधृतयोः

श्रूयते स्म । श्रवणं वा । 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥

युगपर्याप्तयोः कृतम् ।

अकारि । 'डुकृञ्' (त० उ० अ०) । क्तः (३।२। १०२) । 'शक्तौ निवारणे तृत्तौ पर्याप्तं स्याद्यथेप्सिते' इति रुद्रः । 'कृतं युगेऽलमर्थे स्याद्विहिते हिंसिते त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवानपेक्षि च ॥ ७७ ॥

अतीवाधीयते स्म मनसि । 'डुधाञ्' (जु० उ० अ०) । 'दधातेर्हिः' (७।४।४२) ॥

युक्ते क्षमादावृते भूतं प्राण्यतीते समे त्रिषु ।

'प्राण्यतीते' इति समाहारद्वन्द्वः । अभवत् । 'भू' । 'गत्यर्थो-' (३।४।७२) । 'भूतं क्षमादौ पिशाचादौ जन्तौ क्लीबं त्रिषूचिते । प्राप्ते वृत्ते समे सत्ये देवयोन्यन्तरे तु ना । कुमारोऽपि' (इति मेदिनी) ॥

वृत्तं पद्ये चरित्रे त्रिष्वतीते दृढनिस्तले ॥ ७८ ॥

वर्तते स्म । वर्तनं वा । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा० आ० से०) 'वरणे' (दि० आ० से०) वा । 'गत्यर्थो-' (३।४।७२) इति क्तः । भावे (३।३।११४) वा । 'वृत्तोऽधीतेष्यतीतेऽपि वर्तुलेऽपि मृते वृते । वृत्तेऽन्यलिङ्गं वा क्लीबे छन्दश्चारित्र्यवृत्तिषु' (इति मेदिनी) ॥

महद्राज्यं च

मह्यते । 'मह पूजायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'वर्तमाने पृषत्-' (उ० २।८४) इति साधुः । 'महती वल्लकीभेदे राज्ये तु स्यान्नपुंसकम् । तत्त्वभेदे पुमाञ्छ्रेष्ठे वाच्यवत्' (इति मेदिनी) ॥

अवगीतं जन्ये स्याद्रहिते त्रिषु ।

अवगीयते स्म । 'गै शब्दे' (भ्वा० प० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'अवगीतस्तु निर्वादे दु(ह)ष्टगर्हितयोरपि' (इति मेदिनी) । जन्ये जनापवादे ॥

श्वेतं रूप्येऽपि

श्वेतते । 'श्विता वर्णे' (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'श्वेतो द्वीपाद्रिभेदयोः । श्वेता वराटिका-काष्ठपाटलाशङ्खिनीषु च । क्लीबं रूप्येऽन्यवच्छुक्ते' (इति मेदिनी) ॥

रजतं हेम्नि रूप्ये सिते त्रिषु ॥ ७९ ॥

रजति । रज्यतेऽनेन वा । 'रज्ज रागे' (भ्वा० प० अ०) । 'पृषिरज्जिभ्यां कित्' (उ० ३।१११) इत्यतच् । 'रजतं रज्जने रूप्ये शोणिते हृदहारयोः' इत्यजयः ॥

त्रिष्वितः

आतान्तम् ॥

जगदिङ्गेऽपि

गच्छति । 'द्युतिमभिजुहोतीनां द्वे च' (वा० ३।२।१७८) इति क्तिप् । 'गमः कौ' (६।४।४०) इति मलोपः । टुक् (६।१।७७) 'जगत्स्यात्पिष्टपे क्लीबं वायौ ना जंगमे त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

रक्तं नील्यादि रागि च ।

रजति । रज्यते वा । 'रज्ज रागे' (भ्वा० प० अ०) ।

‘गल्यर्था-’ (३।४।७२) इति क्तः । कर्मणि (३।२।१०२) वा क्तः । ‘रक्तोऽनुरक्ते नील्यादिरजिते लोहिते त्रिषु । क्लीबं तु कुङ्कुमे ताम्रे प्राचीनामलकेऽसृजि’ (इति मेदिनी) ॥

अवदातः सिते पीते शुद्धे

अवदायते स्म । ‘दैप् शोधने’ (भ्वा० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) ॥

बद्धार्जुनौ सितौ ॥ ८० ॥

सीयते स्म । ‘बिन् बन्धने’ (स्वा० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । ‘सितमवसिते च बद्धे धवले त्रिषु शर्करायां स्त्री’ (इति मेदिनी) ॥

युक्तेऽतिसंस्कृते मर्षिण्यभिनीतः

अभिनीयते स्म । ‘णीञ्’ (भ्वा० उ० अ०) क्तः (३।२।१०२) । मर्षिणि क्षन्तरि ॥

अथ संस्कृतम् ।

कृत्रिमे लक्षणोपेतेऽपि

संस्कियते स्म । ‘संस्कृतः कृत्रिमे शस्ते भूषितेऽप्यन्य-
लिङ्गकः । क्लीबं तु लक्षणोपेते’ (इति मेदिनी) । लक्षणेन उ-
पेते पाणिन्यादिसूत्रव्युत्पादिते ॥

अनन्तोऽनवधावपि ॥ ८१ ॥

न अनन्तोऽस्य । ‘अनन्तः केशवे शेषे पुमान्निरवधौ त्रिषु । अनन्ता च विशल्यायां शारिवादूर्ध्वयोरपि । कणादुरालभाप-
थ्यापावैल्यामलकीषु च । विश्वंभरागुहूच्योः स्यादन्तं सुर-
वर्त्मनि’ (इति मेदिनी) ॥

ख्याते दृष्टे प्रतीतः

प्रतीयते स्म । ‘इण् गतौ’ (अ० प० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । ‘प्रज्ञातज्ञातदृष्टेषु प्रतीतः सादरे त्रिषु’ इति रभसः ॥

अभिजातस्तु कुलजे बुधे ।

अभिजायते स्म । ‘गल्यर्था-’ (३।४।७२) इति क्तः । ‘अभिजातः कुलीने स्याद्व्याख्यपण्डितयोस्त्रिषु’ इति मेदि-
नी) । बुधे पण्डिते ॥

विविक्तौ पूतविजनौ

विविज्यते स्म । ‘विजिर् पृथग्भावे’ (जु० उ० अ०) । क्तः (३।२।१०२) । ‘विचिर् विरेचने (पृथग्भावे)’ (रु० उ० अ०) वा । ‘विविक्तं त्रिष्वसंपृक्ते रहःपूतविवेकिषु’ (इति मेदिनी) ॥

मूर्च्छितौ मूढसोच्छ्रयौ ॥ ८२ ॥

मूर्च्छति स्म ‘मूर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः’ (भ्वा० प० से०) ।

१—इदमसंगतम् । ‘आदितश्च’ (७।२।१६) इतीप्तिनपैधस्य
दुर्वारत्वात् । तस्मात्—मूर्च्छा संजातास्य । ‘तदस्य संजातम्-’
(५।२।१६) इतीतच्—इत्यनेकाधेकैरवाकरकौमुदीलिखितमेव स-
म्यक् ॥

‘गल्यर्था-’ (३।४।७२) इति क्तः । ‘मूर्ते स्यान्निषु मूर्च्छाले
कठिने मूर्तिमत्यपि’ (इति मेदिनी) । ‘मूर्च्छितमपि सोच्छ्रये
च मूढे च’ (इति मेदिनी) ॥

द्वौ चाम्लपरुषौ शुक्तौ

शुच्यते स्म । ‘इशुचिर् पूतीभावे’ (दि० उ० से०) ।
(क्तः) (३।२।१०२) । ‘श्वीदितः-’ (७।२।१४) (इतीप्तिनपै-
धः) । ‘शुक्तं पूताम्लनिष्ठुरे’ (इति मेदिनी) । ‘मृन्मयादि-
शुक्तौ भाण्डे सगुडं क्षौद्रकाजिकम् । धान्यराशौ त्रिरात्रस्यं
शुक्तं चुक्तं तदुच्यते’ इति वैयकम् ॥

शितौ धवलमेचकौ ।

शीयते । शिनोति स्म वा । ‘शिञ् निशाने’ (स्वा० उ० अ०) । क्तिन् (३।३।९४) । क्तिच् (३।३।१७४) वा । ‘नि-
शितेऽपि, शितिर्भूजं नासितामितयोस्त्रिषु’ (इति मेदिनी) ॥

सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत् ८३

अस्ति । ‘अस भुवि’ (अ० प० से०) । ‘लटः शतृ-’
(३।२।१२४) । ‘श्रसोरहोपः’ (६।४।१११) । ‘सन् साधौ
धीरशस्तयोः । मान्ये सत्ये विद्यमाने त्रिषु साध्युभयोः स्त्रि-
याम्’ (इति मेदिनी) ॥

पुरस्कृतः पूजितेऽरात्यभियुक्तेऽप्रतः कृते ।

पुरोऽकारि । ‘हुक्नु’ (त० उ० अ०) । क्तः (३।२।
१०२) । ‘पुरोऽव्ययम्’ (१।४।६७) इति गतिलम् । ‘नमस्पु-
रसोः-’ (८।३।४०) इति सलम् । ‘पुरस्कृतोऽभिशस्तारिप्र-
स्ताप्रेकृतपूजिते’ (इति मेदिनी) ॥

निवातावाश्रयावातौ शस्त्राभेद्यं च वर्म यत् ॥ ८४ ॥

निरुद्धो निवृत्तो वा वातोऽस्मात् । ‘निवातो दृढसंनाहे
निवासे वातवर्जिते’ इत्यजयः ॥

जातोन्नद्धप्रवृद्धाः स्युरुच्छ्रिताः

उच्छ्रयति, उच्छ्रीयते स्म वा । ‘श्रिञ् सेवायाम्’ (भ्वा०
उ० से०) । ‘गल्यर्था-’ (३।४।७२) इति क्तः । कर्मणि (३।
२।१०२) वा । ‘उच्छ्रितं त्रिषु संजाते समुन्नद्धप्रवृद्धयोः’
(इति मेदिनी) ॥

उत्थितास्त्वमी ।

वृद्धिमत्प्रोद्यतोत्पन्नाः

उत्तिष्ठति स्म । ‘गल्यर्था-’ (३।४।७२) इति क्तः । ‘उत्थितं
स्यान्निषूपने प्रोद्यते वृद्धिमत्यपि’ (इति मेदिनी) ॥

आहतौ सादरार्चितौ ॥ ८५ ॥

आद्रियते स्म । ‘हृद् आदरे’ (तु० आ० अ०) । क्तः (३।
२।१०२) ॥

इति तान्ताः ॥

१—अस्यात्रोद्धेखः प्रामादिकः । अत्र मूर्ते शब्दोपादानाभावात् ॥

२—‘निशितेऽपि’ इत्युक्तिः शितशब्दाथेवात्प्रकृतानुपयुक्ता ॥

अर्थोऽभिधेयैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु ।

अर्थते । ऋच्छति वा । 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० अ०) 'उषिकुशिगार्तिभ्यस्थन्' (उ० २।४) । यद्वा अर्थ्यते । 'अर्थ उपयाच्ञायाम्' (चु० आ० से०) । घञ् (३।३।१९) ('अर्थो विषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुषु । अभिधेये च शब्दानां, निवृत्तौ च प्रयोजने') (इति मेदिनी) ॥

निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टजले गुरौ ॥ ८६ ॥

तीर्थते । अनेन वा । 'तृ ह्रवन्तरणयोः' (भ्वा० प० से०) । 'पातृतुदि-' (उ० २।७) इति थक् । 'तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायनारीरजःसु च । अवतारविजुष्टाम्बुपात्रोपाध्यायमन्त्रिषु' (इति मेदिनी) । निपानं जलावतारः । निदानमुपायः—इति मुकुटः ॥

समर्थस्त्रिषु शक्तिस्थे संबद्धार्थे हितेऽपि च ।

समर्थयते । समर्थ्यते वा । 'अर्थ उपयाच्ञायाम्' (चु० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) वा ॥

दशमीस्थौ क्षीणरागवृद्धौ

दशम्यां तिष्ठति । 'सुपि स्थः' (३।२।४) इति कः । 'दशमीस्थो नष्टबीजे स्थविरेऽप्यन्यलिङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥

वीथी पदव्यपि ॥ ८७ ॥

विध्यतेऽनया । 'विथृ याचने' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।२९) । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । गौरादिः (४।१।४१) । 'वीथी पङ्क्तौ गृहाङ्गे च रूपकान्तरवर्त्मनोः' (इति मेदिनी) ॥

आस्थानीयत्तयोरास्था

आतिष्ठन्त्यस्याम् । आस्थानं वा । 'घ्रा गतिनिवृत्तौ' (भ्वा० प० अ०) । 'आस्था त्वालम्बनास्थानयत्नापेक्षासु योषिति' (इति मेदिनी) ॥

प्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोः ।

प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन् । अनेन वा । 'घञर्थे कः' (वा० ३।३।५८) । 'प्रस्थोऽस्त्रियां मानभेदे सानावुन्मितवस्तुनि' (इति मेदिनी) ॥

इति धान्ताः ॥

अभिप्रायवशौ छन्दौ

छन्द्यते । 'छदि संवरणे' (चु० प० से०) । घञ् (३।३।१९) ॥

अब्दौ जीमूतवत्सरौ ॥ ८८ ॥

अपो ददाति । 'आतोऽनुप-' (३।३।३) इति कः । 'अब्दः संवत्सरे मेघे गिरिभेदे च मुस्तके' इति विश्वः ॥

अपवादौ तु निन्दाब्जे

अपोद्यते । अपवदनं वा । 'वद व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१९) । 'अपवादस्तु निन्दायामाज्ञा-

विश्रम्भयोरपि' (इति मेदिनी) ॥*॥ मुकुटस्तु 'अपवादः' इति पठित्वा 'अपवादस्तु निन्दायामाज्ञाविश्रम्भयोरपि' इति विश्वमुदाजहार ॥

दायादौ सुतबान्धवौ ।

दायमति । 'अद भक्षणे' (अ० प० अ०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।११) । यद्वा आदत्ते । 'डुदाच्' । 'आतश्चोप-' (३।१।१३६) इति कः । दायस्य—आदः । 'दायादस्तु भवेत्पुंसि सपिण्डे तनयेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

पादा रश्म्यङ्घ्रितुर्याशाः

पद्यते । 'पद गतौ' (दि० आ० अ०) । 'पदरुज-' (३।३।१७) इति घञ् । 'पादो बुध्रे तुरीयांशे शैले प्रत्यन्तपर्वते । चरणे च मयूखे च' (इति मेदिनी) ॥

चन्द्रादयर्कास्तमोनुदः ॥ ८९ ॥

तमो नुदति । 'णुद प्रेरणे' (तु० उ० अ०) । क्तिप् (वा० ३।३।७६) ॥

निर्वादो जनवादेऽपि

निर्वदनम् । 'वद व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८) 'निर्वादः स्याल्लोकवादपरिनिष्ठितवादयोः' (इति मेदिनी) ॥

शादो जम्बालशष्पयोः ।

शद्यते । अनेन वा । 'शद् शतने' (भ्वा० प० अ०) । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति, भावे (३।३।१८) वा घञ् । जम्बालः पङ्क्तः शष्पं बालतृणम् ॥

सारावे रुदिते त्रातर्याक्रन्दो दारुणे रणे ॥ ९० ॥

आक्रन्दनम् । आक्रन्दति । आक्रन्द्यतेऽस्मिन् । आक्रन्दयति वा । 'क्रदि आह्वाने रोदने च' (भ्वा० प० से०) । 'आहः क्रन्द शब्दसातत्ये' (चु० उ० से०) । घञ् (३।३।१८, १९) । पचाद्यच् (३।१।१३४) वा । 'आक्रन्दः क्रन्दने ह्वाने मित्र-दारुणयुद्धयोः' (इति मेदिनी) ॥

स्यात्प्रसादोऽनुरोधेऽपि

प्रसदनम् । अनेन वा । 'षट् विशरणादौ' (भ्वा० प० अ०) । घञ् (३।३।१८, १९) । 'प्रसादोऽनुग्रहे काव्यप्राण-स्वास्थ्यप्रसत्तिषु' (इति मेदिनी) ॥

सूदः स्याद्वज्रने त्रिषु ।

सूद्यते । सूदयति वा । 'षट् क्षरणे' (चु० उ० से०) । 'एरच्' (३।३।५६) । पचाद्यच् । (३।१।१३४) वा । 'सूदस्तु सूपवत्सूपकारे च व्यञ्जनेऽपि च' इति विश्वः ॥

गोष्ठाध्यक्षेऽपि गोविन्दः

गां विन्दति । 'विद् लामे' (तु० उ० अ०) । 'गवादिषु

१—'सारावे' इति रुदितविशेषणम् । त्रातरि पाणिग्राहकान्तस्य विजिगीषो रक्षितरि—इति पीयूषव्याख्या ॥

विन्देः संज्ञायाम्' (३।१।१३८) इति शः । 'गोविन्दो वासु-
देवे स्याद्वाध्यक्षे बृहस्पतौ' (इति मेदिनी) ॥

हर्षेऽप्यामोदवन्मदः ॥९१॥

आमोदनम् । आमोदयति वा । 'मुद हर्षे' (भ्वा० आ०
से०) स्वार्थण्यन्तः । घञ् (३।३।१८) । पचाद्यच् (३।१।
१३४) वा । 'आमोदो गन्धहर्षयोः' (इति मेदिनी) । मद-
नम् । अनेन वा । 'मरी हर्षे' (दि० प० से०) । 'मदोऽनु-
पसर्गे' (३।३।६७) इत्यप् । 'मदो रेतसि कस्तूर्यां गर्वे हर्षभ-
दानयोः' (इति विश्वः) ॥

प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम् ।

कं सुखं कौति । 'कु शब्दे' (अ० प० अ०) । क्तिप् (३।
२।७६) । तुक् (६।१।७१) । वृषोदरादिः (६।३।१०९) 'क-
कुडत् ककुदं श्रेष्ठे वृषाङ्गे राजलक्ष्मणि' इति विश्वः । प्रा-
धान्ये स्वार्थे ष्यञ् (वा० ५।१।१२४) ॥

स्त्री संविज्ज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामसु ॥९२॥

संवेदनम् । संविद्यतेऽनया वा । 'विद ज्ञाने' (अ० प०
से०) । 'विद चेतनादौ च' (चु० आ० से०) । संपदादिक्तिप्
(वा० ३।३।१०८) । 'संविद् स्त्रियां प्रतिज्ञायामाचारे ज्ञान-
संगरे । संभाषणे क्रियाकारे संकेते नास्ति तोषणे' (इति मेदि-
नी) । क्रियायाः कारो नियमः पणबन्धो वा, आर्जियुद्धम् ॥

धर्मे रहस्युपनिषत्

उपनिषदनम् । उपनिषीदति श्रेयोऽस्यां वा । 'षट् विशर-
णादौ' (भ्वा० प० अ०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) ।
'भवेदुपनिषद्धर्मे वेदान्ते विजने स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

स्यादतौ वत्सरे शरत् ।

शृणाति । 'शृ हिंसायाम्' (क्था० प० से०) । 'शृद्धभसो-
ऽदिः' (उ० १।१।३०) 'शरत् स्त्री वत्सरेऽप्यृतौ' (इति
मेदिनी) ॥

पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्गिवस्तुषु ॥९३॥

पदति । पद स्थैर्ये () । पद्यति वा । 'पद
गतौ' (दि० आ० अ०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । भावक-
र्मकरणेषु वा घञ् । संज्ञापूर्वकलादृष्टभावः । 'पदं शब्दे च
वाक्ये च व्यवसायापदेशयोः । पादतच्चिह्नयोः स्थानत्राणयोर-
द्ववस्तुनोः' इति विश्वः । 'श्लोकपादेऽपि च क्लीबं पुंलिङ्गः किरणे
पुनः' (इति मेदिन्यां विशेषः) ॥

गोष्पदं सेविते माने

गोः पदम् । 'गोष्पदं सेवितासेवित-' (६।१।१४५) इति
साधुः । 'गोष्पदं गोपदे श्वश्रे गवां च गतिगोचरे' इति
विश्वः (मेदिनी) ॥

प्रतिष्ठाकृत्यमास्पदम् ।

आपद्यतेऽस्मिन् । 'आस्पदं प्रतिष्ठायाम्' (६।१।१४६) इति
साधुः । 'आस्पदं पदकृत्ययोः' (इति मेदिनी) ॥

त्रिषु

आदान्तात् ॥

इष्टमधुरौ स्वादू

खदते । 'ष्वद आस्वादने' (भ्वा० आ० से०) । 'कृवा-
पा-' (उ० १।१) इत्युण् । 'स्वादु मिष्टमनोज्ञयोः' (इति
मेदिनी) ॥

मृदू चातीक्ष्णकोमलौ ॥ ९४ ॥

म्रद्यते । 'म्रद मर्दने' (भ्वा० आ० से०) । 'प्रथिम्रदि-'
(उ० १।२८) इति कुः संप्रसारणं च ॥

मूढाल्पापटुनिर्भाग्या मन्दाः स्युः

मन्दते । 'मदि स्तुत्यादौ' (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच्
(३।१।१३४) । 'मन्दोऽतीक्ष्णे च मूर्खे च खैरे चाभाष्यरो-
गिणोः । अल्पे च त्रिषु पुंसि स्यादस्तिजाल्यन्तरे शनौ' (इति
मेदिनी) ॥

द्वौ तु शारदौ ।

प्रत्यग्राप्रतिभौ

शरदि भवः । 'संधिवेला-' (४।३।१६) इत्यण् । 'शास्-
दोऽब्दे स्त्रियां तोयपिप्पलीसप्तपर्णयोः । शस्ये क्लीबं शरज्जा-
तनूतनाप्रतिभे त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

विद्वत्सुप्रगल्भौ विशारदौ ॥ ९५ ॥

विशिष्टो विपरीतो वा शारदः । 'प्रादयो गता-' (वा०
२।२।१८) इति समासः । 'विशारदः पण्डिते च धृष्टे'
(इति मेदिनी) ॥

इति दान्ताः ॥

व्यामो वटश्च न्यग्रोधौ

न्यक् रुणद्धि । 'रुधिर आवरणे' (रु० उ० अ०) 'क-
र्मण्यण्' (३।२।११) । 'न्यग्रोधो व्यामवटयोर्न्यग्रोधश्च शमी-
तरौ' (इति विश्वः) ॥

उत्सेधः काय उन्नतिः ।

उत्सेधनम् । अनेन वा । 'षिधु गलाम्' (भ्वा० प० से०) ।
घञ् (३।३।१८, १९) ॥

पर्याहारश्च मार्गश्च विवधौ वीवधौ च तौ ॥ ९६ ॥

विविधो वधो हननं गमनं वा । अनेन वा । 'प्रादिभ्यो
धातुजस्य-' (वा० २।२।२४) इति समासोत्तरपदलोपौ ।
'अन्येषामपि-' (६।३।१३७) इति वा दीर्घः । 'विवधो
वीवधश्चापि पर्याहारेऽध्वमारयोः' इति विश्वः । परित आ-
ह्रियतेऽनेन । पर्याहार उभयतोबद्धशिक्यं स्कन्धवाह्यं काष्ठं
'कावडी' इति ख्यातम् । यत्तु—'उपसर्गस्य-' (६।३।

१२२) इति दीर्घः—इति मुकुट आह । तन्न । वधशब्दस्या-
बन्तत्वेनाधबन्तत्वात् ॥

परिधिर्यज्ञितरोः शाखायामुपसूर्यके ।

परिधीयते । 'डुधाञ्' (जु० उ० अ०) । 'उपसर्गे' घोः
किः' (३।३।९२) ॥

बन्धकं व्यसनं चेतःपीडाधिष्ठानमाधयः ॥ ९७ ॥

आधानम् । अनेन, अस्मिन् वा । पूर्ववत् । 'आधिः
पुसांश्चित्पीडाप्रत्याशाबन्धकेषु च । व्यसने चाप्यधिष्ठाने'
(इति मेदिनी) ॥

स्युः समर्थननीवाकनियमाश्च समाधयः ।

नीवाको वचनाभावः, मूलोत्कर्षार्थं धान्यादिसंग्रहो वा ।
समाधानम् अनेन वा पूर्ववत् । 'समाधि' ध्याननीवाकनि-
यमेषु समर्थने' इति विश्वः (रभसः) । 'समाधिर्ना समर्थने ।
ध्याने वैरस्य (ध्याननीवाक)नियमे काव्यस्य च गुणान्तरे' ।
(इति मेदिनी) ॥

दोषोत्पादेऽनुबन्धः स्यात्प्रकृत्यादिविनश्वरे ॥ ९८ ॥

मुख्यानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने ।

अनुबध्यते । 'बन्ध बन्धने' (क्त्वा० प० अ०) । घञ्
(३।३।१९) । 'अनुबन्धस्तु बन्धे स्यादोषोत्पादे विनश्वरे ।
मुख्यानुयायिबाले च प्रकृतस्यानिवर्तने । अनुबन्धी तु हि-
क्कायां तृणायामपि (इति मेदिनी) । मुख्यं पित्रादिकमनु-
याति यः शिशुः । प्रकृतस्य प्रारब्धस्यानुवर्तनेऽनिवर्तने ॥

विधुर्विष्णौ चन्द्रमसि

विध्यति विरहिणम् । 'व्यध ताडने' (दि० प० अ०) ।
'पृमिदि-' (उ० १।२३) इति कुः । 'ग्रहिज्या-' (६।१।१६)
इति संप्रसारणम् । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च राक्ष-
से' इति विश्वः ॥

परिच्छेदे विलेऽवधिः ॥ ९९ ॥

अवधानम् । 'उपसर्गे-' (३।३।९२) इति किः । 'अव-
धिस्त्ववधाने स्यात्सीमि काले विले पुमान्' (इति मेदिनी) ॥

विधिर्विधाने दैवेऽपि

विधानम् । अनेन वा पूर्ववत् किः (३।३।९२) । 'विधि-
र्ना नियतौ काले विधाने परमष्ठिति' (इति मेदिनी) ॥

प्रणिधिः प्रार्थने चरे ।

प्रणिधानम् । प्रणिधीयते वा । किः (३।३।६२) 'प्रणि-
धिर्याचने चरे' (इति हैमः) । प्रणिधिरवधानेऽपि ॥

बुधवृद्धौ पण्डितेऽपि

बुध्यते । 'बुध अवगमने' (दि० आ० अ०) । 'इगुपध-'
(३।१।१३५) इति कः । 'बुधः कवौ रौहिणेये' इति विश्वः ॥
वर्धते स्म । 'वृधु वृद्धौ' (भ्वा० आ० अ०) । 'गल्थर्था-

(३।४।७२) इति कः । 'वृद्धो जीर्णे प्रवृद्धे ज्ञे त्रिषु क्लीबं तु
शैलजे' (इति मेदिनी) ॥

स्कन्धः समुदयेऽपि च ॥ १०० ॥

कं क्षिरो दधाति । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ।
पारस्करादित्वात् (६।१।१५७) सुट् । 'स्कन्धः स्यान्नृपता-
वंसे संपरायसमूहयोः । काये तरुप्रकाण्डे च भद्रादौ छन्दसो
भिदि' (इति मेदिनी) ॥

देशे नदविशेषेऽन्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम् ।

स्यन्दते । 'स्यन्द प्रस्रवणे' (भ्वा० आ० से०) । 'स्यन्देः
संप्रसारणं धश्च' (उ० १।११) इत्युः । 'सिन्धुः समुद्रे नयां
च नदे देशेभदानयोः' इति विश्वः । 'सिन्धुर्वमथुदेशाब्धि-
नदे ना सरिति स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

विधा विधौ प्रकारे च

विधानम् । 'डुधाञ्' (जु० उ० अ०) । 'आतश्चोप-'
(३।३।१०६) इत्यङ् । 'विधा गजान्ने ऋद्धौ च प्रकारे वेतने
विधौ' इति विश्वः । विधौ विधाने ॥

साधू रम्येऽपि च त्रिषु ॥ १०१ ॥

साध्नोति । 'साध संसिद्धौ' (स्वा० प० से०) 'कृवापा-'
(उ० १।१) इत्युण् । 'साधुर्वाधुषिके चारौ सज्जने चाभिधेय-
वत्' इति विश्वः ॥

वधूर्जाया स्त्रुषा स्त्री च

वहति । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'वहो धश्च'
(उ० १।८३) इत्युः । 'वधूः स्त्रुषा नवोढा स्त्री भार्यापृक्काङ्ग-
नासु च । शठ्यां च शारिवायां च' इति विश्वः ॥

सुधा लेपोऽमृतं स्नुही ।

सुष्ठु धीयते । 'डुधाञ्' (जु० उ० अ०) । 'वेद्' (भ्वा०
प० अ०) । 'आतश्चोप-' (३।३।१०६) इत्यङ् । 'सुधा
गङ्गेष्टकाचूर्णं स्नुही चामृतमूर्वेयोः' इत्यजयः ॥

संधा प्रतिज्ञा मर्यादा

संधानम् । अत्र वा । 'डुधाञ्' (जु० उ० अ०) । 'आ-
तश्चोप-' (३।३।१०६) इत्यङ् ॥

श्रद्धा संप्रत्ययः स्पृहा ॥ १०२ ॥

श्रद्धानम् पूर्ववत् । 'श्रद्धादरे च काङ्क्षायाम्' (इति मे-
दिनी) । संप्रत्यय आदरः ॥

मधु मद्ये पुष्परसे क्षौद्रेऽपि

मन्यते । 'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । 'कलिपाटि-'
(उ० १।१८) इत्युः, धश्च । 'मधु क्षौद्रे जले क्षीरे मद्ये पु-
ष्परसे मधुः । दैत्ये चैत्रे वसन्ते च जीवकोशे मधुदुमे' इति
विश्वः ॥

अन्धं तमस्यपि ।

अन्धयति । 'अन्ध दृष्ट्युपधाते' (बु० उ० से०) । पचा-
द्यच् (३।१।१३४) । 'अन्धं तु तिमिरे क्लीबं चक्षुर्हानेऽभि-
धेयवत्' (इति मेदिनी) ॥

अतस्त्रिषु

आधान्तात् ॥

समुच्चद्वौ पण्डितमन्यगर्वितौ ॥१०३॥

समुच्चयते स्म । 'णह वन्धने' (दि० उ० अ०) । कः
(३।२।१०२) । 'समुच्चद्वः समुद्धूते पण्डितमन्यहस्योः'
इति विश्वः ॥

ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे निर्देशे

ब्रह्मैव ब्राह्मणजातिः बन्धुरस्य । 'ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे निर्दे-
शे च द्विजन्मनाम्' इति विश्वः ॥

अथावलम्बितः ।

अविदूरोऽप्यवष्टब्धः

अवलम्बित आश्रितः, वस्त्रादिरुद्धो वा । अवष्टब्धते स्म ।
'ष्टभि स्तम्भे' (भ्वा० आ० से०) । 'स्तम्भ रोधने' (सौत्रः)
वा । 'स्तम्भेः' (८।३।६७) 'अवाच्चा-' (८।३।६८) इति षः ।
'अवष्टब्धोऽविदूरे स्यादाकान्ते चावलम्बिते' (इति मे-
दिनी) ॥

प्रसिद्धौ ख्यातभूषितौ ॥ १०४ ॥

प्रसिध्यति, प्रसिध्यते स्म वा । 'विधु संराद्धौ' (दि० प०
से०) 'गल्याम्' (भ्वा० प० से०) । कर्तरि (३।४।७२) क-
र्मणि (३।२।१०२) वा क्तः ॥

॥ इति धान्ताः ॥

सूर्यवह्नी चित्रभानू

चित्रा भानवो रश्मयोऽस्य ॥

भानू रश्मिदिवाकरौ ।

भाति । 'भा दीप्तौ' (अ० प० अ०) । 'दामाभ्यां नुः'
(उ० ३।३२) ॥

भूतात्मानौ धातुदेहौ

भूतानामात्मा । भूतानि आत्मा स्वभावो यस्य, इति च ॥

सूर्यनीचौ पृथग्जनौ ॥ १०५ ॥

पृथक्कार्यौ जनः शाकपार्थिवादिः (वा० २।१।७८) ॥

ग्रावाणौ शैलपाषाणौ

ग्रसते । 'ग्रसु अदने' (भ्वा० आ० से०) । 'अन्येभ्योऽ-
पि-' (वा० ३।२।१०१) इति डः । आवनति । 'वन संभक्तौ'
(भ्वा० प० से०) 'शब्दे' (भ्वा० प० से०) वा । विच् (३।
२।७६) । ग्रश्वासावावा च ॥

पत्रिणौ शरपक्षिणौ ।

पत्राणि सन्त्यस्य । 'अतः-' (५।२।११५) इतीतिः ॥
'पत्री श्येने रथे काण्डे खगट्टरथिकादिषु' इति विश्वः ॥

तरुशैलौ शिखरिणौ

शिखरमस्ति ययोः । 'अतः-' (५।२।११५) इतीतिः ॥

शिखिनौ वह्निवर्हिणौ ॥ १०६ ॥

शिखाः सन्त्यस्य । 'द्वन्द्वोपताप-' (५।२।१२८) इतीतिः ॥
व्रीह्यादिः (५।२।११६) वा । 'शिखी वह्नौ बलीवर्दे शरे
केतुग्रहे हुमे । मयूरे कुक्कुटे पुंसि शिखावत्यन्यलिङ्गकः' (इति
मेदिनी) ॥

प्रतियत्तावुभौ लिप्सोपग्रहौ

प्रतियतनम् । प्रतियत्यते वा । 'यती प्रयत्ने' (भ्वा०
आ० से०) । 'यत निकारादौ' (बु० उ० से०) वा । 'य-
जयाच-' (३।३।९०) इति नङ् । 'प्रतियत्तश्च संस्कार-
लिप्सोपग्रहणेषु च' (इति मेदिनी) । उपग्रहो वन्दी-
ग्रहणादिः ॥

अथ सादिनौ ।

द्वौ सारथिहयारोहौ

अवश्यं सीदति । सादयति वा । 'षट् विशारणादौ'
(भ्वा० प० अ०) । 'आवश्यक-' (३।३।१७०) इति
णिनिः । ग्रह्यादिः (३।१।१३४) वा । 'सादी सुरंगमातङ्गर-
थारोहेषु दृश्यते' (इति मेदिनी) ॥

वाजिनोऽश्वेषुपक्षिणः ॥ १०७ ॥

वाजाः पक्षाः सन्त्यस्य । 'अतः-' (५।२।११५)
इतीतिः ॥

कुलेप्यभिजनो जन्मभूम्यामपि

अभि जायतेऽस्मिन् । 'जनी' (दि० आ० से०) । 'हलश्च'
(३।३।१२१) इति घञ् । 'जनिवध्योश्च' (७।३।३३) इति
वृद्धिर्न । 'अभिजनः कुले ख्यातो जन्मभूम्यां कुलव्रजे' इति
विश्वः ॥

अथ हायनाः ।

वर्षार्चिर्व्रीहिभेदाश्च

जहाति, जिहीते, वा । 'ओहाक् त्यागे' (बु० प० अ०) ।
'ओहाङ् गतौ' (बु० आ० अ०) वा । 'हश्च व्रीहिकालयोः'
(३।१।१४८) इति ण्युट् । 'हायनो न त्रियां वर्षे पुंस्यर्चिर्व्री-
हिभेदयोः' (इति मेदिनी) । वर्षोऽब्दम् । अर्ची रश्मिः ।
'व्रीहिभेदो नीवारादिः' इति मुकुटः । षष्टिकः, इति स्वामी ॥

चन्द्राश्रयर्का विरोचनाः ॥ १०८ ॥

विरोचते । 'रुच दीप्तौ' (भ्वा० आ० से०) । 'अनुदात्ते-
तश्च ह्लादेः' (३।२।१४९) इति युच् । 'विरोचनः प्रह्लादस्य
तनयेर्केऽभिचन्द्रयोः' (इति मेदिनी) ॥

केशोऽपि वृजिनः

वृज्यते । 'वृजी वर्जने' (अ० आ० से०) । 'वृजेः किञ्'

(उ० २।४७) इतीनन् । 'वृजिनं कल्मषे क्लीबं केशो ना कुटिले त्रिषु' इति रभसः ॥

विश्वकर्माकसुरशिल्पिनोः ।

विश्वं कर्मासात्, अस्य, वा । 'विश्वकर्मा सहस्रांशौ मुनिभिर्देवशिल्पिनोः' (इति मेदिनी) ॥

आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च १०९

अतति 'अत सातत्यगमने' (भ्वा० प० से०) 'सातिभ्यां मनिन्मनिणौ' (उ० ४।१५३) । 'आत्मा कलेवरे यत्ने स्वभावे परमात्मनि । चित्ते धृतौ च बुद्धौ च परव्यावर्तनेऽपि च' इति धरणिः ॥

शक्रो घातुकमत्तेभो वर्षुकाब्दो घनाघनः ।

हन्ति । 'हन हिंसागत्योः' (अ० प० अ०) 'हन्तेर्घश्च' (वा० ६।१।१२) इति पचाद्यचि द्वित्वम्, आक् चाभ्यासस्य । 'अन्योन्यघटने चैव घातुके च घनाघनः' इति धरणिः ॥

अभिमानोऽर्थादिदर्पेऽज्ञाने प्रणयहिंसयोः ॥ ११० ॥

अभिमानम् । 'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । घञ् (३।३।१८) । 'मीञ् हिंसायाम्' (क्या० उ० अ०) । भावे ल्युट् (३।३।११५) । 'मीनाति-' (६।१।५०) इत्यात्वम् । आदिना कुलपशुगुणादिग्रहः ॥

घनो मेघे मूर्तिगुणे त्रिषु मूर्ते निरन्तरे ।

हननम् । हन्यते वा । 'मूर्तौ घनः' (३।३।७७) इत्यप् । 'घनं सान्द्रं घनं बाधं घनो मुक्तो घनोऽम्बुदः । घनः काठिन्यसंघातो विस्तारो लोहमुद्गरौ' इति धरणिः । मूर्तिगुणे काठिन्ये ॥

इनः सूर्ये प्रभौ

एति । ईयते वा । 'इण्सिजि-' (उ० ३।२) इति नक् ॥

राजा मृगाङ्गे क्षत्रिये नृपे ॥ १११ ॥

राजति । 'राजृ वीप्तौ' (भ्वा० उ० से०) 'कनिन् युवृषि-' (उ० १।१५६) इति कनिन् । 'राजा प्रभौ च नृपतौ क्षत्रिये रजनीपतौ । यक्षे शके च पुंसि स्यात्' (इति मेदिनी) ॥

बाणिन्यौ नर्तकीदृत्यौ

अवश्यं वणति । 'वण शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'आवश्यक-' (३।३।२७०) इति, प्रह्यादित्वात् (३।१।१३४) वा णिनिः । वयोरैक्यम् । 'बाणिनिर्नर्तकीमत्ताविदग्धवनितासु च' (इति मेदिनी) ॥

स्रवन्त्यामपि बाहिनी ।

वहति । प्रह्यादि (३।१।१३४) णिनिः । 'बाहिनी स्यात्तरङ्गिण्यां सेनासैन्यप्रदेशयोः' इति विश्वः ॥

१—बाणिनीशब्दो मेदिन्यां पवर्गीयादौ पठितः । हैमे तु अन्तस्यादौ पठितः ॥ एवं बाहिनीशब्दोऽपि ॥

हादिन्यौ वज्रतडितौ

हादतेऽवश्यम् । 'हाद अव्यक्ते शब्दे' (भ्वा० आ० से०) 'आवश्यक-' (३।३।१७०) इति णिनिः ॥

वन्दायामपि कामिनी ॥ ११२ ॥

अवश्यं काम्यते । 'कमु कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । पूर्ववत् (३।३।१७०) णिनिः । 'कामिनी मीरुवन्दयोः । कामी तु कामुके चक्रवाके पारावतेऽपि च' (इति मेदिनी) वन्दा वृक्षे विजातीयप्ररोहः ॥

त्वग्देहयोरपि तनुः

तनोति, तन्यते वा । 'तनु विस्तारे' (त० उ० से०) । 'भृमृशी-' (उ० १।७) इत्युः । 'तनुः काये लचि स्त्री स्यात्त्रिष्वल्पे विरले कृशे' (इति मेदिनी) ॥

सूनाधोजिहिकापि च ।

सवनम् । सूयते वा । 'षृङ् प्राणिगर्भविमोचने' (अ० आ० से०) । भावे (३।३।११४) कर्मणि (३।३।१०२। वा०) क्तः । 'खादय ओदितः' (दि० ग०) इति (ओदित्वात् 'ओदितश्च' (८।२।४५) इति निष्ठानत्वम्) । 'सूनाख्या पुष्पिते पुष्पे जिह्वातले वधालये' इत्यजयः । 'सूने प्रसवपुष्पयोः) । सूना पुत्र्यां वधस्थानगलशुण्डिकयोरपि' (इति विश्वः) ॥

कतुविस्तारयोरस्त्री वितानं त्रिषु तुच्छके ॥ ११३ ॥ मन्दे

वितननम् । वितन्यते वा । घञ् (३।३।१८, १९) । 'वितानो यज्ञविस्तारोल्लोचेषु कतुकर्मणि । वृत्तभेदावसरयोर्वितानं तुच्छमन्दयोः' इति विश्वः । 'वितानो यज्ञ उल्लोचे विस्तारे पुनपुंसकम् । क्लीबं वृत्तविशेषे स्यात्त्रिलिङ्गो मन्दतुच्छयोः' (इति मेदिनी) मन्दे मूढे ॥

अथ केतनं कृत्ये केतावुपनिमन्त्रणे ।

'कित निवासादौ' (भ्वा० प० से०) । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्युट् । 'केतनं तु ध्वजे कार्ये निमन्त्रणनिवासयोः' इत्यजयः ॥

वेदास्तत्त्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः ॥ ११४ ॥

बृहति । 'बृहि वृद्धौ' (भ्वा० प० से०) । 'बृहेर्नोऽच्च' (उ० ४।१।४६) इति मनिन् । 'ब्रह्म तत्त्वतपोवेदे न द्वयोः पुंसि वेधसि । ऋत्विग्योगभिदोर्विप्रे' (इति मेदिनी) ॥

उत्साहने च हिंसायां सूचने चापि गन्धनम् ।

'गन्ध मर्दने' (उ० आ० से०) । भावादौ ल्युट् । 'गन्धनं सूचनोत्साहहिंसनेषु प्रकाशने' इति विश्वः ॥

आतञ्चनं प्रतीवापजवनाप्यायनाजकम् ॥ ११५ ॥

'तञ्चु गतौ' (भ्वा० प० से०) । ल्युट् (३।३।११४) । प्रतीवापो दुरधादौ दध्यादिभावार्थे तक्रादिप्रक्षेपः, निक्षेपो वा । जवनं वेगः । आप्यायनं तर्पणम् ॥

व्यञ्जनं लाञ्छनश्मश्रुनिष्ठानावयवेऽपि ।

व्यज्यते । अनेन वा । ल्युट् (३।३।११३, ११७) । 'व्य-
ञ्जनं तेमने चिह्ने श्मश्रुण्यवयवेऽपि च' (इति मेदिनी) । नि-
ष्ठानं तेमनम् ॥

स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्वहिपक्षिणाम् ११६

कुलीनस्य कर्म भावो वा । युवाद्यण् (५।१।१३०) ।
'कौलीनं पशुभिर्युद्धे कुलीनत्वापवादयोः' इति धरणिः ॥

स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने ।

उद्याल्यनेन । अस्मिन् वा । 'या प्रापणे' (अ० प०
अ०) । 'करणा-' (३।३।११७) इति ल्युट् । 'उद्यानं
वनभेदे स्यान्निःसृतौ च प्रयोजने' इति धरणिः ॥

अवकाशे स्थितौ स्थानम्

स्थीयतेऽत्र । अधिकरणे (३।३।११७) भावे (३।३।११५)
च ल्युट् । 'स्थानं सादृश्येऽवकाशे स्थितौ वृद्धिक्षयेतरे' (इति
मेदिनी) ॥

क्रीडादावपि देवनम् ॥ ११७ ॥

दीव्यतेऽनेन । 'दिवु क्रीडादौ' (दि० प० से०) । भावक-
रणादौ ल्युट् । 'देवनं व्यवहारे स्याज्जिगीषाक्रीडयोरपि ।
अक्षेण देवनः प्रोक्तः' इति विश्वः ॥

उत्थानं पौरुषे तन्त्रे संनिविष्टोद्गमेऽपि च ।

'उत्थानमुद्यते तन्त्रे पौरुषे पुस्तके रणे ।' ('प्राज्ञणो-
द्गमहर्षेषु मलवेगेऽपि न द्वयोः') (इति मेदिनी) । 'तन्त्रं
कुटुम्बकृत्ये स्यात्सिद्धान्ते चौषधोत्तमे । प्रधाने तन्तुवाने च
शास्त्रभेदे परिच्छदे । श्रुतिशास्त्रान्तरे हेतावुभयार्थप्रयोजके'
(इति मेदिनी) ॥

व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणेऽपि च ॥ ११८ ॥

विरुद्धमुत्थानम् । 'प्रादयो गता-' (वा० २।२।१८) इति
समासः । 'स्वतन्त्रता च व्युत्थानम्' इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मारणे मृतसंस्कारे गतौ द्रव्योपपादने ।

निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम् ॥ ११९ ॥

'षाध संसिद्धौ' (खा० प० से०) । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ।
'साधनं मृतसंस्कारे सैन्ये सिद्धौषधे गतौ । निर्वर्तनोपायमेद्-
दापनेऽनुगमे धने' (इति मेदिनी) । उपकरणं साधनसामग्री ॥

निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च ।

'यत निकारादौ' (उ० उ० से०) स्वार्थण्यन्तः । भावादौ
ल्युट् ॥

व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥ १२० ॥

व्यसिः । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । भावादौ ल्युट् ।
'व्यसनं लशुमे सप्तौ पानस्त्रीमृगयादिषु । दैवानिष्टफले

पापे विपत्तौ निष्फलोद्यमे' इति विश्वः (मेदिनी) । कामजे
दोषे मृगयाक्षपानादौ । कोपजे वाक्पारुष्यदण्डपारुष्यार्थ-
दूषणादौ ॥

पक्षमाक्षिलोस्त्रि किञ्चत्के तन्त्रवाद्यंशेऽप्यणीयसि ।

पक्ष्यते । अनेन वा । 'पक्ष परिग्रहे' (भ्वा० प० से०)
कर्मकरणादौ मनिन् (उ० ४।१।४५) । 'पक्ष्म सूत्रादिसूक्ष्मांशे
किञ्चत्के नेत्रलोमनि' इति विश्वः ॥

तिथिभेदे क्षणे पर्व

पर्वति पर्व्यते वा । 'पर्व पूरणे' (भ्वा० प० से०) ।
बाहुलकात्कनिन् । 'पर्व स्यादुत्सवे ग्रन्थौ प्रस्तावे विधुवा-
दिषु । दर्शप्रतिपदोः संधौ स्यात्तिथेः पञ्चक्रान्तरे' इति
धरणिः ॥

वर्त्म नेत्रच्छदेऽध्वनि ॥ १२१ ॥

वर्तते । अनेन । अस्मिन् वा । 'वृत्तु वर्तने' (भ्वा० आ०
से०) । मनिन् (उ० ४।१।४५) ॥

अकार्यगुह्ये कौपीनम्

कूपपतनमर्हति । 'शालीनकौपीने अष्टाकार्ययोः' (५।२।
२०) इति साधुः । 'कौपीनं स्यादकार्येऽपि चीरगुह्यप्रदेशयोः'
इति विश्वः ॥

मैथुनं संगतौ रते ।

मिथुनमेव । प्रज्ञायण् (५।४।३८) । मिथुनस्येदं वा ।
'संबन्धे सुरते युग्मे राशौ मिथुनमिष्यते' इति व्याडिः ॥

प्रधानं परमात्मा धीः

प्रधत्ते, धीयतेऽनेन । अस्मिन् वा । 'डुधाव्' कर्तृकर-
णादौ ल्युट् (३।३।११३, ११७) । 'प्रधानं स्यान्महामात्रे
प्रकृतौ परमात्मनि । प्रज्ञायामपि च क्लीबमेकत्वे तूतमे सदा'
(इति मेदिनी) ॥

प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः ॥ १२२ ॥

प्रज्ञायते । अनेन वादौ ल्युट् (३।३।११३, ११५, ११७) ॥

प्रसूनं पुष्पफलयोः

प्रसूयते । 'पुष् अमिषवे' (खा० उ० अ०) । 'सुनो
दीर्घश्च' (उ० ३।१।३) इति नः ॥

निधनं कुलानाशयोः ।

निधानम् । निधीयतेऽत्र वा । 'कृपृवृजि-' (उ० २।८।१)
इति क्युः ॥

क्रन्दने रोदनाह्वाने

'कदि आह्वाने रोदने च' (भ्वा० प० से०) । भावे (३।
३।११५) ल्युट् ॥

वर्ष्म देहप्रमाणयोः ॥ १२३ ॥

वर्षति । वृष्यते वा । 'वृषु सेचने' (भ्वा० प० से०) ।
मनिन् (उ० ४।१।४५) । 'वर्ष्म देहप्रमाणातिमुन्दराकृतिषु
स्मृतम्' (इति मेदिनी) ॥

गृहदेहत्विट्प्रभावा धामानि

दधाति । धीयते वा । 'डुधाव्' (जु० उ० अ०) । मनिन् (उ० ४।१४५) । 'धाम' शक्तौ प्रभावे च तेजोमन्दिरजन्मसु' इति विश्वः ॥

अथ चतुष्पथे ।

संनिवेशे च संस्थानम्

संस्थीयतेऽत्र । अनेन वा । संस्थितिर्वा । भावाधिकरणादौ ल्युट् (३।३।११५, ११७) । 'संस्थानमाकृतौ मृत्सौ संनिवेशे चतुष्पथे' (इति मेदिनी) ॥

लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः ॥ १२४ ॥

लक्ष्यते । अनेन वा । 'लक्ष दर्शने' (जु० आ० से०) । मनिन् (उ० ४।१।४५) ॥

आच्छादनं संपिधानमपवारणमित्युभे ।

आच्छाद्यतेऽनेन । 'छद् अपवारणे' चुरादिः । करणे (३।३।११७) भावे (३।३।११५) वा ल्युट् । 'आच्छादनं संपिधाने वस्त्रेऽपवृत्तिमात्रके' इति धरणिः ॥

आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च ॥ १२५ ॥

आराध्यतेऽनेन । 'राध संसिद्धौ' (स्वा० प० अ०) । भावादौ ल्युट् (३।३।११५, ११७)

अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि ।

अधिष्ठीयते । अनेन वा । भावादौ ल्युट् (३।३।११५, ११७) । 'अधिष्ठानं रथस्याङ्गे प्रभावेऽध्यासने पुरे' इत्यजयः ॥

रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि

रमयति । 'रमु क्रीडायाम्' (भ्वा० आ० अ०) ण्यन्तः । अन्तर्भावितण्यर्थो वा, रमन्तेऽस्मिन् वा । 'रमेस्त च' (उ० ३।१४) इति नः । 'नेङ् वक्षि-' (७।२।८) इति नेङ् । 'गेर-निटि-' (६।४।५१) । 'रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

वने सलिलकानने ॥ १२६ ॥

वन्यते । 'वन संभक्तौ' (भ्वा० प० से०) । 'वतु याचने' (त० उ० से०) वा । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः । कर्तरि पचाद्यच् (३।१।१३४) वा । 'ह्रीबं स्यात् कानने नीरे निवासे निलये वनम्' इति रभसः ॥

तलिनं विरले स्तोके

तलति । तल्यते वा । 'तल प्रतिष्ठायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'तलिपुलिभ्यामिन्' (उ० २।५३) । 'तलिनं विरले स्तोके खच्छेऽपि वाच्यलिङ्गकम्' (इति मेदिनी) ॥

१—अस्य सूत्रस्य 'करणाधिकरणयोः' इत्यधिकारस्थत्वेनात्रोपन्यासो निष्फलः कर्मणि विगृहीतत्वात् ॥ तस्मात् 'अकर्तरि-' (३।३।१९) इत्येव न्याय्यम् ॥ २—आधुनिकपुस्तकेषु तु 'तलिपुलिभ्यां च' इत्येव पाठ उपलभ्यते ॥

वाच्यलिङ्गास्तथोत्तरे ।

तथा तलिनवत् । उत्तरे आनान्तात् ॥

समानाः सत्समैके स्युः

समति । 'षम वैक्लव्ये' (भ्वा० प० से०) । 'ताच्छील्यवयो-वचनशक्तिषु चानश्' (३।२।१२९) । 'आगमशासनमनिलम्' इति मुग् न । सह मानेन वर्तते, इति वा । 'समानं सत्समै-केषु त्रिषु, ना नाभिमारुते' (इति मेदिनी) ॥

पिशुनौ खलसूचकौ ॥ १२७ ॥

पिंशति । 'पिंश अवयवे' (तु० प० से०) । 'क्षुधिपिंशिमि-थिभ्यः कित्' (उ० ३।५५) इत्युनन् । 'पिशुनं कुङ्कुमेऽपि च । कपिवक्त्रे च काके ना सूचककूरयोस्त्रिषु । पृक्कायां पिशुना स्त्री स्यात्' (इति मेदिनी) ॥

हीनन्यूनावृणगह्वौ

जहाति । हीयते स्म वा । 'ओहाक् त्यागे' (जु० प० अ०) । 'आदिकर्मणि क्तः' (३।४।७१) । कर्मणि (३।२।१०२) वा । 'ओदितश्च' (८।२।४५) इति नलम् । 'हीनं गह्वोनयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

न्यूनयति । न्यून्यते स्म वा । 'ऊन परिहाणे' (जु० उ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) वा । यत्तु—'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः—इति मुकुटेनोक्तम् । तच्च । चुरादिष्यन्तत्वेन अदन्तत्वेन चैगुपधत्वाभावात् । 'न्यूनं गह्वोनयोः' (इति मेदिनी) ॥

वेणिशूरौ तरस्विनौ ।

तरो बलं जवो वास्यास्ति । 'अस्माया-' (५।२।१२१) इति विनिः ॥

अभिपन्नोऽपराद्धोऽभिग्रस्तव्यापद्धता अपि ॥ १२८ ॥

अभिपद्यते स्म । 'गल्यर्था-' (३।४।७२) इति क्तः । कर्मणि (३।२।१०२) वा । 'अभिपन्नोऽपराद्धोऽभिग्रुते ग्रस्ते विपद्धते' इति विश्वः ॥

इति नान्ताः ॥

कलापो भूषणे बह्वै तूणीरे संहतेऽपि च ।

कलमाप्नोति । 'आप् व्याप्तौ' (स्वा० प० अ०) 'कर्मण्यण्' (३।२।१) कला आप्यतेऽनेन वा । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । 'कलापः संहतौ बह्वै काक्ष्यां भूषणतूणयोः' इत्यजयः । ('चन्द्रे विदग्धे व्याकरणमेदेऽपि कथ्यते बुधैः' इति मेदिन्यां विशेषः) ॥

परिच्छदे परीचापः पर्युतौ सलिलस्थितौ ॥ १२९ ॥

परिवपनम् । अनेन । अत्र वा 'डुवप् बीजतन्तुसंताने' (भ्वा० उ० अ०) । 'भावे घञ्' (३।३।१८) । 'हलश्च'

१—अत्र 'स्' इत्युपन्यासोऽसंगतः । घञो भूताधिकारे विधा-नाभावात् ॥

(३।३।१२१) इति वा । 'उपसर्गस्य-' (६।३।१२२) इति दीर्घः । परिच्छदः परिवारः ॥

गोधुग् गोष्ठपतिर्गोपौ

र्गा पाति । 'पा रक्षणे' (अ० प० अ०) । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः । 'गोपो ग्रामौघगोष्ठाधिकृतयोर्बलवे' इति विश्वः ॥

हरो विष्णुर्वृषाकपिः ।

वृषं धर्मं न कम्पयति । 'कपि किञ्चिच्चलने' (भ्वा० आ० से०) । 'अंहिकम्प्योर्नलोपश्च' (उ० ४।१४४) इतीः । वृषाद्ध-
र्मादाकम्पयति दुष्टान् इति वा । यद्वा वर्षति कामान् । 'वृषु सेचने' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । आकम्पयति पापानि । पूर्ववदिः (उ० ४।१४४) । वृष-
श्चासावाकपिश्च । यद्वा वृषा इन्द्रोऽनेन । कम्पते आकम्पते वा अस्मात् । यद्वा वृषो धर्मो वृषा इन्द्रो वा कपिरिव वशे यस्य । यद्वा वृषरक्षकः कपिर्वेराहः । शाकपार्थिवादिः (वा० २। १।७८) । 'अन्येषामपि-' (६।३।१३९) इति दीर्घः । यद्वा वृष्ण इन्द्रस्याकं वृषाकं पियति । 'पि गतौ' (तु० प० अ०) । अन्तर्भावितव्यर्थो वा । इन्द्रदुःखं प्राप्नोति प्रापयति वा दैत्यान् । रक्षकत्वात् । विचि (३।२।७५) संज्ञापूर्वकत्वाच्च गुणः । क्विपि (३।२।७६) तु आगमशास्त्रस्यानित्यत्वाच्च तुक् । परशब्दस्येष्ट-
वाचिन्वादिषडं बाधित्वा पूर्वसवर्णदीर्घः (६।१।१०२) पूर्वरूपे (६।१।१०७) स्तः । 'वृषाकपिः पुमान्कृष्णे शंकरे जातवे-
दसि' (इति मेदिनी) ॥

बाष्पमूष्माश्रु

वायति । 'ओवै शोषणे' (भ्वा० प० से०) । वाति । 'वा गत्यादौ' (अ० प० अ०) । 'खष्पशिल्पशष्प' (उ० ३।२८) इति साधुः ॥

कशिपु त्वन्नमाच्छादनं द्रव्यम् ॥ १३० ॥

कशति दुःखम् । कश्यते वा । 'कश गतिशासनयोः' (अ० आ० अ०) मृगवादिवात् (उ० १।३७) साधुः । 'एकोक्त्या कशिपुर्भक्ताच्छादने च द्वयोः पृथक्' इति विश्वः ॥

तल्पं शय्याद्दारेषु

तल्पतेऽस्मिन् । 'तल प्रतिष्ठायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'खष्पशिल्प-' (उ० ३।२८) इति साधुः । वक्ष्यमौणम्,

१—आधुनिकपुस्तकेषु तु 'कुण्ठिकम्प्योः' इति पाठ उपल-
भ्यते ॥ २—बाष्पं मेदिन्यामन्तस्यादौ पठ्यते । अत एव गोवर्ध-
नाचार्यैरपि 'बाष्पाकुलम्' (५२८) इत्यार्यान्तस्यादिव्रज्यायां
लिखिता । हैमे तु स्पर्शादि पठ्यते ॥ ३—इदं त्वसंगतम्
'कशिपुर्भक्ताच्छादनयोरेकोक्त्या पृथक्तयोः पुंसि' इति मेदिनीतः
कशिपोः पुंस्त्वस्य, 'तल्पमष्टे कलत्रे च शयनीये च न द्वयोः' इति
मेदिनीतस्तल्पस्य छीबतायाः प्रतीतेः ॥

'अस्त्रियाम्' इति कशिपुतल्पाभ्यामपि संबध्यते । अष्टो-
ऽष्टालिका ॥

स्तम्बेऽपि विटपोऽस्त्रियाम् ।

वेडति । विध्यते वा । 'विट आक्रोशे शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'विटपपिष्टपविशिपोलपाः' (उ० ३।१४५) । 'विटपः पल्लवे धिङ्गे विस्तारे स्तम्बशाखयोः' इति विश्वः ॥

प्राप्तरूपस्वरूपाभिरूपा बुधमनोज्ञयोः ॥ १३१ ॥

मेघलिङ्गा अमी

प्राप्तो रूपम् । 'प्राप्तापन्ने च-' (३।२।४) इति समासः । प्राप्ते रूपं येन । 'प्राप्तरूपो हरम्ययोः' (इति मेदिनी) ॥

स्वमेव रूपं यस्य ॥

अभिलक्ष्यं रूपमस्य । 'अभिरूपो बुधे रम्ये' (इति मेदिनी) ॥

कूर्मी वीणाभेदश्च कच्छपी ।

कच्छे कच्छं वा पिबति । कच्छेन पाति वा । 'सुपि-' (३।२।४) इति कः । 'गापोष्टक्' (३।२।८) तु न । 'पिबतेः सुरासीध्वोः' (वार्तिक) इति वचनात् । 'गतिक्कारकोपपदा-' इति सुबुत्पत्तेः प्राक् समासः । 'जातेः-' (४।१।६३) इति ङीप् । 'कच्छपी वल्लकीभेदे डुलौ क्षुद्रगदान्तरे' इति विश्वः ॥

इति पान्ताः ॥

रवर्णे पुंसि रेफः स्यात्कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः ॥ १३२ ॥

'रादिफः' (वा० ३।३।१०८) । रिफयते । रिफति वा । 'रिफ हिंसायाम्' (तु० प० से०) । घञ् (३।३।१९) । पचा-
यच् (३।१।१३४) वा ॥

इति फान्तः ॥

अन्तराभवसत्त्वेऽप्ये गन्धर्वो दिव्यगायने ।

अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातनाशरीरम् । यदाहुः—'अन्तराभवदेहो हि नेष्यते विन्ध्यवासिनां' । तन्न । लक्ष्यविरोधात् । तस्मादन्तरिक्षवासिनो गन्धर्वाख्या भूताः । यद्वासः 'अस्माभिर्यदनुष्ठेयं गन्धर्वैस्तदनुष्ठितम्'— इति स्वामी । तच्चिन्त्यम् । 'गन्धर्वः पशुभेदे स्यात्पुंस्कोकि-
लतुरंगयोः । अन्तराभवसत्त्वे च गायने खेचरेऽपि च' (मेदि-
नी) इत्यादौ द्वयोः पृथक् पाठात् । दृष्टान्तोऽपि विषमः । दिव्यगायनानां विश्वावस्वादीनामेव तत्र ग्रहणात् । गन्धमर्वति । 'अर्व गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) शक-
न्वादिः (वा० ६।१।९४) ॥

कम्बुर्ना वलये शङ्खे

कम्बति । 'कम्ब गतौ' () मृगवादिः (उ० १।३७) 'कम्बुः शङ्खे त्रियां पुंसि शम्बुके वलये गजे' (इति मेदिनी) ॥

द्विजिह्वौ सर्पसूचकौ ॥ १३३ ॥

द्वे जिह्वे यस्य ॥

पूर्वोऽन्यलिङ्गः प्रागाह पुं बहुत्वेऽपि पूर्वजान् ।

पूर्वयति । 'पूर्व निकेतने' (तु० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । 'पूर्वे तु पूर्वजेषु स्युः पूर्वप्रागाद्ययोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) । 'प्राक् पूर्वमग्रतः' इति धरणिः ॥

इति वान्ताः ॥

कुम्भौ घटेभमूर्ध्निशौ

कुं भूमिं कुत्सितं वा उम्भति । 'उम्भ पूरणे' (तु० प० से०) । 'कर्मण्य' (३।२।१) । पचायच् (३।१।१३४) वा । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) । 'कुम्भः स्यात्कुम्भकर्णस्य सुते वेश्यापतौ घटे । राशिभेदे द्विपाङ्गे च कुम्भं त्रिवृति गुगुले' इति विश्वः ।

डिम्भौ तु शिशुबालिशौ ॥ १३४ ॥

डिम्भयति । 'डिभि संघाते' चुरादिः । पचायच् (३।१।१३४) ॥

स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ

स्तम्भाति । 'स्तम्भु रोधने' (सौत्रः) पचायच् (३।१।१३४) । भावे घञ् (३।३।१८) वा ॥

शंभू ब्रह्मत्रिलोचनौ ।

शं भवति । 'भू सत्तायाम्' (भ्वा० प० से०) 'प्राप्तौ' (तु० आ० से०) वा । अन्तर्भावितव्यर्थः । मितद्वादित्वात् (वा० ३।२।१७८) । डुः । 'शंभुः पुंस्ति महादेवे परमेष्ठिनि चार्हति' (इति मेदिनी) विष्णौ च ॥

कुक्षिभूणाभर्का गर्भाः

गिरति । 'गृ निगरणे' (तु० प० से०) । गृणाति । गीर्यते वा । 'गृ शब्दे' (क्या० प० से०) । 'अतिगृभ्यां भन्' (उ० ३।१।९२) । 'गर्भौ भ्रूणेऽर्भके कुक्षौ संधौ पनसकण्टके' (इति मेदिनी) ॥

विस्त्रम्भः प्रणयेऽपि च ॥ १३५ ॥

विस्त्रम्भणम् । विस्त्रभ्यतेऽनेन वा । 'स्त्रम्भु विश्वासे' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१८) । 'विस्त्रम्भः केलि-कलहे विश्वासे प्रणये वधे' इति विश्वः । 'परिचयप्रार्थनयोः प्रणयः परिकीर्तितः' इत्यमरमाला ॥

स्याद्भेयां दुन्दुभिः पुंसि स्यादक्षे दुन्दुभिः स्त्रियाम् ।

'दुन्द' इति शब्देन उभति । 'उभ पूरणे' (तु० प० से०) । 'इगुपधात् कित्' (उ० ४।१।२०) इतीन् । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) । यद्वा 'दुन्द' इति हलन्तस्यैवावुकरणम् । 'दुन्दुभिः पुमान् । वरुणे दैत्यभेयोश्च ल्यक्षे बिन्दुत्रिकद्वये' (इति मेदिनी) ॥

१—पूर्वगन्धर्वशब्दौ विश्वमेदिन्योरपि स्पर्शान्तेष्वेवोपलभ्येते । हेमे तु दन्तोष्ठयान्तेष्वेव ॥ २—अक्षे बिन्दुत्रिकद्वये यथा 'दुन्दुभ्या किल तत्कृतं पतितया यद्वैपरी हारिता' इति स्वामिमुकुटानेकार्थकै-रवाकरकौमुदः ॥

स्यान्महारजने क्लीबं कुसुम्भं करके पुमान् ॥ १३६ ॥

कुसुम्भयति । अनेन । वा । 'कुसुम्भ क्षेपे' (कण्ठादिः) । पचायच् (३।३।१३४) । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् वा । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । 'कुसुम्भं हेमनि महारजने ना कमण्डलौ' (इति मेदिनी) ॥

क्षत्रियेऽपि च नाभिर्ना

नभ्यते । 'णभ हिंसायाम्' (भ्वा० आ० से०) । 'इस-जादिभ्यः' (वा० ३।३।१०८) । यद्वा नाभयति । स्वार्थण्य-न्तात् 'अच इः' (उ० ४।१।३९) । 'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रम-ध्यक्षत्रिययोः पुमान् । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्त्रियां कस्तूरि-कामहे' (इति मेदिनी) ॥

सुरभिर्गवि च स्त्रियाम् ।

सुष्टु रभते, रभ्यते वा । 'रभ राभसे' (भ्वा० आ० अ०) । 'सर्वधातुभ्य इन्' (उ० ४।१।१८) । 'सुरभिः शल्लकीमातृभि-त्सुरगेषु योषिति । चम्पके च वसन्ते च तथा जातीफले पुमान् । खर्णे गन्धोत्पले क्लीबं सुगन्धिकान्तयोस्त्रिषु । (विख्याते सचिवे धीरे चैत्रेऽपि च पुमानयम्)' (इति मेदिनी) ॥

सभा संसदि सभ्ये च

सह भान्ति ये । यस्यां वा । 'भा वीप्तौ' (अ० प० अ०) । 'सुपि' (३।२।४) इति कः । 'अन्येभ्योऽपि—' (वा० ३।२।१०२) इति डो वा । 'स्त्रियां सामाजिके गोष्ठ्यां द्यूतमन्दिरयोः सभा' इति रभसः ॥

त्रिविध्यक्षेऽपि वल्लभः ॥ १३७ ॥

वल्लते । वल्लयते वा । 'वल्ल संवरणे संचरणे च' (भ्वा० आ० से०) । 'रास्त्रिवल्लभ्यां च' (उ० ३।१।२५) इत्यभच् । 'वल्लभो दयितेऽप्यक्षे सल्लक्षणतुरंगमे' (इति मेदिनी) ॥

इति भान्ताः ॥

किरणप्रग्रहौ रश्मि

अश्रुते । अनेन वा । 'अश्रु व्याप्तौ' (स्वा० आ० से०) । 'अश्रोते रश् च' (उ० ४।४।६) इति भिः । 'रश्मिः पुमान् वीधितौ स्यात्पक्षमप्रग्रहयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

कपिभेकौ सुवंगमौ ।

प्लवेन हुत्या गच्छति । 'गमश्च' (३।२।४७) इति खच् ॥

इच्छामनोभवौ कामौ

कमनम् । कम्यते वा । 'कमु कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१८, १९) । 'कामः स्मरेच्छयोः पुमान् । रेतस्यपि निकामे च काम्येऽपि स्यान्नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

शौर्यौद्योगौ पराक्रमौ ॥ १३८ ॥

पराक्रमणम् । अनेन वा । 'कमु पादविक्षेपे' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८, १२१) । 'नोदात्तोपदेशस्य—' (७।३।३४) इति न वृद्धिः । 'पराक्रमः स्यात्सामर्थ्ये विक्रमोद्यमयो-रपि' (इति मेदिनी) ॥

धर्माः पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः ।

धरति । ध्रियते वा । 'धृञ् धारणे' (भ्वा० उ० अ०)
'अर्तिस्तु' (उ० १।१४०) इति मन् 'धर्मोऽस्त्री पुण्य
आचारे स्वभावोपमयोः क्रतौ । अहिंसोपनिषद्याये ना धनु-
र्यमसोमपे' (इति मेदिनी) ॥

उपायपूर्वे आरम्भ उपधा चाप्युपक्रमः ॥ १३२ ॥

उपधा उत्कोचः । उपक्रमणम् । अनेन वा । पूर्ववत् (३।३।
१८, १२१, ७।३।१३४) 'उपक्रमः स्यादुपधाचिकित्सारम्भ-
विक्रमे' इति विश्वः ॥

वणिकपथः पुरं वेदो निगमाः

निगम्यते । अनेन वा । 'गोचरसंचर-' (३।३।११९)
इति साधुः । 'निगमो वणिजे पुर्या कटे वेदे पणिकपथे'
इति विश्वः ॥

नागरो वणिकः ।

नैगमौ द्वौ

निगमे भवः । 'तत्र भवः' (४।३।५३) इत्यण् । 'नैगमः
स्यादुपनिषद्वणिजोर्नागरेऽपि च' इति विश्वः ॥

बले रामो नीलचारुसिते त्रिषु ॥ १४० ॥

रमते । अनेन वा । 'रमु क्रीडायाम्' (भ्वा० आ० अ०)
'ज्वलितकसन्तेभ्यो णः' (३।१।१४०) 'हलश्च' (३।३।१२१)
इति घञ् वा । 'रामः पशुविशेषे स्याज्जामदग्र्ये हलायुधे ।
राघवे च सितश्वेतमनोहेषु च वाच्यवत्' इति विश्वः ॥

शब्दादिपूर्वो वृन्देऽपि ग्रामः

ग्रसते । ग्रस्यते वा । 'ग्रसु अदने' (भ्वा० अ० से०)
'ग्रसेरा च' (उ० १।१४३) इति मः । 'ग्रामः खरे संवसथे
वृन्दे शब्दादिपूर्वकः' इति विश्वः ॥

क्रान्तौ च विक्रमः ।

विक्रमणम् । अनेन वा । घञ् (३।३।१८, १२१) । 'विक्र-
मः शक्तिसंपत्तिः क्रान्तिमात्रं च विक्रमः' इति धरणिः ॥

स्तोमः स्तोत्रेऽध्वरे वृन्दे

स्त्यते । अनेन वा । 'हुञ् स्तुतौ' (अ० उ० अ०) ।
'अर्तिस्तु' (उ० १।१४०) इति मन् ॥

जिह्वस्तु कुटिलेऽलसे ॥ १४१ ॥

जहाति । हीयते वा । 'ओहाक् त्यागे' (जु० अ० अ०) ।
'जहातेः सन्वदालोपश्च' (उ० १।१४१) इति मन् ॥

गुल्मा रुक्स्तम्बसेनाश्च

गुह्यते । 'गुड वेष्टने' रक्षणे (तु० प० से०) बाहुलका-

न्मक् । डलयोरेकलम् । 'धुल्यः स्तम्बे ह्रीहि घट्टसैन्ययोः
सैन्यरक्षणे' इति विश्वः । रुग् उदररोगः । स्तम्बोऽप्रकाण्डः ॥

जामिः स्वसुकुलस्त्रियोः ।

जायति । जायते वा । 'जै क्षये' (भ्वा० प० अ०) ।
बाहुलकान्मिः । यद्वा 'जमु अदने' (भ्वा० प० से०) । बाहुल-
कादिण् दीर्घश्च । कर्मणि 'इजजादिभ्यः' (वा० ३।३।१०८)
इतीच् वा—इति स्वामी । 'जिह्वस्तु कुटिले मन्दे जामिः
स्वसुकुलस्त्रियोः' इति चवर्गादावजयः ॥

सुकुटस्तु—'प्रहरे समये यामो यामिः स्वसुकुलस्त्रियोः'
इति रभसादन्तस्थादितामाह । 'यामिः कुलस्त्रीस्त्रियोः स्त्री'
(इति मेदिनी) । तत्र 'या प्रापणे' (अ० प० अ०) धातु-
बोधयः ॥

क्षितिक्षान्त्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु १४२

क्षमणम् । 'क्षमूष् सहने' (भ्वा० आ० से०) । षित्वाद्
(३।३।१०४) अङ् । क्षमते । क्षम्यते वा । पचायच् (३।१।
१३४) । घञ् (३।३।१९) वा । 'नोदातोपदेशस्य-' (७।३।
३४) इति न वृद्धिः । 'क्षमा तितिक्षा पृथ्वी च योग्ये शक्ते
हिते क्षमम्' इति धरणिः ॥

त्रिषु श्यामौ हरित्कृष्णौ श्यामा स्याच्छारिवानिशा ।

श्यायते । 'श्यैङ् गतौ' (भ्वा० आ० अ०) । 'इषुयुधीन्धि-'
(उ० १।१४५) इति मक् । 'श्यामो वटे प्रयागस्य वारिदे
वृद्धदारके । पिके च कृष्णहरिते पुंसि स्यात्तद्वति त्रिषु । मरि-
चे सिन्धुलवणे क्लीबं स्त्री शारिवौषधौ । अप्रसूताङ्गनायां च
प्रियङ्गावपि चोच्यते । यमुनायां त्रियामायां कृष्णत्रिवृतिकौ-
षधौ ।' नीलिकायाम्—'अथ श्यामो मासे मण्डपकालयोः'
(इति मेदिनी) ॥

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥ १४३ ॥

लडनम् । 'लड बाल्ये (विलासे)' (भ्वा० प० से०) ।
संपदादिक्किप् (वा० ३।३।१०८) । डलयोरेकलम् । ललम-
मति । 'अमगत्यादौ' (भ्वा० प० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।
१) ॥*॥ बाहुलकात्कनिनि नान्तोऽपि । 'प्रधानध्वजशङ्केषु
पुण्ड्रवालधिलक्ष्मसु । भूषावाजिप्रभावेषु ललामं स्याल्ललाम
च' इति रुद्रः । पुण्ड्रमश्वदीनां ललाटचित्रम् । अश्वो वाजी ।
भूषा सामीप्यादश्वस्यैव ॥

सूक्ष्ममध्यात्ममपि

सूच्यते । 'सूच पैश्रन्ये' (जु० उ० से०) । 'सूचेः सन्'
(उ० ४।१७७) । 'सूक्ष्मं स्यात्कैतवेऽध्यात्मे पुंस्यमौ त्रिषु

१—द्राविति ब्राह्मणस्य नैगमत्वे निषेधः—इति स्वामी ॥—'द्वौ'
इत्युक्तैरुपनिषद्ब्राह्मणयोर्नान्यम्, इत्येके—इति पीयूषव्याख्या ॥

१—युक्ते मान्तमव्ययम् इत्येके शक्तहितयोस्त्रिषु । क्षमः, क्षमा ।
इति पीयूषव्याख्या ॥ २—इत उत्तरं श्रामशब्दार्थकथनेन प्रकृतानु-
पयुक्तम् ॥ ३—यथा 'कन्याललाम कमनीयमजस लिप्तोः' इति
रघुः—इति स्वामिसुकुटौ ॥

चाल्पके' (इति मेदिनी) । यत्तु-सुष्ठु उक्ष्यते इति खामी ॥
सुष्ठु उष्मयते-इति मुकुटश्च व्याचष्टे । तदुक्तसूत्रादर्शनमूल-
कम् ॥

आदौ प्रधाने प्रथमः

प्रथते । 'प्रथ विस्तारे' (भ्वा० आ० से०) । 'पथेरमच्'
(उ० ५।६८) । 'प्रथमस्तु भवेदादौ प्रधानेऽपि च वाच्य-
वत्' (इति मेदिनी) ॥

त्रिषु ।

आमान्तम् ॥

वामौ वल्गुप्रतीपौ द्वौ

वमति वम्यते वा । 'वुवम उद्भिरणे' (भ्वा० प० से०) ।
'व्वलिति-' (३।१।१४०) इति णः । घञ् (३।३।१९) वा ।
'वामं' सव्ये प्रतीपे च द्रविणे चातिसुन्दरे । पयोधरे हरे
क्रामे विद्याद्वामामपि स्त्रियाम् । वामी शृगालीवडवारास-
भीकरभीषु च' इति विश्वः ॥

अधमौ न्यूनकुत्सितौ ॥ १४४ ॥

अमति । 'अव रक्षणौ' (भ्वा० प० से०) । 'अवद्या-
वमाधमा-' (उ० ५।५४) इति साधुः । यद्वा न धम्यते,
धमति वा । 'धम ध्वाने' सौत्रः । घञ् (३।३।१८) पचा-
द्यच् (३।१।१३४) वा ।—अधोभवः । 'अवोधसोः सलो-
पश्च' ()-इति खामी ॥

जीर्णे च परिभुक्तं च यातयामसिद्धं द्वयम् ।

यातो गतो याम उपभोगकालो यस्य । 'यातयामोऽन्यव-
ज्जीर्णे परिभुक्तोऽज्जितेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

इति मान्ताः

तुरंगमरुडौ ताक्ष्यौ

ताक्ष्यस्य कश्यपस्यापत्यम् । 'ऋष्यन्धक-' (४।१।११४)
इत्यण् । 'ताक्ष्योऽश्वसर्पयोः । गरुडाग्रजे सुपर्णे च पुंसि
क्लीबं रसाज्जने' (इति मेदिनी) ॥

निलयापचयौ क्षयौ ॥ १४५ ॥

क्षयणम्, क्षीयतेऽत्र वा । 'क्षि क्षये' (भ्वा० प० अ०) ।
'क्षि निवासगल्योः' (तु० प० अ०) । 'एरच्' (३।३।५६) ।
'पुंसि-' (३।३।११८) इति घो वा । 'क्षयो रोगान्तरे वेश्म-
कल्पान्तापचयेषु च' (इति मेदिनी) ॥

श्वशुर्यौ देवरदयालौ

श्वशुरस्यापत्यम् । 'राजश्वसुराद्यत्' (४।१।१३७) ॥

भ्रातृव्यौ भ्रातृजद्विषौ ।

भ्रातुरपत्यम् । 'भ्रातृव्यच्च' (४।१।१४४) । 'व्यन्सपत्ने' (४।
१।१४५) ॥

पर्जन्यौ रसदब्देन्द्रौ

पिपत्ति । 'पृ पालनपूरणयोः' (जु० प० से०) । पषति ।

'पृषु सेचने' (भ्वा० प० से०) । 'पर्जन्यः' (उ० ३।१०३)
इति साधुः । 'पर्जन्यो मेघशब्देऽपि ध्वनदम्बुदशक्रयोः'
इति विश्वः ॥

स्यादर्यः स्वामिवैश्ययोः ॥ १४६ ॥

अर्यते 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'अर्यः स्वामिवै-
श्ययोः' (३।१।१०३) इति साधुः ॥

तिष्यः पुष्ये कलियुगे

त्वेषति । 'त्विष दीप्तौ' (भ्वा० उ० अ०) । अग्न्यादिः
(उ० ४।१।१२) । 'तिष्यः कलियुगे ऋक्षे तिष्या धात्री च
कीर्त्यते' इति धरणिः ॥

पर्यायोऽवसरे क्रमे ।

पर्ययणम् । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'परावनुपा-
ल्ये—' (३।३।३८) इति घञ् । 'पर्यायस्तु प्रकारे स्यान्नि-
र्माणेऽवसरे क्रमे' इति विश्वः ॥

प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु ॥ १४७ ॥

रन्ध्रे शब्दे

प्रत्ययणम् । प्रतीयतेऽनेन वा । प्रत्येति, इति वा । 'एरच्'
(३।३।५६) । 'पुंसि—' (३।३।११८) इति घो वा । पचाद्यच्
(३।१।१३४) वा । 'प्रत्ययः शपथे रन्ध्रे विश्वासाचारहेतुषु ।
प्रथितत्वे च सन्नादावधीनज्ञानयोरपि' इति विश्वः ॥

अथानुशयो दीर्घद्वेषानुतापयोः ।

अनुशयणम् । अनेन वा । 'शीङ् स्वप्ने' (अ० आ० से०) ।
'एरच्' (३।३।५६) । 'पुंसि—' (३।३।११८) इति घो वा ।
'भवेदनुशयो द्वेषे पश्चात्तापानुबन्धयोः' इति विश्वः ॥

स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्ये गजानां मध्यमे गते ॥ १४८ ॥

उच्चयणम् । 'चिञ् चयने' (स्वा० उ० अ०) । 'एरच्'
(३।३।५६) । स्थूलोच्चयः । 'स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्ये गण्डो-
पलकरण्डयोः' इति विश्वः ॥

समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ।

समयणम् । समीयतेऽत्र, अनेन वा । समेति वा 'इण्
गतौ' (अ० प० अ०) । 'इ गतौ' (भ्वा० प० से०) वा ।
'एरच्' (३।३।५६) । 'पुंसि—' (३।३।११८) इति घो वा ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) वा । 'समयः शपथाचारसिद्धान्तेषु
तथा धिषि । क्रियाकारे च निर्देशे संकेते कालभाषयोः'
(इति मेदिनी) ॥

व्यसनान्यशुभं दैवं विपदित्यनयास्त्रयः ॥ १४९ ॥

व्यसनं स्त्रीघृतपानादि । अशुभं दैवविशेषणम् । न नय-
नम् । अनेन वा । अत्र वा । 'णीञ् प्रापणे' (भ्वा० उ०
अ०) । 'एरच्' (३।३।५६) । विरोधे नञ् । अयाच्छुभावहवि-
धेरन्यः । 'अनयस्तु विपदैवाशुभयोर्व्यसनेषु च' (इति मे-
दिनी) ॥

अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दण्डेऽपि

अत्ययनम् । अनेन वा । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'एरच्' (३।३।५६) । 'अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रेऽत्युत्पाते ना-
शदण्डयोः' इति धरणिः ॥

अथापदि ।

युद्धायत्योः संपरायः

संपरायणम् । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । पूर्ववत् (३।३।५६) । 'संपरायः समीके स्यादापदुत्तरकालयोः' (इति मेदिनी) ॥

पूज्यस्तु श्वशुरेऽपि च ॥ १५० ॥

पूजयितुमर्हः । 'पूज पूजायाम्' (उ० प० से०) । 'अर्हे कृत्यतृचश्च' (३।३।१६९) इति यत् । 'पूज्यौ श्वशुरपूजाहौ' इति धरणिः ॥

पश्चादवस्थायिबलं समवायश्च संनयौ ।

संनयनम् । संनीयते वा । संनयति वा । 'णीञ् प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'एरच्' (३।३।५६) पचाद्यच् (३।१।१३४) वा ॥

संघाते संनिवेशे च संस्त्यायः

संस्त्यानम् । 'द्यै स्त्यै शब्दसंघातयोः' (भ्वा० प० अ०) । घञ् (३।३।१८) । 'आतो युक्-' (७।३।३३) । 'संस्त्ययः संनिवेशे च संघाते विस्तृतावपि' (इति मेदिनी) ॥

प्रणयास्त्वमी ॥ १५१ ॥

विश्रम्भयाच्चाप्रेमाणः

प्रणयनम् । 'णीञ्' (भ्वा० उ० अ०) । 'एरच्' (३।३।५६) । 'प्रणयः प्रसरे प्रेम्णि (याच्चाविश्रम्भयोरपि । निर्वा-
णेऽपि' (इति मेदिनी) । 'विश्रम्भः स्यात्परिचये विश्वास-
विप्रलम्भयोः' इत्यजयः ॥

विरोधेऽपि समुच्छ्रयः ।

सुष्ठु ऊर्ध्वं श्रयणम् । 'श्रिञ् सेवायाम्' (भ्वा० उ० से०) । 'एरच्' (३।३।५६) । 'वैरोन्नयोः समुच्छ्रयः' इति रभसः ॥

विषयो यस्य यो ज्ञातस्तत्र शब्दादिकेऽपि ॥ १५२ ॥

विसयनम् । अत्र वा । विसिनोति वा । 'धिञ् बन्धने' (स्वा० उ० अ०) । 'एरच्' (३।३।५६) 'पुंसि-' (३।३।११८) इति यो वा । पचाद्यच् (३।१।१३४) वा । 'परिनि-
विभ्यः सेवसितसय-' (८।३।७०) इति षः । 'विषयो गो-
चरे देशे तथा जनपदेऽपि च । प्रबन्धाद्यस्य यो ज्ञातस्तत्र
रूपादिके पुमान्' (इति मेदिनी) ॥

निर्यासेऽपि कषायोऽस्त्री

निर्यासः क्वाथः । कषति कण्ठम् । 'कष हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादयः । 'कषायो रसमेद स्या-
दङ्गरागे विलेपने । निर्यासे च कषायोऽथ सुरभौ लोहिते-
ऽन्यवत्' इति विश्वः ॥

सभायां च प्रतिश्रयः ।

प्रतिश्रयणम् । अत्र वा । 'श्रिञ्' (भ्वा० उ० से०) । 'एर-
च्' (३।३।५६) । घः (३।३।११८) वा । 'प्रतिश्रयः सभायां
चाश्रयेऽभ्युपगमेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

प्रायो भूयन्तगमने

प्रायणम् । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१८) । 'इण् गतौ' (अ० प० से०) । 'एरच्' (३।३।५६) वा । 'प्रायश्चानशने मृल्यौ प्रायो बाहुल्यतुल्ययोः' इति विश्वः ॥

मन्युर्दैन्ये क्रतौ कुधि ॥ १५३ ॥

मन्यते । 'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । मृगध्वादिः
(उ० १।३७) । 'मन्युः पुमान् कुधि । दैन्ये शोके च यज्ञे
च' (इति मेदिनी) ॥

रहस्योपस्थयोर्गुह्यम्

गूहनम् । गुह्यते वा । 'गुह् संवरणे' (भ्वा० आ० से०) ।
'शंसिदुहि-' इति क्यप् । 'गुह्यं रहस्योपस्थे च गुह्यः कम-
ठदम्भयोः' इति विश्वः ॥

सत्यं शपथतथ्ययोः ।

सति साधुः । 'तत्र साधुः' (४।४।९८) इति यत् ।
'सत्यं कृते च शपथे तथ्ये च त्रिषु तद्वति' (इति मेदिनी) ॥

वीर्यं बले प्रभावे च

वीर्यतेऽनेन । 'वीर विक्रान्तौ' (उ० उ० से०) । 'अचो
यत्' (३।१।९७) वीरे साधुर्वा । 'तत्र साधुः' (४।४।९८)
इति यत् । 'वीर्यं प्रभावे शुक्रे च तेजःसामर्थ्ययोरपि' (इति
मेदिनी) ॥

द्रव्यं भव्ये गुणाश्रये ॥ १५४ ॥

द्रोरिदम् । 'द्रव्यं च भव्ये' (५।३।१०४) इति साधुः ।
'द्रव्यं स्याद्रविणे भव्ये पृथिव्यादौ च पित्तले । मेषजे च
विलेपे च जतुद्रुमविशेषयोः' इति विश्वः ॥

धिष्ण्यं स्थाने गृहे भेऽग्नौ

धिष्यते । 'धिष शब्दे' (उ० प० से०) । धृष्णोति वा ।
'नि धृषा प्रागल्भ्ये' (स्वा० प० से०) । 'सानसिवर्णसि-'
(उ० ४।१०७) इति साधुः । यत्तु-संघादयश्च' इति यः-
इत्युक्तं मुकुटेन । तदेतत्सूत्रास्मरणमूलकम्, निर्मूलं च ।
'धिष्ण्यं स्थानान्निसद्यसु । शक्तावृक्षेपि' (इति मेदिनी) ॥

भाग्यं कर्म शुभाशुभम् ।

भज्यतेऽनेन । 'भज सेवायाम्' (भ्वा० उ० अ०) । 'श्र-

१- 'शंसिदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका । तत्र 'प्रशस्यस्य
अः' (५।३।६०) 'ईडवन्द्वृशंसदुहा' प्यतः' (६।१।२१४) इति
सूत्रद्वयबलाच्छेदे सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं मृग्यम्-इति कौमुदी ॥
तस्मात्प्यति संज्ञापूर्वकत्वादुणाभावः ॥

हलोर्ण्यत्' (३।१।१२४) । 'चजोः-' (७।३।५३) इति कुत्व-
म् । 'भाग्यं शुभात्मकविधौ स्याच्छुभाशुभकर्मणि' इति
विश्वः ॥

कशेरुहेम्नोर्गोङ्ग्यम्

गङ्गाया अपत्यम् । 'शुभ्रादिभ्यश्च' (४।१।१२३) इति
ङक् । 'गाङ्ग्यः स्यात्पुमान्भीष्मे क्लीबं स्वर्णकशेरुणोः' (इति
मेदिनी) ॥

विशल्या दन्तिकापि च ॥ १५५ ॥

विगता शल्यात् । विगतं शल्यं यस्या वा । 'विशल्या-
मिशिखादन्तीशुङ्गीत्रिपुटासु च' (इति मेदिनी) ॥

वृषाकपायी श्रीगौर्यौः

वृषाकपेः स्त्री । 'वृषाकप्यमि—' (४।१।३७) इति ङीष्,
ए च । 'वृषाकपायी श्रीगौरीवरीजीवन्तिकासु च' (इति
मेदिनी) ॥

अभिख्या नामशोभयोः ।

अभिख्यानम् । 'ख्या प्रकथने' (अ० प० अ०) । चक्षि-
कादेशो वा । 'आतश्चोपसर्गे' (३।३।१०६) इत्यङ् । 'अभि-
ख्या त्वभिधामे स्याच्छोभायां च यशस्यपि' (इति मेदिनी) ॥

आरम्भो निष्कृतिः शिक्षा पूजनं संप्रधारणम् १५६
उपायः कर्मचेष्टा च चिकित्सा च नव क्रियाः ।

निष्कृतिः प्रायश्चित्तम् । संप्रधारणं विचारः । उपायः सा-
माधिः । चेष्टा परिस्पन्दः करणम् । भावादौ 'कृजः श च'
(३।३।१००) । 'क्रिया कर्मणि चेष्टायां करणे संप्रधारणे ।
(आरम्भोपायशिक्षार्थचिकित्सानिष्कृतिष्वपि)' इति विश्वः ॥

छाया सूर्यप्रिया कान्तिः प्रतिबिम्बमनातपः ॥१५७॥

छयति । 'छो छेदने' (दि० प० अ०) । 'श्याब्धधा—'
(३।१।१४१) इति णः । 'आतो युक्—' (७।३।३३) । यद्वा
'माच्छाशस्त्रिभ्यो यः' (उ० ४।१०९) । 'छाया स्यादातपा-
मावे प्रतिबिम्बार्कयोषितोः' (इति मेदिनी) ॥

कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काश्यां मध्येभवन्धने ।

कक्षे भवा । 'शरीरावयवात्—' (४।३।५५) इति यत् ।
'कक्ष्या बृहत्तिकायां स्यात् (काश्यां मध्येभवन्धने । हर्म्या-
दीनां प्रकोष्ठे च)' (इति यान्तेषु मेदिनी) ॥

कृत्या क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेद्ये धनादिभिः ॥१५८॥

करणम् । 'कृजः श च' (३।३।११०) इति चात् क्यप् ।
कृत्यते । 'कृती छेदने' (ह० प० से०) । 'ऋदुपधात्—' (३।
१।११०) इति क्यप् 'कृत्यो विद्विषि कार्ये च कृत्या क्रिया-
दिवौकसोः' इति रभसः ॥

जन्यः स्याज्जनवादेऽपि

जनानां वादः । 'मतजनहलात्—' (४।४।९७) इति यत् ।

यद्वा जायते । जनयति वा । 'ऋहलोर्ण्यत्' (३।१।१२४) ।
'जनिवध्योश्च' (७।३।३४) इति न वृद्धिः । 'अचो यत्'
(३।१।९७) वा । जनीं वहति । 'संज्ञायां जन्या' (४।४।८२)
इति वा साधुः । 'जन्या मातृवयस्या स्याज्जन्या जनीवर-
प्रिया । जननीजनयित्रोश्च जन्यं निर्वादयुद्धयोः' इति धरणिः ॥

जघन्योऽन्तेऽधमेऽपि च ।

जघने भवः । 'शरीरावयवात्—' (४।३।५५) इति यत् ।
यद्वा कुटिलं हन्यते । हन्तेर्यङन्तात् 'अचो यत्' (३।१।
९७) । 'अनित्यमागमशासनम्' इति 'जुगतः—' (७।४।८५)
इति न जुक् । 'जघन्यं चरमे शिश्रे जघन्यं गर्हितेऽन्यवत्'
इति विश्वः ॥

गर्ह्याधीनौ च वक्तव्यौ

वचनार्हः । 'वच परिभाषणे' (अ० प० अ०) । ब्रूञ्
आदेशो वा । तव्यः (३।१।९६) । 'वक्तव्यं कुत्सिते हीने
वचनाहं च वाच्यवत्' (इति मेदिनी) ॥

कल्यौ सज्जनिरामयौ ॥ १५९ ॥

कलासु साधुः । 'तत्र साधुः' (४।४।९८) इति यत् । यद्वा
कल्यते । 'कल गतौ संख्याने च' चुरादिरदन्तः । 'अचो यत्'
(३।१।९७) । 'कल्यं प्रभाते क्लीबं स्यात्कल्यौ वाक्श्रुतिव-
र्जिते । सज्जनीरोगदक्षेण कल्याणवचनेऽपि च । उपायवचने-
ऽपि स्यात् (त्रिषु, मये तु योषिति)' (इति मेदिनी) ॥ सज्जो
बद्धसंनाहादिः ॥

आत्मवाननपेतोऽर्थादर्थ्यौ

आत्मवान् ज्ञानी । अर्थे साधुः 'तत्र साधुः' । (४।४।
९८) इति यत् । आर्थादनपेतः । 'धर्मपथ्य—' (४।४।९२) ।
इति यत् । 'अर्थ्यौ विज्ञार्थशालिनोः' इत्यजयः । 'अर्थ्यं
शिलाजतुन्यर्थ्यौ बुधे न्याये च वाच्यवत्' (इति मेदिनी) ॥

पुण्यं तु चार्चयि ।

पुनाति । 'पूज पवने' (क्र्या० उ० से०) । 'पूजो यण्णु-
ह्रस्वश्च' (उ० ५।१५) । यद्वा पुणति । 'पुण कर्मणि शुभे'
(तु० प० से०) । 'इगुपध—' (३।२।१३५) इति कः । पुणे
साधुः । 'तत्र साधुः' (४।४।९८) इति यत् । 'पुण्यस्त्रिषु
मनोहे स्यात्क्लीबं सुकृतधर्मयोः' इति विश्वः ॥

रूप्यं प्रशस्ते रूपेऽपि

आहतं प्रशस्तं वा रूपमस्यास्ति । 'रूपादाहतप्रशंसयोः—'
(५।२।१२०) इति यप् । 'रूप्यः स्यात्सुन्दरे त्रिषु । आयत-
स्वर्णरजते रजते च नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

१-कर्तरि ण्यदादयस्तु 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (३।३।१२३)
इत्युक्तेरुभेयाः ॥

वदान्यो वल्गुवागपि ॥ १६० ॥

वदेति । 'वदेरान्यः' (उ० ३।१०४) । 'वदान्यो दातृ-
वाग्मिनोः' इत्यजयः ॥

न्याय्येऽपि मध्यम्

मां ध्यायति । 'ध्वै चिन्तायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'आतोऽ-
नुप-' (३।२।३) इति कः । यद्वा मह्यते । 'मह पूजायाम्'
(भ्वा० प० से०) । 'अभ्यादिः' (उ० ४।११२) । 'न्याय्या-
वलम्बयोर्मध्यमन्तरे चाधमे त्रिषु' इति रभसः ॥

सौम्यं तु सुन्दरे सोमदैवते ।

सोमो देवतास्य । 'सोमाद् व्यण्' (४।२।३०) । यद्वा सोम
इव सोमः । ततश्चतुर्वर्णादित्वात् (वा० ५।१।१२४) व्यञ् ।
यत्तु—शाखादित्वात् (५।३।१०३) यः—इति सुकुटः ।
तन्न । वृद्धप्रसङ्गात् । 'सौम्यो बुधे मनोज्ञे स्यादनुमे सोम-
दैवते' ('इल्वलासु च सौम्याः स्युः—') इति विश्वः ॥

इति यान्ताः ॥

निवहावसरौ वारौ

वारयति । त्रियते वा । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ० से०) ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१८) वा । 'वारः
सूर्यादिदिक्से वारोऽवसरवृन्दयोः । कुब्जवृक्षे हरे द्वारे, वारं
मद्यस्य भाजने' इति विश्वः ॥

संस्तरौ प्रस्तराध्वरौ ॥ १६१ ॥

संस्तीर्यते । 'स्तृञ् आच्छादने' (क्या० उ० से०) ।
'ऋदोरप्' (३।३।५७) । संस्तर-प्रस्तरावेतौ प्रस्तराध्व-
रोरपि । मणिपाषाणयोश्चापि (यथाक्रममुदीरितौ) इति विश्वः ।
प्रस्तरः शय्या ॥

गुरु गीर्पतिपित्राद्यौ

गृणाति । 'गृ शब्दे' (क्या० प० से०) । 'कृग्रोरुच्च' (उ०
१।२४) इत्युः । 'गुरुब्रिलिङ्गां महति दुर्जालघुनोरपि ।
पुमान्विषेकादिकरे पित्रादौ सुरमन्त्रिणि' (इति मेदिनी) ॥

द्रापरो युगसंशयौ ।

द्राभ्यां परः । द्वौ परावन्न वा । पृषोदरादिः (६।३।१०९) ॥

प्रकारौ भेदसादृश्ये

प्रकरणम् । कृञो घञ् (३।३।१८) 'प्रकारस्तुल्यभेदयोः'
(इति मेदिनी) ॥

आकाराविक्रिताकृती ॥ १६२ ॥

आकरणम् । घञ् (३।३।१८) । इजितं चेष्टा । आकृतिर-
वयवसंस्थानम् ॥

किंशारु धान्यशूकेषु

किञ्चित् कुत्सितं वा शृणाति । 'शृ हिंसायाम्' (क्या० प०
से०) । 'किंजरयोः श्रिणः' (उ० १।४) इति लुण् । 'किंशा-
रुर्ना शस्यशूके विशिखे कङ्कपत्रिणि' (इति मेदिनी) ॥

अमर० ५४

मरु धन्वधराधरौ ।

त्रियन्तेऽत्र जन्तवः । 'मृड् प्राणत्यागे' (तु० आ० अ०) ।
'मृष्टशी-' (उ० १।७) इत्युः । 'मरुर्ना गिरिधन्वनोः' (इति
मेदिनी) ॥

अद्रयो हुमशैलार्काः

अत्ति । अद्यते वा । 'अद भक्षणे' (अ० प० अ०) ।
'अदिशदि-' (उ० ४।६५) इति किन् ॥

स्त्रीस्तनाब्दौ पयोधरौ ॥ १६३ ॥

धरति । 'धृञ् धारणे' (भ्वा० उ० अ०) । पचाद्यच् (३।
१।१३४) । पयसो धरः । 'पयोधरः कोषकारे नारिकेले
स्तनेऽपि च । कशेरुमेघयोः पुंसि' (इति मेदिनी) ॥

ध्वान्तारिदानवा वृत्राः

वृणोति । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ० से०) । बहुलकात् कः ।
'वृत्रो रिपौ घने ध्वान्ते शैलमेदे च दानवे' (इति मेदिनी) ॥

बलिहस्तांशवः कराः ।

बली राजग्राह्यो भागः । अंशुर्मयूखः कीर्यते । 'कृ विक्षेपे'
(तु० प० से०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । करोति वा
अच् (३।१।१३४) । 'करो वर्षोपले रश्मौ पाणौ प्रत्यायशु-
ण्डयोः' (इति मेदिनी) ॥

प्रदरा भङ्गनारीरुग्वाणाः

प्रदीर्यते । प्रदरणम् । अनेन वा । 'दृ विदारणे' (क्या०
प० से०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'प्रदरो रोगमेदे स्या-
द्विकारे शरभङ्गयोः' (इति मेदिनी) ॥

अस्त्राः कचा अपि ॥ १६४ ॥

अस्यन्ते । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । बाहुलकात् रः ।
'अस्त्रः कोणे कचे पुंसि क्लीबमश्रुणि शोणिते' (इति मेदिनी) ॥

अजातशृङ्गो गौः कालेऽप्यश्मश्रुर्ना च त्वरौ ।

'काले' इत्युभाभ्यां संबध्यते । तौति । 'तु' सौत्रो गत्या-
दौ । बाहुलकाद्वरः वीर्यश्च । यद्वा तनोति बाहुलकाद्भुः तूश्वासौ
वरश्चाच्छादकः । 'त्वरौऽश्मश्रुपुरुषे प्रौढाशङ्कगवेऽपि च ।
पुरुषे व्यञ्जनत्यक्ते स्यात्कषायरसेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

खर्णेऽपि राः

राति सुखम् । रायते वा 'रातेर्डः' (उ० २।६६) । 'राः
पुंसि खर्णवित्तयोः' (इति मेदिनी) ॥

परिकरः पर्यङ्कपरिवारयोः ॥ १६५ ॥

परिकीर्यते । 'कृ विक्षेपे' (तु० प० से०) । 'ऋदोरप्' (३।
३।५७) । यद्वा परिकीर्यतेऽनेन । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति

१—त्वरौ दन्तोष्ठयमध्यो ग्रन्थकृता पठितः । वस्तुतस्तु पव-
र्गाद्यमध्यः । वेदे तथा दर्शनात् 'अश्वस्तूपरो गोमृगः' इति—पीयू-
षव्याख्या ।

घः । 'भवेत्परिकरो त्राते पर्यङ्कपरिवारयोः । प्रगाढगात्रिका-
बन्धे विवेकारम्भयोरपि' इति विश्वः । 'यत्नारम्भौ परिकरौ'
इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मुक्ताशुद्धौ च तारः स्यात्

तारयति । अच् । यद्वा तार्यते । अनेन वा । घञ् (३।
३।१९) । घः (३।३।११८) वा । 'तारो मुक्तादिसंशुद्धौ
तरणे शुद्धमौक्तिके । तारं च रजतेऽत्युच्चखरेऽप्यन्यवहीरि-
तम् । ऋक्षाक्षिमध्ययोस्तारा सुग्रीवगुरुयोषितोः । बुद्धदेव्यां
मता तारा' इति विश्वः ॥

शारो वायौ स तु त्रिषु ।

कर्तुरे

शृणाति । 'शृ हिंसायाम्' (त्रया० प० से०) । 'शृणातेर्वा-
युवर्णनिवृत्तेषु' (वा० ३।३।२१) इति घञ् । 'शारः स्याच्छ-
बले वाच्यलिङ्गः पुंसि समीरणे' (इति तालव्यादौ मेदिनी) ॥

अथ प्रतिज्ञाजिसंविदापत्सु संगरः ॥ १६६ ॥

संगरणम् । संगीर्यते वा । अनेन वा । 'गृ शब्दे' (त्रया०
प० से०) । 'ऋदोरप्' । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घो वा ।
'संगरो युधि चापदि । क्रियाकारे विषे चाङ्गीकारे क्लीबं
शमीफले' (इति मेदिनी) ॥

वेदभेदे गुह्यवादे मन्त्रः

मन्त्रयते । मन्त्रणं वा । 'मन्त्रि गुप्तभाषणे' (तु० प० से०) ।
घञ् (३।३।१९, १८) । 'मन्त्रो वेदविशेषे स्यादेवादीनां च
साधने । गुह्यवादेऽपि च पुमान्' (इति मेदिनी) ॥

मित्रो रवावपि ।

मेद्यति । 'जिमिदा जेहने' (दि० प० से०) । 'अमिचि-
मिदिशसिभ्यः ऋः' (उ० ४।१६४) । 'मित्रं सुहृदि न द्वयोः ।
(सूर्यं पुंसि)' (इति मेदिनी) ॥

मखेषुयूपखण्डेऽपि स्वरुः

इषुर्वाणः । स्वरति । स्वर्यते वा । 'स्वृ शब्दोपतापयोः'
(भ्वा० प० अ०) । 'स्वृस्त्रिहि-' (उ० १।१०) इत्युः ।
'स्वरुः पुमान्यूपखण्डे भिदुरेऽप्यध्वरे शरे' (इति मेदिनी) ।
यूपखण्डे यूपे तक्ष्यमाणे प्रथमपतिते शकले ॥

गुह्येऽप्यवस्करः ॥ १६७ ॥

अबोऽधः कीर्यते । 'कृ विक्षेपे' (तु० प० से०) 'ऋदोरप्'
(३।३।१७) । कस्कादिः (८।३।४८) । 'वर्चस्केऽवस्करः'
(६।१।४८) इति वा साधुः । 'अवस्कारोऽपि वर्चस्के गुह्ये'
(इति मेदिनी) । गुह्य उपस्थे ॥

आडम्बरस्तूर्यरवे गजेन्द्राणां च गर्जिते ।

आडम्ब्यते । 'डवि क्षेपे' चुरादिः । घञ् (३।३।१९) ।

१—भाष्ये तु 'श्' इत्यविभक्तिकं एव निर्देशः सिद्धान्तकौमुद्यामपि
तथैव व्याख्यातम् ।

भावे (३।३।१८) वा । आडम्बं राति । 'आतोनुप-' (३।३।
३) इति कः । आडम्बयति वा । 'बाहुलकादरन्' । 'आड-
म्बरः समारम्भे गजगर्जिततूर्ययोः' इति विश्वः ॥

अभिहारोऽभियोगे च चौर्ये संनहनेऽपि च ॥ १६८ ॥

अभिहरणम् । घञ् (३।३।१८) । अभिगम्याक्रमणमभि-
योगः संनहनं कवचादिधारणम् ॥

स्याज्जंगमे परीवारः खङ्गकोशे परिच्छदे ।

जंगमे परिजने । परिवार्यतेऽनेन । 'परिवारणं वा' । घञ्
(३।३।१८, १९) । 'उपसर्गस्य-' (६।३।१२३) इति दीर्घः ।
'परीवारः परिजने खङ्गकोशे परिच्छदे' (इति मेदिनी) ।
परिच्छद उपकरणम् ॥

विष्टरो विटपी दर्भमुष्टिः पीठाद्यमासनम् ॥ १६९ ॥

विस्तीर्यते । 'स्तृञ् आच्छादने' (त्रया० उ० से०) । 'वृक्षा-
सनयोर्विष्टरः' इति साधुः ॥

द्वारि द्वाःस्थे प्रतीहारः प्रतीहार्यप्यनन्तरे ।

प्रतिहियतेऽनेन । अत्र । 'हृज्' (भ्वा० उ० अ०) ।
घञ् (३।३।१९) 'उपसर्गस्य-' (६।३।१२२) इति दीर्घः ।
गौरादिङोष् (४।१।४१) । 'प्रतीहारो द्वारि द्वाःस्थे द्वाःस्थि-
तायां तु योषिति' (इति मेदिनी) । अनन्तरे द्वाःस्थे ॥

विपुले नकुले विष्णौ बभ्रुः स्यात्पिङ्गले त्रिषु ॥ १७० ॥

बिभर्ति । भरति वा । 'डभृज्' (तु० उ० अ०) । 'भृज्'
(भ्वा० उ० अ०) वा । 'कुर्भश्च' (उ० १।२२) इति कुट्त्वि-
च । यत्तु—भृजः शङ्कादित्वात् कुट्त्विर्वचनं च—इति सु-
कुटः । तदुक्तसूत्रादर्शनमूलकम् । निर्मूलं च । 'बभ्रुनां नकुले
विष्णौ विपुले पिङ्गले त्रिषु' इति बलशर्मा । 'बभ्रुर्विशाले नकुले
कृशानावजे मुनौ शूलिनि पिङ्गले च' इति विश्वः ॥

सारो बले स्थिरांशे च न्याय्ये क्लीबं वरे त्रिषु ।

सरति । 'स स्थिरे' (३।३।१७) इति घञ् । 'सारो बले
स्थिरांशे च मज्जि पुंसि जले धने । न्याय्ये क्लीबं त्रिषु वरे'
(इति मेदिनी) ॥

दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम् ॥ १७१ ॥

दुष्टमासमन्तादुदरमस्य । 'दुरोदरो द्यूतकारे द्यूताक्षपणः
योपुमान्' । पणो ग्लाहः ॥

महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुनपुंसकम् ।

कान्ता अरा अस्य । यद्वा कान्तं मनोज्ञमृच्छति, इत्यति
वा । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) । 'कान्तारोऽस्त्री महारण्ये विले
दुर्गमवर्त्मनि । पुंसि स्यादिक्षुभेदे' (इति मेदिनी) ॥

१—आश्रित्य दुर्गं गिरिकंदरोदरं क्रीडन्त्यमुष्मिन् सततं दुरो-
दरम् इति यमकात्रिंशकारोऽपि, इति गोवर्धनः—इति मुकुटपीयूषौ ।
२—आधुनिकमेदिनीपुस्तके तु 'दुरोदरं द्यूतमेदे द्यूतक्षपणयोः पुमा-
न्' इति पाठो लभ्यते ।

मत्सरोऽन्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपणयोस्त्रिषु ॥ १७२ ॥

माद्यति परञ्चच्छे । 'मदी हर्षे' (दि० प० से०) । 'कृभू-
मदिभ्यः कित्' (उ० ३।७३) इति सरः । 'मत्सरा मक्षि-
कायां स्यान्मात्सर्यक्रोधयोः पुमान् । असह्यपरसंपत्तौ कृपणे
चाभिधेयवत्' (इति मेदिनी) । तद्वानन्यशुभद्वेषवान् ॥

देवाहृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबं मनाविप्रये ।

त्रियते । वरणं वा । 'वृज् वरणे' (खा० उ० से०) ।
'ग्रहवृद्ध-' (३।३।५८) इत्यप् । यद्वा वृणोति, वरति वा ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'वरो जामातरि वृतौ देवतादेरभी-
प्सिते । पित्रे पुंसि त्रिषु श्रेष्ठे कुङ्कुमे तु नपुंसकम् । वरी
श्रोक्ता शतावर्षा वरा च स्यात्फलत्रिके । मनागिष्टे वरं क्लीबं
केचिदाहुस्तदव्ययम्' (इति मेदिनी) ॥

वंशाङ्कुरे करीरोऽस्त्री तरुभेदे घटे च ना ॥ १७३ ॥

कृणाति । 'कृ हिंसायाम्' (क्या० प० से०) किरति ।
कीर्यते वा । 'कृ विक्षेपे' (तु० प० से०) वा । 'कृशुपृकटि-'
(उ० ४।३०) इतीरन् । करिणमीरयति । 'ईर गतौ' (अ०
आ० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) । 'वंशाङ्कुरे करीरोऽस्त्री
वृक्षभिन्नद्वयोः पुमान् । करीरा चीरिकायां च दन्तमूले च
दन्तिनाम्' (इति मेदिनी) ॥

ना चमूजघने हस्तसूत्रे प्रतिसरोऽस्त्रियाम् ।

प्रतिसरति । पचाद्यच् (३।१।१३४) । प्रतिस्रियते । अनेन
वा । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घः । 'भघेत्प्रतिसरो म-
न्त्रभेदे माल्ये च कङ्कणे । व्रणशुद्धौ चमूपृष्ठे पुंसि न स्त्री तु
मण्डले । आरक्षे करसूत्रे च नियोज्ये लन्यलिङ्गकः' (इति
मेदिनी) ॥

यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु ॥ १७४ ॥

शुकाहिकपिमेकेषु हरिर्ना कपिले त्रिषु ।

हरति । 'हृज्' (भ्वा० उ० अ०) । 'अच इः' (उ० ४।
१३९) । 'हरिर्वातार्कचन्द्रेन्द्रयमोपेन्द्रमरीचिषु । सिंहाश्वक-
पिमेकाहिशुकलोकान्तरेषु च । हरिर्वाच्यवदाख्यातो हरि-
त्कपिलवर्णयोः' इति विश्वः ॥

शर्करा कर्परांशेऽपि

शृणाति । शीर्यते वा । 'शृ हिंसायाम्' (क्या० प० से०) ।
'श्रः करन्' (उ० ४।३) । 'शर्करा खण्डविकृतानुपलाकर्प-
रांशयोः । शर्करान्वितदेशेऽपि रुग्भेदे शकलेऽपि च' (इति
मेदिनी) ॥

यात्रा स्याद्यापने गतौ ॥ १७५ ॥

यानम् । अनेन वा । 'या प्रापणे' (अ० प० अ०) ।
'हुयामा-' (उ० ४।१६८) इति त्रन् । 'यात्रा तु यापनो-
पाये गतौ देवार्चनोत्सवे' इति विश्वः ॥

इरा भूवाक्सुराप्सु स्यात्

एति । ईयते वा । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'ऋञ्जे-
न्द्राग्र-' (उ० २।१८) इति साधुः ॥

तन्द्रा निद्राप्रमीलयोः ।

तत् राति । 'आतोऽनुप-' (३।२।३१) इति कः । स्त्रियां
टाप् (४।१।४) । केचिद् गौरादित्वात् (४।१।४१) ङीष्माहुः
तद् द्राति वा । 'द्रा कुत्सायां गतौ' (अ० प० अ०) ।
'-निद्रातन्द्रा-' (३।२।१५८) इति तदो नान्तत्वं निपात्यते ।
प्रमीला अत्यन्तश्रमादिना मोहप्राया ॥

धात्री स्यादुपमातापि क्षितिरप्यामलक्यपि ॥ १७६ ॥

धीयते । 'धेत् पाने' (भ्वा० प० अ०) । 'धः कर्मणि
ड्रन्' (३।२।१८१) । पित्वात् (४।१।४१) ङीष् । 'धात्री
जनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषु' (इति मेदिनी) ॥

क्षुद्रा व्यङ्गा नटी वेश्या सरघा कण्टकारिका ।

त्रिषु क्रूरेऽधनेऽल्पेऽपि क्षुद्रः

शृणति । क्षुद्यते वा । 'क्षुदिर् संचूर्णने' (रु० उ० अ०) ।
'स्फायितञ्चि-' (उ० २।१३) इति रक् । 'क्षुद्रः स्यादधम-
कूरकृपणाल्पेषु वाच्यवत् । क्षुद्रा व्यङ्गानटीकण्टकारिकासरघासु
च । चाङ्गेरीवेश्ययोर्हिंसामक्षिकामात्रयोरपि' इति विश्वः ॥
व्यङ्गाङ्गहीना । सरघा मधुमक्षिका ॥

मात्रा परिच्छदे ॥ १७७ ॥

अल्पे च परिमाणे स्यान्मात्रं कात्स्न्येऽवधारणे ।

मीयते । अनया वा । माति मिमीते वा । 'मा माने' (अ०
प० अ०) । 'माद् माने' (जु० आ० अ०) वा । 'हुयामा-'
(उ० ४।१६८) इति त्रन् । 'मात्रा कर्णविभूषायां वित्ते माने
परिच्छदे । अक्षरावयवे स्वल्पे क्लीबं कात्स्न्येऽवधारणे' (इति
मेदिनी) ॥

आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रम्

चिनोति । चीयते वा । 'अमिचि-' (उ० ४।१६४) इति
कः । 'चित्राखुपर्णीगोडुम्बासुभद्रादन्तिकासु च । मायायां
सर्पनक्षत्रनदीभेदेषु च स्त्रियाम् । तिलकालेखयोः क्लीबं कर्तुं
रान्द्रुतयोरपि । तद्युक्तयोर्वाच्यलिङ्गं चित्रा स्त्रियां नपुंसकम् ।
गोस्तने वस्त्रभेदे च रेखालिखनभेदयोः' (इति मेदिनी) ॥

कलत्रं श्रोणिभार्ययोः ॥ १७८ ॥

गडति । गड्यते वा । 'गड सेचने' (भ्वा० प० से०) ।
'गडरादेश्च कः' (उ० ३।१०६) इत्यत्रन् । डलयोरेकत्वम् ।
कलं त्रायते वा । 'त्रैङ् पालने' (भ्वा० आ० अ०) । कः
(३।२।१) । कडति कड्यते वा । 'कड शासने (भेदे)
(भ्वा० प० से०) । बाहुलकादत्रन् । 'दुर्गस्थाने नृपादीनां
कलत्रं श्रोणिभार्ययोः' इति रभसः ॥

योग्यभाजनयोः पात्रम्

पाति । पायते वा । पीयतेऽनेन वा 'पा रक्षणे' (अ० प० अ०) । 'पा पाने' (भ्वा० प० अ०) वा । घृन् (उ० ४।१५९) । 'पात्रं तु भाजने योग्ये पात्रं तीरद्वयान्तरे । पात्रं तु वादौ पर्णे च राजमन्त्रिणि चेष्यते' इति विश्वः ॥

पत्रं वाहनपक्षयोः ।

पतन्त्यनेन । 'दात्री—' (३।२।१८२) इति घृन् । 'पत्रं तु वाहने पर्णे पक्षे च शरपक्षिणोः' इति विश्वः ॥

निदेशग्रन्थयोः शास्त्रम्

निदेश आज्ञा । शासनम् । निष्यते अनेन, इति वा । 'सर्वधातुभ्यः घृन्' (उ० ४।१५९) ॥

शास्त्रमायुधलोहयोः ॥१७९॥

शस्यतेऽनेन । 'शसु हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'दात्री—' (३।२।१८२) इति घृन् । 'शास्त्रं लोहास्त्रयोः क्लीबं कुरिकायां तु योषिति' (इति मेदिनी) ॥

स्याजटांशुकयोर्नैत्रम्

नयति नीयते । अनेन वा । 'णीञ् प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'दात्री—' (३।२।१८२) इति घृन् । 'नैत्रं' (मथिगुणे वस्त्रे तस्मूले विलोचने । नैत्रं रथे च नाज्यां च नेत्रो) नेतरि भेषवत् इति विश्वः । 'नैत्रं मथिगुणे वस्त्रभेदे मूले इमस्य च । रथे चक्षुषि नयां च नेत्री नाज्यां च योषिति' (इति मेदिनी) ॥

क्षेत्रं पत्नीशरीरयोः ।

क्षयति । क्षीयते । अनेन वा । 'क्षि क्षये' (भ्वा० प० अ०) । 'क्षि निवासगत्योः' (तु० प० अ०) वा । घृन् (उ० ४।१५९) । 'क्षेत्रं शरीरे केदारे सिद्धस्थानकलत्रयोः' (इति मेदिनी) ॥

मुखाग्रे क्रीडहलयोः पोत्रम्

पूयतेऽनेन । 'पूल् पवने' (क्या० उ० से०) । 'हलसूक-योः पुवः' (३।२।१८३) इति घृन् । 'पौत्रं वस्त्रे मुखाग्रे च सूकरस्य हलस्य च' इति विश्वः ॥

गोत्रं च नाम्नि च ॥ १८० ॥

गूयतेऽनेन । 'गुह् शब्दे' (भ्वा० आ० अ०) । घृन् (उ० ४।१५९) । गां त्रायते वा । 'त्रैङ्' (भ्वा० आ० अ०) । आतोऽनुप—' (३।२।३) इति कः । 'गोत्रा भूगव्ययोगोत्रः त्रैले गोत्रं कुलाख्ययोः । संभावनीयबोधे च काननक्षेत्रवर्त्मसु' (इति मेदिनी) ॥

सन्नमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च ।

सीदन्त्यत्र । अनेन वा । 'षट् विशरणादौ' (भ्वा० प० अ०) । घृन् (उ० ४।१५९) । 'सत्रं यज्ञे सदादानच्छादना-ण्यकैतवे' (इति मेदिनी) ॥

अजिरं विषये कायेऽपि

अजन्त्यत्र । अनेन वा । 'अज गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'अजिरश्चिर—' (उ० १।५३) इति साधुः । 'अजिरं प्रा-ज्ञणे वाते विषये दुर्दुरे तनौ । (स्त्री चण्ड्याम्)' (इति मेदिनी)

अम्बरं व्योम्नि वाससि ॥ १८१ ॥

अम्बते । अम्ब्यते वा । 'अवि शब्दे' (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकादरः । 'अम्बरं वाससि व्योम्नि कार्पासे च सुगन्धके' इति विश्वः ॥

चक्रं राष्ट्रेऽपि

कीयतेऽनेन । 'घञर्थे कः' (वा० ३।३।५८) 'केकुवादी-नाम्' (वा० ६।१।१२) इति द्वित्वम् । 'चक्रः कोके पुमान् क्लीबं व्रजे सैन्यरथाङ्गयोः । राष्ट्रे दम्भान्तरे कुम्भकारोपकर-णास्त्रयोः । जलावर्तेऽपि' (इति मेदिनी) ॥

अक्षरं तु मोक्षेऽपि

न क्षरति । 'क्षर संचलने' (भ्वा० प० से०) । 'पचाद्यच्' (३।१।१३४) । यद्वा अश्रुते । 'अश्रु व्याप्तौ' (स्वा० आ० से०) । 'अशोः सरः' (उ० ३।७०) । 'मोक्षेऽपवर्गे औन्नत्याप्य-च्युतेऽक्षरम्' इत्यनेकार्थकोषः ॥

क्षीरमप्सु च ।

घस्यते । 'घस्य अदने' (भ्वा० प० अ०) । 'घसेः क्तिञ्' (उ० ४।३४) इति रन् । 'गमहन—' (६।४।९८) इत्यल्लोपः । ('शासिवसि—') (८।३।६०) इति (षत्वम्) । 'क्षीरं दुग्धे जले' (इति मेदिनी) ॥

स्वर्णेऽपि भूरिचन्द्रौ द्वौ

भवति । भूयते वा । 'भू सत्तायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'भू प्राप्तौ' (तु० आ० से०) । 'अदिशदि—' (उ० ४।६५) इति क्तिन् । 'भूरिर्ना वासुदेवे च हरे च परमेष्ठिनि । नपुं-सकं सुवर्णे च प्राज्ये स्याद्वाच्यलिङ्गकः' (इति मेदिनी) ॥

चन्दति । 'चदि आह्लादने' (भ्वा० प० से०) । 'स्फा-यितञ्चि—' (उ० २।१३) इति रक् । 'चन्द्रः कर्पूरकाम्पि-ल्लसुधांशुस्वर्णचारुषु' (इति मेदिनी) ॥

द्वारमात्रे तु गोपुरम् ॥ १८२ ॥

पुरति । 'पुर अग्रगमने' (तु० प० से०) । 'इगुपध—' (३।१।१३५) इति कः । गवां पुरम् । 'गोपुरं द्वारि पूर्व्वारि कैवर्तीमुस्तकेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

गुहादम्भौ गह्वरे द्वे

गाह्यते । 'गाह् विलोडने' (भ्वा० आ० से०) । 'छिस्वर-च्छत्वर—' (उ० ३।१) इति साधुः । 'गह्वरस्तु गुहादम्भनि-कुजगहनेष्वपि' इति विश्वः ॥

रहोऽन्तिकमुपह्वरे ।

उपह्वरन्त्यत्र । 'हृ कौटिल्ये' (भ्वा० प० अ०) । 'पुंसि—'

(३।३।११८) इति घः । यत्तु—गह्वरवदुपह्वरम्—इति मुकु-
टेनाभाणि । तन्न । छिन्नरादावस्य पाठाभावात् । 'उपह्वरं
समीपे स्यादेकान्ते च नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

पुरोऽधिकमुपर्यग्राणि

अग्यते अगति वा । 'अग कुटिलायां गतौ' (भ्वा० प०
से०) । 'ऋज्रेन्द्राग्र-' (उ० २।१८) इति साधुः । 'अग्रं पुर-
स्तादुपरि परिमाणे पलस्य च । आलम्बने समूहे च प्रान्ते च
स्यान्नपुंसकम् । अधिके च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवत्'
(इति मेदिनी) ॥

अगारे नगरे पुरम् ॥ १८३ ॥

मन्दिरं च

पिपति । 'पृ पालनपूरणयोः' (जु० प० से०) । मूलवि-
भुजादिवात् (वा० ३।२।५) कः । यद्वा पुरति 'पुर अग्र-
गमने' (जु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।३५) इति कः ।
'पुरं शरीरमित्याहुर्गृहोपरिगृहे पुरम् । पुरो गुग्गुलुराख्यातो
नगरेऽपि पुरं पुरी' इति धरणिः ॥

मन्दतेऽत्र । 'मदि स्तुत्यादौ' (भ्वा० आ० से०) । 'इषि-
मदिमुदि-' (उ० १।५१) इति किरच् । 'मन्दिरं नगरेऽगारे
क्लीबं ना मकरालये' (इति मेदिनी) ॥

अथ राष्ट्रोऽस्त्री विषये स्यादुपद्रवे ।

राजति । 'राज् वीर्ये' (भ्वा० उ० से०) । श्रृन् (उ०
४।१५९) । 'राष्ट्रं स्यादुपवर्तने । उपद्रवे क्लीबपुंसोः' (इति
मेदिनी) ॥

दरोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे

दरणम् । वीर्यते वा । 'दृ भये' (भ्वा० प० से०) । 'दृ
विदारणे' (क्वा० प० से०) वा । 'ऋदोरप्' (३।३।५७)
'दरोऽस्त्री साध्वसे गते कन्दरे तु दरी स्मृता । दराव्ययं
मनागर्थे' (इति मेदिनी) ॥

वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ ॥ १८४ ॥

वजति । 'वज गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'ऋज्रेन्द्र-'
(उ० १।१८) इति साधुः । 'वज्रं स्याद्वाधके धात्र्यां क्लीबं
योगान्तरे पुमान् । वज्रा लुब्धां गुह्यां च वज्री लुब्धान्तरे
स्मृता । दम्भोलौ हीरकेऽप्यस्त्री वज्रं त्रपुवरत्रयोः' (इति
दन्तोष्मादौ मेदिनी) ॥

तन्नं प्रधाने सिद्धान्ते सूत्रवाये परिच्छदे ।

तननम् । तन्यते । अनेन वा । 'तनु विस्तारे' (त० उ०
से०) । श्रृन् (उ० ४।१५९) । यद्वा तन्नणम् । तन्नयते वा ।
'तन्नि धारणे' (जु० प० से०) । घञ् (३।३।१८) । यत्तु—
'स्फायितन्नि-' (उ० २।१३) इति रक् इति मुकुट आह ।
तन्न । उक्तधातोस्त्रज पाठाभावात् । तनोते रक् नलोपप्रस-
ङ्गात् । तन्नयतेर्धवाचा वा सिद्धत्वाच्च । 'तन्नं कुटुम्बकृत्ये
स्यात्सिद्धान्ते चौषधोत्तमे । प्रधाने तन्नुवाये च शास्त्रभेदे

परिच्छदे । श्रुतिशाखान्तरे हेतावुभयार्थप्रयोजके । इतिकर्त-
व्यतायां च (तन्त्री वीणागुणे मता । अमृतादेहशिरयोः)'
(इति मेदिनी) ॥

औशीरं चामरे दण्डेऽप्यौशीरं शयनासने ॥ १८५ ॥

उश्यते 'वश कान्तौ' (अ० प० से०) । 'नशेः कित्'
(उ० ४।३१) इतीरन् । प्रज्ञाद्यण् (५।४।३८) । यद्वा उशीर-
स्येदम् । 'तस्येदम्' (४।३।१२०) इत्यण् । 'औशीरं चामरे
दण्डे औशीरं स्थापपीठयोः' इत्यजयः ॥

पुष्करं करिहस्ताग्रे वाद्यभाण्डमुखे जले ।

व्योम्नि खड्गफले पद्मे तीर्थौषधिविशेषयोः ॥ १८६ ॥

पुष्पाति पुष्यते । अनेन वा । 'पुष पुष्टौ' (क्वा० प०
से०) । 'पुषः कित्' (उ० ४।४) इति करन् । 'पुष्करं
पङ्कजे व्योम्नि पयःकरिकराग्रयोः । औषधिद्वीपविहगतीर्थरा-
गोरगान्तरे । पुष्करं तूर्यवक्त्रे च काण्डे खड्गफलेऽपि च'
(इति विश्वः) ॥

अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतार्थ्ये ।

छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येऽन्तरात्मनि च १८७

अन्तं राति । 'रा दाने' (अ० प० अ०) । 'आतोऽनुप-'
(३।२।३) इति कः ॥

मुस्तेऽपि पिठरम्

पेठति । पिठ्यते वा । 'पीठ हिंसासंक्लेशनयोः' (भ्वा० प०
से०) बाहुलकादरो गुणाभावश्च । 'पिठरः स्थाल्यां ना क्लीबं
मुस्तामन्थानदण्डयोः' (इति मेदिनी) ॥

राजकशेरुण्यपि नागरम् ।

नगरे भवम् । 'तत्र भवः' (४।३।५३) इत्यण् । यद्वा न
अगं राति । नकारेण 'सुप्सुपा' इति समासः । 'नागरं
मुस्तके शुण्ठ्यां विदग्धे नगरोद्भवे' (इति मेदिनी) । राजकशेरुः
कन्दविशेषः ॥

शार्चरं त्वन्धतमसे घातुके भेद्यलिङ्गकम् ॥ १८८ ॥

शर्वर्या भवम् । 'तत्र भवः' (४।३।५३) इत्यण् । स्वामी
तु 'घातुकेमे नृलिङ्गकम्' इति पठित्वा 'घातुकश्चासाविभश्च ।
नृलिङ्गं पुल्लिङ्गम्' इति व्याख्ययत् ॥

गौरोऽरुणे सिते पीते

गौरति । 'गुरी उद्यमने' (तु० आ० से०) । गवते वा
मनोऽत्र । 'गुङ् गतौ' (भ्वा० आ० अ०) वा । 'ऋज्रेन्द्र-'
(उ० २।१८) इति साधुः । यद्वा गुर्यतेऽनेन । 'गुरी' (तु०
आ० से०) । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । गोर एव ।

१—शयनासनयोः समुदितयोः संश्लेषम्—इति स्वामी ॥—शयनं
चासनं च शयनासनम् । तत्र युगपद्वर्तते । तत्र यथा राजाभिधाना-
क्षरमुद्रितं तदौशीरमालोक्य न कस्य भीतिः—इत्यनेकार्थकैरवाकर-
कौमुदी ॥—सुभूतिस्तु पृथगेवाह—इति मुकुटः ॥

प्रज्ञायन् (५।४।३८) । 'गौरः पीतेऽहणे श्वेते विशुद्धे चाभि-
धेयवत् । ना श्वेतसर्षपे चन्द्रे न द्वयोः पद्मकेसरे । (गौरी
त्वसंजातरजःकन्याशंकरभार्ययोः । रोचनीरजनीपिङ्गाप्रियङ्गु-
वसुधासु च । आपगया विशेषे च यादसांपतियोषिति)'
(इति मेदिनी) ॥

व्रणकार्यप्यरुष्करः ।

अरुः करोति । 'दिवाविभा-' (३।२।२९) इति टः । 'अ-
रुष्करो व्रणकृति त्रिषु भङ्गातके पुमान्' (इति मेदिनी) ॥

जठरः कठिनेऽपि स्यात्

जायते । अस्मिन् वा । 'जनी' (दि० आ० से०) । 'ज-
नेरष्ठ च' (उ० ५।३८) इत्यरः । 'जठरो न स्त्रियां कुक्षौ
बद्धकवखटयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

अधस्तादपि चाधरः ॥ १८९ ॥

न धरति । 'धृञ् धारणे' (भ्वा० उ० अ०) । पचाद्यच्
(३।१।१३४) । यद्वा धरादुच्चात्कठिनाद्वान्यः । 'अधरस्तु
पुमानोष्ठे हीनेऽन्ध्वेऽपि वाच्यवत्' (इति मेदिनी) ॥

अनाकुलेऽपि चैकाग्रः

एकमेकत्र वाग्रमस्य । 'एकाग्रमन्यालिङ्गं स्यादेकतानेऽप्य-
नाकुले' (इति मेदिनी) ॥

व्यग्रो व्यासक्त आकुले ।

विविधं विविधे वाग्रमस्य । विरुद्धमगति वा । 'अग कुटि-
लायां गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'कञ्जेन्द्र-' (उ० २।१८)
इति साधुः ॥

उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरः स्यात्

उत्तरति । 'तृ लुवनतरणयोः' (भ्वा० प० से०) । पचा-
द्यच् (३।१।१३४) । यद्वा अतिशयेनोद्धतः । तरप् (५।३।
५७) । द्रव्यप्रकर्षत्वान्नामु (५।४।११) । 'उत्तरं प्रतिवाक्ये
स्यादूर्ध्वोदीच्योत्तमेऽन्यवत् । उत्तरस्तु विराटस्य तनये दिशि
चोत्तरा' इति विश्वः ॥

अनुत्तरः ॥ १९० ॥

एषां विपर्यये श्रेष्ठे

उत्तरस्याभावः । उत्तरस्य विरुद्धो वा । श्रेष्ठे न उत्तरो
यस्मात् ॥

दूरानात्मोत्तमाः पराः ।

पिपति । पूर्यते । अनेन वा । पचाद्यच् (३।१।१३४) ।
'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घा वा ।
'परः श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीबं तु केवले' (इति मेदिनी) ॥

खादुप्रियौ च मधुरौ

मधु माधुर्यं राति । अस्त्यत्र वा । 'आतोऽनुप-' (३।२।
३) इति कः । 'ऊषशुषि-' (५।२।१०७) इति रो वा ।
'मधुरौ खादुशोभनौ' इति व्याङ्गिः । 'मधुरस्तु रसे विषे ।
मधुरं रसवत्खादुप्रियेषु मधुरोऽन्यवत्' इति जिह्वः ॥

क्रूरौ कठिनद्वयौ ॥ १९१ ॥

कृन्तति । 'कृती छेदने' (तु० प० से०) । 'कृतेऽष्टः क्रू-
च' (२।२९) इति रक् । 'क्रूरस्तु कठिने घोरे नृशंसेऽप्यभि-
धेयवत्' इति विश्वः ॥

उदारो दातृमहतोः

उच्चैरासमन्ताहच्छति । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'उदारो
दातृमहतोर्दक्षिणे चाभिधेयवत्' (इति मेदिनी) ॥

इतरस्त्वन्यनीचयोः ।

इना कामेन तरति । 'तृ' (भ्वा० प० से०) पचाद्यच्
(३।१।१३४) ॥

मन्दस्वच्छन्दयोः स्वैरः

स्वेन स्वातन्त्र्येण ईर्ते । ईरति वा । 'ईर गतौ कम्पने च'
(अ० आ० से०) । 'ईर प्रेरणे' (तु० उ० से०) वा ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'स्वादीरेरिणोः' (वा० ६।१।९९)
इति वृद्धिः । यत्तु मुकुटः—स्वेन स्वयमेव न तत्संगस्यान्य
इयति । अच् (३।१।१३४)—इति व्याख्ययत् । तन्न । अन्वि
गुणे च 'स्वारः' इति प्रसङ्गात् ॥

शुभ्रमुदीतशुक्लयोः ॥ १९२ ॥

शोभते । 'शुभ्र वीप्तौ' (भ्वा० आ० से०) । 'स्फायित-
श्चि-' (उ० २।१३) इति रक् । 'शुभ्रं स्यादभ्रके क्लीबमुदीत-
शुक्लयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

इति रान्ताः ॥

चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौल्यस्त्रयः ।

मूलस्यादूरे भवः । 'सुतंगमादित्वात्' (४।२।८०) इच् ।
यद्वा मूलस्यापत्यम् । 'अत इच्' (४।१।९५) । 'किरीटे
मौलिरक्लीबे चूडासंयतकेशयोः' इति रभसः । 'मौलिः
किरीटे धम्मिल्ले चूडायामनपुंसकम् । अशोकपादपे पुंसि' (इति
मेदिनी) ॥

दुमप्रभेदमातङ्गकाण्डपुष्पाणि पीलवः ॥ १९३ ॥

मातङ्गो हस्ती । काण्डो बाणः । पीलति । 'पील प्रतिष्ठ-
म्मे' (भ्वा० प० से०) । मृगट्वादित्वात् (उ० १।३७) उः ।
'पीलुः पुमान् प्रसूते स्यात्परमाणौ मतङ्गजे । अस्थिखण्डे
च तालस्य काण्डपादपभेदयोः' (इति मेदिनी) ॥

कृतान्तानेहसोः कालः

कृतान्तो यमः । कालयति । 'कल शब्दसंख्यानयोः'
(भ्वा० प० से०) । 'कल प्रेरणे' (तु० प० से०) वा । प्य-
न्तः । पचाद्यच् (३।१।१३४) । यद्वा कल्यते संख्यायते ।
कर्मणि घञ् (३।३।१९) । यत्तु—कलयति भूतान्यायुर्वा—
इति स्वामी व्याख्ययत् । तन्न । अदन्तत्वेन वृद्धप्रसङ्गात् । यद्वा

१—आधुनिकमेदिनीपुस्तके तु 'नाऽशोकद्वौ स्त्रियां भूमौ' इति
पाठ उपलभ्यते ॥

कल्यते । 'कल उपदेशे' () । घञ् (३।३।१९) । 'कालो मृत्यौ महाकाले समये यमकृष्णयोः' (इति मेदिनी) ॥

चतुर्थेऽपि युगे कलिः ।

कलयति । कल्यते वा 'कल गतौ संख्याने च' (चु० उ० से०) अदन्तः । 'अच इः' (उ० ४।१३९) । 'कलिः स्त्री क-लिकायां ना शूराजिकलहे युगे' (इति मेदिनी) ॥

स्यात्कुरङ्गेऽपि कमलः

कामयते । काम्यते वा । 'कमु कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । णिङभावे वृषादित्वात् (उ० १।१०६) कलः । 'कमलं सलिले ताम्रे जलजे व्योम्नि भेषजे । मृगभेदे तु कमलः' (इति मेदिनी) ॥

प्राचारेऽपि च कम्बलः ॥ १९४ ॥

काम्यते । 'कमेर्वृक्च' (उ० १।१०७) इति कलः । कं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा बलते वा । 'बल संवरणे संचरणे च' (भ्वा० आ० से०) । 'कम्बलो नागराजे स्यात्साम्राज्ञाचार्यो-रपि । कृमावप्युत्तरासङ्गे सलिले तु नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

करोपहारयोः पुंसि वल्लिः प्राण्यङ्गजे स्त्रियाम् ।

करो राजग्राह्यः । उपहारः पूजासामग्री । प्राण्यङ्गजस्त्वक्सं-कोचः । बलते । बल्यते वा । 'बल प्राणने' (भ्वा० प० से०) । 'बल संवरणे' (भ्वा० आ० से०) । 'सर्वधातुभ्य इन्' (उ० ४।११८) । 'बल्लिदैत्यप्रभेदे च करचामरदण्डयोः । उपहारे पुमान् स्त्री तु जरया श्लथचर्मणि । गृहदारुप्रभेदे च जठराव-यवेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु बलं ना काकसीरिणोः १९५

बलते । बलति । बल्यते वा । अनेन वा 'बल संचरणे' (भ्वा० आ० से०) । 'बल प्राणने' (भ्वा० प० से०) वा । पचाद्यच् (३।१।१३४) । कर्मणि घञ् (३।३।१९) वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्धभावः । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घो वा । 'बलं गन्धर्से रूपे स्थामनि स्थौल्यसैन्ययोः । बलो हला-युधे वैल्यभेदे बलिनि वायसे' इति विश्वः ॥

वातूलः पुंसि वात्यायामपि वातासहे त्रिषु ।

वातानां समूहः । वातं न सहते । 'वातात्समूहे च' (वा० ५।२।१२२) इत्यूलः । चात्तदसहने । 'वातूलो वातुलोऽपि स्यात्' इति द्विरूपकोषाद्वस्त्रमध्योऽपि । 'वात सुखसेवनयोः' (चु० उ० से०) अदन्तः । बाहुलकादुलच् ॥

मेघलिङ्गः शटे व्यालः पुंसि श्वापदसर्पयोः ॥ १९६ ॥

विरुद्धमा समन्तादलति । अडति वा । 'अल भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । 'अड उद्यमे' (भ्वा० प० से०) । डल-

योरेकत्वम् । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'व्यालो दुष्टगजे सपे शटे श्वापदसिंहयोः' (इति हैमः) ॥

मलोऽस्त्री पापविट्किट्वाणि

मलयति । 'मल तत्कृतौ' अदन्तः । मलते वा । 'मल धारणे' (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'म-लोऽस्त्री पापविट्किट् कृपणे त्वभिधेयवत्' (इति मेदिनी) । विट् विष्ठा । किट् तैलाद्यधोभागस्थं शिङ्घाणादि च । 'वसा शुक्रमसृग् मज्जा मूत्रं विट्कर्णविण्णखाः । श्लेष्माश्च दूषिका खेदो द्वादशैते मला वृणाम्' ॥

अस्त्री शूलं रुगायुधम् ।

शालति । 'शूल रुजायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'शूलोऽस्त्री रोग आयुधे । मृत्युके-तनयोगेषु (शूला स्यात्पण्ययोषिति)' (इति मेदिनी) ॥

शङ्कावपि द्वयोः कीलः

कीलति । कील्यते । अत्र । अनेन वा । 'कील बन्धे' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । कर्मणि घञ् (३।३।१९) । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घो वा । 'कीलः कफोणिकाघाते स्थाणौ च ज्वलनाच्चिषि' इति धरणिः । 'कीलो लेशे द्वयोः स्तम्भज्वालाकफोणिशङ्कुषु' इति विश्वः (मेदिनी) । 'कीलोऽग्नितेजसि । कफोणिस्तम्भयोः शङ्कौ कीला रतहतावपि' (इति हैमः) ॥

पालिः ह्यस्यङ्कपङ्क्तिषु ॥ १९७ ॥

पालयति । पाल्यते वा । अत्र । अनया वा । 'पाल रक्षणे' (चु० प० से०) प्यन्तः । 'अच इः' (उ० ४।१३९) । 'पालिः कर्णलतायां स्यात्प्रदेशे पङ्क्तिचिह्नयोः' इत्यजयः । 'सश्मश्रुयुवती पालिः प्रस्थः (पङ्क्तिः) कर्णलतापि च' इति त्रिकाण्डशेषः । 'पालिः कर्णलतायेऽस्त्री पङ्क्तावङ्कप्रभेदयोः । छात्रादिदेये स्त्री पाली यूकासश्मश्रुयोषितोः' (इति मेदिनी) ॥

कला शिल्पे कालभेदेऽपि

कलयति । कल्यते वा 'कल शब्दसंख्यानयोः' (चु० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । यद्वा कं लाति । 'कला स्यान्मूलरैवृद्धौ शिल्पादावशमात्रके । षोडशांशे च चन्द्रस्य कलनाकालमानयोः' (इति मेदिनी) । तालेषु च गुरुः कला' ॥

आली सख्यावली अपि ।

आ अलति । अल्यते वा । अनया वा 'अल भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । 'सर्वधातुभ्य इन्' (उ० ४।११८) । 'कृदिकारात्' (वा० ४।१।४५) इति वा ङीष् । 'आलिर्वि-शदाशये । त्रिषु स्त्रियां वयस्यायां सेतौ पङ्क्तौ च कीर्तिता' (इति मेदिनी) ॥

अब्ध्यम्बुविकृतौ वेला कालमर्यादयोरपि ॥ १९८ ॥

वेलति । 'वेल गतौ' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१

१—'आद्य औष्ठयादिः, अन्त्यो दन्तोष्ठयादिः, इति विशेषो न गणितः'—इति क्षीरस्वामी ॥ २—वातलवातुलौ च दृश्येते—इति क्षीरस्वामी ॥

१३४) । वेल्यते । अनया वा । 'वेल कालोपदेशे' (बु० उ० से०) । 'गुरोश्च हलः' (३।३।१०४) इत्यङ् । 'वेला काले च सीमायामन्धेः कूलविकारयोः । अक्लिष्टमरणे रोगे ईश्वरस्य च भोजने' (इति मेदिनी) ॥

बहुलाः कृत्तिका गावो बहुलोऽग्नौ शितौ त्रिषु ।

बहति । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । बाहुलकाहु-
लच् । बहु लाति वा । 'बहुला नीलिकायां स्यादेलायां गवि
योषिति । कृत्तिकासु त्रियां भूम्नि विहायसि नपुंसकम् । पुंस्यग्नौ
कृष्णपक्षे च वाच्यवत्प्राज्यकृष्णयोः' (इति मेदिनी) शितौ
कृष्णे ॥

लीला विलासक्रियोः

लेलायनम् । 'लेला वीमौ' कण्ठादिः । भिदायङ् (३।३।
१०४) । 'अ प्रत्ययात्' (३।३।१०२) इति वा । पृषोदरादिः
(६।३।१०९) । यद्वा लयनम् । 'लीङ् श्लेषणे' (दि० आ०
अ०) । बाहुलकाद्धो गुणाभावश्च । 'लीलां विदुः केलिविला-
सखेलाश्चकारभावप्रभवक्रियासु' इति विश्वः ॥

उपला शर्कराणि च ॥ १९९ ॥

उप लाति । 'ला दाने' (अ० प० अ०) । 'आतश्चोपसर्गे'
(३।१।१३६) इति कः । उं शंभुं पलति । औ शंभौ वा पलति ।
'पल गतौ' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३६) 'शर्क-
राशकले ज्ञेया सितोपला रजःस्वपि' इत्यजयः । ('उपलः
प्रस्तरे रले शर्करायां तु योषिति') (इति मेदिनी) ॥

शोणितेऽम्भसि कीलालम्

कीलेन प्रतिबन्धेनाल्यते वार्यते । 'अल भूषणादौ' (भ्वा०
प० से०) । घञ् (३।३।१९९) । कीलं प्रतिबन्धमलति वा ।
'कर्मण्यण्' (३।२।१) ॥

मूलमाद्ये शिफामयोः ।

मूलति । 'मूल प्रतिष्ठायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'मूल
रोहणे' (बु० प० से०) वा । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति
कः । आद्ये प्रथमे । शिफा जटा । भं नक्षत्रम् । 'मूलं
शिफाययोः । मूलवित्तेऽन्तिके ना मे' (इति मेदिनी) ॥

जालं समूह आनायो गवाक्षक्षारकावपि ॥ २०० ॥

जलति । 'जल घातने' (भ्वा० प० से०) । ज्वलादिणः
(३।१।१४०) । जालयति वा । 'जल संवरणे' चुरादिः ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'जालं गवाक्ष आनाये क्षारके
जम्भचन्दयोः । जालो नीपट्टमे' (इति मेदिनी) ॥

शीलं स्वभावे सद्वृत्ते

शीलनम् । शील्यतेऽनेन वा । 'शील समाधौ' (भ्वा० प०
से०) । घञ् (३।३।१८) । घो (३।३।१९८) वा ॥

सस्ये हेतुकृते फलम् ।

फलनम् । 'फल निष्पत्तौ' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच्

(३।१।१३४) । 'फलं हेतुसमुत्पत्तये स्यात्फलके व्युष्टिलाभयोः ।
जातीफलेऽपि ककाले सस्यवाणाप्रयोरपि' इति विश्वः ॥

छदिर्नेत्ररुजोः क्लीबं समूहे पटलं न ना ॥ २०१ ॥

पटं विस्तारं लाति । 'ला दाने' (अ० प० अ०) । 'आ-
तोऽनुप-' (३।२।३) इति कः । 'अथ पटलं पिटके च
परिच्छदे । छदिर्दृष्टोगतिलके क्लीबं, वृन्दे पुनर्न ना' (इति मे-
दिनी) । त्रियां गौरादिः (४।१।४१) । छदिर्गुहाच्छादनम् ।
'छनी' इति ख्यातम् ॥

अधःस्वरूपयोरस्त्री तलम्

तलति । 'तल प्रतिष्ठायाम्' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच्
(३।१।१३४) । 'तलं स्वरूपेऽन्वेषेऽस्त्री क्लीबं ज्याघातवारणे ।
कानने कार्यबीजे च पुंसि तालमहीरुहे । चपेटे च त्सरौ
तन्त्रीघाते सव्येन पाणिना' (इति मेदिनी) ॥

स्याच्चासिषे पलम् ।

पलति । 'पल गतौ' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।
१३४) । 'पलमुन्मानमांसयोः' इति रुद्रः ॥

और्वाणलेऽपि पातालम्

पतति, अत्र वा । 'पल्ल गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'चडि
पतिभ्यामालञ्' (उ० १।१७) । पातमलति वा । पातमालाति
वा । 'पातालं नागलोके स्याद्विवरे बडवानले' (इति
मेदिनी) ॥

चेलं वस्त्रेऽधमे त्रिषु ॥ २०२ ॥

चिलति । चिल्यते वा । 'चिल वसने' (तु० प० से०) ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९९) वा चेलति, चेल्य-
ते वा । 'चेल गतौ' (भ्वा० प० से०) । पूर्ववत् । प्रज्ञायण्
(५।४।३८) । गौरादिङीष् (४।१।४१) वा ॥

कुक्कुलं शङ्कुभिः कीर्णे श्वभ्रे ना तु तुषानले ।

कोर्भुमेः कुलम् । कुतितं वा कुलम् ॥

निर्णीते केवलमिति त्रिलिङ्गं त्वेककृत्स्नयोः ॥ २०३ ॥

केवते । 'केव सेचने' (भ्वा० आ० से०) । वृषादित्वात्
(उ० १।१०६) कलः । के शिरसि वलयति वा । 'बल प्रा-
णने' (भ्वा० प० से०) पचाद्यच् (३।१।१३४) त्रियां टाप् ।
संज्ञाछन्दसोस्तु 'केवलमामक-' (४।१।३०) इति ङीप् ॥

पर्याप्तिक्षेमपुण्येषु कुशलं शिक्षिते त्रिषु ।

पर्याप्तिः सामर्थ्यम् । पुण्यं सुकृतम् । कौ भूमौ शलति ।
'शल चलने' (भ्वा० प० से०) पचाद्यच् (३।१।१३४) ।
यद्वा कुश्यति । 'कुश संश्लेषणे' () । कलः (उ० १।
१०६) । कुशांछाति वा ॥

प्रवालमङ्कुरेऽप्यस्त्री

अङ्कुरे किसलये । प्रबलति । 'बल प्राणने' (भ्वा० प०
से०) । 'बलति-' (३।१।२४०) इति णः । यद्वा प्यन्ता-

तपचायच् (३।१।१३४) । 'प्रवालोऽस्त्री किसलये वीणादण्डे च विद्रुमे' (इति मेदिनी) ॥

त्रिषु स्थूलं जडेऽपि च ॥ २०४ ॥

स्थूलयति । 'स्थूल परिवृंहणे' चुराद्यदन्तः । पचायच् (३।१।१३४) । 'स्थूलं कूटे च निष्प्रज्ञे पीवरेऽप्यन्यलिङ्गकम्' (इति मेदिनी) ॥

करालो दन्तुरे तुङ्गे

करेणालाति । 'आतश्चोपसर्गे' (३।१।१३६) इति 'सुपि' (३।२।४) इति योगविभागाद्वा कः । यद्वा करमलति । 'अल भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) । 'करालं दन्तुरे तुङ्गे भीषणे चाभिधेयवत् । (स सर्जरसतैले ना ह्रीबं कृष्णकुठेरके)' (इति मेदिनी) । 'दन्तुरस्तूत्रतरदे तथोन्नतनते त्रिषु' (इति रान्तेषु मेदिनी) ॥

चारौ दक्षे च पेशलः ।

'पिश अवयवे' (तु० प० से०) । भावे घञ् (३।३।१८) पेशं लाति । बाहुलकात् पिशोरलज्वा ॥

मूर्खेऽर्भकेऽपि बालः स्यात्

बलति । 'बल प्राणने' (भ्वा० प० से०) । 'ज्वलिति-' (३।१।१४०) इति णः । यद्वा वाङ्ते । 'वाङ् आह्लाव्ये' (भ्वा० आ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । यद्वा वत्यते । 'बल संवरणे' (भ्वा० आ० से०) । कर्मणि घञ् (३।३।१९) । 'बालः कचे शिशौ मूर्खे हीवेरेऽश्वेभपुच्छयोः' इति विश्वः । 'वालो ना कुन्तलेऽश्वस्य गजस्यापि च बालधौ । वाच्यलिङ्गोऽर्भके मूर्खे हीवेरे पुंनपुंसकम् । अलंकारान्तरे मेधौ वाली वाला वुटिस्त्रियोः' (इति मेदिनी) ॥

लोलश्चलसत्तृणयोः ॥ २०५ ॥

लोडति । 'लोड् उन्मादे' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । 'लोलश्चले सत्तृणे च लोला तु रसनाश्रियोः' (इति हैमः) ॥

इति लान्ताः ॥

द्वदावौ वनारण्यवह्नी

दुनोति, दवति वा । 'दुद् उपतापे' (खा० प० अ०) । 'दु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'दुन्योरनुपसर्गे' (३।१।१४२) इति वा णः । पक्षे अच् । यत्तु—दूयन्तेऽनेनेति । 'दुवो विभाषा' इति घञ्—इत्युक्तं स्वामिना । तत्र । उक्तवचनाभावात् ॥

जन्महरौ भवौ ।

भवति । पचायच् (३।१।१३४) । अन्तर्भावितण्यर्थो वा । जन्मनि तु भावे 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'भवः क्षेमेशसंसारं सत्तायां प्राप्तिजन्मनोः' (इति मेदिनी) ॥

अमर० ५५

मन्त्री सहायः सचिवौ

सह अयते, अयति वा । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । 'ई गतौ' (भ्वा० प० से०) वा । पचायच् (३।१।१३४) । सचनम् । 'षच समवाये' (भ्वा० उ० से०) । 'सर्वधातुभ्य इन्' (उ० ४।१।१८) । सचिं वाति । 'वा गत्यादौ' (अ० प० अ०) । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ॥

पतिशाखिनरा धवाः ॥ २०६ ॥

धवति, धुवति, धूनोति, धुनाति वा । 'धूञ् कम्पने' (तु० उ० से०, खा० उ० से०, क्र्या० उ० से०) । 'धू विधुनने' (तु० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । यद्वा धूयते । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'धवः पुमानरे धूर्ते पत्यौ वृक्षान्तरेऽपि च' (इति मेदिनी) ।

अवयः शैलमेषार्काः

अवति, अव्यते वा । 'अव रक्षणादौ' (भ्वा० प० से०) । इन् (उ० ४।१।१८) । 'अविर्नाथे रवौ मेषे शैले मूषिककम्बले' (इति मेदिनी) । ('अविर्भूषणवत्योः स्त्री वायुप्राकारमःसु ना' (इति वैजयन्ती) ॥

आज्ञाह्वानाध्वरा हवाः ।

'ह्वञ् स्पर्धायां शब्दे च' (भ्वा० उ० अ०) । 'भावेऽनुपसर्गस्य' (३।३।७५) इति ह्रः संप्रसारणम् च । ह्वयतेऽत्रेति वा ॥

भावः सत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसु ॥ २०७ ॥

भावयति । पचायच् (३।१।१३४) । भवनं वा । 'श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे' (३।३।२४) इति घञ् । 'भावः सत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसु । क्रियालीलापदार्थेषु विभूतिबन्धुजन्तुषु । रत्यादौ च' (इति मेदिनी) ॥

स्यादुत्पादे फले पुष्पे प्रसवो गर्भमोचने ।

प्रसवनम्, प्रसूयते वा । 'पूङ् प्राणिप्रसवे' (दि० आ० से०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । पचायच् (३।१।१३४) वा । 'प्रसवो गर्भमोचने' । उत्पादे स्यादपत्येऽपि फलेऽपि कुसुमेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

अविश्वासेऽपह्वरेऽपि निकृतावपि निहवः ॥ २०८ ॥

निह्वनम् । 'हृङ् अपनयने' (अ० आ० अ०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'निहवः पुंसि निकृतावविश्वासापलापयोः' (इति मेदिनी) ॥

उत्सेकामर्षयोरिच्छाप्रसवे मह उत्सवः ।

उत्सेक उद्रेकः । इच्छायाः प्रसव उत्पत्तिः । मह उद्धवः । उत्सवनम् । 'षु प्रसवैश्वर्ययोः' (भ्वा० प० अ०) । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'उत्सवो मह उत्सेक इच्छाप्रसवकोपयोः' (इति मेदिनी) ॥

१—'पुंसि' इति न प्रकृतोपयोगि । अग्रे 'पुमान्' इत्युक्तेः ॥

अनुभावः प्रभावे च सतां च मतिनिश्चये ॥ २०९ ॥

भवनम् । 'अग्निभुवो-' (३।३।२४) इति घञ् । अनुगतो भावः । 'प्रादयो गताद्यर्थे-' (वा० २।२।१८) इति समासः । यद्वा अनुभावयति । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'अनुभावः प्रभावे स्यान्निश्चये भावसूचके' इति विश्वः ॥

स्याज्जन्महेतुः प्रभवः स्थानं चाद्योपलब्धये ।

जन्मनो हेतुः । प्रभवत्यस्मात् । 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'प्रभवो जलमूले स्याज्जन्महेतौ पराक्रमे । ज्ञानस्य चादिम-स्थाने' (इति मेदिनी) । आद्योपलब्धये प्रथमज्ञानार्थम् ॥

शूद्रायां विप्रतनये शास्त्रे पारशवो मतः ॥ २१० ॥

पराव्युष्टाति । 'शू हिंसायाम्' (क्या० प० से०) । 'आ-ह्परयोः खनिशृभ्यां ङिञ्' (उ० १।३३) इत्युः । परशुरेव । प्रज्ञायण् (५।४।३८) । परस्त्रिया अपरयं वा । 'परस्त्री परशुं च' (ग० ४।१।१०४) इत्यञ् । 'पुंसि पारशवः पुमान् । परस्त्रीतनये शस्त्रे द्विजान्छूद्रासुतेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

ध्रुवो भभेदे क्लीबे तु निश्चिते शाश्वते त्रिषु ।

ध्रुवति । 'ध्रुव गतौ' (तु० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'ध्रुवः कीले शिवे शङ्खौ वसौ योगे वटे मुनौ । ध्रुवा मूर्वाशालिपण्यां गीतिस्तुग्मेदयोरपि । ध्रुवं तु निश्चिते तर्के निश्चले शाश्वतेऽन्यवत्' इति विश्वः । भभेदे नक्षत्रवि-शेषे ॥

स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोस्त्रियां धने

॥ २११ ॥

स्वनति । स्वन्यते वा । 'स्वन शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'अन्येभ्योऽपि' (वा० ३।२।१०१) इति ङः । 'स्वो ज्ञात्या-त्मनोः स्वं निजे धने' इति हेमचन्द्रः । 'स्वः स्यात्पुंस्यात्मनि ज्ञातौ त्रिष्वात्मीयेऽस्त्रियां धने' (इति मेदिनी) ॥

स्त्रीकटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ।

स्त्रियाः कट्यां वस्त्रस्य बन्धने । परिपणे राजपुत्रादेर्व-न्धके ।—वणिजां मूलधने—इति मुकुटः । तत्र । मे-दिन्यां (हैमे) तयोः पृथक्पाठात् । निव्ययति, निवीयते वा । 'व्येञ् संवरणे' (भ्वा० उ० अ०) । 'नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः' (उ० ४।१३६) इतीप् । 'कृदिकारात्-' (ग० ४।१।४५) इति ङीप् । 'नीवी स्त्रीकटीवस्त्रबन्धने । मूलद्रव्ये परिपणे' (इति हैमः) ॥

शिवा गौरीफेरवयोः

शिवमस्त्यस्याः । अर्शाद्यच् (५।२।१२७) । 'पुण्डरी-कद्वये चापि शिवा ज्ञातामलौषधौ । अभयामलकीगौरीक्रो-ष्ट्रीसंस्तुफलासु च' इति विश्वः ॥

१—इदं तु पूर्वान्वयि 'पुण्डरीकद्वये पुमान्' इति मेदिन्युक्तेः ॥

२—क्रोष्ट्री शृगाली । 'पुंशृगालेऽपि शिवा' इति मुकुटः ॥

द्वंद्वं कलहयुग्मयोः ॥ २१२ ॥

द्वौ द्वौ । 'द्वंद्वं रहस्यमर्थादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगा-भिव्यक्तिषु' (८।१।१५) इति साधुः । 'चार्ये द्वन्द्वः' (२।२।२९) इति निर्देशात्पुंस्यपि । 'द्वंद्वं रहस्ये कलहे तथा मिथुन-युग्मयोः' (इति मेदिनी) ॥

द्रव्यासुव्यवसायेषु सत्त्वमस्त्री तु जन्तुषु ।

द्रव्यं वित्तम् । असुः प्राणः । व्यवसायो निश्चयः । सीद-न्यस्मिन् गुणाद्याः । 'षट् लु विशरणौ' (भ्वा० प० अ०) । 'अन्येभ्योऽपि ह्रस्वन्ते' (उ० ४।१०५) इति लन् । 'सत्त्वं गुणे पिशाचादौ बले द्रव्यस्वभावयोः । आत्मत्वव्यवसायासु-वित्तेष्वस्त्री तु जन्तुषु' (इति मेदिनी) ॥

क्लीबं नपुंसके षण्डे वाच्यलिङ्गमविक्रमे ॥ २१३ ॥

षण्डे तृतीयाप्रकृतौ । क्लीबते । 'क्लीबु अधार्थे' (भ्वा० आ० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'अस्त्री नपुंसके क्लीबं वाच्यलिङ्गमविक्रमे' इति रुद्रः । अयमोच्छोऽत्र भ्रमात्पठितः । पूर्वगन्धर्वजिह्वस्त्वोच्छेषेषु ॥

इति वान्ताः ॥

द्वौ विशौ वैश्यमनुजौ

विशति । 'विश प्रवेशने' (तु० प० से०) । किप् (३।२।१७८) । 'विट् स्मृतौ वैश्यमनुजप्रवेशेषु मनीषिभिः' इति विश्वः ॥

द्वौ चराभिमरौ स्पशौ ।

अभिमरो युद्धम् । स्पशति । 'स्पश बाधनस्पर्शनयोः' (भ्वा० उ० से०) पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'स्पशः स्यात्सं-पराये च प्रणिधावपि पुंस्ययम्' (इति मेदिनी) ॥

द्वौ राशी पुञ्जमेषाद्यौ

रैश्यते, रशति वा । 'रश' इति सौत्रो धातुः स्वार्थः । बाहुलकादिण् । णिजन्तात् । 'अच इः' (उ० ४।१३९) वा ॥

द्वौ वंशौ कुलमस्करौ ॥ २१४ ॥

वमति, वम्यते वा । 'टुवम उद्विरणे' (भ्वा० प० से०) । 'वृम्वमिभ्यः शकैः' । मस्करो वेणुः । 'वंशो वेणौ कुले वर्गे पृष्ठाद्यवयवेऽपि च' (इति विश्वः) ॥

रहः प्रकाशौ वीकाशौ

विकाशनम् । अस्मिन् वा । 'काश्च दीप्तौ' (भ्वा० आ०

१—विश्वहैममेदिनीष्वपि यणन्तेष्वपि पठितः इति सर्वेषां भ्रमकल्पनं तु न सम्यक् ॥ २—'रश' धातुः कस्मिन् 'अशे रश' सूत्रे पठितोऽस्ति यतः सौत्रत्वं संभाव्यते । किं च 'अक्षिपणाभ्यो रुढायलुको च' (उ० ४।१३३) इति 'सूत्रे रुद्धिधानम् च' (उ० २।७५) इति सूत्रे आदेशविधानं च व्यर्थमेव स्यात् ॥ ३—अस्य सूत्रस्यो-ज्ज्वलदत्तादिग्रन्थेऽनुपलम्भात् 'अनुनासिकस्य किङ्गलोः' (६।४।१५) इति दीर्घापत्तेश्च चिन्त्यमेतत् । तस्मात्पाठोक्तमेव सम्यक् ॥

से०) । 'भावे' (३।३।१८) 'हलश्च' (३।३।१२०) इत्यधिकरणे वा घञ् । 'इकः काशे' (६।३।१२३) इति दीर्घः । यद्वा विकशनम् । अत्र वा । 'कश शब्दे' (अ० आ० से०) । पूर्ववत् । 'वीकाशो विजने व्यक्ते' इति विश्वः । 'विकाशः पुंसि विजने प्रकाशे संहृशं समे । उचिते च' (इति मेदिनी) ॥

निर्वेशो भृतिभोगयोः ।

निर्विश्यते । निर्वेशनं च घञ् (३।३।१८, १९) । भृति-वेतनम् । 'निर्वेशस्तु पुमान्भोगे वेतने मूर्च्छनेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

कृतान्ते पुंसि कीनाशः क्षुद्रकर्षकयोस्त्रिषु ॥ २१५ ॥

'की' इत्यव्ययं कृत्सायाम् । की कृत्सितं नाशयति । पचाद्यच् (३।३।१३४) । यद्वा क्लिश्नाति । क्लिश्यते वा । 'क्लिश् विवाधने' (क्र्या० प० से०) । 'क्लिश बन्धे (उपतापे)' (दि० आ० से०) वा । 'क्लिशेरीक्षोपधायाः कन् लोपश्च लो नाम् च' (उ० ५।५६) । 'कीनाशः कर्षकक्षुद्रोपांशुवातिषु वाच्यवत् । (यमे ना)' (इति मेदिनी) ॥

पदे लक्ष्ये निमित्तेऽपदेशः स्यात्

अपदेशनम् । अपदिश्यते वा । 'दिश अतिसर्जने' (तु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८, १९) । पदे स्थाने । 'अपदेशः पुमांलक्ष्ये निमित्तव्याजयोरपि' इति विश्वः ॥

कुशमप्सु च ।

कौ शेते तिष्ठति । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०९) इति डः । कुश्यति । 'कुश श्लेषणे' (दि० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । कु पापं श्यति । 'शो तनूकरणे' (दि० प० अ०) । 'सुपि' (३।३।४) इति योगविभागात्कः । 'कुशो रामसुते दर्भे योक्ते द्वीपे कुशं जले' इति विश्वः ॥

दशावस्थानेकविधापि

दशति । 'दश दशने' (भ्वा० प० अ०) । मूलविभुजादिकः (वा० ३।२।५) । यद्वा पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'जपजमदहदश-' (७।४।८६) इति निर्देशादङित्यपि नलोपः । यद्वा दश्यते । 'गुरोश्च-' (३।३।१०४) इत्यङ् । अनेकविधा बाल्यादिरूपा । 'दशावस्थादीपवर्त्योर्वैखान्ते भूम्नि योषिति' (इति मेदिनी) ॥

आशा तृष्णापि चायता ॥ २१६ ॥

आ समन्तादक्षुते । 'अश्न व्याप्तौ' (खा० आ० से०) ।

१- 'विकाशो रहसि व्यक्ते' इति हेममूलस्य 'विकाशते बिकाशः । एकदेशस्याविकृतत्वाद्दीकाशोऽपि । व्यक्ते वाच्यलिङ्गः द्वयोर्यथा- 'उपविश्यविकाशेषु रहस्यानि प्रकाशयेत्' इत्यनेकार्थकैर-वाकरकौमुदीव्याख्यायाश्च संवादाद्भ्रष्टकारवान् ॥ २- इत्यादि मेदिनीवाक्यं तु प्रकृतोपयोगि । अत्रोल्लेखस्तु 'सदृशागमे' इति काचित्कलेखकप्रमादजपाठानुसारेण ॥

पचाद्यच् (३।१।३४) । 'आशा ककुभि तृष्णायाम्' (इति हैमः ॥

वशा स्त्री करिणी च स्यात्

वष्टि । 'वश कान्तौ' (अ० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । स्त्रीयोषिति । 'वशा वन्ध्यासुता योषास्त्रीगवीकरिणीषु च' इति विश्वः ॥

दृग् ज्ञाने ज्ञातरि त्रिषु ।

पश्यति । 'दृशिर् प्रेक्षणे' (भ्वा० प० अ०) । क्तिप् (३।२।१७८) । यद्वा दर्शनम् । अनया वा । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । 'दृक् स्त्रियां दर्शने नेत्रे बुद्धौ च त्रिषु वीक्षके' (इति मेदिनी) ॥

स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि ॥ २१७ ॥

कृणाति । 'कृब् हिंसायाम्' (क्र्या० उ० से०) । 'अन्येभ्योऽपि-' (३।२।१७५) इति चिच् । कश्यते । 'कश शब्दे' (अ० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । कश् चासौ कशश्च । 'कर्कशः परुषे क्रूरे कृपणे निर्दये दृढे । इक्षौ साहसिके कासमर्दकाम्पिलयोरपि' इति विश्वः । अमसृणो दुस्सहः ॥

प्रकाशोऽतिप्रसिद्धेऽपि

प्रकाशते । प्रकाशनं वा । 'काश्च दीप्तौ' (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१८) वा । 'प्रकाशोऽतिप्रसिद्धे स्यात्प्रहासातपयोः स्फुटे' इति विश्वः ।

शिशावज्ञे च बालिशः ।

वाङ्मनम् । 'वाट् आल्लाव्ये' (भ्वा० आ० से०) । इन् (उ० ४।१।१८) । बालिं श्यति । 'शो तनूकरणे' (दि० प० अ०) । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ॥

इति शान्ताः ॥

सुरमत्स्यावनिमिषौ

न निमिषिति । 'मिष श्लेषणे' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । नञ्समासः (२।२।६) ॥

पुरुषावात्मानवौ ॥ २१८ ॥

पुरति । 'पुर अग्रगमने' (तु० प० से०) । 'पुरः कृषन्' (उ० ४।७४) । 'पुरुषः पुरुषे सांख्यज्ञे च पुंजागपादये' (इति मेदिनी) ॥

काकमत्स्यात्खगौ ध्वाङ्क्षौ

मत्स्यानति । मत्स्याच्चासौ खगश्च । ध्वाङ्क्षति । 'ध्वाक्षि घोरवाशि ते च' (भ्वा० प० से०) । चात्काङ्क्षायाम् । पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'ध्वाङ्क्षौ मत्स्यात्खगे काके भिक्षुके तक्षकेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

कक्षौ तु तृणवीरुधौ ।

कषपि । कष्यते । वा । 'कष हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'वृत्तुवदिहानिकषिभ्यः सः' (उ० ३।६३) । 'कक्षः

स्मृतो भुजामूले कक्षोऽरण्ये च वीरुधि । कक्षः शुष्कतृणे प्रोक्तः कक्षः कच्छ उदाहृतः । कक्षा सर्वापदे काष्ठ्यां रथ-गेहप्रकोष्ठयोः । गजरज्जौ परीधानपश्चादञ्चलपल्लवे' इति धरणिः । वीरुलता ॥

अभीषुः प्रग्रहे रश्मौ

ईषते । ईष्यते वा । 'ईष गतिहिंसादर्शनेषु' (भ्वा० आ० से०) । 'ईषेः क्विप्' (उ० १।१३) इत्युः । आदेरिष् । अभिगत इषुः । 'प्रादयो गता-' (वा० २।२।१८) इति समासः । प्रग्रहेऽश्वादिरज्जौ । रश्मौ किरणे ॥

प्रेषः प्रेषणमर्दने ॥ २१९ ॥

प्रेषणम् । इषेर्भावे घञ् (३।३।१८) 'प्रादहो-' (वा० ६।१।८९) इति वृद्धिः । 'प्रेषः प्रेषणपीडयोः' इत्यजयः । 'प्रेषः स्यात्प्रेषणे क्लेशे मर्दनोन्मादयोरपि' इति विश्वः ॥

पक्षः सहायेऽपि

पक्षति । पक्षयते वा । 'पक्ष परिग्रहे' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् । (३।३।१९) वा । 'पक्षो मासार्धके पार्श्वे ग्रहे साध्याविरोधयोः । केशादेः परतो वृन्दे बले सखिसहाययोः । जुल्लोरन्ध्रे पतत्रे च वाजिकुञ्जरपार्श्वयोः' (इति मेदिनी) ॥

उष्णीषं शिरोवेष्टकिरीटयोः ।

उष्णीषवते हिनस्ति । 'ईष गत्यादौ' (भ्वा० आ० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) । 'उष्णीषं तु शिरोवेष्टे किरीटे लक्षणान्तरे' इति विश्वः । शिरसो वेष्टने वस्त्रादिरूपे । किरीटे मुकुटे ॥

शुकले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषमे वृषः ॥ २२० ॥

वर्षति । 'वृषु (श्रेष्ठे) सेचने' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३४) इति कः । 'वृषो धर्मे बलीवर्दे शङ्खां पुराशिमेदयोः । श्रेष्ठे स्यादुत्तरस्थश्च वासमूषिकशुकले' (इति मेदिनी) । शुकले बाहुवीर्यवति वृष्यप्रयोगे वा ॥

कोषोऽस्त्री कुब्जले खड्गपिधानेऽथौघदिव्ययोः ।

कुष्यते । 'कुष निष्कर्षे' (क्था० प० से०) । घञ् (३।३।१९) । 'कोषोऽस्त्री कुब्जले पात्रे दिव्ये खड्गपिधानके । जातिकोशेऽर्थसंघाते पेश्यां शब्दादिसंग्रहे' (इति मेदिनी) । दिव्ये शपथे । शब्दादिसंग्रहेऽमरादौ । तालव्यान्तोऽपि । 'विश्वक्सेनोऽप्रेषः कोषविषादौ च' इत्यूष्मविवेकात् । 'कोशोऽस्त्री कुब्जले पात्रे दिव्ये खड्गपिधानके-' इति श्लोकस्य (मेदिन्याम्) तालव्यादौ (न्ते) अपि पाठः ॥

धूतेऽक्षे शारिफलकेऽप्याकर्षः

अक्षे पाशके । शारिफलकमक्षपीठिका । आकर्षणम् ।

आकृष्यते वा आकृष्यन्त्यस्मिन्वा । 'कृष विलेखने' (तु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१८।१९) । 'नाकर्षो धूत इन्द्रिये । पाशके शारिफलके कोदण्डाभ्यासवस्तुनि । आकर्षणेऽपि पुंसि स्यात्' (इति मेदिनी) ॥

अथाक्षमिन्द्रिये ॥ २२१ ॥

ना धूताङ्गे कर्षे चक्रे व्यवहारे कलिद्रुमे ।

अक्ष्णोति, अक्ष्यते वा, अनेन, अत्र वा । 'अक्षू व्याप्तौ' (भ्वा० प० से०) । 'पचाद्यच्' (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) । 'हलश्च' (३।३।१२०) इत्यन्ययोर्घञ् । 'अक्षः कर्षे तुषे चक्रे शकटव्यवहारयोः । आत्मज्ञे पाशके चाक्षं तुष्टे सौवर्चलेन्द्रिये' इति विश्वः । व्यवहारे आयव्ययचिन्तायाम् । कर्षे मानभेदे । चक्रे रथावयवे ॥

कर्षुर्वार्ता करीषाग्निः कर्षुः कुल्याभिधायिनी ॥ २२२ ॥

कर्षणम् । कृष्यते । कर्षति वा । 'कृष विलेखने' (भ्वा० प० अ०) । 'कृषिचमितनि-' (उ० १।८०) इत्युः । 'करीषाग्निः पुमान्कर्षुः कुल्यायामपि च स्त्रियाम्' इति रभसः । वार्ता जीविका ॥

पुंभावे तत्क्रियायां च पौरुषम्

पुरुषस्य कर्म भावो वा । 'प्राणशृज्जाति-' (५।१।१२९) इत्यञ् । 'पौरुषं पुरुषस्य स्याद्भावे कर्मणि तेजसि । ऊर्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने लभिधेयवत्' इति विश्वः ॥

विषमप्सु च ।

वेवेष्टि । 'विष्ट व्याप्तौ' (जु० उ० अ०) । 'इगुपध-' (३।१।१३२) इति कः । 'विषं तु गरले तोये' इति विश्वः ॥

उपादानेऽप्यामिषं स्यात्

आमिष्यते भुज्यते । 'मिष श्लेषे' (तु० प० से०) । घञ् । (३।३।१९) संज्ञापूर्वकत्वात् गुणः ।—'घञर्थे कः' (वा० ३।३।५८)—इति तु परिगणनादयुक्तम् । 'आमिषं पुनपुंसकम् । भोग्यवस्तुनि संभोगेऽप्युत्कोचे पललेऽपि च' (इति मेदिनी) । उपादानमुत्कोचः ॥

अपराधेऽपि किल्बिषम् ॥ २२३ ॥

केलनम् । किल्यते वा । 'किल क्षेपे' (तु० प० से०) । 'किलेर्वुक्च' (उ० १।५०) इति टिप् । 'किल्बिषं पापरोगयोः' (इति मेदिनी) ॥

स्यादृष्टौ लोकधात्वंशे वत्सरे वर्षमस्त्रियाम् ।

लोकधातुर्जम्बुद्वीपादिः । तदंशे भारतादौ । वर्षणम् । 'वृषु सेचने' (भ्वा० प० से०) । 'अज्विधौ भयादीनामुपसंख्यानम्' (३।३।५६) इत्यञ् । वर्षयति । वर्षति वा पचा-

१—'अभीशुस्तालव्यान्तोऽपि' इति मुकुटपीयूषे ॥ २—'प्रेष पचादिरपि' इति पीयूषव्याख्या ॥

१—कुल्या नदीमात्रं च । 'कुल्या धुनी द्वीपवती तटिनी हृदिनी सरित् । रोधोवक्रापगा कर्षूः खवन्ती निम्नगा नदी' इति रत्नकोषः—इति मुकुटः ॥

घञ् (३।१।१३४) । 'वर्षोऽस्त्री भारतादौ च जम्बुद्वीपाब्द-
वृष्टिषु । प्रावृट्काले स्त्रियां भूम्नि' (इति मेदिनी) ॥

प्रेक्षा नृत्येक्षणं प्रज्ञा

प्रेक्षणम् । अनया वा । 'ईक्ष दर्शने' (भ्वा० आ० से०) ।
'गुरोश्च-' (३।३।१०३) इत्यः । 'प्रेक्षा धीनृत्यदर्शयोः' इत्य-
जयः । 'प्रेक्षा नृत्येक्षणे बुद्धौ' (इति मेदिनी) ॥

भिक्षासेवार्थना भृतिः ॥ २२४ ॥

भिक्षणम् । भिक्षयते वा । 'भिक्ष याच्नादौ' (भ्वा० आ०
से०) । 'गुरोश्च-' (३।३।१०३) इत्यः । 'भिक्षा भृतौ च
याच्नायां सेवामिक्षितवस्तुनोः' इति विश्वः । भृतिर्वेतनम् ॥

त्विट् शोभापि

त्वेषणम् । अनया वा । 'त्विष दीप्तौ' (भ्वा० उ० अ०) ।
संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । 'कान्तौ वाचि ह्यौ त्विट्
स्त्री' इति रभसः ॥

त्रिषु परे

वक्ष्यमाणान्नयो वाच्यलिङ्गाः ॥

न्यक्षं कात्स्न्यनिकृष्टयोः ।

नियतानि निकृतानि वा अक्षाणि यस्मिन् यस्य वा ।
'न्यक्षः परशुरामे स्यान्न्यक्षः कात्स्न्यनिकृष्टयोः' इति विश्वः ॥
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः

अधिगतोऽक्षम् । अधिगतोऽक्षेण वा अक्षेषु व्यवहारेषु
अधिकृतः । अधिकृतान्यक्षाण्यस्य । अध्यक्ष्णोति वा । 'पचा-
द्यच्' (३।१।१३४) ॥

रुक्षस्त्वप्रेरण्यचिक्कणे ॥ २२५ ॥

रुक्षयति । 'रुक्ष पारुष्ये' (उ० उ० से०) । 'पचाद्यच्'
(३।१।१३४) । अप्रेणि निःक्षेहे । अचिक्कणे मसृणे ॥

इति पान्ताः ॥

रविश्वेतच्छदौ हंसौ

हन्ति गच्छति । 'हन् हिंसागत्योः' (अ० प० अ०) ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । 'भवेद्वर्णागमाद्धंसः' इति सक् ।
यद्वा 'वृत्तवदिवचिवसिहानिकमिकपिभ्यः' (उ० ३।६२) इति
सप्रत्ययः । 'हंसो विहंगमेदे स्यादर्थे विष्णौ हयान्तरे । यो-
निमन्त्रादिभेदेषु परमात्मन्यमत्सरे । निर्लोभनृपतौ हंसः
शारीरमत्तन्तरे' इति विश्वः ॥

सूर्यवह्नी विभावसु ।

विभा प्रभा वसु धनमस्य । 'विभावसुः पुमान्सूर्ये हार-
मेदे च पावके' (इति मेदिनी) ॥

घत्सौ तर्णकवर्षौ द्वौ

वसति । अस्मिन्वा । 'वस निवासे' (भ्वा० प० अ०) ।
'वृत्तवदि-' (उ० ३।६२) इति सः । 'घत्सः पुत्रादिवर्षयोः ।

तर्णके नोरस्ति क्लीबम्' (इति मेदिनी) । तर्णको गोः पुत्रः ।
वर्षो वत्सरः ॥

सारङ्गाश्च दिवौकसः ॥ २२६ ॥

सारङ्गमस्य । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) । सारंगायति
वा । 'गै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । 'गापोष्टक्' (३।२।८)
मृगचातकहरिणाः । यौरोको यस्य । 'दिवौकाश्च दिवौ-
काश्च पुंसि देवे च चातके' (इति मेदिनी) ॥

शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः ।

रस्यते । 'रस आस्वादने' अदन्तः । घञ् (३।३।१९९) ।
'रसो गन्धरसे स्वादे तित्तादौ विषरागयोः । शृङ्गारादौ द्रवे
वीर्ये देहधात्वम्बुपारदे । रसा तु शल्लकीपाठाजिह्वाधरणि-
कडुषु' इति विश्वः ॥

पुंस्युत्तंसावतंसौ द्वौ कर्णपूरे च शेखरे ॥ २२७ ॥

उत्तंस्यति । उत्तंस्यते । अनेन वा । तसिः सौत्रो भूषार्थः ।
'पचाद्यच्' (३।१।१३४) । 'हलश्च' (३।३।१२०) इति घञ्वा ।
'उत्तंसः कर्णपूरेऽपि शेखरे चावतंसवत्' इति विश्वः ।
कर्णपूरः कर्णाभरणम्, शेखरः भूषणम् ॥

देवमेदेऽनले रश्मौ वसू रत्ने धने वसु ।

वसति सर्वत्र । उष्यतेऽनेन वा । 'वस निवासे' (भ्वा०
प० अ०) । 'शृस्वृद्धिहि-' (उ० १।१०) इत्युः । 'वसुर्ना
देवमेदान्निभायोक्तवकराजसु । क्लीबं वृद्धौषधे श्याले रै रत्ने
मधुरे त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

विष्णौ च वेधाः

विधति । 'विध विधाने' (तु० प० से०) । असुन् (उ०
४।१८९) । विदधाति वा । 'विधाजो वेध च' (उ० ४।
२२५) । इत्यसुन् । 'वेधाः पुंसि हृषीकेशे बुधे च परमेष्ठिनि'
(इति मेदिनी) ॥

स्त्री त्वाशीर्हिताशंसाहिदंष्ट्रयोः ॥ २२८ ॥

आशास्ते । 'आहः शासु इच्छायाम्' (अ० आ० से०) ।
क्लिप् (३।२।७६) । यद्वा आशासनम् । अनया वा । संपदादिः
(वा० ३।३।१०८) । 'आशासः क्लौ-' (वा० ६।४।३४) इ-
तीलम् । 'आशीस्तालुगता दंष्ट्रा तया विद्धो न जीवति' ।
हितस्याशंसा अहेर्दंष्ट्रा ॥

लालसे प्रार्थनौत्सुक्ये

लालसनम् । 'लस दीप्तौ' (भ्वा० प० से०) यङन्तः ।
'अ प्रख्यात्' (३।३।१०२) । 'लालसौत्सुक्यतृष्णातिरेक्या-
च्चासु च द्वयोः' (इति मेदिनी) ॥

१—एवं 'सारगः' इति रूपापत्त्या चिन्त्यमेतत् । तस्मात् 'सारं
गच्छति' इति विग्रहे 'गमेः सुपि-' (वा० ३।२।३८) इति 'खच्
ङिद्वा' (३।२।३८) इति वार्तिकान्यां खचि ङिति बोध्यः ॥

हिंसा चौर्यादिकर्म च ।

हिंसनम् । 'हिंसि हिंसायाम्' (भा० प० से०) । 'गुरोश्च—' (३।३।१०३) इत्यः । 'हिंसाचौर्यादिघातयोः' (इति मेदिनी) । चोरस्य कर्म । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् (५।१।१२४) आदिना बन्धनत्रासनताडनादि । चाद्वधोऽपि ॥

प्रसूरश्वापि

प्रसूते । 'बृह् प्रसवे' (अ० आ० से०) । 'सत्सू—' (३।२।६०) इति क्तिप् । 'प्रसूरश्वाजनन्योश्च कदलीवीरुधोरपि' इति विश्वः ॥

भूद्यावौ रोदस्यौ रोदसी च ते ॥ २२९ ॥

रोदिति सर्वमस्मिन् । 'रुदिद् अश्रुविमोचने' (अ० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । पक्षे गौरादित्वात् (४।१।४१) ङीष् । 'रोदसी' इत्यव्ययमप्यस्ति । 'द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ रोदसौ रोदसीति च' । विगृहीतयोरप्येते नामनी । 'रोदश्च रोदसी चापि दिवि भूमौ पृथक् पृथक् । सहप्रयोगेऽप्यनयो रोदः स्यादपि रोदसी' इति विश्वः ॥

ज्वालाभासोर्नपुंसार्चिः

अर्च्यते । 'अर्चं पूजयाम्' (भा० प० से०) । 'अर्चि-शुचि—' (उ० २।१०८) इतीसिः । 'अथार्चिर्मयूखशिखयोर्न ना' (इति मेदिनी) ॥

ज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु ।

द्योतते । द्योतनं वा । अनेन वा 'द्युत वीप्तौ' (भा० आ० से०) । 'द्युतेरिस्त्रादेश्च जः' (वा० २।११०) । 'ज्योतिरशौ दिवाकरे । पुमान्, नपुंसकं दृष्टौ स्थानक्षत्रप्रकाशयोः' (इति मेदिनी) ॥

पापापराधयोरगः

एति । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'इण् आग् अपराधे च' (उ० ४।२१२) इत्यसुन् । —आगच्छतीत्यागः—इति खाम्बुक्तिस्तु चिन्त्या ॥

खगबाल्यादिनोर्वयः ॥ २३० ॥

वयते । 'वय गतौ' (भा० आ० से०) । वेति । 'वी ग-स्यादौ' (अ० प० अ०) । अजति वा । 'अज गत्यादौ' (भा० प० से०) वा असुन् (उ० ४।१८९) ॥—वाति—इति खाम्बुमुकुटोक्तिस्तु चिन्त्या । असुन्मुक्तरूपासिद्धेः 'वयः पक्षिणि बाल्यादौ यौवने च नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

तेजःपुरीषयोर्वचः

वर्चते । 'वर्चं वीप्तौ' (भा० आ० से०) । असुन् (उ० १।८९) । 'वर्चो नपुंसकं रूपे विष्ठायामपि तेजसि । पुंसि ह्यस्य तनये' (इति मेदिनी) ॥

महस्तूत्सवतेजसोः ।

महनम् । मह्यते वा । 'मह पूजयाम्' (भा० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) ॥

रजो गुणे च स्त्रीपुण्ये

रजनम् । रज्यतेनेन वा । 'रज्ज रागे' (भा० प० अ०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'असि अके—' (वा० ६।४।२४) इति नलोपः । 'रजः क्लीबं गुणान्तरे । आर्तवे च परागे च रेणु-मात्रेऽपि दृश्यते' (इति मेदिनी) ॥*॥ अदन्तोऽपि । 'रजोऽयं रजसा सार्धं स्त्रीपुष्पगुणधूलिषु' इत्यजयः ॥

राहौ ध्वान्ते गुणे तमः ॥ २३१ ॥

तम्यतेऽनेन । 'तमु ग्लानौ' (दि० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'तमो ध्वान्ते गुणे शोके क्लीबं वा ना विधुंनुदे' (इति मेदिनी) ॥

छन्दः पद्येऽभिलाषे च

चन्दनम् । चन्द्यतेऽनेन वा । 'चदि आह्लादने वीप्तौ च' (भा० प० से०) । 'चन्देरादेश्च छः' (उ० ४।२१९) इत्यसुन् ॥—छन्दति—इति खाम्बुमुकुटोक्तो विग्रहश्चिन्त्यः । 'छन्दः पद्ये च वेदे च खैराचाराभिलाषयोः' (इति मेदिनी) । पद्येऽनुष्टुबादौ ॥

तपैः कृच्छ्रादिकर्म च ।

तपनम् । तप्यते । अनेन वा । 'तप संतापे' (भा० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'तपो लोकान्तरेऽपि च । चान्द्रायणादौ घने च पुमाञ्जिशिरमाधयोः' (इति मेदिनी) ॥

सहो बलं सहा मार्गः

सहते । सद्यते, अनेन, अत्र वा । 'षह मर्षणे' (भा० आ० अ०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'सहो बले ज्योतिषि च पुंसि हेमन्तमार्गयोः' (इति मेदिनी) । लिङ्गमेदार्यो द्विः पाठः । एवमग्रेऽपि ॥

नभः खं श्रावणो नभाः ॥ २३२ ॥

नभनम् । नभ्यते, अनेन, अत्र वा । 'णभ हिंसायाम्' (भा० आ० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'नभो व्योम्नि नभा मेघे श्रावणे च पतद्गहे । प्राणे मृणालसूत्रे च वर्षासु च नभाः स्पृतः' इति विश्वः ॥

१—'महः अदन्तोऽपि'—इति मुकुटः । 'मही नद्यन्तरे भूमौ मह उत्सवतेजसोः' इति मेदिनी । २—इत्थं पाठस्तु जनकानु-रोधेन । भाष्ये तु 'रजकरजनरजःसु—' इति पाठ उपलभ्यते । ३—अदन्तोऽपि ग्रीष्मार्थः । यथा 'तपेन वर्षाः शरदा हिमाग-मः'—इति स्वामी । ४—एवं सति 'पयः क्षीरं पयोऽम्बु च' इत्यग्रे समानलिङ्गस्य द्विःपाठो व्यर्थ एव स्यात् । छन्दोऽनुरोधादेवान्य-कोशेष्विव बोध्यः ।

ओकः सन्नाश्रयश्चौकाः

उच्यति समवैत्यत्र । 'उच समवाये' (दि० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । न्यङ्कादिः (७।३।५३) । 'ओक उचः के' (७।३।६४) इति निपातनाददन्तोऽपि । 'ओका आश्रयमात्रे च मन्दिरे च नपुंसकम्' (इति मेदिनी) ॥

पयः क्षीरं पयोऽम्बु च ।

पीयते । 'पीङ् पाने' (दि० आ० अ०) । पयते वा । 'पय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । वा असुन् (उ० ४।१८९) ॥

ओजो दीप्तौ बले

उज्जति । अनेन वा । 'उज्ज आर्जवे' (तु० प० से०) । 'उज्जेर्बले बलोपश्च' (उ० ४।१९२) इत्यसुन् । 'ओजोनोजः समः पादो-' 'ओजो दीप्ताववष्टम्भे प्रकाशबलयोरपि' (इति मेदिनी) । पृषोदरादित्वं मुकुटोक्तं चिन्त्यम् ॥

स्रोत इन्द्रिये निम्नगारये ॥२३३॥

स्रवति । 'स्रु गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'सुरीभ्यां तुट् च' (उ० ४।२०२) इत्यसुन् । 'स्रोतोऽम्बुवेग इन्द्रिये' (इति मेदिनी) ॥

तेजः प्रभावे दीप्तौ च बले शुकेऽपि

तेजयति । तेज्यतेऽनेन वा । 'तिज निशाने' (भ्वा० आ० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'तेजो धानि पराक्रमे । ('प्रभावरेतसोश्च') इति विश्वः । 'तेजो दीप्तौ प्रभावे च स्यात्पराक्रमरेतसोः' (इति मेदिनी) । चादसहने । 'अधिक्षेपावमानादेः प्रत्युक्तस्य परेण यत् । प्राणालयेऽप्यसहनं त- तेजः समुदाहृतम्' इति भरतः ॥

अतस्त्रिषु ।

वक्ष्यमाणाः सान्तास्त्रिलिङ्गाः ॥

विद्वान् विदंश्च

वेत्ति । 'विद ज्ञाने' (अ० प० से०) । 'विदेः शतुर्वेसुः' (७।१।३६) वा । 'विद्वानात्मविदि प्राज्ञे पण्डिते चाभिधेयवत्' इति विश्वः । विदन् पण्डितः ॥

बीभत्सो हिंस्रोऽपि

बीभत्सते । 'बीभत्सते', अनेन वा । 'बध बन्धने' (भ्वा० आ० से०) । 'मान्बध-' (३।१।६) इति सन्नभ्यासदीर्घश्च । पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) । घः (३।३।१९८) वा । 'बीभत्सो विकृते पार्थे क्रूरे पापघृणात्मनोः' इत्यजयः ॥

अतिशये त्वमी ॥ २३४ ॥

वक्ष्यमाणाश्चत्वारः ॥

वृद्धप्रशस्ययोज्यायान्

अतिशयेण वृद्धः प्रशस्यो वा । 'द्विवचन-' (५।३।५७)

१-विधमसंख्यावाची त्वोजोऽदन्तोऽपि-इति स्वामीमुकुटपी-यूषेषु व्यक्तम् । तत्रोदाहरणमिदम् ।

इतीयसुनि 'ज्य च' (५।३।६१) इति 'वृद्धस्य च' (५।३।६२) इति वृद्धप्रशस्ययोज्यादेशः । 'ज्यादादीयसः' (६।४।१६०) इत्यात्वम् । 'ज्यायान् वृद्धे प्रशस्ये च' (इति हैमः) ॥

कनीयांस्तु युवाल्पयोः ।

अतिशयितो युवाल्पो वा । 'युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम्' (५।३।६४) इतीयसुनि कनादेशः । 'कनीयानतिथूनि स्याद- ल्यल्पानुजयोस्त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥

वरीयांस्तु वरयोः

अतिशयित ऊर्ध्वरो वा । 'द्विवचन-' (५।३।५७) इती- यसुनि 'प्रियस्थिर-' (६।४।१५७) इत्यूर्ध्वरादेशः । 'वरीया- न् योगभिच्छ्रेष्ठवरिष्ठेष्वतिथूनि च' (इति मेदिनी) ॥

साधीयान्साधुबाढयोः ॥ २३५ ॥

अतिशयितः साधुर्बाढो वा । ईयसुनि 'अन्तिकबाढयोः-' इति बाढशब्दस्य साधादेशः ॥

इति सान्ताः ॥

दलेऽपि वर्हम्

दले पत्रे । वर्हति । 'वृह वृद्धौ' (भ्वा० प० से०) । प- चाद्यच् (३।१।१३४) । वर्हतं वा । 'वर्ह हिंसायाम्' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१९) । 'वर्ह पिच्छे दलेऽस्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥

निर्वन्धोपरागार्कादयो ग्रहाः ।

ग्रहणम् । गृह्णाति वा । 'ग्रह उपादाने' (क्या० प० से०) । 'ग्रहवृट्-' (३।३।५८) इत्यप् । 'विभाषा ग्रहः' (३।१।१४३) इति पक्षे अच् । 'ग्रहोऽनुग्रहनिर्वन्धग्रहणेषु रणोद्यमे । सू- र्यादौ पूतनादौ च सैहिकेयोपरागयोः-' इति विश्वः ॥

द्वार्यापीडे काथरसे निर्यूहो नागदन्तके ॥ २३६ ॥

आपीडे शिरोभूषणे । काथरसे कथितद्रव्यरसे । नागद- न्तके भित्तिस्थक्रीलके । निर्यूहति 'यूहि' लौकिको साधुः । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । निरूहति वा । पृषोदरा- दित्वात् (६।३।१०९) धातोर्यङागमः । 'निर्यूहः शैलरे द्वारे निर्यासे नागदन्तके' इति विश्वः ॥

तुलासूत्रेऽश्वादिर्ऋमौ प्रग्राहः प्रग्रहोऽपि च ।

प्रगृह्यते । 'प्रवणिजाम्' (३।३।५२) 'रऋमौ च' (३।३। ५३) इति वा घञ् । ('प्रग्राहः स्यात्तुलासूत्रे वृषादीनां च बन्धने' इति हैमः) । पक्षे 'ग्रहवृट्-' (३।३।५८) इत्यप् । 'प्रग्रहस्तु तुलासूत्रे वन्धां नियमने भुजे । हयादिर्ऋमौ रऋमौ च सुवर्णहलिपादपे' इति विश्वः ॥

पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ॥ २३७ ॥

परिगृह्यते । परिग्रहणम्, परिगृह्णाति वा । 'ग्रह-' (३।३।५८) इत्यप् । 'विभाषा ग्रहः' (३।१।१४३) इत्यप्

वा । 'परिग्रहः कलत्रे च मूलस्वीकारयोरपि । शपथे परिवारे च राहुवक्रस्थभास्करे' इत्यजयः ॥

दारेषु च गृहाः

गृहाति धान्यादिकमिति । 'गेहे कः' (३१११४४) । यद्वा 'गृह् ग्रहणे' (भ्वा० आ० से०) । गृहते । 'इगुपध-' (३१११३५) इति कः । तात्स्थ्यादारेषु । 'गृहं गृहाश्च पुंभूम्नि कलत्रेऽपि च सन्नति' (इति मेदिनी) ॥

श्रोण्यामप्यारोहो वरस्त्रियाः ।

आरुह्यते । आरोहणम् । आरोहति वा । 'रूह प्रादुर्भावे' (भ्वा० प० से० अ०) । घञ् (३१३१९९, १८) पचायच् (३१११३४) । 'आरोहस्त्ववरोहे च वरारोहकटावपि । आरोहणे गजारोहे दीर्घत्वे च समुच्छ्रये' (इति मेदिनी) ॥

व्यूहो वृन्देऽपि

व्यूहते । 'ऊह वितर्के' (भ्वा० आ० से०) । 'इगुपध-' (३१११३५) इति कः । व्यूह्यते वा । घञ् (३१३१९९) । 'व्यूहः स्याद्बलविन्यासे निर्माणे वृन्दतर्कयोः' इति विश्वः । यत्तु—निर्माणे कायव्यूहे—इति मुकुटेन व्याख्यातम् । तत्र । 'अकृतव्यूहाः' इत्यादावभावात् । 'रचनामात्रे' इति प्रयुक्तात् ॥

अहिर्वृत्रेऽपि

आहन्ति । 'हन हिंसागलोः' (अ० प० अ०) । 'आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च' (उ० ४११३८) इतीण्डित् आलो ह्रस्वः । यत्तु 'अंहति' इति स्वामिना 'अन्यति' इति मुकुटेनोक्तम् । तत्र । नलोपासंभवात् । 'अहिर्वृत्रासुरे सपे' इति विश्वः ॥

अग्नीन्द्रकास्तमोपहाः ॥ २३८ ॥

तमोऽपहन्ति । 'अपे क्लेशतमसोः' (३१२१५०) इति डः ।

'तमोपहः सहस्रांशुमृगाङ्गजिनवह्निषु' इति विश्वः ॥

परिच्छदे नृपाहेऽर्थे परिवर्हः

परिवर्हते । परिवर्ह्यते वा । 'वर्ह प्राधान्ये' (भ्वा० आ० से०) । पचायच् (३१११३४) । घञ् (३१३१९९) वा । 'परिवर्हस्तु राजार्हवस्तुन्यपि परिच्छदे' इति विश्वः ॥

इति हान्ताः ॥

अव्ययाः परे ।

इतः परेऽनेकार्था अव्यया उच्यन्ते ॥

आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ॥ २३९ ॥

अतति । बाहुलकाङ् डङ् प्रत्ययः । तेन सहेत्यभिधिविधः । तेन विना सीमा=मर्यादा । धातुना योगे सति थोऽर्थो जायते तस्मिन् ॥

आ प्रगृह्य स्मृतौ वाक्येऽपि

आप्नोति । क्तिप् (३१२१७८) । प्रणोदरादित्वात् (६१३१०९) पलोपः । प्रगृह्यसंज्ञकत्वात् । 'हुतप्रगृह्या अन्वि' (६१

१११२५) इति संधिं न याति । स्मरणे । वाक्यारम्भे च । 'आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽनुकम्पायां समुच्चये' (इति मेदिनी) ॥

आस्तु स्यात्कोपपीडयोः ।

आस्ते । 'आस उपवेशने' (अ० आ० से०) । क्तिप् (३१२१७८) । आङ्पूर्वादसत्तेर्वा । 'आः स्मरणेऽप्यकारणे कोपसंतापयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

पापकुत्सेषदर्थे कु

कवते । कृयते वा । 'कृङ् शब्दे' (भ्वा० आ० अ०) । मितद्वादित्वात् (वा० ३१२१८०) डुः । 'कु (पापे चेषदर्थे च) कुत्सायां च निवारणे' इति विश्वः ॥

धिशिर्भर्त्सननिन्दयोः ॥ २४० ॥

धक्कयति । 'धक्क नाशने' (चु० प० से०) । बाहुलकाङ्कि प्रत्ययः । दधातेर्वा । अपकारशब्दैर्भयोत्पादनं भर्त्सनम् । निन्दा दोषकीर्तनम् ॥

चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ।

चन्दति । 'चदि आह्लादे' (भ्वा० प० से०) । 'अन्येभ्योऽपि—' (वा० ३१२१०९) इति डः । 'चः पादपूरणे पक्षान्तरे हेतौ विनिश्चये' इति त्रिकाण्डशेषः ॥

खस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ

खसति । खस्यति वा । 'अस दीप्तौ' (भ्वा० प० से०) । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) वा । क्तिच् (३१३१७४) । बाहुलकात्तिर्वा । 'खस्ति मङ्गलाशीर्वादपापनिर्णेजनादिषु' इति भागुरिः ॥

प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति ॥ २४१ ॥

अतति । इन् (उ० ४१११८) प्रत्ययः । 'अतिशब्दः प्रशंसायां प्रकर्षे लङ्घनेऽपि च' इति विश्वः (मेदिनी) ॥

स्वित्प्रश्ने च वितर्के च

सुष्ठु एति अयति वा । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'इ गतौ' (भ्वा० प० अ०) वा क्तिप् (३१२१७६) । 'स्वित् प्रश्ने च वितर्के च तथैव पादपूरणे' (इति मेदिनी) ॥

तु स्याद्भेदेऽवधारणे ।

तुदति । 'तुद व्यथने' (तु० उ० अ०) । मितद्वादित्वात् (वा० ३१२१८०) डुः । 'तु पादपूरणे भेदे समुच्चयेऽवधारणे । पक्षान्तरे वियोगे च प्रशंसायां विनिग्रहे' (इति मेदिनी) ॥

सकृत् सहैकवारं चापि

एकवारम् । 'एकस्य सकृच्च' (५१४१९) इति सुच् । 'सकृत् सहैकवारयोः' इत्यजयः ॥

आरादूरसमीपयोः ॥ २४२ ॥

आ राति । 'रा दाने' (अ० प० अ०) । बाहुलकादाति-
प्रत्ययः ॥

प्रतीच्यां चरमे पश्चात्

अवरस्मिन् । 'पश्चात्' (५।३।३२) इत्यनेनावरस्य सप्तमी-
पञ्चमीप्रथमान्तस्य निपातितः ॥

उताप्यर्थविकल्पयोः ।

ऊयते स्म । 'उङ् शब्दे' (भ्वा० आ० अ०) । क्तः (३।
३।१७४) । अप्यर्थः समुच्चयः प्रश्नश्च । 'उतापी' द्वौ च
बाढार्थौ' इत्यजयः ॥

पुनःसहार्थयोः शश्वत्

शशति । 'शश छुतगतौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलका-
द्वत् । 'शश्वत् सहसहार्थयोः' इत्यजयः ॥

साक्षात् प्रत्यक्षतुल्ययोः ॥ २४३ ॥

सहाक्षेण साक्षः । तमतति । किप् (३।२।१७८) ।

'साक्षात्तुल्यसमक्षयोः' इत्यजयः ॥

खेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रणे बत ।

वयते स्म । 'वय गतौ' (भ्वा० आ० से०) 'गलर्था'-
(३।४।७२) इति क्तः । नेट् () । वन्यते स्म 'वनु
यावने' (त० उ० से०) । क्तः (३।२।१०२) । 'बत खेदे-
ऽनुकम्पायां हर्षे संबोधनेऽद्भुते' इति दन्तोष्ठ्यादावजयः ॥

हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः ॥ २४४ ॥

हन्ति । बाहुलकात्तः । 'हन्त वाक्यारम्भखेदविषादहर्षसं-
भ्रमे' (इति मेदिनी) ॥

प्रति प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः ।

प्राति । 'प्रा पूरणे' (अ० प० अ०) । प्रथते वा । 'प्रथ
प्रख्याने' (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकाद्भुतिः । इत्थंभूता-
ख्यानः मुख्यसदृशः प्रतिनिधिः । व्यामुमिच्छा वीप्सा ।
आदिना इत्थंभूताख्यानभागप्रतिदानस्तोकेषु ॥

इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु ॥ २४५ ॥

एति । अयति वा । क्तिच् (३।३।१७४) । 'इति प्रकरणे
हेतौ प्रकाशादिसमाप्तिषु । निदर्शने प्रकारे स्यादनुकर्षे च
संमतम्' इति विश्वः ॥

प्राच्यां पुरस्तात्प्रथमे पुरार्थेऽग्रत इत्यपि ।

पूर्वस्मिन् । '-सप्तमी-' (५।३।२७) इत्यस्तातिः । 'अस्ता-
ति च' (५।३।४०) इति पुरादेशः । 'प्राच्यां पुरः पुरस्ता-
दग्रप्रथमव्यतीतेषु' इति बोधालितः । 'अग्रे' इति अग्रतः ।
आद्यादितसिः (वा० ५।४।४४) ॥

अमर० ५६

यावत्तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे ॥ २४६ ॥

यत्, तत्, परिमाणमस्य । 'तद्धिताः' (४।१।७६) इति बहु-
वचनेनान्येऽनुक्ता अपि तद्धिता ज्ञापिताः । तेन डावतुः ।
'यावत् साकल्येऽवधारणे । प्रशंसायां परिच्छेदे मानाधिकार-
संभ्रमे । पक्षान्तरे च' (इति मेदिनी) ॥

मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ ।

अर्थयते । 'अर्थ याचनायाम्' (बु० आ० से०) । बाहुलकात्
डोः । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति डः । पृषोदरा-
दिलादलोपः । 'अथाथो संशये स्यातामधिकारे च मङ्गले ।
विकल्पानन्तरप्रश्नकार्त्स्न्यारम्भसमुच्चये' (इति मेदिनी) ॥

वृथा निरर्थकाविध्योः

वृणोति, वृणीते वा । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ० से०) । 'वृञ्
संभक्तौ' (क्या० आ० से०) वा बाहुलकात्थाक् । 'वृथा
निष्कारणे वन्ध्ये वृथा स्याद्विधिवर्जिते' इति विश्वः ॥

नानानेकोभयार्थयोः ॥ २४७ ॥

नेति नाना । 'विनञ्भ्यां नानावौ न सह' (५।१।२७)
इति नवो नाञ् । 'नानाशब्दो विनार्थेऽपि तथानेकोभयार्थयोः'
(इति मेदिनी) ॥

नु पृच्छायां विकल्पे च

नुदति । नौति वा । 'णुद् प्रेरणे' (तु० उ० अ०) । 'णु
स्तुतौ' (अ० प० से०) वा । मितद्वादिलात् (वा० ३।२।१८०)
डुः । 'नु स्यात्प्रश्ने विकल्पाथेऽप्यतीतानुनयार्थयोः' इति विश्वः ॥

पश्चात्सादृश्ययोरनु ।

अनिति । 'अन प्राणने' (अ० प० से०) । बाहुलकादुः ।
'अनु हीने सहार्थे च पश्चात्सादृश्ययोरपि । आयामे च
समीपे च लक्षणादावनुक्रमे' इति विश्वः ॥

प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामन्त्रणे ननु ॥ २४८ ॥

न नुदति । 'णुद् प्रेरणे' (तु० उ० अ०) डुः (वा० ३।२।
१८०) । 'ननु प्रश्नेऽप्यनुनयेऽनुज्ञानेऽप्यवधारणे । आमन्त्रणे
(चापि) ननु' इति विश्वः ॥

गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि ।

न पियति । 'पि गतौ' (तु० प० अ०) । किप् (३।२।
१७८) । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न तुक् । 'अपि संभावनाप्रश्न-
शङ्कागर्हासमुच्चये । तथा युक्तपदार्थे च कामचारक्रियासु च'
इति विश्वः ॥

१-व्यर्थोऽयं प्रयासोऽपाणिनीयः । तथा चोक्तं (५।२।३९)
सन्ने कैयटेन 'इह तु वतुपं (५।२।३९) विधाय 'आ सर्वनाम्नः'
(६।२।९२) इत्यात्वं विहितम् । पूर्वाचार्यास्तु 'डावतुं विदधिर' इति ।
अव्ययत्वं तु विभक्तिप्रतिरूपकत्वेनैवोभयत्रापि तुल्यम् ।

उपमायां विकल्पे वा

वाति 'वा गत्यादौ' (अ० प० अ०) । किप् (३।२।१७८) ।
'वा' स्याद्विकल्पोपमयोर्वितर्कैः पादपूरणे । समुच्चये च' (इति मेदिनी) । 'वा' स्याद्विकल्पोपमयोरेवार्थे च समुच्चये' इति विश्वः ॥

सामि त्वर्थे जुगुप्सिते ॥ २४९ ॥

सामयति । 'वाम सान्त्वप्रयोगे' (जु० उ० से०) । 'अच इः' (उ० ४।१३८) ॥

अमा सह समीपे च

न माति । 'मा माने' (अ० प० अ०) । किप् (३।२।७६) सहार्थे ॥

कं वारिणि च मूर्धनि ।

कम्प्यते । 'कमु कान्तौ' (भ्वा० आ० से०) । णिङ्भावे विच् (३।३।७५) । 'कम् शिरःमुखवारिषु' इति विश्वः । 'कम् पादपूरणे तोये-' (इति मेदिनी) ॥

इवेत्थमर्थयोरेवम्

'ए' एत्थं भवति । 'हु वम उद्गिरणे' (भ्वा० प० से०) । विच् (३।२।७५) । 'एवं प्रकारोपमयोरङ्गीकारेऽवधारणे' इति धरणिः ॥

नूनं तर्कैऽर्थनिश्चये ॥ २५० ॥

नुवा स्तुत्या नमति । विच् (३।२।७५) ॥

तूष्णीमर्थं सुखे जोषम्

जुष्यते । 'जुष तृप्तौ' (जु० उ० से०) । बाहुलकादम् । 'जोषं सुखे प्रशंसायां तूष्णीलङ्घनयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

किं पृच्छायां जुगुप्सने ।

कूयते कवनम्, वा । 'कु शब्दे' (अ० प० अ०) । बाहुलकाद्धिम् । कायतेः (भ्वा० प० अ०) डिभिः (उ० ४।१५८) वा । 'किम् कुत्सायां वितर्कं च निषेधप्रश्नयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

नाम प्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुत्सने ॥ २५१ ॥

नामयति । नाम्यते वा । 'णम् प्रहृत्वे' (भ्वा० प० अ०) । 'अन्येभ्योऽपि' (वा० ३।२।१०१) इति डः । 'नाम कामे (कोपे)ऽभ्युपगमे विस्रये स्मरणेऽपि च । संभाव्यकुत्सा-प्राकाश्यविकल्पेष्वपि दृश्यते' (इति मेदिनी) । संभाव्यं संभावना ॥

अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् ।

अलति । 'अल भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादम् । 'अलं भूषणपर्याप्तिवारणेषु निरर्थकं । अलं शक्तौ च निर्दिष्टम्' इति विश्वः ॥

हुं वितर्कं परिप्रश्ने

ह्वयते । 'हु दानादौ' (जु० प० अ०) । 'बाहुलकान्मः' ॥

समयान्तिकमध्ययोः ॥ २५२ ॥

समेति । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) । 'आः समिण्-नि-कषिभ्याम्' (उ० ४।१७५) ॥

पुनरप्रथमे भेदे

पनते । 'पन स्तुतौ' (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकादरः, अ(कार)स्योकारः । 'पुनरप्रथमे मतम् । अधिकारे च भेदे च तथा पक्षान्तरेऽपि च' (इति मेदिनी) ॥

निर्निश्चयनिषेधयोः ।

नृणाति 'नृ नये' (व्या० प० से०) । किप् (३।२।१७८) । 'ऋत इत्-' (७।३।५०) । 'निर्निश्चये कान्ताद्यर्थे निर्निःशेष-निषेधयोः' इति विश्वः ॥

स्यात्प्रबन्धे चिरातीते निकटागामिके पुरा ॥ २५३ ॥

प्रबन्धे अविच्छेदने क्रियाकरणे । पुरति । 'पुर अग्रगमने' (तु० प० से०) । बाहुलकात् का । 'पुरा पुराणे निकटे प्रबन्धातीतभावेषु' (इति मेदिनी) ॥

ऊर्युरी चोररी च विस्तारेऽङ्गीकृतौ त्रयम् ।

ऊयते । 'ऊयी तन्नुसंताने' (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकाद्वरीकः रीक् च । वयतेः (भ्वा० उ० अ०) ररीक् । संप्रसारणम् (६।४।१५) । 'ऊररी चोररी चोरी विस्तारे-ऽङ्गीकृते त्रयम्' इत्यजयः ॥

स्वर्गे परे च लोके स्वर्

'परे' इति लोकविशेषणम् । स्वरति । 'स्वृ शब्दोपतापयोः' (भ्वा० प० अ०) । विच् (३।२।७५) ॥

वार्तासंभाव्ययोः किल ॥ २५४ ॥

किलति । 'कील शैले' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।२।१३५) इति कः । 'किलशब्दस्तु वार्तायां संभाव्यानुनयार्थयोः' इति विश्वः । 'वार्तायामरुचौ किल' इति त्रिकाण्डशेषः ॥

निषेधवाक्यालंकारे जिज्ञासानुनये खलु ।

खलति । 'खल संचये' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादुः । 'खलु स्याद्वाक्यभूषायां जिज्ञासायां च सान्त्वने । वीप्सामाननिषेधेषु पूरणे पादवाक्ययोः' (इति मेदिनी) ॥

समीपोभयतःशीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभितः ॥ २५५ ॥

'पर्यभिभ्यां च' (५।३।९) इत्यभिभवात्तत्सिल् ॥

नामप्राकाश्ययोः प्रादुः

प्रान्दति । 'अदि बन्धने' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादुः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वाच्च नुम् प्राप्ति वा । 'अद भक्षणे' (अ० प० अ०) । नामशब्दार्थे ॥

१ अत्र ह्रस्वादौ पाठात् 'उरी ह्रस्वादिरपि'—इति मुकुटपी-यूषव्याख्ये ॥

मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि ।

मेथति । 'मेथु संगमे' (भ्वा० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) ह्रस्वः । बाहुलकादोः । तन्त्रेणोभयमिह निर्दिष्टम् । अन्योन्यार्थे ॥

तिरोऽन्तर्धौ तिर्यगर्थे

तरति । 'तृ' (भ्वा० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'क्वचिदपवादविषयेऽप्युत्सर्गोऽभिनिविशते' इति गुणविषये इह ॥

हा विषादशुगर्तिषु ॥ २५६ ॥

जहाति । 'ओहाक् त्यागे' (जु० प० अ०) । क्तिप् (३।१७८) । 'हा विषादे च शोके च कुत्सादुःखार्थयोरपि' (इति मेदिनी) ॥

अहहेत्यद्भुते खेदे

अहं जहाति, जिहीते वा । 'हाक्' (जु० प० अ०) । 'हाङ्' (जु० आ० अ०) । 'अन्येभ्योऽपि—' (वा० ३।२।१०१) इति ङः । पृषोदरादित्वात् (६।४।१०९) मलोपः । '—अहहा दीर्घान्तमपि—' इति मुकुटः । तत्र क्तिप् (३।२।७६) बोध्यः । 'अहहेत्यद्भुते खेदे परिक्लेशप्रहर्षयोः । संबोधनेऽपि' (इति मेदिनी) ॥

हि हेतावधारणे ॥ २५७ ॥

हिनोति । 'हि गतौ' (स्वा० प० अ०) । विच् (३।२।७५) संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः । क्तिपि (३।२।७८) तुगभावो वा । 'हि पादपूरणे हेतौ विशेषेऽप्यवधारणे । प्रश्ने हेत्वपदेशे च संभ्रमास्ययोरपि । ही दुःखहेतावाख्यातो विषादे विस्मयेऽपि च' (इति मेदिनी) । तत्र पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) दीर्घः । एषु सर्वत्र भावे वा प्रत्यया बोध्याः ॥

इत्यनेकार्थवर्गविवरणम् ॥

चिरायचिररात्रायचिरस्याद्याश्चिरार्थकाः ।

चिरमयते । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।११) ॥ (१) ॥*॥ चिरा रात्रयः । 'अच्प्रत्यन्वव—' (५।४।७५) इत्यत्र 'अच्' इति योगविभागादच् । चिररात्रानयते । 'कर्मण्यण्' (३।२।११) ॥ (२) ॥*॥ चिरमस्यति । 'असु क्षेपणे' (दि० प० से०) । ण्यत् (३।१।१२४) । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) ॥ (३) ॥*॥ आवपदेन 'चिरम्' 'चिरेण' 'चिरात्' 'चिरे' इति गृह्यन्ते । चिरोऽर्थो येषाम् ॥*॥ त्रीणि 'दीर्घकालस्य' ॥

मुहुः पुनःपुनः शश्वदभीक्ष्णमसकृत्समाः ॥ १ ॥

मोहनम् । 'मुह वैचित्ये' (दि० प० अ०) । बाहुलका-

दुस् ॥ (१) ॥*॥ 'नित्यवीप्सयोः' (८।१।४) इति पुनःशब्दस्य द्वित्वम् ॥ (२) ॥*॥ शशति । 'शश हुतगतौ' (भ्वा० प० से०) बाहुलकाद्वतिः ॥ (३) ॥*॥ अमि क्षणौति । 'क्षु तेजने' (अ० प० से०) । बाहुलकाद्भुः । 'अन्येषामपि—' (६।३।१३७) इति दीर्घः ॥ (४) ॥*॥ न सकृत् ॥ (५) ॥*॥ समास्तुत्यार्थाः । अजयस्तु अभीक्ष्णशब्दमनव्ययमप्याह— 'अभीक्ष्णं तु पौनःपुन्ये सर्वदार्थे च दृश्यते' इत्यनव्ययप्रकरणे पाठात् । 'वारंवारं शश्वदर्थे वारंवारेण चेष्यते' इति त्रिकाण्डशेषः । पञ्च 'पौनःपुन्यस्यार्थस्य' ॥

स्नाग्झटित्यञ्जसाहायद्राङ्मङ्झुसपदि द्रुते ।

'सै पाके' (भ्वा० प० अ०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । सामकति । 'अक कुटिलायां गतौ' (भ्वा० प० से०) क्तिप् (३।२।७५) ॥*॥ 'झट संघाते' (भ्वा० प० से०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) झटमेति । 'इण्' (अ० प० अ०) । क्तिच् (३।२।७५) ॥ (२) ॥*॥ अञ्जनम् 'अञ्ज व्यक्त्यादौ' (६० प० से०) । 'कृत्यल्युटो (कृतो) बहुलकम्' (वा० ३।३।११३) इति पचाद्यच् (३।१।१३४) अञ्जं स्यति, सायति वा । 'षोऽन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । 'षै क्षये' (भ्वा० प० अ०) वा । पचाद्यच् (३।१।१३४) । क्तिप् (३।२।७६) वा ॥ (३) ॥*॥ ह्वनम् । 'हुङ् अपनयने' (अ० आ० अ०) । बाहुलकाद्भावे घञ् (३।३।१८) । 'पृषोदरादित्वाद्भस्य' यः । ततो नञ्समासः । ॥ (४) ॥*॥ संपद्यते । 'पद गतौ' (दि० आ० अ०) । इन् (उ० ४।१।१८) पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) समोऽन्त्यलोपः ॥ (५) ॥*॥ द्राति । 'द्रा कुत्सायां गतौ' (अ० प० अ०) । 'बाहुलकात् कः' ॥ (६) ॥*॥ मज्जति । 'टु मस्जो शुद्धौ' (तु० प० अ०) । बाहुलकात्सुः । 'मस्जिनशोः—' (७।१।६०) इति चुम् । 'स्कोः—' (८।२।२९) इति सलोपः ॥ (७) ॥*॥ सप्त 'तत्क्षणावर्था' ॥

बलवत्सुष्टु किमुत स्वत्यतीव च निर्भरे ॥ २ ॥

बलमस्यास्ति । मतुप् (५।२।१३६) ॥ (१) ॥*॥ सुतिष्ठति । 'अपदुःसुषु स्थः' (उ० १।२।५) इति कुः ॥ (२) ॥*॥ किं च तद् उत च ॥ (३) ॥*॥ सूयते । 'षु गतौ' ('प्रसवैश्वर्ययोः') (भ्वा० प० अ०) । क्तिपि (३।२।१७८) तुगभावः । डुः (वा० ३।२।१८०) वा ॥ (४) ॥*॥ अतति । इन् (उ० ४।१।१८) ॥ (५) ॥*॥ अति च इव च ॥ (६) ॥*॥ षट् 'अतिशयस्य' ॥

१—'शै पाके' इत्यस्य दन्त्यादेरभावात्तल्लान्यादित्वापत्तिभिया चित्यमेतत् । तस्मात् 'सु गतौ' इत्यस्माद्बाहुलकाद्भाक् । यद्वा 'संपदादिक्रियन्तं स्तुतमा समन्तादकति' इति शकन्धादित्वमङ्गीकार्यम् ॥

पृथग्विनान्तरेणैर्हि रुद्धं नाना च वर्जने ॥ ।

पर्थयति । 'पृथ प्रक्षेपे' (चु० प० से०) । बाहुलकात् कक् ॥ (१) ॥*॥ 'विनञ्भ्यां नानाञौ न सह' (५।२।२७) इति निषेधार्थाद्विशब्दान्ना ॥ (२) ॥*॥ अन्तरेति । इणो णः ॥ (२) ॥*॥ ऋतीयते । 'ऋतिः' सौत्रः । ततः केप्रत्ययः ॥ (४) ॥*॥ हिनोति । 'हि गतौ' (स्वा० प० अ०) । रुक् प्रत्ययः ॥ (५) ॥*॥ नञो 'विनञ्भ्याम्' (५।२।२७) इति नाच् प्रत्ययः ॥ (६) ॥*॥ षट् 'वर्जने' ॥

यत्तद्यतस्ततो हेतौ

यच्छति । 'यम उपरमे' (भ्वा० प० अ०) । क्तिप् (३।२।१७८) । 'गमादीनां कौ' (वा० ६।४।४०) इत्यनुनासिकलोपः । तुक् (६।१।७५) ॥ (१) ॥*॥ तनोति । 'तनु विस्तारे' (त० उ० से०) । क्तिप् (३।२।१७८) । अनुनासिकलोपः (वा० ६।४।४०) । तुक् (६।१।७५) ॥ (२) ॥*॥ यस्मात् तस्मात् यत्तद्व्याम् 'पक्ष्म्यास्तसिल्' (५।३।७) । त्यदाद्यत्वम् (७।२।१०२) ॥ (३) ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'हेतौ' ॥

असाकल्ये तु चिञ्चन ॥ ३ ॥

चेतति । 'चिती संज्ञाने' (भ्वा० प० से०) । क्तिप् (३।२।१७८) ॥ (१) ॥*॥ चनति 'चन शब्दे' () । पचाद्यच् (३।१।१३४) ॥ (२) ॥*॥ 'असकलार्थस्य' ॥

कदाचिज्जातु

कदा च चिञ्च, अनयोः समाहारः ॥ (१) ॥*॥ जायति । 'जै क्षये' (भ्वा० प० अ०) । बाहुलकात्तुन् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'कस्मिंश्चित्काले' ॥

सार्धं तु साकं सत्रा समं सह ।

ऋध्यति । 'ऋधु वृद्धौ' (दि० प० से०) । बाहुलकात्कैम् । सह ऋधं वर्धनम् । 'सहस्य सः' (६।३।१८) इति सः ॥ (१) ॥*॥ सह अकनम् । अम् प्रत्ययः । 'सहस्य-' (६।३।७८) इति सादेशः । 'आभीक्ष्ण्ये णमुल्' (३।४।२२) वा ॥ (२) ॥*॥ सह त्रायते । क्तिप् (३।२।७६) ॥ (३) ॥*॥ समति 'षम वैकल्ये' (भ्वा० प० से०) अम् ॥ (४) ॥*॥ सहते । पचाद्यच् (३।१।१३४) ॥ (५) ॥*॥ 'सजुषं' शब्दोऽप्यत्र ॥*॥ पञ्च 'सहेत्यर्थे' ॥

१-इदं च 'प्रयेः कित्संप्रसारणं च' (उ० १।१२७) इति सूत्राज्ञानमूलकम् । तत्राप्ययं विशेषः 'उक्तसूत्रमते जान्तत्वम् । भवन्मते कान्तत्वम् इति ॥ २-यैतन्तेनादि च । यथा 'वितर गिरमुदारां येन मूकाः पिकाः स्युः'-इति' स्वामी ॥ ३-क्रमप्रत्ययस्य कित्त्वेन 'ऋधम्' इति प्रयोगस्यैवापाद्यमानत्वेन 'सार्धम्' इति प्रयोगानिष्पत्त्या चिन्त्यमेतत् । तस्मात् 'आभीक्ष्ण्ये णमुल्' इति वक्ष्यमाणस्योभयशेषत्वमेव बोध्यम् ॥ ४-तथा च 'सजुः सहायं' इति त्रिकाण्डशेषः ।

आनुकूल्यार्थकं प्राध्वम्

प्राध्वनति । 'ध्वन शब्दे' (भ्वा० प० से०) डमप्रत्ययः । 'प्राध्वं तु प्रणते चातिदूरे वर्तमाने बन्धने' ॥ (१) ॥*॥

व्यर्थके तु वृथा मुधा ॥ ४ ॥

त्रियते । 'वृड्' (क्त्वा० आ० से०) । 'वृज्' (स्वा० उ० से०) । थाक् 'वृथा वन्ध्ये निष्कारणे' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ मुह्यति । का प्रत्ययः । 'पृषोदरादित्वात्' (६।३।१०९) हस्य घः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'व्यर्थके' ॥

आहो उताहो किमुत विकल्पे किं किमुत च ।

आहन्ति । डोप्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ उत च आहो च, अनयोः समाहारः ॥ (२) ॥*॥ किम् च उ तच, अनयोः समाहारः । ('किमुतातिशये प्रश्ने विकल्पे च प्रयुज्यते' इति विश्वः) ॥ (३) ॥*॥ कानम् । 'कै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । कायतेडिंसिः' (उ० ४।२।५८) ॥ (४) ॥*॥ किम् च उ च । 'किमु संभावनायां स्याद्विमर्शे चापि दृश्यते' (इति मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ ('उत प्रश्ने वितर्के च उताप्यर्थविकल्पयोः' इति विश्वः) ॥ (६) ॥*॥ षट् 'वितर्कनस्य' ॥

तु हि च स्म ह वै पादपूरणे

तुदति । डुः (वा० ३।२।१८०) ॥ (१) ॥*॥ हिनोति । क्तिप् तुगभावः ॥ (२) ॥*॥ चनति । चिनोति वा । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०२) इति डः ॥ (३) ॥*॥ स्मयते । 'स्मिङ् ईषद्धसने' (भ्वा० आ० से०) । डः (वा० ३।२।१०१) ॥ (४) ॥*॥ हन्ति । डः (वा० ३।२।१०१) । ('ह स्यात्संबोधने पादपूरणे च विनिग्रहे । नियोगे च क्षिपायां स्यात्कुत्सायामपि दृश्यते' इति मेदिनी) ॥ (५) ॥*॥ वाति । डैः ॥ (६) ॥*॥ षट् 'श्लोकचरणपूर्णतायाम्' ॥

पूजने स्वती ॥ ५ ॥

सवति । 'षु गतौ (प्रसवैश्वर्ययोः)' (भ्वा० प० अ०) । डुः (वा० ३।२।१८०) । ('सु पूजायां श्रुतार्थेऽनुमतिकृच्छ्र-समृद्धिषु' इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ अतति । इन् (उ० ४।१।१८) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'पूजने' ॥

दिवाहीति

दीव्यन्त्यत्र । काप्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ अहि दिवसे । इति ना अधिकरणार्थप्रधानतां दर्शयति ॥

अथ दोषा च नक्तं चै रजनाविति ।

दुष्यन्त्यत्र । 'दुष वैकृत्ये' (दि० प० अ०) । आ प्रत्ययः ।

१-अहो हस्वादिरपि । 'विकल्पे विस्मयेऽप्यहो' इति रुद्रवचनात्—इति मुकुटः ॥ २-चकारादुषापि—इति स्वामिमुकुटौ । 'उषा रात्रौ तदन्ते च' इति मेदिनी ॥

(दोषा रात्रिमुखे रात्रावत्रानव्ययमप्यसौ' इति विश्वः ॥)
(१) ॥*॥ नज्जति । 'ओ नस्जी व्रीडे' (तु० प० से०) ।
तमु प्रत्ययः ॥ (२) ॥*॥ रजनौ रात्रौ इत्यर्थे ॥

तिर्यगर्थे सांचि तिरोऽपि

सचनम् । 'षच समवाये' (भ्वा० प० से०) । 'इजजा-
दिभ्यः' (वा० ३।३।१०८) ॥ (१) ॥*॥ तरणम् । 'तृ'
(भ्वा० प० से०) । असुन् (उ० ४।१८९) । 'क्वचिदपवाद-
विषयेऽपि-' इतीद् ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'तिर्यगर्थे' ॥

अथ संबोधनार्थकाः ॥ ६ ॥

स्युः पाट् प्याडङ्ग हे है भोः

पाटयति । 'पट गतौ' (भ्वा० प० से०) णिजन्तः ।
क्लिप् (३।२।१७८) ॥ (१) ॥*॥ प्यायते । 'प्यैङ् वृद्धौ'
(भ्वा० प० अ०) । ट् प्रत्ययः ॥ (२) ॥*॥ अङ्गति । 'अणि
गतौ' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) ॥ (३)
॥*॥ 'हि गतौ' (भ्वा० प० अ०) । विच् (३।३।७५) ॥
(४) ॥*॥ हन्ति । डै प्रत्ययः ॥ (५) ॥*॥ भाति । 'भा
दीप्तौ' (अ० प० अ०) । बाहुलकाङ्गोस् ॥ (६) ॥*॥ षट्
'संबोधनार्थकाः' ॥

समया निकषा हिस्क् ।

समयनम् । 'आ समिण् निकषिभ्याम्' (उ० ४।१७५) ।
'समयान्तिकमध्ययोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ निकष-
णम् । पूर्ववत् । 'निकषान्तिकमध्ययोः' (इति मेदिनी) ॥
(२) ॥*॥ हिनोति । रुक्क् प्रत्ययः । 'हिस्क् मध्ये विनार्थे
च' इति रुद्रः । 'हिरुगुक्तं च सामीप्ये' इत्यमरमाला ॥
(३) ॥*॥ त्रीणि 'सामीप्ये' ॥

अतर्किते तु सहसा

सहते । 'सह मर्षणे' (भ्वा० आ० अ०) । असा प्रत्ययः
॥ (१) ॥*॥ अतर्कितेऽविचारिते ॥

स्यात्पुरः पुरतोऽग्रतः ॥ ७ ॥

पूर्वस्मिन् । 'पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषाम्' (५।३।
३९) ॥ (१) ॥*॥ पुरति 'पुर अग्रगमने' (तु० प० से०) ।
बाहुलकादतसुक् ॥ (२) ॥*॥ अग्रे । आद्यादित्वात् (वा०
५।४।४४) तसिः ॥ (३) ॥*॥ त्रयः 'अग्रार्थाः' ॥

स्वाहा देवहविर्दाने श्रौषड्वौषड्वषट् स्वधा ।

स्वादतेऽनेन । 'स्वाद आस्वादने' (भ्वा० आ० से०) ।
आ प्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) दस्य हः । सुष्ठु
आ ह्वयतेऽनेन वा । डा प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ श्रूयते । अ-

नेन वा 'श्रु श्रवणे' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकाङ्गौषट् ॥
(२) ॥*॥ उह्यतेऽनेन । 'वह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) ।
डौषट् ॥ (३) ॥*॥ डषट् च ॥ (४) ॥*॥ स्वयतेऽनेन ।
'ष्वद आस्वादने' (भ्वा० प० से०) । आ प्रत्ययः । पृषोद-
रादित्वात् (६।३।१०९) दस्य घः ॥ (५) ॥*॥ पञ्च 'देवह-
विर्दाने' ॥

किञ्चिदीषन्मनागल्पे

किम् च चित् च अनयोः समाहारः ॥ (१) ॥*॥ ईष-
णम् । 'ईष गत्यादौ' (भ्वा० प० से०) । अत् प्रत्ययः ॥
(१) ॥*॥ मननम् । 'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । आक्
प्रत्ययः ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'अल्पे' ॥

प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ॥ ८ ॥

प्रकर्षेण इत्वा । इण् (अ० प० अ०) । क्त्वा प्रत्ययः
(३।४।२२) । 'समासे-' (७।१।३७) इति ल्यबादेशः । तुक्
(६।१।७५) ॥ (१) ॥*॥ अमुष्मिन् । अदसः 'सप्तम्याल्ल'
(५।३।१०) ॥ (२) ॥*॥ भवान्तरे जन्मान्तरे ॥

च वा यथा तथैवैवं साम्ये

वाति । वानं वा । डः (वा० ३।२।१०१) । क्वचित् 'वत्'
इति पाठः । स तु न युक्तः । वति (५।१।११५) प्रत्ययेन
गतार्थत्वात् । न च वतिरेवात्र पठितः । सादृश्यपर्याये प्रत्य-
यपाठस्यायुक्तत्वात् । अपत्यसमूहादिपर्यायेष्वणुवादीनाम-
पाठात् । 'वं प्रचेतसि जानीयादिवार्थे तु तदव्ययम्' इति
मेदिन्यादिसंमतेश्च ॥ (१) ॥*॥ क्पि (३।२।१७८) तु वा
॥ (२) ॥*॥ येन तेन प्रकारेण । 'प्रकारवचने थाल्' (५।
३।२३) विभक्तित्वात् (५।३।१) ल्यदाद्यलम् (७।२।१०२)
॥ (३) ॥*॥ (४) ॥*॥ अयनम् । 'इण्शीभ्यां वन्' (उ०
१।१।५२) । ('एवौपम्ये परिभवे ईषदर्थेऽवधारणे' इति
हैमः) ॥ (५) ॥*॥ 'इण्' (अ० प० अ०) । बाहुलकाद्वम् ॥
(६) ॥*॥ षट् 'साम्ये' ॥

अहो ही च विस्रये ।

अहानम् । 'ओ हाङ् गतौ' (जु० आ० अ०) । डो प्र-
त्ययः ॥ (१) ॥*॥ हननम् । बाहुलकाङ्गी ॥ (२) ॥*॥
अद्भुते । द्वे 'विस्रये' ॥

मौने तु तूष्णीं तूष्णीकाम्

तोषणम् । 'तुष तुष्टौ' (दि० प० अ०) । बाहुलकानीम् ।
उपधाया ऊत् ॥ (१) ॥*॥ 'अकचप्रकरणे' 'तूष्णीमः काम्
वक्तव्यः' (वा० ५।३।७१) । 'मिदचोऽन्यात्परः' (१।१।४६)
॥ (२) ॥*॥ द्वे 'मौने' ॥

१—साचिः स्त्रीलिङ्गापि प्रकृत्यन्तरमस्ति । 'भित्तौ साची
परिणतमुखी' इति सप्तकुमारिका ॥ 'तिर्यक् साचिरपि स्त्रियाम्',
इति रत्नकोषः—इति मुकुटः ॥

१—स्वामिमुकुटाभ्यां तु इवशब्दो गृहीतः । २—'ही'
शब्दो दीर्घान्तः । 'ही विवित्रो विपाकः' इति माषः—इति स्वा-
मिमुकुटौ ॥

सद्यः सपदि तत्क्षणे ॥ ९ ॥

समानेऽहनि । 'सद्यःपरुत्-' (५।३।२२) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ संपद्यतेऽस्मिन् । इन् (उ० ४।१।१८) पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) मलोपः ॥ (२) ॥*॥ स चासौ क्षणश्च ॥ 'तत्काले' द्वे ॥

दिष्ट्या समुपजोषं चेत्यानन्दे

देशनम् । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । दिशं स्थायति । 'स्त्यै शब्दादौ' (भ्वा० प० अ०) क्तिप् (३।२।१७८) । षत्वम् (८।२।३६) । ह्रस्वम् (८।४।४१) । संज्ञापूर्वकत्वाज्ज्ञत्वं न । यद्वा दिशति । अत्र्यादिः (उ० ४।१।१२) ॥ (१) ॥*॥ समुपजोषणम् । 'जुषी प्रीतिसेवनयोः' (तु० आ० से०) । अमुप्रत्ययः ॥*॥ मुकुटस्तु—'शम्' 'उपजोषं' च—इति पठति । तत्र 'शम् उपशमे' (दि० प० अ०) धातुर्णिजन्तः । विच् (३।२।७५) । कल्याणार्थे त्रीणि ॥

अथान्तरेऽन्तरा ।

अन्तरेण च मध्ये स्युः

अन्तरेति । 'इण्' (अ० प० अ०) । विच् (३।२।७५) ॥ (१) ॥*॥ डाच् ॥ (२) ॥*॥ णश्च ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'मध्यस्य' ॥

प्रसह्य तु हठार्थकम् ॥ १० ॥

प्रकर्षेण सोढ्वा । 'षह मर्षणे' (भ्वा० आ० अ०) । क्ला- (३।४।२२) । त्यप् (७।१।३७) ॥ (१) ॥*॥ हठोऽर्थो यस्य ॥

युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने

संप्रतनम् । 'तनु विस्तारे' (त० उ० से०) । डम् । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) समो दीर्घः ॥ (१) ॥*॥ स्थानस्य करणम् । स्थानशब्दात् 'तत्करोति-' (वा० ३।१।२६) इति णिजन्तादेप्रत्ययः ॥ (२) ॥*॥ युक्ते उचितार्थे । 'स्थाने तु कारणार्थे स्याद्युक्तसादृश्ययोरपि' (इति मेदिनी) द्वे 'युक्ते' ॥

अभीक्ष्णं शश्वदनारते ।

अभीक्ष्णवनम् । 'क्षु तेजने' (अ० प० से०) डम् । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) अमेदीर्घः ॥ (१) ॥*॥ शश- नम् । 'शश ह्रुतगतौ' (भ्वा० प० से०) । वत् प्रत्ययः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'अनारते निरन्तरे' ॥

अभावे नहानो नापि

नहति । 'णह बन्धने' (दि० उ० अ०) । इन् (उ०

१—कुत्वस्याप्युपलक्षणम् । पृषोदरादित्वात्सलोपः ॥ २—'उप- जोषम् चवर्गतृतीयतृतीयम्' । अन्तस्याद्यतृतीयम् इत्येके—इति वीयूषव्याख्या ॥

४।१।१८) ॥ (१) ॥*॥ नबोऽयमकारः ॥ (२) ॥*॥ नहति । डो ॥ (३) ॥*॥ डश्च ॥ (४) ॥*॥ चत्वारि 'अभावे' ॥

मास्य मालं च वारणे ॥ ११ ॥

'मा च स च' अनयोः समाहारः ॥ (१) ॥*॥ मानम् । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) ॥ (२) ॥*॥ अलनम् । 'अल भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । अम् ॥ (३) ॥*॥ त्रीणि 'वारणे' ॥

पक्षान्तरे चेद्यदि च

चेतति । 'चिती' (भ्वा० प० से०) । विच् (३।२।७५) ॥ (१) ॥*॥ यतनम् । 'यती प्रयत्ने' (भ्वा० आ० से०) । इन् (उ० ४।१।१८) । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) तस्य दः । यद्वा 'यद्' शब्दाणिजन्तात् 'अच इः' (उ० ४।१।२९) । 'प्रकृत्यैकाच्' (६।४।१६३) इति टिलोपो न ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'पक्षान्तरे' ॥

तत्त्वे त्वद्धाञ्जसा द्वयम् ।

'अत सातत्यगमने' (भ्वा० प० से०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । अतं सततगमनं धयति, दधाति वा । विच् (३।२।१५) ॥ (१) ॥*॥ अञ्जनम् । 'अञ्ज व्यकल्यादौ' (रु० प० से०) । 'कृत्यत्युटो बहुलम्' (३।३।११३) इति भावे पचाद्यच् (३।१।१३४) अञ्जं स्यति, सायति वा । 'षोऽन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । 'षै क्षये' (भ्वा० प० अ०) । पचा- द्यच् (३।१।१३४) । क्तिप् (३।२।७६) वा ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'तत्त्वार्थे' ॥

प्राकाश्ये प्रादुराविः स्यात्

प्राप्ति । 'अद भक्षणे' (अ० प० अ०) । उस् ॥ (१) ॥*॥ अवते । 'उङ् शब्दे' (भ्वा० आ० अ०) । इस् (इस्) । (२) ॥*॥ द्वे 'स्फुटार्थे' ॥

ओमेवं परमं मते ॥ १२ ॥

अवति । 'अव रक्षणादौ' (भ्वा० प० से०) । 'अवतेष्टि-

१—एवं सति स्थानिनैव सिद्धेऽस्योपादानं व्यर्थं स्यात् । तस्मादकार एवाभावबोधकः । एव अत 'अ स्वल्पार्थेऽप्यभावेऽपि' इति हैमे 'अ शब्दः स्यादभावोऽपि स्वल्पार्थप्रतिषेधयोः । अनुकम्पायां च तथा वासुदेवे त्वनव्ययः' इति मेदिन्यां च पृथगुपादानं संगच्छते । अत एव स्वामिनापि अ विप्र इव भाषसे इति वाक्यस्य 'विप्रवन्न श्वे' इत्यर्थ उक्तः । भवन्मते तु समस्तस्य क्रियायामन्वयायोगात् । समासानुपपत्तेश्च ॥—'अन- शब्दोऽपि निषिद्धे । अनोपमा ते बुद्धिः' इति—मुकुटपीयूषव्याख्ये ॥ २—'रवावद्धाः' इति कप्फिणाभ्युदये भाषासमावेशः । तत्र प्रकृतपक्षे 'रवाः शब्दाः बद्धाः संयताः । 'बन्ध बन्धने' क्तः । संस्कृते तु रवौ सूर्ये अद्धा तत्वम्' इत्यर्थः—इति मुकुटः ॥

लोपश्च' (उ० १।१४२) इति मन् मन एव टिलोपः । 'ज्वर-
खर-' (६।४।२०) इत्युटौ । गुणः (७।३।८४) ॥ (१) ॥*॥
इणो बाहुलकाद्गम् ॥ (२) ॥*॥ परं सिमीते, सिनोति, मीनाति
वा । डम् । 'ओमेवं परमं भवेत्' इत्यव्ययकाण्डे व्याडिः ॥
(३) ॥ त्रीणि 'अनुमतौ' ॥

समन्ततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यपि ।

समन्तात् । आधादित्वात् (वा० ५।४।४४) तसिः ॥ (१)
॥*॥ 'पर्यभिभ्यां च' (५।३।९) इति परिशब्दात्तसिल् ॥
(२) ॥*॥ सर्वस्मात् 'पञ्चम्यास्तसिल्' (५।३।८) ॥ (३)
॥*॥ विष्णु अश्नति । किन् (३।२।५९) ॥ (४) ॥*॥ 'अभि-
तः' 'विश्वतः' 'समन्तात्' इत्याद्यपि ॥*॥ चत्वारि 'स-
र्वत इत्यर्थे' ॥

अकामानुमतौ कामम्

काम्यते । कमेर्णिङन्तादम् । 'अकामानुमतौ काममसू-
योपगमेऽपि च' इति रुद्रः । 'आकामानुमतौ कामम्' इति
क्वचित्पाठः । तत्राङ् बोध्यः । 'निकामानुमतौ कामम्' इत्यर्थः ।
'कामं कामाभ्यनुज्ञयोः' इति त्रिकाण्डशेषः ॥

असूयोपगमेऽस्तु च ॥ १३ ॥

असति । अस्यति वा । तुन् । 'अस्तु' स्यादभ्यनुज्ञानेऽप्य-
सूयापीडयोरपि' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ चान्नामश-
ब्देऽप्यत्र ॥*॥ एकम् ॥

ननु च स्याद्विरोधोक्तौ

'ननु' 'च' निपातद्वयस्य समाहारद्वन्द्वः ॥

कश्चित्कामप्रवेदने ।

'कत्' इति कुशब्दादेशः । 'कत्' 'चित्' अनयोरप्येवम् ॥
(१) ॥*॥ इष्टप्रश्ने एकम् ॥

निःषमं दुःषमं गह्यं

निर्गतं सममत्र । 'तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च' (२।१।१७) इत्यव्य-
यीभावत्वम् । 'सुविनिर्दुर्भ्यः-' (८।३।८८) इति षत्वम् ॥ (१)
॥*॥ दुष्टं सममत्र ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निन्दितेऽर्थे' ॥

यथास्वं तु यथायथम् ॥ १४ ॥

'यथास्वम्' इति वीप्सायामव्ययीभावः (२।१।१६) । यो य
आत्मा, यद्यच्चात्मीयम्, तद्यथास्वम् । तस्मिन् यथाशब्दस्य
द्वे क्लीबत्वं च निपात्यते 'यथास्वे यथायथम्' (८।१।१४) इति
सूत्रेण ॥ (१) ॥*॥ द्वे 'यथायोग्ये' ॥

मृषा मिथ्या च वितथे

मृष्यते । 'मृषु सहने' (भ्वा० प० से०) । का प्रत्ययः ॥
(१) ॥*॥ मथते । 'मथे विलोडने' (भ्वा० प० से०) ।
अइयादित्वात् (उ० ४।१।१२) साधुः ॥ (२) ॥*॥ विगतं
तथा=सत्यमस्मात्तत्र ॥*॥ द्वे 'असत्ये' ॥

यथार्थं तु यथातथम् ।

अर्थमनतिक्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावः (२।१।१६)
॥*॥ (सत्यमनतिक्रम्य) । 'तथा' शब्दः 'तथ' शब्दो वा
सत्यार्थः ॥ (१) ॥*॥ एकम् 'सत्ये' ॥

स्युरेवं तु पुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः ॥ १५ ॥

सुभूतिस्तु 'स्युरेवं तु पुनर्वा च' इति पठति । 'चान्वाचये
समाहारे अन्योन्यार्थे समुच्चये । पक्षान्तरे तथा पादपूर्णेऽप्य-
वधारणे' इति रुद्रः ॥ पञ्च 'निश्चयार्थकाः' ॥

प्रागतीतार्थकं

प्राचि देशे । प्राचो देशात् । प्राङ् देशो वा । 'सप्तमी-
पञ्चमी-' (५।३।२७) इत्यस्तातिः 'अञ्छेर्लुक्' (५।३।३०) । एवं
दिशि काले च ॥ (१) ॥*॥ एकम् ॥

नूनमवश्यं निश्चये द्वयम् ।

तु ऊनयति । 'ऊन परिहाणे' (जु० प० से०) । अम् ॥
(१) ॥*॥ अव श्यायते । 'श्यैङ् गतौ' (भ्वा० आ० अ०) ॥
डम् प्रत्ययः ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निश्चिते' ॥

संवद्वर्षे

संवयते । 'वय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । क्तिप् (३।२।
७६) । यलोपः (६।१।६६) । तुक् (६।१।७५) । यद्वा संव-
दति विच् (३।२।७५) ॥

अवरे त्वर्वाग

अवरे अश्नति । अस्तातिः (५।३।२७) । 'अञ्छेर्लुक्' (५।
३।३०) । षष्ठोदरादिः (६।३।१०९) । अवरे पूर्वकालतः
पश्चात् । अवन्तमश्नति वा ॥

आमेवं

आमयति । 'अम गत्यादिषु' (भ्वा० प० से०) ण्यन्तः ।
क्तिप् (३।२।१७८) । 'आम् ज्ञानविनिश्चये' इति बोधालितः ॥
(१) ॥*॥ (२) ॥*॥ द्वे 'निश्चये' ॥

स्वयमात्मना ॥ १६ ॥

सुष्ठु अयते । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । अम् ॥
(१) ॥*॥ 'आत्मना' इत्यत्रार्थे ॥

अल्पे नीचैः

नि नीचयते । 'चिन् चयने' (स्वा० उ० अ०) । 'नौ
दीर्घश्च' (उ० ५।१।३) इति डैसिः ॥ (१) ॥*॥

महत्युच्चैः

उच्चयते । 'उदि चेडैसिः' (उ० ५।१।२) ॥ (१) ॥*॥

१—कुत्रचित् 'उच्चयते' इत्यादिकः पूर्वः पाठः ॥—२ त्रिकाण्ड-
शेषपुस्तके तु 'शब्दौ' इति नास्ति, अत एव न छन्दोभङ्गः कश्मीरलि-
खितसुधापुस्तके केनचित् 'काल' इति न लिखितम् ॥

प्रायो भूम्नि

प्रायणम् । 'अय गतौ' (भ्वा० आ० से०) । असुन् (उ० ४१९८९) ॥ (१) ॥*॥

अद्भुते शनैः ।

शणति । 'शण दाने' (भ्वा० प० से०) । शानयति वा । 'शान तेजने' (भ्वा० उ० से०) । ऐस् प्रत्ययः । पृषोदरादि-त्वात् (६।३।१०९) णस्य नः, ह्रस्वो वा ॥ (१) ॥*॥ अद्भु-तेऽशीप्रार्थे ॥

सना नित्ये

सनति । 'षण संभक्तौ' (भ्वा० प० से०) । आ प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ 'सनात्' 'सनत्' ॥

बहिर्बाह्ये

बहति 'बह प्रापणे' (भ्वा० उ० अ०) । इस् । बवयो-रभेदः ॥

स्मातीते

स्यति । 'षोऽन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) डम् प्रत्ययः । 'स्मिञ्जे डः' (वा० ३।२।१०९) वा ॥ (१) ॥*॥

अस्तमदर्शने ॥ १७ ॥

असनम् । 'अस क्षेपणे' (दि० प० से०) तम् प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥

अस्ति सत्त्वे

असनम् । 'अस दीप्तौ' (भ्वा० प० से०) । क्तिच् (३।३।१७४) । तिर्वी । 'अस्त्याह' (शब्दौ) कालसामान्ये तिङ-न्तप्रतिरूपकौ' इति त्रिकाण्डशेषः ॥

रुषोक्तावु

रुषा कोपेनोक्तौ वचने ॥*॥ अवनम् । 'उङ् शब्दे' (भ्वा० आ० अ०) क्तिप् (३।२।१७८) । तुग् (६।१।७५) न । डः (वा० ३।२।१८०) वा ॥

ऊं प्रश्ने

ऊढ्यतै । 'ऊढी तन्तुसंताने' (भ्वा० आ० से०) । मुक्प्र-त्ययः ॥*॥ ('उम्' इति) ह्रस्वपाठे डम् प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ 'रुषा प्रश्ने' इति स्वामी ॥

अनये त्वयि ।

इयते । अय्यते वा । इः (उ० ४।१३९) । इन् (उ० ४।११८) वा ॥ (१) ॥*॥ अनुनये सान्त्वने ॥

हुं तर्के स्यात्

हवनम् । 'हु दानादौ' (जु० प० अ०) । डम् प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥

उषा रात्रेरवसाने

ओषिति । 'उष दाहे' (भ्वा० प० से०) । का प्रत्ययः ।

'उषा स्याद्रजनीशेषे 'उषः' इत्यपि दृश्यते' इति रभसः ॥ (१) ॥*॥

नमो नतौ ॥ १८ ॥

नमनम् । 'णम प्रह्वत्वे' (भ्वा० प० अ०) । असुन् (उ० ४१९८९) ॥ (१) ॥*॥

पुनरर्थेऽङ्ग

अङ्गनम् । 'अणि गतौ' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८८) ॥ (१) ॥*॥

निन्दायां दुष्टु

दुःस्थानम् । 'अपदुःसुष्ठु स्थः' (उ० १।२५) । इति कुः । सुषामादित्वात् (८।३।९८) षः ॥ (१) ॥*॥

सुष्ठु प्रशंसने ।

सुस्थानम् । पूर्ववत् ॥ (१) ॥*॥

सायं साये

सानम् । 'षोऽन्तकर्मणि' (दि० प० अ०) । णम् । युगा-गमः (७।३।३३) ॥ (१) ॥*॥ साये दिनान्ते ॥

प्रगो प्रातः प्रभाते

प्रगीयते, अत्र वा । 'गै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । के प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ प्रातति । 'अत सातत्यगमने' (भ्वा० प० से०) । अरन्प्रत्ययः (उ० ५।५९) ॥ (२) ॥*॥ द्वे प्रभाते । 'सायंचिरम्-' (४।३।२३) इति सूत्रेऽनव्ययस्य प्रग-शब्दस्यैत्वं निपात्यते । अव्ययेभ्यः पृथक्करणात् ॥ द्वे 'प्र-भाते' ॥

निकषान्तिके ॥ १९ ॥

(निकषणम्) । 'आसमिण्णिकषिभ्याम्' (उ० ४।१७५) ॥ (१) ॥*॥

परुत्परार्यैषमोऽब्दे पूर्वे पूर्वतरे यति ।

पूर्वे वर्षे परत् । 'सद्यःपरत्-' (५।३।२२) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ (एवं) पूर्वतरे वर्षे, यति गच्छति (वर्तमाने) वर्षे 'परारि' (१) 'ऐषमस्' (१) शब्दौ (क्रमेण) ॥*॥

अद्यात्राहि

अत्रास्मिन् अहनि । 'सद्यःपरत्-' (५।३।२२) इति 'अद्य' 'अद्य' शब्दः साधुः ॥ (१) ॥*॥

अथ पूर्वोऽहीत्यादौ पूर्वोत्तरापरात् ॥ २० ॥

तथाधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः ।

पूर्वोत्तरापरेभ्योऽधरान्यान्यतरेभ्यश्च 'पूर्वेऽहि' इत्यादावर्थे पूर्वोद्युरादयः शब्दा भवन्तीत्यन्वयः । आदिना 'उत्तरेऽहि अपरेहि, अन्यस्मिन्नहि, अन्यतरस्मिन्नहि, इतरस्मिन्नहि । द्वितीयेनादिशब्देन 'उत्तरेद्युः' 'अपरेद्युः' 'अधरेद्युः' 'अन्येद्युः' 'अन्यतरेद्युः' 'इतरेद्युः' । 'सद्यःपरत्-' (५।३।

२२) इत्यादिना निपातितः । 'पूर्वेद्युरिष्यते प्रातः पूर्वेद्युः पूर्ववासरे' इति द्रष्टव्यः । (कमेणैकैकम्) ॥

उभयद्युश्चोभयेद्युः

उभयस्मिन्नहनि । 'द्युश्चोभयाद्वक्तव्यः' (वा० ५।३।२२) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ ('सद्यः पस्तु-') (५।३।२२) इति निपातितः ॥ (२) ॥*॥

परे त्वहि परेद्यवि ॥ २१ ॥

परस्मिन्नहनि । ('सद्यः पस्तु-') (५।३।२२) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥

ह्योऽतीते

यातमहः । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । 'एषमो ह्यश्व-सोऽन्यतरस्याम्' (४।२।१०५) इति निर्देशश्चात्रानुकूलः ॥ (१) ॥*॥

अनागतेऽहि श्वः

आगामि अहः । पृषोदरादिः (६।३।१०९) ॥ (१) ॥*॥

परश्वश्च परेऽहनि ।

परं च तच् श्वश्च ॥ श्वः परं वा । राजदन्तादिः (२।२।३१) ॥ (१) ॥*॥

तदा तदानीम्

तस्मिन् काले । 'तदो दा च' (५।३।१९) ॥ (१) ॥*॥ ('चात्' दानीं च ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'तस्मिन्काल इत्यर्थे' ॥

युगपदेकदा

युगन्त्यस्मिन्काले । 'यु मिश्रणादौ' (अ० प० से०) । गौपतक् प्रत्ययः । युगं पयतेऽस्मिन् । 'पय गतौ' (भ्वा० अ० से०) । डत् प्रत्ययः ॥ (१) ॥*॥ एकस्मिन् काले । 'सर्वैकान्य-' (५।३।१५) इति दा ॥ (२) ॥*॥ द्वे ॥

सर्वदा सदा ॥ २२ ॥

सर्वस्मिन्काले । 'सर्वैका-' (५।३।१५) इति दा ॥ (१) ॥*॥ 'सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि' (५।३।६) ॥ (२) ॥*॥ द्वे 'सर्वस्मिन्काले' ॥

एतर्हि संप्रतीदानीमधुना सांप्रतं तथा ।

अस्मिन्काले । 'इदमोर्हि' (५।३।१६) । 'एतेतौ रथोः' (५।३।४) ॥ (१) ॥*॥ 'सम्' 'प्रति' एतयोः समाहारद्वन्द्वः

१—'द्युस्' इति केवलमप्यव्ययम् । अत एव क्षीरस्वामिना—'द्युर्दिनम्' इति श्रीभोजः यथा 'द्युश्चन्द्रो द्योतते कथम्'—इति लिखितम् ॥ अस्याव्ययत्वं च 'धुरशौ दिवंसेऽपि स्यात्' इति विश्वा-शुक्तस्य युगणधुपिण्डादिशब्देषु भास्कराङ्गीकृतस्य प्रथमान्तस्य प्रति रूपकत्वेन ॥ २—इदं तु 'यौगपच-' (२।१।६) निर्देशे दकारश्रवणानुपपत्त्या चिन्त्यम् । तस्मात् प्रत्यये तवर्गवृत्तीयो-पान्यत्वमङ्गीकरणीयम् ।

अमर० ५७

॥ (२) ॥*॥ तस्मात् प्रज्ञाद्यण् (५।४।३८) । गणे पाठान्मा-न्तत्वम् ॥ (२) ॥*॥ अस्मिन्काले । 'दानीं च' (५।३।१८) ॥ (३) ॥*॥ 'अधुना' (५।३।१७) इति निपातितः ॥ (४) ॥*॥ पञ्च 'अस्मिन्काले' ॥

दिग्देशकाले पूर्वादौ प्रागुदक्प्रत्यगादयः ॥ २३ ॥

प्राच्यां दिशि, प्राच्या दिशः, प्राची दिग्, वा । प्राचि देशे काले च, प्राचो देशात् कालाच्च, प्राङ् देशः कालो वा । 'सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यः-' (५।३।२७) इत्यस्तातिः । 'अञ्च-ल्लुक्' (५।३।३०) एवम् अवाच्यां दिशि, अवाचो देशात्, अवाङ् देशः । अवाक् । यत्तु मुकुटः—'तस्यास्तातेः'—'लुक्' (५।३।३०) इति लुक् इत्याह । तत्र । उक्तसूत्रादर्श-नात् । 'अञ्चल्लुक्' (५।३।३०) इति दर्शनाच्च । 'पूर्वादौ' इत्यादिपदेनोत्तरदक्षिणाधरादीनां ग्रहः । 'प्रत्यगादयः' इत्या-दिशब्देन 'उत्तरात्' 'अधरात्' 'दक्षिणात्' (इत्यत्र) 'उत्तराधर-' (५।३।३४) इत्यातिः । 'उत्तरेण' 'अधरेण' 'दक्षिणेन' (इत्यत्र) 'एनवन्यतरस्यां-' (५।३।३५) इत्येनप्, 'दक्षिणा' (इत्यत्र) 'दक्षिणादान्' (५।३।३६), 'दक्षिणा-हि' (इत्यत्र) 'आहि च दूरे' (५।३।३७), 'दक्षिणतः' 'उ-त्तरतः' (इत्यत्र) 'दक्षिणोत्तराभ्यामतमुच्' (५।३।२८), इत्यादयो बोध्याः ॥

॥ इत्यव्ययवर्गः ॥

सलिङ्गशास्त्रैः सन्नादिकृत्तद्धितसमासजैः ।

अनुक्तैः संग्रहे लिङ्गं संकीर्णवदिहोन्नयेत् ॥ १ ॥

लिङ्गविधानसहितानि यानि सूत्राणि (शास्त्राणि) 'स्त्रियां किन्' (३।३।९४) 'पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण' (३।३।११८) 'न-पुंसके भावे कः' (३।३।११४) 'स नपुंसकम्' (२।४।१७) 'अद-न्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियाम्' (वा० २।४।३०) इत्यादीनि, सन्ना-दिर्येषां क्यजादीनां ते सन्नादयश्च कृतश्च तद्धिताश्च समासाश्च जायन्ते येभ्यो यैर्वा, तानि शास्त्राणि तैरिहास्मिन्वर्गे 'संगृह्यन्ते लिङ्गान्यस्मिन्' । बाहुलकात् 'ग्रहवृद्ध्यां-' (३।३।५८) इत्यधि-करणेऽपि । 'तस्मिन्' लिङ्गसंग्रहवर्गे संकीर्णवर्ग इव लिङ्गमुन्नये-दूहेत् । कीदृशैः शास्त्रैः, प्रागनुक्तैः । क्वचित् 'अनुक्तौ' इति पाठः । तत्रेहानुक्तमपि सलिङ्गशास्त्रैरुद्धम् । यद्वा सलिङ्गशास्त्रैः सन्नादिकृत्तद्धितसमासेभ्यो जातैः शब्दैश्चेति प्रत्येकमूहे करणत्वं बोध्यम् । पक्षद्वये 'सन्नादि' इति चिन्त्यम् । कृदादिजभिन्न-सन्नादिजानामलभात् । 'सन्नादिभ्यो विहितकृजैः' इति व्या-

१—सूत्रैकदेशलेखनेऽपि सकलसूत्रालेखनेनैव यदि प्रत्याख्ये यत्वं तर्हि भवतोऽपि 'दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्-शकालेष्वस्तातिः' (५।३।२७) इति सूत्रस्थाने केवलं 'सप्तमीपञ्चम-प्रथमाभ्यः' इत्येतावलेखेन प्रत्याख्येयत्वं कुतो न स्यात् । सूत्रप्रार-म्भांशस्यागोऽप्युभयोः समान एव ॥

ख्यानेऽपि व्यर्थविशेषणत्वात् । संकीर्णवर्गे यथा प्रकृतिप्रत्य-
यार्थादौलिङ्गोहनमनुक्तलिङ्गशब्दविषयम्, तथात्रापि सलिङ्गशा-
स्त्रादिभिलिङ्गोहनमनुक्तलिङ्गशब्दविषयं बोध्यम् ॥

लिङ्गशेषविधिव्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः ।

लिङ्गस्य शेषोऽवशेषः । तस्य विधिः, व्याप्नोति पूर्वोक्तं
काण्डत्रयस्य व्यापकः । उत्सर्गत्वात् । विशेषैरत्रोक्तैः प्रागुक्तैश्च
यदि न बाध्यते । 'अपवादविषयं विहाय सर्वत्र प्रवर्तते'
इत्यर्थः ॥

स्त्रियामीदृष्टिरामैकाच्च सयोनिप्राणिनाम च ॥ २ ॥

'स्त्रियाम्' इत्यधिकारः । ईच्च ऊच्च तौ विरामे विरामावन्तौ
वा यस्य तच्च तदेकाच्च । श्रीः, धीः, ह्रीः, 'भूः' 'भूः',
'द्वैः', 'जूः', लवनं लः, भवनं भूः, नयति नीः, । 'छनाति
लः' इत्यादौ तु परत्वात् 'कृतः कर्तरि' () इति त्रिलि-
ङ्गत्वम् । योनिर्भगम् तत्सहितानां प्राणिनां नाम स्त्रियां स्यात् ।
माता, दुहिता, याता, स्त्री । 'दाराः पुंभूम्नि' इति विशेषः ॥

नाम विद्युन्निशावल्लीवीणादिग्भूनदीह्रियाम् ।

विद्युदादीनामष्टानां स्त्रियाम् । विद्युत् । तडित् । रात्रिः,
रजनिः । वल्लिः, वीरुत् । वीणा, विपञ्ची' इत्यादौ 'व्यावृ-
न्तम्' इति सिद्धे वीणाग्रहणं चिन्त्यम् । केचित्तु वीणास्थाने
वाणीं पठन्ति । वाक्, गौः, गीः । दिक्, हरित् । भूः, भूमिः,
कुः । सरित्, त्रिस्रोताः, विपाद् । ह्रीग्रहणं चिन्त्यम् । 'ईदृ-
ष्टिरामैकाच्च' इति, त्रपादौ 'ड्यावृन्तम्' इति च, सिद्ध-
त्वात् । केचित्तु 'धियाम्' इति पठन्ति । संवित्, चित्,
प्रतिपत् ॥

अदन्तैर्द्विगुरेकार्थः

अदन्तेनोत्तरपदेन सह यो द्विगुः स स्त्रियाम् । कीदृशः
सः । एकोऽर्थो यस्य सः । 'द्विगुरेकवचनम्' (२।४।१) इत्यनेन
समाहारे एकत्वविधानात् । दशमूली, त्रिलोकी, पञ्चाक्षरी ।
अदन्तैः किम् । पञ्चकुमारि, दशधेनु । एकार्थः किम् । पञ्च-
कपालः, पञ्चकपालौ, पञ्चकपालाः ॥

न स पात्रयुगादिभिः ॥ ३ ॥

पात्रयुगादिभिरदन्तैर्यो द्विगुः स स्त्रियां न स्यात् । पञ्च-
पात्रम्, चतुर्गुणम्, त्रिभुवनम्, त्रिपुरम् । भाष्ये (५।४।६८
सूत्रे) तु 'त्रिपुरि' इति दृश्यते ॥

१—'खूः स्त्रियां निक्षेरे खुवे' इति मेदिनी । खुवो यज्ञपात्रम् ॥
२—'किन्वन्ति' (उ० २।५७) इत्यादिना किन्दीर्घौ । 'द्विहि-
रण्यरक्षसोर्द्वैः कामचारः, जूः पिशाची पिशाचाश्च पुंसि' इति-
रूपमजरी—इति मुकुटः ॥ ३—'जूस्वरगमने प्रोक्ता सामा-
न्यगमने स्त्रियाम् । जूराकाशसरसल्यां पिशाच्यां, जवने त्रिषु' इति
मेदिनी ॥

तत्त्वृन्दे येनिकव्यत्रा वैरमैथुनिकादिवुन ।

**स्त्री भावादावनिकिण्वुल्लणचण्वुचक्यव्युजिञ्ज-
निशाः ॥ ४ ॥**

उणादिषु निरूरीश्च ड्यावृन्तं चलं स्थिरम् ।

तलन्तं स्त्रियाम् । ग्रामता, गोता, ब्राह्मणता । वृन्दे समूहे
यश्च इनिकव्यत्राश्च, तदन्तं स्त्रियाम् । पाश्या, खलिनी,
शाकिनी, गोत्रा, रथकट्या । वृन्दे किम् । मुखे भवो 'मुख्यः',
दण्डोऽस्यास्तीति 'दण्डी' 'द्वन्द्वाहुन्वैरमैथुनिकयोः' (४।३।
१२५) अश्वमहिषिका, काकोल्लिका, अत्रिभरद्वाजिका, कु-
त्सकुशिकिका । आदिना 'पादशतस्य' (५।४।१) 'दण्डव्यव-
सर्गयोश्च' (५।४।२) इति वुनो ग्रहणम् । द्विपदिकां ददाति,
द्वौ द्वौ दण्डितो द्विपदिकाम् । वैरेत्यादि किम् । 'वासुदेवार्जु-
नाभ्यां वुन्' (४।३।९८) । वासुदेवे भक्तिरस्य वासुदेवकः ।
वुनो ग्रहां वुणं उपलक्षणम् । क्वचित् 'वुः' इति पाठः ।
'गोत्रचरणाच्छुषायाकारतद्वेषु' (५।१।१३४) वुञ् । गा-
निकया श्लाघते, काठिकया । 'द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च' (५।१।
१३३) वुञ् । शैष्योपाध्यायिका । 'स्त्रियाम्' (३।३।९४) इ-
त्यधिकारं भावे, आदिना अकर्तरि कारके च ये अन्यादयः
प्रत्ययास्तदन्तं स्त्रियां स्यात् । 'आक्रोशे नञ्यनिः' (३।३।
११२) । अकरणिः, अजननिः । 'स्त्रियां क्तिन्' (३।३।९४) ।
कृतिः, भूतिः, । 'ण्वु' इति ण्वुल्लण्वुचोः सामान्यग्रहणम् ।
'रोगाख्यायां ण्वुल्लण्वुल्ल' (३।३।२०८) । प्रच्छादिका, प्रवा-
हिका । 'धात्वर्थेनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः' (वा० ३।३।१०८) ।
आसिका, शायिका । 'पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच्' (३।३।१११) ।
भवतःशायिका, इक्षुभक्षिका । 'कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम्'
(३।३।४३) । 'णचः स्त्रियामञ्' (५।४।१४४) स्थायिकः ।
व्यावक्रोशी, व्यात्युक्षी । 'व्रजयजोर्भावे क्यप्' (३।३।९८) ।
व्रज्या, इज्या । 'समजननिषद०' (३।३।९९) इति क्यप् ।
समज्या, निषद्या । स्त्रीभावादौ किम् । 'वदः सुपि क्यप्च'
(३।१।१०६) । मृषोद्यम् । 'भुवो भावे' (३।१।१०७) ब्रह्म-
भूयम् । 'ण्यासश्रन्थो युच्' (३।३।१०७) । कारणा, कामना ।
'प्रेक्षाख्यानयोरिच्च' (३।३।११०) । कां त्वं कारिं गणिं वा-
कार्पाः । 'षिद्धिदादिभ्योऽङ्' (३।३।१०४) । पचा, त्रपा,
भिदा, छिदा, । 'अ प्रत्ययात्' (३।३।१०२) । चिकीर्षा,
पुत्रीया । 'गुरोश्च हलः' (३।३।१०३) । ईहा, ऊहा । 'गला-
म्लज्याहाभ्यो निः' (वा० ३।३।९५) । गलानिः । 'कृञः श
च' (३।३।१००) । क्रिया । 'इच्छा' (३।३।१०१) । उणादौ
न्यन्तम्, ऊदन्तम्, ईदन्तं च । 'वीज्याज्वरिभ्यो निः' (उ०
४।४८) । 'सृष्टृषिभ्यां कित्' (उ० ४।४९) । श्रेणिः, श्रोणिः,
द्रोणिः । 'अनिः' इति पाठान्तरम् । 'अर्तिस्मृष्टृभ्यश्चवितृ-

१—'विभाषाख्यानपरिश्रयोरिच्च' इत्यानुपूर्विकस्य सत्रस्यानुपू-
र्वीव्यत्यासेन लेखः प्रामादिक' ॥

भ्योऽनिः' (उ० २।१०२) धरणिः, धमनिः, सरणिः । कृवि-
चमितनिधनिसर्जिस्त्रिभ्य ऊः- (उ० १।८०) । कर्षूः, चमूः ।
'अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः' (उ० ३।१५८) । अवीः, तरीः । डी
च आप् च ऊङ् च अन्ते यस्य तत् । कदली, कन्दली, रमा,
गङ्गा, वामोहः, करमोहः, चलं जंगमम् । स्थिरं स्थावरम्-
नाडी, खट्वा, अलावूः । चरस्थिरग्रहणं चिन्त्यप्रयोजनम् ।
अन्यस्य व्यवच्छेदस्याभावात् ॥

तत्कीडायां प्रहरणं चेन्मौष्टा पाल्लवाणदिक् ॥ ५ ॥

'तदस्यां प्रहरणमिति कीडायां णः' () । मुष्टिः
प्रहरणमस्याम् । 'पल्लवाः प्रहरणमस्याम् । णस्य दिगुदाहरणम् ।
न तु परिगणनम् । तेन 'मौसला, दाण्डा' इत्यादि बोध्यम् ॥

घञो जः सा क्रियास्यां चेद्दण्डपाता हि फाल्गुनी ।
इयेनपाता च मृगया तैलपाता स्वधेति दिक् ॥ ६ ॥

'घञः सास्यां क्रियेति जः' () । घन्यन्तात्
क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यामित्यर्थे जः स्यात्, तदन्तं स्त्रि-
याम् । दण्डपातोऽस्यां तिथौ वर्तते । इयेनपातोऽस्याम् तिल-
पातोऽस्याम् । 'इयेनतिलस्य पाते जे' (६।३।७१) इति मुम् ।
'पितृदाने स्वधा मतम्' इत्यमरमाला । वररुचिना तु 'स्वधा
क्रिया प्रवेणी' इति स्त्रीलिङ्गोक्ता इति दिक् । उदाहरणम्, तेन
मौसलपाता भूमिरित्यादि ज्ञेयम् ॥

स्त्री स्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षापचये यदि ।

अल्पं मृणालम् । गौरादित्वात् (४।१।४१) ङीष् । आदि-
ना कुम्भी, प्रणाली, मुसली, छत्री, पटी, तटी, मठी । काचि-
दिति किम् । अल्पो वृक्षो वृक्षकः ॥

लङ्का शेफालिका टीका धातकी पञ्जिकाढकी ॥ ७ ॥

'ड्याबूडन्तम्' इति सिद्धे नामानुशासनार्थो लङ्कादीनां
पाठः । भङ्गादीनामुभयानुशासनार्थः । शेफालिकादीनां तु
व्यर्थः, स्वपर्यायपठितत्वात् । लाक्यते सुखमस्याम् । 'लक
आखादने' चुरादिः । 'एरच्' (३।३।५६) । घञ् (३।३।१९)
वा । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) नुम् । नुम्यनुपधात्वात्
वृद्धिः । यद्वा रमन्तेऽस्याम् । बाहुलकात्कः, लत्वं च ॥ (१)
॥*॥ शेफालिका पुष्पविशेषः । 'शेते' इति शे । शीङः (अ०
प० अ०) विच् (३।२।७५) । शयं फालयति । 'विफला
विशरणे' (भ्वा० प० से०) । अण् (३।२।१९) । स्वार्थे कन्
(५।४।५) । कुन् (उ० २।३२) वा ॥ (१) ॥*॥ टीक्यते-
ऽर्थो यया । 'टीकृ गतौ' (भ्वा० आ० से०) । 'गुरोश्च हलः'
(३।३।१०३) इत्यः । विषमपदव्याख्या ॥ (१) ॥*॥ धातकी
'धव' इति प्रसिद्धो वृक्षभेदः । धातुं करोति । 'तत्करोति-

(वा० ३।३।२६) इति णिच् । टिलोपः (६।४।१५५) कुन्
(उ० २।३२) । पिप्पल्यादित्वात् (४।१।४१) ङीष् ॥ (१)
॥*॥ पिङ्गयतेऽर्थोऽस्याम् । 'पिङ्गि भाषार्थः' (चु० उ० से०) ।
'गुरोश्च' (३।३।१०३) इत्यः । पृषोदरादित्वादिकारस्याकारः ।
स्वार्थे कन् (५।४।५) पिङ्गयति वा । कुन् (उ० २।३२) ।
सकलपदव्याख्या ॥ (१) ॥*॥ आढकी तुवरिका । आ सम-
न्ताद्धौकते, ढौक्यते, वा । 'ढौकृ गतौ' (भ्वा० आ० से०) ।
अच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) वा, पृषोदरादिः (६।
३।१०९) गौरादिः (४।१।४१) ॥ (१) ॥*॥

सिधका सारिका हिक्रा प्राचिकोल्का पिपीलिका ।
तिन्दुकी कणिका भङ्गिः सुरङ्गासूचिमाढयः ॥ ८ ॥

सेधति । सिध्यते वा । 'विधु गत्याम्' (भ्वा० प० से०) ।
'बहुलमन्यत्रापि' इति रक् । ततः स्वार्थे कन् (५।४।५) ।
क्षिपकादित्वात् (वा० ७।३।५०) इत्वाभावः । 'शृङ्गादयः'
इति रग् इति मुकुटश्चिन्त्यः । उज्ज्वलदत्तादिवृत्तिषूक्तसू-
त्रादर्शनात् । 'सीध' इति प्रसिद्धो वृक्षभेदः ॥ (१) ॥*॥
सरति । 'सृ गतौ' (भ्वा० प० अ०) । ण्वुल् (३।१।१३३)
॥*॥ ('शारिका' इति) तालव्यादिपाठे 'शृ हिंसायाम्'
(क्या० प० से०) धातुः शृणाति दुःखं विरहिणीनाम् । प-
क्षिभेदः ॥ (१) ॥*॥ हिक्रनम् । 'हिक्र अव्यक्ते शब्दे'
(भ्वा० प० से०) । 'गुरोश्च हलः' (३।३।१०३) इत्यः । यद्वा
हिक्यते । 'हिक हिंसायाम्' (चु० आ० से०) पचाद्यच्
(३।१।१३४) । ऊर्ध्वे वातप्रवृत्तौ शब्दविशेषः ॥ (१) ॥*॥
प्राचति । 'अचु गतौ' (भ्वा० उ० से०) ण्वुल् (३।१।१३३) ।
'वनमक्षिका' इति मुकुटः । 'पक्षिभेदः' इति स्वामी ॥ (१)
॥*॥ ऋच्छति । अर्यते वा 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० अ०) ।
'शुकवल्कोल्काः' (उ० ३।४२) इति साधुः । तेजःपुङ्गवः ।
यत्तु—'मूकादयः'—इति सूत्रमुपन्यस्तं मुकुटेन तच्चिन्त्यम् ।
उज्ज्वलदत्तादिषु तस्यादर्शनात् ॥ (१) ॥*॥ अपि पील्यते
'पील प्रतिष्ठमे' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१९) ।
'वष्टि भागुरिरल्लोपम्—' इत्यपेरल्लोपः । स्वार्थे कन् (५।४।
५) । 'शनैर्याति पिपीलकः' इति पुंस्त्वमपि—इति स्वामी ॥
(१) ॥*॥ तिम्यति । 'तिम आर्द्राभावे' (दि० प० से०) ।
बाहुलकादुक् गुणाभावश्च ॥ (१) ॥*॥ कणति । 'कण
गतौ' (भ्वा० प० से०) पचाद्यच् (३।१।१३४) । स्वार्थे

१—'लङ्का रक्षःपुरीशाखाशाकिनीकुलटासु च' इति मेदिनी ॥
२—हेमस्तु 'टीका निरन्तरव्याख्या' इति मूलं 'सुगमानां विषमाणां
च निरन्तरं व्याख्या यस्यां सा' इत्येवंरीत्या व्याख्यातवान् ॥

१—हेमचन्द्रस्तु 'पञ्जिका पदभञ्जिका' इति मूलं 'पच्यन्ते
व्यक्तीक्रियन्ते पदार्था अनया 'पञ्जिका' । पृषोदरादित्वाज्जवे
'पञ्जिका' ॥ 'अर्थाद्विषमाण्येव पदानि भनक्ति पदभञ्जिका' इत्येवं-
रीत्या व्याख्यातवान् । प्रयुज्यते स्म च 'पञ्जिका' शब्दोऽपि व-
क्रोक्तिपञ्चाशिकाव्याख्यायां बलभदेवेन 'वञ्जिका क्रियते लघुः' इति ॥
'आयव्ययलिखनार्था च' इति मुकुटः ॥ २—इदं च 'स्फायि-'
(उ० ०२।१३) इति सूत्रस्यसिध्दिपाठाज्ञानमूलकमिति चिन्त्यम् ॥

कन् (५।४।५) । अतिसूक्ष्मम् ॥ (१) ॥*॥ भङ्गस्य करणम् ।
‘तत्करोति-’ (वा० ३।१३६) इति ण्यन्तात् । ‘अच इः’
(उ० ४।१३९) । विच्छित्तिः, कौटिल्यभेदो वा ‘व्याज-
च्छलनिभे भङ्गिवैदभौतनमीलिका’ इति रभसः ॥ (१) ॥*॥
सु बहु रज्यतेऽस्यां रजसा । ‘रज्ज रागे’ (भ्वा० प० अ०) ।
‘हलश्च’ (३।३।१२०) इति घञ् ‘चजोः-’ (७।३।५२) इति
कुत्वम् । तिर्यग्भूखातः ॥ (१) ॥*॥ सूच्यतेऽनया । ‘सूच
पैशुन्ये’ चुरादिः । अच इः (उ० ४।१३९) ‘स्त्री सूचिर्न्य-
भेदे च व्यधनीशिखयोरपि’ इति रत्नकोषः ॥ (१) ॥*॥
महनम् । अनया वा । ‘मह पूजायाम्’ (भ्वा० प० से०) ।
क्तिन् (३।३।९१) । ढत्व (८।१।३१) धत्व (८।२।४०) छुत्व
(८।४।४२) ढलोप (८।३।१३) दीर्घाः (६।३।१११) ।
‘माढिः पन्नशिवा’ इति रत्नकोषः । ‘माढिः स्त्री पन्नभजौ च
दैन्यस्यापि प्रकाशने’ (इति मेदिनी) ॥

**पिच्छावितण्डाकाकिण्यश्चूर्णिः शाणी द्रुणी दरत् ।
सातिः कन्था तथासन्दी नाभी राजसभापि च ॥९॥**

पिच्छघते । ‘पिच्छ बाधे’ (चु० प० से०) । ‘गुरोश्च-’
(३।३।१०३) इत्यः । शाल्मलिनिर्वासः, भक्तादिमण्डश्च ॥
(१) ॥*॥ वितण्ड्यते परपक्षोऽनया । ‘तडि आघाते’ (भ्वा०
आ० से०) ‘गुरोश्च-’ (३।३।१०३) इत्यः ॥ (१) ॥*॥
ककनम् ‘कक लौत्ये-’ (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।
१९) । काकमणति । ‘अण शब्दे’ (भ्वा० प० से०) ।
अण् (३।२।१) । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । ‘पणगण्डकयो-
स्तुर्य उदमानस्य काकिणी’ इति रुद्रः ॥*॥ रभसस्तु नान्ते-
ष्वप्याह-‘पणोदमानगण्डानां तुर्यशोऽपि च काकिनी’ इति ।
तत्र ‘अन प्राणने’ (अ० प० से०) धातुर्बोध्यः । आढकस्य
पञ्चाशत्तमो भाग उदमानः । उक्तं च गणितावल्याम्—
‘कुल्या स्यादष्टभिर्द्रोणैर्द्रोणपादेन चाढकः । अतोऽर्धशतिको
भाग उदमानमुदाहृतम्’ इति ॥ (१) ॥*॥ ‘चूर्णो धूलौ
क्षारभेदे चूर्णानि वासयुक्तिषु’ (इति मेदिनी) । चूर्णस्य
करणम् । ‘तत्करोति-’ (वा० ३।१।२६) इति ण्यन्तात् । ‘अच
इः’ (उ० ४।१३९) । यद्वा चरणं चोरणं वा । घृणिपृश्नि-
पार्णिचूर्णिभूयः’ (उ० ४।५२) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥
शणस्य विकारः ‘तस्य विकारः’ (४।३।१२०) इत्यण् ।
‘टिङ्गण-’ (४।१।१५) इति स्वामी । ‘शणः’ इत्यन्ये ॥ (१)
॥*॥ द्रुणति । ‘द्रुण जैह्वे वधे गतौ’ (तु० प० से०) । ‘इगु-
पध-’ (३।३।१३५) इति कः । ‘जातेः-’ (४।१।६३) इति
दीर्घः । ‘द्रुण्यम्बुद्रोणीकच्छप्योः’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
दरणम् । दीर्यते वा ‘दृ विदारणे’ (भ्रया० प० से०) ‘भये’
(भ्वा० प० से०) । वा ‘शृदृभसोऽदिः’ (उ० १।१३०) । ‘दरत्
त्रियां प्रपातेऽपि भयपर्वतयोरपि’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
सननम् । सानं वा । ‘षणु दाने’ (त० उ० से०) । ‘षोऽन्त-

कर्मणि’ (दि० प० अ०) इति वा । ‘ऊतियूति-’ (३।३।९७)
इति साधुः । ‘सातिर्दानावसानयोः’ (इति हैमः) ॥ (१) ॥*॥
कम्यते । ‘कमु कान्तौ’ (भ्वा० आ० से०) । बाहुलकात्थन् ।
‘कन्था मृन्मयभित्तौ स्यात्तथा प्रावरणान्तरे’ (इति मेदिनी)
॥ (१) ॥*॥ आस्यतेऽस्याम् ‘आस उपवेशने’ (अ० प०
से०) । ‘श(अ)ब्दादयश्च’ (उ० ४।९८) इति साधुः ।
‘कुन्दादयश्च’ इति मुकुटश्चिन्त्यः एतत्पाठादर्शनात् । ‘वे-
त्रासनमासन्दी स्त्री वृषी च व्रतिकासनम्’ ॥ (१) ॥*॥ न-
भ्यतेऽनया । अस्यां वा । ‘णभ हिंसायाम्’ (भ्वा० आ०
से०) । ‘इज्जादिभ्यः’ (वा० ३।३।१०८) । ‘नाभिर्मुख्य-
नृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्या-
त्त्रियां कस्तूरिकामदे’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ राज्ञः
सभा ॥ (१) ॥*॥

झलरी चर्चरी पारी होरा लङ्गा च सिधमला ।

लाक्षा लिक्षा च गण्डूषा गृध्रसी चमसी मसी ॥१०॥

झर्झते । ‘झर्झ भर्त्सोक्त्योः’ (तु० प० से०) । बाहुल-
कादरन् पृषोदरादिः (६।३।१०९) गौरादिः (४।१।४१) ।
‘झलरी झलरी च द्वे हुडुके बालचक्रके’ (इति मेदिनी) ॥
(१) ॥*॥ चर्चते । ‘चर्च उत्तौ’ (भ्वा० प० से०) ।
बाहुलकादरन् । गौरादिः (४।१।४१) । ‘चर्चरी गीतभेदे
च केशभित्करशब्दयोः’ ॥ (१) ॥*॥ पारयति । पार्यते
वा । ‘पृ पूतौ’ चुरादिः । पचाद्यच् (३।१।१३४) । घञ्
(३।३।१९) वा । गौरादिः (४।१।४१) । ‘कर्क(गर्ग)रीपूरयोः
पारी पादरज्ज्वां च हस्तिनः’ (इति विश्वः) ॥ (१) ॥*॥
होलति । हुल्यते वा । ‘हुल हिंसासंवरणयोः’ (भ्वा० प० से०) ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) घञ् वा । रलयोरेकत्वम् । ‘होरा तु
लम्ने रात्र्यर्धे रेखाशास्त्रभिदोरपि’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
लटति । ‘लट बाल्ये’ (भ्वा० प० से०) । ‘अश्रुमुषिलटि-’
(उ० १।१।५१) इति कुन् । ‘लङ्गा करज्जभेदे फलेऽवधे
खगान्तरे’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ सिधमस्त्यस्याः ।
‘सिध्मादिभ्यश्च’ (५।२।९७) इति लच् । ‘सिधमला मत्स्य-
विकृतौ वाच्यवत्तु किलासिनि’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
लाष्यते । ‘लष शिल्पयोगे’ चुरादिः । बाहुलकात्सः । यद्वा
लक्ष्यते । ‘लक्ष आलोचने’ (चु० उ० से०) घञ् (३।३।१९) ।
पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) ‘लाक्षारोचना-’ (४।२।२) इति
निर्देशाद्वा दीर्घः ॥ (१) ॥*॥ लक्ष्यते । ‘लक्ष आलोचने’
(चु० उ० से०) घञ् (३।३।१९) पृषोदरादित्वात् (६।३।
१०९) अस्य इः । यूकाण्डम् ॥ (१) ॥*॥ गण्ड्यते । ‘गडि
वदनैकदेशे’ (भ्वा० प० से०) । ‘गण्डेश्च’ (उ० ४।७८)
इत्युषन् । पुंस्यपि । ‘गण्डूषो मुखपूर्तिभपुष्करप्रसृताञ्जलिः’
(इति रुद्रः) । ‘उन्नतनाभिस्तु गण्डूषा नापि मुखपूर्तिः’ इति
नोपालितः ॥ (१) ॥*॥ गृध्रमपि स्यति । ‘षोऽन्तकर्मणि’ (दि०

प० अ०) । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः । गौरादिः (४।१।४१) ङीष् । ऊरुसंधौ वातरोगः ॥ (१) ॥*॥ चम्यते । 'चमु अहने' (भ्वा० प० से०) 'अत्यविचमितमि-' (उ० ३।११७) इत्यस्य । गौरादित्वात् (४।१।४१) ङीष् । 'चमसो यज्ञपात्रस्य मेदेऽस्त्री पिष्टके स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ मस्यति । 'मसी परिणामे' (दि० प० से०) । पंचाद्यच्च (३।१।१३४) । 'मेला मसीजलं पत्राञ्जनं च स्यान्मसिर्द्वयोः' इति त्रिकाण्डशेषः ॥

इति स्त्रीलिङ्गशेषः ॥

पुंस्त्वे सभेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः ।

स्वर्गयागादिमेधाब्धिद्रुकालासिशरारयः ॥ ११ ॥

'पुंस्त्वे' इत्यधिकारः । सह भेदैरनुचरैश्च वर्तमानाः, सह पर्यायैर्वर्तमानाः, सुरासुराश्च देवदैत्याः । अमरा निर्जरा देवाः । सुरभेदाः—तुषिताः, साध्याः, आभास्वराः, इन्द्रः, शक्रः, सूर्य आदित्यः । देवानुचराः—द्वाहाः, दूहः, तुम्बुरुः, नारदः, मातलिः । असुरपर्यायाः दैत्याः, दैतेयाः, दानवाः । दैत्यभेदाः—बलिः, नमुचिः, जम्भः । दैत्यानुचराः—कूष्माण्डमुण्डकुम्भाण्डादयः । 'दैवतानि' देवताः इत्यादौ बाधोऽस्य । स्वर्गादय एकोनविंशतिः सभेदाः सपर्यायाश्च पुंसि स्युः । स्वर्गः, नाकः, त्रिदिवः । 'द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम्' इति । विशेषैर्बाधितः । यज्ञः, मखः, क्रतुः । तद्भेदाः—उक्थातिरात्राग्निष्टोमाश्चमेधाः । अद्रिः, गिरिः, पर्वतः । भेदाः—मेरुः, हिमवान्, सद्यः । 'गन्धमादनम्' इति बाधः । मेघः, घनः, जलदः । भेदाः—पुष्करावर्तकादयः । 'अभ्रम्' इति तु बाधः । अग्निः, समुद्रः सागरः । भेदाः—क्षीरोदः, लवणोदः । द्रुः, वृक्षः, शाखी । भेदाः—लक्षः, वटः, आम्रः । पाटलाशिशपादेर्बाधः । कालः, दिष्टः, समयः, भेदाः—मासः । पक्षः, ऋतुः । दिनतिथ्यादौ बाधः । असिः, खड्गः, मण्डलाग्रः । भेदाः—नन्दकः, चन्द्रहासः । 'कटित्रम्' इत्यादौ बाधः । शरः, बाणः, विशिखः । भेदाः—नाराचः, काण्डः, भल्लः । 'इषु-र्द्वयोः' इति बाधः । अरिः, शत्रुः, अरातिः । भेदाः—आततायी ॥

करगण्डौष्ठदोर्दन्तकण्ठकेशनखस्तनाः ।

अह्लाहान्ताः क्ष्वेडभेदा रात्रान्ताः प्रागसंख्यकाः १२

करो राजप्राहो भागः रश्मिः, पाणिश्च । मरीच्यादीनां

तु बाधः । गण्डः, कपोलः । ओष्ठः, दन्तच्छदः, अधरः । दोः, प्रवेष्टः । भुजादेः 'द्वयोः' इति बाधः । दन्तः, दशनः, रदः । भेदः—जम्भः । कण्ठः, गलः । 'समीप-गलशब्देषु कण्ठं त्रिषु विदुर्बुधाः' इति शाश्वतः । केशः, कचः । नखः, पुनर्भवः । 'नखरोऽस्त्रियाम्' इति बाधः । स्तनः, कुचः, पयोधरः । अहश्च अहश्च अन्ते येषां ते पुंसि स्युः । परवलिङ्गापवादोऽयम् । अहः पूर्वम्—पूर्वाह्नः, अपराह्नः । द्वयोरहोः समाहारो द्यहः, त्र्यहः । अत्र 'स नपुंसकम्' (२।४।१) इत्यस्यापवादः । क्ष्वेडो विषम् । तद्भेदाः पुंसि स्युः । सौराष्ट्रिकः, शौक्लिकेयः, ब्रह्मपुत्रः । रात्रोऽन्तो येषां ते । प्राक् पूर्वपदं न संख्या येषां ते पुंसि स्युः । परव-लिङ्गापवादोऽयम् । परत्वात्समाहारनपुंसकतामपि बाधते । तेन अहोरात्रः, सर्वरात्रः, पूर्वरात्रः । 'प्रागसंख्यकाः' इति किम् । पञ्चरात्रम् ॥

श्रीवेष्टाद्याश्च निर्यासा असन्नता अबाधिताः ।

कशेरुजतुवस्तूनि हित्वा तुरुविरामकाः ॥ १३ ॥

श्रीवेष्ट आद्यो येषां ते निर्यासा वृक्षद्रवाः पुंसि स्युः । श्री-वेष्टः, सरलः, द्रवः । 'श्रीपिष्टः' इति कचित्पाठः । आद्येन श्रीवासः, वृक्षधूपः, गुग्गुलुः, सिन्धुकः इत्यादयः पुंसि बोध्याः । असन्ता अन्नन्ताश्च पुंसि स्युः । अङ्गिराः, वेधाः । चन्द्रमाः । कृष्णवर्त्मा, प्रतिदिवा, मधवा, । अबाधिताः किम् । अप्स-रसः, जलौकसः, सुमनसः, लोम, साम, वर्म । तुश्च रुश्च तुरु । तौ विरामौ विरामे वा येषां ते पुंसि स्युः । कशेरुवादीनि वि-हाय । हेतुः, सेतुः, धातुः । कुरुः, मेरुः, त्सरुः । 'कशेरुज-तुवस्तूनि हित्वा' इति व्यर्थम् । 'अबाधिताः' इत्यस्यान्वयसं-भवात् । वस्तुतस्तु 'अबाधिताः' इत्यपि व्यर्थम् । 'विशे-र्षैर्यबाधितः' इत्यनेन निर्वाहात् । अत एव दार्वश्चादिषु निर्वाहः ॥

कषणभमरोपान्ता यद्यदन्ता अमी अथ ।

पथनयसटोपान्ता गोत्राख्याश्चरणाह्वयाः ॥ १४ ॥

ककारादिद्वादशवर्णोपधा अदन्ताः पुंसि स्युः । अङ्कः, लोकः, अर्कः । माषः, तुषः, रोषः । पाषाणः, गुणः, घुणः । दर्भसरभगर्दभाः । होमः, ग्रामः, धूमः । झर्झरः, शीकरः, समीरः, यूपः, कूपः, सूपः । कलापः । सार्थः, नाथः, श-पथः । इनः, अपघनः, जनः । अपनयविनयप्रणयाः रसहा-सपनसाः पटस(र)ट-करटाः । मुकुटस्तु—पोपान्तादिषु 'अ-दन्ताः' इति न संबध्यते, अथादित्वात्—इत्याह । गोमायु-पाध्वादीनुदाहरति च । गोत्रं वंशं आख्यायते व्यपदिश्यते ये-स्ते । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) इति डः । गोत्र-स्यादिपुरुषाः प्रवराश्च पुंसि स्युः । स्वामी तु 'अपत्यप्रत्ययान्ताः' इति व्याख्यत् । तदसत् । 'अपत्यप्रत्ययान्तः' इत्यनेन पुनरु-क्तिप्रसङ्गात् । गौतमः, भरद्वाजः, वसिष्ठः । चरणानां वेदशा-खानामाह्वया नामानि । कठः, कलापः, बह्वृचः ॥

१—एवमिकारान्तत्वानुपपत्त्या चिन्त्यमेतत् । तस्मात् 'सर्व-धातुभ्य इन्' (उ० ४।१।१८) इति बोध्यम् । ततः 'कृदिकारात्' (ग० ४।१।४५) इति वा ङीष् । अत एव 'अथ स्त्रीपुंसयोः के-लिमैणिर्योनिमैसिर्मुनिः' इति त्रिकाण्डशेषः संगच्छते । २—मूर्ध-न्योपधोऽपि—'मलिनाम्बु मषीमसी' इति हैमात् । तत्र ऋपति हिनस्ति औज्वल्यम् । 'मष हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) इति धातुबोधः ।

नाम्यकर्तरि भावे च घञजज्ञणघाथुचः ।

ल्युः कर्तरीमनिजभावे को घोः किः प्रादितोऽन्यतः

॥ १५ ॥

घञादयः सप्त प्रत्ययाः संज्ञायां विषये, कर्तृभिन्ने कारके, भावे च ये विहिताः तदन्ताः पुंसि ल्युः । प्रसीदन्यस्मिन्मनांसि प्रासादः । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । प्रास्यते प्रासः विदन्यनेन वेदः, प्रपतन्यस्मात्प्रपातः । भावे पाकः, त्यागः, शोगः । चकारात् 'पदरुज-' (३।३।१९६) इति घञ्, दायो घा-यः, इत्यादयोऽसंज्ञायां विहिता अपि गृह्यन्ते । चयः, जयः । 'एरच्' (३।३।५६) । कः, गरः, लवः, स्तवः 'ऋदोरप्' (३।३।५७) । 'यजयाचयत-' (३।३।९०) इति नङ् । यज्ञः, यत्नः । 'नङ्' इत्युपलक्षणम् । 'स्वपो नन्' (३।३।९१) अपि गृह्यते । 'स्वप्नः संवेश इत्यपि' इति वा पुंस्त्वसिद्धिर्बोध्या । न्यादनम्—न्यादः । 'नौ ण च' (३।३।६०) इति णः । 'पुंसि संज्ञायाम्-' (३।३।११८) इति घः । उरश्छदः, प्रच्छदः । 'द्वितोऽथुच्' (३।३।८९) । श्वयथुः, वेपथुः । 'पैचिनन्दि-' (३।१।१३४) इति नन्दादिभ्यो विहितो ल्युः पुंसि स्यात् । नन्दनः, रमणः, मधुसूदनः । संज्ञायामिदम् । असंज्ञायां तु 'कृतः कर्तर्यसंज्ञायाम्' इति सिद्धम् । इमनिजन्ताः पुंसि । 'पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा' (५।१।१२२) । प्रथिमा, महिमा । इह 'भावे' इति न संबध्यते । कर्मार्थेऽयमनिचोऽसंग्रहापत्तेः । चण्डस्य कर्म भावो वा चण्डिमा, महतः कर्म भावो वा महिमा । स्वामिसुकुटौ तु 'वरिमा' 'तरिमा' इत्याद्यौणादिकेमनिज्वारणाय 'भावे' इति संबन्धतुः । तत्र । 'कृतः कर्तर्यसंज्ञायाम्' इत्यनेन तत्र सिद्धत्वात्, ग्रीधातोरौणादिकेमनिनन्तः प्रेमशब्दः । 'सुपि स्थः' (३।२।४) इति योगविभागाद्भावे कः, 'घञर्थे कः' (वा० ३।३।५८) इति च । आकृत्थः, प्रस्थः । उपसर्गादन्यस्माच्च सुबन्तात् परो यो घुस्तस्माद्विहितो यः किंप्रत्ययस्तदन्तः पुंसि स्यात् । 'उपसर्गे घोः किः' (३।३।९२) । 'कर्मण्यधिकरणे च' (३।३।९४) । निधिः, आधिः, विधिः, उदधिः, जलधिः । अत्र 'प्रादितोऽन्यतः' इति व्यर्थम् । 'घोः किः' इत्यनेनैवेष्टसिद्धेः ॥

द्वन्द्वेऽश्ववडवावश्ववडवानसमाहृते ।

कान्तः सूर्येन्दुपर्यायपूर्वोऽयः पूर्वकोऽपि च ॥ १६ ॥

अश्वश्च वडवा च । 'पूर्ववदश्ववडवौ' (२।४।२७) इति परवलिङ्गतापवादः । द्वित्वमविवक्षितम् । तेन 'अश्ववडवान्' । असमाहृते किम् । अश्ववडवम् । 'विभाषा वृक्षमृग-' (२।४।१२) इति चैकवद्भावः । सूर्येन्दुनामपूर्वः कान्तशब्दः पुंसि । सूर्यकान्तः । चन्द्रकान्तः । अयस्कान्तः ॥

वटश्चाणुवाकश्च रल्लकश्च कुडङ्गकः ।

पुहो न्युहः समुद्रश्च विटपट्टधटाः खटः ॥ १७ ॥

वटति । 'वट वेष्टने' (भ्वा० प० से०) । कुन् (उ० २।३२) । माषपिष्टविकारः ॥ (१) ॥*॥ अनु उच्यते । 'वच भाषणे' (अ० प० अ०) । घञ् (३।३।१९९) । 'चजोः-' (७।३।५३) इति कुलम् । ऋग्यजुःसमूहः ॥ (१) ॥*॥ लल्यते । 'लल ईप्सायाम्' (भ्वा० प० से०) । संपदादिः (वा० ३।३।१०८) । रलयोरेकलम् । लव्यते । 'लक आखादने' () 'पुंसि संज्ञायाम्-' (३।३।११८) इति घः । रल् चासौ लकश्च । 'पक्षमकम्बलम्-' ॥ कुटति । 'कुट कौटिल्ये' (तु० प० से०) । क्रिप् (३।२।१७८) । कुट् अङ्गमस्य । 'शेषाद्विभाषा' (५।४।१५४) इति कप् । कुडङ्गको ना छदिः पिटम् इति बोपालितः । 'वृक्षलतागृहम्' इति खामी । 'कुटङ्गकः' इति क्वचित् पाठः । तत्र कुटेः 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति के शकन्ध्वादित्वं (वा० ६।१।९४) बोध्यम् ॥ (१) ॥*॥ पुमांसं खनति । पुंसां खन्यते वा । 'खनु अवदारणे' (भ्वा० प० से०) । 'अन्येभ्योऽपि-' (वा० ३।२।१०१) । पुहः काण्डमूलम् ॥ (१) ॥*॥ न्युह्यते । 'उखि गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'पुंसि संज्ञायाम्-' (३।३।११८) इति घः । 'न्युहः सम्यङ्जनोज्ञे च साम्नः षट्प्रण-वेषु च' (इति मेदिनी) ॥*॥ ('न्युह' इति) दीर्घपाठे तु पृषो-दरादित्वात् (६।३।१०९) 'यज्ञकर्मण्यजपन्युहसामसु' (१।२।३४) इति निर्देशाद्वा, दीर्घः ॥ (१) ॥*॥ समुद्रम्यते । 'गम्ल गतौ' (भ्वा० प० अ०) । 'अन्येष्वपि-' (वा० ३।२।४८) इति डः । संपुटकः ॥ (१) ॥*॥ वेटति । 'विट आक्रोशे' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'विटोऽदौ धवले पिङ्गे मूषिके खदिरेऽपि च' (इति मे-दिनी) ॥ (१) ॥*॥ पटति । पठ्यते वा । 'पट गतौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकात् । 'पट्टः पेषणपाषाणे व्रणादीनां च बन्धने । चतुष्पथे च राजादिशासनान्तरपीठयोः' (इति मे-दिनी) ॥ (१) ॥*॥ तव्यते । 'तट उच्छ्रये' (भ्वा० प० से०) । धन्यते वा । 'धन शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घः । तस्य घः । नस्य टो वा । 'परी-क्षार्थतुलायां च धटः सूरिभिरिष्यते' इति विश्वः । 'धटो दिव्यतुलायां स्याद् धटो चीरे च वाससः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ खट्यते । 'खट काह्वायाम्' (भ्वा० प० से०) । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घः । 'खटोऽन्धकूपखपयोः प्रहा-रान्तरटङ्गयोः' (इति मेदिनी) ॥

कोट्टारघट्टहट्टाश्च पिण्डगोण्डपिचण्डवत् ।

गडुः करण्डो लगुडो वरण्डश्च किणो घुणः ॥ १८ ॥

कुट्यते । 'कुट छेदने' (तु० प० से०) । 'प्रतापने' (तु०

१—'नन्दिग्रहिपचादिभ्यः-' (३।१।१३४) इत्येवं सूत्रसत्वे-
नोक्तोपन्यासो मनःकल्पित एव ॥

आ० से०) वा । 'बाहुलकादारन् गुणश्च ।' 'कोट्टारो नागरे कूपे पुष्करिण्याश्च पाटके' इति रभसः ॥ (१) ॥*॥ घटयतेऽस्मिन् । 'घट चलने' (भ्वा० आ० से०) । 'हलश्च' (३।३। १२१) इति 'घञ्' । 'घाट' इति प्रसिद्धः ॥ (१) ॥*॥ केचित्तु 'कोट' 'अरघट्ट' इति छित्वा 'कोटो दुर्गपुरम् । अरघट्टः कूपभेदः' इति व्याचख्युः । तत्र कुट्टधातोर्ध्वं बाहुलकाङ्गुणः । अरैश्चकावयवसदृशैः काष्ठविशेषैर्घटयते रचयते—अरघट्टः कूपाञ्जलिः सारणार्थं घटीयन्त्रमित्यन्ये ॥ (१) ॥*॥ हटन्त्यत्र । 'हट दीप्तौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकात्तः । हट आपणः ॥ (१) ॥*॥ पिण्ड्यते, पिण्डते वा । 'पिडि संघाते' (भ्वा० आ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) वा । 'पिण्डो बोले बले सान्द्रे देहागारैकदेशयोः । देहमात्रे निवापे च गोलसिद्धकयोरपि । ओण्डूपुषे च पुंसि स्यात्कीर्णमाजीवनायसोः । पिण्डी तु पिण्डतगरेऽलावूखर्जूरभेदयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ गोरण्ड इव । 'गोण्डः पामरजातौ च वृद्धनाभौ च तद्वति' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ अपि चण्डते, अनेन, अत्र वा । 'चडि कोपे' (भ्वा० प० से०) । 'हलश्च' (३।३।१२१) इति घञ् । 'वष्टि भागुरि—' इत्यपेरलोपः । 'शस्ते, पिचण्ड उदरे पशोरवयवे पुमान्' (इति मेदिनी) शस्ते देहे ॥ (१) ॥*॥ '—पिचण्डवत् कोट्टारादयः पुंसि' इत्यन्वयः ॥*॥ गडति । गड्यते वा । 'गड सेचने' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादुः । 'गडुः पृष्ठगुडे कुब्जे' इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ क्रियते । 'डुकृञ्' (त० उ० अ०) 'अण्डन् कृत्तुमृजः' (उ० १।१२९) 'करण्डो मधुकोषासिकारण्डवदलाढके' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ लगति । 'लगे सङ्गे' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादुच्च । लगुडो यष्टिः ॥ (१) ॥*॥ वृणोति, त्रियते वा । 'वृञ् वरणे' (स्वा० उ० से०) । अण्डन् (उ० १।१२९) । 'वरण्डोऽप्यन्तरावेदौ समूहमुखरोगयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ कणति । 'कण गतौ' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) अत इः । किणो मांसग्रन्थिः त्रणजं चिह्नं च ॥ (१) ॥*॥ घोणते । 'घुण भ्रमणे' । (भ्वा० आ० से०) । 'इगुपध—' (३।१।२।१३५) इति कः । 'घुणः स्यात्काष्ठवेधके' इति रत्नकोषः ॥

१—'कोट्टः पुंङ्गीबलिङ्गः—' इत्यभिधानचिन्तामणौ हैमः ।
२—'प्रकाण्डो विटपे शस्ते मूलस्कधान्तरे तरोः' 'पिचण्डमुदरे विद्यात्पशोरवयवेऽपि च' इति विश्वस्य, 'प्रकाण्डः स्तम्भशस्तयोः । स्कन्धमूलान्तरे तरोः' 'पिचण्डोऽवयवे पशोः । उदरे च' इति हैमस्य च संवादात् 'नानार्थः प्रथमान्तोऽत्र, सर्वत्रादौ प्रकीर्तितः' इति मेदिनीकाप्रतिज्ञाभङ्गभयाच्च 'शस्ते' इत्यस्य प्रकाण्डशब्दार्थत्वेनात्र तस्य व्याख्यानमज्ञानमूलम् ॥

दृत्तिसीमन्तहरितो रोमन्थोद्गीथबुद्धाः ।

कासमर्दोऽर्बुदः कुन्दः फेनस्तूपौ सपूपकौ ॥ १९ ॥

द्रियते । 'हृञ् आदरे' (तु० आ० अ०) । क्तिच् (३।३। १७४) 'दृत्तिश्चर्मपुटे मत्स्ये ना' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ सीमोऽन्तः । शकन्धादिः (वा० ६।१।९४) केशविन्यासः ॥ (१) ॥*॥ हरति, ह्रियते वा । 'हृञ् हरणे' (भ्वा० उ० अ०) 'हृसरुहि—' (उ० १।१७) इतीतिः 'हरिद्विषि स्त्रियां पुंसि हयवर्णविशेषयोः । अस्त्रियां स्यात्तृणे च' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ रोमस्य मन्थो रोमन्थः । पृषोदरादिः । (६।३। १०९) । पशूनां चर्वितस्य चर्वणम् ॥ (१) ॥*॥ उद्गीयते । 'गै शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । 'गश्चोदि' (उ० २।१०) इति थक् । यत्तु—'न्युदोः शीङ्गाभ्याम्' इति सूत्रं मुकुटेनोपन्यस्तम् । तदुच्चवलदत्ताद्युणादिवृत्तिषु न पश्यामः । 'उद्गीथः प्रणवः सामवेदध्वनिः' इत्यरुणः ॥ (१) ॥*॥ 'बुद्' इत्यव्यक्तध्वनिं बुन्दति करोति 'उ बुन्दिद् निशामने' (भ्वा० उ० से०) । मूलविभुजादित्वात् (वा० ३।२।५) कः । बुद्धो जलविकारः ॥ (१) ॥*॥ कासं मृदाति । 'मृद क्षोदे' (क्त्वा० प० से०) । 'कर्मण्यण्' (३।२।१) वेसवारभेदः ॥ (१) ॥*॥ अरं बुन्दति । 'उबुन्दिद्' (भ्वा० प० से०) मूलविभुजादिः (वा० ३।२। ५) । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । 'अर्बुदो मांसकीलेऽस्त्री पुरुषे दशकोटिषु । महीधरविशेषे ना' (इति मेदिनी) ॥*॥ 'अर्दनिः' इति पठित्वा 'अग्निः' इति व्याख्ययत् मुकुटः । तत्र 'अर्द गतौ' (भ्वा० प० से०) । अनिप्रलयः ॥ (१) ॥*॥ स्कुन्दते । 'स्कुदि आप्रवणे' (भ्वा० आ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । पृषोदरादिः (६।३।१०९) । 'कुन्दो माध्येऽस्त्री, मुकुन्दभ्रमिनिथ्यन्तरेषु ना' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ स्फायते । 'स्फायी वृद्धौ' (भ्वा० आ० से०) । 'फेनमीनौ' (उ० ३।३) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ स्तूप्यते । 'ष्टुञ् स्तुतौ' (अ० उ० अ०) । 'स्तुवो दीर्घश्च' (उ० ३।२५) इति पः । स्तूप्यते वा । 'ष्टुप समुच्छ्राये' (तु० प० से०) । घञ् ॥—घृतादिकृतकूटः—इति मुकुटः ॥ (१) ॥*॥ पुनाति, पूयते वा । बाहुलकात्पक् ॥*॥ स्वामी तु 'यूप' शब्दं पठति । यौति, यूयते वा । 'यु मिश्रणे च' (अ० प० से०) 'कुयुभ्यां च' (उ० ३।२७) इति दीर्घः क्तिच् । स्वार्थे कन् (ज्ञा० ५।४।५) ॥

आतपः क्षत्रिये नाभिः कणपशुरकेदराः ।

पूरश्चुरप्रचुकाश्च गोलहिङ्गुलपुद्गलाः ॥ २० ॥

आतपति । 'तप संतापे' (भ्वा० प० अ०) । पचायच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ कणं पाति पिबति वा । 'आतोऽनुप—' (३।२।३) इति कः । (प्रासविशेषः) ॥*॥ क्वचित्

१—'अर्बुदो मांसपुरुषे दशकोटिषु न स्त्रियाम्' । इति बहुत्र पाठ आसीत् ॥ २—घातुपाठादिषु तु ह्रस्वोपध एवोपलभ्यते ॥

‘कुणपः’ इति पाठः । ‘कुणपः पूतिगन्धौ शवेऽपि च’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ क्षुरति । ‘क्षुर विलेखने’ (तु० प० से०) । ‘इगुपध-’ (३।१।१३५) इति कः । ‘क्षुरः स्याच्छे-
दनद्रव्ये कोकिलाक्षे च गोक्षुरे’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥
के णाति । ‘दृ विदारणे’ (भ्या० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । यद्वा के वीर्यते । ‘ऋदोरप्’ (३।३।५७) ।
केकरः । संव्यवहारपदार्थश्च । ‘तरुभेदः’ इत्यन्ये ॥ (१) ॥*॥
पूरयति । ‘पूर पूरणे’ (चु० उ० से०) । पचाद्यच् (३।१।
१३४) । ‘पूरो जलप्रवाहे स्याद्गुणसंशुद्धिखाद्ययोः’ (इति मे-
दिनी) ॥ (१) ॥*॥ क्षुरं प्राति । क्षुर इव प्राति वा । ‘प्रा
पूतौ’ (अ० प० अ०) । ‘आतोऽनुप-’ (३।२।३) इति ‘सुपि’
(३।२।४) इति योगविभागाद्वा कः । मुकुटस्तु ‘क्षुरप्रः’
इति कवर्गद्वितीयादि पठति । बाणभेदः ॥ (१) ॥*॥ च-
क्यतेऽनेन । ‘चक तृप्तौ प्रतिघाते च’ (भ्वा० प० से०) ।
‘चकिचम्योहचोपधायाः’ (उ० २।१४) इति रक् । ‘चुक्रं
वृक्षाम्ले, चाङ्गेर्यां स्त्री, पुंस्यम्लेऽम्लवेतसे’ (इति मेदिनी) ॥
(१) ॥*॥ गुब्धते । ‘गुड रक्षायाम्’ (तु० प० से०) । घञ्
(३।३।१९) । रलयोरेकत्वम् । ‘गोला गोदावरीसख्योः कुनटीदु-
र्गयोः स्त्रियाम् । पत्राङ्गने मण्डले चालिङ्गरे बालखेलने । द्वैयोल-
क्ष्म्यां, पुमान् कम्पे कम्पयुक्तेऽभिधेयवत्’ (इति मेदिनी) ॥
(१) ॥*॥ हिङ्गुलाति ‘आतोऽनुप-’ (३।२।३) इति कः । ‘हिङ्गुलो
वर्णकद्रव्ये ना भण्टाक्यां तु हिङ्गुली’ (इति मेदिनी) ॥*॥
(हिङ्गुल इति) उदन्तपाठे तु मितद्वादित्वात् (वा० ३।२।१८०)
ङः । ‘मुकुटस्तु हिङ्गुलु स्यात्तु हिङ्गुलम्’ इति पठति ॥ (१)
॥*॥ ‘पुत्’ इति कुत्सायामव्ययम् । पुद्गलति गीर्यते वा ।
‘गृ निगरणे’ (तु० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । ‘ऋ-
दोरप्’ (३।३।५७) वा । ‘अचि विभाषा’ (८।२।२९)
इति वा लः । पुत् गलति वा । ‘गल अदने’ (भ्वा० प०
से०) । ‘छावे’ (चु० आ० से०) वा । अच् (३।१।१३४) ।
‘पुद्गलः सुन्दराकारे त्रिषु पुंस्यात्मदेहयोः’ (इति मेदिनी) ॥

१—यथा ‘दशाननक्षिप्तखुरप्रखण्डितः कचिद्रताधौ हिमदी-
धितिर्यथा’ इति हरविलासः—इति च लिखति ॥ २—‘चलः
कम्पे चला त्रिधि’ इति विश्वसंवादात्, मेदिनीपुस्तकेऽपि
‘चला लक्ष्यां पुमान् कम्पे’ इति पाठस्यैवोपलभ्यमानत्वाच्च
हैमविश्वयोरपि गोलशब्दस्य कम्पाधर्धकताया अनुपलम्भेनात्र ‘द्वयोः’
इति पाठकल्पनं स्वोत्प्रेक्षितत्वेन हेयमेव । तस्मात् ‘गोलः
स्यात्सर्ववर्तुले’—इति हैम एव प्रकृतोपयोगी ॥ ३—‘वैश्यवर्गे
क्षीबलिङ्गमुदन्तमदन्तं च पठ्यते’ इत्यादिकम् । हैमचन्द्रोऽपि स्वी-
पञ्चानामालाव्याख्यायाम्—वाचस्पतिस्तु ‘हिङ्गुलस्वस्त्रियाम्’ इति
क्षीवेऽप्याह—इत्यभिहितवान् ॥

वेतालमल्लभल्लाश्च पुरोडाशोऽपि पट्टिशः ।

कुलमाषो रभसश्चैव सकटाहः पतङ्गहः ॥ २१ ॥

वो वायुरितो गतो यस्मात् स वेतः । वेतमलति । ‘अल
भूषणादौ’ (भ्वा० प० से०) । ‘कर्मण्यण्’ (३।२।१) यद्वा वे
वायौ तालः प्रतिष्ठा यस्य । भूताविष्टः शवः ॥ (१) ॥*॥
मल्लते । ‘मल्ल धारणे’ (भ्वा० आ० से०) । पचाद्यच् (३।१।
१३४) । मल्यते । घञ् (३।३।१९) । ‘मल्लः । पात्रे कपोले
च मत्स्यभेदे बलीयसि’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ मल्लते,
भल्यते, वा । ‘मल्ल परिभाषणहिंसादानेषु’ (भ्वा० आ०
से०) । पचाद्यच् (३।१।१३३) । घञ् (३।३।१९) वा ।
‘मल्लः स्यात्पुंसि भल्लके शस्त्रभेदे पुनर्द्वयोः । भल्लातक्यां स्त्रियां
भल्ली’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ पुरः प्रथमं दाशन्येनम् ।
‘दाश दाने’ (भ्वा० उ० से०) । कर्मणि घञ् (३।३।१९) ।
पृषोदरादित्वात् (६।३।१०९) । ‘व्रीहेश्च पुरोडाशे’ (४।३।
१४८) इति निर्देशाद्वा दस्य ङः । ‘पुरोडाशो हविर्भेदे च-
मस्यां पिष्टकस्य च । रसे सोमलतायाश्च हुतशेषे च कीर्तितः’
इति विश्वः ॥ (१) ॥*॥ ‘पट्टीः स्त्री पट्टभेदे स्याल्लाटे कु-
म्भिकाद्रुमे’ (इति मेदिनी) । पट्टिं श्यति । ‘शो तनूकरणे’
(दि० प० अ०) । ‘आतोऽनुप-’ (३।२।३) इति कः ॥*॥
(‘पट्टिसः’ इति) दैन्यसान्त इति मुकुटः । अत्र ‘पोऽन्त-
कर्मणि’ (दि० प० अ०) धातुर्बोध्यः । शस्त्रभेदः ॥ (१)
॥*॥ कोलनम् । ‘कुल संस्थाने बन्धुषु च’ (भ्वा० प०
से०) । संपदादिक्लिप् (वा० ३।३।१०८) । कुलं मषति । ‘मष
हिंसायाम्’ (भ्वा० प० से०) । ‘कर्मण्यण्’ (३।२।१) । ‘कु-
लमाषो यावके प्रोक्तः कुलमाषं काञ्जिकेऽपि च’ इति (मूर्ध-
न्यान्ते) विश्वः । ‘कुलमाषं काञ्जिके यावके पुमान्’ (इति
मूर्धन्यान्ते मेदिनी) ॥*॥—धातुपारायणे (‘कुलमासः’ इति)
दन्त्यान्तः । तत्र मसेः (दैवादिकात्) घञ् (३।३।१९) ।
कुलमासो माषादिमिश्रमर्धस्त्रिचमोदनं ‘खिचुडम्’ इति ख्या-
तम्—इति मुकुटः ॥ (१) ॥*॥ रभणम् । रभते अनेन वा ।
‘रभ राभस्ये’ (भ्वा० आ० अ०) । ‘अत्यविचमितमि-’ (उ०
३।१।१७) इत्यस्य । ‘रभसो वेगहर्षयोः’ इति विश्वः ॥
(१) ॥*॥ कटेनातिशयेनाहन्ते गम्यते । ‘हन हिंसागल्योः’
(अ० प० अ०) । ‘अन्येभ्योऽपि-’ (वा० ३।२।१०१) इति ङः ।
‘कटाहो घृततैलादिपाकपात्रेऽपि कर्परे । स्तूपे कटाहः कूर्मपृष्ठे
च महिषीशिखौ’ इति विश्वः । ‘कटाहः कूर्मकर्परे । द्वीपस्य च
प्रभेदे च तथा स्यान्महिषीशिखौ । तैलादिपाकपात्रे च’ ॥
(१) ॥*॥ गृह्णाति । ‘ग्रह उपादाने’ (भ्या० प० से०) ।
पचाद्यच् (३।१।१३४) । पततस्ताम्बूलादेर्ग्रहः । ‘पीकदान’
इति ख्यातः ॥ (१) ॥*॥

इति पुंलिङ्गसंग्रहः ॥

१—‘असितोमरकुन्तमहापट्टिस-’ इति भट्टिभाषासमावेशात्—
इति च ॥

द्विहीनेऽन्यच्च खारण्यपर्णश्वभ्रहिमोदकम् ।

शीतोष्णमांसरुधिरमुखाक्षिद्रविणं बलम् ॥ २२ ॥

द्वाभ्यां हीने क्लीबे । अधिकारोऽयम् । अन्यदवशिष्टम् । उक्तात्संग्रहाच्छेषः क्लीबे स्यात्, बाधकविषयादन्यः । तत्र कांश्चिद्दर्शयति—खमिति । खनति, खन्यते वा । ‘खन्तु अव-
दारणे’ (भ्वा० प० से०) । ‘अन्येभ्योऽपि—’ (वा० ३।२। १०१) इति डः । ‘खमिन्द्रिये पुरे क्षेत्रे शून्ये विन्दौ विहा-
यसि । संवेदने देवलोके शर्मण्यपि नपुंसकम्’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ अर्यते । ‘ऋ गतौ’ (भ्वा० प० अ०) । ‘अर्तेनिञ्च’ (उ० ३।१०२) इत्यन्यः ॥ (१) ॥*॥ पर्णयति । ‘पर्ण हरि-
तभावे’ (चु०) । पचायच् (३।१।१३४) । ‘पर्ण पत्रे पलाशे ना’ ॥ (१) ॥*॥ श्वभ्रयति । ‘श्वभ्र विलेपे गतौ तङ्के’ (?) । पचायच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ हन्ति । ‘हन्तेहि च’ (उ० १।१४७) इति मन् । ‘हिमं तुषारमल-
योद्भवयोः स्यान्नपुंसकम् । शीतले वाच्यलिङ्गः’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ उनत्ति । ‘उन्दी क्लेदने’ (रु० प० से०) । कुन् (उ० २।३२) । नलोपः (६।४।२४) ॥ (१) ॥*॥ श्यायते स्म । ‘श्यैद् गतौ’ (भ्वा० आ० अ०) । ‘गत्यर्था—’ (३।४। ८७) । ‘द्रवमूर्तिसर्शयोः श्यः’ (६।१।३३) इति संप्रसारणम् । ‘शीतं हिमगुणे क्लीबं शीतलालसयोल्लिखु । वानीरे बहुवारे ना’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ ओषति । ‘उष दाहे’ (भ्वा० प० से०) । ‘इणसिञ् जिदीदुष्यविभ्यो नक्’ (उ० ३। २) । ‘उष्णो ग्रीष्मे पुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिङ्गकः’ (इति मे-
दिनी) ॥ (१) ॥*॥ मन्यते । ‘मन ज्ञाने’ (दि० आ० अ०) । ‘मनेर्दार्धश्च’ (तु० ३।६४) इति सः । ‘मांसं स्यादामिषे क्लीबं कक्कोलीजटयोः स्त्रियाम्’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ रुणद्धि, रुध्यते वा । ‘रुधिर आवरणे’ (रु० उ० अ०) । ‘इषिमदि-
मुदि—’ (उ० १।५१) इति किरच् । ‘रुधिरोऽङ्गारके पुंसि क्लीबं तु कुङ्कुमासृजोः’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ खन्यते, खनति, वा । ‘डित्खनेर्मुट् चोदात्तः’ (उ० ५।२०) इत्यजलौ । ‘मुखं निःकरणे वक्त्रे प्रारम्भोपाययोरपि । संध्यन्तरे नाटकादेः शब्देऽपि च नपुंसकम्’ (इति मेदिनी) ॥ (२) ॥*॥ अश्रुते । ‘अश्रू व्याप्तौ, संघाते च’ (स्वा० आ० से०) । ‘अशेर्निट्’ (उ० ३।१५६) इति क्तिञ् ॥ (१) ॥*॥ ‘द्रुदक्षिभ्यामिनन्’ (उ० २।५०) । ‘द्रविणं न द्रव्योर्धृते (चित्ते) काञ्चने च पराक्रमे’ इति (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ बलते । ‘बल संवरणे’ (भ्वा० आ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । ‘बलं गन्धरसे रूपे स्थामनि स्यौल्यसैन्ययोः । पुमान् हलायुधे दैत्यप्रभेदे वायसे-
ऽपि च । बलयुक्तेऽन्यलिङ्गः स्याद्वाक्यालके तु योषिति’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥

१—मुकुटस्तु पर्यायपरत्वेन व्याचष्टे । क्षीरस्वाम्यपि—खादिसपर्या-
यविशेषं तृतीये—इत्येव व्याचष्टे ॥ २—अस्यान्तस्यादित्वात् ‘बल प्राणने’ इत्यस्योपन्यासो योग्यः ॥

अमर० ५८

फलहेमशुल्बलोहं सुखदुःखशुभाशुभम् ।

जलपुष्पाणि लवणं व्यञ्जनान्यनुलेपनम् ॥ २३ ॥

फलति । ‘फल निष्पत्तौ’ (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । ‘फलं हेतुकृते जातीफले फलकस्ययोः । त्रिफलायां च कक्कोले शङ्खाग्रे व्युष्टिलाभयोः’ (इति हैमः) ॥*॥ क्वचित्तु ‘हलम्’ इति पाठः । हलति । ‘हल विलेखने’ (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥ हिनोति । ‘ही गतौ’ (भ्वा० प० अ०) । ‘सर्वधातुभ्यो मनिन्’ (उ० ४। १४५) ॥ (१) ॥*॥ शलति, शल्यते वा । ‘शल गतौ’ (भ्वा० प० से०) । ‘उत्त्वादयश्च’ (उ० ४।१५५) इति साधुः । ‘शुल्बं ताम्रे यज्ञकर्मण्याधारे जलसंनिधौ’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ लोहयति, लुह्यते वा । ‘लुह गार्धे’ () पचायच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) वा । ‘लोहोऽस्त्री शस्त्रके लौहे जोङ्गके सर्वतैजसे’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ सुख-
यति । दुःखयति ‘सुखदुःखतत्किंयायाम्’ (चु० उ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ शोभते । ‘शुभ क्षीतौ’ (भ्वा० आ० से०) । ‘इगुपध—’ (३।१।१३५) इति कः ॥ (१) ॥*॥ न शुभम् ॥ १ ॥*॥ जलभवानि पुष्पाणि कुमुद-
कमलकलहारोत्पलानि ॥ (१) ॥*॥ लुनाति । ‘लृन् छेदने’ (क्या० प० से०) । नन्द्यादिल्युः (३।१।१३४) । ‘लवणाङ्गुक्’ (४।४।२४) इति निर्देशाणत्वम् । ‘लवणं सैन्धवादौ ना सिन्धुरक्षोभिदो रसे । तद्युक्ते वाच्यलिङ्गः स्याच्चदीमेदद्विषोः स्त्रियाम्’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ व्यज्यतेऽनेन ‘अञ्ज व्यक्त्यादौ’ (रु० प० से०) । ‘करणाधि—’ (३।३।११७) इति ल्युट् । ‘व्यञ्जनं तेमने चिह्ने इमश्रुण्वयवेऽहनि’ (मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ अनुलिप्यते अनेन वा । ‘लिप उपदेहे’ (तु० प० अ०) कर्मणि (३।३।११३) करणे (३।३।११७) वा ल्युट् ॥ (१) ॥*॥ (दुः)खादि सपर्यायं सविशेषं च क्लीबे भवति, इति मुकुटः ॥

कोट्याः शतादिः संख्यान्या वा लक्षा नियुतं च तत् ।

द्यच्चक्रमसिसुसन्नन्तं यदनान्तमकर्तरि ॥ २४ ॥

कोटिर्भिन्ना शतादिका संख्या क्लीबे । शतम् । सहस्रम् । अयुतम् । अर्बुदम् । लक्ष्यते । ‘लक्ष दर्शने’ (चु० आ० से०) । ‘गुरोश्च—’ (३।३।१०३) इत्यः । ‘लक्षा न पुंसि संख्यायां क्लीबे व्याजशरव्ययोः’ (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ नियुयते स्म । कः (३।२।१०२) ॥ (२) ॥*॥ ‘शतं सहस्रमयुतं नियुतं प्रयुतं मतम् । स्त्री कोटिरर्बुदमिति क्रमाद्दशगुणो-
त्तरम्’ इति रत्नकोषः ॥*॥ असन्तमिसन्तमुसन्तमन्नन्तं य-
द्वाचकं तत्क्लीबे । यशः, पयः, तेजः । ‘तमो ध्वान्ते गुणे शोके क्लीबं वा ना विधुतुदे’ (इति मेदिनी) । सर्पिः, हविः,

१—‘तत् लक्षं नियुतशब्दवाच्यमपि’ इति मुकुटः ।

शोचिः । वपुः, यजुः, धनुः । चर्म, वर्म । कर्तुर्वाजितेऽर्थे यद-
नान्तं नाम तत् क्लीबे स्यात् । गमनम्, रमणं दानम् । अकर्त-
रीति किम् । नन्दनः, रमणः ॥

त्रान्तं सलोपधं शिष्टं, रात्रं प्राक्संख्ययान्वितम् ।
पात्राद्यदन्तैरेकार्थो द्विगुर्लक्ष्यानुसारतः ॥ २५ ॥

त्रशब्दान्तं सकारलकारोपधं च क्लीबं स्यात् । दात्रम्, पात्रम्,
वन्नम्, विसम्, वुसम्, अन्धतमसम् । कूलम्, मूलम्, शूलम्,
तूलम् । शिष्टमवशिष्टम् । 'अबाधितम्' इति यावत् । शिष्टं
किम् । पुत्रः, वृत्रः, मन्त्रः । हंसः, कंसः । शालः, कालः,
॥*॥ संख्यापूर्वपदं रात्रान्तं क्लीबम् । त्रिरात्रम्, पञ्चरात्रम् ।
संख्ययेति किम् । अर्धरात्रः, पूर्वरात्रः ॥*॥ पात्रादिभिरद-
न्तैरेकार्थो द्विगुः क्लीबे स्यात्, शिष्टप्रयोगात् पञ्चपात्रम्, त्रि-
भुवनम् । एकार्थः किम् । पञ्चकपालः पुरोडाशः । तद्धितार्थे
द्विगुरयम् । लक्ष्यानुसारत इति किम् । त्रिपुरी, पञ्चपूली,
त्रिवली ॥

द्वन्द्वैकत्वाव्ययीभावौ पथः संख्याव्ययात्परः ।

षष्ठ्याच्छाया बहूनां चेद्विच्छायं संहतौ सभा ॥ २६ ॥

एकत्वे द्वन्द्वो द्वन्द्वैकत्वम् । राजदन्तादिः (२।२।३१) ।
षष्ठीतत्पुरुषे तु, एकत्वस्य प्राधान्यात्तस्यैव लिङ्गान्वयः स्यात्, न
तु द्वन्द्वस्य । एकार्थको द्वन्द्वः समाहारद्वन्द्वः, अव्ययीभावश्च
क्लीबे स्यात् । पाणिपादम् । अधिहरि ॥*॥ कृतसमासान्तः
'पथिन्'शब्दः क्लीबे ॥ द्विपथम्, त्रिपथम्, विपथम्, कापथम् ।
संख्याव्ययात्परः किम् । धर्मपथः कृतसमासान्तः किम् । अ-
तिपन्थाः, सुपन्थाः ॥*॥ षष्ठ्यन्तात्परा तत्पुरुषे छाया । क्लीबे,
सा चेद्बहूनां संबन्धिनी स्यात् । वीनां छाया । 'छाया बाहुल्ये'
(२।४।२२) इति क्लीबत्वम् । बहूनां किम् । कुञ्जच्छाया,
कुञ्जच्छायम् । 'विभाषा सेना-' (२।४।३५) इति क्लीबत्वम्
॥*॥ समूहे वर्तमानो यः सभाशब्दस्तदन्तस्तत्पुरुषः क्लीबे
षष्ठ्यन्तात्परा चेत् ॥ स्त्रीसभम् । स्त्रीसंघातः 'अशाला च'
(२।४।२४) इति क्लीबत्वम् । संहतौ किम् । धर्मसभा
धर्मशाला ॥

१—'कुल्युयो बहुलम्' (३।३।११२) इत्यनान्तानां त्रिलिङ्गत्वं
स्वरन्ति । राजभोजनी क्षैरेयी, राजभोजनः शालिः, राजभोजनं
भक्तम्, इत्यादि—क्षीरस्वामी । २—अव्ययीभावशब्दस्य पुलि-
ङ्गत्वेन द्वन्द्वैकत्वस्य नपुंसकत्वेऽपि द्वन्द्वे परवल्लिङ्गत्वस्यैव जाय-
मानत्वेन प्रयोगानुपपत्त्यभावस्य, लक्ष्येषु 'स नपुंसकम्' (२।४।१७)
इति नपुंसकत्वस्यैवैष्टत्वेन लक्ष्यासिद्धिभावस्य च सत्त्वेन को दोषः ॥
३—अत्र नपुंसकत्वफलस्य स्वरभित्तस्य वक्तुमशक्यत्वेन स्वरभेदस्य
त्वयानङ्गीकृतत्वेन चिन्त्यमेतत् । तस्मात् 'अधिलि' इत्यादिष्वपि
'भोखियोः' (१।२।२४) इत्यनेन ह्रस्वस्य सिद्धौ 'अधिगोपम्' इत्याद्येव
फलं वक्तव्यम् ॥

शालार्थापि परा राजामनुष्यार्थादराजकात् ।
दासीसभं नृपसभं रक्षःसभमिमा दिशः ॥ २७ ॥

शाला गृहमर्थो यस्याः सा सभा राजशब्दवर्जितराजपर्या-
यात्, अमनुष्यात्—रक्षःपिशाचादिवाचकाच्च षष्ठ्यन्तात्परा तत्पु-
रुषे क्लीबे स्यात् । अपिना संहत्यर्था सभा गृह्यते । इनसभम्,
प्रभुसभम्, पिशाचसभम् । इमा दिश उदाहरणानि । अरा-
जकात् किम् । राजसभा । राजपर्यायग्रहणाच्चेह । चन्द्रगुप्त-
सभा । राजविशेषोऽयं । षष्ठ्यन्तात् किम् । ईश्वरा सभा=ईश्वर-
सभा । न सभा—असभा । तत्पुरुषे, इति किम् । ईश्वरस्य सभेव
सभा यस्य स ईश्वरसभा । 'सप्तम्युपमानपूर्वस्योत्तरपदलोपश्च'
(वा० २।२।२४) इति बहुव्रीहिः ॥

उपज्ञोपक्रमान्तश्च तदादित्वप्रकाशने ।

कोपज्ञकोपक्रमादि कन्थोशीनरनामसु ॥ २८ ॥

उपज्ञा, उपक्रमश्चान्ते यस्य स तत्पुरुषः क्लीबे स्यात्, उप-
ज्ञोपक्रमयोः प्राथम्ये द्योत्ये । उपज्ञायते । 'आतश्चोपसर्गे'
(३।३।१०६) इति कर्मण्यङ् । उपक्रम्यते, इति । कर्मणि घञ्
(३।३।१९) । कस्य प्रजापतेः, उपज्ञा, उपक्रमश्च । सृष्टिस्तेनादौ
ज्ञाता प्रकान्ता च ॥*॥ षष्ठ्यन्तात्परा या कन्था तदन्तस्तत्पुरुषः
क्लीबे स्यात्, उशीनरदेशस्थसंज्ञासु चेद्वर्तते । सौशमीनां कन्था
सौशमिकन्थम्, बाहिककन्थम् । 'उशीनर-' इति किम् । दाक्षि-
कन्था । बाहिकेष्विनं संज्ञा । नामसु किम् । वीरणकन्था ।
कुत्रापि नेयं संज्ञा ॥

भावे नणकच्चिह्नोऽन्ये समूहे भावकर्मणोः ।

अदन्तप्रत्ययाः पुण्यसुदिनाभ्यां त्वहः परः ॥ २९ ॥

नश्च णश्च कश्च चितः (च इयेषां ते) च । एभ्योऽन्येऽद-
न्तप्रत्ययाः कृतो ये भावे विहिताः, तथा समूहेऽर्थे भावकर्म-
णोर्विहिता येऽकारान्तप्रत्ययास्तद्धिताः, तदन्तं नाम क्लीबे
स्यात् । भूतम्, 'नपुंसके भावे कः' (३।३।११४) । भवित-
व्यम्, भवनीयम्, (भव्यम्) । 'तयोरेव-' (३।४।७०) इति
भावे तव्यादयः । 'भुवो भावे' (३।१।१०७) क्यप्, ब्रह्म-
भूयम् । 'अभिविधौ भाव इनुण्' (३।३।४४) । 'अणिनुणः'
(५।४।१५) । साराविणम्, सांकूटिनं वर्तते । नणकेति किम् ।
'यजयाच-' (३।३।९०) इति नङ् । यज्ञः, यजः । 'स्वपो
नन्' (३।३।९१) । स्वप्नः । 'नौ ण च' (३।३।६०) न्यादः ।
'सुपि' (३।२।४) इति 'घञर्थे-' (वा० ३।३।५८) इति च
कः । आखूत्थः, विघ्नः । चित् 'एरच्' (३।३।५६) । चयः
जयः । 'ण्यासश्चन्यो युच्' (३।३।१०७) । कारणा । यत्तु
—'द्वितोऽयुच्' (३।३।८९) । श्वयशुः—इति मुकुट उदाह-
रत् । तत्र । अदन्तलाभावात् ॥*॥ समूहे तद्धिताः । 'भि-
क्षादिभ्योऽण्' (४।२।३८) । भैक्षम् । 'गोत्रोक्षोष्-' (४।२।
३९) इति लुच् । औपगवकम् । 'तस्य समूहः' (४।२।३७) ।

काकम् । 'केदारायन्त्र' (४।२।४०) । कैदार्यम्, कैदारकम् ॥*॥ भावे—गोलम् । 'इगन्ताच्च' (५।१।१३१) । मौनम्, मार्दवम् । मनोज्ञादिवृत् (५।१।१३३) । मानोज्ञकम् । 'स्तेनायन्त्रलोपश्च' (५।१।१२५) स्तेयम् । 'गुणवचन' (५।१।१२४) इति ष्यञ् । शौक्ल्यम् ॥*॥ कृतसमासान्तोऽहशब्दः क्लीबे स्यात् । पुण्यं च तदहश्च । 'राजाहःसखिभ्यष्ट्व' (५।४।९१) । सुदिनशब्दः प्रशस्तवाची । सुदिनं च तदहश्च । पुण्याहम्, सुदिनाहम् । कृतसमासान्त इति किम् । पुण्यानि अहानि यस्मिन् स पुण्याहा मासः ॥

क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेऽप्युक्त्यतोऽके ।

चोचं पिच्छं गृहस्थूलं तिरीटं मर्मयोजने ॥ ३० ॥

अपिशब्दात् क्लीबे । मृदु पचति । प्रातः कमनीयम् ॥*॥ उच्यते । 'वच भाषणे' (अ० प० अ०) । 'पातृतुदि' (उ० २।७) इति थक् । 'वसिकाशि'—इत्यादिना थक्—इति मुकुटश्चिन्त्यः । तादृशसूत्राभावात् । उक्तं सामविशेषः ॥*॥ तुटति । 'तुट कलहकर्मणि' (तु० प० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) । यत्तु 'कृत्वादिभ्यो तुन्' (उ० ५।३।५) इति मुकुटेनोक्तम् । तत्र । तुटः कुटादित्वेन 'गाड्कुटादिभ्यः' (१।२।१) इति ङित्वाङ्गुणाभावप्रसङ्गात् ॥*॥ चोप्यते 'चुप मन्दायां गतौ' (भ्वा० प० से०) ण्यन्तः । घञ् (३।३।१९) यद्वा चञ्चति, चञ्चते वा । 'चञ्चु गतौ' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । घञ् (३।३।१९) वा । पृषोदरादिः (६।३।१०९) 'फलावशिष्टं तालफलं च चोचं कदल्याः फलं भवेत्' इत्यार्षकोषः ॥*॥ पिच्छयते । 'पिच्छ खण्डने' (उ० प० से०) । घञ् (३।३।१९) । 'पिच्छा पूगच्छटाकोषमोचाशालमलिवेष्टके । भक्तसंभूतमण्डे च पङ्कावश्वपदामये । स्त्रियां, पुंसि तु लाङ्गले न द्वयोर्वर्धचूडयोः' (इति मेदिनी) ॥*॥ 'मुक्तम्' इति पाठे 'मुच्छ मोक्षणे' (तु० उ० अ०) । मुच्यते स्म । क्तः (३।२।१०२) ॥ (१) ॥*॥ गृहस्थस्थूणां ॥ (१) ॥*॥ तरति, तीर्यते वा । 'कृतृकृषिभ्यः कीटन्' (उ० ४।१।८५) । तिरीटं वेष्टनम् । 'शिरोभूषणम्' इत्यन्ये ॥ (१) ॥*॥ म्रियतेऽनेन 'मृद् प्राणत्यागे' (तु० आ० अ०) । 'सर्वधातुभ्यो मनिन्' (उ० ४।१।४५) 'अजन्तत्वादेव सिद्धे पुनर्मर्मग्रहणमन्तस्य क्लीबत्वानित्यलज्ञापनार्थम्' इति मुकुटः ॥ (१) ॥*॥ युज्यते । 'युजिर् योगे' (रु० उ० अ०) । कर्मणि 'कृत्यल्युटो' (३।३।११३) इति ल्युट् । 'योजनं परमात्मनि । चतुष्कोश्यां च योगे च' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥

राजसूर्यं वाजपेयं गद्यपद्ये कृतौ कवेः ।

माणिक्यभाष्यसिन्दूरचीरचीवरपञ्जरम् ॥ ३१ ॥

राज्ञा सोतव्योऽभिषेकद्वारा निष्पादयितव्यः । यद्वा राजा कृतात्मकः सोमः सूर्यतेऽत्र । 'पुञ् अभिषेवे' (खा० उ०

अ०) 'राजसूर्यसूर्य' (३।१।११४) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ वाजमन्त्रं पैष्टी सुरा । पेयमन्त्र ॥*॥ एतावर्धर्चादी (२।४।३१) ॥ (१) ॥*॥ गद्यते । 'गद व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० प० से०) । 'गदमद' (३।१।१००) इति साधु ॥ (१) ॥*॥ पादाः सन्त्यस्य । 'अन्येभ्योऽपि' (वा० ५।२।१२०) इति यप् । 'पह्नो' (६।१।६३) इति पद् । पदः सन्त्यस्येति वा । 'पद्यं श्लोके पुमाञ्छब्दे पद्या वर्त्मनि कीर्तिता' (इति मेदिनी) । कवेः कृतौ किम् । गद्या वार्ता । पद्यः पङ्क्तः, पद्यं रजः ॥ (१) ॥*॥ मणिशब्देन कायति जनो यम् । 'कै शब्दे' (भ्वा० प० से०) । 'अन्येभ्योऽपि' (वा० ३।२।१०१) इति डः । 'मूलविभुजा' (वा० ३।२।५) इति को वा । मणिके मणिपुराख्ये नगरे भवम् । 'शण्डिकादिभ्यो ज्यः' (४।३।९२) । चतुर्वर्णादिष्वञ् (वा० ५।१।१२४) वा ॥ (१) ॥*॥ भाष्यते सूत्रार्थो येन । 'भाष व्यक्तायां वाचि' (भ्वा० आ० से०) 'कृत्यल्युटो' (३।३।११३) इति करणे ण्यत् । 'सूत्रार्थो वर्ण्यते यत्र वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः । स्वपदानि च वर्ण्यन्ते भाष्यं भाष्यविदो विदुः' ॥ (१) ॥*॥ स्यन्दते । 'स्यन्दू प्रसवणे' (भ्वा० आ० से०) । 'स्यन्देः संप्रसारणं च' (उ० १।६।८) इत्यूरन् । 'सिन्दूरस्तुभेदे स्यात्सिन्दूरं रक्तवर्णके । सिन्दूरी रोचनीरक्तवेल्लिकाधातकीषु च' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ चीयते । 'चिञ् चयने' (खा० उ० अ०) 'शुसिचिमीनां दीर्घश्च' (उ० २।२।५) इति रक् । 'चीरी शिष्यां नपुंसकम् । गोस्तेने वस्त्रभेदे च रेखालिखनभेदयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ चीयते । 'छित्त्वरच्छत्वर' (उ० ३।१) इति साधु । चीवरं मुनिवासः । 'शाक्यमिक्षुप्रावरणम्' इति सुभूतिः ॥ (१) ॥*॥ पिडयते । 'पिजि संपर्के' (अ० आ० से०) । बाहुलकादरः । पृषोदरादिः (६।३।१०९) ॥*॥ क्वचित्तु 'पिञ्जरम्' इति पाठः । 'पिञ्जरोऽध्वान्तरे क्लीबं खर्णे, पीते च वाच्यवत्' (इति मेदिनी) । कायास्थिवृन्दं पक्ष्यादिवन्धनगृहं च ॥ (१) ॥*॥

लोकायतं हरितालं विदलं स्थालबाह्वम् ।

लोके आयतन्ते । 'यती प्रयत्ने' (भ्वा० आ० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । चार्वाकाः । तेषामिदं शास्त्रम् । 'तस्येदम्' (४।३।१२०) इत्यण् । संज्ञापूर्वकलाञ्च वृद्धिः ॥ (१) ॥*॥ हरितेनालति । 'अलं भूषणादौ' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) । 'हरितालं धातुभेदे स्त्री दुर्वाकाशरेखयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ विदलं वंशकृतपात्रभेदः । विदलति 'दल विदारणे' (भ्वा० प० से०) । पचायच् (३।१।१३४) ॥ (१) ॥*॥ स्थल्यत्र । 'ष्ठल स्थितौ' (भ्वा० प० से०) । 'हलश्च' (३।३।१२०) इति घ-

१ 'धावन्मध्यं बहुधापाञ्जरत्रावाहते' इति दमयन्तीरेषादकारवान् ॥

ञ् । णिजन्तादच् (३।१।१३४) वा । 'स्थालं भाजनमेदेऽपि स्थाली स्यात्पाटलोखयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ बह्वदेशे भवम् । 'तत्र भवः' (४।३।५३) इत्यण् ॥ (१) ॥*॥

॥ इति क्लीबसंप्रहः ॥

पुनपुंसकयोः शेषोऽर्धचर्चपिण्याककण्टकाः ॥ ३२ ॥

'पुनपुंसकयोः' इत्यधिकारः । शेष उक्तादन्यः, ऋचोऽर्धम् । 'अर्धं नपुंसकम्' (२।२।२) इति समासः । 'ऋक्पूरू' (५।४।७४) इत्यः समासान्तः ॥ (१) ॥*॥ पण्यते । 'पण व्य-वहारे' (भ्वा० आ० से०) । 'पिनाकादयश्च' (उ० ४।१।५) इति साधुः । 'पिण्याकोऽस्त्री तिलकल्के हिङ्गुवाह्नीकसिङ्गके' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ कण्टति । 'कटि गतौ' (भ्वा० प० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'कण्टकः क्षुद्रशत्रौ च कर्मस्थानकदोषयोः । रोमाश्च च हुमाश्च च कण्टको मस्क-रेऽपि च' इति विश्वः । 'कण्टको न स्त्रियां क्षुद्रशत्रौ म-त्स्यादिकीकसे । नैयोजिकादिदोषोक्तौ स्याद्रोमाश्चहुमाश्चयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥

मोदकस्तण्डकघट्टकः शाटकः खर्वटोऽर्बुदः ।

पातकोद्योगचरकतमालामलका नडः ॥ ३३ ॥

मोदयते । 'मुद हर्षे' (भ्वा० आ० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'मोदकः खाद्यमेदेऽस्त्री हर्षके पुनरन्यवत्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ तण्डते । 'तडि आघाते' (भ्वा० आ० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) । 'तण्डकः खञ्जने फेने समा-सप्रायवाचि च । गृहदास्तस्त्वनधमायाबहुलकेष्वपि' (इति मेदिनी) ॥*॥ 'दण्डकः' इत्यपि । दण्ड एव । स्वार्थे कन् (५।४।५) ॥ (१) ॥*॥ टङ्कयति । 'टकि बन्धे' चुरादिः । अच् (३।१।३४) । 'टङ्को नीलकपित्थे च खनित्रे टङ्कने-ऽस्त्रियाम् । जङ्गयां स्त्री पुमान् कोपे कोषासिप्रावदारणे' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ शटति 'शट गतौ' (भ्वा० प० से०) । ण्वुल् (३।१।१३३) ॥ (१) ॥*॥ खर्वति । 'खर्व दर्पे' (भ्वा० प० से०) । 'शकादिभ्योऽटन्' (उ० ४।८।१) । 'यत्रैकतो भवेद्भ्रामो नगरं चैकतः स्मृतम् । मिश्रं तु खर्वटं नाम नदी-गिरिसमाश्रयम्' ॥ (१) ॥*॥ अर्वति । 'अर्व हिंसायाम्' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकादुदच् । 'अर्बुदो मांसकीले-ऽस्त्री परुषे दशकोटिषु । महीधरविशेषे ना' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ पातयति 'पल्ल गतौ' (भ्वा० प० से०) ण्यन्तः । ण्वुल् (३।१।१३३) ॥ (१) ॥*॥ उद्योजनम् 'युजिर् योगे' (रु० उ० अ०) । घञ् (३।३।१९) ॥ (१) ॥*॥ चरति । 'चर गतौ' (भ्वा० प० से०) । क्नु । (उ० २।३।२) । चरकं वैद्यकशास्त्रमेदः ॥*॥ 'वरकम्' इति पाठे स्थूलवन्नम् ॥ (१) ॥*॥ ताम्यति । 'तमु ग्लानौ' (दि० प० से०) । 'त-

मिविशि' (उ० १।१।१८) इति कालन् । 'तमालस्तिलके खञ्जे तापिच्छे वरणद्रुमे' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ आम-लक्याः फलम् । 'नित्यं वृद्ध' (४।३।१४४) इति मयट् । तस्य 'फले लुक्' (४।३।१६३) ॥ (१) ॥*॥ नडति । 'नड अंशे' 'चुरादीनां वा णिच्' इति पक्षाश्रये पचाद्यच् (३।१।१३४) । नडोऽन्तरविवरं तृणमेदश्च ॥

कुष्ठं मुण्डं शीथु वुस्तं क्ष्वेडितं क्षेमकुट्टिमम् ।

संगमं शतमानार्मशम्बलाव्ययताण्डवम् ॥ ३४ ॥

कुणाति । 'कुष निष्कर्षे' (क्या० प० से०) । 'हनि कु-षि' (उ० २।२) इति कथन् । 'कुष्ठं रोगे पुष्करेऽस्त्री' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ मुण्डयते 'मुडि खण्डने' (भ्वा० आ० से०) । घञ् (३।३।१९) । मुण्डं शिरः ॥ (१) ॥*॥ शेतेऽनेन । 'शिथो धुगल्क्' (४।३।८) इति धुक् ॥ (१) ॥*॥ 'बुस उत्सर्गे' (दि० प० से०) । वुस्यते स्म । क्तः (३।२।१०२) । वुस्तं मांसशष्कुली, भृष्टमांसम् पनसादिफ-लासारभागश्च ॥*॥ क्वचित् 'पुस्तम्' इति पाठः ॥*॥ क-चित् 'वुस्तम्' इति पाठः ॥ (१) ॥*॥ क्ष्वेडनम् । क्ष्वेड्य-ते वा । 'त्रिक्ष्वेडा स्नेहनमोक्षणयोः' (दि० प० से०) । 'जीतः क्तः' (३।२।१९७) ॥ (१) ॥*॥ क्षियति, क्षयति वा । 'क्षि निवासगल्योः' (तु० प० अ०) । 'क्षि क्षये' (भ्वा० प० अ०) । 'अर्तिस्तुसु' (उ० १।१।४१) इति मन् । 'जा-नीयान्मङ्गलं क्षेमं क्षेमं लब्धार्थरक्षणम्' ॥ (१) ॥*॥ कुट्टनम् । 'कुट्ट छेदने' (चु० प० से०) । घञ् (३।३।१८) कुट्टेन निर्वृत्तम् । 'भावप्रत्ययान्तादिमप्' (वा० ४।४।२०) । 'कुट्टिमोऽस्त्री निबद्धा भूः' ॥ (१) ॥*॥ संगमनम् । 'ग्रह-वृद्ध' (३।३।५८) इत्यप् ॥ (१) ॥*॥ शतं मानमस्य । रूप्यपलम् ॥ (१) ॥*॥ ऋच्छति । 'ऋ गतौ' (भ्वा० प० से०) । 'अर्तिस्तुसु' (उ० १।१।४१) इति मन् । अर्ममक्षि-रोगः ॥ (१) ॥*॥ शम्बल्यनेन । 'शम्ब गतौ' (चु० प० से०) । बाहुलकादल्च् । शम्बलं पाथेयम् ॥*॥ ('सम्बल' इति दन्त्यादिपाठे 'षम्ब सर्पणे' (चु० प० से०) । इति बोध्यः ॥ (१) ॥*॥ न व्येति । 'इण् गतौ' (अ० प० अ०) 'एरच्' (३।३।५६) । 'अव्ययोऽस्त्री शब्दमेदे ना विष्णौ निर्व्यये त्रिषु' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ तण्डुना प्रोक्तम् । 'तेन प्रोक्तम्' (४।३।१०१) इत्यण् ॥ (१) ॥*॥

१—दुर्गोक्तलिङ्गानुशासने त्रयं पठ्यते—'पुस्तं वुस्तं वास्तु चुस्तं व्रतं रजतम्' इति—मुकुटः । पुस्तः पवर्गवृत्तीयादिः । 'वुस्तं दन्तो-ष्ठ्यादि' इत्येके । 'चुस्तं चवर्गादि' इत्यपरे 'पुस्तं पवर्गादि' इति केचि-त्—इति पीयूषव्याख्या ॥

कवियं कन्दकर्पासं पारावारं युगंधरम् ।

यूपं प्रग्रीवपात्रीवे यूपं चमसचिकसौ ॥ ३५ ॥

कवते । 'कुह् शब्दे' (भ्वा० प० अ०) । बाहुलकादियः । 'नार्या कवी खलीनं कवियं वा ना तुरंगमुखभाण्डम्' इति बोधालितः ॥ (१) ॥*॥ कन्दिति । 'कदि आह्वाने' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३१११३४) । 'कन्दोऽस्त्री सूरणे सस्यमूले जलधरे पुमान्' (इति मेदिनी) ॥*॥ क्वचित् 'कर्म' इति पाठः ॥ (१) ॥*॥ करोति । क्रियते वा । 'कृजः पासः' (उ० ५।४५) ॥ (१) ॥*॥ पारयति । 'पार कर्मसमाप्तौ' (चु० प० से०) । पचाद्यच् (३१११३४) । यद्वा पार्यते समाप्यते कर्मानेन । 'पुंसि-' (३।३।११८) इति घः ॥ (१) ॥*॥ न वारयति । वृज् वरणे' (खा० उ० से०) । पचाद्यच् (३१११३४) ॥ (१) ॥*॥ युगं धारयति । 'धृज् धारणे' चुरादिः । 'संज्ञायां भृत्-' (३।२।४६) इति खच् । 'खचि ह्रस्वः' (६।४।९४) 'अरुद्विषत्-' (६।३।६७) इति मुम् । कृवरः ॥ (१) ॥*॥ युवन्यस्मिन् । 'यु मिश्रणे' (अ० प० अ०) । 'कुयुभ्यां च' (उ० ३।२७) इति पो दीर्घश्च ॥ (१) ॥*॥ प्रगता ग्रीवा यस्मिन् । वातायनम्, मुखशाला वा, हुमशीर्षं वा ॥ (१) ॥*॥ पात्रीं वाति । कः (३।२।३) । यज्ञोपकरणपात्रभेदः ॥ (१) ॥*॥ यूपति । 'यूप बन्धे' (भ्वा० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः । 'सुह्रामलकयूपस्तु ग्राही पित्तकफे हितः' ॥ (१) ॥*॥ चमन्यनेन । 'चमु अदने' (भ्वा० प० से०) । 'अत्यविचमि-' (उ० ३।११७) इत्यसच् । चमसं सोमपानपात्रम् । यस्तु- 'अतिचमिरभियुभ्योऽसः-' इति पाठो मुकुटोपन्यस्तः । स तृज्ज्वलदत्तादिवृत्तिषु नास्ति ॥ (१) ॥*॥ चेत्यनेन । 'चित्ती संज्ञाने' (भ्वा० प० से०) । चित्तेः कादेशो बाहुलकात्कसप्रत्ययः । चिकनम् । चिक्रयति वा । 'चिक्र गतौ' (चुरादि अच्) (३।१।१३४) । चिक्रं स्यति । 'षोऽन्त-कर्मणि' (दि० प० अ०) । 'आतोऽनुप-' (३।२।३) इति कः ॥ (१) ॥*॥

अर्धर्चादौ घृतादीनां पुंस्त्वाद्यं वैदिकं ध्रुवम् ।

तन्नोक्तसिंह लोकेऽपि तच्चेदस्त्यस्तु शेषवत् ॥ ३६ ॥

अर्धर्चादाविति सुगमम् ॥

इति पुनपुंसकसंग्रहः ॥

स्त्रीपुंसयोरपत्यान्ता, द्विचतुःषट्पदोरगाः ।

जातिभेदाः, पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सह मल्लकः ॥ ३७ ॥

'स्त्रीपुंसयोः' इत्यधिकारः । अपत्यार्थे विहिता येऽणा-दयस्तदन्ताः सर्वे स्त्रीपुंसयोः स्युः । औपगवः, औपगवी । गार्ग्यः, गार्गी ॥*॥ द्विपदचतुष्पदषट्पदवाचिनः उरग-वाचिनश्च जातिविशेषाः स्त्रीपुंसयोः । मानुषः, मानुषी ।

विप्रः, विप्रा । शूद्रः, शूद्रा । अजादित्वाद्याप् (४।१।४) । वकः, वकी । हंसः, हंसी । सिंहः, सिंही । भ्रमरः, भ्रमरी । उरगः, उरगी । 'जातेरस्त्रीविषयात्-' (४।१।६३) इति ङीष् । अवा-धिता इत्येव । मक्षिका, शिवा, लता ॥*॥ जातिवाचिनः स्त्रीपुंसयोः स्युः । वृणः, वृणी । मत्स्यः, मत्सी । केचित्तु 'षट्पदादिमिरस्यैकवाक्यतां वदन्ति ॥*॥ पुरुषाख्याः स्त्री-योगैः सह वर्तमानाः स्त्रीपुंसयोः स्युः । ब्राह्मणः, ब्राह्मणी । शूद्रा ॥*॥ मल्लते । 'मल्ल धारणे' (भ्वा० आ० से०) । प्लुल् (३।१।१३३) । 'मल्लिका तृणशब्देऽपि मीनमृत्पात्रभेदयोः' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥

मुनिर्वराटकः स्वातिर्वर्णको झाटलिर्मनुः ।

मूषा सृपाटी कर्कन्धूर्यष्टिः शाटि कटी कुटी ॥ ३८ ॥

मन्यते । 'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । 'मनेरुव' (उ० ४।१२३) इतीन् । 'मुनिः पुंसि वसिष्ठादौ वज्रसेनतरौ जिने' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ वरमटति, 'अट गतौ' (भ्वा० प० से०) । कुन् (उ० २।३२) ॥ (१) ॥*॥ शोभनमतति । 'अत सातत्यगमने' (भ्वा० प० से०) । 'अज्यतिभ्यां च' (उ० ४।१३१) इतीन् । नक्षत्रभेदः ॥ (१) ॥*॥ वर्णयति । 'वर्ण वर्णक्रियादौ' (चु० उ० से०) । 'विलेपने चन्दने च वर्णकं पुनपुंसकम्' इति रभसः । 'वर्णकश्चरणेऽस्त्री तु चन्दने च विलेपने । द्वयोर्नील्यादिषु स्त्री स्यादुत्कर्षे काञ्चनस्य च' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ झटनम् । 'झट संघाते' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१९) घञ् (३।३।१८) । झाटं लाति । 'ला दाने' (अ० प० अ०) । बाहुलकात् ङिः । वृक्षभेदः ॥ (१) ॥*॥ मन्यते । 'मन ज्ञाने' (दि० आ० अ०) । 'शृस्वस्निहि-' (उ० १।१०) इत्युः ॥ (१) ॥*॥ मूषति । 'मूष लुण्ठने' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) खर्णादिविलेपनभाण्डम् ॥ (१) ॥*॥ सर्पति । 'सृष्ट गतौ' (भ्वा० प० से०) । बाहुलकात् पाठः । परिमाणभेदः । जातित्वात् (४।१।६३) गौरादित्वात् (४।१।४१) वा ङीष् ॥ (१) ॥*॥ कर्कं दधाति । 'अन्दूहम्भू-' (उ० १।९३) इति साधुः ॥ (१) ॥*॥ यक्षते । 'यक्ष पूजायाम्' (चु० आ० से०) । क्तिच् (३।३।१७४) । 'स्कोः संयोगाद्योः' (८।२।२९) इति कलोपः । शृत्वम् (८।४।४१) । यद्वा यजतेर्बाहुलकात्तिः । 'व्रश्चभ्रस्ज-' (८।२।३६) इति षः ॥ (१) ॥*॥ शाख्यते । 'शट श्लाघा-याम्' चुरादिः । घञ् (३।३।१९) ॥ (१) ॥*॥ कटति । 'कटे वर्षादौ' (भ्वा० प० से०) । पचाद्यच् (३।१।१३४) । जा-तिलक्षणो (४।१।६३) ङीष् ॥*॥ यद्वा 'सर्वधातुभ्यः-' (उ० ४।१।१८) इतीन् । 'कृदिकारात्-' (वा० ४।१।४५) ङीष् ॥ (१) ॥*॥ कुटति 'कुट कौटिल्ये' (तु० प० से०) । इन् (उ० ४।१।१८) । 'कृदिकारात्-' (ग० ४।१।४५) इति

१-शूद्रा चामहत्पूर्वा जातिः' (वा० ४।१।४) इत्यनेन दाब बोध्यः ॥

डीष् ॥*॥ यद्वा 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति कः ।
'जातेः-' (४।१।६३) इति गौरादित्वात् (४।१।४१) वा
डीष् ॥ (१) ॥*॥

इति स्त्रीपुंससंग्रहः ॥

स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः ष्यञ् कचिच्च वुञ् ।
औचित्यमौचित्यी मैत्री मैत्र्यं वुञ् प्रागुदाहृतः ॥३९॥

'स्त्रीनपुंसकयोः' इत्यधिकारः । 'गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः
कर्मणि च' (५।१।१२४) इति चकाराद्भावे च विहितः ष्यञ्
स्त्रीनपुंसकयोः स्यात् । वुञ् च । 'कचित्' इति ष्यञ्बुञ्भ्यां
संबध्यते । उचितस्य कर्म भावो, वा । 'विद्वौरा-' (४।१।
४१) इति डीष् । 'हलस्तद्धितस्य-' (६।४।१५०) इति य-
लोपः ॥ (१) ॥*॥ एवम्—सामर्थ्यम्, सामग्री । आर्ह-
न्त्यम्, आर्हन्ती । 'अर्हंतो नुम् च' (ग० ५।१।१२४) इति
नुम् ॥*॥ प्राग् द्वितीयकाण्डे । आहोपुरुषिका, शैष्योपाध्या-
यिका, गार्गिका ॥*॥ कचिच्च । मानोज्ञकम्, रामणीयकम् ।
'भाव-' इति किम् । चातुर्वर्ण्यम् । स्वार्थे ष्यञ् (वा० ५।१।
१२४) न स्त्री ॥

षष्ठ्यन्तप्राक्पदाः सेनाच्छायाशालासुरानिशाः ।

स्याद्वा नृसेनं श्वनिशं गोशालमितरे च दिक् ॥४०॥

षष्ठ्यन्तात्पराः सेनादयस्तत्पुरुषे स्त्रीनपुंसकयोः स्युः ।
नृणां सेना=नृसेना । श्वानां निशा=श्वनिशम् । गवां शाला=
गोशालम् । वृक्षस्य छाया=वृक्षच्छाया । यवानां सुरा=यव-
सुरा । पक्षे—'विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानाम्'
(२।४।२५) इति क्लीबता । एवमितरेऽपि बोध्याः । दिक्
उदाहरणमिदम् ॥

आबन्तान्तोत्तरपदो द्विगुश्चापुंसि नश्च लुप् ।

त्रिखट्वं च त्रिखट्वी च त्रितक्षं च त्रितक्ष्यपि ॥ ४१ ॥

आबन्तान्तोत्तरपदोऽबन्तान्तोत्तरपदश्च द्विगुपुंसि स्त्रीनपुंसकयोः
स्यात् । अनो नकारस्य च लुप् लोपः । संपदादित्वात् (वा०
३।३।१०८) भावे क्तिप् । यत्तु मुकुटः—'लुक्' इति छन्दो-
नुरोधात् लोपस्यार्थेऽदर्शने वर्तते—इत्याह । तच्चिन्त्यम्
'लुप्' इति पाठात् । यदपि प्रत्ययादर्शनस्यैव लुक्संज्ञाविधा-
नात्—इति । तदपि न । अत्र यौगिकस्य प्रयोगात्, संज्ञायां
ग्रहणे प्रमाणाभावात् । 'लुग्' इति पाठेऽपि नात्र संज्ञाग्रह-
णम् । 'लुब्ध अपनयने' (भ्वा० प० से०) इत्यस्य संपदादि
(वा० ३।३।१०८) क्तिबन्तस्य ग्रहणात् । तिसृणां खट्वानां
समाहारः । 'गोस्त्रियोः' (२।२।४८) इति ह्रस्वे कृते 'द्विगोः'
(४।१।२१) इति डीप् ॥ (१) ॥*॥ त्रयाणां तक्षणां समा-
हारः । 'अनो नलोपश्च' (वा० २।४।३०) इति नलोपः ॥
(१) ॥*॥

इति स्त्रीनपुंसकसंग्रहः ॥

१—एवं च 'उतो वृद्धिलुकि-' (७।३।८७) इति सूत्रे ककार-
श्रवणानुपपत्त्या चिन्त्यमेतत् ॥

त्रिषु पात्री पुटी वाटी पेटी कुवल्दादिभ्यो ।

'त्रिषु' इत्यधिकारः । पाति । 'पा रक्षणे' (अ० प० अ०) ।
भून् (उ० ४।१।८९) । 'पात्र्यमन्त्रे त्रिषु क्लीबं सुवादौ राज-
मन्त्रिणि । नीरद्वयान्तरे योग्ये' ॥ (१) ॥*॥ पुटति । 'पुट
संश्लेषणे' (तु० प० से०) । 'इगुपध-' (३।१।१३५) इति
कः । गौरादिः (४।१।४१) ॥ (१) ॥*॥ वाट्यते । 'वट वे-
ष्टने' (भ्वा० प० से०) ण्यन्तः । कर्मणि (३।३।१९) घञ् ।
'वाटः पथि वृत्तौ वाटं वरण्डेऽज्ञानभेदयोः । वाटी वास्तौ
गृहोद्यानेऽप्युक्तयोः' इति हैमः । 'वाटो मार्गवृत्तिस्थानेष्विक्-
टीवास्तुनोः स्त्रियाम्' (इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ पिच्यते ।
'पिट शब्दसंघातयोः' (भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१९)
जातित्वात् (४।१।६३) गौरादित्वात् (४।१।४१) वा डीष् ।
स्त्रीलिङ्गप्रदर्शनं तु ड्यन्ततासूचनार्थम् । वेत्रादिरचिता ॥
(१) ॥*॥ कौ वलति । 'वल विस्तृतौ' () । पचाद्यच्
(३।१।१३४) । 'कुवल्' चोत्पले मुक्ताफलेऽपि बदरीफले'
(इति मेदिनी) । 'कुडालो मुकुले पुंसि न द्वयोर्नरकान्तरे'
(इति मेदिनी) ॥ (१) ॥*॥ दलनम् । 'दल विदारणे'
(भ्वा० प० से०) । घञ् (३।३।१८) । दालेन निवृत्तः ।
'भावप्रत्ययान्तादिमप्' (वा० ४।३।२०) । डलयोरैकत्वम् ॥
इति त्रिलिङ्गसंग्रहः ॥

परलिङ्गं स्वप्रधाने द्वन्द्वे, तत्पुरुषेऽपि तत् ॥ ४२ ॥

स्वे समस्यमानाः पदार्थाः प्रधानं यत्र तस्मिन्नितरेतरयो-
गद्वन्द्वे परपदस्य लिङ्गम् । कुकुटमयूरी, मयूरीकुकुटौ ॥*॥
तत् परलिङ्गम् । कुलब्राह्मणः, ब्राह्मणकुलम् । अर्धपिप्पली ।
'परवलिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः' (२।४।२६) ॥

अस्यापवादमाह—

अर्थान्ताः प्राचलंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः ।

तद्धितार्थे द्विगुः संख्यासर्वनामतदन्तकाः ॥ ४३ ॥

अर्थान्ते येषां ते । प्राचादि पूर्व येषां ते परं विशेष्य-
मुपगच्छन्ति विशेष्यलिङ्गाः । द्विजार्थं माला, द्विजार्थं सूपः ।
द्विजार्थं पयः । 'अर्थेन नित्यसमासः सर्वलिङ्गता च' (वा०
२।१।३६) ॥*॥ आचार्यं प्रगतः=प्राचार्यः । 'अत्यादयः
क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया' (वा० २।२।१८) इति समासः ।
खट्वामतिक्रान्ता । पूर्ववत् । यत्तु मुकुटेन 'प्रगत आचार्यो-
ऽस्याः' इति विग्रहप्रदर्शनं कृतम् । यच्च 'अतिखट्वः' इत्यत्र
'प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः' (वा० २।२।
२४) इति वार्तिकमुपन्यस्तम् । तच्चिन्त्यम्, उभयोरपि बहु-
व्रीहिविषयत्वात् । अत्र च तत्पुरुषत्वात् । बहुव्रीहौ तु 'बहु-
व्रीहिरदिमाम्नाम्' इत्यनेन गतार्थत्वाच्च ॥*॥ एवम् प्राप्तजी-
विकः, आपन्नजीविकः । अलं जीविकायै=अलंजीविकः, अस्मा-
देव ज्ञापकात्समासः ॥*॥ तद्धितार्थे यो द्विगुः स वाच्यलिङ्गः ।

१—इदं च प्रसङ्गत उपात्तं न तु प्रकृतोपयोगि ॥

पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पञ्चकपालः, पञ्चकपाला । 'संख्या-पूर्वो द्विगुः' (२।१।५२) । 'संस्कृतं भक्षाः' (४।२।१६) इत्यण् । 'द्विगोर्लुगनपत्ये' (४।१।८८) इत्यणो लुक् ॥*॥ संख्या सर्वनामानि च संख्यासर्वनामान्ताश्च शब्दा वाच्यलिङ्गाः । एकः, एका, एकम् । द्वौ, द्वे २। त्रयः, तिस्रः, त्रीणि । चत्वारः, चतस्रः, चत्वारि । बहवः, बहवः, बहूनि । सर्वः, सर्वा, सर्वम् इत्यादि । ऊनत्रयः, ऊनतिस्रः, ऊनत्रीणि । परमसर्वः, परमसर्वा, परमसर्वम् ॥*॥

बहुव्रीहिरदिशान्नामुनेयं तदुदाहृतम् ।

गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधयः परगामिनः ॥ ४४ ॥

बहुव्रीहिसमासो वाच्यलिङ्गः स्यात् । बहुधनः, बहुधना, बहुधनम् । 'अदिशान्नाम्' इति किम् । उत्तरपूर्वा । 'दिङ्नामान्यन्तराले' (२।२।२६) इति बहुव्रीहिः ॥*॥ गुणद्रव्यक्रियाणां योग उपाधिनिमित्तं येषां ते । शुक्ला शाटी, शुक्लः पटः, शुक्लं वस्त्रम् । दण्डी, दण्डिनी, दण्डि । पाचिका, पाचकः, पाचकम् ॥

कृतः कर्तर्यसंज्ञायां कृत्याः कर्तरि कर्मणि ।

अणाद्यन्तास्तेन रक्ताद्यर्थे नानार्थभेदकाः ॥ ४५ ॥

'कर्तरि कृत्' (३।४।३७) इत्यादिना विहिताः । असंज्ञायां किम् । 'संज्ञायां श्रुत्' (३।२।४६) इति विहिता वाच्यलिङ्गा न । कर्ता, कर्त्री, कर्तृ । कुम्भकारः, कुम्भकारी, कुम्भकारम् । संज्ञायां धनंजयः ॥*॥ कृत्याः कर्तरि भव्यः, भव्या, भव्यम् । 'भव्यगेय' (३।४।६८) इति कर्तरि यत् । कर्मणि ण्यत् । कार्यः, कार्या, कार्यम् । कर्तरीत्यादि किम् । भवितव्यम् । असंज्ञायामित्येव । भियो नदः, उध्यः ॥*॥ 'तेन रक्तं रागात्' (४।२।१) इत्याद्यर्थे विहिता ये अणादयस्तदन्ताः शब्दा नानार्थानां भेदका विशेषणानि । नानार्था वा भेदका विशेष्या येषां ते वाच्यलिङ्गाः स्युः । कौङ्कुमं वस्त्रम्, कौङ्कुमी शाटी, कौङ्कुमः पटः । लाक्षिकी शाटी, लाक्षिकं वस्त्रम् । कृत्तिकाभिर्युक्ता कार्तिकी । वसिष्ठेन दष्टं वासिष्ठं साम, वसिष्ठेन दष्टो मन्त्रः वासिष्ठः, वासिष्ठी ऋक् । प्रजापतिना प्रोक्तः प्राजापत्यः ॥

षट्संज्ञकास्त्रिषु समा युष्मदस्मत्तिङव्ययम् ।

परं विरोधे, शेषं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः ॥ ४६ ॥

'ष्णान्ता षट्' (१।१।२४) 'ङति च' (१।१।२५) इति सूत्राभ्यां कृतषट्संज्ञाः, युष्मदस्मरी, तिङन्तम्, अव्ययानि च त्रिषु लिङ्गेषु समा लिङ्गकृतविशेषाभावात् । 'त्रिषु' इत्यधिकारे 'त्रिषु समाः' इति वचनं लिङ्गसंबन्धाभावेन समानल-

प्रतिपादनार्थम् । पूर्वं हि लिङ्गवत्त्वं प्रतिपादितम् । पञ्च नराः, पञ्च नार्यः, पञ्च फलानि । षट् स्त्रियः, षट् नराः, षट् कुलानि । कति घटाः, कति स्त्रियः, कति गृहाणि । त्वं स्त्री, त्वं पुरुषः, त्वं फलम् । एवम् अहं स्त्री, अहं पुरुषः, अहं फलम् । पुरुषः पचति, स्त्री पचति, कुलं पचति । उच्चैः प्रासादाः, उच्चैः शाला, उच्चैर्गृहम् । यत्तु मुकुटः—षट्संज्ञकस्यापि संख्यान्तर्गतत्वादेव त्रिलिङ्गत्वे लब्धे 'संख्यासर्वनामतदन्तकाः' इत्यस्यैवायं प्रपञ्चः—इत्याह । तत्र । उल्यन्तानां संख्यान्तर्गतत्वाभावात् । तेषां संख्याकार्यनिर्वाहाय पाणिनिना स्वशास्त्रे संख्यासंज्ञा विहिता, न तु सकलसाधारण्येन । किं च संख्यासर्वनाम्नां लिङ्गत्रययोगः प्रतिपाद्यते, षट्संज्ञानां तु लिङ्गत्रयराहित्यमतः कथं तेनास्य गतार्थता । 'लिङ्गकृतविशेषरहिताः' इत्यर्थः—इति स्वयमेव व्याख्यातम् । नहीदं संख्यादिषु संभवति, इति कथं गतार्थता ॥*॥ लिङ्गविधायकवचनविरोधे सति परं वचनं ग्राह्यम् । यद्वा 'स्त्रियामीदृद्विरामैकाच्' इत्यस्यावकाशः—धीः, भूः । 'कृतः कर्तर्यसंज्ञायाम्' इत्यस्यावकाशः—कर्ता, पाचकः, नीः, छः, इत्यादावुभयप्रसङ्गे परत्वात्रिलिङ्गता भवति । मुकुटस्तु—'असुरपर्यायाः पुंस्त्वे' इत्यस्य विषयः—नैर्ऋतः, राक्षसः । 'व्यचक्रमसिसुसज्जन्तं क्लीबे' इत्यस्य विषयः—ओजः, यशः । इहोभयं प्राप्नोति—रक्षः । परत्वात् क्लीबम्—इत्युदाजहार । तत्र । 'विशेषैर्यवबाधितः' इत्यनेन गतार्थत्वात् । 'असुरपर्यायाः पुंस्त्वे' इत्यस्य 'यातुरक्षसी' इति निर्देशस्यैवापवादत्वात् । उत्सर्गापवादभिन्नं विरोधप्रदर्शनस्यौचित्यात् ॥*॥ शेषमिहानुक्तं शिष्टानां प्रयोगाज्ज्ञातव्यम् यथा—'चालनी तितउः पुमान्' इत्युक्तम् । इह 'तितउ परिपवनं भवति' इति (पस्पशा) भाष्यप्रयोगान्नपुंसकमपि बोध्यम् । तथा 'ताटङ्गस्ते' इत्याचार्यप्रयोगात्ताटङ्गशब्दस्य पुंस्त्वम् । यथा वा 'कलिका कौरकः पुमान्' इतीहोक्तम् । 'कौरकाणि' इति माघप्रयोगान्नपुंसकत्वमपि । यत्तु 'गोधापोटा' इत्युदाहृतवान्मुकुटः, तत्र । 'ड्याबूढन्तम्' इत्युक्तत्वेन शेषत्वाभावात् ॥

इति लिङ्गादिसंग्रहवर्गविवरणम् ॥

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने ।

सामान्यकाण्डस्तृतीयः साङ्ग एव समर्थितः ॥

इति श्रीवघ्नेलवंशोद्भवश्रीमहीधरविषयाधिपश्रीकीर्तिसिंहदेवाज्ञया श्रीभट्टोजिदीक्षितात्मजश्रीभानुजीदीक्षितविरचितायाममरटीकायां व्याख्यासुधाख्यायां तृतीयः काण्डः समाप्तिमागात् ॥

॥ समाप्तश्चायममरकोषः ॥

अमरमूलस्थशब्दानामकारादिक्रमेण

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अ.			अक्षौहिणी	२९०	८१	अग्रीय	३६८	५८	अङ्घ्रिपणिका	१६०	९२
अ	४४६	११	अखण्ड	३७१	६५	अग्नेदिधिषू	२१०	२३	अचण्डी	३२५	७०
अंश	३३१	८९	अखात	१०३	२७	अग्नेसर	२८८	७२	अचल	१२३	१
अंशु	४२	३३	अखिल	३७१	६५	अग्र्य	३६८	५८	अचला	११०	२
अंशुक	२४२	११५	अग	४००	१९	अघ	{ ५१	२३	अचिकण	४३७	२२५
अंशुमती	१६७	११५	अगद	२१८	५०	अघमर्षण	{ ४०१	२७	अच्युत	९	१९
अंशुमत्फला	१६६	११३	अगदंकार	२२१	५७	अग्रया	२६४	४७	अच्युताग्रज	११	२३
अंस	२२९	७८	अगम	१२८	५	अङ्क	३२४	६७	अच्छ	९८	१५
अंसल	२१६	४४	अगर	२४८	१३३	अङ्क	{ ३५	१७	अच्छभल्ल	१८७	४
अंहति	२५९	३०	अगस्त्य	३७	२०	अङ्कुर	{ ३९७	४	अज	{ ३२७	७६
अंहस्	{ ५१	२३	अगाध	९८	१५	अङ्कुर	१२८	४	अजगन्धिका	{ ४०२	३०
अंहि	{ ४०१	२७	अगार	११७	५	अङ्कुश	२७९	४१	अजगर	१७५	१३९
अकरणि	२२६	७१	अगुरु	२४६	१२६	अङ्कोट	१३८	२९	अजगव	८८	५
अकरणि	३९६	३९	अगुरुशिक्षापा	१४९	६२	अङ्कोट	७३	५	अजडा	१५	३५
अकूपार	९२	१	अग्रायी	२५६	२१	अङ्क	{ २२६	७०	अजन्य	१५८	८६
अकृष्णकर्मन्	३६४	४६	अग्नि	२२	५३	अङ्क	{ ४४५	७	अजमोदा	२९९	१०९
	{ १४७	५८	अग्नि	२४	५७	अङ्क	{ ४४८	१९	अजशृङ्गी	१७७	१४५
अक्ष	{ ३१७	४३	अग्निचिह्न	२५४	१२	अङ्गद	२३९	१०७	अजस्र	१६९	११९
	{ ३३०	८६	जमिज्वाला	१७०	१२४	अङ्गन	१२०	१३	अजस्र	२७	६६
	{ ४३६	२२२	अग्नित्रय	२५६	२०	अङ्गना	{ ३१	५	अजा	३२७	७६
	{ ३५२	४५	अग्निभू	१७	३९	अङ्गना	{ २०४	३	अजाजी	३१४	३६
अक्षत	३१८	४७	अग्निमन्थ	१५०	६६	अङ्गविक्षेप	७७	१६	अजाजीव	३४२	११
अक्षदार्शक	२६८	५	अग्निमुखी	१४३	४२	अङ्गसंस्कार	२४४	१२१	अजित	४०७	६२
अक्षदेविन्	३५१	४३	अग्निशिख	२४५	१२४	अङ्गहार	७७	१६	अजिन	२६४	४७
अक्षधूर्त	३५१	४३	अग्निशिखा	{ १६९	११८	अङ्गार	३११	३०	अजिनपत्रा	१९६	२६
अक्षर	४२८	१८२	अग्निशिखा	{ १७४	१३६	अङ्गारक	३९	२५	अजिनयोनि	१८९	८
अक्षरचुष्टु	२७९	१५	अभ्युत्पात	{ ४६	१०	अङ्गारधानिका	३११	२९	अजिर	{ १२०	१३
अक्षरचण	२७०	१५	अभ्युत्पात	{ ४०८	५८	अङ्गारवल्ली	३११	२९	अजिर	{ ४२८	१८१
अक्षरविन्यास	२७०	१६	अभ्र	{ १३	१२	अङ्गारवल्ली	१४५	४८	अजिह्व	३७३	७२
अक्षवती	३१२	४४	अभ्र	{ ३६८	५८	अङ्गारशकटी	१५९	९०	अजिह्वग	२९२	८६
अक्षामकीलक	२८४	५६	अभ्रज	{ ४२९	१८३	अङ्गीकार	३११	२९	अज्जुका	७५	११
अक्षान्ति	८०	२४	अभ्रज	२१६	४३	अङ्गीकृत	३९	२५	अज्जुका	१७१	१२७
अक्षि	{ २३५	९३	अभ्रजन्मन्	२५१	४	अङ्गीकृत	३८५	१०८	अज्ञ	{ ३६२	३८
अक्षिकूटक	{ ४५७	२२	अभ्रतःसर	२८८	१७२	अङ्गलिमुद्रा	२४०	१०८	अज्ञ	{ ३६५	४६
अक्षिगत	२७७	३८	अभ्रतःसर	४४१	२४६	अङ्गुली	२४१	८२	अज्ञान	५७	७
अक्षिगत	३६४	४५	अभ्रतःसर	४४५	७	अङ्गुलीयक	२३९	१०७	अश्वित	३८२	९८
अक्षीव	{ १३८	३१	अभ्रमांस	२२३	६४	अङ्गुष्ठ	२३१	८२	अज्ञन	३१	३
अक्षीव	{ ३१६	४१	अभ्रमांस	{ २१६	४३						
अक्षोद	१३७	२९	अभ्रिय	{ ३६८	५८						
अक्षर०	५९										

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अञ्जनकेशी	१७२	१३०	अतिमात्र	२७	६६	अद्भ्य	३५८	२०	अध्वनीन	२७१	१७
अञ्जनावती	३१	५	अतिमुक्त	१४५	७२	अद्य	४४८	२०	अध्वन्	११४	१६
अञ्जलि	२३२	८५	अतिमुक्तक	१३७	२६	अद्रि	{ १२३ १	१	अध्वन्य	२७१	१७
अञ्जसा	{ ४४६ १२	१२	अतिरिक्त	३७४	७५	अद्र्यवादिन्	{ ४२५ १६३	१४	अध्वर	२५४	१३
अटनी	२९१	८४	अतिवक्तु	३६२	३५	अधम	{ ४२२ १४४	५४	अध्वर्यु	२५५	१७
अटरूष	१६३	१०३	अतिवाद	६८	१४	अधमर्ण	{ ३६७ ५४	५	अनक्षर	७०	२१
अटवी	१२७	१	अतिविषा	१६२	९९	अधर	{ २३३ ९०	१८९	अनङ्ग	१२	२५
अटा	२६०	३५	अतिवेल	२७	६६	अधर	{ ४३० १८९	१	अनच्छ	९८	१४
अट्ट	{ १२० १२	१२	अतिशक्तिता	२९८	१०२	अधस्	८६	१	अनङ्गुह	३२२	६०
अट्टा	२६०	३५	अतिशय	{ २७ ६६	११	अधिकर्षि	३५६	११	अनन्त	{ २९ १	४
अणक	३६७	५४	अतिशस्त	४०४	४१	अधिकाङ्ग	२८६	६३	अनन्त	{ ८८ ४	८१
अणव्य	३०४	८	अतिशोभन	३६९	५८	अधिकार	२७५	३१	अनन्ता	{ ११० २	९२
अणि	२८४	५६	अतिसंस्कृत	४११	८१	अधिकृत	२६८	६	अनन्ता	{ १५९ ९२	११२
अणिमन्	१६	३६	अतिसर्जन	३९४	२८	अधिक्षिप्त	३६३	४२	अनन्ता	{ १७४ १३६	१५८
अणीयस्	३७०	६२	अतिसारकिन्	२२१	५९	अधिल्यका	१२७	७	अनन्यज	१२	२६
अणु	{ ३०८ २०	२०	अतिसौरभ	१३९	३३	अधिप	३५५	११	अनन्यवृत्ति	३७५	६९
अण्ड	२००	३७	अतीक्षण	४१३	९४	अधिभू	३५५	११	अनय	४२२	१४९
अण्डकोश	२२८	७६	अतीत	४४८	१७	अधिरोहिणी	१२३	१८	अनर्थक	६९	२०
अण्डज	{ ९९ १७	१७	अतीतनौक	९८	१४	अधिवासन	२४८	१३४	अनल	२२	५४
अण्डज	{ ९८ ३३	३३	अतीन्द्रिय	३७५	७९	अधिविज्ञा	२०५	७	अनवधानता	८२	३०
अण्डज	{ ३६६ ५१	५१	अतीव	४४२	२	अधिभ्रयणी	३११	२९	अनवरत	२७	६६
अतट	१२५	४	अतिका	७६	१५	अधिष्ठान	४१८	१२६	अनवस्कर	३६८	५६
अतर्कित	४४५	७	अत्यन्तकोपन	३६१	३२	अधीन	३५७	१६	अनवरार्थ	३६८	५७
अतलस्यर्श	९८	१५	अत्यन्तीन	२८९	७६	अधीर	३५९	२६	अनस्	२८३	५२
अतसी	३०८	२०	अत्यय	{ ३०० ११६	१५०	अधीश्वर	२६७	२	अनागतार्तवा	२०६	८
अति	{ ४४४ ५	५	अत्यर्थ	२७	६६	अधुना	४४९	२३	अनातप	४२४	१५७
अतिक्रम	{ ४४० २४१	२४१	अत्यल्प	३७०	६२	अधृष्ट	३५९	२६	अनादर	७९	२२
अतिचरा	१७७	१४६	अत्याहित	४१०	७७	अधोशुक	२४३	११७	अनामय	२१८	५०
अतिच्छत्र	१८५	१६७	अत्रि	४०	२७	अधोक्षज	९	२१	अनामिका	२३१	८२
अतिच्छत्रा	१७९	१५२	अथ	४४१	२४७	अधोमुवन	८६	१	अनायासकृत	३८०	९४
अतिजव	२८८	७३	अथो	४४१	२४७	अधोमुख	३६१	३३	अनारत	२७	६५
अतिथि	२६०	३४	अदभ्र	३७०	६३	अध्यक्ष	{ २६८ ६	२२५	अनार्थतित्त	१७६	१४३
अतिनिर्हारिन्	५८	१०	अदर्शन	३९३	२२	अध्यवसाय	८२	२९	अनाहत	२४१	११२
अतिनु	९८	१४	अदितिनन्दन	५	८	अध्यात्म	४२१	१४४	अनिमिष	४३५	२१८
अतिपथिन्	११५	१६	अदृष्ट	२७५	३०	आध्यपक	२५२	७	अनिरुद्ध	१२	२७
अतिपात	{ २६१ ३७	३७	अदृष्टि	८६	३७	अध्याहार	५६	३	अनिल	{ ६ १०	६२
अतिप्रसिद्ध	{ ३९५ ३३	३३	अद्धा	४४६	१२	अध्युदा	२०५	७	अनिश	२७	६५
अतिप्रसिद्ध	४३५	२१८	अद्धत	{ ७८ १७	१९	अध्येषणा	२६०	३२	अनीक	{ २८९ ७८	१०४
अतिप्रसिद्ध	४३५	२१८	अद्धत	{ ७७ १९	१९	अध्वग	२७१	१७	अनीक	{ २९८ १०४	१०४

शब्दानुक्रमिका ।

३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अनीकस्थ	२६८	६	अनूक	३९९	१३	अन्दुक	३७८	४१	अपरक्त	३६४	४३
अनीकिनी	{ २८९ ७८ २९० ८१		अनूचान	२५३	१०	अन्ध	{ २२२ ६१ ४१५ १०३		अपरस्पर	३८६	१
अनु	४४१	२४८	अनूनक	३७१	६५	अन्धकरिपु	१३	३४	अपराजिता	{ १६३ १०४ १७८ १४९	
अनुक	३५९	२३	अनूप	११३	१०	अन्धकार	८७	३	अपराद्धपृष्ठक	२८७	६८
अनुकम्पा	७८	१८	अनूह	४२	३२	अन्धतमस	८७	३	अपराध	२४०	२६
अनुकर्ष	२८४	५७	अनृजु	३६५	४६	अन्धस्	३१९	४८	अपराह	४४	३
अनुकल्प	२६२	४०	अनृत	{ ७० २१ ३०३ २		अन्धु	१०३	२६	अपर्णा	१६	३७
अनुकामीन	२८९	७६	अनेकप	२७६	३४	अञ्ज	{ ३१९ ४८ ३८५ १११		अपलाप	६८	१७
अनुकार	३९१	१७	अनेहस्	४३	१	अञ्ज	{ ३१९ ४८ ३८५ १११		अपवर्ग	५७	७
अनुक्रम	२६१	३६	अनोकह	१२८	५	अन्य	३७६	८२	अपवर्जन	२५९	३०
अनुक्रोश	७८	१८	अन्त	{ ३०१ ११६ ३७६ ८१		अन्यतर	३७६	८२	अपवाद	{ ६७ १३ ४१२ ८९	
अनुग	३७५	७८	अन्तःपुर	१२०	११	अन्वक्ष	३७५	७८	अपवारण	{ ३४ १२ ४१८ १२५	
अनुग्रह	३९०	१३	अन्तःक	२४	५९	अन्वक्	३७५	७८	अपशब्द	६३	२
अनुचर	२८८	७१	अन्तर	४२९	१८७	अन्वय	२५०	१	अपष्टु	३७७	८४
अनुज	२१६	४३	अन्तरा	४४६	१०	अन्ववाय	२५०	१	अपसद	३४३	१६
अनुजीविन्	२६९	९	अन्तराभवसत्त्व	४१९	१३३	अन्वाहार्य	२५९	३१	अपसर्प	२७०	१३
अनुतर्षण	३५१	४३	अन्तराय	३९२	१९	अन्विष्ट	३८४	१०५	अपसव्य	३७७	८४
अनुताप	८०	२५	अन्तराल	३१	६	अन्वेषिता	३८४	१०५	अपस्कर	२८३	५५
अनुत्तम	३६८	५७	अन्तरिक्ष	२९	१	अप् (आप)	९३	३	अपस्नात	३५८	१९
अनुत्तर	४३०	१९०	अन्तरीप	९६	८	अपकारणी	६८	१४	अपहार	३९१	१६
अनुनय	४४८	१८	अन्तरीय	२४३	११७	अपक्रम	३००	१११	अपांपति	९२	२
अनुपद	३७५	७८	अन्तरे	४४६	१०	अपघन	२२६	७०	अपाङ्ग	{ २३५ ९४ ४०० २१	
अनुपदीना	३४७	३०	अन्तरेण	{ ४४६ १० ४४४ ३		अपचय	३९१	१६	अपाची	३०	१
अनुपमा	३१	४	अन्तर्गत	३७८	८६	अपचायित	३८३	१०१	अपान	{ २६ ६३ २२७ ७३	
अनुपलव	२८८	७१	अन्तर्धा	३४	१२	अपचित	३८३	१०१	अपामार्ग	१५८	८८
अनुबन्ध	४१४	९८	अन्तर्धि	३४	१२	अपचिति	{ २६० ३५ ४०८ ६७		अपावृत	३५७	१५
अनुबोध	२४४	१२२	अन्तर्द्वार	१२१	१४	अपचिति	{ २६० ३५ ४०८ ६७		अपासन	३००	११३
अनुभव	३९४	२७	अन्तर्मनस्	३५४	८	अपदान्तर	३७२	६८	अपि	४४१	२४९
अनुभाव	{ ७९ २१ ४३४ २०९		अन्तर्वल्ली	२१०	२२	अपदु	२२१	५८	अपिधान	३४	१३
अनुमति	४६	८	अन्तर्वाणि	३५४	६	अपल्य	२११	२८	अपिनद्ध	२८६	६५
अनुयोग	६७	१०	अन्तर्वैशिक	२६८	८	अपत्रपा	७९	२३	अपूप	३१९	४८
अनुरोध	२७०	१२	अन्तावसायिन्	३४०	१०	अपत्रपिष्णु	३६०	२८	अप्पति	२५	६१
अनुलाप	६८	१६	अन्तिक	३७१	६७	अपथ	११५	१७	अप्पित्त	२२	५६
अनुलेपन	४५७	२३	अन्तिकतम	३७२	६८	अपथिन्	११५	१७	अप्रकाण्ड	१३०	९
अनुवर्तन	२७०	१२	अन्तिका	३११	२९	अपदान्तर	३७२	६८	अप्रगुण	३७३	७२
अनुवाक	४५४	१७	अन्तेवासिन्	{ २५३ ११ ३४४ २०		अपदिश	३१	५	अप्रत्यक्ष	३७५	७९
अनुशय	४२२	१४८	अन्य	३७६	८१	अपदेश	{ ८४ ३३ ४३५ २१६		अप्रधान	३६९	६०
अनुष्ण	३४४	१८	अन्त्र	२२४	६६	अपध्वस्त	३६३	३९	अप्रहत	११२	५
अनुहार	३९१	१७				अपध्वंश	६३	२			
						अपयान	३००	१११			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अप्राप्य	३६९	६०	अभिनिर्वाण	२९६	९५	अभ्यन्तर	३१	६	अमावस्या	४६	८
अप्सरस्	{ ६ २२	{ ११ ५२	अभिनीत	{ २७३ ४११	{ २४ ८१	अभ्यसित	२२१	५८	अमावास्या	४६	८
अफल	१२९	७	अभिपन्न	४१८	१२८	अभ्यसित्रीण	२८९	७५	अमित्र	२६९	११
अवद्ध	६९	२०	अभिप्राय	३९२	२०	अभ्यसित्रीय	२८९	७५	अमुत्र	४४५	८
अवद्धमुख	३६२	३६	अभिभूत	३६३	४०	अभ्यसित्रीय	२८९	७५	अमृणाल	१८४	१६४
अवन्ध्य	१२९	६	अभिमर	४३४	२१४	अभ्यर्ण	३७१	५७		{ २१ ५७ ९३	{ ४८ ६ ३
अवला	२०३	२	अभिमान	{ ७९ ४१६	{ २२ ११०	अभ्यर्हित	४११	८३	अमृत	{ २५९ ७० ३०३	{ २८ २२ ३
अबाध	३७७	८३	अभियोग	३९१	१३	अभ्यवकर्षण	३९१	१७		{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अब्ज	{ ३४ ४०२	{ १४ ३२	अभिरूप	४१९	१३१	अभ्यवस्कन्दन	३००	११०	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अब्जयति	८	१७	अभिलाव	३९३	२४	अभ्यवहृत	३८५	१११	अमृतान्धस्	५	८
अब्द	{ ५० ४१२ ४२२	{ २० ८८ १४६	अभिलाष	८१	२८	अभ्याख्यान	६७	१०		{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अब्धि	{ ९२ ४१४	{ १ १०१	अभिलाषुक	३५८	२२	अभ्यागम	२९८	१०५	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अब्धिक्कफ	३३७	१०५	अभिवादक	३६०	२८	अभ्यागारिक	३५६	१२	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अब्ध्रमु	३१	४	अभिवादन	२६२	४१	अभ्यादान	३९४	२६	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अब्रह्मण्य	७६	१४	अभिव्याप्ति	३८८	६	अभ्यान्त	२२१	५८	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभय	१८४	१६४	अभिशास्त्र	३६४	४३	अभ्यामर्द	२९८	१०५	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभया	१४८	५९	अभिशास्त्रि	२६०	३२	अभ्याश	३७१	६७	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभाषण	२६१	३६	अभिशाप	६७	११	अभ्यासादन	३००	११०	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिक	३५९	२४	अभिषङ्ग	४०१	२४	अभ्युदित	२६६	५५	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिक्रम	२९६	९६	अभिषव	{ २६४ ३५१	{ ४७ ४२	अभ्युपगम	५७	५	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिख्या	४२४	१५६	अभिषेक	२९५	९५	अभ्युपपत्ति	३९०	१३	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिग्रह	३९१	१३	अभिषेकन	२९५	९५	अभ्युष	३१८	४७	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिग्रहण	३९१	१७	अभिष्टुत	३८५	११०	अभ्र	{ २९ ३२	{ १ ६	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिघातिन्	२६९	११	अभिसंपात	२९८	१०५	अभ्रक	३३५	१००	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिचार	३९२	१९	अभिसर	२८८	७१	अभ्रपुष्प	१३८	३०	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिजन	{ २५० ४१५	{ १ १०८	अभिसारिका	२०५	१०	अभ्रमातङ्ग	२०	४६	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिजात	४११	८२	अभिहार	{ ३९१ ४२६	{ १७ १६८	अभ्रमु	३१	४	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिज्ञ	३५३	४	अभिहित	३८४	१०७	अभ्रमुवल्लभ	२०	४६	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभितस्	{ ३७१ ४४२	{ ६७ २५५	अभीक	३५९	२४	अभि	९७	१३	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिधान	६६	८	अभीक्षणम्	{ ४४३ ४४६	{ १ ११	अभ्रिय	३२	८	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिध्या	८०	२४	अभीक्षिप्त	{ ३६७ ३८५	{ ५३ ११२	अभ्रेष	२७३	२४	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिनय	७७	१६	अभीरु	१६२	१००	अमत्र	३१३	३३	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिनव	३७५	७७	अभीरुपत्री	१६२	१०१	अमर	५	७	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिनवोद्भिद	१२८	४	अभीषङ्ग	३८७	६	अमरावती	१९	४५	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
अभिनिर्मुक्त	२६६	५५	अभीषु	४३६	२१९	अमर्य	५	८	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
			अभीष्ट	३६७	७३	अमर्ष	८०	२६	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
			अभ्यग्र	३७१	६७	अमर्षण	३६१	३२	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
						अमल	३३५	१००	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
						अमा	४४२	२५०	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
						अमांस	२१६	४४	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२
						अमात्य	२६७	४	अमृता	{ १४७ १४८ १५६	{ ५८ ५९ ८२

शब्दानुक्रमणिका ।

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	
अयस्	३३४	९८	अर्गल	१२२	१७	अर्थ	{ ३०२ १	अलु	३१२	३१		
अयःप्रतिमा	३४९	३५	अर्घ	४०१	२७	{ ४२२ १४६	अल्प	३६९	६१			
अयि	४४८	१८	अर्घ्य	२६०	३३	अर्थमन्	४०	२८	अल्पतनु	२१७	४४	
अयोम	३१०	२५	अर्चा	{ २६० ३४	३४	अर्या	२०८	१४	अल्पमारिष	१७४	१३१	
अयोधन	४०३	३७	{ ३४९ ३६	अर्याणी	२०८	१४	अल्पसरग	१०३	२८			
अर	२७	६४	अर्चित	{ ३८३ १०१	१०१	अर्या	२०८	१५	अत्तिष्ठ	३७०	६२	
अरघट्ट	४५४	१८	{ ४११ ८५	अर्व	३६७	५४	अस्पीयस्	३७०	६३			
अरणि	२५६	१९	{ २४ ५७	अर्वन्	२८०	४१	अवकर	१२३	१८			
अरण्य	{ १२७ १	१	{ ४३८ २३०	अर्वाक्	{ ९५ ८	१६	अवकीर्णिन्	२६६	५१			
अरण्यानी	१२७	१	अर्जक	१५६	८०	{ ४४७ १६	अवकृष्ट	३६३	३१			
अरलि	२३२	८६	अर्जुन	{ ५९ १३	१३	अर्शस	२२१	५९	अवकेशिन्	१२९	१	
अरर	१२२	१७	{ १४४ ४५	अर्जुनी	३२४	६७	अर्शस्	२२०	५४	अवकय	३२८	७१
अरलु	१४७	५७	{ १८५ १६७	अर्णव	{ ९२ १	१	अशौघ	१८४	१५७	अवगणित	३८४	१०१
अरविन्द	१०७	३९	अर्जुनी	३२४	६७	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगत	३८५	१०८	
अराति	२६९	११	अर्णव	{ ४०७ ५७	५७	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अराल	३७२	७१	अर्णस्	९३	४	अर्णव	{ ४०७ ५७	५७	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरि	२६९	१०	अर्तन	३९५	३२	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरित्र	९७	१३	अर्ति	४०८	६८	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरिमेद	१४५	५०	अर्थ	{ ३३१ ९०	९०	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ११९ ८	८	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ १३८ ३१	३१	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ १४९ ६२	६२	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरिष्ट	{ १७८ १४८	१४८	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ १९४ २०	२०	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ४०३ ३६	३६	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ३२१ ५३	५३	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ४०३ ३६	३६	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरिष्टदुष्टी	३६४	४४	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ४० २९	२९	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरुण	{ ४२ ३२	३२	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ६१ १५	१५	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ४०५ ४८	४८	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरुणा	१६२	९९	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरुतुद	३७७	८३	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरुष्कर	{ १४३ ४२	४२	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ४३० १८९	१८९	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरुस्	२२०	५४	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अरोक	३८२	१००	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अर्क	{ ४० २९	२९	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
	{ ३९७ ४	४	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अर्कपणं	१५६	८१	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अर्कवन्धु	८	१५	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	
अर्काह	१५६	८०	अर्थ	{ ४१२ ८६	८६	अर्णव	{ ९२ १	१	अवगीत	{ ३८० ९३	९३	

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अवनाय	३९४	२७	अवाक्पुष्पी	१७९	१५२	अग्नि	२९५	९३	अस्त	{ १२४	२
अवनि	११०	३	अवाग्र	३७२	७०	अश्रु	२३५	९३		{ ३७८	८७
अवन्तिसोम	३१५	३९	अवाच्य	७०	२१	अश्लील	६९	१९	अस्तम	४४८	१७
अवन्ध्य	१२९	६	अवार	९५	८	अश्व	२८०	४३	अस्ति	४४८	१८
अवभृथ	२५८	२७	अवासस्	३६३	३९	अश्वकर्णक	१४३	४४	अस्तु	४४७	१३
अवभ्रट् (ट)	२१६	४५	अवि	{ २०९	२०	अश्वत्थ	१३५	२१	अल	२९१	८२
अवम	३६७	५४		{ ४३३	२०७	अश्वयुज्	३८	२१	अस्थि	२२५	६८
अवमत	३८४	१०६	अविग्र	१५१	६७	अश्ववडव	४५४	१६	अस्थिर	३६४	४३
अवमर्द	३००	१०९	अवित	३८४	१०६	अश्वा	२८१	४६	अस्फुटवाच्	३६२	३७
अवमानना	७९	२३	अविद्या	५७	७	अश्वाभरण	४०४	४४			
अवमानित	३८४	१०६	अविनीत	३५८	२३	अश्वारोह	२८५	६०	अल	{ २२३	६४
अवयव	२२६	७०	अविरत	२७	६५	अश्विन्	२१	५१		{ २३५	९३
अवर	२७८	४०	अविलम्बित	{ २७	६५	अश्विनी	३८	२१	अलप	२५	५९
अवरज	२१६	४३		{ ३७६	८३	अश्विनीसुत	२१	५१	अलु	२३५	९३
अवरति	३९६	३७	अविस्पष्ट	७०	२१	अश्वीय	२८२	४८	अखच्छन्द	३५७	१६
अवरवर्ण	३३९	१	अवीचि	९१	१	अषडक्षीण	२७३	२२	अखम	५	८
अवरीण	३८०	९४	अवीरा	२०७	११	अष्टापद	{ ३३३	९५	अखर	३६२	३७
अवरोध	१२०	१२	अवेक्षा	३९४	२८		{ ३५२	४६	अखाध्याय	२६६	५४
अवरोधन	१२०	११	अव्यक्त	४०७	६२	अष्टीवत्	२२७	७२	अहंयु	३६६	५०
अवरोह	१३१	११	अव्यक्तराग	६१	१५	असंराव	७०	२३	अहंकार	७९	२२
अवर्ण	६७	१३	अव्यण्डा	१५८	८६	असकृत्	४४३	१	अहंकारवान्	३६६	५०
अवलक्ष	५९	१३	अव्यथा	{ १४८	५९	असती	२०७	१	अहन	४४	२
अवलग्न	२३०	७९		{ १७७	१४६	असतीसुत	२११	२६	अहमहमिका	२९७	१०१
अवलम्बित	४१५	१०४	अव्यय	४६०	३४	असन	१४३	४४	अहंपूर्विका	२९७	१००
अवत्युज	१६१	९५	अव्यवहित	३७२	६८	असमीक्ष्यकारिन्	३५७	१७	अहंमति	५७	७
अववाद	२७३	२५	अशनाया	३२१	५४	असार	३६८	५६	अहर्पति	४०	३०
अवश्यम्	४४७	१६	अशनायित	३५८	२०	असि	२९३	८९	अहर्मुख	४४	२
अवश्याय	३६	१८	अशनि	२०	४७	असिक्ती	२०९	१८	अहस्कर	४०	२८
अवष्टब्ध	४१५	१०४	अशित	३८५	१११	असित	६०	१४	अहह	४४३	२५७
अवसर	३९३	२४	अशिश्नी	२०७	११	असिधावक	३४१	७	अहार्य	१२३	१
अवसान	३९६	३८	अशुभ	४५७	२३	असिधेनुका	२९५	९२	अहि	{ ८९	६
	{ ११७	४	अशेष	३७१	६५	असिपुत्री	२९५	९२		{ ४४०	२३८
अवसित	{ ३८२	९८	अशोक	१५०	६४	असिहेति	२८८	७०	अहित	२६९	११
	{ ३८५	१०८	अशोकरोहिणी	१५७	८५	असु	३०२	११९	अहितुण्डिक	९०	११
अवस्कर	{ २२५	६७	अश्मगर्भ	३३२	९२	असुधारण	३०२	११९	अहिभय	२७५	३०
	{ ४२६	१६७	अश्मज	३३६	१०४	असुर	७	१२	अहिभुज्	४०२	३०
अवस्था	५४	२९	अश्मन्	१२४	४	असूर्क्षण	७९	२३	अहेरु	१६२	१०१
अवहार	१०१	२१	अश्मन्त	३११	२९	असूया	८०	२४	अहो	४४५	९
अवहित्या	८४	३४	अश्मपुष्प	१७०	११२	असृग्धरा	२२३	६२	अहोरात्र	४७	१२
अवहेलन	७९	२३	अश्मरी	२२०	५६	असृज्	२२३	६४	अहाय	४४३	२
अवाक्	{ ३६१	३३	अश्मसार	३३४	९८	असेचनक	३६७	५३	आ (आः)	४४०	२४०
	{ ३५६	१३	अश्रान्त	२७	६५	असौम्यस्वर	३६२	३८			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
आम्	४४७	१६	आचार्यानी	२०८	१५	आत्मभरि	३५८	२१	आपत्प्राप्त	३६३	४२
आकम्पित	३७८	८७	आचित	३३१	८७	आत्रेयी	२०९	२०	आपद्	२९१	८२
आकर	१२६	७	आच्छादन	{ ३४ १३		आथर्वण	३९७	४३	आपन्न	३६३	४२
आकर्ष	४३६	२२१		{ २४२ ११५		आदर्श	२५०	४०	आपन्नसत्त्वा	२१०	२२
आकल्प	२३७	९९	आच्छुरितक	८५	३४	आदि	३७५	८०	आपमित्यक	३०३	४
आकार	{ ३९१ १५		आच्छोदन	३४५	२३	आदिकारण	५४	२८	आपान	३५१	४२
	{ ४२५ १६२		आजक	३२७	७७	आदितेय	५	८	आपीड	२४८	१३६
आकारगुप्ति	८४	३४	आजानेय	२८०	४४		{ ५ ८		आपीन	३२६	७३
आकारणा	६६	८	आजि	{ २९८ १०६		आदित्य	{ ६ १०		आपूपिक	{ ३११ २८	
आकाश	२९	२		{ ४०२ ३२			{ ४० २८			{ ३९६ ३७	
आकीर्ण	३७७	८५	आजीव	३०२	१	आदीनव	३९४	२९	आप्त	२७०	१३
आकुल	३७३	७२	आजू	९१	३	आहत	४११	८५	आप्य	९४	५
आकृति	४२५	१६२	आज्ञा	२७३	२६	आद्य	३७५	८०	आप्यायन	४१६	११५
आकन्द	४१२	९०	आज्य	३२०	५२	आद्यमाषक	३३०	८५	आप्रच्छन्न	३८८	७
आक्रीड	१२८	३	आटि	१९६	२५	आद्यून	३५८	२१	आप्रपद	२४४	११९
आकोश	६८	१५	आडम्बर	{ २९९ १०८		आधार	१०४	२१	आप्रपदीन	२४३	११९
आकोशन	३८७	६		{ ४२६ १६८		आधि	{ ८१ २८				
आक्षारणा	६८	१५	आडि	१९६	२५		{ ४१४ ९७		आहव	२४४	१२१
आक्षारित	३६४	४३	आढक	३३१	८८	आधृत	३७८	८७	आहवव्रतिन्	२६३	४३
आक्षेप	६७	१३	आढकिक	३०४	१०	आधोरण	२८५	५९	आहव	२४४	१२१
आखण्डल	१७	४४	आढकी	१७२	१३०	आध्यान	{ ८१ २९		आबन्ध	३०५	१३
आखु	१९१	१२	आढ्य	३५५	१०		{ ७३ ६		आवुत्त	७५	१२
आखुभुज्	१८८	६	आणवीनम्	३०४	८	आनक	{ ७३ ३		आभरण	२३८	१०१
आखेट	३४५	२३	आतङ्क	३९८	१०	आनकदुन्दुभि	११	२२	आभाषण	६८	१५
आख्या	६६	८	आतन्धन	४१६	११५	आनत	३७२	७०	आभास्वर	६	१०
आख्यात	३८४	१०७	आततायिन्	३६४	४४	आनद्ध	७२	४	आभीर	३२२	५७
आख्यायिका	६५	५	आतप	{ ४३ ३४		आनन	२३३	८९	आभीरपल्ली	१२३	२०
आगन्तु	२६०	३४		{ ४५५ २०		आनन्द	५२	२५	आभीरी	२०८	१३
आगस्	{ २७४ २६		आतपत्र	२७५	३२	आनन्दथु	५२	२५	आभील	९२	४
	{ ४३८ २३०		आतर	९७	११	आनन्दन	३८८	७	आभोग	२४९	१३७
आगार	११७	५	आततायिन्	१९४	२१	आनर्त	४०८	६४	आमगन्धिन्	५९	१२
आगू	५७	५	आतिथेय	२६०	३३	आनाय	९८	१६	आमनस्य	९२	३
आमीध्र	२५५	१७	आतिथ्य	२६०	३३	आनाय्य	२५६	२१	आमय	२१८	५१
आग्रहायणिक	४८	१४	आतुर	२२१	५८	आनाह	{ २२० ५५		आमयाविन्	२२१	५८
आग्रहायणी	३८	२३	आतोद्य	७३	५		{ २४२ ११४		आमलक	४६०	३३
आड	४४०	२३९	आत्तगर्व	३६३	४०	आनुपूर्वी	२६१	३७	आमलकी	१४७	५७
आङ्गिक	७७	१६	आत्मगुप्ता	१५८	८६	आन्धसिक	३११	२८	आमिक्षा	२५७	२३
आङ्गिरस	३९	२४	आत्मघोष	१९४	२०	आन्वीक्षिकी	६५	५	आमिष	{ २२३ ६३	
आचमन	२६१	३६	आत्मज	२११	२७	आपक्व	३१८	४७		{ ४३६ २२३	
आचाम	३२०	४९	आत्मन्	{ ५४ २९		आपणा	१०४	३०	आमिषाशिन्	३५८	१९
आचार्य	२५३	७		{ ४१६ १०९		आपण	११६	२	आमुक्त	२८६	६५
आचार्या	२०८	१४	आत्मभू	{ ८ १६		आपणिक	३२८	७८			
				{ १२ २६							

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
आमोद	{ ५२ ५९ ४१३	{ २४ १० ९१	आर्यावर्त	११३	८	आशिस्	४३७	२२८	आसद	४१३	९४
आमोदिन्	५९	११	आर्यभ्य	३२३	६२	आशीविष	८९	७	आस्फोटनी	३४८	३३
आम्राय	{ ६४ ३८८	{ ३ ७	आल	३३६	१०३	आशु	{ २७ ३०६	{ ६५ १५	आस्फोटा	१६३	१०४
आम्	४४७	१६	आलम्बि	३४७	३०	आशुग	{ २५ २९२ ४००	{ ६२ ८६ १९	आस्फोट	१५६	८०
आम्र	१३९	३३	आलम्भ	३००	११५	आशुगक्षणि	२२	५५	आस्फोता	१५२	७०
आम्रातक	१३७	२७	आलय	११७	५	आशुश्रय	७८	२९	आस्य	२३३	८९
आम्रेडित	६७	१२	आलवाल	१०४	२९	आश्रम	२५१	४	आस्या	३९२	२१
आयत	३७२	६९	आलस्य	३४४	१८	आश्रय	{ २७१ ३९०	{ १८ ११	आस्रव	३९४	२९
आयतन	११९	७	आलान	२७८	४१	आश्रयाश	२२	५४	आहत	{ ७० ३७८ ३३२	{ २१ ८८ ८८
आयति	{ २७५ ४०९	{ २९ ७२	आलाप	६८	१५	आश्रयव	{ ५७ ३५९	{ ५ २४	आहतलक्षण	३५५	१०
आयत्त	३५७	१६	आलि	{ ११४ ४३१ १२८ २०७	{ १४ १९८ ४ १२	आश्रव	{ ५७ ३५९	{ ५ २४	आहव	२९८	१०५
आयाम	२४२	११४	आलिङ्ग्य	७३	५	आश्रुत	३८५	१०८	आहवनीय	२५६	१९
आयुध	२९१	८२	आलीढ	२९२	८५	आश्रुत	३८५	१०८	आहर	१२२	५६
आयुधिक	२८७	६७	आलु	३१२	३१	आश्रुत	२८२	४८	आहव	१०३	२६
आयुधीय	२८७	६७	आलोक	१२४	३	आश्रुत	१३४	१८	आह्वय	९०	९
आयुष्मत्	३५४	६	आलोकन	३९५	३१	आश्रुत	४९	१७	आहो	४४४	५
आयुस्	३०२	१२०	आवपन	३१३	३३	आश्रुत	४९	१७	आहोपुरुषिका	२९७	१०१
आयोधन	२९८	१०३	आवर्त	९५	६	आश्रुत	२१	५१	आह्वय	६६	७
आरकूट	३३३	९७	आवलि	१२८	४	आश्रुत	२८१	४७	आह्वय	६६	८
आरग्वध	१३६	२३	आवसित	३०९	२३	आश्रुत	{ ४९ २६३	{ १६ ४५	आह्वय	६६	८
आरनालक	३१५	३९	आवाप	१०४	२९	आषाढ	{ ४९ २६३	{ १६ ४५	आह्वय	६६	८
आरति	३९६	३७	आवापक	२३९	१०७	आसक्त	३५५	९	आह्वय	६६	८
आरम्भ	३९४	२६	आवाल	१०४	२९	आसन	{ २४९ २७१ २७८	{ १३८ १८ ३९	आह्वय	६६	८
आरव	७०	२३	आवलि	{ ३७२ ३७८	{ ७१ ८७	आसना	३९२	२१	आह्वय	६६	८
आरा	३४९	३४	आविद्ध	३९५	३६	आसना	३९२	२१	आह्वय	६६	८
आरात्	४४२	२४२	आविध	९८	१४	आसना	४५२	९	आह्वय	६६	८
आराधन	४१८	१२५	आविल	४४६	१२	आसना	३७१	६६	आह्वय	६६	८
आराम	१२७	२	आविस्	७५	१२	आसना	३५१	४१	आह्वय	६६	८
आरालिक	३११	२८	आवुक	२६१	३६	आसना	३८४	१०४	आह्वय	६६	८
आराव	७०	२३	आवृत	३७९	९०	आसना	{ ३३ २९६	{ ११ ९६	आह्वय	६६	८
आरेवत	१३६	२४	आवेगी	१७४	१३७	आसना	३०८	१९	आह्वय	६६	८
आरोग्य	२१८	५०	आवेशन	११९	७	आसना	२९८	१०४	आह्वय	६६	८
आरोह	४४०	२३८	आवेशिक	२६०	३४	आसना	२८२	४८	आह्वय	६६	८
आरोहण	१२२	१८	आशंसितु	३६०	२७	आसना	२७९	४२	आह्वय	६६	८
आर्तगल	१५४	७४	आशंसु	३६०	२७	आसना	४१२	८८	आह्वय	६६	८
आर्तव	२१०	२१	आशय	३९०	२०	आसना	२५५	१५	आह्वय	६६	८
आर्द्र	३८४	१०५	आशर	२५	५९	आसना	२५५	१५	आह्वय	६६	८
आर्द्रक	३१५	३७	आशा	{ ३० ४३५	{ १ २१६	आसना	२५५	१५	आह्वय	६६	८
आर्य	{ २५१ ७६	{ ३ १४	आशितंगवीन	३२८	५९	आसना	२५७	५३	आह्वय	६६	८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
इतिह	२५४	१२	इष्वास	२९१	८३	उच्चावच	३७६	८३	उत्तानशया	२१५	४१
इतिहास	६५	४	इक्षण	{ ३९५ ३१		उच्चैःश्रवस्	१९	४५	उत्थान	४१७	११८
इत्थरी	२०७	१०	इक्षणिका	{ २३५ ९३		उच्चैर्धुष्ट	६७	१२	उत्थित	४११	८५
इदानीम्	४४९	२३	इक्षित	२०९	२०	उच्चैस्	४४७	१७	उत्पतित	३६०	२९
इध्म	१३२	१३	इक्षित	३८५	११०	उच्छ्रय	१३०	१०	उत्पत्ति	५४	३०
इन	४१६	१११	इति	४०८	६८	उच्छ्रय	१३०	१०	उत्पतिष्णु	३६०	२९
इन्वका	३९	२३	इरिण	४०६	५७	उच्छ्रित	{ ३७२ ७०		उत्पन्न	४११	८५
इन्दीवर	१०६	३७	इरित	३७८	८७	उज्जासन	{ ४११ ८५		उत्पल	{ १०६ ३७	
इन्दु	३४	१३	इर्म	२२०	५४	उज्ज्वल	३००	११५	उत्पलशशिवा	{ १७१ १२६	
इन्दीवरी	१६२	१००	इर्वा	१८०	१५५	उज्ज्वल	७७	१७	उत्पलशशिवा	१६६	११२
इन्द्र	{ १७ ४१		इर्वा	८०	२४	उज्ज्वल	३०३	२	उत्पात	२९९	१०९
इन्द्र	{ ३१ २		इर्वा	३८५	१०९	उज्ज्वल	३०३	२	उत्फुल्ल	१२९	७
इन्द्रदु	१४४	४५	इली	२९४	९१	उज्ज्वल	११८	६	उत्स	१२६	५
इन्द्रयव	१५१	६७	इश	{ ३१ ३		उज्ज्वल	३७	२१	उत्सर्जन	२५९	२९
इन्द्रवारुणी	१८१	१५६	इश	{ ३१ ३०		उज्ज्वल	९७	११	उत्सव	{ ८६ ३८	
इन्द्रसुरस	१५१	६८	इशा	३०६	१४	उज्ज्वल	२००	३७	उत्सव	{ ४३३ २०९	
इन्द्राणिका	१५१	६८	इशान	१३	३०	उज्ज्वल	{ ३८३ १०१		उत्सादन	२४४	१२१
इन्द्राणी	१९	४५	इशित	३५५	१०	उज्ज्वल	{ ४४१ २४३		उत्साह	{ ८२ २९	
इन्द्रायुध	३३	१०	इश्वर	{ १३ ३०		उज्ज्वल	{ ४४४ ५		उत्साह	{ २७२ १९	
इन्द्रारि	७	१२	इश्वर	{ ३५५ १०		उताहो	४४४	५	उत्साहन	४१६	११५
इन्द्रावरज	९	२०	इश्वरी	१६	३६	उत्क	३५४	८	उत्साहवर्धन	७७	१८
इन्द्रिय	{ ५८ ८		इषत	४४५	८	उत्कट	{ १७४ १३४		उत्सुक	३५५	९
इन्द्रियार्थ	{ २२२ ६२		इषत्पाण्डु	६०	१३	उत्कट	{ ३०९ २३		उत्सृष्ट	३८४	१०७
इन्द्रधन	१३२	१३	इहा	८१	२७	उत्कण्ठा	८१	२९	उत्सेध	{ १३० १०	
इभ	२७६	३५	इहामृग	१८९	७	उत्कर	२०२	४२	उत्सेध	{ ४१३ ९६	
इभ्य	३५५	१०	उ	४४८	१८	उत्कर्ष	३९०	११	उदक्	४४९	२३
इरमद	३३	१०	उक्त	३८४	१०७	उत्कलिका	८१	२९	उदक	{ ९३ ४	
इरा	{ ३५० ३९		उक्ति	६३	१	उत्कार	३९६	३६	उदक्या	{ ४५७ २२	
इला	{ ४२७ १७६		उक्थ	४५९	३०	उत्क्रोश	१९५	२३	उदक्या	२०९	२१
इव	४४५	९	उक्षन्	३२२	५९	उत्तंस	४३७	२२७	उदग्र	३७२	७०
इष	४९	१७	उखा	३१२	३१	उत्त	३८४	१०५	उदज	३९६	३९
इषीका	२७७	३८	उख्य	३१८	४५	उत्तप्त	२२३	६३	उदधि	९२	१
इषु	२९२	८७	उग्र	{ १३ ३२		उत्तम	३६८	५७	उदन्त	६६	७
इषुधि	२९३	८८	उग्र	{ ७८ २०		उत्तमर्ण	३०३	५	उदन्या	३२१	५५
इष्ट	{ २५९ २८		उग्र	{ ३३९ २		उत्तमा	२०४	४	उदन्वत्	९२	१
इष्टकापथ	{ ३२२ ५७		उग्रगन्धा	{ १६२ १०२		उत्तमाज्ञ	२३६	९५	उदपान	१०३	२६
इष्टगन्ध	१८४	१६५	उच्च	{ १७७ १४५		उत्तर	{ ६७ १०		उदय	१२४	२
इष्टार्थोक्त	५९	११	उच्चटा	३७२	७०	उत्तरा	{ ४३० १९०		उदर	२२९	७७
इष्टार्थोक्त	३५५	९	उच्चण्ड	१८२	१६०	उत्तरासन्न	३०	२	उदर्क	२७५	२९
इष्टि	४०३	३९	उच्चण्ड	३७६	८३	उत्तरासन्न	२४३	११७	उदवसित	११७	४
			उच्चार	२२५	६७	उत्तरीय	२४३	११८	उदश्वित	३२१	५३
						उत्तान	९८	१५	उदात्त	६५	४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
उद्दान	२६	६३	उद्योग	४६०	३३	उपजाप	२७२	२१	उपशाय	३९५	३२
उदार	{ ३५५ ४३०	८ १९२	उद्ग	१००	३०	उपज्ञा	३५४	१३	उपश्रुत	३८५	१०९
उदासीन	२६९	१०	उद्गर्तन	२४३	१२१	उपतप्त	३९१	१४	उपसंख्यान	२४३	११७
उदाहार	६६	९	उद्गस्त	{ २७७ ३८१	३६ ९७	उपताप	२१८	५१	उपसंपन्न	{ २५८ ३१८	२६ ४५
उदित	३८४	१०७	उद्गासन	३००	११५	उपत्यका	१२७	७	उपसर	३९३	२५
उदीची	३०	२	उद्गाह	२६६	५६	उपदा	२७४	२८	उपसर्ग	२९९	१०९
उदीच्य	{ ११२ १७०	७ १२२	उद्देश	{ १८६ ३९१	१६९ १२	उपधा	{ २७२ ४२१	२१ १३९	उपसर्जन	३६९	६०
उदुम्बर	{ १३५ ३३४	२२ ९७	उद्देश	१९१	१२	उपधान	२४९	१३७	उपसर्ग	३२५	७०
उदुम्बरपर्णी	१७६	१४४	उद्देश	३७२	७०	उपनिधि	३२९	८१	उपसूर्यक	४२	३२
उदुखल	३१०	२५	उद्देशतानत	३७२	६९	उपनिषद्	४१३	९३	उपस्कर	३१४	३५
उद्गत	३८१	९७	उद्देश	४११	८५	उपनिष्कर	११६	१८	उपस्थ	३२८	७५
उद्गमनीय	२४१	११२	उद्देश	३९०	१२	उपन्यास	६६	९	उपस्पर्श	२६१	३६
उद्गाढ	२७	६६	उद्देश	३९०	१२	उपपति	२१४	३५	उपहार	{ २७४ ४३१	२८ १९५
उद्गातृ	२५५	१७	उद्देश	{ १५५ २२२	७७ ६०	उपप्लव	४६	१०	उपहार	४२८	१८३
उद्गार	३९६	३७	उद्देश	३५८	२३	उपबर्ह	२४९	१३७	उपांशु	२७३	२३
उद्गीथ	४५५	१९	उद्देश	३५८	२३	उपभूत	२५८	२५	उपाकरण	२६२	४१
उद्गुण	३७९	८९	उद्देश	३५४	८	उपभोग	३९२	२०	उपाकृत	२५८	२५
उद्गाह	३९६	३७	उद्देश	{ ३०० ३४६	११५ २६	उपमा	{ ३४९ ३५०	३६ ३७	उपाख्य	{ २६१ ३९५	३७ ३३
उद्ग	५३	२७	उद्देश	{ ८० ३५८	२६ २३	उपमातृ	४२७	१७६	उपादान	३९१	१६
उद्गन	३९५	३५	उद्देश	२२२	६०	उपमान	३४९	३६	उपाधि	{ ८१ ३५६	२८ १२
उद्गाटन	३४६	२७	उद्देश	३७१	६७	उपयम	२६६	५६	उपाध्याय	२५२	७
उद्गात	३९४	२६	उद्देश	१२०	१०	उपयाम	२६६	५६	उपाध्याया	२०८	१४
उद्गान	२७४	२६	उद्देश	१२०	१०	उपरक्त	{ ४६ ३६४	१० ४३	उपाध्यायानी	२०८	१५
उद्गाल	१४०	३४	उद्देश	{ १७१ ३१४	१२५ ३७	उपरक्षण	२७६	३३	उपाध्यायी	{ २०८ २०८	१४ १५
उद्गित	३८०	९५	उद्देश	१६१	९६	उपराग	४६	९	उपानह	३४७	३०
उद्गाव	३००	१११	उद्देश	{ २५४ ३९४	१३ २६	उपरि	४२९	१८३	उपाय (चतुष्ट)	२७२	२०
उद्गर्ष	८६	३८	उद्देश	४२१	१३९	उपल	१२४	४	उपायन	२७४	२८
उद्गव	८६	३८	उद्देश	६७	१३	उपलब्धार्थी	६५	५	उपालम्भ	६६	१४
उद्गान	३११	२९	उद्देश	३८५	१०९	उपलब्धि	५५	१	उपावृत्त	२८२	५०
उद्गार	३०३	४	उद्देश	३९५	३०	उपला	४३२	१९९	उपासज्ञ	२९३	८८
उद्गत	३७९	९०	उद्देश	३०२	११९	उपवन	१२७	२	उपासन	२९२	८६
उद्गव	५४	३०	उद्देश	२७४	२८	उपवर्तन	११३	८	उपासना	२६०	३५
उद्गिज्ञ	३६६	५१	उद्देश	३९२	१९	उपवर्ह	२४९	१३७	उपासित	३८६	१०२
उद्गिद्	३६६	५१	उद्देश	३८३	१०२	उपवास	२६१	३८	उपाहित	{ ४६ ३८०	१० ९२
उद्गिद	३६६	५१	उद्देश	२५६	२०	उपविषा	१६२	९९	उपेन्द्र	९	२०
उद्गम	३९०	१२	उद्देश	३७८	८९	उपवीत	२६५	४९	उपोदका	१८१	१५७
उद्यत	३७९	८९	उद्देश	१५८	८७	उपशाल्य	१२३	२०			
उद्यम	३९०	११									
उद्यान	{ १२८ ४१७	३ ११७									

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
उपोद्घात	६६	९	उषा	४४८	१८	ऊष्मक	५०	१८	एकधुरावह	३२४	६५
उमकृष्ट	३०४	८	उषापति	१२	२७	ऊष्मागम	५०	१९	एकधुरीण	३२४	६५
उभयद्युस्	४४९	२१	उषित	३८२	६९	ऊह	५६	३	एकपदी	११४	१५
उभयेद्युस्	४४९	२१	उष्ट्र	३२७	७५	ऊ			एकपिङ्ग	२८	६९
उमा	{ १६ ३०८	{ ३६ २०	उष्ण	{ ५० ३४४ ४५७	{ १९ १९ २२	ऊक्थ	३३१	१०	एकयष्टिका	२३९	१०६
उमापति	१३	३४	उष्णरश्मि	४०	२९	ऊक्ष	{ ३७ १४७ १८७	{ २१ ५५ ४	एकसर्ग	३७५	८०
उरःसूत्रिका	२३९	१०४	उष्णिका	३२०	५०	ऊक्षगन्धा	{ १६५ १७४	{ ११० १३७	एकहायनी	३२५	६८
उरग	८९	८	उष्णीष	४३६	२२०	ऊक्	६४	३	एकाकिन्	३७६	८२
उरण	३२७	७६	उष्णोपगम	५०	१९	ऊजीष	३१३	३२	एकाम्र	{ ३७५ ४३०	{ ७९ १९०
उरणाख्य	१७७	१४७	उस्त	४२	३३	ऊजु	३७३	७२	एकाम्य	३७५	८०
उरभ्र	३२७	७६	उस्ना	३२४	६६	ऊण	३०३	३	एकान्त	२७	६७
उररी	४४२	२५४	ऊ			ऊत	३०३	२	एकान्ता	३२५	६८
उररीकृत	३८५	१०८	ऊत	३८३	१०१	ऊतीया	३९५	३२	एकायन	३७५	७९
उरश्छद	२८६	६४	ऊधस्	३२६	७३	ऊतु	{ ४७ ४०७	{ १३ ६१	एकायनगत	३७५	८०
उरस्	३२९	७८	ऊन	४१८	१२८	ऊतुसती	२०९	२१	एकावली	२३९	१०६
उरसिल	२८९	७६	ऊम्	४४८	१८	ऊते	४४४	३	एकाष्टील	१५६	८१
उरस्य	२११	२८	ऊररी	४४२	२५४	ऊत्विज्	२५५	१७	एकाष्टीला	१५७	८५
उरस्वत्	२८९	७६	ऊरव्य	३०२	१	ऊध	२९८	१०४	एड	२१७	४८
उरवृक	१४५	५१	ऊरी	४४२	२५४	ऊद्ध	३०९	२३	एडक	३२७	७६
उर्वरा	१११	४	ऊरीकृत	३८५	१०८	ऊद्धि	१६६	११२	एडगज	१७७	१४७
उर्वशी	२२	५२	ऊस्	२२७	७३	ऊधु	५	८	एडमूक	३६२	३८
उर्वी	११०	३	ऊस्ज	३०२	१	ऊधुक्षिन्	१७	४४	एडक	११७	४
उलप	१३०	९	ऊस्पर्वन	३२७	७२	ऊधु	९०	१०	एण	१९०	१०
उल्लक	१८५	१५	ऊर्ज	४९	१६	ऊधु	९०	१०	एत	६२	१७
उल्लखल	३१०	२५	ऊर्जखल	२८९	७५	ऊधु	७१	१	एतर्हि	४४९	२३
उल्लखलक	१४०	३४	ऊर्जखिन्	२८९	७५	ऊधु	{ १६८ ३२२ ३६९	{ ११६ ५९ ५९	एध	१३२	१३
उल्लपिन्	९९	१८	ऊर्जनभ	१९१	१३	ऊधु	२६३	४३	एधस्	१३२	१३
उल्का	४५१	८	ऊर्णा	४०५	५०	ऊधु	{ १५८ १६२	{ ८७ १०१	एधित	३७४	७६
उल्मुक	३१२	३०	ऊर्णायु	{ ३२७ ३३७	{ ७६ १०७	ऊधु	७१	१	एनस्	५१	२३
उल्लाघ	२२१	५७	ऊर्ध्वक	७३	५	ऊधु	७१	१	एण्ड	१४५	५१
उल्लोच	२४३	१२०	ऊर्ध्वजालु	२१७	४७	ऊधु	७१	१	एला	१६९	१२५
उल्लोल	९५	६	ऊर्ध्वजु	२१७	४७	ऊधु	७१	१	एलापर्णी	१७५	१४०
उल्व	२१४	३८	ऊर्मि	९४	५	ऊधु	७१	१	एकावालुक	१६९	१२१
उल्वण	३७६	८१	ऊर्मिका	२३९	१०७	ऊधु	७१	१	एवम्	{ ४४२ ४४५ ४४६ ४४७ ४४७	{ २५० ९ १२ १५ १६
उशनस्	३९	२५	ऊर्मिमत्	३७२	७१	ऊधु	७१	१	एषणिका	३४८	३२
उशीर	१८४	१६४	ऊष	१११	४	ऊधु	७१	१	एषिका	३४८	३२
उषणा	१६१	९७	ऊषण	३१४	३६	ऊधु	७१	१	ऐकागारिक	३४५	२४
उषर्बुध	२२	५४	ऊषर	१११	५	ऊधु	७१	१	ऐह्रद	१३४	१८
उषस्	४४	२	ऊषवत्	१११	५	ऊधु	७१	१	ऐडविड	२८	६९
						ऊधु	७१	१	ऐश	१८९	८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
ऐणेय	१८९	८	औष्ट्रक	३२७	७७	कटाक्ष	२३५	९४	कदर	१४५	५०
ऐतिह्य	२५४	१२	क	३९७	५	कटाह	४५६	२१	कदर्य	३६५	४८
ऐन्द्रियक	३७५	७९	कंस	३१३	३२	कटि	२२७	७४	कदली	१६६	११३
ऐरावण	२०	३६	कंसाराति	९	२१	कटिप्रोथ	२२८	७५	कदली	१८९	९
ऐरावत	२०	४६	ककुद	४१३	९२	कटी	४६१	३८	कदाचित्	४४४	४
ऐरावती	३२	९	ककुद्वती	२२७	७४	कटु	५८	९	कदुष्ण	४३	३५
ऐलेय	१६९	१२१	ककुम्भ	३०	१	कटु	१५७	८५	कटु	६१	१६
ऐश्वर्य	१६	३६	ककुम्भ	७३	७	कटुम्बी	१८०	१५६	कटुद	३६२	३७
ऐषमस्	४४८	२०	ककुम्भ	१४४	४५	कटुरोहिणी	१५७	८५	कनक	३३३	९४
औकस्	४३९	२३३	ककुलक	२४७	१३०	कदफल	१४२	४०	कनकाध्यक्ष	२६८	७
औघ	७४	९	ककुलक	३७४	७६	कद्वज	१४७	५६	कनकालुका	२७६	३२
औघ	२०१	३९	कक्ष	२२९	७९	कटिञ्जर	१५५	७९	कनकाह्वय	१५५	७७
औघ	४०१	२७	कक्ष	४३५	२१९	कठिन	३७४	७६	कनिष्ठ	२१६	४३
औङ्कार	६५	४	कक्ष्या	२७९	४२	कठिलक	१८०	१५४	कनिष्ठा	४०४	४१
औजस्	४३९	२३३	कक्ष्या	४२४	१५८	कठोर	३७४	७६	कनीनिका	२३५	९२
औङ्गपुष्प	१५४	७६	कक्ष	१९२	१६	कडङ्गर	३०९	२२	कनीयस्	३७०	६२
औतु	१८८	६	कक्षटक	२८६	६४	कडम्ब	३१४	३५	कनीयस्	४३९	२३५
औदन	३१९	४८	कक्ष्ण	२४०	१०८	कडार	६१	१६	कन्था	४५२	९
औम्	४४६	१२	कक्ष्तिका	२४९	१३९	कण	३६९	६२	कन्द	१८१	१५७
औष	३८९	९	कक्षाल	२२५	६९	कणप	४०५	४६	कन्द	४६१	३५
औषधी	१२९	६	कक्षु	३०८	२०	कणप	४५५	२०	कन्दर	१२६	६
औषधीश	३४	१४	कक्ष	२३६	९५	कणा	१६१	९६	कन्दराल	१४३	४३
औष्ठ	२३३	९०	कक्षर	३६८	५५	कणा	३१४	३६	कन्दर्प	१२	२५
औ			कक्षित	४४७	१४	कणिका	१५०	६६	कन्दली	१८९	९
औक्षक	३२३	६०	कच्छ	११३	१०	कणिका	४५१	८	कन्दु	३१२	३०
औचिती	४६२	३९	कच्छ	१७१	१२८	कणिश	३०८	२१	कन्दुक	२१२	३०
औचित्य	४६२	३९	कच्छप	१००	२१	कण्टक	४६०	३२	कन्दुक	२४९	१३८
औत्तानपादि	३७	२०	कच्छपी	४१९	१३३	कण्टकारिका	१६०	९३	कंधारा	२३३	८८
औदनिक	३११	२८	कच्छु	२१९	५३	कण्टकिफल	१४८	६१	कन्यकाजात	२११	२४
औदरिक	३५८	२१	कच्छुर	२२१	५८	कण्ठ	२३२	८८	कन्या	२०५	८
औपगवक	३९६	३९	कच्छुरा	१५९	९३	कण्ठभूषा	२३८	१०४	कपट	८२	३०
औपयिक	२७३	२४	कक्षुक	९०	९	कण्ठ	२१९	५३	कपर्द	१५	३५
औपवस्त	२६१	३८	कक्षुकिन्	२८५	६३	कण्ठ	२१९	५३	कपर्दिन्	१३	३२
औरभ्रक	३२७	७७	कक्षुकिन्	२६८	८	कण्ठ्या	२१९	५३	कपाट	१२२	१७
औरस	२११	२८	कक्षुकिन्	२२७	७४	कण्ठ्या	१५८	८६	कपाल	२२५	६८
और्ध्वदेहिक	२५९	३०	कक्षुकिन्	२७७	३७	कण्ठ्या	३१०	२६	कपालभृत्	१३	३२
और्ध्व	२४	५६	कक्षुकिन्	३१०	२६	कण्ठ्या	३४८	३१	कपि	१८७	३
औशीर	४२९	१८५	कक्षुकिन्	४०८	३४	कक्षुकिन्	१८४	१६६	कपिकच्छु	१५८	८७
औषध	१७४	१३५	कक्षुकिन्	१२५	५	कक्षुकिन्	६५	६	कपित्थ	१३५	२१
औषध	२१८	५०	कक्षुकिन्	२३९	१०७	कक्षुकिन्	११५	१६	कपिल	६१	१६
			कक्षुकिन्	१७८	१५०	कक्षुकिन्	१४३	४२	कपिला	३१	३
			कक्षुकिन्	१५७	८५	कक्षुकिन्	२०१	४०	कपिला	१४९	६४
			कक्षुकिन्	१७९	१५३	कक्षुकिन्	३०७	१७	कपिला	१६९	१२०

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
कपिवली	१६१	९७	करज	{ १४४ ४७		कर्करेडु	१९३	१९	कर्षू	४३६	२२२
कपिश	६१	१६	{ १७२ १२९			कर्कश	{ १७७ १४६		कल	७२	८
कपीतन	{ १३७ २७		करञ्जक	१४४	४७	कर्कारु	{ ४३५ २१७		कलकल	७१	२५
	{ १४३ ४३		करट	{ १९४ २०			१८०	१५५	कलङ्क	{ ३५ १७	
	{ १४९ ६३			{ ४०२ ३४			१८०	१५४		{ ३९७ ४	
कपोत	१९२	१४	करण	{ ३३९ २		कर्चूर	१७४	१३५	कलत्र	४२७	१७८
कपोतपालिका	१२२	१५	करण्ड	{ ४०६ ५४		कर्ण	२३५	९४	कलधौत	४१०	७६
कपोताङ्घ्रि	१७२	१२९		४५४	१८	कर्णजलौकस्	१९१	१३	कलम्ब	{ २९२ ८७	
कपोल	२३४	९०	करतोया	१०५	३३	कर्णधार	९७	१२		{ ३१४ ३५	
कफ	२२३	६२	करपत्र	३४९	३४	कर्णवेष्टन	२३८	१०३	कलभ	२७६	३५
कफिन्	२२२	६०	करपाल	२९३	८९	कर्णिका	{ २३८ १०३		कलम	३०९	२४
कफोणि	२३०	८०	करपालिका	२९४	९१		{ ३९९ १५		कलम्बी	१८१	१५७
कबन्ध	{ ९३ ४		करभ	{ २३१ ८१		कर्णिकार	१४८	६०	कलरव	१९२	१४
	{ ३०० ११८		करभूषण	{ ३२७ ७५		कर्णारथ	२८३	५२	कलल	२१४	३८
कम्	४४२	२५०		२४०	१०८	कर्णेजप	३६५	४७	कलविङ्क	१९३	१८
कमठ	१००	२१	करमर्दक	१५१	६७	कर्तरी	३४९	३३	कलशि	१६०	९३
कमठी	१०२	२४	करम्भ	३१९	४८	कर्दम	९६	९	कलस	३१२	३१
कमण्डलु	२६४	४६	कररुह	२३१	८३	कर्पट	२४२	११५	कलहंस	१९५	२३
कमन	{ ३५९ २४		करवालिका	२९४	९१	कर्पर	२२५	६८	कलह	२९८	१०४
	{ ९३ ३		करवीर	१५४	७७	कर्पराल	१३७	२९	कला	{ ३५ १५	
कमल	{ १०७ ४०		करशाखा	२३१	८२	कर्परी	३३५	१०१		{ ४७ ११	
	{ ४३१ १९४		करशीकर	२७७	३७	कर्पास	४६१	३५		{ ४३१ १९८	
	{ ९३ ३		करहाट	१०८	४३	कर्पूर	२४८	१३०	कलाद	३४१	८
कमला	१२	२७	करहाटक	१४६	५२	कर्पुर	{ २५ ६०		कलानिधि	३४	१४
कमलासन	८	१७	कराल	४३३	२०५		{ ६२ १७		कलाप	४१८	१२९
कमकोत्तर	३३७	१०६	करिगर्जित	२९९	१०७		{ ३३३ ९४		कलाय	३०६	१६
कमितृ	३५९	२३	करिणी	२७६	३६	कर्म	३८६	१	कलि	{ २९८ १०५	
कम्प	८६	३८	करिन्	२७६	३४	कर्मकर	{ ३४३ १५			{ ४३१ १९४	
कम्पन	३७४	७४	करिपिप्पली	१६१	९७		{ ३५७ १९		कलिका	१३३	१६
कम्प्र	३७४	७४	करिशावक	२७६	३५	कर्मकार	३५७	१९	कलिङ्ग	{ १५१ ६७	
कम्बल	{ २४३ ११६		करीर	{ १५४ ७७		कर्मक्षम	३५७	१८		{ १९३ १६	
	{ ४३१ १९४			{ ४२७ १७३		कर्मठ	३५७	१८	कलिद्रुम	१४७	५८
कम्बलिवाहक	२८३	५२	करीष	३२०	५१	कर्मण्या	३५०	३८	कलिमारक	१४५	४८
कम्बि	३१३	३४	करुणा	{ ७७ १७		कर्मन्दिन्	२६२	४१	कलिल	३७७	८५
कम्बु	{ १०१ २३			{ ७८ १८		कर्मवृत्त	३८७	३	कलुष	{ ५१ २३	
	{ ४१९ १३३		करेडु	१९३	१९	कर्मशील	३५७	१८		{ ९८ १४	
कम्बुग्रीवा	२३३	८८	करेणु	४०६	५२	कर्मशूर	३५७	१८	कलेवर	२२६	७०
कम्प	३५९	२४	करोटि	२२६	६९	कर्मसचिव	२६७	४	कलक	३९९	१४
कर	{ ४२ ३३		कर्क	२८०	४६	कर्मार	{ १८२ १६०		कल्प	{ ५१ २१	
	{ २७४ २७		कर्कटक	१००	२१		{ ५८ ८			{ ५१ २२	
	{ ४२५ १६४		कर्कटी	१८०	१५५	कर्ष	३३०	८६		{ २६२ ४०	
करक	{ ३४ १२		कर्कन्धु	{ १४० ३६		कर्षक	३०३	६		{ २७३ २४	
	{ १५० ६४		कर्करी	{ ४६१ ३८		कर्षफल	१४७	५८		{ २७९ ४३	
	{ ३९८ ६			{ ३१२ ३१							

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
कालायस	३३४	९८	किण	४५४	१८	कीश	१८७	३	कुडङ्गक	४५४	१७
कालिका	३९९	१५	किणिही	१५८	८९	कीशपर्णी	१५८	८९	कुञ्ज	११७	४
कालिन्दी	१०५	३२	किण्व	३५१	४२	कु	{ ११०	३	कुणप	३०१	११८
कालिन्दीमेदन	१११	२४	कितव	{ १५५	७७	कुकर	{ ४४०	२४०	कुणि	{ १७१	१२८
काली	१६	३६		{ ३५१	४४	कुकुन्दर	२१७	४८		{ २१७	४८
कालीयक	२४५	१२६	किंनर	{ ६	११	कुकुल	२२८	७५	कुण्ठ	३५७	१७
कालेयक	१६२	१०१		{ २९	७१	कुकुट	४३२	२३०	कुण्ड	{ २१४	३६
काल्पक	१७४	१३५	किंनरेश	२८	६९	कुकुभ	१९३	१७		{ ३१२	३१
काल्या	३२५	७०	किम्	{ ४४२	२५१	कुङ्कुर	१९९	३५	कुण्डल	२३८	१०३
कावचिक	२८७	६६		{ ४४४	५		{ १७३	१३२	कुण्डलिन्	८९	७
कावेरी	१०५	३५	किमु	४४४	५	कुक्षि	{ ३४५	२१	कुण्डी	२६४	४६
काव्य	३९	२५	किमुत	{ ४४३	२	कुक्षिभरि	२२९	७७	कुतप	२५९	३१
काश	१८३	१६२		{ ४४४	५	कुङ्कुम	३५८	२१	कुतुक	८२	३१
काश्मरी	१४०	३५	किपचान	३६५	४८	कुच	१४५	१२३	कुतुप	३१३	३३
काश्मर्य	१४०	३६	किपुरुष	२९	७१	कुचन्दन	२२९	७७	कुतू	३१३	३३
काश्मीर	१७७	१४५	किंवदन्ती	६६	७	कुचर	२४७	१३२	कुतूहल	८२	३१
काश्मीरजन्मन्	१४५	१२४	किर	१८७	२	कुचाग्र	३६२	३७	कुत्सा	६७	१३
काश्यपि	४२	३२	किरण	४२	३३	कुज	२२९	७७	कुत्सित	३६७	५४
काश्यपी	११०	२	किरात	३४४	२०	कुञ्चित	३९	२५	कुथ	{ १८४	१६६
काष्ठ	१३१	१३	किरातत्तिक	१७६	१४३	कुञ्ज	३७२	७१		{ २७९	४२
काष्ठकुद्दाल	९७	१३	किरीट	२३८	१०२		{ १२७	८	कुद्दाल	{ ९७	२२
काष्ठतक्ष	३४१	९	किर्माँर	६२	१७	कुञ्जर	{ ४०२	३१		{ १३५	२२
काष्ठा	{ ३०	१	किल	४४२	२५४	कुञ्जर	{ २७६	३४	कुनटी	३३८	१०८
	{ ४७	११	किलास	४४२	२५४	कुञ्जराशन	{ ३६९	५९	कुनाशक	१५९	११
	{ ४०४	४१	किलासिन्	२१९	५३	कुञ्जल	{ १३५	२०	कुन्त	२९५	९३
काष्ठाम्बुवाहिनी	९७	११	किलिञ्जक	२२२	६१	कुट	३१५	३९	कुन्तल	२९५	९३
काष्ठीला	१६६	११३		३१०	२६	कुट	{ १२८	५		२३६	९५
कास	२१९	५२	किलिबष	{ ५१	२२	कुटक	{ ३१२	३२	कुन्द	{ १५३	७३
कासमर्द	४५५	१९		{ ४३६	२२३	कुटज	३०५	१३		{ १७०	१२१
कासर	१८८	४	किशोर	२८१	४६	कुटनट	१५०	६६		{ ४५५	१९
कासार	१०३	२८	किष्कु	३९८	७	कुटनट	{ १४७	५७	कुन्दुरु	१७०	१२१
किशाह	{ ३०८	२१	किसलय	१३२	१४	कुटिल	{ १७३	१३१	कुन्दुरुकी	१७०	१२४
	{ ४२५	१६३	कीकस	१३२	१४	कुटी	३७२	७१	कुपूय	३६७	५४
किशुक	१३८	२९				कुटी	{ ११८	६	कुप्य	३३२	९१
किकीदिवि	१९२	१६	कीचक	१८३	१६१	कुटुम्बव्यापृत	{ ४६१	३८	कुबेर	{ २८	६८
किंकर	३४३	१७	कीनाश	४३५	२१५	कुटुम्बिनी	३५६	११		{ ३१	३
किंकिणी	२४१	११०	कीर	१९५	२१	कुट्टनी	२०५	६	कुबेरक	१७१	१२७
किंचित्	४४५	८	कीर्ति	६७	११	कुट्टनी	२०९	१९	कुबेराक्षी	१४६	५५
किंचुलक	१०१	२२	कील	{ २४	५७	कुट्टिम	४६०	३४	कुब्ज	२१७	४८
किंजल्क	१०८	४३		{ ४३१	१९७	कुट्टमल	१३४	१६	कुमार	{ १७	४०
किटि	१८७	२	कीलक	३२६	७३	कुठर	३२६	७४		{ ७५	१२
किट्ट	२२४	६५	कीलाल	{ ९३	३	कुठार	२९४	९२	कुमारक	१३६	२५
				{ ४३२	२००	कुठेरक	१५५	७९	कुमारी	{ १५३	७३
			कीलित	३६३	४२	कुडव	३३१	८९		{ २०५	८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
कुमुद	{ ३१ ३७	३	कुलीर	१००	२१	कुपक	{ ९६ ९७	१० १२	कृपीटयोनि	२२	५३
कुमुदबान्धव	३४	१३	कुल्माष	{ ३०७ ४५६	१८ २१	कुबर	२८४	५७	कृमिकोशोत्थ	२४१	१११
कुमुदिका	१४२	४०	कुल्माषाभिषुत	३१५	३९	कुर्व	२३५	९२	कृमिघ्न	१६४	१०६
कुमुदिनी	१०७	३९	कुल्य	२२५	६८	कुर्वशीर्ष	१७६	११२	कृमिज	२४६	१२६
कुमुद्रत	११३	९	कुल्या	१०५	३४	कुर्विका	३१७	४४	कृश	३६९	६१
कुमुद्रती	१०७	३८	कुवल	{ १४१ ४६२	३६ ४२	कुर्वन	८४	३३	कृशासु	२२	५४
कुम्भा	२५६	१८	कुवलय	१०६	३७	कुर्वर	२३०	८०	कृशासुरेतसु	१३	३३
कुम्भ	{ १४० २७७ ४२०	३४ ३७ १३४	कुवादि	३६२	३७	कुर्पासक	२४३	११८	कृशाश्विन	३४२	१२
कुम्भकार	३४०	६	कुविन्द	३४०	६	कुर्म	१००	२१	कृषि	३०३	२
कुम्भसंभ्रत	३७	२०	कुवेणी	९८	१६	कुल	९५	७	कृषिक	{ ३०३ ३०५	६ १३
कुम्भिका	१०७	३८	कुश	{ १८४ ४३५	१६६ २१६	कुलमाण्डक	१८०	१५५	कृषीवल	३०३	६
कुम्भी	१४२	४०	कुशल	{ ५२ ३५३ ४३२	२६ ४ २०४	कुलण	१९४	१९	कृष्ट	३०४	८
कुम्भीर	१०१	२१	कुशी	३३४	९९	कुलसा	१९१	१२	कृष्टि	२५१	६
कुरङ्ग	१८९	८	कुशीलव	३४२	१२	कुलवाकु	१९३	१७	कुष्ण	{ ९ ४७ ६० ३१४	१८ १४ १४ ३६
कुरङ्गक	३४५	२४	कुशेशय	१०७	४०	कुकाटिका	२३३	८८	कुष्णपाकफल	१५१	६७
कुरण्टक	१५४	७५	कुष्ट	{ १७१ २२० ४६०	१२६ ५४ ३४	कुच्छ	{ ९२ २६५	४ ५२	कुष्णफला	१६१	९६
कुरुवक	१५३	७५	कुसीद	३०३	४	कुत्त	४१०	७७	कुष्णमेदी	१५७	८६
कुरर	१९५	२३	कुसीदिक	३०३	५	कुत्तपुङ्ख	२८७	६८	कुष्णाला	१६१	९८
कुरण्टक	१५४	७४	कुसुम	१३४	१७	कुत्तमाल	१३६	२४	कुष्णलोहित	६१	१६
कुरुवक	१५४	७४	कुसुमाञ्जन	३३६	१०३	कुत्तमुख	३५३	४	कुष्णवर्त्मन्	२२	५४
कुरुविन्द	१८२	१५९	कुसुमेषु	१२	२६	कुत्तलक्षण	३५५	१०	कुष्णवृन्ता	१४६	५५
कुरुविस्त	३३०	८६	कुसुम्भ	{ ३३७ ४२०	१०६ १३६	कुत्तसापलिक	२०५	७	कुष्णसार	१९०	१०
कुल	{ २०२ २५०	४१ १	कुसति	८२	३०	कुत्तहस्त	२८७	६८	कुष्णा	१६१	९६
कुलक	{ १४१ १८० ३४०	३९ १५५ ५	कुस्तम्बुरु	३१५	३८	कुत्तान्त	{ २४ ४०८	५८ ६४	कुष्णिका	३०७	१९
कुलटा	२०७	१०	कुहना	२६६	५३	कुत्ताभिषेका	२०४	५	केकर	२१८	४९
कुलत्थिका	३३६	१०२	कुहर	८६	१	कुत्तिन्	{ २५० ३५३	६ ४	केका	१९८	३१
कुलपालिका	२०५	७	कुहू	४६	९	कुत्त	३८३	१०३	केकिन	१९८	३०
कुलश्रेष्ठिन्	३४०	५	कुकुद	३५६	१४	कुत्ति	२६४	४७	केतकी	१८६	१७०
कुलसंभव	२५१	२	कुट	{ १२५ २०२ २०२	४ ४२ ३७	कुत्तिवाससू	१३	३१	केतन	{ २९७ ४१६	९९ ११४
कुलस्त्री	२०५	७	कुटयन्त्र	३४६	२६	कुत्या	४२४	१५८	केतु	४०७	६०
कुलाय	२००	३७	कुटशाल्मलि	१४४	४७	कुत्रिमधूपक	२४६	१२८	केदर	४५५	२०
कुलाल	३४०	६	कुटस्थ	३७३	७३	कुत्त	३७१	६५	केदार	३०४	११
कुलाली	३३६	१०२	कूप	१०३	२६	कुपण	३६५	४८	केनिपातक	९७	१३
कुलिश	२०	४७				कुपा	७८	१८	केयूर	२३९	१०७
कुली	१६०	९४				कुपाण	३९३	८९	केलि	८४	३२
कुलीन	२५१	३				कुपाणी	३४९	३३	केवल	४३२	२०३
						कुपाड	३५६	१५	केश	२३६	९५
									केशाम्बुनाभन्	१७०	१२२

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
केशपाशी	२३६	९७	कोदण्ड	२९१	८३	कौमोदकी	१३	२८	कूर	३६५	४७
केशव	{ ९	१८	कोद्रव	३०७	१६	कौलटिनेय	२११	२७	{ ३७४	७६	
केशवेश	२३६	९७	कोप	८०	२६	कौलटेय	{ २११	२६	{ ४३०	१९१	
केशिक	२१६	४५	कोपना	२०४	४	कौलटेर	{ २११	२७	केतव्य	३२९	८१
केशिन्	२१६	४५	कोपिन्	३६१	३२	कौलटेर	२११	२६	केय	३२९	८१
केशिनी	१७१	१२६	कोमल	३७५	७८	कौलीन	४१७	११६	कोड	{ १८७	२
केसर	{ १०८	४३	कोयष्टिक	१९९	३५	कौलेयक	३४५	२१	{ २२९	७७	
केसरिन्	१८६	१	कोरक	१३३	१६	कौशिक	{ १४०	३४	क्रोध	८०	२६
कैटभजित्	९	२२	कोरङ्गी	१७१	१२५	कौशिक	{ ३९८	१०	क्रोधन	३६१	३२
कैटय	१४२	४०	कोरदूषक	३०७	१६	कौशेय	२४१	१११	कौशयुग	११५	१८
कैतव	{ ८२	३०	कोल	{ ९७	११	कौस्तुभ	१३	२८	कोष्ट	१८८	५
कैदारक	३०५	११	कोलक	{ १४१	३६	क्रकच	३४९	३४	कोष्टविन्ना	१६०	९३
कैदारिक	३०५	११	कोलदल	{ १८७	२	ककर	{ १५४	७७	कोष्ठी	१६५	११०
कैदार्य	३०५	११	कोलम्बक	{ २४७	१२९	ककु	{ १९४	१९	कौध	१९५	२३
कैरव	१०६	३७	कोलदल	{ ३१४	३६	ककु	२५४	१३	कौधदारण	१७	४०
कैलास	२९	७०	कोलम्बक	१७२	१३०	ककु	१३	३४	क्रम	३८९	१०
कैवर्त	९८	१५	कोलम्बक	७४	७	ककु	५	९	क्रमथ	३८९	१०
कैवर्तीमुस्तक	१७३	१३२	कोलवल्ली	१६१	९७	कथन	३००	११५	क्रिन	३८४	१०५
कैवल्य	५७	६	कोला	१६१	९७	कन्दन	{ २९९	१०७	क्रिनाक्ष	२२१	६०
कैशिक	२३६	९६	कोलाहल	७१	२५	कन्दित	{ ४१७	१२३	क्रिशित	३८२	९४
कैश्य	२३६	९६	कोली	१४०	३६	कम	८५	३५	क्रिष्ट	{ ६९	१९
कोक	{ १८९	७	कोविद	२५१	५	कमुक	२६२	४०	{ ३८२	९४	
कोकनद	{ १९५	२२	कोविदार	१३५	२२	कमुक	{ १४२	४१	क्रीतक	१६५	१०९
कोकनदच्छवि	६१	१५	कोशाफल	२४७	१३०	कमुक	{ १४२	४१	क्रीतकिका	१६०	९४
कोकिल	१९४	१९	कोशातकी	३९८	८	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीव(ब)	{ २१५	३९
कोकिलाक्ष	१६३	१०४	कोष	{ २००	३७	कमुक	{ १८५	१६९	{ ४३४	२१३	
कोटर	१३२	१३	कोष	{ ३३२	९१	कमुक	{ १८५	१६९	केश	३९४	२९
कोटवी	२०८	१७	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
कोटि	{ २९१	८४	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
कोटिबर्षा	१७३	१३३	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
कोटिश	३०५	१२	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
कोटार	४५४	१८	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
कोठ	२२०	५४	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
कोण	{ ७३	६	कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५
भरम०	६१		कोष	{ ४३६	२२१	कमुक	{ १८५	१६९	क्रीम	२१७	६५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
क्षत्रिय	२६७	१	क्षुद्र	{ ३६५ ४८		क्ष्वेडा	{ २९९ १०७		खल	३६५	४७
क्षत्रिया	२०८	१४		{ ४२७ १७७			{ ४०४ ४३		खलपू	३५७	१७
क्षत्रियी	२०८	१५	क्षुद्रघण्टिका	२४१	११०	क्ष्वेडित	४६०	३४	खलिनी	३१६	४२
क्षत्रियाणी	२०८	१४	क्षुद्रशङ्ख	१०१	२३		ख		खलीन	२८२	४९
क्षपा	४४	४					{ २९ १		खलु	४४२	२५५
क्षपाकर	३४	१५	क्षुद्रा	{ १६० ९४		ख	{ ४०० १८		खल्या	३९६	४२
क्षम	४२१	१४२		{ ४२७ १७७			{ ४५७ २२		खात	१०३	२७
क्षमा	४२१	१४२	क्षुद्राण्डमत्स्य-			खग	{ १९८ ३२		खादित	३८५	११०
क्षमितृ	३६१	३१	संघात	१००	१९		{ २९२ ८६		खारी	३३१	८८
क्षमिन्	३६१	३१	क्षुध्	३२१	५४	खगेश्वर	१३	२९	खारीक	३०४	१०
क्षन्तृ	३६१	३१	क्षुधामिजनन	३०७	१९	खजाका	३१३	३४	खारीवाप	३०४	१०
	५१	२२	क्षुधित	३५८	२०	खज्ज	२१८	४९	खिल	११२	५
क्षय	{ २१९ ५१	५१	क्षुप	१३०	८	खजन	१९२	१५	खुर	{ १७२ १३०	
	{ ३८८ ७	७	क्षुमा	३०८	२०	खजरीट	१९२	१५		{ २८२ ४९	
	४२२	१४५	क्षुर	{ १६३ १०४		खट	४५४	१७	खुरणस्	२१७	४७
क्षव	{ २१९ ५२	५२		{ ४५५ २०		खट्वा	२४९	१३८	खुरणस	२१७	४७
	{ ३०७ १९	१९	क्षुरक	१४२	४०				खेट	३६७	५४
क्षविशु	२१९	५२	क्षुरप्र	४५५	२०	खङ्ग	{ १८८ ४		खेय	१०४	२९
क्षान्त	३८१	९७	क्षुरिन्	३४१	१०		{ २९३ ८९		खेला	८४	३३
क्षान्ति	८०	२४				खङ्गिन्	१८८	४	खोड	२१८	४९
क्षार	३३४	९९	क्षुल्लक	{ ३४३ १६		खण्ड	३५	१६	ख्यात	३८९	९
क्षारक	१३३	१६		{ ३६९ ६१		खण्डपरशु	१३	३१	ख्यातगर्हण	३८०	९३
क्षारमृत्तिका	१११	४		{ ३९८ १०		खण्डविकार	३१७	४३	ख्याति	३८९	९
क्षारित	३६४	४३	क्षेत्र	{ ३०४ ११		खण्डिक	३०६	१६			
क्षिति	{ ११० ४०९	२		{ ४२८ १८०		खदिर	१४५	४९			
		७०	क्षेत्रज्ञ	{ ५४ २९		खदिरा	१७६	१४१	ग		
क्षिपणी	९७	१३		{ ४०८ ३३		खद्योत	१९७	२८	गगन	२९	१
क्षिपा	३९०	११	क्षेत्राजीव	३०३	६	खनि	१२६	७	गङ्गा	१०४	३१
क्षिप्त	३७८	८७	क्षेपण	३९०	११	खनित्र	३०५	१२	गङ्गाधर	१३	३४
क्षिमु	३६०	३०	क्षेपिष्ठ	३८५	१११	खपुर	१८५	१६९	गज	२७६	३४
क्षिप्र	२७	६४				खर	{ ४३ ३५		गजता	२७६	३६
क्षिया	३८८	७	क्षेम	{ १७२ १२८			{ ३२७ ७७		गजबन्धनी	२७९	४३
				{ ४६० ३४		खरणस्	२१७	४६	गजभक्ष्या	१७०	१२३
क्षीर	{ ९३ ४२८	४	क्षेत्र	३०५	११	खरणस	२१७	४६	गजानन	१६	३८
	{ ३२० ५१	५१	क्षोणी	११०	२	खरपुष्पा	१७५	१३९	गङ्गा	११९	८
क्षीरविकृति	३१७	४४	क्षोद	२९७	९९	खरमञ्जरी	१५८	८९	गडक	९९	१७
क्षीरविदारी	१६५	११०	क्षोदिष्ठ	३८५	१११	खरा	१५१	६९	गड्ड	४५४	१८
क्षीरशुक्ला	१६५	११०	क्षोम	१२०	१२	खराधा	१६६	१११	गड्डल	२१७	४८
क्षीरावी	२६२	१००	क्षौद्र	३३८	१०७	खर्जू	२१९	५३			
क्षीरिका	१४४	४५	क्षौम	२४१	११३	खर्जूरी	१८६	१७०	गण	{ २०१ ४०	
क्षीरोद	९३	२	क्षण्त	३७९	९१	खर्जूर	{ १८६ १७०			{ २९० ८१	
क्षीब	३५९	२३	क्षमा	११०	३		{ ३३३ ९६		गणक	२७०	१४
क्षुत्	३२१	५२	क्षमाभृत्	{ १२३ १		खर्व	{ २१७ ४६		गणदेवता	६	१०
क्षुत	२१९	५२		{ २६७ १		खर्वट	{ ३७२ ७०		गणनीय	३७०	६४
			क्ष्वेड	९०	९		४६०	३३			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
गणरात्र	४५	६	गन्धसार	२४७	१३१	गलकम्बल	३२३	६३	गिरिका	१९१	१२
गणरूप	१५६	८०	गन्धाश्मन्	३३६	१०२	गलन्तिका	३१२	३२	गिरिज	{ ३३५ ३३६	{ १०० १०४
गणहासक	१७२	१२८	गन्धिनी	१०७	१२३	गलित	३८३	१०४	गिरिमल्लिका	१५०	६५
गणाधिप	१६	३८	गन्धोत्तमा	३५०	३९	गलोद्देश	२८१	४८	गिरिश	१३	३१
गणिका	{ १५२ २०९	{ ७१ १९	गन्धोली	१९७	२७	गल्या	३९७	४२	गिरीश	१३	३१
गणिकारिका	१५०	६६	गभस्ति	४२	३३	गवय	१९०	११	गिलित	३८५	११०
गणित	३७१	६४	गभीर	९८	१५	गवल	३३५	१००	गीत	७१	२६
गणेश	३७०	६४	गम	२९६	९५	गवाक्ष	११९	९	गीर्	६२	१
गण्ड	{ २३४ २७७	{ ९० ३७	गमन	२९६	९५	गवाक्षी	१८१	१५६	गीर्ण	३८५	११०
गण्डक	१८८	४	गम्भारी	१४०	३५	गवीश्वर	३२२	५८	गीर्णि	३९०	११
गण्डकारी	१७६	१४१	गम्भीर	९८	१५	गवेधु	३९०	२५	गीर्पति	३९	२४
गण्डशैल	१२६	६	गम्य	३८०	९२	गवेधुका	३१०	२५	गीर्वाण	५	९
गण्डाली	१८२	१५९	गरल	९०	९	गवेषणा	२६०	३२	गुग्गुल	१४०	३४
गण्डीर	१८१	१५७	गरिष्ठ	३८६	११२	गवेषित	३८४	१०५	गुच्छ	३०८	२१
गण्डूपद	१०१	२२	गरी	१५१	६९	गव्य	३२०	५०	गुञ्जा	१६१	१८
गण्डूपदी	१०२	२४	गरुड	१३	२९	गव्या	३२३	६०	गुड	४०४	४२
गण्डूषा	४५२	१०	गरुडध्वज	९	१९	गव्यूति	११५	१८	गुडपुष्प	१३७	२७
गतनासिक	२१७	४६	गरुडाग्रज	४२	३२	गहन	{ १२७ ३७७	{ ६ ८५	गुडफल	१३७	२८
गद	२१८	५१	गरुत्	२००	३६	गह्वर	{ १२६ ४२८	{ ६ १८३	गुडा	१६४	१०५
गद्य	४५९	३१	गरुत्मत	{ १३ १९८ ४०७	{ २९ ३४ ५८	गाङ्गेय	{ ३३३ ४२४	{ ९४ १५५	गुहची	१५६	८२
गङ्गी	२८३	५२	गर्गरी	३२७	७४	गाङ्गेरुकी	१६८	११७	गुण	{ ५४ २९२ ३११ ३४६ ४०५	{ २९ १९ २८ २७ ४७
गन्ध	५७	७	गर्जित	{ ३२ २७६	{ ८ ३६	गाढ	२७	६८	गुणवृक्षक	९७	१२
गन्धक	३३६	१०२	गर्त	८७	२	गाणिक्य	२१०	२२	गुणित	३७८	८८
गन्धकुटी	१७०	१२३	गर्दभ	३२७	७७	गाण्डिव	२९०	८४	गुण्डित	३७९	८९
गन्धन	४१६	११५	गर्दभाण्ड	१४३	४३	गाण्डीव	२९०	८४	गुत्स	२३९	१०५
गन्धनाकुली	१६७	११४	गर्धन	३५८	२२	गात्र	{ २२६ २७८	{ ७० ४०	गुत्सक	१३३	१६
गन्धफली	{ १४७ १५०	{ ५६ ६४	गर्भ	{ २१४ ४२०	{ ३९ १३५	गात्रानुलेपन	२४८	१३३	गुत्सार्ध	२३९	१०५
सन्धमादन	१२४	३	गर्भक	२४८	१३५	गान	७१	२६	गुद	२२७	७३
गन्धमूली	१८०	१५४	गर्भागार	११९	८	गान्धार	७१	१	गुन्द्र	१८३	१६२
गन्धरस	३३६	१०४	गर्भाशय	२१४	३८	गायत्री	{ १४५ २५६	{ ४९ २२	गुन्द्रा	{ ३४७ १८२	{ ५५ १६०
गन्धर्व	{ ६ २२ १९० २८० ४१९	{ ११ ५२ ११ ४४ १३३	गर्भिणी	२१०	२२	गाह्वर	३३२	९२	गुप्त	{ ३७८ ३८४	{ ८९ १०६
गन्धर्वहस्तक	१४५	५०	गर्भोपधातिनी	३२५	६९	गार्हपत्य	२५९	२९	गुप्ति	४०९	७४
गन्धर्वह	२५	६२	गर्भुत्	१८४	१६५	गालव	१३९	३३	गुरण	३९०	११
गन्धर्वहा	२३३	८९	गर्व	७९	२२	गिरि	३९०	१	गुरु	{ ३९ २५२ ४२५	{ २४ ७ १६२
गन्धर्वाह	२५	६२	गर्हण	३८०	१३	गिरि	{ १२३ ३९०	{ १ ११	गुर्विणी	२१०	२२
			गर्ह्य	३६७	५४	गिरिकर्णी	१६३	१०४			
			गर्ह्यवादिन्	३६२	३७						
			गल	२३२	८८						

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
घन	३२	७	चकोरक	१९९	३५	चतुरानन	८	१६	चराचर	३७३	७४
	७३	४	चक्र	१९५	२२	चतुर्भद्र	२६६	५८	चरिष्णु	३७३	७४
	७५	९		२८४	५६	चतुर्भुज	९	२०	चरु	२५७	२२
	२९४	९१		२८९	७८	चतुर्वर्ग	२६६	५७	चर्चरि	४५२	१०
	३७१	६६		४२८	१८२	चतुष्पथ	१५५	१७	चर्चा	५६	२
घनरस	४१६	१११	चक्रकारक	१७२	१२९	चतुर्हायणी	३२५	६८	चर्मकषा	१७६	१४३
घनसार	९३	५	चक्रपाणि	९	२०	चखर	१२०	१३	चर्मकार	३४१	७
घनाघन	२४७	१३१	चक्रमर्दक	१७७	१४७	चन	२५६	१८	चर्मन्	२८८	४६
घर्म	४१६	११०	चकयान	२८३	५१	चन्दन	४४४	३	चर्मप्रमेदिका	२९४	९०
घर्ष	८४	३३	चकला	१८२	१६०	चन्द्र	२४७	१३१	चर्मप्रसेविका	३४९	३४
घस्सर	३५८	२०	चक्रवर्तिन्	२६७	२		३४	१३	चर्मिन्	१४४	४६
घस्र	४४	२	चक्रवर्तिनी	१७९	१५३		१७७	१४६	चर्या	२८८	७१
घाटा	२३३	८८	चक्रवाक	१९५	२२	चन्द्रक	४२८	१८२	चर्वित	२८५	११०
घाण्टिक	२९६	९७	चक्रवाल	३१	६	चन्द्रभागा	१९८	३१	चर्षणी	२०७	१०
घात	३००	११५		१२४	२	चन्द्रमस्	१०५	३४	चल	३७४	७४
घातुक	३६५	४७	चक्राङ्ग	१९६	२३	चन्द्रवाला	३४	१३	चलदल	१३५	२०
घास	३६०	२८	चक्राङ्गी	१५७	८६	चन्द्रशेखर	१७०	१३५	चलन	३७४	७४
घुटिका	१८५	१६७	चक्रिन्	८९	७	(चन्द्रसंज्ञ-)	१३	३०	चलाचल	३७४	७४
घुण	२२७	७२	चक्रीवत्	३२७	७७	चन्द्रहास	२९३	८९	चलित	२९६	९६
घूर्णित	४५४	१८	चक्षुःश्रवस्	८९	७	चन्द्रिका	२९३	८९	चलिक	३७८	८
घृणा	३६१	३२	चक्षुः	८९	७	चपल	३५	१६	चविक	१६१	१
	७८	१८	चक्षुष्	२३५	९३		२७	६५	चव्य	१६१	९८
	३९५	३२	चक्षुष्या	३३६	१०२		३३५	९९	चषक	१६१	९८
घृणि	४०५	५१	चक्षल	३३६	१०२	चपला	३६४	४६	चषाल	३५१	५३
घृत	४२	३३	चक्षला	३७४	७६	चपेट	३२	९	चषाल	२५६	१८
	३२१	५२	चक्षु	३२	९		१६१	९६	चाक्रिक	२९६	९७
घृष्ट	४१०	७६	चटक	१४५	५१		२३२	८४	चाङ्गेरी	१७५	१४०
घृष्टि	१८७	२		२००	३६	चपेट	१९०	१०	चाटकैर	१९३	१८
घोटक	२८०	४३	चटका	१९३	१८	चमर	२३२	८४	चाण्डाल	३४४	२०
घोणा	१८७	२	चटकाशिरस्	३३८	११०	चमरिक	१९०	१०	चाण्डालिका	३४८	३१
घोणिन्	१८७	२	चणक	३०७	१८	चमत	१३५	२२	चातक	१९३	१७
घोष्टा	१४१	३७	चण्ड	३६१	३२	चमसी	४६१	३५	चातुर्वर्ण्य	२५०	२
घोर	१८५	१६९	चण्डा	३७२	१२८	चमू	४५२	१०	चाप	२९१	८३
	७८	२०	चण्डात	१७२	१२८	चमू	२८९	७८	चामर	२७५	३१
घोष	१२३	२०	चण्डातक	१५४	७६	चमू	२९०	८१	चामीकर	३३३	१५
घोषक	१२३	२०	चण्डातक	२४३	११९	चम्पक	१८९	९	चाम्पैय	१४९	६३
घोषणा	१६८	११७	चण्डाल	३४०	४	चय	११७	३	चार	२७०	१३
घ्राण	६७	१२	चण्डालवल्ली	३४४	१९	चर	२०१	४०	चर	३९१	४१
	२३३	८९	चण्डिका	३४४	१९		२७०	१३		३९१	४१
घ्राणतर्पण	३७९	९०	चण्डिका	१६	३७	चरक	३७३	७४			
घ्रात	५९	११	चतुःशाल	११८	६	चरण	४६०	३३			
च	३७९	९०	चतुर्	२४४	१९	चरणायुध	२२६	७१			
	४४०	२४१	चतुरङ्गल	१३६	२३	चरम	१९३	१७			
च	४४४	५				चरमदमाभूत	३७६	८१			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
चारटी	१७७	१४६	चिरक्रिय	३५७	९७	चैत्र	४८	१५	छिद्रित	३८२	९९
चारण	३४२	१२	चिरण्ठी	२०६	१	चैत्ररथ	२८	७०	छिन्न	३८३	१०३
चारु	३६७	५२	चिरंतन	३७४	७७	चैत्रिक	४८	१५	छिन्नरुहा	१५६	८२
चारुचक्र	२४३	१२२	चिरप्रसूता	३२५	७१	चोच	{ १७४ १३४		छुरिका	२९५	९२
चार्मण	३९७	४३	चिररात्राय	४४३	१		{ ४५९ ३०		छेक	२०३	४३
चालनी	३१०	२६	चिरस्य	४४३	१	चोरपुष्पी	१७१	१२६	छेदन	३८८	८
चाष	१९२	१६	चिराय	४४३	१	चोल	२४३	११८			
चिकित्सक	२२१	५७	चिरिविल्व	१४४	४७	चौर	३४५	२४	ज		
चिकित्सा	२१८	५०	चिलिचिम	९९	१८	चौरिका	३४६	२४	जगत	{ ११२ ६	
						चौर्य	३४६	२५		{ ४१० ८०	
चिकुर	{ २३६ ९५		चिल्ल	{ १९४ २१		च्युत	३८३	१०४	जगती	{ ११२ ६	
	{ ३६४ ४६			{ २२१ ६०						{ ४०९ ७१	
चिक्रण	३१८	४६	चिह्न	३५	१७				जगत्प्राण	२५	६२
चिक्रस	४६१	३५	चीन	१८९	९	छगलक	३२७	७६	जगर	२८६	६४
चिह्ना	१४३	४३	चीर	४५९	३१	छगलात्री	१७४	१३७	जगल	३५१	४१
चित्	{ ५५ १		चीरी	१९७	२८	छत्र	२७५	३२	जग्ध	३८५	१११
	{ ४४४ ३		चीरुका	१९७	२८				जग्धि	३२२	५५
चिता	३०१	११७	चीवर	४५९	३१	छत्रा	{ १६३ १०५		जघन	२२८	७४
चिति	३०१	११७		{ १८५ १६७			{ ३१५ ३७		जघनेफला	१४९	६१
चित्त	५५	३१	चुक	{ १७६ १४१		छत्राकी	१६७	११५	जघन्य	{ ३७६ ८१	
चित्तविभ्रम	८०	२६		{ ३१४ ३५		छद	{ १३२ १४			{ ४२४ १५९	
चित्तसमुन्नति	७९	२२	चुक्रिका	१७५	१४०		{ २०० ३६		जघन्यज	{ २१६ ४३	
चित्ताभोग	५६	२	चुल	२२१	६०	छदन	१३२	१४		{ ३३९ १	
चिल्या	३०१	११७	चुल्ली	३११	२९	छदिस	१२१	१४	जङ्गम	३७३	७४
			चूचुक	२२९	७७	छद्मन्	८२	३०	जङ्गमेतर	३७३	७३
चित्र	{ ६२ १७		चूडा	{ १९८ ३१		छन्द	{ ३९२ २०		जङ्घा	२२७	७२
	{ ७८ १९			{ २३६ ९७			{ ४१२ ८८		जङ्घाकरिक	२८८	७३
	{ १५८ ८७		चूडामणि	२३८	१०२	छन्दस्	{ २५६ २२		जङ्घाल	२८८	७३
चित्रक	{ १५६ ८०		चूडाला	१८२	१६०		{ ४३८ २३२			{ १३१ ११	
	{ १४५ १२३		चूत	१३९	३३	छन्न	{ २३७ २२		जटा	{ २३७ ९७	
चित्रकर	३४१	७	चूर्ण	{ २४८ १३४			{ ३८१ ९७			{ ४०३ ४८	
चित्रकृत	१३७	२७		{ २९७ ९९		छल	२९९	१०८	जटामांसी	१७४	१३४
चित्रतण्डुल	१६४	१०६	चूर्णकुन्तल	२३६	९६	छवि	{ ३६ १७		जटिन्	१३९	३२
चित्रपर्णी	१६०	९२	चूर्णि	४५२	९		{ ४३ ३४		जटिला	१७४	१३४
चित्रभानु	{ २२ ५६		चूलिका	२७७	३८	छाग	३२७	७६	जठर	{ २२९ ७७	
	{ ४० ३०		चेटक	३४३	१७	छागी	३२७	७६		{ ४३० १८९	
	{ ४१५ १०५		चेत	४४६	१२	छात	{ २१६ ४४		जड	{ ३६ १९	
चित्रशिखण्डिज	३९	२४	चेतकी	१४८	५९		{ ३८३ १०३			{ ३६२ ३८	
चित्रशिखण्डिन्	४०	२७	चेतन	५५	३०	छात्र	२५३	११	जडा	१५८	८६
चित्रा	{ १५८ ८७		चेतना	५५	१	छादित	३८१	९८	जडुल	२१८	४९
	{ १८१ १५६		चेतस्	५५	३१	छान्दस	२५२	६	जतु	२४५	१२५
चिन्ता	८१	२९	चेल	{ २४२ ११५		छाया	४२४	१५७	जतुक	३१६	४०
चिप्टक	३१९	४७		{ ४३२ २०२		छित	३८३	१०३	जतुका	१९६	२६
क	२३४	९०	चैत्य	११९	७	छिद्र	८६	२	जतुकृत	१७९	१५३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
जतूका	१७९	१५३	जयन्ती	१५०	६५	जातरूप	३३३	९५	जीर्ण	{ ३८९	९
जत्रु	२२९	७८	जया	१५०	६५	जातवेदस्	२२	५३	{ २१६	४२	
जनक	२१२	२८	जध्य	२३८	७४	जातापत्या	२०८	१६	जीर्णवस्त्र	२४२	११५
जनंगम	३४४	१९	जरठ	३७४	७६	जाति	{ ५५	३१	जीव	{ ३९	२४
जनता	३९७	४२	जरण	३१४	३६	{ १५३	७२		{ ३०२	११९	
जनन	{ ५४	३०	जरत्	२१६	४२	{ ४०८	६८		{ १४३	४४	
{ २५०	१		जरद्वव	३२३	६१	जातीकोश	२४७	१३२	{ १७६	१४२	
जननी	२१२	२९	जरा	२१५	४१	जातीफल	२४७	१३२	जीवजीव	१९९	३५
जनपद	११३	८	जरायु	२१४	३८	जातु	४४४	४	जीवन	{ ९३	३
जनयित्री	२१२	२९	जरायुज	३६६	५०	जातोक्ष	३२३	६१	{ ३०२	१	
जनश्रुति	६६	७	जल	९३	३	जानु	२२७	७२	जीवनी	१७६	१४२
जनार्दन	९	१९	जलजन्तु	१००	२०	जावाल	३४२	११	जीवनीया	१७६	१४२
जनाश्रय	११९	९	जलधर	३२	७	जामातृ	२१३	३२	जीवनौषध	३०२	१२०
जनि	५४	३०	जलनिधि	९२	२	जामि	४२१	१४२	जीवन्तिका	{ १५६	८२
जनी	{ १७९	१५२	जलनिर्गम	९५	७	जाम्बव	१३४	१९	{ १५६	८३	
{ २०६	९		जलनीली	१०७	३८	जाम्बूनद	३३३	९५	जीवन्ती	१७६	१४१
जनुस्	५४	३०	जलप्राय	११३	१०	जायक	२४५	१२५	जीवा	१७६	१४२
जन्तु	५५	३०	जलमुच्	३२	७	जाया	२०४	६	जीवातु	३०२	१२०
जन्तुफल	१३५	२२	जलव्याल	८८	५	जायाजीव	३४२	१२	जीवान्तक	३४२	१४
जन्मन्	५४	३०	जलशुक्ति	१०२	२३	जायापती	२१४	३८	जीविका	३०२	१
जन्मिन्	५५	३०	जलाधार	१०३	२५	जायु	२१८	५०	जीवितकाल	३०२	१२०
जन्म	{ २६६	५८	जलाशय	{ १०३	२५	जार	२१४	३५	जुगुप्सा	६७	१३
{ २९८	१०३		{ १८४	१६४		जाल	{ ९८	१६	जुह	१७४	१३७
{ ४२४	१५९					{ ४३२	२००		जुहू	२५८	२५
जन्म्यु	५५	३०	जलोच्छ्वास	९६	१०	जालक	१३३	१६	जूति	३९६	३८
जप	२६४	४८	जलौकस्	१०१	२२	जालिक	३४३	१४	जूति	३९६	३८
जम्पती	२१४	२८	जलौका	१०१	२२	जाली	१६८	११८	जृम्भ	८५	३५
जम्बाल	९६	९	जल्पाक	३६२	३६	जाल्म	{ ३४३	१६	जृम्भण	८५	३५
जम्बीर	{ १३६	२४	जल्पित	३८४	१०७	{ ३५७	१७		जेतु	{ २८९	७४
{ १५५	७९		जव	{ २६	६४	जिघत्सु	३५८	२०	{ २८९	७७	
जम्बु	१३४	१९	{ २८८	७३		जिह्वी	१५९	९०	जेमन	३२२	५६
जम्बुक	{ १८८	५	जवन	{ २८१	४५	जिलर	२८९	७७	जेय	२८८	७४
{ ३९७	३		{ ३९६	३०		जिन	७	१३	जैत्र	२८९	७४
जम्बू	१३४	१९	जवनिका	२४४	१२०	जिष्णु	{ १७	४२	जैवातुक	{ ३४	१४
जम्बव	१३४	१९	जवा	१५४	७६	{ २८९	७७		{ ३५४	६	
जम्भ	१३६	२४	जहुतनया	१०४	३१	जिह्वा	{ ३७२	७१	{ ३९८	११	
जम्भभेदिन्	१७	४३	जागरा	३९२	१९	{ ४२१	१४१		जोहक	२४६	१२६
जम्भल	१३६	२४	जागरितु	३६१	३२	जिह्वाग	८९	८	जोषम्	४४२	२५१
जम्भीर	१३६	२४	जागरूक	३६१	३२	जिह्वा	२३४	९१	ज्ञ	२५१	५
जय	{ १५०	६६	जागर्था	३९२	१९	जीन	२१६	४२	ज्ञपित	३८१	९८
{ ३००	११०		जाहुलिक	९०	११	जीमूत	{ ३२	७	ज्ञप्त	३८१	९८
{ ३९०	१२		जाह्निक	२८८	७३	{ १५१	६९		ज्ञप्ति	५५	१
जयन	३९०	१२	जात	५५	३१	{ ४१७	५८		ज्ञातसिद्धान्त	२७०	१५
जयन्त	१९	४६				जीरक	३१४	३६	ज्ञाति	२१३	३४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
ज्ञातृ	३६०	३०	ड			तनुत्र	२८६	६४	तरणि	४७	३०
ज्ञातेय	२१३	३५	डमर	३९१	१४	तनू	२२६	७१		९६	१०
ज्ञान	५७	६	डमर	७४	८	तनूकृत	३८२	९९		१५३	७३
ज्ञानिन्	२७०	१४	डयन	२८३	५२	तनूनपात्	२२	५३	तरपण्य	९७	११
ज्या	{ ११० २९२	२ ८५	डहु	१४८	६०	तनूरुह	{ २०० २३७	३६ ९९	तरल	{ २३८ ३७४	१०२ ७५
ज्याघातवारण	२९१	८४	डिण्डिम	७४	८	तन्नु	३४७	२८	तरला	३२०	५०
ज्यानि	३८९	९	डिम्ब	३९१	१४	तन्नुभ	३०७	१७	तरस्	{ २६ २९६	४ १०२
ज्यायस्	{ २१६ ४३९	४३ २३५	डिम्भा	२१५	४१	तन्नुवाय	{ १९१ ३४०	१३ ६	तरसं	२२३	७३
ज्येष्ठ	४०४	४१	डण्डुभ	८८	५	तन्नुसंतत	३८३	१०१	तरखिन्	{ २८८ ४१८	७३ १२८
ज्येष्ठ	४९	१६	ढ			तन्त्र	४२९	१८५	तरि	९६	१०
ज्योतिरिङ्गण	१९७	२८	ढका	७३	६	तन्त्रक	२४१	११२	तरु	१२८	५
ज्योतिष्मती	१७८	१५०	त			तन्त्रिका	१५६	८२	तरुण	२१६	४२
ज्योतिस्	४३८	२३०	तक	३२१	५३	तन्द्रा	४२७	१७६	तरुणी	२०६	८
ज्योत्स्ना	३५	१६	तक्षक	३९७	४	तन्द्री	८५	३७	तर्क	५६	३
ज्यौतिषिक	२७०	१४	तक्षन्	३४१	९	तप	५०	१९	तर्कविद्या	६५	५
ज्यौत्स्नी	{ ४५ १६८	५ ११८	तट	९५	७	तपःक्लेशसह	२६२	४२	तर्कारी	१५०	६५
ज्वर	२२०	५६	तटिनी	१०४	३०	तपन	{ ४० ९१	३१ १	तर्जनी	२३१	८१
ज्वलन	२२	५३	तडाग	१०३	२८	तपनीय	३३३	९४	तर्णक	३२३	६१
ज्वाल	२४	५७	तडित्	३२	९	तपनीय	३३३	९४	तर्ह	३१३	३४
झ			तडित्वत्	३२	७	तपस	{ ४८ ४३८	१५ २३२	तर्पण	{ २५४ ३२२	१४ ५६
झटामला	१७१	१२७	तण्डक	४६०	३३	तपस्य	४८	१५	तर्पिन्	३०७	४
झटिति	४४३	२	तण्डुल	१६४	१०६	तपस्विन्	२६२	४२	तर्ष	२५६	१९
झर	१२६	५	तण्डुलीय	१७४	१३६	तपस्विनी	१७४	१३४	तर्ष	{ ८१ ३२१	२८ ५५
झर्झर	७४	८	तत्	{ ७२ ३७७	४ ८६	तप्त	४०	२६	तल	{ २९१ ४३२	८४ २०२
झलरी	४५२	१०	ततस्	४४४	३	तप्त	{ ५४ ८७	२९ ३	तलिन	४१८	१२७
झष	९९	१७	तत्काल	२७५	२९	तप्तस्	{ ४३८ ४४	२३१ ४	तल्प	४१९	१३१
झषा	१६८	११७	तत्त्व	७४	९	तप्तस्विनी	४४	४	तल्लज	५३	२७
झाटल	१४२	३९	तत्पर	३५५	९	तप्तस्विनी	४४	४	तष्ट	३८२	९९
झाडलि	४६१	३८	तथा	{ ४४५ ४५७	९ २३	तप्तस्विनी	{ १५१ ४६०	६० ३३	तस्कर	३४५	२४
झावुक	१४२	४०	तथागत	७	१३	तप्तस्विनी	४४	४	ताण्डव	{ ७५ ४६०	१० ३४
झिण्टी	१५४	७५	तथ्य	७०	२२	तप्तस्विनी	४४	४	तातः	२१२	२८
झिल्लिका	१९७	२८	तद्	४४४	३	तप्तस्विनी	४४	४	तात्रिक	२७०	१५
झ			तद्वा	४४९	३२	तप्तस्विनी	४४	४	तापस	२६२	४२
टङ्क	{ ३४९ ४६०	३४ ३३	तदात्व	२७५	२९	तप्तस्विनी	४४	४	तापसतर्ह	१४४	४६
ट्टिभिक	१९९	३५	तदानीम्	४४९	२२	तप्तस्विनी	४४	४	तापिच्छ	१५१	६८
टीका	४५१	५	तनय	२११	२७	तप्तस्विनी	४४	४	तामरस	१०७	४०
उदक	१४७	५३	तनु	{ २२६ ३६९ ३७१ ४१६	७१ ६९ ६६ ११३	तप्तस्विनी	४४	४	तामलकी	१७१	१२७
			तनु	{ २२६ ३६९ ३७१ ४१६	७१ ६९ ६६ ११३	तप्तस्विनी	४४	४	तामसी	४५	५
			तनु	{ २२६ ३६९ ३७१ ४१६	७१ ६९ ६६ ११३	तप्तस्विनी	४४	४	ताम्बूलवल्ली	१६९	१२०

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
ताम्बूली	१६९	१२०	तिमित	३८४	१०५	तुण्डिल	२२२	६१	तूष्णीम्	४४५	९
ताम्रक	३३४	९७	तिमिर	८७	३	तुत्था	{ १६० ९५	१२५	तृण	१८५	१६७
ताम्रकर्णी	३१	५	तिरस्	{ ४४३ २५६	६	तुत्थाजन	३३५	१०१	तृणद्वय	१८६	१७०
ताम्रकुण्डक	३४१	८	तिरस्करीणी	२४४	१२०	तुन्द	२२९	७७	तृणधान्य	३१०	२५
ताम्रचूड	१९३	१७	तिरस्किया	७९	२२	तुन्दपरिमृज	३४४	१८	तृणध्वज	१८२	१६०
तार	{ ७२ ४२६	१६६	तिरीट	{ १३९ ४५९	३३ ३०	तुन्द	२१६	४४	तृणराज	१८५	१६८
तारकजित्	१७	४०	तिरोधान	३४	१३	तुन्दिक	२१६	४४	तृणशून्य	१५२	६९
तारका	३७	२१	तिरोहित	३००	११२	तुन्दिल	२१६	४४	तृण्या	१८५	१६८
तारा	३७	२१	तिर्यच्	३६१	३४	तुन्न	१७१	१२७	तृतीयाकृत	३०४	९
तास्य	२१५	४०	तिलक	{ १४२ २१८ २२४ २४५ ३१७	४० ४९ ६५ १२३ ४३	तुन्नवाय	३४०	६	तृतीयाप्रकृति	२१५	३९
तार्क्ष्य	{ १३ ४२२	२९ १४५	तिलकालक	२१८	४९	तुन्नविका	१७२	१३१	तृप्त	३८३	१०३
तार्क्ष्यशैल	३३५	१०२	तिलपर्णी	२४७	१३२	तुमुल	२९९	१०६	तृप्ति	३२२	५६
ताल	{ ७४ १८५ २३१ ३३६	९ १६८ ८३ १०३	तिलपिञ्ज	३०७	१९	तुम्बी	१८०	१५८	तृष्	{ ८१ ३२१	२७ ५५
तालपत्र	२३८	१०३	तिलपेज	३०७	१९	तुरग	२८०	४३	तृष्णक्	३५८	२२
तालपर्णी	१७०	१२३	तिलित्स	८८	५	तुरङ्ग	२८०	४३	तृष्णा	४०५	५१
तालमूलिका	१६९	११९	तिल्य	३०४	७	तुरङ्गम	२८०	४३	तेजन	१८२	१६१
तालवृन्तक	२५०	१४०	तिल्व	१३९	३३	तुरङ्गवदन	२९	७१	तेजनक	१८३	१६२
तालाङ्क	११	२४	तिष्ठ	{ ३८ ४२२	२२ १४७	तुरायण	३८६	२	तेजनी	१५७	८३
ताली	{ १७१ १८६	१२७ १७०	तिष्ठफला	१४७	५७	तुरासाह्	१७	४४	तेजस्	{ २२२ ४३९	६२ २३४
तालु	२३४	९१	तीक्ष्ण	{ ४३ ३३४ ४०६	३५ ९८ ५३	तुरीय	२४५	१२३	तेजित	३७९	९१
तावत्	४४१	२४६	तीक्ष्णगन्धक	१३८	३१	तुरष्क	२४६	१२८	तेम	३९४	२९
तिक्त	५८	९	तीर	९५	७	तुला	३३०	८७	तेमन	३१७	४४
तिक्तक	१८०	१५५	तीर्थ	४१२	८६	तुलाकोटि	२४०	१०९	तैजस	३३४	९९
तिक्तशाक	१३६	२५	तीव्र	२७	६७	तुल्य	३४९	३६	तैजसावर्तिनी	३४८	३३
तिग्म	४३	३५	तीव्रवेदना	९२	३	तुल्यपान	३२१	५५	तैत्तिर	२०२	४३
तितउ	३१०	२६	तु	{ ४४० ४४४ ४४७	२४२ ५ १५	तुष	{ १४७ ३०९	५८ २२	तैलपाता	४५१	६
तितिक्षा	८०	२४	तुङ्ग	{ १३६ ३७२	२५ ७०	तुषार	{ ३६ ३६	१८ १९	तैलपर्णिक	२४७	१३१
तितिक्षु	३६१	३१	तुङ्गी	१७५	१३९	तुषित	६	१०	तैलपायिक	१९६	२६
तित्तिरि	१९९	३५	तुच्छ	३६८	५६	तुहिन	३६	१८	तैलीन	३०४	७
तिथि	४३	१	तुण्ड	२३३	८९	तूण	२९३	८८	तैष	४८	१५
तिनिश	१३७	२६	तुण्डिकेरी	{ १६८ १७५	११६ १३९	तूणी	२९३	८८	तोक	२११	२८
तिन्तिडी	१४३	४३	तुण्डिभ	२२२	६१	तूणीर	२९३	८८	तोकम	३०६	१६
तिन्तिडीक	३१४	३५	तुण्डिभ	२२२	६१	तूर्ण	२७	६५	तोटक	४५९	३०
तिन्दुक	१४१	३६	तुण्डिभ	२२२	६१	तूल	{ १४२ ३३७	४२ १०६	तोत्र	{ २७८ ३०५	४१ १२
तिन्दुकी	४५१	८	तुण्डिभ	२२२	६१	तूलिका	३४८	३२	तोदन	३०५	१२
तिमि	१००	१९	तुण्डिभ	२२२	६१	तुवर	४२५	१६५	तोमर	२९५	९३
तिमिजिल	१००	२०	तुण्डिभ	२२२	६१	तूष्णींशील	३६२	३९	तोय	९३	४
			तुण्डिभ	२२२	६१	तूष्णीक	३६२	३९	तोयपिप्पली	१६५	१११
			तुण्डिभ	२२२	६१	तूष्णीकाम्	४४५	९	तोरण	१२२	१६
			तुण्डिभ	२२२	६१				तौर्यत्रिक	७५	१०
			तुण्डिभ	२२२	६१				त्यक्त	३८४	१०७

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
व्याग	२५९	२९	त्रिसील्य	३०४	९	दक्षिणार्ह	३५४	५	दरत्	४५२	९
त्रपा	७९	२३	त्रिस्रोतस्	१०४	३१	दक्षिणैय	३५४	५	दरिद्र	३६६	४९
त्रपु	३३७	१०५	त्रिहल्य	३०४	९	दक्षिणैर्मन्	३४५	२४	दरी	१२६	६
त्रयी	{ ६४ ६४	३	त्रिहायणी	३२५	६८	दक्षिण्य	३५४	५	दर्दुर	१०२	२४
त्रस	३७३	७४	त्रुटि	{ १७१ ३६९ ४०३	{ १२५ ६२ ३७	दग्ध	३८२	९९	दर्दुघ्न	१७७	१४७
त्रसर	३९३	२४	त्रेता	{ २५६ ४०८	{ २० ६९	दग्धिका	३१९	४९	दर्दुण	२२१	५९
त्रलु	३५९	२६	त्रोटि	२००	३६	दण्ड	{ ४१ २७२ ४०४	{ ३१ २१ ४२	दर्दुरोगिन्	२२१	५९
त्राण	{ ३८४ ३८८	{ १०६ ८	त्र्यम्बक	१३	३३	दण्डधर	२४	५९	दर्पक	१२	२५
त्रात	३८४	१०६	त्र्यम्बकसख	२८	६८	दण्डनीति	६५	५	दर्पण	२५०	१४०
त्रायन्ती	१७८	१५०	त्र्युषण	३३९	१११	दण्डविष्कम्भ	३२६	७४	दर्भ	१८४	१६६
त्रायमाणा	१७८	१५०	त्वक्क्षीरी	३३८	१०९	दण्डाहत	३२१	५३	दर्वि	३१३	३४
त्रास	७९	२१	त्वक्पत्र	१७४	१३४	दधि	३२०	५१	दर्विका	१६९	११९
त्रिक	२२८	७६	त्वक्सार	१८२	१६०	दधित्थ	१३५	२१	दर्वीकर	८९	८
त्रिककुद्	१२४	२	त्व	३७६	८२	दधिफल	१३५	२१	दर्श	{ ४६ २६४	{ ८ ४८
त्रिकटु	३३९	१११	त्वच्	{ १३१ २२३	{ १२ ६२	दधिसक्तु	३१९	४८	दर्शक	२६८	६
त्रिका	१०३	२७	त्वच	१७४	१३४	दनुज	७	१२	दर्शन	३९५	३१
त्रिकूट	१२४	२	त्वचिसार	१८२	१६०	दन्त	२३४	९१	दल	१३२	१४
त्रिखट्ट	४६२	४१	त्वरा	३९४	२६	दन्तधावन	१४५	४९	दव	४३३	२०६
त्रिखट्टी	४६२	४१	त्वरित	{ २७ २८८	{ ६४ ७३	दन्तभाग	२७८	४०	दविष्ठ	३७२	६९
त्रिगुणाकृत	३०४	९	त्वरितोदित	६९	२०	दन्तशठ	{ १३५ १३६	{ २१ २४	दवीयस्	३७२	६९
त्रितक्ष	४६२	४१	त्वष्ट	३८२	९९	दन्तशठा	१७५	१४०	दशन	२३४	९१
त्रितक्षी	४६२	४१	त्वष्टृ	{ ३४१ ४०३	{ ९ ३५	दन्तावल	२७६	३४	दशनवासस्	२३३	९०
त्रिदश	५	७	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दन्तिका	१७६	१४४	दशबल	७	१४
त्रिदशालय	४	६	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दन्तिन्	२७६	३४	दशमिन्	२१६	४३
त्रिदिव	४	६	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दन्दशुक	८९	८	दशमीस्थ	४१२	८७
त्रिदिवेश	५	७	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दभ्र	३६९	६१	दशा	{ २४२ ४३५	{ ११४ २१६
त्रिपथगा	१०४	३१	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दम	{ २७२ ३८७	{ २१ ३	दस्यु	{ २६९ ३४५	{ ११ २४
त्रिपुटा	{ १६४ १७१	{ १०८ १२५	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दमथ	३८७	३	दस्र	२१	५१
त्रिपुरान्तक	१३	३३	त्वष्टृ	{ ४३ ४३७	{ ३४ २२५	दमित	३८१	९७	दहन	२२	५५
त्रिफला	३३९	१११	द	१९७	२७	दमुनस्	२२	५६	दाक्षायणी	३८	२१
त्रिभण्डी	१६४	१०८	दंश	२८६	६४	दम्पती	२१४	३८	दाक्षाद्य	१९५	२१
त्रियामा	४४	४	दंशित	२८६	६५	दम्भ	८२	३०	दाडिम	{ १५० ४६२	{ ६४ ४२
त्रिलोचन	१३	३२	दंशी	१९७	२७	दम्भोलि	२०	४७	दाडिमपुष्पक	१४५	४९
त्रिवर्ग	{ २६४ २७२	{ ५८ १९	दंष्ट्रिन्	१८७	२	दम्य	३२३	६२	दाण्डपाता	४५१	६
त्रिविक्रम	९	२०	दक्ष	३४४	१९	दया	७८	१८	दात	३८३	१०३
त्रिविष्टप	४	६	दक्षिण	३५५	८	दयालु	३५६	१५	दात्यूह	१९४	२०
त्रिदत्त	१६४	१०८	दक्षिणस्थ	२८५	६०	दयित	३६७	५३	दात्र	३०५	१३
त्रिदत्ता	१६४	१०८	दक्षिणा	३०	१	दर	{ ७९ ४२९	{ २१ १८४			
त्रिसंध्य	४४	३	दक्षिणाग्नि	२५६	१९						
			दक्षिणारुस्	३४५	२४						

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
दान	{ २५९ २७२ २७७	{ २९ २० ३७	दानव	७	१२	दानवारि	५	९	दानशौण्ड	३५४	६
दान्त	{ २६२ ३८१	{ ४२ ९७	दान्ति	३८७	३	दापित	३६३	४०	दाम	३२६	७३
दामिनि	३२६	७३	दामोदर	९	१८	दायाद	४१२	८९	दार	२०४	६
दारद	९०	११	दारित	३८२	१००	दारु	{ १३१ १४६	{ १३ ५३	दारुण	७८	२०
दारुहरिद्रा	१६२	१०२	दारुहस्तक	३१३	३४	दार्वाघाट	१९३	१७	दार्विका	३३५	१०१
दार्वा	१६२	१०२	दाव	४३३	२०६	दाविक	१०६	३६	दाश	९८	१५
दाशपुर	१७३	१३१	दास	३४३	१७	दासी	१५४	७४	दासीसभ	४५८	२७
दासेय	३४३	१७	दासेर	३४३	१७	दिगम्बर	३६३	३९	दिग्गज	३१	४
दिग्ध	{ २९३ ३७९	{ ८८ ९०	दित	३८३	१०३	दितिसुत	७	१२	दिधिषु	३१०	१३
दिधिषू	३१०	२३	दिन	४४	२	दिनान्त	४४	३	दिव	{ ४ २९	{ ६ १
दिवस	४४	२	दिवस्पति	१७	४२	दिवा	४४४	६	दिवाकर	४०	२८
दिवाकीर्ति	{ ३४१ ३४४	{ १० १९	दिविषद्	५	८	दिवौकस्	{ ४३७ ५	{ २६६ ७	दिव्योपपादुक	३६६	५०
दिश	३०	१	दिशांपति	३१	३	दिरय	३१	२	दिष्ट	{ ४३ ५३ ४०३	{ १ २८ ३५
दिष्टान्त	३०१	११६	दिष्ट्या	४४६	१०	दीक्षित	२५३	८	दीदिवि	३१९	४८
दीधिति	४२	३३	दीन	३६६	४९	दीप	२४९	१३८	दीपक	३९८	११
दीप्ति	४३	३४	दीप्य	१६६	१११	दीर्घ	३७२	६९	दीर्घकोशिका	१०२	२५
दीर्घपृष्ठ	८९	८	दीर्घवृन्त	१४७	५७	दीर्घसूत्र	३५७	१७	दीर्घिका	१०४	२८
दुःख	{ ९२ ४५७	{ ३ २३	दुःषमम्	४४७	१४	दुःस्पर्श	१५९	९१	दुःस्पर्शा	१६०	९४
दुकूल	२४१	११३	दुग्ध	३२०	५१	दुग्धिका	१६२	१००	दुडुम	१७८	१४८
दुन्दुभि	{ ७३ ४२०	{ ६ १३६	दुरध्व	११५	१६	दुरालभा	१५९	९२	दुरित	१३	२३
दुरोदर	४२६	१७१	दुर्ग	२७१	१७	दुर्गत	३६६	४९	दुर्गति	९१	१
दुर्गन्ध	५९	१२	दुर्गम	११५	१७	दुर्गसंचर	३९३	२५	दुर्गा	१६	३७
दुर्जन	३६५	४७	दुर्दिन	३४	१२	दुर्नामक	२२०	५४	दुर्नामन्	१०२	२५
दुर्बल	२१६	४४	दुर्मनस्	३५४	८	दुर्मुख	३६२	३६	दुर्वर्ण	३३३	९६
दुर्विध	३६६	४९	दुर्हृद्	२६९	१०	दुर्ल	१०२	३२	दुश्चयन	१७	४४
दुष्कृत	५१	२३	दुष्ट	४४८	१९	दुष्पत्र	१७२	१२८	दुष्प्रघर्षणी	१६७	११४
दुष्म	४४७	१४	दुहितृ	२११	२८	दूत	२७१	१६	दूती	२०९	१७
दूत	२७१	१६	दूत्य	२७१	१६	दून	३८३	१०२	दूर	३७२	६८
दूरदर्शिन	२५१	६	दूर्वा	१८२	१५८	दूषिका	२२५	६७	दूष्य	२४४	१२०
दृष्या	२७९	४२	दृढ	{ २७ ३७४ ४०४	{ ६७ ७६ ४६	दृढसंधि	३७४	७५	दृति	४५५	१९
दृढ्य	३७७	८६	दृश	{ ४३५ २३५	{ २१७ ९३	दृषद्	१२४	४	दृष्ट	२७५	३०
दृष्टजस्	२०६	८	दृष्टान्त	४०७	४२	दृष्टि	{ २३५ ४०३	{ ९३ ३८	दृष्टेन्दु	४६	९
देव	{ ५ ७६	{ ७ १३	देवकीनन्दन	९	२१	देवकुसुम	२४५	१२५	देवखातक	१०३	२७
देवखातक	१०३	२७	देवखातकिल	१२६	६	देवच्छन्द	२३९	१०५	देवजगधक	१८४	१६६
देवतरु	२१	५०	देवता	५	९	देवताड	१५१	७९	देवदारु	१४६	५४
देवदाह	३६१	३४	देवद्वय	{ ३५२ ४१७	{ ४५ ११७	देवन	१३६	२५	देवभूय	२६५	५२
देवमातृक	११४	१२	देवयोनि	६	११	देवर	२१३	३२	देवल	३४२	११
देवसभा	२१	४८	देवाजीव	३४२	११	देवी	{ ७६ १५७ १७३	{ १३ ८३ १३३	देश	११३	७

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
देशरूप	२७३	२४	द्राक्	४४३	२	द्विजा	१६९	१२०	धम्मिल्ल	२३६	९७
देह	२२६	७१	द्राक्षा	१६४	१०७	द्विजाति	२५१	४	धर	१२३	१
देहली	१२०	१३	द्राघिष्ठ	३८६	११२	द्विजिह्व	४१९	१३३	धरणि	११०	२
दैतेय	७	१३	द्राविडक	१७४	१३५	द्वितीया	२०४	५	धरा	११०	२
दैत्य	७	१२	द्रु	१२८	५	द्विप	२७६	३४	धरित्री	११०	२
दैत्यगुरु	३९	२५	द्रुकिलिम	१४६	५३	द्विपाथ	२७४	२७	धर्म	५२	२४
दैत्या	१७०	१२३	द्रुघण	२९४	९१	द्विरद	२७६	३४	धर्म	६४	३
दैत्यारि	९	१९	द्रुण	१९२	१४	द्विरेफ	१९८	२९	धर्म	४२१	१३९
दैर्घ्य	२४२	११४	द्रुणी	४५२	९	द्विष	२६९	११	धर्मचिन्ता	८१	२८
दैव	५३	२८		२७	६४	द्विषत्	२६९	११	धर्मध्वजिन्	२६६	५४
दैव(तीर्थ)	२६५	५०	द्रुत	१७९	८९	द्विहायनी	३२५	६८	धर्मपत्तन	३१४	३६
दैवज्ञ	२७०	१४		३८२	१००	द्वीप	९६	८	धर्मराज	७	१३
दैवज्ञा	२०९	२०		४४३	२	द्वीपवती	१०४	३०	धर्मराज	२४	५८
दैवत	{ ५	९	द्रुम	१२८	५	द्वीपिन्	१८६	१	धर्मसंहिता	४०२	३१
	{ ५१	२१	द्रुमामय	२४५	१२५	द्वेषण	२६९	१०	धर्मसंहिता	६५	६
दोला	{ १६०	९५	द्रुमोत्पल	१४८	६०	द्वेष्य	३६४	४५	धव	२१३	१३५
	{ २८३	५३	द्रुवय	३३०	८५	द्वैध	२७१	१८	धव	४३३	२०६
दोषा	४४४	६	द्रुहिण	८	१७	द्वैष	२८३	५३	धवल	५९	१३
दोषज्ञ	२५१	५	द्रोण	{ ३३१	८८	द्वैष	२८३	५३	धवला	३२५	६७
दोषैकदृश	३६५	४६		{ ४०५	४९	द्वैमातुर	१६	३८	धवित्र	२५७	२३
दोस्	२३०	८०	द्रोणकाक	१९४	२१	द्वैमातुर	३३४	९७	धातकी	{ १७०	१२४
दोहद	८१	२७	द्रोणक्षीरा	३२६	७२	ध			धातकी	{ ४५१	७
दोहदवती	२२०	२१	द्रोणदुग्धा	३२६	७२	धत्तूर	१५५	७७	धातु	{ १२७	८
द्युति	{ ३६	१७	द्रोणी	{ ९७	११	धन	३३१	९०	धातु	{ ४०८	६५
	{ ४३	३४		{ १६०	९५	धनंजय	२२	५३	धातुपुष्पिका	१७०	१२४
द्युमणि	४०	३०	द्रोहचिन्तन	५६	४	धनद	२८	६८	धातु	८	१७
द्युम्न	३३१	९०	द्रौणिक	३०४	१०	धनहरि	१७२	१२८	धात्री	४२७	१७६
द्युत	३५२	४४	द्रन्ध्र	{ २०१	३८	धनाधिप	२८	६८	धाना	३१९	४७
द्युतकारक	३५२	४४		{ ४३४	२१२	धनिन्	३५५	१०	धानुष्क	२८७	६९
द्युतकृत	३५१	४३	द्रयातिग	२६३	४५	धनिष्ठा	३८	२२	धान्य	३०८	२१
द्यो	{ ४	६	द्रादशाकुल	२३१	८४	धनुर्धर	२८७	६९	धान्यत्वच्	३०९	२२
	{ २९	१	द्रादशात्मन्	४०	२८	धनुष्पट	१४०	३५	धान्याक	३१५	३८
द्योत	४३	३४	द्रापार	{ ५६	३	धनुष्मत्	२८७	६९	धान्याम्ल	३१५	३९
द्रप्स	३२०	५१		{ ४२५	१६२	धनुस्	२९१	८३	धामन्	४१८	१२४
द्रव	{ ८४	३२	द्रास्	१२२	१६	धन्य	३५३	३	धामार्गव	{ १५८	८८
	{ ३००	१११	द्रार	१२२	१६	धन्वन्	{ ११२	५	धामार्गव	{ १६८	११७
द्रवन्ती	१५८	८७	द्रारपाल	२६८	६	धन्वन्	{ ११२	५	धाढ्या	२५६	२२
	२९७	१०२	द्राःस्थ	२६८	६	धन्वयास	{ ११२	५	धारणा	२७४	२६
द्रविण	{ ३३१	९०	द्रास्थित	२६८	६	धन्विन्	१५९	९१	धारा	२८२	४९
	{ ४०६	५२	द्विगुणाकृत	३०४	९	धमन	१८३	१६२	धाराधर	३२	७
	{ ४५७	२२	द्विज	{ १९८	३२	धमनि	२२४	६५	धारासंपात	३३	११
द्रव्य	{ ३३१	९०		{ ४०२	३०	धमनी	१७२	१३०	धार्तराष्ट्र	१९६	२४
	{ ४२३	१५४	द्विजराज	३४	१५				धावनी	१६०	९३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
धिक्	४४०	२४०	धेनुष्या	३२६	७२	नटन	७५	१०	नर्तन	७५	१०
धिकृत	{ ३६३ ३८०	{ ३९ ९४	धेनुक	३२३	६०	नटी	१७२	१२९	नर्मदा	१०५	३२
धिषण	३९	२४	धेवत	७१	१	नड	{ १८३ ४६०	{ १६२ ३३	नर्मन्	८४	३२
धिषणा	५५	१	धोरण	२८४	५८	नडप्राय	११३	९	नलकूबर	२९	७०
धिषण्य	४३२	१५५	धौतकौशेय	२४१	११३	नडसंहति	१८५	१६८	नलद	१८४	१६४
धी	५५	१	धौरितक	२८२	४८	नड्या	१८५	१६८	नलमीन	९९	१८
धी	५६	२	धौरेय	३२४	६५	नड्वत्	११३	९	नलिन	१०७	३९
धीन्द्रिय	५८	८	ध्याम	१८४	१६६	नड्वल	११३	९	नलिनी	१०७	३९
धीमत्	२५१	६	ध्रुव	{ ३७ १२९ ३७३	{ २० ९ ७२	नत	३७२	७१	नली	१७२	१२९
धीमती	२०८	१२	ध्रुवा	{ ४३४ १६७ २५८	{ २११ ११५ २५	नतनासिक	२१६	४५	नल्व	११६	१८
धीर	{ २४५ २५१	{ १२४ ५	ध्रुवा	{ १६७ २५८	{ ११५ २५	नदी	१०४	२९	नव	३७५	७७
धीवर	९८	१५	ध्वज	२९७	९९	नदीमातृक	११४	१२	नवदल	१०९	४३
धीशक्ति	३९३	२५	ध्वजिनी	२८९	७८	नदीसर्ज	१४४	४५	नवनीत	३२१	५२
धीसन्निव	२६७	४	ध्वनि	७०	२२	नद्री	३४८	३१	नवमालिका	१५३	७२
धुत	३७८	८७	ध्वनित	३८०	९४	ननान्द	२१२	२२	नवसूतिका	३२६	७१
धुनी	१०४	३०	ध्वस्त	३८३	१०४	ननु	४४१	२४८	नवाम्बर	२४१	११२
धुर	२८३	५५	ध्वान्त	{ १९४ ४३५	{ २० २१९	ननुच	४४७	१४	नवीन	३७५	७७
धुरंधर	३२४	६५	ध्वान्त	७०	२२	नन्दक	१३	२८	नवोद्धृत	३२१	५२
धुरीण	३२४	६५	ध्वान्त	८७	३	नन्दन	१९	४५	नव्य	३७५	७७
धुर्य	३२४	६५	न.			नन्दिवृक्ष	१७१	१२८	नष्ट	३००	११२
धूर्वह	३२४	६५	न	४४६	११	नन्यावर्त	१२०	१०	नष्टचेष्टता	८४	३३
धूत	३८४	१०७	नकुलेष्टा	१६७	११५	नपुंसक	२१५	३९	नष्टाग्नि	२६६	५३
धूपायित	३८३	१०२	नक्तक	२४२	११५	नप्री	२१२	२९	नष्टेन्दुकला	४६	९
धूपित	३८३	१०२	नक्तम्	४४४	६	नभस्	{ २९ ४९ ४३८	{ १ १६ २३२	नस्तित	३२४	६३
धूमकेतु	४०७	५८	नक्तमाला	१४४	४७	नभसंगम	१९८	३४	नस्योत	३२४	६३
धूमयोनि	३२	७	नक्त	१०१	२१	नभस्य	४९	१७	नहि	४४६	११
धूमल	६१	१६	नक्षत्र	३७	२१	नभस्वत्	२५	६३	नाक	{ ४ ३९७	{ ६ २
धूम्या	३९७	४२	नक्षत्रमाला	२३९	१०६	नमस्	४४८	१८	नाकु	११४	१४
धूम्याट	१९३	१६	नक्षत्रेश	३४	१५	नमसित	३८३	१०१	नाकुली	१६७	११४
धूम	६१	१६	नख	{ १७२ २३१	{ १३० ८३	नमस्कारी	१७६	१४१	नाग	{ ८७ २७६ ३३७ ३६९ ४००	{ ४ ३४ १०५ ५९ २१
धूर्जटि	१३	३३	नखर	२३१	८३	नमस्या	२६०	३५	नागकेसर	१५०	६५
धूर्त	{ १५५ ३५१ ३६५	{ ७७ ४३ ४७	नग	४००	१९	नमस्यित	३८३	१०१	नागजिह्वा	३३८	१०८
धूलि	२९६	९८	नगरी	११६	१	नमुचिसूदन	१७	४३	नागबला	१६८	११७
धूसर	६०	१३	नगौकस्	१९८	३३	नय	३८९	९	नागर	{ ३१५ ४२९	{ ३८ १८८
धृति	४०९	७४	नग्न	३६३	३९	नयन	२३५	९३	नागरज	१४१	३८
धृष्ट	३५९	२५	नग्नहू	३५१	४२	नर	२०३	१	नागलोक	८६	१
धृष्णज्	३५९	२५	नमिका	{ २०८ २०६	{ १६ ८	नरक	९१	१	नागवल्ली	६९	१२०
धृष्णि	४२	३३	नट	{ १४७ ३४२	{ ५६ १२	नरवाहन	२८	६९			
धेनु	३२६	७१				नर्तक	७५	११			
धेनुका	{ २७७ ३९९	{ ३६ १५				नर्तकी	७४	८			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
नागसंभव	३३७	१०५	नाश	३०१	११६	निगम	{ ११६ १	१	निभ	३५०	३७
नागान्तक	१३	२९	नासत्य	२१	५१		{ ४२१ १४०	१४०	निभृत	३५९	२५
नाट्य	७५	१०	नासा	{ १२१ १३	१३	निगरण	३९६	३७	निमय	३२८	८०
नाडिन्धम	३४१	८		{ २३३ ८९	८९	निगाद	३९०	१२	निमित्त	४१०	७६
	{ २२४ ६५	६५	नासिका	२३३	८९	निगार	३९६	३७	निमेष	४७	११
नाडी	{ ३०८ २२	२२	नास्तिकता	५६	४	निगाल	२८१	४८	निम्र	९८	१४
	{ ४०४ ४३	४३	निःशलाक	२७३	२२	निग्रह	३९०	१३	निम्रगा	१०४	३०
नाडीव्रण	२२०	५४	निःशेष	३७१	६५	निघ	३९६	३६	निम्ब	१४९	६२
नाथवत्	३५७	१६	निःशोध्य	३६८	५६	निघस	३२२	५६	निम्बतरु	१३७	२६
नाद	७०	२३	निःश्रेणि	१२३	१८	निघ्न	३५७	१६	नियति	५३	२८
	{ १३८ ३०	३०	निःश्रेयस	५७	६	निचुल	१४९	६१	नियन्तृ	२८५	५९
नादेयी	{ १४१ ३८	३८	निःषमम्	४४७	१४	निचोल	२४३	११६		{ ५७ ५	५
	{ १५० ६५	६५	निःसरण	१२३	१९	निज	४०२	३२	नियम	{ २६१ ३७	३७
	{ १६८ ११८	११८	निःस्व	३६६	४९	नितम्ब	२२८	७४		{ २६५ ४९	४९
नाना	{ ४४१ २४७	२४७	निकट	३७१	६६	नितम्बनी	२०४	३	नियामक	९७	१२
	{ ४४४ ३	३	निकर	२०१	३९	नितान्त	२७	६७	नियुत	४५७	२४
नानारूप	३८०	९३	निकर्षण	१२३	१९				नियुद्ध	२९९	१०६
नान्दीकर	३६२	३८	निकष	३४८	३२	नित्य	{ ३७ ६६	६६	नियोज्य	३४३	१७
नान्दीवादिन्	३६२	३८	निकषा	{ ४४५ ७	७		{ ३७३ ७२	७२	निर	४४२	२५३
नापित	३४१	१०		{ ४४८ १९	१९	निदाघ	{ ५० १९	१९	निरन्तर	३७१	६६
	{ २८४ ५६	५६	निकषात्मज	२५	६०		{ ८४ ३३	३३	निरय	९१	१
नाभि	{ ४२० १३७	१३७	निकाम	३२२	५७	निदान	५४	२८	निरर्गल	३७७	८३
	{ ४५२ ९	९	निकाय	२०२	४२	निदिग्ध	३७८	८९	निरर्थक	३७६	८१
नाम	४४२	२५१	निकाय्य	११७	५	निदिग्धिका	१६०	९३	निरवग्रह	३५७	१५
नामधेय	६६	८	निकार	{ ३९१ १५	१५	निदेश	२७३	२५	निरसन	३९५	३१
नामन्	६६	८		{ ३९६ ३६	३६	निद्रा	८५	३६		{ ६९ २०	२०
नाय	३८९	९	निकारण	३००	११२	निद्राण	३६१	३३	निरस्त	{ २९३ ८८	८८
नायक	३५५	११	निकुञ्चक	३३१	८८	निद्राळ	३६१	३३		{ ३६३ ४०	४०
नारक	९०	१	निकुञ्ज	१२७	८	निधन	{ ३०१ ११६	११६	निराकरिष्णु	३६०	३०
नारद	२०	४८	निकुम्भ	१७६	१४४		{ ४१७ १२३	१२३	निराकृत	३६३	४०
नाराच	२९३	८७	निकुरम्ब	२०१	४०	निधि	२९	७१	निराकृति	{ २६६ ५३	५३
नाराची	३४८	३२		{ ३६३ ४१	४१	निधुवन	२६६	५७		{ ३९५ ३१	३१
नारायण	९	१८	निकृत	{ ३६५ ४६	४६	निध्वन	३९५	३१	निरामय	२२१	५७
नारायणी	१६२	१०१	निकृति	८२	३०	निनद	७०	२२	निरीश	३०५	१३
नारी	२०३	२	निकृष्ट	३६७	५४	निनाद	७०	२२	निरोध	३९०	१३
	{ १०८ ४२	४२	निकेतन	११७	४	निन्दा	६७	१३	निर्ऋति	९१	१३
नाल	{ ३०८ २२	२२	निकोचक	१३८	२९	निप	३१२	३२	निर्गुण्डी	{ १४५ ६८	६८
	{ १०८ ४२	४२	निक्रण	७१	२४	निपठ	३९४	२९		{ १५१ ७०	७०
नालिका	३१४	३४	निक्राण	७१	२४	निपाठ	३९४	२९	निर्ग्रन्थक	३००	११३
नालिकेर	१८५	१६८	निखिल	३७१	६५	निपातन	३९४	२७	निर्घोष	७०	२३
नाविक	९७	१२	निगड	२७८	४१	निपान	१०३	२६	निर्जर	५	७
नाव्य	९६	१०	निगद	३९०	१२	निपुण	३५३	४	निर्जितेन्द्रिय-		
						चिबन्धन	७४	७	ग्राम	२६३	४३
									निर्झर	१२६	५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
निर्णय	५६	३	निश्चित	३७९	९१	निस्त्राव	३२०	४९	नूनम्	४४२	२५०
निर्णिक्त	३६८	५६	निशीथ	४५	६	निस्त्रन	७०	२३	नूनम्	४४७	१६
निर्णेजक	३४२	१०	निशीथिनी	४४	४	निस्त्रान	७०	२३	नूपुर	२४०	१०९
निर्देश	२७३	२५	निश्चय	५६	३	निह्नन	३००	११४	नृ	२०३	१
निर्भर	२७	६६	निश्चैणी	१२३	१८	निहाका	१०१	२२	नृत्य	७५	१०
निर्भद	२७७	३६	निश्चयस	५७	६	निहिंसन	३००	११३	नृप	२६७	१
निर्मुक्त	८९	६	निष्क	२९३	८८	निहीन	३४३	१६	नृपलक्ष्मन्	२७५	३२
निर्मोक	९०	९	निष्कन्	२८७	६९	निह्व	६८	१७	नृपसभ	४५८	२७
निर्माण	२७७	३८	निषया	११६	२	निह्व	४३३	२०८	नृपासन	२७५	३१
निर्घातन	४१७	१२०	निषद्वर	९६	९	नीकाश	३५०	३७	नृशंस	३६५	४७
निर्युह	४३९	२३६	निषध	१२४	३	नीच	३४३	१६	नृसेन	४६२	४०
निर्वपन(ण)	२५९	३०	निषाद	७१	१	नीचैस्	४४७	१७	नेतृ	३५५	११
निर्वर्णन	३९५	३१	निषादिन्	३४४	२०	नीड	२००	३७	नेत्र	३३५	९३
निर्वहण	७६	१५	निषादिन्	२८५	५९	नीडोद्भव	१९८	३४	नेत्राम्बु	४२८	१८०
निर्वाण	३८१	९६	निषूदन	३००	११३	नीध्र	१२१	१४	नेत्राम्बु	२३५	९३
निर्वात	३८१	९६	निष्क	३९९	१४	नीप	१४३	४२	नेदिष्ठ	३७२	६८
निर्वाद	४१२	९०	निष्कला	२१०	२१	नीर	९३	४	नेपथ्य	२३७	९९
निर्वापण	३००	११४	निष्कासित	३६३	३९	नील	६०	१४	नेमि	१०३	२७
निर्वार्य	३५६	१३	निष्कुट	१२७	१	नीलकण्ठ	१९८	३०	नेमी	१३७	२६
निर्वासन	३००	११३	निष्कुटि	१७०	१२५	नीलङ्गु	४०३	४०	नैकमेद	३७६	८३
निर्वृत्त	३८२	१००	निष्कुह	१३२	१३	नीललोहित	१३	३३	नैगम	३२८	७८
निर्वेश	३५०	३८	निष्क्रम	३९३	२५	नीला	१९७	२६	नैगम	४२१	१४०
निर्व्यथन	८६	२	निष्ठा	७६	१५	नीलाम्बर	११	२४	नैचिकी	३२४	६७
निर्हार	३९१	१७	निष्ठान	३१७	४४	नीलाम्बुजन्मन्	१०६	३७	नैपाली	३३८	१०८
निर्हारिन्	५९	११	निष्ठिवन	३९६	३८	नीलिका	१४५	७०	नैमेय	३२८	८०
निर्हाद	७०	२३	निष्ठुर	६९	१९	नीलिनी	१६०	९५	नैयप्रोध	१३४	१८
निलय	११७	५	निष्ठेव	३९६	३८	नीली	१६०	९४	नैर्द्धत	३१	५
निवह	२०१	३९	निष्ठेवन	३९६	३८	नीवाक	३९३	२३	नैष्किक	२६८	७
निवात	४११	८४	निष्ठूत	३७८	८७	नीवार	३१०	२५	नैर्लिखिक	२८८	७०
निवाप	२५९	३१	निष्ठूति	३९६	३८	नीवी	३२८	८०	नो	४४६	११
निवीत	२४२	११३	निष्णात	३५३	४	नीवृत्	४३४	२१२	नौ	९६	१०
निवृत्त	३७८	८८	निष्पक	३८१	९५	नीशार	११३	८	नौकादण्ड	९७	१३
निवेश	२७६	३३	निष्पन्न	३८२	१००	नीहार	२४३	११८	नौतार्थ	९६	१०
निशा	४४	४	निष्पाव	३९३	२४	नु	३६	१८	न्यक्ष	४३७	२२५
निशान्त	११७	५	निष्प्रभ	३८२	१००	नुति	४४१	२४८	न्यप्रोध	१३९	३२
निशापति	३४	१४	निष्प्रवाणि	२४१	११२	नुत्त	६७	११	न्यप्रोध	४१३	९६
निशाङ्गा	३१६	४१	निसर्ग	८६	३८	नुत्त	३७८	८७	न्यप्रोध	१५८	८७
			निसृष्ट	३७८	८८	नुत्त	३७८	८७	न्यच्	३७२	७०
			निस्तल	३७२	६९	नुत्त	३७५	७७	न्यङ्क	१९०	१०
			निस्तर्हण	३००	११४	नूतन	३७५	७८	न्यस्त	३७८	८८
			निर्लिश	२९३	८९	नूत	१४२	४१	न्याद	३२२	५६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
न्याय	२७३	२४	पञ्चास्य	१८६	१	पतद्ग्रह	{ २४९ १३९		पद्धति	११४	१५
न्याय्य	२७३	२५	पञ्जर	४५९	३१		{ ४५६ २१		पद्म	{ २९ ७१	
न्यास	३२९	८१	पक्षिका	४५१	७	पतयालु	३६०	२७		{ १०७ ३९	
न्युक्त	४५४	१७	पट	२४२	११६	पताका	२९७	९९	पद्मक	२७८	३९
न्युब्ज	२२२	६१	पटच्चर	२४२	११५	पताकिन	२८८	७१	पद्मचारिणी	१७७	१४६
न्यून	४१८	१२८	पटल	{ १२१ १४		पति	{ २१३ ३५		पद्मनाभ	९	२०
प				{ ४३२ २०१			{ ३५५ १०		पद्मपत्र	१७७	१४५
पक्षेण	१२३	२०	पटलप्रान्त	१२१	१४	पतिवरा	२०५	७	पद्मराग	३३२	९२
पक्ष	{ ३७९ ९१		पटवासक	२५०	१३९	पतिवन्नी	२०७	१२		{ १२ २७	
	{ ३८१ ९६		पटह	{ ७३ ६		पतिव्रता	२०५	६	पद्मा	{ १५९ ८९	
	{ ४७ १२			{ २९९ १०८		पत्तन	११६	१		{ १७७ १४६	
पक्ष	{ २०० ३६		पट्ट	{ १८० १५५		पत्ति	{ २८७ ६६		पद्माकर	१०३	२८
	{ २३७ ९८			{ ३४४ १९			{ २९० ८०		पद्माट	१७७	१४७
	{ २९३ ८७			{ ३६२ ३५		पत्तिसंहति	{ ४०९ ७२		पद्मालया	१२	२७
	{ ४३६ २२०			{ ४०३ ४०		पत्नी	२८७	६७	पद्मिन्	२७६	३५
पक्षक	१२१	१४	पट्टपर्णी	१७५	१३८		२०४	५	पद्मिनी	१०७	३९
पक्षति	{ ४३ १		पटोल	१८०	१५५	पत्र	{ १३२ १४		पद्य	४५९	३१
	{ २०० ३६		पटोलिका	१६८	११८		{ २०० ३६		पद्या	११४	१५
	{ ४०९ ७२		पट्ट	४५४	१७		{ २८४ ५८		पनस	१४८	६१
पक्षद्वार	१२१	१४	पट्टिका	१४२	४१	पत्रपरशु	४२८	१७९	पनायित	३८५	१०९
पक्षभाग	२७८	४०	पट्टिन्	१४२	४१	पत्रपाश्या	२३८	१०३	पनित	३८५	१०९
पक्षमूल	२००	३६	पट्टिश	४५६	२१	पत्ररथ	१९८	३३	पन्न	३८३	१०४
पक्षान्त	४६	७		{ ३३१ ८८		पत्रलेखा	२४४	१२२	पन्नग	८९	८
पक्षिन्	१९८	३२		{ ३५० ३८		पत्राङ्ग	{ २४७ १३२		पन्नगाशन	१३	२९
पक्षिणी	४५	५	पण	{ ३५२ ४४			{ ३३९ १११		पयस्	{ ९३ ३	
पक्षमन्	४१७	१२१		{ ३५२ ४५		पत्राङ्गुलि	{ २४४ १२२			{ ३२० ५१	
पक्ष	{ ५१ २३		पणव	{ ४०५ ४६			{ २४४ १२२			{ ४३९ २३३	
	{ ९६ ९			{ ७४ ८		पत्रिन्	{ १९२ १५		पयस्य	३२०	५१
पक्षिल	११३	१०	पणायित	३८५	१०९		{ १९८ ३३		पयोधर	४२५	१६३
पक्षेह	१०७	४०	पणित	३८५	१०९		{ २९२ ८७		पर	{ २६९ ११	
पक्षि	{ १२८ ४		पणितव्य	३२९	८२		{ ४१५ १०६			{ ४३० ११९	
	{ ४०९ ७२		पण्ड	२१५	३९	पत्रोर्ण	{ १४७ ५६		परजात	३४३	१८
पक्षु	२१८	४८	पण्डित	२५१	५		{ २४१ ११३		परतन्त्र	३५७	१६
पक्षपचा	१६२	१०२	पण्य	३२९	८२	पथिक	२७१	१७	परपिण्डाद्	३५८	२०
पचा	३८८	८	पण्यवीथिका	११७	२	पथिन्	११४	१५	परश्रुत्	१९४	२०
पक्षजन	२०३	१	पण्या	१७८	१५०	पथ्या	१४८	५९	परश्रुत	१९४	१९
पक्षता	३०१	११६	पण्याजीव	३२८	७८	पद्	२२६	७१	परमम्	४४६	१२
पक्षदशी	४६	७	पतग	१९८	३३	पद	४१३	९३	परमा	३५	१७
पक्षम	७१	१	पतङ्ग	{ १९७ २८		पदग	२८७	६६	परमाज्ञ	२५७	२४
पक्षलक्षण	६५	५		{ ४०० २०		पदवी	११४	१५	परमेष्ठिन्	८	१६
पक्षशर	१२	२५	पतङ्गिका	१९७	२७	पदाजि	२८७	६६	परम्पराक	२५८	२६
पक्षशाख	२३१	८१	पतत्	१९८	३३	पदाति	२८७	६६	परवत्	३५७	१६
पक्षाङ्गुल	१४५	५१	पतत्र	२००	३६	पदिक	२८७	६७	परशु	२९४	९२
पक्षालिका	३४७	२९	पतत्रिन्	१९८	३३	पद्म	२८७	६७			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
परश्वध	२९४	९२	परिदान	३२८	८०	परीभाव	७९	२२	पल	{ ३३० ८६	
परश्वस्	४४९	२२	परिदेवन	६८	१६	परीवर्त	३२८	८०		{ ४३२ २०२	
परदशत	३७०	६४	परिधन	२४३	११७	परीवाद	६७	१३	पलगण्ड	३४०	६
पराक्रम	{ २९७ १०२		परिधि	{ ४२ ३२		परीवाप	४१८	१२९	पलंकषा	१६१	९८
	{ ४२० १३८			{ ४१४ ९७		परीवार	४२६	१६९	पलल	२२३	६३
पराग	{ १३४ १७		परिधिस्थ	२८६	६२	परीवाह	९६	१०	पलाण्डु	१७८	१४७
	{ ४०० २१		परिपण	३२८	८०	परीष्टि	२६०	३२	पलाल	३०९	२२
पराङ्मुख	३६१	३३	परिपन्थिन्	२६९	११	परीसार	३९२	२१		{ १३२ १४	
पराचित	३४३	१८	परिपाटी	२६१	३६	परीहार	४२६	१६९	पलाश	{ १३८ २९	
पराचीन	३६१	३३	परिपूर्णता	२४९	१३७	परीहास	८४	३२		{ १८० १५४	
पराजय	३००	१११	परिपेलव	१७३	१३१	परुत्	४४८	२०	पलाशिन्	१२८	५
पराजित	३००	११२	परिप्लव	३७४	७५	परुष	६९	१९	पलिक्की	२०७	१२
पराधीन	३५७	१६	परिबर्ह	४४०	२३९	परुस्	१८३	१६२	पलित	२१५	४१
पराञ्च	३५८	२०	परिभव	७९	२२	परेत	३०१	११७	पल्यङ्क	२४९	१३८
पराभूत	३००	११२	परिभाषण	६८	१४	परेतराज्	२४	५८	पलव	१३२	१४
परारि	४४८	२०	परिभूत	३८४	१०६	परेद्यवि	४४९	२१	पल्वल	१०३	२८
परार्थ	३६८	५८	परिमल	{ ५९ १०		परेष्टुका	३२५	७०	पव	३९३	२४
परासन	३००	११३		{ ३९० १३		परैधित	३४३	१८	पवन	{ २५ ६३	
परासु	३०१	११७	परिरम्भ	३९५	३०	परोष्णी	१९६	२६		{ ३९३ २४	
परास्कन्दिन्	३४५	२५	परिवर्जन	३००	११४	पर्कटी	१३९	३२	पवनाशन	८९	८
परिकर	४२५	१६५	परिवादिनी	७२	३	पर्जनी	१६२	१०२	पवमान	२५	६३
परिकर्मन्	२४४	१२१	परिवापित	३७७	८५	पर्जन्य	४२२	१४६	पवि	२०	४७
परिक्रम	३९१	१६	परिविक्ति	२६६	५६	पर्ण	{ १३२ १४		पवित्र	{ १८४ १६५	
परिक्रिया	३९२	२०	परिवृढ	३५५	११		{ १३८ २९			{ २६३ ४५	
परिक्षिप्त	३७८	८८	परिवेत्तु	२६६	५६	पर्णशाला	११८	६	पवित्रक	९८	१६
परिखा	१०४	२९	परिवेष	४२	२३	पर्णस	१५५	७९	पञ्चपति	१३	३०
परिग्रह	४३९	२३७	परिव्याध	{ १३८ ३०		पर्यङ्क	२४९	१३८	पञ्चप्रेरण	३९६	३९
	{ २९४ ९१			{ १४८ ६०		पर्यटन	२६०	३५	पञ्चुरज्जु	३२६	७३
परिघ	{ ४०१ २७		परिव्राज्	२६२	४१	पर्यन्तभू	११४	१४	पश्चात्	४४१	२४३
परिघातित	२९४	९१	परिषद्	२५५	१५	पर्यय	{ २६१ ३७		पश्चात्ताप	८०	२५
परिचय	३९३	२३	परिष्कार	२३८	१०१		{ ३९५ ३३		पश्चिम	३७६	८१
परिचर	२८६	६२	परिष्कृत	२३८	१००	पर्यवस्था	३९२	२१	पश्चिमा	३०	१
परिचर्या	२६०	३५	परिष्वङ्ग	३९५	३०	पर्याप्त	३२२	५७	पश्चिमोत्तर	११२	७
परिचाय्य	२५६	२०	परिसर	११४	१४	पर्याप्ति	३८७	५	पांशु	२९६	९८
परिचारक	३४३	१७	परिसर्प	३९२	२०	पर्याय	{ २६१ ३७		पाशुला	२०७	११
परिणत	३८१	९६	परिसर्या	३९२	२१		{ ४२२ १४७		पाक	{ २०० ३८	
परिणय	२६६	५६	परिस्कन्द	३४३	१८	पर्युदञ्चन	३०३	३		{ ३८८ ८	
परिणाम	३९१	१५	परिस्तोम	२७९	४२	पर्येषणा	२६०	३२	पाकल	१७१	१२६
परिणाय	३५२	४५	परिस्पन्द	२४९	१३७	पर्वत	१२३	१	पाकशासन	१७	४१
परिणाह	२४२	११४	परिस्तुत्	३५०	३९	पर्वन्	{ १८३ १६२		पाकशासनि	१९	४६
परितस्	४४७	१३	परिस्तुता	३५०	३९		{ ४१७ १२१		पाकस्थान	३१०	२७
परित्राण	३८७	५	परीक्षक	३५४	७	पर्वसंधि	४५	७	पाक्य	{ ३१७ ४२	
						पर्वुका	२२६	६९		{ ३३८ १०९	

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पाञ्चजन्य	१३	२८	पादाङ्गद	२४०	१०९	पारिष्ठव	३७४	७५	पिचिण्डिल	२१६	४४
पाद	४४५	७	पादात	२८७	६७	पारिभद्र	१३७	२६	पिचु	३३७	१०६
पाटच्चर	३४५	२५	पादातिक	२८७	६६	पारिभद्रक	१४६	५३	पिचुमन्द	१४९	६२
पाटल	{ ६१ ३०६	{ १५ १५	पादुका	३४७	३०	पारिभाव्य	१७१	१२६	पिचुल	१४२	४०
पाटला	१४६	५४	पादू	३४७	३०	पारियात्रक	१२४	३	पिचट	३३७	१०५
पाटलि	{ १४२ १४६	{ ३९ ५४	पादुकुत्	३४१	७	पारिषद	१५	३५	पिच्छ	{ १९८ ४५९	{ ३१ ३०
पाठ	{ २५४ ३९४	{ १४ २९	पाथ	२६०	३३	पारिहार्य	२३९	१०७	पिच्छा	{ १४४ ४५२	{ ४७ ९
पाठा	१५७	८४	पान	३५१	४०	पारी	४५२	१०	पिच्छिल	३१८	४६
पाठिन्	१५६	८०	पानगोष्ठिका	३५१	४२	पारुष्य	६८	१४	पिच्छिला	{ १४४ १४९	{ ४६ ६२
पाठीन	९९	१८	पानपात्र	३५१	४३	पार्थिव	२६७	१	पिज	३००	११५
पाणि	२३१	८१	पानभाजन	३१३	३२	पार्वती	१६	३७	पिजर	३३६	१०३
पाणिगृहीती	२०४	५	पानीय	९३	४	पार्वतीनन्दन	१७	३९	पिजल	२९७	९९
पाणिष	३४२	१३	पानीयशालिका	११९	७	पार्श्व	{ २३० ३९६	{ ७९ ४१	पिट	३१०	२६
पाणिपीडन	२६६	५६	पान्थ	२७१	१७	पार्श्वभाग	२७८	४०	पिटक	{ २२० ३४७	{ ५३ २९
पाणिवाद	३४२	१३	पाप	{ ५१ ३६५	{ २३ ४७	पार्श्वस्थि	२२६	६९	पिठर	{ ३१२ ४२९	{ ३१ १८८
पाण्डर	५९	१२	पापचेली	१५७	८५	पार्णि	२२७	७२	पिण्ड	{ ३३४ ३३६ ४५४	{ ९८ १०४ १८
पाण्डु	६०	१३	पाप्मन्	५१	२३	पार्णिग्राह	२६९	१०	पिण्डक	२४६	१२८
पाण्डुकम्बलिन	२८३	५४	पामन्	२१९	५३	पालघ्न	१८५	१६७	पिण्डिका	२८४	५६
पाण्डुर	६०	१३	पामन	२२१	५८	पालङ्की	१७०	१२१	पिण्डीतक	१४६	५२
पातक	४६०	३३	पामर	३४३	१६	पालाश	६१	१४	पिण्याक	{ ३९८ ४६०	{ ९ ३२
पाताल	{ ८६ ४३२	{ १ २०२	पामा	२१९	५३	पालि	{ २९५ ४३१	{ ९३ १९७	पितामह	{ ८ २१३	{ १६ ३३
पातुक	३६०	२७	पायस	{ २४६ २५७	{ १२८ २४	पालिन्दी	१६५	१०८	पितृ	{ २१२ २१४	{ २८ ३७
पात्र	{ ९६ २५७ ३१३ ४२८	{ ८ २४ ३३ १७९	पायु	२२७	७३	पाल्वा	४५१	५	पितृदान	२५९	६१
पात्री	४६२	४२	पाय्य	३३०	८५	पावक	२२	५४	पितृपति	{ २४ ३१	{ ५८ २
पात्रीव	४६१	३५	पार	९५	८	पाश	२३७	९८	पितृपितृ	२१३	३३
पाथस्	९३	४	पारद	३३५	९९	पाशक	३५२	४५	पितृप्रसू	४४	३
पाद	{ १२६ २२६ ३३१ ४१२	{ ७ ७१ ८९ ८९	पारम्पर्योपदेश	२५४	१२	पाशिन्	२५	६१	पितृवन	३०१	११८
पादकटक	२४१	११०	पारशव	४३४	२१०	पाशुपत	१५६	८१	पितृव्य	२१२	३१
पादग्रहण	२६२	४१	पारश्वधिक	२८८	७०	पाशुपाल्य	३०२	२	पितृसंनिभ	३५६	१३
पादप	१२८	५	पारसीक	२८०	४५	पाश्या	३९७	४२	पित्त	२२२	६२
पादबन्धन	३२२	५८	पारस्त्रैण्य	२११	२४	पाश्चात्य	३७६	८१	पित्र्य(तीर्थ)	२६५	५१
पादस्फोट	२१९	५२	पारायण	३८६	२	पाषण्ड	२६३	४५	पित्सत्	१९८	३४
पादाग्र	२२६	७१	पारावत	१९२	१४	पाषाण	१२४	४			
			पारावताङ्गि	१७८	१५०	पाषाणदारण	३४९	३४			
			पारावार	{ ९२ ४६१	{ १ ३५	पिक	१९४	१९			
			पाराशरिन्	२६२	४१	पिङ्ग	६१	१६			
			पारिकाङ्क्षिन्	२६२	४२	पिङ्गल	{ ४१ ६१	{ ३१ १६			
			पारिजातक	{ २१ १३७	{ ५० २६	पिङ्गला	३१	४			
			पारितथ्या	२३८	१०३	पिचण्ड	{ २२९ ४५४	{ ७७ १८			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पिधान	३४	१३	पीलुपर्णी	{ १५७ ८४		पुर	{ १४० ३४		पुष्कराह	१९५	२२
पिनद्ध	२८६	६५	{ १७५ १३९			{ ४२९ १८३			पुष्करिणी	१०३	२७
पिनाक	{ १५ ३५	१४	पीवन्	३६९	६१	पुरःसर	२८८	७२	पुष्कल	३६९	५८
पिनाकिन्	१३	३१	पीवर	३६९	६१	पुरतस्	४४५	७	पुष्ट	३८१	९७
पिपासा	३२१	५५	पीवरस्तनी	३२६	७१	पुरद्वार	१२२	१६	पुष्प	{ १३४ १७	
पिपीलिका	४५१	८	पुंश्चली	२०७	१०	पुरंदर	१७	४१	{ २१० २१		
पिप्पल	१३५	२०	पुंस्	२०३	१	पुरंध्री	२०५	६	पुष्पक	२९	७०
पिप्पली	१६१	९७	पुक्कस	३४४	२०	पुरस्	४४५	७	पुष्पकेतु	३३६	१०३
पिप्पलीमूल	३३८	११०	पुक्क	४५४	१७	पुरस्कृत	४११	८४	पुष्पदन्त	३१	४
पिष्ठ	२१८	४९	पुङ्गव	३६९	५९	पुरस्तात्	४४१	२४६	पुष्पधन्वन्	१२	२६
पियाल	१४०	३५	पुच्छ	२८२	५०	पुरा	४४२	२५३	पुष्पफल	१३५	२१
पिल्ल	२२१	६०	पुञ्ज	२०२	४२	पुराण	{ ६५ ५		पुष्परस	१३४	१७
पिशङ्ग	६१	१६	पुटमेद	९५	७	{ ३७४ ७७			पुष्पलिह	१९८	२९
पिशाच	६	११	पुटमेदन	११६	१	पुरातन	३७४	७७	पुष्पवती	२०९	२०
पिशित	२२३	६३	पुटी	४६२	४२	पुरावृत्त	६५	४	पुष्पवत्	४७	१०
पिशुन	{ २४५ १२४		पुण्डरीक	{ ३१ ३		पुरी	११६	१	पुष्पसमय	५०	१८
	{ ३६५ ४७		{ १०८ ४१			पुरीतत्	२२४	६६	पुष्य	३८	२२
	{ ४१८ १२७		{ ३९८ ११			पुरीष	२२५	६८	पुष्यरथ	२८३	५१
पिशुना	१७३	१३३	पुण्डरीकाक्ष	९	१९	पुरु	३७०	६३	पुस्त	३४७	२८
पिष्टक	३१९	४८	पुण्डर्य	१७१	१२७		{ ५४ २९		पूः	११६	१
पिष्टपचन	३१३	३२	पुण्ड्र	१८३	१६३	पुरुष	{ १३६ २५		पूग	{ १८५ १६९	
पिष्टात	२५०	१३९	पुण्ड्रक	१५२	७२		{ २०३ १		{ ४०० २०		
पीठ	२४९	१३८	पुण्य	{ ५२ २४			{ ४३५ २१८		पूजा	२६०	३४
पीडन	३००	१०९	{ ४२४ १६०			पुरुषोत्तम	९	२१	पूजित	३८२	९८
पीडा	९२	३	पुण्यक	२६१	३७	पुरुह	३७०	६३	पूज्य	{ ३५४ ५	
पीत	६१	१४	पुण्यजन	२५	६०	पुरुहूत	१७	४१	{ ४२३ १५०		
पीतदाह	१४६	५३	पुण्यजनेश्वर	२८	६९	पुरोग	२८८	७२	पूत	{ २६३ ४५	
पीतद्रु	{ १४८ ६०		पुण्यभूमि	११३	८	पुरोगम	२८८	७२	{ ३०९ २३		
	{ १६२ १०१		पुण्यवत्	६५३	३	पुरोगामिन्	२८८	७२	{ ३६८ ५५		
पीतन	{ १३७ २७		पुत्तिका	१९७	२७	पुरोडाश	४५६	२१	पूतना	१४८	५९
	{ २४५ १२४		पुत्र	२११	२७	पुरोधस्	२६८	५	पूतिकरज	१४५	४८
	{ ३३६ १०३		पुत्रिका	३४७	२९	पुरोभागिन्	३६५	४६	पूतिकाष्ठ	{ १४६ ५४	
पीतसालक	१४३	४३	पुत्रौ	२१४	३७	पुरोहित	२६८	५	{ १४८ ६०		
पीता	३१६	४१	पुद्गल	४५५	२०	पुलाक	३९८	५	पूतिगन्धि	५९	१२
पीति	२८०	४३	पुनःपुनर्	४४३	१	पुलिन	९६	९	पूतिफली	१६१	९६
पीताम्बर	९	१९	पुनर्	{ ४४२ २५३		पुलिन्द	३४४	२०	पूतीक	१४५	४८
पीन	३६९	६१	{ ४४७ १५			पुलोमजा	२९	४५	पूप	३४९	४८
पीनस	२१९	५१	पुनर्नवा	१७८	१४९	पुषित	३८१	९७	पूर	४५५	२०
पीनोद्गी	३२६	७१	पुनर्भव	२३१	८३		{ २९ १		पूरणी	१४४	४६
पीयूष	{ २१ ४८		पुनर्भू	२१०	२३		{ ९३ ४		पूरित	३८२	९८
	{ ३२१ ५४		पुन्नाग	१३६	२५	पुष्कर	{ १०७ ४१		पूरुष	२०३	१
प्रीड	{ १३७ २८		पुर	११६	१		{ १७७ १४५		पूर्ण	{ ३७१ ६५	
	{ ४३० १९३						{ ४२९ १८६		पूर्णकुम्भ	२७६	३२

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पूर्णिमा	४६	७	पृष्ठ	२२९	७८	प्रकाम	३२२	५७	प्रज्ञा	{ ५५ १	
पूर्त	२५९	२८	पृष्ठवंशाधर	२२८	७६	प्रकार	४२५	१६२	{ २०८ १२		
पूर्व	{ ३७५ ८०	८०	पृष्ठास्थि	२२५	६९	प्रकाश	{ ४३ ३४	२१८	प्रज्ञान	४१७	१२२
पूर्वज	२१६	४३	पृष्ठ्य	{ २८१ ३९६	४६ ४१	प्रकीर्णक	२७५	३१	प्रजु	२१७	४७
पूर्वदेव	७	१२	पेचक	{ १९२ ३९८	१५ ६	प्रकीर्ण्य	१४५	४८	प्रजीन	२००	३७
पूर्वपर्वत	१२४	२	पेटक	३४७	३०	प्रकृति	{ ५४ ८५	२९ ३७	प्रणय	{ ३९३ ४२३	२५ १५१
पूर्वा	३०	१	पेटा	३४७	३०	प्रकोष्ठ	२३२	८०	प्रणव	६५	४
पूर्वेद्युस्	४४८	२१	पेटी	४६२	४२	प्रक्रम	३९४	२६	प्रणाद	६७	११
पूषन्	४०	२९	पेलव	३७१	६६	प्रक्रिया	२७५	३१	प्रणाली	१०६	३५
पृक्ति	३८९	९	पेशल	{ ३४४ ४३३	१९ २०५	प्रकण	७१	२५	प्रणिधि	{ २७० ४१४	१३ १००
पृच्छा	६७	१०	पेशी	२००	३७	प्रकाण	७१	२५	प्रणिहित	३७८	८६
पृतना	{ २८९ २९०	७८ ८१	पैठर	३१८	४५	प्रक्षेडन	२९३	८७	प्रणीत	{ २५६ ३१८	२० ४५
पृथक्	४४४	३	पैतृष्वसेय	२११	२५	प्रगण्ड	२३०	८०	प्रणुत	३८५	१०९
पृथक्पर्णी	१६०	९२	पैतृष्वस्त्रीय	२११	२५	प्रगतजानुक	२१७	४७	प्रणय	३५९	२५
पृथगात्मता	{ ५५ २६१	३१ ३८	पैत्र(अहोरात्र)	५१	२१	प्रगृह	{ ३०२ ४३९	११९ २३७	प्रतन	३७४	७७
पृथग्जन	{ ३४३ ४१५	१६ १०५	पोगण्ड	२१७	४६	प्रगृह	४३९	२३७	प्रतल	{ २३२ २३२	८४ ८५
पृथग्विध	३८०	९३	पोटगल	{ १८३ १८३	१६२ १६३	प्रगाढ	४०४	४४	प्रतानिनी	१३०	९
पृथिवी	११०	३	पोटा	२०५	१५	प्रगुण	३७३	७२	प्रताप	२७२	२०
पृथु	{ ३१४ ३१६ ३६९	३७ ४० ६०	पोत	{ २०० ४०७	३८ ६०	प्रगे	४४८	१९	प्रतापस	१५६	८१
पृथुक	{ २०० ३१९ ३९७	३८ ४७ ३	पोतवणिज्	९७	१२	प्रग्रह	{ ३०२ ४३९	११९ २३७	प्रति	४४१	२४५
पृथुरोमन्	९९	१७	पोतबाह	९७	१२	प्रग्राह	४३९	२३७	प्रतिकर्मन्	२३७	९९
पृथुल	३६९	६०	पोताधान	१००	१९	प्रग्रीव	४६१	३५	प्रतिकूल	३७७	८४
पृथ्वी	{ ११० ३१४ ३१६	३ ३७ ४०	पोत्र	४२८	१८०	प्रघण	१२०	१२	प्रतिकृति	३४९	३६
पृथ्वीका	१७०	१२५	पोत्रिन्	१८७	२	प्रघाण	१२०	१२	प्रतिकृष्ट	३६७	५४
पृदाकु	८९	६	पौत्री	२१६	२९	प्रचक्र	२९६	९६	प्रतिक्षिप्त	३६३	४२
पृश्नि	२१७	४८	पौर	१८४	१६६	प्रचलायित	३६१	३२	प्रतिग्रह	२९०	७९
पृश्निपर्णी	१६०	९२	पौरस्थ	३७५	८०	प्रचुर	३७०	६३	प्रतिग्राह	२४९	१३९
पृषत्	९५	६	पौरुष	{ २३२ ४३६	८७ २२३	प्रचेतस्	२५	६१	प्रतिघा	८०	२६
पृषत	{ ९५ १९०	६ १०	पौरोगव	३११	२७	प्रचोदनी	१६०	९४	प्रतिघातन	३००	११४
पृषत्क	२९२	८६	पौर्णमास	२६४	४८	प्रच्छदपट	२४३	११६	प्रतिच्छाया	३४९	३५
पृषदश्च	२५	६२	पौर्णमासी	४६	७	प्रच्छन्न	१२१	१४	प्रतिजागर	३९४	२८
पृषदाज्य	२५७	२४	पौलस्थ	२८	६९	प्रच्छर्दिका	२२०	५५	प्रतिज्ञात	३८५	१०८
			पौलि	३१८	४७	प्रजन	३९३	२५	प्रतिज्ञान	५७	५
			पौष	४८	१५	प्रजविन्	२८८	७३	प्रतिदान	३२९	८१
			पौषक	३३६	१०३	प्रजा	४०२	३२	प्रतिध्वान	७१	२५
			प्याद्	४४५	७	प्रजाता	२०८	१६	प्रतिनिधि	३४९	३६
			प्रकाण्ड	{ ५३ १३०	२७ १०	प्रजापति	८	१७	प्रतिपत्	{ ४३ ५५	१ १
						प्रजावती	२१२	३०	प्रतिपञ्च	३८५	१०८
									प्रतिपादन	३५९	२९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
प्रतिबद्ध	३६३	४१	प्रत्यक्षश्रेणी	{ १५८	८८	प्रपितामह	२१३	३३	प्रवण	४०६	५६
प्रतिबन्ध	३९४	२७		{ १७६	१४४	प्रपुत्राड	१७७	१४७	प्रवयस्	२१६	४२
प्रतिबिम्ब	३४९	३५	प्रत्यक्ष	३७५	७९	प्रपौण्डरिक	१७१	१२७	प्रवर्ह	३६८	५७
प्रतिभय	७८	२०	प्रत्यग्र	३७५	७७	प्रकुल	१२९	७	प्रवह	३९२	१८
प्रतिभान्वित	३५९	२५	प्रत्यन्त	११२	७	प्रबन्धकल्पना	६५	६	प्रवहण	२८३	५२
प्रतिभू	३५२	४४	प्रत्यन्तपर्वत	१२६	७	प्रबोधन	२४४	१२२	प्रवहिका	६५	६
प्रतिमा	३४९	३५	प्रत्यय	४२२	१४७	प्रभञ्जन	२५	६३	प्रवारण	३८७	३
प्रतिमान	{ २७८	३९	प्रत्ययित	२७०	१३	प्रभव	४३४	२१०	प्रवाल	{ ७३	७
	{ ३४९	३५	प्रत्यर्थिन्	२६९	११	प्रभा	४३	३४		{ ३३२	९३
प्रतिमुक्त	२८६	६५	प्रत्यवसित	३८५	११०	प्रभाकर	४०	२८		{ ४३२	२०४
प्रतियज्ञ	४१५	१०७	प्रत्याख्यात	३६३	४०	प्रभात	४४	३	प्रवाह	३९२	१८
प्रतियातना	३४९	३५	प्रत्याख्यान	३९५	३१	प्रभाव	२७२	१९	प्रवासन	३००	११३
प्रतिरोधिन्	३४५	२५	प्रत्यादिष्ट	३६३	४०	प्रभिन्न	२७६	३६	प्रवाहिका	२२०	५५
प्रतिवाक्य	६७	१०	प्रत्यादेश	३९५	३१	प्रभु	२५५	११	प्रविख्याति	३९४	२८
प्रतिविषा	१६२	९९	प्रत्यालीढ	२९२	८५	प्रभूत	३७०	६३	प्रविदारण	२९८	१०३
प्रतिशासन	३९५	३४	प्रत्यासार	२९०	७९	प्रप्रष्टक	२४८	१३५	प्रविश्लेष	३९२	२०
प्रतिश्याय	२१९	५१	प्रत्याहार	३९१	१६	प्रमथ	१५	३५	प्रवीण	३५३	४
प्रतिश्रय	४२३	१५३	प्रत्युत्क्रम	३९४	२६	प्रमथन	३००	११५	प्रवृत्ति	{ ६६	७
प्रतिश्रव	५७	५	प्रत्युषस्	४४	२	प्रमथाधिप	१३	३१		{ ३९२	१८
प्रतिश्रुत्	७१	२५	प्रत्यूष	४४	२	प्रमद	५२	२४	प्रवृद्ध	{ ३७४	७६
प्रतिष्टम्भ	३९४	२७	प्रत्यूह	३९२	१९	प्रमदवन	१२८	३		{ ३७८	८८
प्रतिसर	४२७	१७४	प्रथम	{ ३७५	८०	प्रमदा	२०४	३	प्रवेक	३६८	५७
प्रतिसीरा	२४४	१२०		{ ४२२	१४४	प्रमनस्	३५४	७	प्रवेणी	{ २३७	९८
प्रतिहत	३६३	४१	प्रथा	३८९	९	प्रमा	३८९	१०		{ २७८	४२
प्रतिहास	१५४	७६	प्रथित	३५५	९	प्रमाण	४०६	५४	प्रवेष्ट	२३०	८०
प्रतीक	{ २२६	७०	प्रदर	४२५	१६४	प्रमाद	८२	३०	प्रव्यक्त	३७३	८१
	{ ३९८	७	प्रदीप	२४९	१३८	प्रमापण	३००	११२	प्रश्र	६७	१०
प्रतीकार	३००	११०	प्रदीपन	९०	१०	प्रमिति	३८९	१०	प्रश्रय	३९३	२५
प्रतीकाश	३५०	३७	प्रदेशन	२७४	२७	प्रमीत	{ २५८	२६	प्रश्रित	३५९	२५
प्रतीक्ष्य	३५४	५	प्रदेशिनी	२३१	८१		{ ३०१	११७	प्रष्ट	२८८	७२
प्रतीची	३०	१	प्रदोष	४५	६	प्रमीला	८५	३७	प्रष्टवाढ	३२४	६३
प्रतीत	{ ३५५	९	प्रद्युम्न	१२	२५	प्रमुख	३६८	५७	प्रष्टौही	३२५	७०
	{ ४११	८२	प्रदाव	३००	१११	प्रमुदित	३८३	१०३	प्रसन्न	९८	१४
प्रतीपदर्शिनी	२०३	२	प्रधन	२९८	१०३	प्रमोद	५३	२४	प्रसन्नता	३५	१६
प्रतीर	९५	७		५४	२९	प्रयत	२६३	४५	प्रसन्ना	३५०	३९
प्रतीहार	{ १२२	१६	प्रधान	{ २६७	५	प्रयस्त	३१८	४५	प्रसभ	२९९	१०८
	{ २६८	६		{ ३६८	५७	प्रयाम	३९३	२३	प्रसर	३९३	२३
	{ ४२६	१७०		{ ४१७	१२२	प्रयोगार्थ	३९४	२६	प्रसरण	२९६	९६
प्रतीहारी	४२६	१७०	प्रधि	२८४	५६	प्रलम्बन्न	११	२३	प्रसव	{ ३८९	१०
प्रतोली	११७	३	प्रपञ्च	४०२	२८		{ ५१	२२		{ ४३३	२०८
प्रत्न	३७४	७७	प्रपद	२२६	७१	प्रलय	{ ८४	३३	प्रसवबन्धन	१३३	१५
प्रत्यक्	४४९	२३	प्रपा	११९	७		{ ३०१	११७	प्रसव्य	३७७	८४
प्रत्यक्पर्णी	१५८	८९	प्रपात	१२५	४	प्रलाप	६८	१५	प्रसह्य	४४६	१०

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
फलेरुहा	१४६	५४	बभ्रु	४२६	१००	बस्ति	२२७	७३	बास्य	२१५	४०
फलुगु	{ १४९ ३६८	६१ ५६	बर्बर	१५९	९०	बहिर्द्वार	१२२	१६	बाध	४१९	१३०
फाणित	३१७	४३	बर्ह	{ १९८ ४३९	३१ २३६	बहिष्ठ	३८५	१११	बाधिका	३१६	४०
फाण्ट	३८०	९४	बर्हिण	१९८	३०	बहिस	४४८	१७	बाहु	२३०	८०
फाल	{ २४१ ३०५	१११ १३	बर्हिण	१९८	३०	बहु	३७०	६३	बाहुज	२९७	१
फाल्गुन	४८	१५	बर्हिपुष्प	१७३	१३२	बहुकर	३५७	१७	बाहुदा	१०५	३३
फाल्गुनिक	४८	१५	बर्हिमुख	५	९	बहुगर्भावा	३६२	१६	बाहुगुल	२३०	७९
फाल्गुनी	४५	५	बर्हिस	२२	५४	बहुपाद	१३९	३३	बाहुपुद	२१९	१०६
फुल्ल	१२९	८	बर्हिष्ठ	१७०	१२२	बहुप्रद	३५४	१	बाहुम	४९	१८
फेन	{ ३३७ ४५५	१०५ १९	बल	{ ११ २८९ २९७	२४ ७८ १०२	बहुमूल्य	२४१	१११	बाहुमेय	१७	४०
फेनिल	{ १३८ १४१	३१ ३६	बलदेव	११	२३	बहुकृप	२४६	१२८	बाहिक	{ २८० १९८	१५ ९
फेरव	१८८	५	बलभद्र	११	२३	बहुल	{ ३७० ४३२	६३ ११९	बाह्य	{ २४५ ३९८	१२४ ९
फेरु	१८८	५	बलभद्रिका	१७८	१५०	बहुला	{ १७० ४३२	१२५ १९९	बाह्यीक	{ ३९६ ३९६	४० ४०
फेला	३२२	५६	बलवत्	{ २१६ ४४३	४४ २	बहुलीकृत	३०९	२३	बिन्दु	५५	६
ब			बलविन्यास	२९०	७९	बहुवारक	१४०	३४	बिन्दुशालक	२७८	३९
बक	१९५	२२	बला	१६४	१०७	बहुविध	३८०	९३	बिल	१२१	६
बडवानल	२४	५६	बलाका	१९६	२५	बहुमुता	१६२	१००	बिम्ब	३५	१५
बत	४४१	२४४	बलाकार	२९९	१०८	बहुमुति	३२५	७०	बिम्बिका	१७५	१२९
बदर	१४१	३७	बलाराति	१७	४३	बाकुची	१६१	९६	बिम्ब	१३९	३२
बदरा	{ १६८ १७८	११६ १५१	बलाहक	३२	६	बाडव	२४	५६	बिम्ब	३५	१५
बदरी	१४०	३६	बलि	{ २५४ २७४ ४३१	१४ २७ १९५	बाड	{ २७ १०४	६७ ११	बीज	{ ५४ १२२	२८ ६२
बन्दिन्	२९६	९७	बलिध्वंसिन्	९	२९	बाण	{ २९२ ४०५	८९ ११	बीजकोश	१०९	४३
बद्ध	{ ३६३ ३८०	४२ ९५	बलिन	२१६	४५	बादर	२४१	१११	बीजपूर	१५५	७८
बधिर	२१७	४८	बलिपुष्ट	१९४	२०	बाधा	९२	३	बीजालय	३०४	८
बन्धकी	२०७	१०	बलिभ	२१६	४५	बान्धकिनेय	२११	३६	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धन	{ २७४ ३९१	२६ १४	बलिभुज	१९४	२०	बान्धव	२१३	१४	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धनालय	३०२	११९	बलिर	२१८	४९	बाह्य	१३१	१९	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धस्तम्भ	२७८	४१	बलिश	९९	१६	बाल	{ १७० २१५ ४३३	१०२ ४२ १०५	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धु	२१३	३४	बलिसम्पन्	८६	१	बालगर्भिणी	१२५	७०	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धुजीवक	१५३	७३	बलीवर्द	३२२	५९	बालतनय	१४५	४९	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धुता	२१३	३५	बलव	{ ३११ ३२२	२७ ५७	बालतृण	१८५	१६७	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धुर	३७२	६९	बलवज	१८३	१६३	बालमूषिका	१९१	१३	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धुल	२११	२६	बलक	३२५	७१	बाला	७६	११	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धूक	१५३	७३	बलक	३२५	७१	बालिश	{ ३६५ ३३५	४६ ११८	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्धूकपुष्प	१४३	४४	बलक	३२५	७१	बालेय	३२७	७३	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९
बन्ध्य	१२९	७	बलक	३२५	७६	बालेयशाक	१५९	९०	बीजम	{ ७७ ७८	१७ १९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
बृहती	{ १६० ९३ ४१० ७५		भक्षित	३८५ ११०		भर्तु	{ २१३ ३६ ४०७ ५९		भारद्वाजी	१६८ ११६	
बृंहित	२९९ १०७		भक्ष्यकार	३११ २८		भर्तुदारक	७५ १२		भारयष्टि	३४७ ३०	
बृहत्	३६९ ६०		भग	{ ४०१ २६ २२८ ७६		भर्तुदारका	७६ १३		भारवाह	३४३ १५	
बृहतीका	२४३ ११७		भगन्दर	२२० ५६		भर्त्सन	६९ १४		भारिक	३४३ १५	
बृहत्कुक्षि	२१६ ४४		भगवत्	७ १३		भर्मन्	{ ३३३ ९४ ३५० ३८		भार्गव	३९ २५	
बृहद्भ्रातृ	२२ ५४		भगिनी	२१२ २९		भर्मन्	{ ३३३ ९४ ३५० ३८		भार्गवी	१८२ १५८	
बृहस्पति	३९ २४		भङ्ग	९४ ५		भल्ल	{ १८७ ३८ ४५६ २१		भार्गी	१५९ ८९	
बोधकर	९६ ९७		भङ्गा	३०८ २०		भल्लातकी	१४३ ४२		भार्या	२०४ ६	
बोधिद्रुम	१३५ २०		भङ्गि	४५१ ८		भल्लुक	१८७ ३		भार्यापति	२१४ ८३	
बोल	३३६ १०४		भजमान	२७३ २४		भव	{ १३ ३४ ४३३ २०६		भाल्लक	१८७ ४	
ब्रध्न	४० २८		भट	२८५ ६१		भवन	११७ ५		भाव	{ ७५ ११ ७९ २१ ४३३ २०७	
ब्रह्मचारिन्	{ २५१ ३ २६३ ४२		भटित्र	३१८ ४५		भवानी	१६ ३७		भावबोधक	७९ २१	
ब्रह्मण्य	१४२ ४१		भट्टारक	७६ १३		भविक	५२ २६		भावित	{ २४८ १३४ ३१८ ४६ ३८४ १०४	
ब्रह्मल	२६५ ५२		भट्टिनी	७६ १३		भवितृ	३६० २९		भावुक	५२ २६	
ब्रह्मदर्भा	१७७ १४५		भट्टाकी	१६७ ११४		भविष्णु	३६० २९		भाषा	६२ १	
ब्रह्मदार	१४२ ४१		भण्डल	१४९ ६३		भव्य	५२ २६		भाषिक	{ ६३ १ ३८४ १०७	
ब्रह्मन्	{ ८ १६ ४१६ ११४		भण्डी	१५९ ९१		भषक	३४५ २२		भाष्य	४५९ ३१	
ब्रह्मपुत्र	९० १०		भण्डीरी	१५९ ९१		भस्त्रा	३४९ ३३		भास	४३ ३४	
ब्रह्मबन्धु	४१५ १०४		भद्र	{ ५२ २५ ३२२ ५९		भस्मगन्धिनी	१६९ १२०		भास्कर	४० २८	
ब्रह्मभूय	२६५ ५१		भद्रकुम्भ	२७६ ३२		भस्मगर्भा	१८९ ६३		भास्वत्	४० २९	
ब्रह्मयज्ञ	२५४ १४		भद्रदार	१४६ ५३		भा	४३ ३४		भास्वर	६ १०	
ब्रह्मवर्चस	२६१ ३८		भद्रपर्णी	१४० ३६		भाग	३३१ ८९		मिक्षा	{ ३८८ ६ ४३७ २२४	
ब्रह्मबिन्दु	२६२ ३९		भद्रबला	१७९ १५३		भागधेय	{ ५३ २८ २७४ २७		मिक्षु	{ २५१ ३ २६२ ४१	
ब्रह्मसायुज्य	२६५ ५१		भद्रमुखक	१८२ १६०		भागिनेय	२१३ ३२		मित्त	३४ १६	
ब्रह्मसू	१२ २७		भद्रयव	१५१ ६७		भागीरथी	१०४ ३१		मिती	११७ ४	
ब्रह्माञ्जलि	२६१ ३९		भद्रश्री	२४७ १३१		भाग्य	{ ५३ २८ ४२३ १५५		मिदा	३८७ ५	
ब्रह्मासन	२६२ ४०		भद्रासन	२७५ २१		भाजन	३१३ ३३		मिदुर	२० ४७	
ब्राह्म	{ ५१ २१ २६५ ५१		भय	७९ २१		भाण्ड	{ ३१३ ३३ ४०४ ४४		मिन्दपाल	२९४ ९१	
ब्राह्मण	२५१ ४		भयंकर	७८ २०		भाद्र	४९ १७		मित्र	{ ३७६ ८२ ३८२ १००	
ब्राह्मणयष्टिका	१५९ ८९		भयद्रुत	३६३ ४२		भाद्रपद	४९ १७		मिषज	२२१ ५७	
ब्राह्मणी	१५९ ८९		भयानक	{ ७७ १७ ७८ २०		भाद्रपदा	३८ २२		मिस्सटा	३४९ ४९	
ब्राह्मण्य	३९६ ४१		भर	२७ ६६		भातु	{ ४० ३१ ४२ ३३ ४१५ १०५		मिस्ता	३४९ ४८	
ब्राह्मी	{ १५ ३५ ६२ १ १७५ १३७		भरण	३५० ३८		भामिनी	२०४ ४		मी	७९ २१	
भ	३७ २१		भरण्य	३५० ३८		भार	३३० ८७		मीति	७९ २१	
भक्त	३१९ ४८		भरण्यभुज्	३५७ १९		भारत	११२ ६		मीम	{ १३ ३४ ७८ २०	
भक्षक	३५८ २०		भरत	३४२ १२		भारती	६३ १				
			भरद्वाज	९२ १५							
			भर्ग	१३ ६३							

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
भीरु	{ २०४	३	भूमिजम्बुक	{ १४१	३८	भोस्	४४५	७	मङ्गु	४४३	२
भीरुक	{ ३५९	२६	भूमिस्पृश	{ १६८	११८	भौम	३९	२५	मङ्गल	५२	२५
भीलुक	३५९	२६	भूयस्	३७०	६३	भौरिक	२६८	७	मङ्गल्यक	३०७	१७
भीषण	७८	२०	भूयिष्ठ	३७०	६३	भ्रंश	२७३	२३	मङ्गल्या	२४६	१२७
भीष्म	७८	२०	भूरि	{ ३७०	६३	भ्रकुंस	७५	११	मचर्चिका	५३	२७
भीष्मसू	१०४	३१		{ ४२८	१८२	भ्रकुटि	८६	३७	मज्जन	१३१	१२
भुक्त	३८५	१११	भूरिफेना	१७६	१४३	भ्रम	{ ५६	४	मन्त्र	२४९	१३८
भुक्तसमुज्झित	३२२	५६	भूरिमाय	१८८	५		{ ९५	७	मन्त्ररि	१३२	१३
भुम्भ	{ ३७२	७१	भूरुण्डी	१५२	६९	भ्रमर	१९८	२९	मन्त्रिष्ठा	१५९	९०
	{ ३७९	९१	भूर्ज	१४४	४६	भ्रमरक	२३६	९६	मन्त्रीर	२४०	१०९
भुज	२३०	८०	भूषा	२३८	१०१	भ्रमि	३८९	९	मन्त्रु	३६७	५२
भुजग	८९	६	भूषित	२३८	१००	भ्रष्ट	३८३	१०४	मन्त्रुल	३६७	५२
भुजङ्ग	८९	६	भूष्णु	३६०	२९	भ्राजिष्णु	२३८	१०१	मन्त्रुषा	३४७	२९
भुजङ्गभुज	१९८	३०	भूस्तृण	१८५	१६७	भ्रातृ	२१४	३६	मठ	११९	८
भुजङ्गम	८९	६	भृगु	१२५	४	भ्रातृज	२१४	३६	मड्ड	७४	८
भुजङ्गाक्षी	१६७	११५	भृङ्ग	{ १७४	१३४	भ्रातृजाया	२१२	३०	मणि	३३२	९३
भुजशिरस्	२२९	७८		{ १९३	१६	भ्रातृभगिनी	२१४	३६	मणिक	३१२	३१
भुजान्तर	२२९	७७		{ १९८	२९	भ्रातृव्य	४२२	१४६	मणिबन्ध	२३१	८१
भुजिष्य	३४३	१७	भृङ्गराज	१७९	१५१	भ्रात्रीय	२१४	३६	मण्ड	{ १४५	५१
भुवन	{ ८६	१	भृङ्गार	२७६	३२	भ्रान्ति	५६	४		{ ३१९	४९
	{ ९३	३	भृङ्गारी	१९७	२८	भ्राष्ट्र	३१२	३०	मण्डन	{ २३८	१०२
	{ ११२	६	भृत्क	३४३	१५	भ्रुकुंस	७५	११		{ ३६०	२९
भू	११०	२	भृति	३५०	३८	भ्रुकुटि	८६	३७	मण्डप	११९	९
भूत	{ ६	११	भृतिभुज	३४३	१५	भ्रू	२३५	९२	मण्डल	{ ३१	६
	{ ३८४	१०४	भृत्य	३४३	१७	भ्रुकुंस	७५	११		{ ३५	१५
	{ ४१०	७८	भृत्या	३५०	३८	भ्रुकुटि	८६	३७		{ ४२	३२
भूतकेश	३३९	१११	भृश	२७	६६	भ्रूण	{ २१४	३९	मण्डलक	२२०	५४
भूतवेशी	१५२	७१	भृष्टयव	३१९	४७		{ ४०४	४५	मण्डलाग्र	२९३	८९
भूतात्मन्	४१५	१०५	मेक	१०३	२४	भ्रेष	२७३	२३	मण्डलेश्वर	२६७	२
भूतावास	१४७	५८	मेकी	१०३	२४	म			मण्डहारक	३४२	१०
भूति	{ १६	३६	मेद	२७२	२१	मकर	१००	२०	मण्डित	२३८	१००
	{ ४०९	६९	मेदित	३८२	१००	मकरध्वज	१२	३६	मण्डूक	१०२	२४
भूतिक	३९८	८	मेरी	७३	६	मकरन्द	१३४	१७	मण्डूकपर्ण	१४७	५६
भूतेश	१३	३१	मेषज	२०८	५०	मकुट	२३८	१०२	मण्डूकपर्णी	१५९	९१
भूदार	१८७	२	मैक्ष	२६४	४६	मकुर	२५०	१४०	मण्डूर	३३४	९८
भूदेव	२५१	४	मैरव	७८	१९	मकुष्टक	३०७	१७	मतङ्गज	२७६	३४
भूनिम्ब	१७६	१४३	मैषज्य	२१८	५०	मकूलक	१७६	१४४	मतल्लिका	५३	२७
भूप	२६७	१	मोग	४००	२३	मक्षिका	१९७	२६	मति	५५	१
भूपदी	१५२	७०	मोगवती	४०९	७०	मख	२५४	१३	मत्त	{ २७६	३६
भूभुत्	४०७	६१	मोगिन्	८९	८	मगध	२९६	९७		{ ३५९	२३
भूमि	११०	२	मोगिनी	२०४	५	मघवत्	१७	४१		{ ३८३	१०३
			भोजन	३२२	५५				मत्तकाशिनी	२०४	४
									मत्सर	४२७	१७२

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
मत्स्य	९९	१७	मधुरिपु	९	२०	मन्त्रिन्	२६७	४	मरुत्वत्	१७	४१
मत्स्यण्डी	३१७	४३	मधुलिह्	१९८	२९	मन्थ	३२६	७४	मरुमाला	१७३	१३३
मत्स्यपित्ता	१५७	८६	मधुवार	३५१	४०	मन्थदण्डक	३२६	७४	मरुबक	{ १४६ १५५	{ ५२ ७९
मत्स्यवेधन	९९	१६	मधुव्रत	१९८	२९	मन्थनी	३२७	७४	मर्कट	१८७	३
मत्स्याक्षी	१७५	१३७	मधुशिथु	१३८	३१	मन्थर	२८८	७२	मर्कटक	१९१	१३
मत्स्याधानी	९८	१६	मधुश्रेणी	१५७	८४	मन्थान	३२६	७४	मर्कटी	{ १४५ १५८	{ ४८ ८७
मथित	३२१	५३	मधुष्टील	१३७	२८	मन्द	{ ३४४ ४१३	{ १८ ९५	मर्त्य	२०३	१
मथिन्	३२६	७४	मधूक	१३७	२७	मन्दगामिन्	२८८	७२	मर्दन	३९३	२२
मद	{ २७७ ३९० ४१३	{ ३७ १२ ९१	मधूच्छिष्ट	३३८	१०७	मन्दाकिनी	२१	४९	मर्दल	७४	८
मदकल	२७६	३५	मधूलक	१३७	२८	मन्दाक्ष	७९	२३	मर्मन्	४५९	३०
मदन	{ १२ १४६ १५५	{ २५ ५३ ७८	मधूलिका	१५७	८४	मन्दार	{ २१ १३७ १५६	{ ५० २६ ८१	मर्मर	७०	२३
मदस्थान	३५१	४०	मध्य	{ २३० ४२५	{ ७९ १६१	मन्दिर	११७	५	मर्मस्पृश	३७७	८३
मदिरा	३५०	४०	मध्यदेश	११२	७	मन्दुरा	११९	७	मर्यादा	२७४	२६
मदिरागृह	११९	८	मध्यम	{ ७१ ११२ २३०	{ १ ७ ७९	मदोष्ण	४३	३५	मल	{ २२४ ४३१	{ ६५ १९७
मदोत्कट	२७६	३५	मध्यमा	{ २०६ २३१	{ ८ ८२	मन्द्र	७२	२	मलक्षित	३६८	५५
मद्गु	१९९	३४	मध्याह्न	४४	३	मन्मथ	{ १२ १३५	{ २५ २१	मलपू	१४९	६१
मद्गुर	१००	१९	मध्वासव	३५१	४१	मन्या	२२४	६५	मलयज	२४७	१३१
मद्य	३५०	४०	मनःशिला	३३८	१०८	मन्यु	{ ८० ४२३	{ २५ १५३	मलिम	३६८	५५
मधु	{ ४८ १७६ ३५१ ३३८ ४१४	{ १५ १४२ ४१ १०७ १०३	मनस्	५५	३१	मन्वन्तर	५१	२२	मलिनी	२०९	२०
मधुक	१६५	१०९	मनसिज	१२	२६	मय	३२७	७५	मलिमस	३६८	५५
मधुकर	१९८	२९	मनस्कार	५६	२	मयु	२९	७१	मल्ल	४५६	२१
मधुकर्म	३५१	४०	मनाक्	४४५	८	मयुष्टक	३०७	१७	मल्लक	४६१	३७
मधुद्रुम	३३७	२७	मनित	३८५	१०८	मयूख	{ ४२ ४००	{ ३३ १८	मल्लिका	१५२	६९
मधुप	१९८	२९	मनीषा	५५	१	मयूर	{ १६६ १९८	{ १११ ३०	मल्लिकाख्य	१९६	२४
मधुपर्णिका	{ १४० १६०	{ ३५ ९४	मनीषिन्	२५१	५	मयूरक	{ १५८ ३३५	{ ८८ १०१	मल्लिगन्धिन्	२४६	१२७
मधुपर्णी	१५६	८३	मनु	४६१	३८	मरकत	३३२	९२	मसी	४५२	१०
मधुमक्षिका	१९७	२६	मनुज	२०३	१	मरण	३०१	११६	मसूर	३०७	१७
मधुयष्टिका	१६५	१०९	मनुष्य	२०३	१	मरीच	३१४	३६	मसूरविदला	१६५	१०९
मधुर	{ ५८ ४३०	{ ९ १९१	मनुष्यधर्मेन्	२८	६८	मरीचि	{ ४० ४२	{ २७ ३३	मसृण	३१८	४६
मधुरक	१७६	१४२	मनोगुप्ता	३३८	१०८	मरीचिका	४३	३५	मस्कर	१८२	१६१
मधुरसा	{ १५७ १६४	{ ८३ १०७	मनोजवस	३५६	१३	मरु	{ ११२ ४२५	{ ५ १६३	मस्करिन्	२६२	४१
मधुरा	१७९	१५२	मनोह	३६३	४१	मरुत्	{ २५ ३१	{ ६२ २	मस्तक	२३६	९५
मधुरिका	१६३	१०५	मनोहता	३३८	१०८	मरुत्	{ ४०७ ५९	{ ५९ ५९	मस्तिष्क	२२४	६५
			मनुह	२७४	२६				मस्तु	३२१	५४
			मन्त्र	४२६	१६७				मह	८६	३८
			मन्त्रव्याख्याकृत	२५३	७				महत्	३६९	६०
									महती	४०९	६९
									महस्	४३८	२३१
									महाकन्द	१७८	१४८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
महाकुल	२५१	३	मांसल	२१६	४४	मान	{ ७९ २२	माल्यवत्	१२४	३	
महाङ्ग	३२७	७५	मांसिक	३४३	१४	{ ३३० ८५		माषपर्णी	१७५	१३८	
महाजाली	१६७	११७	माक्षिक	३३८	१०७	मानव	२०३	१	मास	४७	१२
महादेव	१३	३२	मागध	{ २९६ ९७		मानस	५५	३१	मासर	३२०	४९
महाधन	२४१	११३	{ ३३९ २		मानसौकस्	१९६	२३	मासिक	२५८	३१	
महानस	३१०	२७	मागधी	{ १५२ ७१		मानिनी	२०४	३	मास्स	४४६	११
महामात्र	२६७	५	{ १६१ ९६		मानुष	२०३	१	माहिष्य	३३९	३	
महायज्ञ	२५४	१४	माघ	४८	१५	मानुष्यक	३९७	४२	माहेयी	३२४	६६
महारजत	३३३	९५	माध्य	१५३	७३	माया	३४२	११	मितंपच	३६५	४८
महारजन	३३७	१०६	माठर	४१	३१	मायाकार	३४२	११		{ ४० ३०	
महारण्य	१२७	१	माढि	४५१	८	मायादेवीसुत	८	१५	मित्र	{ २६९ ९	
महाराजिक	६	१०	माणवक	{ २१५ ४२		मायु	२२२	६२	{ २७० १२		
महारौरव	९१	१	{ २३९ १०६		मायूर	२०२	४३	मिथस्	४४३	२५६	
महाशय	३५३	३	माणव्य	३९६	४०	मार	१२	२५	मिथुन	२०१	३८
महाशूरी	२०८	१३	माणिक्य	४५९	३१	मारजित्	७	१३	मिथ्या	४४७	१५
महाश्वेता	१६५	११०	माणिमन्थ	३१५	४२	मारण	३००	११४	मिथ्यादृष्टि	५६	४
महासहा	{ १५३ ७३		मातङ्ग	{ ४०० १९		मारिष	७६	१४	मिथ्याभियोग	६७	१०
	{ १७५ १३८		{ ४०० २१		मास्त	२५	६२	मिथ्यामिशंसन	६७	१०	
महासेन	१७	३९	मातरपितृ	२१४	३७	मार्कव	१७९	१५१	मिथ्यामति	५६	४
महिका	३६	१८	मातरिश्चन्	२५	६१	मार्ग	{ ४८ १४		मिश्रेय	१६३	१०५
महिला	२०३	२	मातलि	१९	४५	{ ११४ १५			मिसि	{ १६३ १०५	
महिलाह्वया	१४७	५५	मातापितृ	२१४	३७	{ २९२ ८७			{ १७९ १५२		
महिष	१८८	४	मातामह	२१३	३३	{ ३६६ ४९			मिसी	१७४	१३४
महिषी	२०४	५	मातुल	{ १५५ ७८		{ ३९५ ३०			मिहिका	३६	१८
मही	११०	३	{ २१२ ३१		मार्गशीर्ष	४८	१४	मिहिर	४०	२९	
महीक्षित्	२६७	१	मातुलपुत्रक	१५५	७८	मार्गित	३८४	१०५	मीढ	३८१	९६
महीध्र	१२३	१	मातुलानी	{ २१२ ३०		मार्जन	१३९	३३	मीन	९९	१७
महीरुह	१२८	५	{ ३०८ २०		मार्जना	२४४	१२१	मीनकेतन	१२	२५	
महीलता	१०१	२१	मातुलाहि	८९	६	मार्जार	१८८	६	मुकुट	२३८	१०२
महीसुत	३९	२५	मातुली	२१२	३०	मार्जिता	३१७	४४	मुकुन्द	१७०	१२१
महेच्छ	३५३	३	मातुलङ्गक	१५५	७८	मार्तण्ड	४०	२९	मुकुर	२५०	१४०
महेरणा	१७०	१२४		{ १५ ३५		मार्दङ्गिक	३४२	१३	मुकुल	१३४	१६
महेश्वर	१३	३०	मातृ	{ ७६ १४		मार्द्वाक	३५१	४१	मुक्तकञ्चुक	८९	६
महोक्ष	३२३	६१	{ २१२ २९		मार्ष्टि	२४४	१२१	मुक्ता	३३२	९३	
महोत्पल	१०७	३९	{ ३२४ ६६		मालक	१४९	६२	मुक्तावली	२३९	१०५	
महोत्साह	३५३	३	मात्र	४२७	१७८	मालती	१५३	७२	मुक्तास्फोट	१०१	२३
महोद्यम	३५३	३	मात्रा	{ ३६९ ६२		माला	२४८	१३५	मुक्ति	५७	६
	{ १६२ १००		{ ४२७ १७७		मालाकार	३४०	५	मुख	{ १२३ १९		
महौषध	{ १७८ १४८		माद	३९०	१२	मालातृणक	१८५	१६७	{ २३३ ८९		
	{ ३१५ ३८		माधव	{ ९ १८		मालिक	३४०	५	{ ४५७ २२		
मा	४४६	११	{ ४८ १६		मालुधान	८९	६	मुखर	३६२	३६	
मास	{ २२३ ६३		माधवक	३५१	४१	मालूर	१३९	३२	मुखवासन	५९	११
	{ ४५७ २२		माधवी	१५२	७२	माल्य	२४८	१३५	मुख्य	{ २६२ ४०	
									{ ३६८ ५७		

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
मुण्ड	{ २१८ ४६०	४८ ३४	मूर्ति	{ २२६ ४०८	७१ ६६	मृत्	१११	४	मेरु	२१	४९
मुण्डित	{ २१८ ३७७	४८ ८५	मूर्तिमत्	३७४	७६	मृत	{ ३०१ ३०३	११७ ३	मेलक	३९४	२९
मुण्डिन्	३४१	१०	मूर्धन्	२३६	९५	मृतज्ञात	३५८	१९	मेष	३२७	७६
मुद्	५२	२४	मूर्धाभिषिक्त	{ २६७ ४०७	१ ६१	मृत्तालक	१७२	१३१	मेषकम्बल	३३७	१०७
मुदिर	३२	७	मूर्वा	१५७	८३	मृत्तिका	१११	४	मेह	२२०	५६
मुद्रपणी	१६७	११३	मूल	{ १३१ ४३२	१२ १९९	मृत्यु	३०१	११६	मेहन	२२८	७६
मुद्गर	२९४	९१	मूलक	१८१	१५७	मृत्युञ्जय	१३	३१	मैत्रावरुणि	३७	२०
मुधा	४४४	४	मूलकर्मन्	३८७	४	मृत्सा	१११	४	मैत्री	४६२	३९
मुनि	{ ७ २६२ ४६१	१४ ४२ ३८	मूलधन	३२८	८०	मृत्स्ना	{ १११ १७२	४ १३१	मैत्र्य	४६२	३९
मुनीन्द्र	७	१४	मूल्य	{ ३२८ ३५०	७९ ३८	मृत्स्ना	{ १११ १७२	४ १३१	मैथुन	{ २६६ ४१७	५७ १२२
मुरज	७३	५	मूषा	{ ३४८ ४६१	३३ ३८	मृदङ्ग	७३	५	मैरेय	३५१	४१
मुरा	१७०	१२३	मूषिक	१९१	१२	मृदु	{ ३७५ ४१३	७८ ९४	मोक्ष	{ ५७ १४२	७ ३९
मुषित	३७८	८८	मूषिकपणी	१५८	८८	मृदुल	३७५	७८	मोघ	३७६	८१
मुष्क	२२८	७६	मुषित	३७८	८८	मृद्वीका	१६४	१०७	मोघा	१४६	५४
मुष्कक	१४२	३९	मृग	{ १८९ ३९५	८ ३०	मृध	२९८	१०४	मोचक	१३८	३१
मुष्टिबन्ध	३९१	१४	मृगणा	३९५	३०	मृषा	४४७	१५	मोचा	{ १४४ १६६	४६ ११३
मुसल	३१०	२५	मृगतृष्णा	४३	३५	मृषार्थक	७०	२१	मोदक	४६०	३३
मुसलिन्	११	२४	मृगदंशक	३४५	२१	मृष्ट	३६८	५६	मोरट	३३८	११०
मुसली	{ १६९ १९१	११९ १२	मृगधूर्तक	१८८	५	मेकलकन्यका	१०५	३२	मोरटा	१५७	८३
मुसल्य	३६४	४५	मृगनाभि	२४७	१२९	मेखला	{ २४० २९४	१०८ ९०	मोषक	३४५	२४
मुस्तक	१८२	१५९	मृगवधाजीव	३४५	२१	मेघ	३२	६	मोह	३००	१०९
मुस्ता	१८२	१५९	मृगबन्धिनी	३४६	२६	मेघज्योतिस्	३३	१०	मौक्तिक	३३२	९२
मुहुस्	४४३	१	मृगमद	२४७	१२९	मेघनादानुलासी	१९८	३०	मौहीन	३०४	८
मुहुर्भाषा	६८	१६	मृगया	३४५	२३	मेघनामान्	१८२	१५९	मौन	२६१	३६
मुहूर्त	४७	११	मृगयु	३४५	२१	मेघनिर्घोष	३२	८	मौरजिक	३४२	१३
मूक	३५६	१३	मृगरोमज	२४१	१११	मेघपुष्प	९३	५	मौर्वी	२९२	८५
मूढ	३६५	४८	मृगव्य	३४५	२३	मेघमाला	३२	८	मौलि	४३०	१९३
मूत	३८०	९५	मृगशिरस्	३८	२३	मेघवाहन	१७	४४	मौष्टा	४५१	५
मूत्र	२२५	६७	मृगशीर्ष	३८	२३	मेचक	{ ६० ३१७	१४ ३१	मौहूर्त	२७०	१४
मूत्रकृच्छ्र	२२०	५६	मृगाङ्क	३४	१४	मेद	{ २२८ ३२७	७६ ७६	मौहूर्तिक	२७०	१४
मूत्रित	३८१	९६	मृगादन	१८६	१	मेदक	३५१	४१	म्लिष्ट	७०	२१
मूर्ख	३६५	४८	मृगित	३८४	१०५	मेदस्	२२४	६४	म्लेच्छदेश	११२	७
मूर्च्छा	३००	१०९	मृगेन्द्र	१८६	१	मेदिनी	११०	३	म्लेच्छमुख	३३४	९७
मूर्च्छाल	२२२	६१	मृजा	२४४	१२१	मेदुर	३६०	३०	य		
मूर्च्छित	{ २२२ ४११	६१ ८२	मृडा	१३	३१	मेधा	५६	२	यकृत्	२२४	६६
मूर्ति	{ २२२ ३७४	६१ ७६	मृडानी	१६	३७	मेधि	३०६	१५	यक्ष	{ ६ २८	११ ६९
			मृणाल	१०८	४२	मेध्य	३६८	५५	यक्षकर्म	२४८	१३३
									यक्षधूप	२४६	१२७
									यक्षराज	२८	६८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
रण्डा	१५८	८८	रसगर्भ	३३५	१०२	रात्रि	४५	५	रुचिर	३६७	५२
रत	२६६	५७	रसज्ञा	२३४	९१	रात्रिचर	२५	६०	रुच्य	२६७	५२
रतिपति	१२	२६	रसना	२३४	९१	रात्रिचर	२५	६०	रुज्	२१८	५१
रत्न	{ ३३२ ९३		रसा	{ १७० १२३		राद्धान्त	५६	४	रुजा	२१८	५१
रत्नसानु	{ ४१८ १२६		रसाग्र	{ ११० २		राध	४८	१६	रुत	७१	२५
रत्नाकर	२१	४९	रसाजन	{ १५७ ८४		राधा	३८	२२	रुदित	८५	३५
रत्नि	२३२	८६	रसातल	३१९	१०१	राम	{ ११ २३		रुद्र	३७९	९०
रथ	{ १३८ ३०		रसाल	{ ३३५ १०१		राम	{ १९० ११		रुद्र	{ ६ १०	
रथकव्या	{ २८२ ५१		रसित	{ १८३ १६३		रामठ	३१६	४०	रुद्राणी	१६	३७
रथकार	{ ३४१ ९		रसोनक	{ ३१७ ४४		रामा	२०४	४	रुधिर	{ २२३ ६४	
रथगुप्ति	{ ३४० ४		रहस्	{ १७८ १४८		राम्भ	२६४	४५	रुस	{ ४५७ २२	
रथड्ड	२८४	५७	रहस्य	{ २७३ २२		राल	२४६	१२७	रुशती	१९०	१०
रथाङ्ग	१३७	२६	राका	{ २७३ २३		राशि	{ २०२ ४२		रुष्	६८	२०
रथाङ्गाङ्ग	{ २८३ ५५		राक्षस	{ २७३ २३		राष्ट्र	{ ४३४ २१४		रुहा	८०	२६
रथि	{ २८४ ५६		राक्षसी	४६	८	राष्ट्रिका	४२९	१८४	रुक्ष	१८२	१५८
रथाङ्गाङ्ग	१९५	२२	राक्षा	२५	५९	राष्ट्रिय	१६०	९४	रूप	४३७	२२५
रथिक	२८९	७६	राक्षव	१७२	१२८	रासभ	७६	१४	रूप	५७	७
रथिन्	२८५	६०	राज	२४५	१२५	रास्त्रा	३२७	७७	रुपाजीव	५७	७
रथिन	{ २८९ ७६		राजक	२४१	१११	राहु	{ १६७ ११४		रूप्य	२०९	१९
रथ्य	{ २८९ ७६		राजन्	२६७	१	राहु	{ १७५ १४०		रूप्य	{ ३३२ ९१	
रथ्या	२८१	४६	राजन्य	{ ४१६ १११		रिक्तक	४०	२६	रूप्य	{ ३३३ ९६	
रद	{ ११७ ३		राजन्यक	{ २६७ २		रिक्थ	३६८	५६	रूप्याध्यक्ष	{ ४२४ १६०	
रदन	{ २८३ ५५		राजन्वत्	२६७	१	रिक्थ	३३१	९०	रूप्याध्यक्ष	२६८	७
रदनच्छद	२३४	९१	राजबला	२६७	४	रिक्थ	८५	३६	रूपित	३७९	८९
रन्ध्र	२३३	९०	राजबीजिन्	११४	१३	रिक्थ	२६९	१०	रेचित	२८२	४८
रभस	८६	२	राजराज	१७९	१५३	रिपु	४०३	३६	रेणु	२९६	९८
रभस	४५६	२१	राजवत्	२५१	२	रिष्ट	२९३	८९	रेणुका	१६९	१२०
रमणी	२०४	४	राजवन्द्य	२८	६८	रीढा	७९	२३	रेतस्	२२२	६२
रम्भा	१६६	११३	राजवत्	२५१	२	रीण	३८०	९२	रेफ	{ ३६७ ५४	
रय	२६	६४	राजवृक्ष	११४	१३	रीति	{ ३३३ ९७		रेवतीरमण	{ ४१९ १३२	
रल्लक	{ २४३ ११६		राजसदन	१३६	२३	रीतिपुष्प	{ ४०८ ६८		रेवा	११	२३
रव	{ ४५४ १७		राजसभा	११९	१०	रुक्प्रतिक्रिया	३३६	१०३	रेवा	१०५	३२
रवण	७०	२२	राजसूय	४५२	९	रुक्प्रतिक्रिया	२१८	५०	रे	{ ३३१ ९०	
रवि	३६२	३८	राजहंस	४५९	३१	रुक्म	३३३	९५	रुक	{ ४३५ १६५	
रशना	४०	३१	राजादन	१९६	२४	रुक्मकारक	३४१	८	रुक	८६	२
रशिम	४२०	१३८	राजार्ह	{ १४० ३५		रुग्ण	३७९	९१	रुक	२१८	५१
रस	{ ५७ ५९		राजि	{ १४४ ४५		रुच्	४३	३४	रुक	२२१	५७
रस	{ ३३५ ९९		राजिका	१२६	४	रुचक	{ १४५ ५१		रुक	१४४	४७
रस	{ ४३७ २२७		राजिल	३०७	१९	रुचक	{ १५५ ७८		रुक	{ १६४ १०८	
रस	{ ४३७ २२७		राजीव	८८	५	रुचि	{ ३३८ १०९		रुक	{ १७७ १४६	
रस	{ ४३७ २२७		राज्याङ्ग	{ १०० १९		रुचि	{ ३१७ ४३		रुक	२३८	१०१
रस	{ ४३७ २२७		राज्याङ्ग	{ १०७ ४१		रुचि	{ ४३ ३४		रुक	४३	३४
रस	{ ४३७ २२७		राज्याङ्ग	{ २७१ १८		रुचि	{ ४०२ २९		रुक	२३५	९३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
रोदनी	१५९	९२	लघु	२७	६४	लस्तक	२९२	८५	लेखक	२७०	१५
रोदस्	४३८	२२९		१७३	१३३	लाक्षा	२४५	१२५	लेखर्षभ	१७	४२
रोदसी	४३८	२२९		४०१	२८	लाक्षा	४५२	१०	लेखा	१२१	४
रोधस्	९५	७	लघुलय	१८४	१६५	लाक्षाप्रसादन	१४२	४१	लेपक	३४०	६
रोप	२९२	८७	लङ्का	४५१	७	लाङ्गल	३०५	१३	लेश	३६९	६२
रोमन्	२३७	९९	लङ्कोपिका	१७३	१३३	लाङ्गलदण्ड	३०६	१४	लेष्टु	३०५	१२
रोमन्थ	४५५	१९	लज्जा	७९	२३	लाङ्गलपद्धति	३०६	१४	लेह	३२२	५६
रोमहर्षण	८५	३५	लज्जाशील	३६०	२८	लाङ्गलिकी	१६९	११८	लोक	११२	६
रोमाञ्च	८५	३५	लज्जित	३७९	९१	लाङ्गली	१६५	१११		३९७	२
रोष	८०	२६	लज्जा	४५२	१०	लाङ्गली	१८५	१६९		१२४	२
रोहिणी	३२४	६७	लता	१३०	९	लाङ्गूल	२८२	५०	लोकजित	७	१३
रोहित	३३	१०		१३१	११	लाज	३१८	४७	लोकायत	४५९	३२
	६१	१५		१४७	५५	लाञ्छन	३४	१७	लोकालोक	१२४	२
	१००	१९		१५२	७२	लाभ	३२८	८०	लोकेश	८	१६
	१९०	१०		१७३	१३३	लामज्जक	१८४	१६५	लोचन	२३५	९३
रोहितक	१४५	४९	१७८	१५०	लालसा	८१	२८	लोचमस्तक	१६६	१११	
रोहिन्	१४५	४९	लतार्क	१७८	१४८	लाला	४३७	२२८	लोप्त्र	३४६	२५
रौद्र	७७	१७	लपन	२३३	८९	लालाटिक	४००	१७	लोभ	१३९	३३
	७८	२०	लपित	६३	१	लाव	१९९	३५	लोपामुद्रा	३७	२०
रौमक	३१७	४२	३८४	१०७	लब्ध	३८४	१०४	लोमन्	२३७	९९	
रौरव	९१	१	लब्धवर्ण	२५१	६	लब्धवर्ण	२५१	६	लोमशा	१७४	१३४
रौहिणेय	११	२४	लब्धानुज्ञ	२५३	१०	लब्धानुज्ञ	२५३	१०	लोल	३७४	७४
	४०	२६	लभ्य	२७३	२४	लभ्य	२७३	२४	लोलप	४३३	२०५
रौहिष	१८४	१६६	लम्बन	२३९	१०४	लम्बन	२३९	१०४	लोलुप	३५८	२२
	१९०	१०	लम्बोदर	१६	३८	लम्बोदर	१६	३८	लोलुभ	३५८	२२
ल.			लय	७५	९	लय	७५	९	लोष्ट	३०५	१२
लकुच	१४८	६०	ललना	२०४	३	ललना	२०४	३	लोष्टमेदन	३०५	१२
लक्ष	२९२	८६	ललन्तिका	२३९	१०४	ललन्तिका	२३९	१०४	लोह	२४६	१२६
लक्षण	३४	१७	ललाट	२३४	९२	ललाट	२३४	९२		३३४	९८
लक्ष्मण	३५६	१४	ललाटिका	२३८	१०३	ललाटिका	२३८	१०३		३३४	९९
लक्ष्मणा	१९६	२५	ललाम	४२१	१४३	ललाम	४२१	१४३	४५७	२३	
लक्ष्मण	१९६	२५	ललामक	२४८	१३५	ललामक	२४८	१३५	लोहकारक	३४१	७
लक्ष्मन्	३४	१७	ललित	२२	३१	ललित	२२	३१	लोहपृष्ठ	१९२	१६
	४१८	१२४	लव	३६९	६२	लव	३६९	६२	लोहल	३६२	३७
लक्ष्मी	१२	२७	३९३	२४	लवङ्ग	२४५	१२५	लोहामिसार	२९५	९४	
	१६६	११२	२४५	१२५	लवण	५८	९	लोहित	६१	१५	
लक्ष्मीवत्	२९१	८२	३१६	४१	लवण	३१६	४१	लोहितक	३३२	९२	
	२९२	८६	लवणोद	९३	२	लवणोद	९३	२	लोहितचन्दन	२४५	१२४
लक्ष्य	४३४	१८	लवन	३९३	२४	लवन	३९३	२४	लोहिताङ्ग	३९	२५
लगुड	४३४	१८	लवित्र	३०५	१३	लवित्र	३०५	१३	लोहिताश्व	२२	५५
लग्न	४०	२७	लग्न	१७८	१४८	लग्न	१७८	१४८	व.	४४५	९
लग्नक	३५२	४४									

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वर्षोपल	३४	१२	वसुंधरा	११०	३	वाडव	{ २५१ ४	वायसाराति	१०२	१५	
वर्ष्मन्	{ २२६ ७०		वसुमती	११०	३	वाडव	{ २८१ ४६	वायसी	१७९	१५१	
	{ ४१७ १२३		वस्तु	४५३	१३	वाडव्य	३९६ ४१	वायसोली	१७६	१४४	
वलक्ष	५९	१२	वस्त्य	११७	५	वाणा	{ १५४ ७४	वायु	२५	६१	
वलज	४०२	३१	वस्त्र	२४२	११५	वाणि	{ ४०४ ४५	वायुसख	२२	५५	
वलजा	४०२	३१	वस्त्रयोनि	२४१	११०	वाणिज	३४७ २८	वार	९३	३	
वलभी	१२१	१५	वस्त्रवेश्मन्	२४४	१२०	वाणिज्य	३२८ ७८	वार	{ २०१ ३९		
वलय	२३९	१०७	वस्त्र	३२८	७९		{ ३०२ २		{ ४२५ १६१		
वलयित	३७९	९०	वस्त्रसा	२२४	६६	वाणिनी	४१६ ११२	वारण	२७६	३४	
वलिर	२१८	४९	वह	३२३	६३	वाणिनी	४१६ ११२	वारणबुसा	१६६	११३	
वलिक	१२१	१४	वह्नि	{ २२ ५३		वाणी	६२ १	वारवाण	२८६	६३	
वलीमुख	१८७	३		{ ३१ २		वात	२५ ६३	वारमुख्या	२०९	१९	
वल्क	१३१	१२	वह्निशिख	३३७	१०६	वातक	१७८ १४९	वारस्त्री	२०९	१९	
वल्कल	१३१	१२	वह्निशंसक	१५६	८०	वातकिन्	२२१ ५९	वाराही	१७८	१५१	
वल्गित	२८२	४८	वा	{ ४४२ २४९		वातपोथ	१३८ २९	वारि	९३	३	
वल्मीक	११४	१४		{ ४४५ ९		वातप्रमी	१८९ ७	वारिद	३२	७	
वल्मीकी	७२	३		{ ४४७ १५		वातमृग	१८९ ७	वारिपर्णी	१०७	३८	
वल्मभ	{ ३६७ ५३		वाकुची	१६१	९६	वातरोगिन्	२२१ ५९	वारिप्रवाह	१२६	५	
	{ ४२० १३७		वाक्पति	३६२	३५	वातायन	११९ ९	वारिवाह	३२	६	
वल्हरि	१३२	१३	वाक्य	६३	२	वातायु	१८९ ८	वारी	२७९	४३	
वल्ली	१३०	९	वागीश	३६२	३५	वातल	४३१ १९६	वारुणी	४०६	५२	
वल्हूर	२२३	६३	वागुरा	३४६	२६	वात्सक	३२३ ६०	वार्त	{ २२१ ५७		
वश	३८८	८	वागुरिक	३४३	१४	वादित्र	७३ ५		{ ४१० ७६		
वशक्रिया	३८७	४	वागिमन्	३६२	३५	वाद्य	७३ ५	वार्ता	{ ६६ ७		
	{ २७७ ३६		वाङ्मुख	६६	९	वान	१३३ १५		{ ३०२ १		
वशा	{ ३२५ ६९		वाच्	६२	१	वानप्रस्थ	{ १३७ २८		{ ४१० ७५		
	{ ४३५ २१७		वाचंयम	२६२	४२	वानर	१८७ ३	वार्ताकी	१६७	११४	
वशिक	३६८	५६	वाचक	५६	२	वानस्पत्य	१२९ ६	वार्तावह	३४३	१५	
वशिर	१६१	९७	वाचस्पति	३९	२४	वानीर	१३८ ३०	वार्धक	२१५	४०	
पश्य	३५९	२५	वाचाट	३६२	३६	वानेय	१७३ १३१	वार्धुषि	३०३	५	
वषट्	४४५	८	वाचाल	३६२	३६	वापदण्ड	३४६ २८	वार्धुषिक	३०३	५	
वषट्कृत	२५८	२७	वाचिक	६८	१७	वापी	१०४ २८	वार्षिक	१७८	१५०	
वसति	४०८	६७	वाचोयुक्तिपटु	३६२	३५	वाम	४२२ १४४	वाल	२३६	९५	
वसन	२४२	११५	वाज	२९३	८७	वामदेव	१३ ३२	वालधि	२८२	५०	
वसन्त	५०	१८	वाजपेय	४५९	३१		३१ ३	वालपाश्या	२३८	१०३	
वसा	२२४	६४	वाजिदन्तक	१६३	१०३	वामन	{ २१७ ४६	वालहस्त	२८२	५०	
वसिर	{ १६१ ९७		वाजिन्	{ १९८ ३३			{ ३७२ ७०	वालुक	१६९	१२१	
	{ ३१६ ४१			{ २८० ४४			{ ३८६ ११३	वालक	२४१	१११	
	{ ६ १०		वाजिशाला	११९	७	वामलूर	११४ १४	वावदूक	३६२	३५	
वसु	{ १५६ ८१		वाङ्छा	८१	२७	वामलोचना	२०४ ३	वावृत्त	३७९	९२	
	{ ३३१ ९०		वाटी	४६२	४२	वामा	२०३ २	वाशिका	१६३	१०३	
	{ ४३७ २२८		वाट्यालका	१६४	१०७	वामी	२८१ ४६	वाशित	७१	२५	
वसुक	{ १५६ ८०					वायस	१९४ २०	वास	११८	६	
	{ ३१७ ४२										
वसुदेव	११	२२									
वसुधा	११०	३									

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वासक	१६३	१०३	विकृति	३९१	१५	विडङ्ग	१६४	१०६	विधा	३५०	३८
वासगृह	११९	८	विक्रम	२९८	१०२	विडौजस्	१७	४१	विधा	३८९	१०
वासन्ती	१५२	७२	विक्रय	४२१	१४१	विडाल	१८८	६	विधातृ	४१४	१०१
वासयोग	२४८	१३४	विक्रयिक	३२९	८३	वितण्डा	४५२	९	विधातृ	८	१७
वासर	४४	२	विक्रयिक	३२८	७९	वितथ	७०	२१	विधि	८	१७
वासव	१७	४२	विक्रान्त	२८९	७७	वितरण	२५९	२९	विधि	५३	२८
वासस्	२४२	११५	विक्रिया	३९१	१५	वितर्दि	१२२	१६	विधि	२६२	४०
वासित	२४८	१३४	विक्रेतृ	३२८	७९	वितस्ति	२३१	१४	विधिदर्शिन	४१४	१००
वासिता	४१०	७५	विक्रेय	३२९	८२	वितान	२४४	१२०	विधिदर्शिन	२५५	१६
वासुकि	८८	४	विक्रव	३६४	४४	वितान	४१६	११३	विधु	९	२२
वासुदेव	९	२०	विक्षाव	३९६	३७	वितुञ्ज	१७८	१४९	विधु	३४	१४
वासू	७६	१४	विगत	३८२	१००	वितुञ्जक	१७१	१२६	विधुत	४१४	९९
वास्तु	१२३	१९	विगतातीर्त्वा	२१०	२१	वितुञ्जक	३१५	३७	विधुत	३८४	१०७
वास्तक	१८१	१५८	विग्र	२१७	४६	वितुञ्जक	३३५	१०१	विधुतुद	४०	२६
वास्तोष्पति	१७	४३	विग्रह	२२६	७०	वित्त	३३१	९०	विधुर	३९२	२०
वाञ्छ	२८३	५४	विग्रह	२७१	१८	वित्त	३५५	९	विधुवन	३८७	४
वाह	२८०	४४	विग्रह	२९८	१०४	वित्त	३८२	९९	विधुवन	३८७	४
वाहद्विषत्	३३१	८८	विघस	३९२	२२	विदर	३८७	५	विधुवन	३५९	२४
वाहन	१८८	४	विघ्न	२५९	२८	विदल	४५९	३२	विनयप्राहिन्	३५९	२४
वाहन	२८४	५८	विघ्नराज	३९२	१९	विदारक	९६	१०	विना	४४४	३
वाहस	८८	५	विचक्षण	१६	३८	विदारी	१६५	११०	विनायक	७	१४
वाहित्य	२७८	३९	विचक्षण	२५१	६	विदारिगन्धा	१६७	११५	विनायक	१६	३८
वाहिनी	२८९	७८	विचयन	३९५	३०	विदित	३८५	१०८	विनायक	३९८	६
वाहिनी	२९०	८१	विचर्चिका	२१९	५३	विदित	३८५	१०९	विनाश	३९३	२२
वाहिनीपति	४१६	११२	विचारणा	५६	२	विदिश	३१	५	विनाशोन्मुख	३७९	९१
वाहिनीपति	२८६	६२	विचारित	३८२	९९	विदिश	३१	५	विनीत	२८०	४४
वि	१९८	३३	विचिकित्सा	५६	३	विदु	२७७	३७	विनीत	३५९	२५
विशति	३२९	८३	विच्छन्दक	१२०	११	विदुर	३६०	३०	विन्दु	३६०	३०
विकङ्कत	१४१	३७	विच्छाद्य	४५८	२६	विदुर	१३८	३०	विन्ध्य	१२४	३
विकच	१२९	७	विजन	२७३	२२	विदुल	१३८	३०	विज्ञ	३८२	९९
विकर्तन	४०	२९	विजय	३००	११०	विदु	३८२	९९	विज्ञ	३८४	१०४
विकलाङ्ग	२१७	४६	विजिल	३००	११०	विदुर्कर्णी	१५७	८४	विपक्ष	२६९	११
विकसा	१५९	९०	विज्ञ	३५३	४	विद्याधर	६	११	विपक्षी	७२	३
विकसित	१२९	८	विज्ञात	३५५	९	विद्युत्	३२	९	विपण	३२९	८३
विकस्वर	३६०	३०	विज्ञान	५७	६	विद्युत्	३२	९	विपण	११७	२
विकार	३९१	१५	विट	४५४	१७	विद्युत्	३२	९	विपण	४०६	५२
विकासिन्	३६०	३०	विटङ्क	१२२	१५	विद्युत्	३२	९	विपण	२९१	८२
विकिर	१९८	३३	विटप	१३३	१४	विद्युत्	३२	९	विपण	११५	१६
विकिरण	१५६	८०	विटपिन्	४१९	१३१	विद्युत्	३२	९	विपण	२९१	८२
विकुर्वीण	३५४	७	विटपिन्	१२८	५	विद्युत्	३२	९	विपण	२९१	८२
विकृत	७८	१९	विट्खदिर	१४५	५०	विद्युत्	३२	९	विपण	३९५	३३
विकृत	२२१	५८	विट्चर	३४५	२३	विद्युत्	३२	९	विपण	३९५	३३
			विड	३१७	४२	विद्युत्	३२	९	विपण	२५१	५
						विद्युत्	३२	९	विपाट	१०५	३३
						विद्युत्	३२	९	विपाटिका	२१९	५३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
विपाशा	१०५	३३	विरल	३७१	६६	विशल्या	१५६	८३	विषाणी	१६९	११९
विपिन	१२७	१	विराज्	२६७	१	विशल्या	१७४	१३६	विपुव	४८	१४
विपुल	३६९	६१	विराव	७०	२३	विशल्या	४२४	१५५	विपुवत्	४८	१४
विप्र	{ २५० २५१	२ ४	विरिधि	८	१७	विशसन	३००	११४	विष्कम्भ	१२२	१७
विप्रकार	३९१	१५	विरूपाक्ष	१३	३२	विशाख	१७	४०	विधिकर	१२८	३३
विप्रकृत	३६३	४१	विरोचन	{ ४० ४१५	३० १०८	विशाखा	३८	२२	विप्रध	११२	६
विप्रकृष्टक	३७२	६८	विरोध	८०	२५	विशाय	३९५	३२	विप्रर	४२६	१६९
विप्रतीसार	८०	२५	विरोधन	३९२	२१	विशारण	३००	११३	विप्ररध्वज	९	१८
विप्रयोग	३९४	२८	विरोधोक्ति	६८	१६	विशारद	४१२	९५	विष्टि	९१	३
विप्रलब्ध	३६३	४१	विल	{ ८६ १२६	१ ६	विशाल	३६९	६०	विष्टा	२२५	६८
विप्रलम्भ	{ ८५ ३९४	३६ २८	विलक्ष	३५९	२६	विशालता	२४२	११४	विष्णु	९	१८
विप्रलाप	६८	१६	विलक्षण	३८६	२	विशालत्वञ्	१३६	२३	विष्णुकान्ता	१६३	१०४
विप्रश्रिका	२०९	२०	विलम्बित	७४	९	विशाला	१८१	१५६	विष्णुपद	२९	२
विप्रुष	९५	६	विलम्भ	३९४	२८	विशिख	२९२	८६	विष्णुपरी	१०४	३१
विप्रुव	३९१	१४	विलाप	६८	१६	विशिखा	११७	३	विष्णुरथ	१३	२९
विबन्ध	२२०	५५	विलास	८२	३१	विशेषक	२४५	१२३	विध्य	३६४	४५
विबुध	५	७	विलीन	३८२	१००	विश्राणन	२५९	२९	विध्यन्	४४७	१३
विभव	३३१	९०	विलेपन	{ २४८ ३९४	१३३ २७	विश्राव	३९४	२८	विध्यक्सेन	९	१९
विभाकर	४०	२८	विलेपी	३२०	५०	विश्रुत	३५५	९	विध्यक्सेनप्रिया	१७८	१५१
विभावरी	४४	४	विलेशय	८९	८	विश्व	{ ६ ३१५ ३७१	१० ३८ ६५	विध्यक्सेना	१४७	५६
विभावसु	{ २२ ४० ४३७	५६ ३० २२६	विवध	४१३	९६	विश्वकट्ट	३४५	२२	विध्यज्ञान	३६१	३४
विभीतक	१४७	५८	विवर	८६	१	विश्वकर्मन्	४१६	१०९	विद्य	{ १०७ १०८	४ ४२
विभूति	१६	३६	विवर्ण	३४३	१६	विश्वकेतु	१२	२७	विद्यकण्ठिका	१०६	२५
विभूषण	२३८	१०१	विवश	३६४	४४	विश्वमेधज	३१५	३८	विद्यप्रसून	१०८	४१
विभ्रम	८२	३१	विवस्वत्	{ ४० ४०६	२९ ५७	विश्वंभर	९	२२	विमर	२०१	३१
विभ्राज्	२३८	१०१	विवाद	६६	९	विश्वंभरा	११०	२	विमर्जन	२५९	२५
विमनस्	३५४	८	विवाह	२६६	५६	विश्वसृज्	८	१७	विमर्षण	३९३	२३
विमर्दन	३९०	१३	विविध	३८०	९३	विश्वस्ता	२०७	११	विमर्षाद	८५	३६
विमला	१७६	१४३	विविधिकर	१९८	३३	विश्वा	१६२	९९	विमर	९९	१७
विमलात्मक	३६८	५५	विवेक	२६१	३८	विश्वास	२७३	२३	विमरिन्	३६१	३१
विमातृज	२११	२५	विष्क	{ २७३ ४११	२२ ८२	विष	२२५	६८	विमिनी	१०७	३९
विमान	२०	४८	विश्व	३८०	९३	विष	{ ९० ४३६	९ २२३	विमल	३७७	८६
वियत्	२९	२	विश्विकर	१९८	३३	विषधर	८९	७	विमल्वर	३६१	३१
वियदृज्ञा	२१	४९	विष्क	३८०	९३	विषमच्छद	१३६	२३	विमलर	३९३	२२
वियम	३९२	१८	विश्वोक्त	८२	३१	विषय	{ ५७ ११३ ४२३	७ ८ १५२	विमलर	{ १३३ १९२	१४ २२
वियात	३५९	२५	विश्व	{ २५० २३४ ४३२	२ १ २१४	विषयिन्	५८	८	विमल्ल	३७७	८६
वियाम	३९२	१८	विशङ्कट	३६९	६०	विषयैव	९०	११	विमल्लकार	२९९	१०८
विरजस्तमस्	२६३	४५	विशद	५९	१२	विषा	१६२	९९	विमल्लोट	२२०	५३
विरति	३९६	३७	विशर	३००	११५	विषाण	४०६	५६	विमल्लय	७८	१९
									विमल्लयाम्बित	३५९	२६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
विस्मृत	३७८	८६	वीरुध्	१३०	९	वृद्धिजीविका	३०३	४	वेदि	२५५	१८
विस्र	५९	१२	वीर्य	८२	२९	वृद्धोक्ष	३२३	६१	वेदिका	१२२	१६
विस्रम्भ	{ २७३ ४२०	२३ १३५	वीवध	{ २२२ ४२१	६२ १५४	वृद्ध्याजीव	३०३	५	वेध	३८८	८
विस्रसा	२१५	४१	वृक	४१३	९६	वृन्त	१३३	१५	वेधनिका	३४८	३३
विहग	१९८	३२	वृकधूप	१५६	८१	वृन्द	२०१	४०	वेधमुख्यक	१७५	१३५
विहङ्ग	१९८	३२	वृक्ष	१८९	७	वृन्दारक	{ ५ ३९९	९ १६	वेधस्	{ ८ ४३७	१७ २२८
विहङ्गम	१९८	३२	वृक्षवाटिका	{ २४६ २४६	१२८ १२९	वृन्दिष्ठ	३८६	११२	वेधित	३८२	९९
विहङ्गिका	३४७	२९	वृक्षान्न	३८३	१०३	वृश्चन	३४८	३२	वेपथु	८६	३८
विहसित	८५	३५	वृक्षाम्ल	१२८	५	वृश्चिक	{ १९२ १९१	१४ १४	वेमन्	३४६	२८
विहस्त	३६४	४३	वृक्षमेदिनू	३४९	३४	वृष	{ ३९८ ५२	७ २४	वेला	४३१	१९८
विहायस्	{ २९ १९८	२ ३२	वृक्षरुहा	१५६	८२	वृषण	{ १६३ १६८	१०३ ११६	वेल्ह	१६४	१०६
विहायित	२५९	२९	वृक्षवाटिका	१२७	२	वृषदंशक	{ ३२२ ४३६	५९ २२०	वेल्हज	३१४	३५
विहार	३९१	१६	वृक्षादन	३४९	३४	वृषध्वज	१३	३४	वेल्हित	{ ३७२ ३७८	७१ ८७
विह्वल	३६४	४४	वृक्षादनी	१५६	८२	वृषण	२२८	७६	वेश	११६	२
वीकाश	४३४	२१५	वृक्षादनी	३१४	३५	वृषदंशक	१८८	६	वेशन्त	१०३	२८
वीचि	९४	५	वृक्षादनी	३१४	३५	वृषध्वज	१३	३४	वेशमन्	११७	४
वीणा	७२	३	वृक्षान्न	{ ५१ ३७२	२३ ७१	वृषण	१३	३४	वेशमभू	१२३	१९
वीणादण्ड	७३	७	वृक्षान्न	{ ४१५ ३८९	१०९ ८	वृषध्वज	१३	३४	वेश्या	२०९	१९
वीणावाद	३४२	१३	वृक्षान्न	{ ३८९ ३८९	८ ८	वृषण	{ १७ १५८	४२ ८७	वेश्याजनस०	११६	२
वीत	२७९	४३	वृक्षान्न	{ ३७२ ३७९	६९ ९२	वृषभ	३२२	५९	वेष	२२७	९९
वीतंस	३४६	२६	वृक्षान्न	{ ४१० ४१०	७८ ७८	वृषल	३३९	१	वेष्टित	३७९	९०
वीतिहोत्र	२२	५३	वृक्षान्न	{ ६६ ४०८	७ ६३	वृषस्यन्ती	२०७	९	वेसवार	३१४	३५
वीथी	{ १२८ ४१२	४ ८७	वृक्षान्न	{ ३०२ ३०२	१ २	वृषा	१५८	८७	वेहत	३२५	६९
वीध्र	३६८	५५	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृषाकपायी	४२४	१५६	वै	{ ४४४ ४४७	५ १५
वीनाह	१०४	२७	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृषाकपि	४१९	१३०	वैकक्षक	२४८	१३६
वीर	{ ७७ ७७	१७ १८	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृषी	२६४	४६	वैकुण्ठ	९	१८
वीरण	१८४	१६४	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैजनन	२१४	३९
वीरतर	१८४	१६४	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैजयन्त	१९	४६
वीरतरु	१४४	४५	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैजयन्तिक	२८८	७१
वीरपत्नी	२०८	१६	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैजयन्तिका	१५०	६५
वीरपान	२९८	१०३	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैजयन्ती	२९७	९९
वीरभार्या	२०८	१६	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैज्ञानिक	३५३	४
वीरमातृ	२०८	१६	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैणव	{ १३४ २६४	१८ ४५
वीरवृक्ष	१४३	४२	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैणविक	३४२	१३
वीरसू	२०८	१६	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैणिक	३४२	१३
वीरहन्	२६६	५२	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैणुक	२७८	४१
वीराशंसन	२९७	१००	वृक्षान्न	{ ४०९ ४२५	७३ १६४	वृष्टि	३३	११	वैतंसिक	३४३	१४
			वृद्धि	३८९	९	वृष्टि	३३	११	वैतनिक	३४३	१५
						वृष्टि	३३	११	वैतरणी	९१	३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वैतालिक	२९६	९७	व्यवाय	२६६	५७	व्योमयान	२०	४८	शक्रपुष्पी	१७४	१३६
वैदेहक	{ ३४०	३	व्यसन	४२७	१२०	व्योष	३३९	१११	शक्र	३६२	३६
वैदेही	१६१	९६	व्यसनार्ति	३६४	४३	व्रज	{ २०१	३९	शक्रर	१३	३०
वैद्य	२२१	५७	व्यस्त	३७३	७२		{ ४०२	३०		{ १००	२०
वैद्यमातृ	१६३	१०३	व्याकुल	३६४	४३	व्रज्या	{ २६०	३६	शक्र	{ १२९	८
वैधात्र	२१	५१	व्याकोश	१२९	७		{ २९६	९५		{ २९५	९३
वैधाय	३६५	४८	व्याघ्र	{ १८६	१	व्रण	२२०	५४		{ २९	७१
वैतनेय	१३	२९	व्याघ्रनख	{ ३६९	५९	व्रत	२६१	३८	शक्र	{ १०१	२३
वैनीतक	२८५	५८	व्याघ्रपाद	१७२	१२९	व्रतति	{ १३०	९		{ १७२	१३०
वैमात्रेय	२११	२५	व्याघ्रपुच्छ	१४१	३७		{ ४०८	६७	शक्रनक	{ ४००	१८
वैयाघ्र	२८३	५३	व्याघ्रपाट	१४५	५०	व्रतिन्	२५३	७	शक्रिनी	१०१	२३
वैर	८०	२५	व्याघ्राट	१९२	१५	व्रात	२०१	३९	शक्किनी	१७१	१२६
वैरनिर्यातन	३००	११०	व्याघ्री	१६०	९३	व्रात्य	२६६	५३	शची	१९	४५
वैरशुद्धि	३००	११०	व्याज	{ ८२	३०	व्रीडा	७९	२३	शचीपति	१७	४३
वैरिन्	२६९	१०		{ ८४	३३	व्रीहि	{ ३०६	१५	शटी	१८०	१५४
वैवधिक	३४३	१५	व्याड	४०४	४२	व्रीहिमेद	{ ३०८	२१	शठ	३६५	४६
वैवस्वत	२४	५९	व्याडायुध	१७२	१२९	व्रीहेय	३०८	२०	शणपर्णी	१७८	१४९
वैशाख	{ ४८	१६	व्याध	३४५	१२		३०३	६	शणपुष्पिका	१६४	१०७
वैश्य	{ ३२६	७४	व्याधि	{ १७१	१२६	श.			शणसूत्र	९८	१६
वैश्रवण	३०२	१		{ २१८	५१	शकट	२८३	५२	शण्ड	२६९	९
वैश्वानर	२८	६९	व्याधिघात	१३६	२४	शकल	३५	१६	शतकोटि	२०	४७
वैसारिण	९९	१७	व्याधित	२२१	५८	शकलिन्	९९	१७	शतद्रु	१०५	३३
वौषट्	४४५	८	व्यान	२६	६३	शकुन	१९८	३२	शतपत्र	१०७	४०
व्यक्त	४०७	६२	व्यापाद	५६	४	शकुनि	१९८	३२	शतपत्रक	१९३	१६
व्यक्ति	५५	३१	व्याप्य	१७१	१२६	शकुन्ति	{ १९८	३२	शतपदी	१९१	१३
व्यप्र	४३०	१९०	व्याम	{ ४०७	५८	शकुन्त	{ ४०७	५८	शतपर्वन्	१८२	१६१
व्यजन	२५०	१४०	व्याल	{ १९८	५१	शकुन्ति	१९८	३२	शतपर्विका	{ १८२	१५८
व्यञ्जक	७७	१६		{ ८९	७	शकुल	१००	१९	शतपुष्पा	{ १६२	१०२
व्यञ्जन	{ ४१७	११६	व्यालम्राहिन्	{ ४३१	१९६	शकुलाक्षक	१८२	१५९	शतप्रास	{ १८२	१५८
व्यङ्ग्यक	१४५	५१	व्याल	९०	११	शकुलादनी	१५७	८६	शतमन्यु	१७९	१५२
व्यङ्ग्य	३९५	३३	व्याहार	३९२	२२	शकुलार्भक	{ १६५	१११	शतमान	१५४	७६
व्यलास	३९५	३३	व्युत्थान	६३	१	शकुल	{ १६५	१११	शतमूली	१७	४२
व्यथा	९२	३	व्युष्टि	४१७	११८	शक्रत्	९९	१७	शतवीर्या	४६०	३४
व्यध	३८८	८	व्यूढ	४०३	३८	शक्ररकरि	२२५	६७	शतमान	१६२	१००
व्यध्व	११५	१६	व्यूढकङ्कट	४०४	४५	शक्ति	३२३	६२	शतमूली	१६२	१००
व्यय	३९२	१७	व्यूढकङ्कट	२८६	६५		{ २७२	१९	शतवीर्या	१८२	१५९
व्यलीक	३९९	१२	व्यूति	३४७	२८	शक्ति	{ २९७	१०२	शतवेधिन	१७६	१४१
व्यवधा	३४	१२	व्यूति	{ २०१	३९	शक्तिधर	{ ४०८	६६	शतहृदा	२५	९
व्यवहार	६६	९	व्यूह	{ २९०	७९	शक्तिहेतिक	१७	४०	शताङ्ग	२८२	५१
				{ ४४०	२३८	शकुल	२८७	६९	शतावरी	१६२	१०१
			व्यूहपाणि	२९०	७९	शक्रधनुस्	{ १७	४२	शत्रु	{ २६९	९
			व्योकार	{ १५०	६६	शक्रपादप	{ १५०	६६	शत्रु	{ २६९	११
			व्योमकेश	३४१	७		३३	१०	शनैश्चर	४०	२६
			व्योमन्	१३	३४		१४६	५३	शनैस्	४४८	१७
				२९	१				शपथ	६६	९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
शपन	६६	९	शर	{ १८३ १६२		शश्वत्	{ ४४१ २४३		शाम्बरी	३४२	११
शफ	२८२	४९	शरजन्मन्	{ २९२ ८७		शश्वत्	{ ४४३ १		शार	४२६	१६६
शफरी	९९	१८	शरण	{ १७ ३९		शश्वत्	{ ४४६ ११		शारङ्ग	१९३	१६
शबर	३४४	२०	शरण	{ ४०६ ५३		शष्प	{ १८५ १६८		शारदा	{ १३६ २३	
शबरालय	१२३	२०	शरद्	{ ५० १९		शस्त	{ ५२ २६		शारदी	{ ४१३ ९५	
शबल	६२	१७	शरद्	{ ५० २०		शस्त	{ ३८५ १०९		शारदी	१६५	१११
शबली	३२५	६७	शरद्	{ ४१३ ९३		शस्त्र	{ २९१ ८२		शारिफल	३५२	४६
शब्द	{ ५७ ७		शरभ	{ १९० ११		शस्त्र	{ ४२८ १७९		शारिवा	१६६	११२
शब्द	{ ६३ २		शरव्य	{ २९२ ८६		शस्त्रक	{ ३३४ ९८		शार्कर	११३	११
शब्द	{ ७० २२		शराभ्यास	{ २९२ ८६		शस्त्रमार्ज	{ ३४१ ७		शार्ङ्गिन्	९	१९
शब्दग्रह	२३५	९४	शरारि	{ १९६ २५		शस्त्राजीव	{ २८७ ६७		शार्ङ्गल	{ १८६ १	
शब्दन	३६२	३८	शरारु	{ ३६० २८		शस्त्री	{ २९५ ९२		शार्ङ्गल	{ ३६९ ५९	
शम	३८७	३	शराव	{ ३१३ ३२		शस्यमञ्जरी	{ ३०८ २१		शार्ङ्गल	४२९	१८८
शमथ	३८७	३	शरावती	{ १०५ ३४		शस्यशृङ्ग	{ ३०८ २१		शाल	११०	१९
शमन	{ २४ ५८		शरासन	{ २९१ ८३		शाक	{ १७४ १३६		शाला	{ ११८ ६	
शमन	{ २५८ २६		शरीर	{ २२६ ७०		शाक	{ ३१३ ३४		शाला	{ १३१ ११	
शमनस्वसृ	१०५	३२	शरीरास्थि	{ २२५ ६९		शाकट	{ ३३१ ६४		शालावृक	३९९	१२
शमल	२२५	६७	शरीरिन्	{ ५५ ३०		शाकुनिक	{ ३४२ १४		शालि	३०९	२४
शमित	३८१	९७	शरीरिन्	{ ५५ ३०		शाक्तीक	{ २८७ ६९		शालीन	३५९	२६
शमी	{ १४६ ५२		शर्करा	{ ११३ ११		शाक्यमुनि	{ ८ १४		शालुक	१०७	३८
शमी	{ ३०९ २३		शर्करा	{ ३१७ ४३		शाक्यसिंह	{ ८ १५		शालूर	१०२	२४
शमीधान्य	३०९	२४	शर्करावत्	{ ४२७ १७५		शाखा	{ १३१ ११		शालेय	{ १६३ १०५	
शमीर	१४६	५२	शर्करावत्	{ ११३ ११		शाखानगर	{ ११६ २		शालेय	{ ३०३ ६	
शम्पा	३२	९	शर्करिल	{ ११३ ११		शाखामृग	{ १८७ ३		शाल्मलि	१४४	४६
शम्ब	२०	४७	शर्मन्	{ ५२ २५		शाखिन्	{ १२८ ५		शाल्मलीवेष्ट	१४४	४७
शम्बर	{ ९३ ४		शर्व	{ १३ ३०		शाखिन्	{ १२८ ५		शावक	२००	३८
शम्बर	{ १९० १०		शर्वरा	{ २९५ ९३		शाखिन्	{ ३४१ ८		शावर	१३९	३३
शम्बरी	१५८	८७	शर्वरी	{ ४४ ३		शाखिन्	{ ४६० ३३		शाश्वत	३७३	७२
शम्बल	४६०	३४	शर्वाणी	{ १६ ३७		शाटक	{ ४६१ ३८		शाश्वत	३७३	७२
शम्बाकृत	३०४	९	शल	{ १८९ ७		शाटी	{ ४६१ ३८		शाष्कुलिक	३९६	४०
शम्बुक	१०२	२३	शलभ	{ १९७ २८		शाठ्य	{ ८२ ३०		शासन	२७३	२५
शम्बली	२०९	१९	शलल	{ १८९ ७		शाण	{ ३४८ ३२		शास्तृ	७	१४
शम्भु	{ १३ ३०		शलली	{ १८९ ७		शाणी	{ ४५२ ९		शास्त्र	४२८	१७९
शम्भु	{ ४२० १३५		शललाटु	{ १३३ १५		शाण्डिल्य	{ १३९ ३२		शास्त्रविद्	३५४	६
शम्भ्या	३०६	१४	शलक	{ ३९९ १३		शात	{ ५२ २५		शिक्य	३४७	३०
शय	२३१	८१	शलक	{ ३९९ १३		शातकुम्भ	{ ३३३ ९४		शिक्यित	३७९	८९
शयन	{ ८५ ३६		शलक	{ १८९ ७		शात्रव	{ २६९ ११		शिक्षा	६४	४
शयन	{ २४९ १३८		शलक	{ २९५ ९३		शाद	{ ९६ ९		शिक्षित	३५३	४
शयनीय	२४९	१३७	शलक	{ २९५ ९३		शाद	{ ४१२ ९०		शीखण्ड	१९८	३१
शयाडु	३६१	३३	शलक	{ २९५ ९३		शादहरित	{ ११३ १०		शीखण्डक	२३६	९६
शयित	३६१	३३	शलक	{ २९५ ९३		शाद्वल	{ ११३ १०		शीखर	{ १२५ ४	
शयु	८८	५	शलक	{ २९५ ९३		शान्त	{ ३८१ ९७		शीखर	{ १३१ १२	
शय्या	२४९	१३७	शलक	{ २९५ ९३		शान्ति	{ ३८७ ३		शीखरिन्	{ १२३ १	
			शलक	{ २९५ ९३		शाबर	{ १३९ ३३		शीखरिन्	{ ४१५ १०६	

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
शिखा	२४ १९८ २३६ ४००	५७ ३१ ९७ १९	शिल्पिशाला	११९	७	शुक	१७३ १९५	१३२ २१	शुष्मम्	२२	५४
शिखावत्	२२	५५	शिव	१३ ५२	३० २५	शुकनास	१४७	५७	शुक	३०९	२३
शिखावल	१९८	३०	शिवक	३२६	७३	शुक्त	४११	८३	शुककीट	१९१	१४
शिखिग्रीव	३३५	१०१	शिवमल्ली	१५६	८१	शुक्ति	१०१ १७२	२३ १३०	शुकधान्य	३०९	२४
शिखिन्	१९८ ४१५	३० १०६	शिवा	१६ १४६ १४८ १७१ १८८ ४३४	३७ ५२ ५९ १२७ ५ २१२	शुक	३९ ४९ २२२	२५ १६ ६२	शुकशिम्वि	१५८	८७
शिखिवाहन	१७	४०				शुकविष्य	७	१२	शूद्र	३३९	१
शिशु	१३८ ३१३	३१ ३४	शिशिर	३६ ५०	१९ १८	शुक्ल	५९	१२	शूद्रा	२०८	१३
शिशुज	३३८	११०	शिशु	२००	३८	शुन्	८०	२५	शूद्वा	२०८	१३
शिङ्गाण	३३४	९८	शिञ्जुक	९९	१८				शूद्वा	२०८	१३
शिञ्जित	७१	२४	शिञ्जुत्व	२१५	४०	शुचि	२३ ४९ ५९ ७७ ४०२	५६ १६ १२ १७ २६	शून्य	३६८	५६
शिञ्जिनी	२९२	८५	शिञ्जुमार	१००	२०				शूर	२८९	७७
शिति	४११	८३	शिश्न	२२८	७६	शुण्ठी	३१४	३८	शूरण	१८१	१५७
शितिकण्ठ	१३	३२	शिश्निदान	३६४	४६	शुण्डा	३५१	४०	शूर्प	३१०	२६
शितिसारक	१४१	३८	शिष्टि	२७३	२६	शुद्रि	१०५	३३	शूल	४३१	१९७
शिपिविष्ट	४०२	३४	शिष्य	२५३	११	शुद्धान्त	१२० ४०८	१२ ६६	शूलाकृत	३१८	४५
शिफा	१३१	११	शीकर	३३	११	शुनक	३४५	२२	शूलिन्	१३	३०
शिफाकन्द	१०८	४३	शीघ्र	२७	६४	शुनी	३४५	२२	शूल्य	३१८	४५
शिविका	२८३	५३		३६ ३६ १३८ १४० ४५७	१९ १९ ३० ३४ २२	शुभ	५२ ४५७	२५ २३	शृङ्गल	२४०	१०९
शिविर	२७६	३३	शीत			शुभंयु	३६६	५०	शृङ्गलक	३२७	७५
शिरस्	२३६	९५	शीतक	३४४	१८	शुभान्वित	३६६	५०	शृङ्गला	२७८	४१
शिरस्त्र	२८६	६४	शीतंभीरु	१५२	७०	शुभ्र	५९ ४३०	१२ १९२	शृङ्ग	१२५ १७६ ४०१	४ १४२ २६
शिरस्य	२३७	९८	शीतल	३६ १७८	१९ १४९	शुभ्रदन्ती	३१	५	शृङ्गवेर	३१४	३७
शिरा	२२४	६५	शीतशिव	१६३ १७० ३१६	१०५ १२२ ४२	शुभ्रांशु	३४	१४	शृङ्गाटक	११५	१७
शिरीष	१४९	६३	शीधु	३५१ ४६०	४१ ३४	शुल्क	२७४	२७	शृङ्गार	७७	१७
शिरोग्र	१३१	१२	शीर्ष	२३६	९५	शुल्ब	३३४ ३४६ ४५७	९७ २७ २३	शृङ्गिणी	३२४	६६
शिरोधि	२३३	८८	शीर्षक	२८६	६३	शुश्रूषा	२६०	३५	शृङ्गी	१०२ १६२ १६८	२५ १०० ११६
शिरोरज	२३८	१०२	शीर्षच्छेद्य	३६४	४५	शुषि	८६	२	शृङ्गीकनक	३३३	९६
शिरोरुह	२३८	९५	शीर्षण्य	२३७ २८६	९८ ६४	शुषिर	७२ ८६ ८७	४ १ २	शृत	३८१	९५
शिरोस्थानि	२२६	६९	शील	८० ४३२	२६ २०१	शुषिरा	१७२	१२९	शेखर	२४८	१३६
शिल	३०३	२				शुष्कमांस	२२३	६३	शेफस्	२२८	७६
शिला	१२१ १२४	१३ ४				शुष्ण	२९७	१०२	शेफालिका	१५२ ४५१	७० ७
शिलाजतु	३३६	१०४							शेमुषी	५५	१
शिली	१०२	२४							शेख	१४०	३४
शिलीमुख	४००	१८							शेवसि	२९	७१
शिलोच्चय	१२३	१							शेवाल	१०७	३८
शिल्प	३४९	३५							शेष	८८	४
शिल्पिन्	३४०	५							शैक्ष	२५३	११
									शैखरिक	१५८	८८
									शैल	१२३	१

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
शैलालिन्	३४२	१२		१४७	५५	श्रुत	४१०	७७	श्वाविध्	१८९	७
शैलध	{ १३९	३२	श्याम	{ १६५	१०८	श्रुति	{ ६४	३	श्वित्र	२२०	५४
शैलेय	१७०	१२३		{ १६६	११२		{ २३५	९४		{ ५९	१२
शैवल	१०७	३८	श्यामाक	१८४	१६५	श्रेणी	{ ४०९	७३	श्वेत	{ ३३३	९६
शैवल्लिनी	१०४	३०	श्याल	२१२	३२		{ १२८	४	श्वेतगरुत्	{ ४१०	७९
शैशव	२१५	४०	श्याव	६१	१६	श्रेयस्	{ ३४०	५	श्वेतगरुत्	१९६	२३
शोक	८०	२५	श्येत	५९	१२		{ ५२	२४	श्वेतमरिच	३३८	११०
शोचिष्केश	२२	५४	श्येन	१९२	१५		{ ५७	६	श्वेतरक्त	६१	१५
शोचिस्	४३	३४	श्येनपाता	४५१	६	श्रेयसी	{ ३६९	५८	श्वेतसुरसा	१५२	७१
शोण	{ ६१	१५	श्रद्धा	४१४	१०२		{ १४८	५९	ष.		
शोणक	{ १०५	३४	श्रद्धालु	{ ४१४	१०२	श्रेष्ठ	{ १५७	८४	षट्कर्मन्	२५१	४
शोणरत्न	१४७	५७	श्रद्धा	{ २१०	२१	श्रोण	{ १६१	९७	षट्पद	१९८	२९
शोणित	३३२	९२	श्रयण	{ ३६०	२७	श्रोणि	२१८	४८	षडभिज्ञ	७	१४
शोथ	२१९	५२	श्रवण	३९०	१२	श्रोणि	२२७	७४	षडानन	१७	३९
शोथघ्नी	१७८	१४९	श्रवण	२३५	९४	श्रोणिफलक	२२७	७४	षडग्रन्थ	१४५	४८
शोधनी	१२३	१८	श्रवस्	२३५	९४	श्रोत्र	२३५	९४	षडग्रन्था	१६२	१०२
शोधित	{ ३१८	४६	श्रविष्ठा	३८	२२	श्रोत्रिय	२५२	६	षडग्रन्थिका	१८०	१५४
शोफ	{ ३६८	५६	श्राणा	३२०	५०	श्रौषद	४४५	८	षड्ज	७१	१
शोभन	२१९	५२	श्राद्ध	२५९	३१	श्लक्ष्ण	३६९	६१	षण्ड	{ १०८	४२
शोभा	३५	१७	श्राद्धदेव	२४	५९	श्लेष	३९०	११	षष्टिक्य	{ ३३३	६२
शोभाजन	१३८	३१	श्राय	३९०	१२	श्लेषमण	२२२	६०	षण्मातुर	३०४	७
शोष	२१९	५१	श्रावण	४९	१६	श्लेषमन्	२२३	६२		१७	४०
शोक	२०२	४३	श्रावणिक	४९	१६	श्लेषमल	२२२	६०	स.		
शौकिकेय	९०	१०	श्री	{ १२	२७	श्लेषमातक	१४०	३४	संयत्	२९८	१०६
शौण्ड	३५९	२३	श्रीकण्ठ	{ २९१	८२	श्लोक	३९७	२	संयत	३६३	४२
शौण्डिक	३४२	१०	श्रीघन	१३	३२	श्लोक	५२	२५	संयम	३९२	१८
शौण्डी	१६१	९७	श्रीद	७	१४	श्लोक	१६१	९८	संयाम	३९२	१८
शौण्डीदनि	८	१५	श्रीपति	२८	६९	श्लोक	३४५	२२	संयुग	२९८	१०५
शौरि	९	२१	श्रीपर्ण	९	२१	श्लोक	२६२	४०	संयोजित	३८०	९२
शौर्य	२९७	१०२	श्रीपर्णिका	{ १५०	६६	श्लोक	३४४	२०	संराव	७०	२३
शौलिक	३४१	८	श्रीपर्णि	{ ४०६	५३	श्लोक	{ ८६	२	संलाप	६८	१६
शौकल	३५८	१९	श्रीपर्णि	१४२	४०	श्लोक	{ ४५७	२२	संवत्सर	५०	२०
श्रयोत	३८९	१०	श्रीपर्णी	१४०	३६	श्लोक	२१९	५२	संवत्	४४७	१६
श्रमशान	३०१	११८	श्रीफल	१३९	३२	श्लोक	३०३	२	संवन्न	३८७	४
श्रमशु	२३७	९९	श्रीफली	१६०	९५	श्लोक	{ २१२	३१	संवर्त	५१	२२
श्याम	{ ६०	१४	श्रीमत्	{ १४२	४०	श्लोक	{ २१४	३७	संवर्तिका	१०९	४३
श्यामल	{ ४२१	१४३	श्रील	{ ३५६	१४	श्लोक	४२२	१४६	संवसथ	१२३	१९
	६०	१४	श्रीवत्सलाञ्जन	३५६	१४	श्लोक	२१२	३१	संवहन	३९३	२२
			श्रीवास	२४६	१२९	श्लोक	२१४	३७		{ ५५	१
			श्रीसंज्ञ	२४५	१२५	श्लोक	४४९	२२	संविद्	{ ५७	५
			श्रीहस्तिनी	१५२	६९	श्लोक	{ २५	६१	संवीक्षण	{ ४१३	९२
						श्लोक	{ १४६	५२		३९५	३०

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
संवीत	३७९	९०	संग्रिध	३२१	५५	संजवन	११८	६	सनत्कुमार	२१	५१
संवेग	८४	३४	संकट	३७७	८५	संजवर	२४	५७	सना	४४८	१७
संवेद	३८८	६	संकर	१२३	१८	संज्ञपन	३००	११३	सनातन	३७३	७२
संवेश	८५	३६	संक्षेपण	११	२४	संज्ञा	४०२	३३	सनाभि	२१३	३३
संव्यान	२४३	११८	संकलित	३८०	९३	संज्ञु	२१७	४७	सनि	२६०	३२
संशप्तक	२९६	९८	संकरप	५६	२	सटा	२३७	९७	सनीड	३७१	६७
संशय	५६	३	संक्षुक्	३६४	४३	संघीन	२००	३७	संतत	२७	६५
संशयापन्नमानस	३५४	५	संकाश	३५०	३७	सत्	{ २५१ ४११	{ ५ ८३	संतति	२५०	१
संश्रव	५७	५	संकीर्ण	{ ३३९ ३७७ ४०६	{ १ ८५ ५७	सतत	२७	६५	संतप्त	३८३	१०२
संश्रुत	३८५	१०९	संकुल	{ ६९ ३७७	{ १९ ८५	सती	२०५	६	संतमस	८७	४
संश्लेष	३९५	३०	संकोच	२४५	१२४	सतीनक	३०६	१६	संतान	{ २१ २५०	{ ५० १
संसक्त	३७२	६८	संकन्दन	१७	४४	सतीर्थ	२५४	१२	संताप	२४	५७
संसद्	२५५	१५	संक्रम	३९३	२५	सत्तम	३६९	५८	संतापित	३८३	१०२
संसरण	{ ११६ ४०६	{ १८ ५५	संक्षेपण	३९२	२१	सत्त्व	{ ५४ ४३४	{ २९ २१३	संदान	३२६	७३
संसिद्धि	८६	३७	संख्य	२९८	१०४	सत्पथ	११५	६६	संदानित	३८०	९५
संस्कारहीन	२६६	५३	संख्या	५६	२	सत्य	{ ७० ४२३	{ २२ १५४	संदाव	३००	१११
संस्कृत	४११	८१	संख्यात	३७१	६४	सत्यंकार	३२९	८२	संदित	{ ३७७ ३८०	{ ८६ ९५
संस्तर	४२५	१६१	संख्यावत्	२५१	५	सत्यवचस्	२६३	४३	संदेशवाच्	६८	१७
संस्तव	३९३	२३	संख्येय	३२९	८३	सत्याकृति	३२९	८२	संदेशहर	२७१	१६
संस्ताव	३९५	३४	सङ्ग	३९४	२९	सत्यानृत	३०३	३	संदेह	५६	३
संस्त्याय	४२३	१५१	संगत	६९	१८	सत्यापन	३२९	८२	संदोह	२०१	३९
संस्था	२७४	२६	संगम	{ ३९४ ४६०	{ २९ ३४	सत्र	४२८	१८१	संद्राव	३००	१११
संस्थान	४१८	१२४	संगर	४२६	१६६	सत्रा	४४४	४	संधा	४१४	१०२
संस्थित	३०१	११७	संगीर्ण	३८५	१०९	सत्रिन्	२७०	१५	संधान	३५१	४२
संस्पर्शा	१७९	१५४	संगूढ	३८०	९३	सत्वर	२७	६५	संधि	{ २७१ ३९०	{ १८ ११
संस्फोट	२९८	१०५	संग्रह	६६	६	सदन	११७	५	संघिनी	३२५	६९
संहत	३७४	७५	संग्राम	२९८	१०५	सदस्	२५५	१५	संध्या	४४	३
संहतजानुक	२१७	४७	संग्राह	{ २९४ ३९१	{ ९० १४	सदस्य	२५५	१६	सन्नकट्ट	१४०	३५
संहति	२०१	४०	संघ	२०२	४१	सदा	४४९	२२	संनद्ध	२८६	६५
संहनन	२२६	७०	संघात	२०१	३९	सदागति	२५	६१	संनय	४२३	१५१
संहार	९१	२	सचिव	४३३	२०६	सदातन	३७३	७२	संनिकर्षण	३९३	२३
संहति	६६	८	सजम्बाल	११३	१०	सदानीरा	१०५	३३	संनिकृष्ट	३७१	६६
सकल	३७१	६५	सज्ज	२८६	६५	सदक्ष	३४९	३६	संनिधि	३९३	२३
सकृत्	४४०	२४२	सज्जन	{ २५१ २७६	{ ३ ३३	सदृश्	३४९	३६	संनिवेश	१२३	१९
सकृत्प्रज	१९४	२०	सज्जना	२७९	४२	सदृश	३४९	३६	सपन्न	२६९	१०
सक्तुफला	१४६	५२	संचय	२०१	३९	सदेश	३७१	६७	संपदि	{ ४४३ ४४६	{ ३ ९
सक्थि	२२७	७३	संचारिका	२०९	१७	सद्यन्	११७	४	सपर्या	{ २५४ २६०	{ १४ ३४
सखि	२७०	१२				सद्यस्	४४६	९	सपिण्ड	२१३	३३
सखी	२०७	१२				सध्यच्	३६१	३४			
सह्य	२७०	१२									
सगर्भ्य	२१३	३४									
सगोत्र	२१३	३४									

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सपीति	३२१	५५	समर्धक	३५४	७	समुदाय	{ २०१ ४०	२९८ १०६	सरघा	१९७	२६
सप्तकी	२४०	१०८	समर्याद	३७१	६७	समुद्र	४५४	१७	सरठ	१९१	१२
सप्ततन्तु	२५४	१३	समवर्तिन्	२४	५८	समुद्रक	२४९	१३९	सरणा	१७९	१५२
सप्तपर्ण	१३६	२३	समवाय	२०१	४०	समुद्रत	३५८	२३	सरणि	११४	१५
सप्तर्षि	४०	२७	समष्टिका	१८१	१५७	समुद्ररण	४०६	५५	सरमा	३४५	२२
सप्तला	{ १५३ १७६	७२ १४३	समसन	३९२	२१	समुद्र	९२	१	सरल	{ १४८ ३५५	६० ८
सप्तार्चिस्	२२	५६	समस्या	६६	७	समुद्रान्त	{ १५९ १६८ १७३	९२ ११६ १३३	सरलद्रव	२४६	१२९
सप्ताश्व	४०	२९	सप्ता	५०	२०	समुन्दन	३९४	२९	सरला	१६४	१०८
सप्ति	२८०	४४	समांसमीना	३२६	७२	समुन्	३८४	१०५	सरस्	१०३	२८
सब्रह्मचारिन्	२५४	११	समाकर्षिन्	५९	११	समुन्नद्ध	४१५	१०३	सरसी	१०३	२८
सभर्तृका	२०७	१२	समाघात	२९८	१०५	समुपजोषम्	४४६	१०	सरसीसह	१०७	४०
सभा	{ ११८ २५५ ४२०	६ १५ १३७	समाज	२०२	४२	समूह	१८९	९	सरखत्	{ ९२ ४०७	१ ५७
सभाजन	३८८	७	समाधि	{ ५७ ४१४	५ ९८	समूह	२०१	३९	सरखती	{ ६२ १०५	१ ३४
सभासद्	२५५	१६	समान	{ २६ ३४९ ४१८	६३ ३७ १२७	समूह	२५६	२०	सरित्	१०४	२९
सभास्तार	२५५	१६	समानोदर्य	२१३	३४	समृद्ध	३८९	११	सरित्पति	९२	२
सभिक	३५२	४४	समालम्भ	३९४	२७	समृद्धि	३८९	१०	सरीसृप	८९	७
सभ्य	{ २५१ २५५	३ १६	समावृत्त	२५३	१०	संमृष्ट	३१८	४६	सर्ग	४००	२२
सम	{ ३४९ ३७१	३६ ६४	समासाद्य	३८०	९२	संपत्ति	२९१	८२	सर्ज	१४३	४४
समग्र	३७१	६५	समासार्था	६६	७	संपद्	२९१	८१	सर्जक	१४३	४४
समज्ञा	{ १५९ १७६	९० १४१	समाहार	३९१	१६	संपराय	४२१	१५०	सर्जरस	२४६	१२७
समज	२०२	४२	समाहित	३८५	१०९	संपरायक	२९८	१०४	सर्प	८९	६
समज्ञा	६७	११	समाहृति	६६	६	संपाक	१३६	२३	सर्पराज	८८	४
समज्या	२५५	१५	समाह्वय	३५२	४६	संपुटक	२४९	१३९	सर्पिस्	३२०	५२
समज्जस	२७३	२४	समित्	२९८	१०६	संप्रति	४४९	२३	सर्व	३७१	६४
समधिक	३७४	७५	समिति	{ २५५ २९८ ४०९	१५ १०६ ७०	संप्रदाय	३८८	७	सर्वसहा	११०	३
समंततस्	४४७	१३	समिध्	१३२	१३	संप्रधारणा	२७३	२५	सर्वज्ञ	{ ७ १३	१३ ३३
समन्तदुग्धा	१६४	१०६	समीक	२९८	१०४	संप्रहार	२९८	१०५	सर्वतस्	४४७	१३
समन्तभद्र	७	१३	समीप	३७१	६६	संफुल्ल	१२९	७	सर्वतोभद्र	{ १२० १४९	१० ६२
समन्वितलय	७२	३	समीर	२५	६२	संबारारि	१२	२६	सर्वतोभद्रा	१४०	३५
समम्	४४४	४	समीरण	{ २५ १५५	६२ ७९	संबाध	३७७	८५	सर्वतोमुख	९३	४
समय	{ ४३ ४२२	१ १४९	समुच्चय	३९१	१६	संभेद	१०६	३५	सर्वदा	४४९	२२
समया	{ ४४२ ४४५	२५२ ७	समुच्छ्रय	४२३	१५२	संभ्रम	{ ८४ ३९४	३४ २६	सर्वधुरावह	३२४	६६
समर	२९८	१०४	समुज्झित	३८४	१०७	संभार्जनी	१२३	१८	सर्वधुरीण	३२४	६६
समर्थ	४१२	८७	समुत्पिञ्ज	२९७	९९	संमूर्च्छन	३८८	६	सर्वमङ्गला	१६	३७
समर्थन	२७३	२५	समुदक्त	३७९	९०	सम्यन्	७०	२२	सर्वरस	२४६	१२७
			समुदय	२०१	४०	सम्राज्	२६७	३	सर्वलिङ्गिन्	२६३	४५
						सरक	३५१	४३	सर्ववेदस्	२५३	९

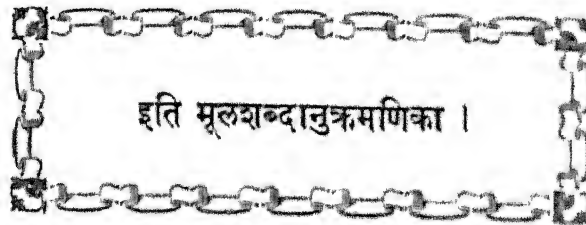
शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सर्वसंनहन	२९५	९४	सहाय	२८८	७१	सामान्य	{ ५५ ३१	सिंही	{ १६३ १०३		
सर्वानुभूति	१६४	१०८	सहायता	३९६	४०		{ ३७६ ८२		{ १६७ ११४		
सर्वान्नभोजि	३५८	२२	सहिष्णु	३६१	३१	सामि	४४२	२४९	सिकता	४०९	७३
सर्वान्नीन	३५८	२२	सांयात्रिक	९७	१२	सामिधेनी	२५६	२२	सिकतामय	९६	९
सर्वाभिसार	२९५	९४	सांयुगीन	२८९	७७	सामुद्र	३१७	४१	सिकतावत्	११४	११
सर्वार्थसिद्ध	८	१५	सांवत्सर	२७०	१४	सांप्रतम्	{ ४४६ ११	४४९ २३	सिक्थक	३३८	१०७
सर्वौघ	२९५	९४	सांशयिक	३५४	५	साय	४४	३	सित	{ ५९ १३	
सर्षप	३०७	१७	साकम्	४४४	४	सायक	३९७	२		{ ३८० ९५	
सलिल	९३	३	साक्षात्	४४१	२४३	सायम्	४४८	१९		{ ३८२ ९८	
सल्लकी	१७०	१२४	सागर	९२	१	सार	{ १३१ १२	४२६ १७१	सितच्छत्रा	१७९	१५२
सव	२५४	१३	सावि	४४५	६		{ ४२६ १७१		सितशूक	३०६	१५
सवन	२६४	४७	सातला	१७६	१४३	सारङ्ग	४०१	२३	सिता	{ १८२ १५८	
सवयस्	२७०	१२	साति	{ ३९६ ३८	४०८ ६७	सारथि	२८५	५९		{ ३१७ ४३	
सवितृ	४०	३१	सातिसार	२२१	५९	सारमेय	३४५	२१	सिताभ्र	२४७	१३०
सविध	३७१	६७	सात्त्विक	७७	१६	सारव	१०६	३६	सिताम्भोज	१०८	४१
सवेश	३७१	६७	सादिन्	{ २८५ ६०	४१५ १०७	सारस	{ १०७ ४०	१९५ २२	सिद्ध	{ ६ ११	
सव्य	३७७	८४	साधन	४१७	११९		{ १९५ २२			{ ३८२ १००	
सव्येष्ट	२८५	६०	साधारण	{ ३४९ ३७	३७६ ८२	सारसन	{ २४० १०९	२८६ ६३	सिद्धान्त	५६	४
सस्य	१३३	१५	साधित	३६२	४०	सारिका	४५१	८	सिद्धार्थ	३०७	१८
सस्यसंवर	१४३	४४	साधिष्ट	३८६	११२	सार्थ	२०२	४१	सिद्धि	१६६	११२
सह	४४४	४	साधीयस्	४३९	२३५	सार्थवाह	३२८	७८	सिद्धम	२१९	५३
सहकार	१३९	३३	साधु	{ २५१ ३	३६७ ५२	सार्धम्	४४४	४	सिद्धमल	२२२	६१
सहचरी	१५४	७५		{ ४१४ १०१		सार्द्र	३८४	१०५	सिद्धमला	४५२	१०
सहज	२१३	३४	साधुवाहिन्	२८०	४४	सार्वभौम	{ ३१ ४	२६७ २	सिध्य	३८	२२
सहधर्मिणी	२०४	५	साध्य	६	१०		{ २६७ २		सिध्रका	४५१	८
सहन	३६१	३१	साध्वस	७९	२१	साल	{ १४३ ४४	११७ ३	सिनीवाली	४६	९
सहभोजन	३२१	५५	साध्वी	२०५	६		{ ११७ ३	१२८ ५	सिन्दुक	१५१	६८
	{ ४८ १४	१०२	सानु	१२५	५	सालपर्णी	१६७	११५	सिन्दुवार	१५१	६८
सहस	{ २९७ १०२	२३२	सांतपन	२६५	५२	साला	३२३	६३	सिन्दूर	{ ३३७ १०५	
	{ ४४८ २३२		सान्त्व	{ ६९ १८	२७२ २१	साहस	२७२	२१		{ ४५९ ३१	
सहसा	४४५	७	सांद्ष्टिक	२७५	२९	साहस	{ २८६ ६२	३९७ ४३	सिन्धु	{ ९१ २	
सहस्य	४८	१५	सान्द्र	३७१	६६	साहस	{ २८६ ६२	३९७ ४३		{ ९२ १	
सहस्रदंष्ट्र	९९	१८	सान्द्रस्निग्ध	३६०	३०	साहस	{ २८६ ६२	३९७ ४३	सिन्धुज	३१७	४२
सहस्रपत्र	१०७	४०	सान्द्राव्य	२५८	२७	साहस	{ २८६ ६२	३९७ ४३	सिम्बा	३०९	२३
सहस्रवीर्या	१८२	१५८	साप्तमीन	२७०	१२	साहस	{ २८६ ६२	३९७ ४३	सिरा	२२४	६५
सहस्रवेधि	३१६	४०	सामन्	{ ६४ ३	२७२ २१	सिंह	{ १८६ १	३६९ ५९	सिह	{ २४६ १२८	
सहस्रवेधिन	१७६	१४१	सामाजिक	२५५	१६		{ ३६९ ५९			{ ३९८ ९	
सहस्रांशु	४०	३१				सिंहतल	२३२	८५	सीता	३०६	१४
सहस्राक्ष	१७	४४				सिंहनाद	२९९	१०७	सीख	३०४	८
सहस्रिन्	२८६	६२				सिंहपुच्छी	१५३	९३	सीमन्	१२३	२०
सहा	{ १५३ ७३	११३				सिंहसंहनन	३५६	१२	सीमन्त	४५५	१९
	{ १६७ ११३					सिंहासन	२७५	३१	सीमन्तिनी	२०३	२
						सिंहास्य	१६३	१०३	सीमा	१२३	२०
									सीर	३०५	१४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सीरपाणि	११	२४	सुपर्ण	१३	२९	सुवासिनी	२०६	९	सुग	२९४	९१
सीवन	३८७	५	सुपर्वन्	५	७	सुव्रता	३२६	७१	सुगाल	१८८	५
सीसक	३३७	१०५	सुपार्श्वक	१४३	४३	सुषम	३६७	५२	सुणि	२७९	४१
सीदुण्ड	१६४	१०५	सुप्रतीक	३१	४	सुषमा	३५	१७	सुणिका	२२५	६७
सु	{ ४४३ ४४४	{ २ ५	सुप्रयोगविशिखर	२८७	६८	सुषवी	{ १८० ३१४	{ १५५ ३७	सुति	११४	१५
सुकन्दक	१७८	१४७	सुप्रलाप	६८	१७	सुषीम	३६	१९	सुपाटी	४६१	३८
सुकरा	३२५	७०	सुभगासुत	२१४	२४	सुषेण	१५१	६७	सुमर	१९०	११
सुकल	३५५	८	सुभिक्षा	१७०	१२४	सुषेणिका	१६५	१०८	सुष्टि	४०३	३९
सुकुमार	३७५	७८	सुम	१३४	१७	सुषेणिका	१६५	१०८	सेकपात्र	९८	१३
सुकृत	५२	२४	सुमन	३०७	१८	सुष्टु	{ ४४३ ४४८	{ २ १९	सेचन	९८	१३
सुकृतिन्	३५३	३	सुमनस्	{ १३४ १५३	{ ७ ७२	सुसंस्कृत	३१८	४५	सेतु	{ ११४ १३६	{ १४ २५
सुख	{ ५२ ४५७	{ २५ २३	सुमनोरजस्	१३४	१७	सुहृद्	२७१	१७	सेना	२८९	७८
सुखवर्चक	३३८	१०९	सुमेरु	२१	४९	सुहृदय	३५३	३	सेनाङ्ग	२७६	३३
सुखसंदोहा	३२६	७१	सुर	५	७	सूकर	१८७	२	सेनानी	{ १७ २८६	{ ३९ ६२
सुगत	७	१३	सुरङ्गा	४५१	८	सूक्ष्म	{ ३६९ ४२१	{ ६१ १४४	सेनामुख	२९०	८१
सुगन्धा	१६७	११४	सुरज्येष्ठ	८	१६	सूचक	३६५	४७	सेनारक्ष	२८५	६१
सुगन्धि	{ ५९ १६९	{ ११ १२१	सुरवीर्धिका	२१	४९	सूचि	४९१	८	सेवक	२६९	९
सुचरित्रा	२०५	६	सुरद्विष्	७	१२	सूत	{ २८५ ३३५ ३४० ४०७	{ ५९ ९९ ३ ६२	सेवन	३८७	५
सुचेलक	२४२	११६	सुरनिम्नगा	१०४	३१	सूतिकागृह	११९	८	सेवा	३०३	२
सुत	{ २११ ४०७	{ २७ ६०	सुरपति	१७	४३	सूतिमास	२१४	३९	सेव्य	१८४	१६४
सुतश्रेणी	१५८	८८	सुरभि	{ ५० ५३	{ १८ ११	सूतान	३४४	१९	सैहिकेय	४०	२६
सुतात्मजा	२१२	२९	सुरभी	१७०	१३७	सूत्र	३४७	२८	सैकत	९६	९
सुत्रामन्	१७	४२	सुरर्षि	२०	४८	सूत्रवेष्टन	३९३	२४	सैतवाहिनी	१०५	३३
सुत्या	२६४	४७	सुरलोक	४	६	सूद	{ ३११ ४१२	{ २८ ९१	सैनिक	२८५	६१
सुत्वन	२५३	१०	सुरवर्त्मन्	२९	१	सूना	४१६	११३	सैन्धव	{ २८० ३१६	{ ४४ ४२
सुदर्शन	१३	२८	सुरसा	१६७	११४	सूनु	२११	२७	सैन्य	{ २८५ २८९	{ ६१ ७८
सुदाय	२७४	२८	सुरा	{ ३५० ४०६	{ ३९ ५२	सूनुत	६९	१९	सैरन्ध्री	२०९	१८
सुदूर	३७२	६९	सुराचार्य	३९	२४	सूपकार	३११	२७	सैरिक	३२४	६४
सुधर्मन्	२१	४८	सुरामण्ड	३५१	४२	सूर	४०	२८	सैरिभ	१८८	४
सुधा	{ २१ ४१४	{ ४८ १०२	सुरालय	२१	४९	सूरत	३५६	१५	सैरीयक	१५४	७५
सुधांशु	३४	१४	सुराष्ट्रज	१७२	१३१	सूरि	२५१	६	सोढ	३८१	९७
सुधी	२५१	५	सुवचन	६८	१७	सूरि	२५१	६	सोद्व्य	७०	२१
सुनासीर	१७	४१	सुवर्ण	{ ३३३ ३३०	{ ९४ ८६	सूर्य	३४९	३५	सोपल्लव	४७	१०
सुनिषण्णक	१७८	१४९	सुवर्णक	१३६	२४	सूर्य	४०	२८	सोपान	१२२	१८
सुन्दर	३६७	५२	सुवलि	१६१	९५	सूर्यतनया	१०५	३२	सोम	३४	१४
सुन्दरी	२०४	४	सुवहा	{ १५२ १६७ १६९ १७० १७५	{ ७० ११५ ११९ १२३ १४०	सूर्यसुत	४२	३२	सोमप	२५३	९
सुपथिन्	११५	१६				सूर्येन्दुसंगम	४६	८	सोमपीथिन्	२५३	९
						सुक्रन्	२३४	९१	सोमराजी	१६१	९५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सोमवल्क	{ १४५ ५०		सोमवल्क	{ १३० ९		स्थायुक	२६८	७	स्थायुक	१७३	१३३
सोमवल्ली	{ ३९८ ९		सोमवल्ली	{ ३०८ २१		स्थाल	४५९	३२	स्थाली	१६०	१३
सोमवल्ली	१७५	१३७	सोमवल्ली	{ ३९५ ३६		स्थाली	३१२	३१	स्थाली	३८९	९
सोमवल्ली	१६१	९५	सोमवल्ली	३०८	२१	स्थावर	३७३	७३	स्थावर	८१	२७
सोमवल्ली	१५६	८३	सोमवल्ली	३९५	३५	स्थावर	२१५	४०	स्थावर	३९१	१४
सोमोद्भवा	१०५	३२	सोमोद्भवा	३९५	३४	स्थावर	२४४	१२२	स्थावर	९०	९
सोमोद्भवा	७०	२१	सोमोद्भवा	२७६	३५	स्थावर	३७३	७३	स्थावर	३८९	९
सौगन्धिक	{ १०६ ३६		सौगन्धिक	{ ४२० १३५		स्थिति	{ २७४ २६		स्थिति	२२८	७५
सौगन्धिक	{ १८४ १६६		सौगन्धिक	{ ३३६ १०२		स्थिति	{ ३९२ २१		स्थिति	३७०	६३
सौगन्धिक	३३६	१०२	सौगन्धिक	३८४	१०५	स्थिरतर	३७३	७३	स्थिरतर	१२९	७
सौचिक	३४०	६	सौचिक	३८५	११०	स्थिरा	{ ११० २		स्थिरा	{ ३७६ ११५	
सौदामनी	३२	९	सौदामनी	६७	१२	स्थिरा	{ १६७ ११५		स्थिरा	३८७	५
सौध	११९	१०	सौध	२९६	९७	स्थिरा	१४४	४६	स्थिरा	३८९	१०
सौभागिनेय	२११	२४	सौभागिनेय	४५५	१९	स्थिरा	{ ३४९ ३५		स्थिरा	३८९	१०
सौम्य	{ ४० २६		सौम्य	{ ४२५ १६१		स्थिरा	{ ४०५ ५१		स्थिरा	२४	५७
सौरभेय	३२२	६०	सौरभेय	३९४	२९	स्थिरा	{ ३६९ ६१		स्थिरा	१४१	३८
सौरभेयी	३२४	६६	सौरभेयी	३४६	२५	स्थिरा	{ ४३३ २०४		स्थिरा	३३	१०
सौराष्ट्रिक	९०	१०	सौराष्ट्रिक	३४६	२५	स्थिरा	३५४	६	स्थिरा	३८६	११२
सौरि	४०	२६	सौरि	३६९	६१	स्थिरा	४२३	११६	स्थिरा	४४४	५
सौवर्चल	{ ३१७ ४३		सौवर्चल	१९३	१७	स्थिरा	४२२	१०८	स्थिरा	१२	२५
सौविद	{ ३३८ १०९		सौविद	६७	११	स्थिरा	३७३	७३	स्थिरा	१३	३३
सौविद	२६८	८	सौविद	{ २०१ ३९		स्थिरा	१७३	१३२	स्थिरा	८५	३४
सौविद	२६८	८	सौविद	{ ४२१ १४१		स्थिरा	२८१	४६	स्थिरा	८१	२९
सौवीर	{ १४१ ९३		सौवीर	२०३	२	स्थिरा	३८९	९	स्थिरा	८५	३४
सौवीर	{ ३१५ ३७		सौवीर	२०९	२०	स्थिरा	२६३	४३	स्थिरा	८१	२९
सौवीर	{ ३३५ १००		सौवीर	२०१	३८	स्थिरा	२४४	१२२	स्थिरा	२६	६४
सौहृद	३२२	५६	सौहृद	२५६	१८	स्थिरा	२२४	६६	स्थिरा	१३७	२६
स्कन्द	१७	३९	स्कन्द	२६३	४४	स्थिरा	२००	१२	स्थिरा	२८३	५१
स्कन्द	{ १३० १०		स्कन्द	{ २५३ ९		स्थिरा	{ ३१८ ४६		स्थिरा	२८५	६०
स्कन्द	{ १४१ ३८		स्कन्द	{ ४०७ ६१		स्थिरा	{ ३५६ १४		स्थिरा	२८५	६७
स्कन्द	{ २२९ ७८		स्कन्द	१११	५	स्थिरा	१२४	५	स्थिरा	३८०	९२
स्कन्द	{ ४१४ १०३		स्कन्द	१११	५	स्थिरा	३८०	९२	स्थिरा	३१०	२६
स्कन्दशाखा	१३१	११	स्कन्दशाखा	२१६	४२	स्थिरा	२०६	९	स्थिरा	३८१	२६
स्कल	३८३	१०४	स्कल	३८५	१११	स्थिरा	१६४	१०५	स्थिरा	३८१	१०१
स्कलन	८५	३६	स्कलन	{ १३ ३४		स्थिरा	१६४	१०५	स्थिरा	३८०	५
स्कलित	२९९	१०८	स्कलित	{ ४०५ ४९		स्थिरा	८०	२७	स्थिरा	१४७	५७
स्तन	२२९	७७	स्तन	{ १२९ ८		स्थिरा	{ ५७ ७		स्थिरा	१३७	२८
स्तनंधयी	२१५	४१	स्तनंधयी	२६३	४४	स्थिरा	{ ३९१ १४		स्थिरा	२४८	१३५
स्तनपा	२१५	४१	स्तनपा	४१७	११७	स्थिरा	{ २५ ६१		स्थिरा	२९०	९
स्तनयिषु	३२	६	स्तनयिषु	११६	१	स्थिरा	{ २५९ २९		स्थिरा	२२५	६९
स्तनित	३२	८	स्तनित	४४६	११	स्थिरा	{ २७० १३		स्थिरा	१०४	३०
स्तबक	१३३	१६	स्तबक	२६८	८	स्थिरा	{ ४३४ २१४		स्थिरा	१७६	१४२
स्तबधरोमन्	१८७	२	स्तबधरोमन्	१५७	८४	स्थिरा	३७६	८१	स्थिरा	१५७	८३
स्तभ	३२७	७६	स्तभ	२९७	१०२	स्थिरा			स्थिरा		

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सष्टृ	८	१७	खर्वैद्य	२१	५१	हन्त	४४१	२४४	हलिप्रिय	१४३	४२
स्रस्त	३८३	१०४	खस	२१२	२९	हन्न	३८१	९६	हलिप्रिया	३५०	३९
स्राक्	४४३	२	खस्ति	४४०	२४१	हय	२८०	४४	हल्य	३०४	८
स्रुत	३८०	९२	खस्तिक	१२०	१०	हयपुच्छी	१७५	१३८	हल्या	३९६	४१
स्रुव	२५७	२५	खलीय	२१३	३२	हयमारक	१५४	७६	हल्लक	१०६	३६
स्रुवावृक्ष	१४१	३७	खाति	४६१	३८	हर	१३	३३	हव	{ ३८९	८
स्रोतस्	{ ९७	११	खादु	४१३	९४	हरण	२७४	२८	हविस्	{ ४३३	२०७
स्रोतस्वती	{ ४३९	२३३	खादुकण्टक	{ १४१	३७	हरि	{ १८६	१	हव्य	{ २५८	२७
स्रोतोद्भजन	{ १०४	३०	खादुरसा	{ १६१	९८	हरिचन्दन	{ ४२७	१७५	हव्यपाक	{ ३२०	५२
ख	{ ३२५	१००	खादुरसा	{ १७६	१४४	हरिचन्दन	{ २१	५०	हव्य	{ २५७	२४
ख	{ २१३	३४	खाद्री	{ २४७	१०७	हरिचन्दन	{ २४७	१३१	हव्यपाक	{ २५७	२२
ख	{ ४३४	२११	खाध्याय	{ ६०	१३	हरिचन्दन	{ १८९	८	हव्यवाहन	{ २२	५५
खच्छन्द	{ ३५७	१५	खान	{ ४०५	५०	हरिचन्दन	{ ४०५	५१	हस	{ ७८	१८
खज्ज	{ ३५७	१६	खान्त	{ ४०५	५१	हरिचन्दन	{ ३०	१	हसनी	{ ३११	३०
खजन	{ २१३	३४	खाप	{ ३३१	९०	हरिचन्दन	{ ६१	१४	हसन्ती	{ ३११	२९
खतन्त्र	{ ४४५	८	खापतेय	{ ३५५	१०	हरिचन्दन	{ ६१	१४	हस्त	{ २३२	८६
खधा	{ २९४	९२	खामिन्	{ २५६	२१	हरिचन्दन	{ ४४५	१९	हस्त	{ २३७	९८
खधिति	{ ७०	२२	खाराज्	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३१३	३४	हस्त	{ ४०७	५९
खन	{ ३८०	९४	खाहा	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ४५९	३२	हस्तवारण	{ ३८७	५
खनित	{ ८५	३६	खित्	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ४०	२९	हस्तिन्	{ १२२	१७
खप्र	{ ३६१	३३	खेद	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३१६	४१	हस्तिन्ख	{ २८५	५९
खप्रज्	{ ८६	३८	खेदज	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ६१	१४	हस्तिपक	{ २८५	५९
खभाव	{ ९	१८	खैर	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १६२	१०१	हस्त्यारोह	{ २८५	५९
खभू	{ २०५	७	खैरिणी	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३३२	९२	हा	{ ४४३	२५६
खयंवरा	{ ४४७	१६	खैरिता	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १४२	२७	हाटक	{ ३३३	९४
खयम्	{ ८	१६	खैरिन्	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३०७	१८	हायन	{ ५०	२०
खयंभू	{ ४	६	ह	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १६९	१२१	हार	{ ४१५	१०८
खर	{ ४४२	२५४	ह	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३०७	१८	हारीत	{ २३९	१०५
खर	{ ६५	४	हंस	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १६९	१२१	हारीत	{ १९९	३४
खर	{ ७१	१	हंस	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १७	४३	हार्द	{ ८०	२७
खरु	{ २०	४७	हंस	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १४८	५९	हाला	{ ३५०	३९
खरु	{ ४२६	१६७	हंस	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १६९	१२०	हालिक	{ ३२४	६४
खरु	{ ८६	३८	हंसक	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३०६	१६	हाव	{ ८२	३२
खरूप	{ ४१९	१३१	हजिका	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ११९	९	हास	{ ७८	१९
खर्ग	{ ४	६	हजे	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ १८६	१	हास्तिक	{ २७७	३६
खर्जिकाक्षार	{ ३३८	१०९	हट्ट	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ५२	२४	हास्य	{ ७७	१७
खर्ण	{ ३३३	९४	हट्टविलासिनी	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३५४	७	हाहा	{ ७८	१९
खर्णकार	{ ३४१	८	हठ	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ३०५	१३	हाहा	{ ४४३	२५७
खर्णक्षीरी	{ १७५	१३८	हण्डे	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ७७	१५	हि	{ ४४४	५
खर्णदी	{ २१	४९	हत	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ११	२३	हिंसा	{ ४३८	२२९
खर्मानु	{ ४०	२६	हनु	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ९०	१०	हिंसाकर्म्मन्	{ ३९२	१९
खर्वैश्या	{ २२	५२	हनु	{ ४४५	८	हरिचन्दन	{ ११	२४	हिंस	{ ३६०	२८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
हिका	४५१	८	हिरण्यरेतस्	२२	५५	हृष्ट	३८३	१०३	हैयजवीन	३२१	५२
हिङ्गु	३१६	४०	हिरण्	{ ४४४	३	हृष्टमानस	३५४	७	होतृ	२५५	१७
हिङ्गुनिर्यास	१४९	६२	हिरण्	{ ४४५	७	हे	४४५	७	होम	२५४	१४
हिङ्गुल	४५५	२०	हिलमोचिका	१८१	१५७	हेति	{ २४	५७	होरा	४५२	१०
हिङ्गुली	१६७	११४	ही	४४५	९		{ ४०९	७१	होरा	४५२	१०
हिङ्गल	१४९	६१	हीन	{ ३८४	१०७	हेमकूट	१२४	३	होरा	४५२	१०
हिण्डीर	३३७	१०५		{ ४१८	१२८	हेतु	५४	२८	होरा	४५२	१०
हिन्ताल	१८६	१६९	हुतभुक्प्रिया	२५६	२१	हेमदुग्धक	१३५	२२	होरा	४५२	१०
			हुतभुज्	२२	५५	हेमन्	{ ३३३	५४	होरा	४५२	१०
हिम	{ ३६	१८	हुम्	{ ४४२	२५२		{ ४५७	२३	होरा	४५२	१०
	{ ३६	१९		{ ४४८	१८	हेमन्त	४९	१८	होरा	४५२	१०
	{ ४५७	२२				हेमपुष्पक	१४९	६३	होरा	४५२	१०
हिमवत्	१२४	३	हृति	{ ६६	८	हेमपुष्पिका	१५२	७१	होरा	४५२	१०
हिमवालुका	२४७	१३०		{ ३८८	८	हेमाद्रि	२१	४९	होरा	४५२	१०
हिमसंहति	३६	१८	हृद्	२२	५२	हेमाद्रि	२१	४९	होरा	४५२	१०
हिमांशु	३४	१३	हृणीया	३९५	३२	हेरम्ब	१६	३८	होरा	४५२	१०
हिमानी	३६	१८	हृद्	{ ५५	३१	हेला	८२	३२	होरा	४५२	१०
हिमावती	१७५	१३८		{ २२३	६४	हेपा	२८१	४७	होरा	४५२	१०
			हृदय	२२३	६४	हे	४४५	७	होरा	४५२	१०
हिरण्य	{ ३३२	९१	हृदयंगम	६९	१८				होरा	४५२	१०
	{ ३३३	९४	हृदयाल	३५३	३				होरा	४५२	१०
	{ ३३१	९०	हृदय	३६७	५३				होरा	४५२	१०
हिरण्यगर्भ	८	१६	हृषीक	५८	८	हेमवती	{ १६	३६	होरा	४५२	१०
हिरण्यबाहु	१०५	३४	हृषीकेश	९	१८		{ १४८	५९	होरा	४५२	१०
							{ १६३	१०३	होरा	४५२	१०
							{ १७५	१३८	होरा	४५२	१०

इति मूलशब्दानुक्रमिका ।

॥ श्रीः ॥

अथ टीकाटिप्पणीस्थशब्दानामकारादिक्रमेण

शब्दानुक्रमणिका ।

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अक्षीव	१३८	३१	अतिरस	१८४	१६३	अपर	२७८	४०	अर्चि	२३	५७
अगर	२४६	१२६	अतिरुज	१८८	५	अपरेद्युस्	४४८	२०	अर्चित	३६३	९८
अगस्ति	३७	२०	अधरात्	४४९	२३	अपापति	२५	६१	अर्जुनी	१८५	१६८
अगुशशिवापा	१४९	६२	अधरेण	४४९	२३	अपापित्त	२३	५६	अर्तन	७९	२१
अभिज्वाला	१६९	११८	अधरेद्युस्	४४८	२०	अपोगण्ड	२१७	४६	अर्थागम	२७४	२७
अग्रिम	२१६	४३	अधस्	८६	१	अपोदका	१८१	१५७	अर्दनि	४५५	१९
अग्रीय	२१६	४३	अधामार्गव	१५८	८८	अपोदिका	१८२	१५८	अर्धचोलक	२४४	११८
अग्नेदिधिषू	२१०	२३	अधिपाङ्ग	२८६	६३	अभितस्	४४७	१३	अर्बुद	४५७	२४
अग्र्य	२१६	४३	अधोलोक	८६	१	अभिपतित	३७१	६७	अल	३३६	१०३
अच्छ	१८७	४	अध्यण्डा	१५८	८६	अभिधाति	२६९	११	अलगर्थ	८८	५
अच्छा	९८	१४	अन	४४६	११	अभिधास्ति	२६०	३२	अलवाल	१०४	२९
अजकव	१५	३५	अनघ	२	१	अभीक्षणम्	४४३	६६	अलाम्बु	१८१	१५६
अजकाव	१५	३५	अनध्यक्ष	३७५	७९	अभीषु	४३६	२१९	अलिन्	१९२	१४
अजननि	३९६	३९	अनम	२५१	४	अभ्यसूया	८०	२४	अलिप्रिया	१४६	५४
अजस्रम्	२७	६६	अनमितपच	३६६	४८	अभ्यास	३७१	६७	अलीक	२३४	९२
अजहा	१५८	८६	अनार्थज	२४६	१२६	अभ्यूष	३१८	४७	अवग्राह	३६६	३९
अजिता	१७३	१३१	अनिमिष	३१२	३०	अभ्योष	३१८	४७	अवटि	८७	२
अजीजक	१५	३५	अनिरुद्धहिणी	१२	२७	अमण्ड	१४६	५१	अवदान	१८४	१६५
अङ्कुर	१२८	४	अनुकर्षन्	२८४	५७	अमा			अवदाहेष्ट	१८४	१६५
अङ्गोल	१३८	२९	अनुतर्ष	३५१	४३	अमामसी			अवरोह	१३१	११
अङ्गण	१२०	१३	अनुत्तर	९७	११	अमामासी	४६	८	अववाद	६७	१४
अङ्गदा	२३९	१०७	अनुदात्त	६५	४	अमावसी			अववाद	४१३	८९
अङ्गरागक	२४८	१३३	अनुपम	३१८	४	अमावासी			अवलम्बन	३७६	८३
अङ्गहारि	७७	१६	अनुबन्धी	४१४	९८	अमानस्य	९२	३	अवि	३७७	२०
अङ्गारिका	३९	२५	अनुष्टुम्	२५७	२२	अमृतासङ्ग	३३५	१०१	अविम	१५१	६७
अङ्गिरस	३९	२४	अनेडमूक	३६२	३८	अमोघ	१६४	१०६	अव्यय	४	६
अङ्गुरि	२३१	८२	अन्तरिक्ष	२९	१	अमोघा	१४६	५४	अशन	१४३	४४
अङ्गुरीयक	२३९	१०७	अन्तिका	७६	१५	अम्बक	१५	३३	अशनपर्णी	१७८	१४९
अङ्गुल	२३१	८२	अन्ध	४१५	४	अम्बुनामन्(मूले)	१४५	४३	अशोक	१५७	८५
अङ्गुस्	५२	२३	अन्यतरेद्युस्	४४८	२०	अम्बिका	१४३	४३	अश्र	२९५	९३
अङ्गुलिका	१६०	९२	अन्येद्युस्	४४८	२०	अयस्कर	३४१	७	अश्रप	२५	५९
अटरुषक	१६३	१०३	अन्वीक्षण	३९५	३०	अयस्कार	३४१	७	अश्रुप्रलय	७७	१६
अटा	२६०	३५	अन्वेषण	३९५	३०	अयुत	४५७	२४	अश्वत्थ	१३५	२१
अडहु	१४८	६०	अपगा	१०४	३०	अरघट्ट	४५४	१८	अश्वत्था	१३५	२१
अणव्य	३०४	७	अपतिनी	२०७	११	अरम्	२७	६४	अश्वयुज्	४९	१७
अणी	२८४	५६	अपदान	३८७	३	अरति	१२२	१७	अषाढक	४९	१६
अतिजगती	२५७	२२	अपध्वस्त	३६३	९४	अरिष्टा	१५८	८५	अष्टवर्ग	२७२	१९
						अर्घवध	१३६	२३	अष्टापदी	३५२	४६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
असंहत	२९०	७९	आय	२७४	२७	उट	११८	६	उष्णिह	२५७	२२
असिक्तिका	२०९	१८	आरभटी	४०९	७३	उत्तरातस्	४४९	२३	ऊर्ध्वकर्मन्	९	१८
असुक्षण	७९	२३	आरोह	{ २४२	११४	उत्तरात्	४४९	२३	ऊर्ध्वजु	२१७	४७
असुरा	७	१२		{ ४४०	१०	उत्तरेण	४४९	२३	ऊर्ध्वलोक	५	६
असूक्ष्ण	७९	२३	आर्ति	४०८	६८	उत्तरेद्युस्	४४८	२०	ऊर्वरा	१११	४
असुगंधरा	२२३	६२	आर्द्रा	३८४	१०५	उत्तेजित	२८२	४८	ऊवणा	१६१	९७
असकण्टक	२९२	८७	आलि	१९२	१४	उत्तेरित	२८२	४८	ऊषा	१२	२७
अस्र	{ २२३	६४	आलिन्द	१२०	१२	उन्नास	७९	२१	ऊषापति	१२	२७
	{ ४२५	१६४	आलु	३१२	३१	उत्पल	१०७	३९	ऊषम	५०	१८
अस्रपा	२५	५९	आवर्तनी	३४८	३३	उत्पला	१७१	१२६	ऊषमन्	५०	१८
अस्रन्त	३११	२९	आवा(वा)धा	९२	३	उत्पिञ्जल	२९७	९९	ऊषा	५०	१८
अदृहा	४४३	२५७	आवेग	३९४	२६	उद	९३	४	ऊषीष	३१२	३२
अदितुण्डिक	९०	११	आशयाश	२३	५४	उदमान	४५२	९	ऊषति	९१	२
अहो	४४५	९	आशङ्का	७९	२१	उदात्त	६५	४	ऊषतीया	७९	२१
आक्रोश	६८	१५	आशिर	२५	५९	उद्धारण	४०६	५५	ऊषुक्ष	१९	४४
आक्षारण	६८	१५	आशिस्	८९	७	उद्घर्षण	८५	३५	ऊष्य	१२	२७
आखुपर्णिका	१५८	८८	आशी	८९	७	उद्धान	३८१	९७	ऊष्यकेतन	१२	२७
आगार	११८	५	आश्रय	३९०	११	उद्धमा	३११	२९	ऊष्यकेतु	१२	२७
आगुर्	५७	५	आसन	२७८	४४	उद्धान	३८१	९७	ऊष्य	२९३	८९
आमिसास्त	३७	२०	आसन्दिन्	१९१	१२	उन्मुक्त	१९१	१२	ऊष्यगन्धा	१७५	१३७
आम्रहायण	४८	१४	आसुर	७	१२	उन्मन्थ	३०१	११५	एकतर	३७६	८२
आघाट	१२३	२०	आसेचनक	३६७	५३	उन्मादन	१२	२५	एकपद	११५	१५
आजगव	१५	३५	आह	४४८	१८	उपकण्ठ	{ १२३	२०	एकल	३७६	८२
आजूर	९१	३	इक्षुरसोद	९३	२		{ २८२	४८	एडुक	११७	४
आणवीन	३०४	७	इज्जल	१४९	६१	उपकारी	१२०	१०	एडोक	११७	४
आणि	२८४	५६	इतरेद्युस्	४४८	२१	उपजोषम्	४४६	१०	एधा	३८९	१०
आणी	२८४	५६	इलर	३२३	६२	उपजोषम्	४४६	१०	एवाह	१८०	१५५
आतङ्क	७९	२१	इन्दीवार	१०६	३७	उपासन	२६०	३५	एलवालुक	१६९	१२१
आतापिन्	१९४	२१	इन्द्रगुप्त	१८४	१६५	उपोषण	२६१	३८	ऐकाम्य	३७५	८०
आतार	९७	११	इन्द्रसरिस	१५१	६८	उपोषित	२६१	३८	ऐन्द्री	१६	३५
आतगन्ध	३६३	४०	इभाख्य	१५०	६५	उम्य	३०४	७	ऐलविल	२८	६९
आत्रेय	२१०	२०	इरिण	४०६	५७	उरणाक्ष	१७७	१४७	ओष	२०१	३९
आदण्ड	१४६	५१	इर्वाह	१८०	१५५	उररी	४४२	२५४	ओदनपाकी	१५४	७५
आनुपूर्व्य	२६१	३६	इला	३२४	६६	उरुवृक्ष	१४५	५१	ओषधि	१२९	६
आपत्ति	२९१	८२	इलावृत	११२	६	उर्वाह	१८०	१५५	औदुबर	३३४	९७
आपस्	९३	३	इली	२९४	९०	उल्लखल	१४०	३४	औषवज्ज	२६१	३८
आपीनस	२१९	५१	इल्वल	३९	२३	उल्लसन	८५	३५	औमीन	३०४	७
आप्य	१७१	१२६	इल्वला	३९	२३	उषण	३१४	३६	और्वशेष	३७	२०
आहुतव्रतिन्	२६३	४६	ईषिता	१६	३६	उषती	६८	१८	क	९३	४
आमण्ड	१४६	५१	ईश्वरी	१६	३६	उषा	{ १२	२७	ककुद्	४१३	९२
आमन्त्रण	३८८	७	ईषिका	{ २७७	३८		{ ३१२	३१	कड्ड	२८६	५४
आमर्ष	८०	२६	उ	{ ३४८	३२		{ ४४४	६	कड्ढणी	२४१	११०
				३७	२१						

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
कङ्कत	२५०	१३९	करम्ब	३१९	४८	कामावशायित	१६	२६	कुचनन	२२९	७७
कङ्कती	२५०	१३९	करवालिका	२९४	९१	कामिपल्ल	१७७	१४६	कुजा	३९	२५
कङ्कह	१९५	२२	कराली	२३	५६	कायस्था	१४७	५८	कुञ्जरपिप्पली	१६१	९८
कच(ठ)	१५१	४	कर्कट	४०	२७	कार	२७४	२७	कुञ्जरा	२७६	३४
कच्छप	२९	७१	कर्कटि	१८०	१५५	कारोत्तम	३५१	४२	कुटप	३३१	८९
कच्छपी	४१९	२१	कर्कराटुक	१९४	१९	कार्षिक	३०३	६	कुटर	३२६	७४
कच्छा	११३	१०	कर्काख्य	२८१	४५	कालकण्ठ	४०३	४०	कुटखेह	३०७	१७
कज्जलध्वज	२४९	१३८	कर्ण	९७	१२	कालकृत	४१	२९	कुटङ्गक	४५४	१७
कद(ण्ट)किनी	१६२	१०१	कर्णजलौकस्	१९१	१३	कालमेधी	१५९	९०	कुटाटङ्क	२९५	९२
कटप्र	१३३	१४	कर्मण्यभुज्	३५७	१९	कालंजर	१४	३०	कुटिला	१७३	१३३
कटभरा	१५७	८५	कर्वर	२५	६०	कालंजरी	१६	३६	कुटीर	२४४	१२०
कटि	२२८	७४	कर्वरी	३१६	४०	काल	{ १६ ३६ १४६ ५४		कुट्टिमित	८३	३२
कटुखेह	३०७	१७	कर्चुर	१८०	१५४	कालायनी	३०४	८	कुडमल	१३३	१६
कटौलवीणा	३४८	३१	कर्चुरा	२५	६०	काली	१६	३६	कुड्यमत्स्या	१९१	१२
कठिलक	१८०	१५४	कर्चुर	३३६	१०३	कालीयक	१६२	१०१	कुणप	४५६	२०
कडंकर	३०९	२२	कल	३५	१५	कालेय	{ २२४ २४६ २४६ २९३	६६ १२६ ८९	कुणपी	२६०	३१
कणिका	३९९	१६	कलम्बी	{ १८२ ३१४	१५८ ३५	कालेय	{ २२४ २४६ २४६ २९३	६६ १२६ ८९	कुण्डी	२१४	३६
कण्टक	४६०	३५	कलश	३१२	३१	कालेयक	{ २२४ २४६ २४६ २९३	६६ १२६ ८९	कुच	११७	४
कण्टकिन्	१४५	४९	कलशीसुत	३७	२०	काल्य	४४	२	कुन्ती	२९५	९३
कण्डुरा	१५८	८६	कलहनाशन	१४५	४८	काल्यक	१७४	१३५	कुन्द	२९	७१
कदल	१६६	११३	कलाकल	९३	३	काव्या	३९	२५	कुन्दुरु	१९१	१२
कदला	१६६	११३	कलिकारक	१४५	४८	काश	२१९	५२	कुपथ	११५	१६
कदम्बक	१४३	४१	कल्प	{ ६४ २५४	४ ११	काशी	२१९	५२	कुमुद्	१०६	३७
कनीयस्	२१६	४३	कवाट	१२२	१७	काश्मीर	२४५	१२४	कुमोदक	१३	२८
कन्दराल	१३८	२९	कवित्थ	१३५	१२	काश्यप	१११	२	कुम्भ	{ ४० ४२०	२७ ३४
कन्दु	१९१	१२	कविय	४६१	३५	काष्ठ	४७	११	कुम्भकारी	{ ३३६ ३४०	१०२ ६
कंधर	२३३	८८	कवी	४६१	३५	काष्ठकुट्ट	१९३	१७	कुम्भयोनि	३७	२०
कन्यका	४०	२७	कश्मीरज	२४५	१२४	कासू	४०८	६६	कुम्भीरक	१०१	२१
कपिप्रिया	१४३	४३	कषाय	{ १४४ २४८	४७ १३३	काहल	७३	४	कुम्भोल	१४०	३४
कपिल	३४५	२२	काकलि	७२	२	किकि	१९३	१६	कुम्भोलखल	१४०	३४
कपिला	१४९	६३	काकिनी	४५२	९	किन्नर	७२	४	कुरंगम	१२	१०
कपिलिका	३५६	१४	काक्ष	२३५	९४	किंपच	३६६	४८	कुर	११२	६
कफणि	२३०	८०	काक्षीर	१३८	३१	किंपुरुष	११२	६	कुरण्टक	१५४	७४
कपिस्थ	१३५	२१	काञ्चिक	३१५	३९	किरात	३४४	२०	कुरण्डी	१५४	७४
कम्	३९७	४	काण्ड	{ १९१ ४४०	१२ ५	किरि	१८७	२	कुरवक	१५४	७४
कमन्ध	९३	४	काण्डस्पृष्ट	२८७	६७	किलकिञ्चित	८३	३२	कुल	११८	५
कुमलिनी	१०७	३९	कात्यायन	२०९	३६	किलाटी	३१७	४४	कुलक	१४१	३९
कुम्भारी	१४०	३५	कादम्बर	३५०	४०	किलिकिञ्चित	८३	३२	कुलि	२०	७
करक	३९८	१२	कादम्बरी	६५	६	कीला	२४	५७	कुलिक	३४०	५
करट	१९४	१९	कान्तिदायक	२४६	१२६	कुकुटी	१९३	१७	कुलमाष	३०७	१८
कण्डा	२२४	६६	कापथ	१८४	१६५				कुलमाषाभिषुत	३१५	३९
करवाल	२९३	८९							कुलमास	४६६	२१
									कुल्या	२३३	८९
									कुव	१०६	३७

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
कुवर	५८	९	कुश	९४	५	कुश	९४	५	गीःपति	३९	२४
कुवल	१०६	३७	कुशल	३५४	२६	कुशलायिका	२९५	९१	गीःपति	३९	२४
कुवली	१४१	३६	कुशलातक	३९८	८	कुशलीन	४६१	३५	गीथ	१३	२९
कुवेर	१७१	१२७	कुष	७८	१८	खल	३६५	१७	गीर्वाण	६	९
कुश	९४	५	कुमी	७८	१८	खलक	१४०	३४	गुच्छ	१३४	१६
कुशल	३५४	२६	कुमीट	२३	५३	खलाधारा	१९७	२६	गुच्छार्ध	२३९	१०५
कुष्ठनायिनी	१६८	११६	कुमि	१९१	१३	खलीन	४६१	३५	गुड	१६४	१०५
कुष्ठला	१६८	११६	कुषक	३०५	१३	खानि	१२६	७	गुणिन्	२९१	८३
कुहु	४६	९	कुषिका	३०५	१३	खुरप्र	४५३	२०	गुणित	३७९	८९
कूटक	३०५	१३	कुषिका	३०५	१३	खल्लक	३४३	१६	गुरस	१३४	१६
कूणि	२१७	४८	कुषिका	३०५	१३	खोर	२१८	४९	गुन्धित	३७७	८६
कूपिका	९६	१०	कुषिका	३०५	१३	गजभक्षा	१७०	१२३	गुप्ति	१५८	८६
कूर्पास	२४३	११८	कुषिका	३०५	१३	गज	११९	८	गुप्त	४२५	२२
कृष्माष	३१५	३९	कुषिका	३०५	१३	गड	९९	१७	गुह्यरूप	१८८	५
कृतसापत्निका	२०५	७	कुषिका	३०५	१३	गड्ड	२१७	४८	गूरण	३९०	११
कृतसापत्निका	२०५	७	कुषिका	३०५	१३	गण	४०४	१२८	गूवाक	१८६	१६९
कृप	७८	१८	कुषिका	३०५	१३	गण्डकी	१०६	३५	गृहगोधा	१९१	१२
कृपी	७८	१८	कुषिका	३०५	१३	गद	१३	२८	गृहगोलिका	१९१	१२
कृपीट	२३	५३	कुषिका	३०५	१३	गदा	१३	२८	गृहमणि	२४९	१३८
कृमि	१९१	१३	कुषिका	३०५	१३	गदाह्वय	१७१	१२६	गृहलिका	१९१	१२
कृषक	३०५	१३	कुषिका	३०५	१३	गदित	६२	१	गृह्य	२०३	४३
कृषिका	३०५	१३	कुषिका	३०५	१३	गन्ध	३६३	४७	गो	४	६
कृष्णकर्मन्	३६४	४६	कुषिका	३०५	१३	गन्धकान्त	१०६	३७	गोकर्ण	८९	७
कृष्णभेदा	१५८	८६	कुषिका	३०५	१३	गन्धिक	३३६	१०२	गोकिल	३२२	५७
कृष्णसार	१९०	१०	कुषिका	३०५	१३	गरागरी	१५१	६९	गोदन्त	३३६	१०३
केतु	४०	२६	कुषिका	३०५	१३	गरेणु	४०६	५२	गोदावरी	१०६	३५
केतुमाल	११२	६	कुषिका	३०५	१३	गर्दभ	१०६	३७	गोदुह	३२२	५७
केली	८४	३२	कुषिका	३०५	१३	गर्दभ	१४३	४३	गोधा	१०१	२२
केशपर्णी	१५९	८९	कुषिका	३०५	१३	गर्व	७६	१५	गोनसिन्	८८	५
केशर	१०९	४३	कुषिका	३०५	१३	गर्हा	७९	२१	गोनास	८८	४
केशरिन्	१८६	१	कुषिका	३०५	१३	गवध्वज	३३५	१००	गोप	३३७	१०४
केशिन्	१७१	१२६	कुषिका	३०५	१३	गवाक्षी	११९	७०	गोपघोष्ठा	१४१	३७
केशराम्ल	१५५	७८	कुषिका	३०५	१३	गवेडु	३१०	२५	गोपरस	३३७	१०४
केशरिन्	१५५	७८	कुषिका	३०५	१३	गव्यूत	११६	१८	गोपवल्ली	१६६	११२
कैक्षिकी	१४०	७३	कुषिका	३०५	१३	गातु	२२	५२	गोपा	१६६	११२
कोटि	४०३	२४	कुषिका	३०५	१३	गान्धर्व	२२	५२	गोपालिका	१६६	११३
कोटिन्	१५१	६६	कुषिका	३०५	१३	गायत्रिन्	१४५	४९	गोमत्	११६	१८
कोटीर	२३७	९७	कुषिका	३०५	१३	गिरा	६२	१	गोमुख	७४	८
कोटीवर्षा	१७३	१३३	कुषिका	३०५	१३	गिरिज	३३५	१००	गोरण	३९०	११
कोट्ट	४५५	१८	कुषिका	३०५	१३	गिरिजाबीज	३३५	१००	गोरुत	११६	१८
कोट्टवी	२०९	१७	कुषिका	३०५	१३	गिरिजामल	३३५	१००			
कोरक	२४७	१२९	कुषिका	३०५	१३						
कोला	१६१	९८	कुषिका	३०५	१३						
कोलि	१४१	३६	कुषिका	३०५	१३						

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
गोष्ठी	११४	१३	चमरी	२७५	३१	चिलिचिमि	९९	१८	जाति	४०८	१३२
गोस	३३७	१०४	चमस	{ २५७ ४५२	२४ १०	चिल्लिका	१८२	१५८	जातुधान	२५	६०
गोधूमीन	३०४	८	चरण्डी	२०६	९	चिवु	२३४	९०	जानपद	११३	८
गौरा	१६	३६	चरिण्डी	२०६	९	चिहुर	२३६	९५	जारी	२१४	३५
प्रथित	३७७	८६	चरित	८०	२६	चुस्त	४६०	३४	जिह्व	४२१	१४२
प्रन्थित	३७७	८६	चरित्र	८०	२६	चूर्ण	४५२	९	जिह्वशल्य	१४५	४९
प्राप्तिणी	४०६	४९	चर्चिका	{ १६ २४४	३५ १२२	चूषा	२७९	४२	जीवना	{ ९३ १७६	३ १४२
प्राप्तीणा	४०५	४९	चर्पट	२३२	८४	चोच	२२३	६२	जीवनी	९३	३
प्राह	१००	२०	चर्मध्वती	१०६	३५	चोदनी	१५९	९२	जीवनीय	९४	५
प्रेष्य	२३९	१०४	चविका	१६१	९८	च्यवना	१६१	९८	जीविताह्वय	१७३	१३२
घटिक	२९६	९७	चव्या	१६१	९८	छगला	१७४	१३७	जुगुप्सा	३९५	३२
घटा	{ ७३ १४२	४ ३९	चाङ्ग	१७५	१४०	छदन	३४	१३	जू	४५०	२
घर्घर	{ ७८ १९२	१९ १५	चाङ्गेरी	१८२	१५८	छन्दस्	६५	४	जोषा	२०३	२
घुसृण	२४५	१२४	चाणकीन	३०४	८	छेय	१९२	१४	ज्येष्ठ	४०४	१५
घृत	{ ९४ २४६	५ १२९	चान्द्रभागा	१०५	३४	जगत्	२६	६२	ज्येष्ठा	{ ४९ ४०४	१६ १२
घृताची	२२	५२	चान्द्रायण	२६५	५२	जगती	४०९	२२	ज्योतिस्	६४	४
घृतोद	९३	२	चामरा	२७५	३१	जगल	३५१	४१	ज्योत्स्ना	३९८	८
घृष्टि	१७९	१५१	चामुण्डा	१६	३५	जघन्य	३७६	१	ज्योत्स्नावृक्ष	२४९	१३८
घोट	२८०	४३	चारित्र	८०	२६	जङ्घिल	२८८	७३	ज्योत्स्नी	१६८	११८
चकलक	१४१	३९	चारु	३६७	१२४	जटा	१४	३३	ज्यौत्स्नी	३९८	८
चक्र	९५	७	चारुधारा	१९	४५	जटुल	२१८	४९	झरा	१२६	५
चक्रवाड	१२४	२	चारुलोचन	१२	२७	जतुक	१९६	२६	झरि	१२६	५
चक्रिका	२९६	९७	चार्वा	{ ३५ १७९	१६ १५२	जतुका	१७९	१५३	झरी	१२६	५
चक्षू	२००	३६	चाल	१२१	१४	जतूका	१९६	२६	झर्झ(ल)री	७४	८
चण्डरुहा	१५८	८६	चालन	३१०	२६	जनित्री	२१२	२९	झलरी	७४	८
चण्डा	३६१	३२	चास	१९२	१६	जपा	१५४	७६	झषा	९९	१७
चण्डांशु	४१	३१	चित्रकूट	१२४	३	जम्	२१४	३८	झिलरी	४५२	१०
चण्डी	३६१	३२	चित्रपुङ्गव	२९२	८७	जम्बु	१३४	१९	झिल्ली	१९७	२८
चन्द	३४	१३	चित्ररथ	२२	५३	जम्बुक	१८८	५	झीरुका	१९७	२८
चन्दनवीजिका	१६८	११६	चिन्तिया	८१	२९	जयन्ती	२०	४६	टङ्कपति	२६८	७
चन्द्रकान्त	१०६	३७	चिरजीवक	१७६	१४२	जयवादिनी	१९	४५	टेर	२१८	४९
चन्द्रभस्म	२४७	१३०	चिरजीविन्	१२४	३	जर्तिल	३०७	१९	डिण्डीर	३३७	१०५
चन्द्रभागा	१०५	३४	चिरम्	४४३	१	जलजन्तुका	१०१	२२	तककूर्चिका	३१७	४४
चन्द्रभागी	१०५	३४	चिरात्	४४३	१	जलद्	३२	७	तकवासना	१४१	३८
चन्द्रविहंगम	१९६	२२	चिरात्	४४३	१	जलका	१०१	२२	तङ्क	४६०	३३
चन्द्रशाला	१२१	१५	चिरात्	४४३	१	जलोर्गी	१०१	२२	तटाक	१०३	२८
चन्द्रिका	१०५	३४	चिरात्	४४३	१	जलौकस्	१०१	२२	तटाग	१०३	२८
चन्द्रिमन्	३५	१६	चिरात्	४४३	१	जल्पित	६२	१	तनूनपाद्	२३	५३
चमर	२७५	३१	चिरिबिल्व	१४४	४७	जागति	३९२	१९	तन्तुल	१६४	१०६
			चिरे	४४३	१	जाग्रति	३९२	१९			
			चिरेण	४४३	१	जाह्निका	१५८	८६			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
तन्त्र	४१७	११८	तिलक	१४२	४०	त्रिणता	२९१	८३	दारुनिशा	१६२	१०१
तन्त्रवाप	३४०	६	तिलोत्तमा	२२	५२	त्रिपुटी	१६४	१०८	दारुवलिभुज्	१९५	२२
तन्त्रवाय	{ १९१ ३४०	१३ ६	तुका	३३८	१०९	त्रिफला	१६९	११९	दार्विका	१६९	११९
तन्द्रा	८५	३७	तुकाशुभा	३३८	१०९	त्रिष्टुम्	२५७	२२	दार्वा	१६९	११९
तन्दि	८५	३७	तुकाक्षीरी	३३८	१०९	त्वक्पत्री	३१६	४०	दाश	३४३	१७
तन्दी	४२७	१७६	तुङ्गी	४४	४	त्वक्पुष्प	२१९	५३	दाशपूर	१७३	१३२
तपती	१०५	३४	तुणि	१७२	१२८	त्वक्पुष्पी	२१९	५३	दास	९८	१५
तम	५४	२९	तुण्डकेरी	१७५	१३९	त्वच्	१७४	१३४	दिधिषु	२१०	२३
तमस	८७	३	तुस्थ	३३५	१०१	त्वच	{ १७४ २२३ ३१६	१३४ ६२ ४०	दिष	४	६
तमसा	८७	३	तुत्थरसाञ्जन	३३५	१०१	त्वचि	३९४	२६	दिवान्ध	१९२	१५
तमा	४५	४	तुन्दिभ	२१६	४४	दक	९४	५	दिवाभीत	१९२	१५
तमाल	२४५	१२३	तुन्दिल	२२२	६१	दक्षिणतस्	४४९	२३	दिवि	१९२	१५
तमि	४४	४	तुञ्ज	३३५	१०१	दक्षिणा	४४९	२३	दिवोकस्	{ ५ ४३७	७ २२६
तर	२३८	१०२	तुभ	३२७	७६	दक्षिणात्	४४९	२३	दिव्यगायन	२२	५२
तरणी	९६	१०	तुम्बक	१८१	१५६	दक्षिणात्	४४९	२३	दिशा	३०	१
तरवारी	२९३	८९	तुम्बा	१८१	१५६	दक्षिणाहि	४४९	२३	दीपक	१६६	१११
तरी	९६	१०	तुम्बि	१८१	१५६	दक्षिणेन	४४९	२३	दीपवृक्ष	२४९	१३८
तल	{ ४३२ २३२	१६८ ८४	तुम्बुर	{ २१ ३२	४८ ५२	दक्षिणका	४०४	२१	दीर्घकोषिका	१०२	२५
तलमीन	९९	१८	तुरङ्गमुखभाण्ड	४६१	३५	दण्ड	२९०	७९	दीर्घजङ्घ	१९५	२२
तलित्	३३	९	तुला	४०	२७	दण्डक	४६०	३३	दुण्डुभ	८८	५
तलुन	२०६	८	तुवरी	१७३	१३१	दण्डधार	२५	५९	दुर्जय	२९०	७९
तलुनी	२०६	८	तुषोदक	३१६	३९	दण्डुभ	८८	५	दुष्कुलीना	१७२	१२८
तसर	३९३	२४	तूणा	२९३	८८	दधि	२४६	१२९	दुष्प्रधर्षिणी	१६७	११४
ताटङ्क	२३८	१०३	तूणी	{ १६० २९३	९५ ८८	दधिकूर्चिका	३१७	४४	दूरदर्शिन्	२५२	६
तापन	{ ४१ ४१	२५ ३१	तूद	१४२	४१	दधिमण्डोद	९३	२	दूषी	२२५	६७
तापी	१०५	३४	तूपर	४२५	१६५	दन्तुर	४३३	२०५	दृष्टिकृत्	१७१	१२७
तामर	१०७	४०	तूबर	{ ५८ ४२५	९ १६५	दम्	२१४	३८	देवकी	१०	२१
तामस	४५	५	तूवरी	१७३	१३१	दमूनस्	२३	५६	देवखात	१२६	६
तार	३७	२१	तृणता	२९१	८३	दरा	{ १२६ ४२९	६ १८४	देवत्व	२६५	५२
तारक	३७	२१	तृणशूल्य	१५२	६९	दरोदर	४२६	१७१	देवन	२१३	३२
तारव	१८८	५	तृतीयप्रकृति	२१५	३९	दर्दर	१०२	२४	देवभूय	२६५	५२
तालक	१७२	१३१	तृफला	३३९	१११	दर्दुर	१२४	३	देवल	२१	४४
तालवर्णक	३३६	१०३	तृषा	{ ८१ ३२१	२७ ५५	दर्वा	३१३	३४	देववधू	३०	१
तिक्तकरोहिण	१५७	८५	तृष्णक	३५८	२२	दर्शक	२६८	६	देवाजीव	३४२	११
तित्तिर	१९९	३५	तृष्णा	३२१	५५	दशपुर	१७३	१३१	देवित्	१५५	७७
तिन्तिबीका	१४३	४३	तेन	४४४	३	दशपूर	१७३	१३१	दैवकी	१०	२१
तिन्तिला	१४३	४३	तैलाभ्यक्ता	१९७	२६	दशेन्धन	२४९	१३८	दोषा	{ ४५ ४४५	६ २०
तिमिगिलगिल	१००	२०	तोयद	३२	७	दान्ती	३०	१	दोषातिलक	२४९	१३८
तिरश्करणी	२२४	१४०	तोयधर	३२	७	दायित	३६३	४०	दौत्य	२७१	१६
			त्रप्य	३२०	५१	दारा	२०४	६	द्युति	३६	१७
									द्युति	३६	१७

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
दुष्घण	८	१७	धूपक	२४६	१२७	निकषा	३४८	३२	पण्डा	५५	१
दुष्घन	२९४	९१	धूममहिषी	३६	१८	निकाय	११८	५	पताका	२९०	७९
दुष्णि	९७	११	धूमिका	३६	१८	निग्राह	३९६	३९	पत्रवाह	२९२	८७
दुष्णी	९७	११	धूसरी	६०	१३	निचुल	२४३	११६	पत्रशवर	३४५	२०
दुत्त	३८२	९	धूस्तर	१५५	७७	निलम्	२७	६५	पथ	११५	१५
द्रू	४५०	२	धृतराष्ट्र	१९६	२४	निमेष	४७	११	पद	४२	३३
द्रौण	१९२	१४	धृतराष्ट्री	१९६	२४	नियातन	३९४	२७	पद्मपाणि	४१	२९
द्रौणि	९७	११	धृष्णु	३५९	२५	नियुत	४५७	२४	पद्मवर्ण	१७७	१४५
द्राःस्थित	२६८	६	धोरण	३८२	४८	निरीष	३०५	१३	परमद	२४६	१२६
द्राःस्थितदक्षिक	२६८	६	धोरित	३८२	४८	निरुक्त	६४	४	परस्वध	२९५	९२
द्राःस्थितद्राशिन	२६८	६	धौरित	३८२	४८	निर्गन्धन	३०१	११३	पराक	२६५	५३
द्वारप	२६८	६	धौरितक	३८२	४८	निर्धार्य	३५६	१३	पराजित	३४४	१८
द्विज	४०२	४	धौर्य	२८२	४८	निर्यास	१४४	४७	पराभव	७९	२२
द्वितीयाकृत	३०४	९	ध्वनित	३२	८	निर्वृष	१४४	४७	परायण	३८६	२
द्विसम्बाकृत	३०४	९	न	२६	६३	निर्वहण	७७	१५	परिदेवना	६८	१६
द्विसील्य	३०४	९	नक्तचारिन्	१९२	१५	निवृत्त	२४२	११३	परिभाषा	६८	१४
द्विहल्य	३०४	९	नखाशिनू	१९२	१५	निश्	४४	४	परिवेश	४२	३२
द्वेष्ट्य	२६९	११	नगौका	१९९	३३	निशाव(च)मनू	८७	३	परिस्पन्द	२४९	१३७
घटी	४५४	१७	नघट	२६	६३	निशैड(त)	१९५	२१	परु	१८३	१६२
घनदावास	१७	४०	नटभूषण	३३६	१०३	निषद्वरी	९६	९	पर्वत	२१	४८
घनीयक	३१५	३८	नटसंज्ञक	३३६	१०३	निष्कुटी	१७१	१२५	पर्वन्	४५	७
धनु	{ १४० ३५ २९१ ८३		नत	२४६	१२६	निष्ठा	२०३	२६	पशु	{ २२६ ७० २९४ ९२	
धनुस्	{ ११६ १८ १४० ३५		ननान्द	२१२	२९	नीचिकी	३२५	६७	पश्वध	२९४	९२
धनुः	२९१	९३	नन्दक	२९३	८९	नील	२९	७१	पषद्	२५५	१५
धन्याक	३१५	३८	नन्दिनी	२१२	२९	नीलकण्ठ	४०३	२१	पल	४३२	८९
धन्विन्	४०	२७	नन्दीवर्त	१००	२०	नीलाञ्ज	१९१	१३	पलकष	१६१	९८
धमन	१७२	१३०	नभस्	४	६	नृत्त	७५	१०	पलाशिनू	९	१८
धरण	११०	२	नभस	१९९	३४	नेत्रमल	२२५	६७	पलिष	४०१	२७
धरा	११०	१	नरायण	९	१८	न्यूङ्ग	४५४	१७	पलि	१२३	२०
धर्षण	२०७	११	नर्तक	७४	८	प्रक्षती	४३	१	पवन	१३५	२०
धर्षणी	२०७	११	नर्मद	१०५	३२	पक्षस्	२००	३६	पवि	३०	१
धर्षिणी	२०७	११	नल	१०७	३९	पक्षि	२५७	२२	पशु	१४	३०
धानाचूर्ण	३१९	४८	नवपत्रिका	१०९	४३	पञ्चमी	७२	१	पशुहरीतकी	१३७	२७
धान्य	३१५	३८	नसा	२३३	८९	पट	१२१	१४	पशुवाह	३२४	६३
धान्यक	३१५	३८	नस्तोत	३२४	६३	पटकुटी	२४४	१२०	पशौही	३२५	७०
धार्ति	३५१	४३	नस्या	२३३	८९	पटखर	३४६	२५	पस्थ	११८	५
ध्रिपाङ्ग	२८६	६३	नागसुगन्धा	१६७	११४	पटवास	२४४	१२०	पांशु	२९६	९८
ध्रुवित्र	२५७	२३	नाभि	४२०	१२९	पटह	७२	४	पाखण्ड	२६३	४५
ध्रुस्तर	{ १५५ ७७ १८० १५५		नाम	४४२	१३	पट्टन	११६	१	पाञ्चालिका	३४७	२६
			नार	९३	४	पट्टिस	४५६	२१	पाटली	१४२	३९
			नारङ्ग	१४१	३८	प्रणस	१४८	६१			
			नारिकेल	१८५	१६८	प्रण्ड	२५२	५			
			नार्यङ्ग	१४१	३८						
			नाली	१०८	४३						

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पाणिमूल	२३१	८१	पुत्री	२११	२८	सा	२३७	९७	प्राचीनबहिस्	२३	५६
पादपा	१२८	५	पुनर्जन्मन्	२५१	४	प्रकुञ्चक	३३१	८९	प्राचीर	११७	३
पादात	२८७	६७	पुनर्नव	२३१	८३	प्रचारण	३८७	३	प्राजापत्य	२६५	५२
पादाविक	२८७	६७	पुनर्भू	२१०	२३	प्रचित	६५	४	प्राज्ञ	२५२	५
पारत	३३५	९९	पुनर्वसु	९	१८	प्रजाहित	३३२	२७	प्राण	२६	६२
पारापत	१९२	१४	पुर	४४१	५	प्रज्ञ	२१७	४७	प्राप्ति	१६	३६
पारापार	९२	१	पुरंभि	२०५	६	प्रणय	४२०	१३५	प्रावृषा	५०	१९
पारिषद्य	१५	३५	पुलक	८५	३५	प्रतति	१३०	९	प्रास्थिक	३०४	१०
पार्थ	१४४	४५	पुलस्त्य	४०	२७	प्रतिकर्मन्	२४४	१२१	प्रिया	३२४	६६
पार्षद	१५	३५	पुलह	४०	२७	प्रतिग्रह	२४९	१३९	प्रियाल	१४०	३५
पार्षद्य	१५	३५	पुष्कस	३४४	२०	प्रतिदान	३२८	८०	प्रेष	४३६	२१९
पार्णि	{ २६९	१०	पुष्कसी	३४४	२०	प्रतिमा	३४९	२५	प्रेयङ्गवीण	३०४	८
पालङ्गा	१८२	१५८	पुष्पदन्त	४७	१०	प्रतिमुख	७६	१५	प्रोत	२४२	११५
पिचिण्ड	४६६	७७	पुष्पधनुस्	१२	२६	प्रतिश्या	२१९	५१	प्रोथ	२२८	७५
पिचु	१४२	४०	पुष्परथ	२८३	५१	प्रतिसर	२४०	१०८	प्रोत्त	३७८	८६
पिचुतूल	३३७	१०६	पुष्पवन्त	४७	१०	प्रत्यय	२७०	१३	प्लवंगम	१८७	३
पिचुमन्द	१४९	६२	पुस्त	४६०	३४	प्रथम	३७५	२२	प्लवन	१७३	१३१
पिचोण्डक	२२५	६७	पूतिक	१४५	४८	प्रदिश	३१	५	प्लीहा	२२४	६६
मिञ्जर	४५९	३१	पूतीकरञ्ज	१४५	४८	प्रदेशिनी	२३१	८१	फञ्जिका	१५९	८५
मिट	४५५	१७	पूरुष	५४	२९	प्रभा	२९	७०	फटा	९०	९
मिटक	३१०	२६	पूर्व	३७१	६५	प्रमा	१२८	३	फणिभुवन	८६	१
मिण्ड	{ ३१०	२६	पूलक	२२८	७५	प्रमदावन	२१३	३३	फल	२४८	१३२
	{ ३५८	२६	पूष	१४२	४१	प्रमातामह	२१३	३३	फलोदय	५	६
मिण्डफला	१८१	१५६	पूका	१७३	१३३	प्रमुख	३६८	२२	फलगुन	४८	१५
मिण्डीर	१५०	६४	पृथक्	१७३	१३३	प्रमृत	३०३	२	फलगुनी	४८	१५
पितृसधर्मन्	३५६	१३	पृथक्	४४४	३	प्रयुत	४५७	२४	फालवह	३०५	१४
पिप्पल	१६१	५	पृथक्	१११	३	प्रयुद्धार्थ	३९४	२६	फाल्गुनी	४८	१५
पिप्पलिका	१९७	२६	पृथ्वी	१११	३	प्रवर	२४६	१२६	बडिश	९९	१६
पियालक	१४०	३५	पृथ्वी	{ ५	६	प्रवर्त	३३१	८९	वन्ध	३९१	७
पिशिता	२२३	६३	पृथ्वी	{ ४२	३३	प्रवर्त	३३१	८९	वन्धनी	३२६	७३
पिशुना	३६५	४०	पृथ्वी	{ ९५	६	प्रवर्त	३६९	५८	वन्धूर	३७२	६९
पिष्टप	{ ५	६	पृथ्वी	{ १९०	१०	प्रवर्त	६५	६	बर्ह	१७३	१३२
	{ ११२	६	पृथ्वी	{ १९०	६	प्रवर्त	६५	६	बर्हि	२३	५४
पीडा	३४७	२९	पृथ्वी	{ १९०	६	प्रवर्त	३५०	१४	बर्हिरुक्त	२३	५४
पीतचन्दन	१६२	१०१	पृथ्वी	{ १९०	६	प्रवर्त	३९३	२५	बर्हिःशुभम्	२३	५४
पीतदारु	१६२	१०२	पृथ्वी	{ २५७	२३	प्रवर्त	१४०	३५	बलज	४०२	३१
पीयु	१९२	१५	पृथ्वी	{ २८१	४६	प्रवर्त	२९६	९६	बहुकरी	१२३	१८
पुञ्ज	२०२	४१	पेडा	३४७	२९	प्रवर्त	३८९	९	बाणपुत्री	१२	२७
पुटकिनी	१०७	३९	पेयूष	{ २१	४८	प्रवर्त	३७८	८५	बाणाख्य	१८३	१६२
पुण्डरीक	१७१	१२७	पेशीकोष(श)	२००	३७	प्रवर्त	३७८	८५	बादल	३४	१२
पुण्डरीक	१५५	७७	पौण्ड्र	१८४	१६३	प्रवर्त	३७८	८५	बालपत्र	१४५	४९
पुण्ड्रक	१८४	१६३	पौण्ड्रक	१८४	१६३	प्रवर्त	७३	७	बालिका	१६९	१२१
पुण्ड्रकु	१८४	१६३	पौर्णमास	४६	७	प्रवर्त	४२५	१६१	बाली	२३६	९५
पुत्रश्रेणी	१५८	८८	पौलोमी	१९	४५	प्राकाम्य	१६	३६	बिल	१२६	६
						प्राधुण	२६०	३४	बाल्हिक	३१६	४०
									बुध	४१४	१३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
बृहती	{ २४३ ४१०	११७ २२	श्रुत्या	३४२	१७	मर्मरी	७०	२३	मालय	२४७	१३१
बृहतांपति	३९	२४	मेरि	७३	६	मर्या	२७४	२६	माला	१७३	१३३
बोधि	१३५	२०	भोग	२९०	७९	मलय	१२४	३	मालुधानी	८९	६
ब्रह्माणी	{ १६ ६२	३५ १	भ्रम	२६०	३५	मलयू	१४९	६१	मावती	१७३	१३३
ब्राह्मणी	१७३	१३३	भ्रातृ	२१३	३४	मलिनाम्बु	४५३	१०	माष्य	३०४	७
ब्राह्मी	१६	३५	म	५३	२७	मवित	३७७	८६	माषीण	३०४	७
भगवत्	१४	३०	मकर	{ २९ ४० २९०	७१ २७ ७९	मषी	४५३	१०	मास्	३४	१३
भङ्ग्य	३०४	७	मकुष्ठ	३०७	१७	मसि	४५३	१०	माहाराजिक	६	१०
भण्डर	१४९	६३	मङ्कुर	२५०	१४०	मसी	४५३	१०	माहेश्वरी	१६	३५
भद्र	{ १८२ २६६	१६० ५८	मङ्गला	१६	३७	मसीजल	४५३	१०	मिथुन	४१७	२७
भद्रमल्लिका	१५२	७०	मञ्जा	१३१	१२	मसुर	३०७	१७	मिथि	१६३	१०५
भद्रमूषिक	१९१	१२	मणि	२३१	८१	मसुरा	३०७	१७	मिशी	१६३	१०५
भद्राश्व	११२	६	मणिबन्ध	२३१	८१	मसूरा	३०७	१७	मिहिका	३६	१८
भन्द	५३	२५	मण्डल	{ २९० २९२ ३४५	७९ ८५ २२	महती	४०९	१०८	मीन	४०	२७
भर	३३०	८७	मण्डलाहित	१८८	५	महाकुल	२५१	३	मुकुट	२३८	१०२
भरत	२१	४८	मण्डलिन्	८८	५	महाकुलक	१४१	३९	मुकुन्द	२९	७१
भर्ग्य	१५	३३	मण्डकपर्णी	१५९	१५८	महादान	३८७	३	मुकुर	२५०	१४०
भल्ल	१८७	४	मत्तकासिनी	२०४	४	महापद्म	२९	७१	मुकुष्ठक	३०७	१७
भल्लूक	१८७	४	मद	३६८	१२९	महाबला	१७९	१५२	मुकूलक	१७७	१४४
भविका	३३१	८९	मदायन्ती	१५२	७०	महारस	३१५	३९	मुक्त	४५९	६०
भाग	५३	२८	मद्र	७२	२	महावीर्या	१६८	११६	मुक्तक	१४१	३९
भाजीन	३०४	७	मधु	४१४	१६३	महाशङ्ख	२३५	९२	मुख	७६	१५
भाष्णीरी	१५९	९१	मधुक	२९६	९७	महाशूद्रा	२०८	१३	मुञ्ज	१८३	१६२
भाजुफला	१६७	११३	मधुयष्टि	१६५	१०९	महास्नायु	२२५	६६	मुनि	४६१	१३३
भाम	८०	२६	मधुर	१७६	१४२	महिमन्	१६	३६	मुशली	१९१	१२
भारत	३४२	१२	मधुस्रवा	१७६	१४२	महिर	४१	२९	मुषलिन्	११	२४
भारती	४०९	७३	मध्य	७४	९	महिला	१७३	१३३	मुषली	१९१	१२
भाल	२३५	९२	मनोज	१२	२६	मही	४३८	६६	मुषा	३४८	३३
भालुक	१८७	३	मनोजवस्	३५६	१३	महेन्द्राणी	१९	४५	मुष्टि	{ २३२ ३३१	८६ ८९
भालूक	१८७	३	मनोजवस	३५६	१३	महेला	२०४	२	मूत्रपुट	२२७	७३
भास्वर	१७१	१२६	मनोजवा	३५६	१६	माणिबन्ध	३१६	४२	मूत्राशय	२२७	७३
भित्तिर	२०	४७	मन्द	४०	२६	मातृध्वसेय	२११	२५	मूर्ण	३८१	९५
भिया	७९	२१	मन्दर	४	६	मातृध्वस्त्रीय	२११	२५	मूर्त	३७४	८२
भुजादय	२०	४७	मयष्टक	३०७	१७	मात्रा	३७०	५	मूर्धज	२३६	९५
भूतनाशन	३०७	१८	मरिच	३१४	३५	माध्वीक	३५१	४१	मूषक	१९१	१२
भृकुटि	८६	३७	मरुत्	१७३	१३२	मान	२०४	३	मूषी	{ १९१ ३४८	१२ ३३
भृकुंस	७५	११	मरुत	२५	६२	माय	३४२	११	मृग	२९६	९८
भृङ्गरज	१७९	१५१	मर्दित	३७७	८६	मारिष	१७४	१३६	मृगया	३९५	३०
भृङ्गरजस्	१७९	१५१				मारी	१२	२५	मृणाल	१८४	१६४